

Priredivači: BORISAV LAZAREVIĆ, MILORAD
POPOVIĆ, dr. DAVID DAŠIĆ, BORIS TKAČIK

Recenzenti izbora:
IVAN BRATKO,
Prof. dr ARIF TANOVIĆ

Stručni saradnik:
mr. VASO VUKADINOVIĆ

Odgovorni urednik:
MARIO VUKIĆ

Izdavači:

»SVJETLOST«, Sarajevo, (izvršni izdavač), DRŽAVNA ZALOŽ-
BA SLOVENIJE, Ljubljana, »MLADOST«, Zagreb, »PROSVE-
TA«, Beograd, »POBJEDA«, Titograd, »RILINDJA«, Priština,
»MATICA SRPSKA«, Novi Sad, »MISLA«, Skopje, VOJNO-
IZDAVAČKI ZAVOD, Beograd.

EDVARD KARDELJ

**POLITIČKI SISTEM
SOCIJALISTIČKE
SAMOUPRAVNE
DEMOKRATIJE**

SARAJEVO, 1979.

BELEŠKA UZ OVU KNJIGU

II 258994/4

Knjiga »*Politički sistem socijalističke samoupravne demokratije*« sadrži radove Edvarda Kardelja novijeg datuma. Reč je o radovima nastalim u periodu 1969—1977. godine. Kaže se »novijeg datuma« zato što se Edvard Kardelj uvek bavio pitanjima i problemima političkog sistema, odnosno u celokupnom njegovom stvaralaštvu predmet analiza, rasprava i izučavanja jeste pre svega društveni sistem nove Jugoslavije, a u tom okviru i politički sistem, i to počev od članaka o narodnooslobodilačkim odborima koje je napisao još 1941. godine na oslobođenoj teritoriji i drugih tekstova iz perioda rata, preko brojnih radova iz posleratnog perioda do studije »*Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*«.

Period u kome su nastali radovi sadržani u ovoj knjizi je period intenzivnog rada i velikih napora kreativnih snaga celog društva na izgradnji našeg političkog sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja. To je, u stvari, period ustavnih promena i vreme u kome su održani Deseti i Jedanaesti kongres SKJ, odnosno period ustavno-pravnog oblikovanja i konstituisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i dovođenja tog sistema u sklad sa već izvršenim promenama u oblasti društveno-ekonomskih odnosa, stvaranja i obezbeđivanja pretpostavki da se u našem društvu dalje izgrađuje i razvija takav tip demokratskih društvenih odnosa koji odgovara društveno-ekonomskom sistemu zasnovanom na novom Ustavu i Zakonu o udruženom radu.

Zato sve radove Edvarda Kardelja iz ovog perioda — čiji je neposredni doprinos u koncipiranju i izgradnji našeg društvenog, a posebno političkog sistema bio inače izuzetan — karakteriše ne samo njegovo nastojanje da objasni nužnost i potrebu odgovarajućih promena i prilagođavanja političkog sistema samoupravnoj bazi društva (»Aktuelni problemu daljeg razvoja našeg političkog sistema«), nego pre svega njegov neposredan rad i

1190/82

JEDNO ILI VIŠE VEĆA RADNIH ZAJEDNICA

stvaralačko angažovanje n traženju rešenja i opredeljivanju pravaca razvoja tog sistema (»Idejne i političke polazne tačke za promenu Ustava«; »Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena«).

U tom pogledu, studija »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« predstavlja delo trajne vrednosti, ne samo za jugoslovensku teoriju i praksu socijalističkog samoupravljanja, nego i šire. Ova studija je, u stvari, rezultat teorijskog i naučnog »zaokruživanja«, odnosno sinteza Kardeljevog celokupnog stvaralaštva o osnovama i pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i socijalističke samoupravne demokratije. Tako, još maja 1949. godine, Kardelj je pisao: »... Ne treba nikad zaboraviti da nikakav savršeni birokratski aparat, ma kakvo mu genijalno rukovodstvo stajalo na čelu, ne može da izgradi socijalizam. Socijalizam može da raste samo iz inicijative milionskih masa uz pravilnu rukovodeću ulogu proleterske partije, odnosno najnaprednijih svesnih socijalističkih snaga. Prema tome, razvitak socijalizma ne može ići nikakvim drugim putem nego putem stalnog produbljivanja socijalističke demokratije u smislu sve veće samouprave narodnih masa, u smislu sve većeg njihovog privlačenja ka radu državne mašinerije — od najnižeg organa do najviših, u smislu sve većeg učešća u neposrednom upravljanju u svakom pojedinom preduzeću, ustanovi itd.« (članak »O narodnoj demokratiji«).

U radovima u ovoj knjizi raspravlja se o brojnim pitanjima izgradnje i razvoja našeg političkog sistema čiju osnovu čine slobodni udruženi rad i delegatski sistem, počev od organizacije i funkcionisanja pojedinih njegovih institucija do opštih teorijskih razmatranja o demokratiji i širenju čovekove slobode.

U tom smislu, Kardelj naglašava da politički sistem socijalističkog samoupravljanja, iako proizlazi iz društvenog sistema samoupravljanja i sve više postaje deo same samoupravne strukture društva, ipak nije sistem idealno izgrađenih institucija i oblika odlučivanja koji automatski obezbeđuje demokratiju, nego on svojim doslednim i efikasnim funkcionisanjem i daljim razvojem na osnovama samoupravljanja omogućava široku inicijativu radnih ljudi i građana, slobodu ispoljavanja njihovih autentičnih samoupravnih pojedinačnih i zajedničkih interesa i njihovo neposredno odlučivanje i uticaj u odlučivanju brojnih samoupravnih i društvenih subjekata, kao i direktnu kontrolu nad radom svih uosilaca samoupravnih, javnih i drugih društvenih funkcija.

Takav sistem zahteva stalno i neposredno delovanje i odgovornost organizovanih subjektivnih stvaralačkih snaga društva, na čelu sa Savezom komunista, upravo zato da bi on zaista bio oruđe i instrument interesa i potreba čoveka u svim oblastima rada i stvaralaštva (»Položaj, uloga i odgovornost subjektivnog faktora socijalizma u sistemu socijalističke samoupravne demokratije«).

Beograd, jun 1979.

Iz intervjua za RTV Ljubljana u vezi sa predloženim izmenama Ustava SR Slovenije, 29. januara 1969. godine.
Izlaganje je objavljeno u dnevnoj štampi, 31. januara 1969. godine.

Mislim da je ustavna diskusija u slovenačkoj skupštini — kao što je to ranije bilo i u Saveznoj skupštini, a sada i u skupštinama drugih republika — veoma korisna, a ponegde i veoma poučna. Ona je ukazala na niz rezultata i saznanja o nedostacima sadašnje skupštinske prakse, ali i na čitav niz otvorenih pitanja naše samoupravne prakse uopšte za koja još nismo našli pravi odgovor, a naročito ne prava rešenja kroz povezivanje organizacionog mehanizma i metoda rada same skupštine sa celokupnim mehanizmom samoupravnih organizacija radnih ljudi u udruženom radu i rešavanju njihovih socijalnih, kulturnih i drugih društvenih problema. To važi naročito za međusobne odnose veća radnih zajednica, posebno onda kada je reč o problemima koji interesuju više veća radnih zajednica. Ti problemi u našoj sadašnjoj praksi, očigledno, nisu rešeni na zadovoljavajući način i skupštinska diskusija je veoma jasno otkrila tu slabost. Upravo ta slabost je, verovatno, jedan od uzroka što je na dnevni red opet došlo i pitanje da li ostati na višedomnom skupštinskom sistemu ili se vratiti staroj praksi jedinstvenog veća radnih zajednica.

Sadašnje rasprave su u svakom slučaju ozbiljan doprinos razjašnjavanju pitanja kako treba usavršiti naš ustavni sistem kao ustavni sistem samoupravnog socijalističkog društva. A ujedno je ova rasprava postavila na dnevni red i nekoliko problema za koje, po mom mišljenju, danas još nismo sposobni dati odgovor s

obzirom na sadašnju strukturu našeg društva, na odnose snaga u našem društvu i na razvijenost, odnosno ograničenost snage našeg samoupravnog sistema u samoj društvenoj bazi. Zbog toga bi, po mom mišljenju, svako brzopleto i formalističko rešavanje problema na ovom području, samo na osnovu empirijskih zaključaka, bilo vrlo pogrešno. Mislim pre svega na pitanje da li da postoji jedno veće radnih zajednica, kao što smo ga imali u starom ustavnom sistemu, ili više veća. To je povezano i sa pitanjem da li ćemo se prilikom izbora poslanika opredeliti isključivo za teritorijalni ili isključivo za funkcionalni princip. Mislim da oba ova pitanja nisu samo organizacione ili formalno-demokratske prirode, nego su to pitanja razvitka i snage celokupnog samoupravnog i socijalističkog mehanizma, odnosno celokupne strukture našeg političkog sistema i našeg društva uopšte, a pre svega pitanja odnosa moći u društvu, to jest da li će u njemu biti obezbeđena rukovodeća uloga radničke klase i socijalističkih snaga. A ako bismo u tom pogledu nešto menjali, na takve promene možemo se rešiti tek nakon veoma temeljite stručne pripreme koja će voditi računa o funkcionalnim i demokratskim rezultatima promena ostvarenih na osnovu socijalističke klasne i političke strukture našeg društva.

Podsetio bih da smo sadašnji Ustav¹ stručno pripremali nekoliko godina. To je razumljivo jer izmena ustava nije stvar samo Skupštine, nego celog društva, njegovog celokupnog stvaralačkog potencijala. Onda smo izradili niz teorijskih monografija, kritičko-komparativnih analiza drugih ustavnih sistema u svetu. O tim problemima raspravljali su forumi svih naših političkih i drugih društvenih i stručnih organizacija. Na toj osnovi izrađena je koncepcija naše skupštine kao skupštine samoupravnog društva koja će se razvijati u skupštinu asocijacije slobodnih proizvođača, kao što je rekao Marks, i koja će već danas biti zapravo produžetak samoupravne organizacije društvenog rada i samoupravnog uređivanja društvenih odnosa, to jest izraz »radničke klase organizovane kao država«.

To ne znači da sam automatski pristalica višedomnog sistema. U stvari, nisam za povratak na jedno veće proizvođača kakvo smo imali i u starom Ustavu. Međutim, ipak sam za postepeno dalje menjanje oblika, odnosno razvijanje skupštinske strukture, ali u skladu sa postojećom ustavnom koncepcijom, to jest da imamo

¹ Reč je o Ustavu SFRJ iz 1963. godine.

skupštinu samoupravnog rada, a ne skupštinu profesionalnih političara. To znači u skladu sa sve većim otvaranjem skupštine prema samoupravnim organizacijama i prema direktnim predstavnicima interesa radničke klase i radnih ljudi, a ne obrnuto. Bojim se da vraćanje natrag ne bi značilo samo vraćanje na jednodomni sistem, nego na suštinsku promenu uloge skupštine, to jest da imamo takvu skupštinu koja će se otuđiti od samoupravnog rada i postati više ili manje privesak nekog državnog ili upravnog aparata u državi i privredi. To znači da treba da znamo — ako želimo dalje da razvijamo naš skupštinski sistem — šta zapravo hoćemo i u kojem smeru možemo menjati organizaciju kako bismo ujedno očuvali i rezultat i samu koncepciju sadašnjeg ustavnog sistema kao sistema samoupravno organizovane radničke klase i svih radnih ljudi u društvenom radu i u celokupnom društvenom životu. I u tom pogledu danas je, po mom mišljenju, čitav socijalistički sistem — ne samo u nas nego u celom svetu — na presudnoj raskrsnici. Ako naše socijalističko društvo nađe pravi put u razvoju socijalističke demokratije, to jest ako izbegne kako politički apsolutizam tako i demokratski formalizam bez socijalističke sadržine, ono će izbeći ceo niz konflikata i grčeva. U suprotnom, biće ih još više.

Naša ustavna koncepcija je pokušala da odgovori na ta pitanja. Mislim da dosadašnja praksa ničim nije negirala taj odgovor. Problem je u sledećem: naš skupštinski sistem se može razvijati na dva načina: ili će se skupštine sve više povezivati sa samoupravnim organizacijama društvenog rada i stvaranja u jedinstveni društveni organizam, te se tako sve više uobličavati kao mesto neposrednog samoupravnog ujedinjavanja, dogovaranja i odlučivanja radnih ljudi, odnosno samoupravnih organizacija radnih ljudi i zajedničkog rešavanja zajedničkih pitanja, ili će se skupštine sve više menjati u veće opštepolutičkih predstavnika, političkih grupa, koje će odlučivati u ime radnih ljudi i umesto radničke klase.

U prvom slučaju je potrebno celokupan skupštinski organizacioni sistem i metode rada prilagodavati tome da bi se u skupštini okupljali najneposredniji predstavnici autentičnih samoupravnih interesa radnih ljudi, autentičnih klasnih i socijalnih grupa koje su stvarna snaga socijalizma i koje bi se sa svojim pravim klasnim, socijalnim i drugim interesima u proizvodnji i na drugim područjima društvenog rada i društvenih odnosa oslonile na nauku i na najnaprednije i u ideološkom i političkom smislu najaktivnije stvaralačke snage socijalističkog društva.

U drugom slučaju skupština će postati veće političkih grupa, političkih profesionalaca, malogradanskih politikanata; ukratko, političara starog kova koji će celokupan sistem skupštinskog odlučivanja odvojiti od samoupravnih organizacija radnih ljudi, od društvenog rada i od samoupravnih odnosa, to jest koji će se nametnuti kao tutor radničkoj klasi. Takvom organizacijom skupština bi, naravno, negativno uticala i na razvoj samoupravnog društva, i to u smislu potkopavanja onih ustavnih osnova društva koje neposredno izvire iz socijalističkog karaktera naše revolucije i vodeće uloge radničke klase i njene avangarde.

Našim Ustavom mi smo se jasno opredelili za prvu koncepciju. Zbog toga moramo i dalje poboljšavati i razvijati skupštinski sistem u skladu sa tom koncepcijom. Drugačiji put bi nas odveo ili direktno u sistem političke države staljinističkog tipa ili u restauraciju buržoaske države.

Naravno, u našem sadašnjem skupštinskom sistemu postoje i slabosti. Zato su diskusije o tome kako ići dalje i razumljive i korisne. Ali, po mom mišljenju, probleme o kojima sada raspravljamo moguće je pozitivno rešavati samo u skladu sa načelnom ustavnom orijentacijom o kojoj sam govorio, to jest sa koncepcijom prema kojoj bi se veća radnih zajednica postepeno još više otvarala i povezivala sa samoupravnim bazom, to jest putem doslednijeg ostvarivanja delegatskog sistema. Delegatski sistem postajace sve gipkiji. Napola profesionalizovani poslanici sa vremenskim mandata ustupiće mesto delegatima koji će dolaziti neposredno iz delegacija samoupravnih organizacija. A kada se budu u skupštini rešavala pojedina pitanja, ona se, naravno, neće rešavati samo na bazi konsultacija s tim delegacijama, nego kroz ravnopravno dogovaranje i uz njihovo ravnopravno učešće u rešavanju. Tek takav razvoj pokazaće kakva treba da bude organizaciona struktura skupštine, naime — da li je potrebno imati u skupštinama više veća udruženog rada ili samo jedno.

Nešto slično bi se moglo reći i o funkcionalnom, odnosno teritorijalnom principu. Po mom mišljenju, ni jedna ni druga krajnost, posmatrana sa formalne strane, ne valja.

Mislim da bi formalistički primenjen »čist« funkcionalni princip nesumnjivo doveo do deformacija profesionalističkog, odnosno tehnoškopskog tipa. Štaviše, takva profesionalno-tehnoškopski orijentisana veća neizbežno bi vodila u neku vrstu korporacijskog sistema, dok su jedino veća samoupravljajuća ona u

kojima može biti predstavljena kompleksnost društvenih interesa odgovarajuće oblasti društvenog rada. Da objasnim šta hoću da kažem. Učitelj sa Bloka ili iz Bele krajine², odnosno iz neke relativno zaostale opštine, u skupštini ne predstavlja samog sebe, on predstavlja potrebe stanovništva te opštine na području školstva, kulture itd. A ti interesi i potrebe zaceo se veoma razlikuju od interesa i potreba, na primer, ljubljanske opštine Centar³.

S druge strane, primena čistog teritorijalnog principa isto tako ima ne manje ozbiljne slabosti, pre svega zbog toga što može da koči integraciju i da umanjuje efikasnost određenih delatnosti. Zato sam više za predloge da idemo na kombinaciju jednog i drugog principa kako bi osnovni ekonomski, socijalni i kulturni samoupravni nosioci i centri zaista bili predstavljeni svojom celokupnom strukturom, to jest kao udruženi rad i kao parcijalni interes, jer bi oni time, nesumnjivo, mogli veoma pozitivno uticati na to da skupštine sve više deluju kao istinsko predstavništvo stvaranja i interesa radnih ljudi na svim područjima društvenog života, od države do pojedinih oblasti samoupravnog socijalističkog stvaranja.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX, BIGZ, Beograd, 1974. godine, str. 5—9.

² Selo Bloke se nalazi na Bloškoj zaravni u Notranjskoj, jugozapadno od Ljubljane. Bela krajina je područje pored reke Sutle i Kupe. Obe ove oblasti spadaju u red nedovoljno razvijenih područja u SR Sloveniji.

³ Ljubljanska opština Centar je, prema visini nacionalnog dohotka po stanovniku, jedna od najrazvijenijih opština u SR Sloveniji.

AKTUELNI PROBLEMI DALJEG RAZVOJA NAŠEG POLITIČKOG SISTEMA

Iz referata na Dvanaestoj sednici Predsedništva SKJ, 4. oktobra 1970. godine u Beogradu.

Deo ovog referata pod naslovom »Uvodne napomene« sadrži uvodnu reč E. Kardelja na samoj sednici, dok ostali tekst (ranije dostavljen članovima Predsedništva SKJ) sadrži i suštini izlaganje E. Kardelja na sednici Izvršnog biroa Predsedništva SKJ od 25. septembra 1970. godine, dopunjeno nekim elementima iz »Informacije o radu na nekim problemima našeg političkog sistema« koju je E. Kardelj, kao predsednik Radne grupe Predsedništva SKJ za neka aktuelna pitanja razvoja političkog sistema, podneo Izvršnom birou, a ovaj Predsedništvu SKJ.

Izlaganje je objavljeno u »Politici« i »Borbi«, 5. oktobra 1970. godine i u brošuri »Aktuelni problemi daljeg razvoja našeg političkog sistema«, »Komunist«, 1970. godine.

UVODNE NAPOMENE

Činjenica je da smo se poslednjih godina sretali i da se danas srećemo sa nizom političkih problema koji, možda, nisu toliko novi po sadržini, ali su na neki način postali novi po svojim dimenzijama. Ti problemi su počeli jače da kucaju na vrata i traže adekvatne nove odgovore. Mislim tu pre svega na tri područja.

Prvo područje je oblast društveno-ekonomskih, proizvodnih odnosa. Naše društvo je postalo složenije i struktura njegovih proizvodnih snaga se suštinski izmenila. Zbog toga se sada problemi samoupravljanja, sadržine ekonomskih odnosa i oblika proizvodnih odnosa u okviru sadašnje složene strukture udruženog rada postavljaju na dnevni red kao akutno pitanje. Ranije, dok smo imali mnogobrojna relativno mala i ujedno usamljena preduzeća, sa određenom državnom nadgradnjom — državnim investicionim fondovima, državnim bankama itd. — problemi samoupravljanja su se svodili skoro isključivo na položaj pojedinačnih preduzeća, odnosno pojedinačnih radnih organizacija. Kardinalni problemi samoupravljanja tako reći tek sada nastaju jer se radi o celokupnoj strukturi udruženog rada i o ekonomskim odnosima unutar tog udruženog rada, i to počev od proizvodnje, trgovine, finansijskih centara itd. pa do nauke, zdravstva, obrazovanja, kulture itd. Zato se sada u čitavom tom sistemu pojavljuju vrlo akutni politički problemi sa različitim tendencijama na koje Savez komunista mora da dà odgovor.

Drugi kompleks je politički sistem u užem smislu. Demokrati-zacija društva je u nas postala činjenica. Međutim, rekao bih da se naš demokratski život razvijao u izvesnom smislu jednostrano, to jest samo u određenim sferama. Naši ljudi se danas osećaju slobodni u svojoj kritici, u svome govoru, pisanju itd., ali se, s druge strane, ne osećaju i sposobni da na taj način neposredno utiču — ili bar ne uvek u dovoljnoj meri — i na donošenje odluka. Moglo bi se stoga reći da je naša demokratija, ako smem tako da kažem, individualizirana, odnosno svedena pretežno na položaj individue, čoveka u našem društvu, a da nedostaju — ili su nedovoljno efikasni, nedovoljno jaki ili nedovoljno institucionalizovani — svi oni organizmi i centri koji, u stvari, treba da dovode do stvaralačkih zaključaka, sinteze, oformljivanja i podnošenja konkretnih inicijativa i predloga, putem čega zatim takvi centri organizatorski utiču na samu društvenu svest i na demokratsku akciju masa.

Prema tome, mislim da je to što nazivamo slobodom građana, slobodom govora, kritike itd. samo jedan od uslova za efikasnost demokratskog sistema, ali da je potrebno jače razviti i drugi elemenat, to jest elemenat sinteze, ujedinjavanja, organizovanja itd. To će omogućiti da naša demokratija, prvo, bezuslovno obezbedi rukovodeću ulogu radničke klase i najnaprednijih socijalističkih snaga i, drugo, da bude brza i efikasna u svojim odlukama i u regulisanju društvenog života.

U nas se, inače, često govori protiv institucionalizovanja. Mislim da je to dobrim delom mehaničko ponavljanje kritike institucionalizma u buržoaskim državama, koje su faktički toliko institucionalizovane da sprečavaju čoveka da dode do izražaja. Međutim, mislim da u nas, u oblasti o kojoj govorim, ne postoji toliko taj problem koliko jedan drugi, to jest problem nedovoljno izgrađenog demokratskog institucionalizma u procesu donošenja odluka. Zato kao društvo postajemo »spori«. Sem toga, upravo iz tih razloga dolazi do zahteva, pa i pritiska na Savez komunista da donosi odluke i tamo gde bi druga samostalna tela morala da ih donose. To dovodi do toga da Savez komunista često i sam podleže pragmatizmu ili praktikizmu, da zbog toga ne vidi dalje, da se ne bavi — ili se bar ne bavi dovoljno — problemima koji će se pojaviti u neposrednoj budućnosti.

No, da bismo to postigli, moramo imati odgovarajuće institucije i stvarati takve centre društvene svesti. Jedan od takvih organa

treba da bude predsedništvo SFRJ¹. Mislim da smo u poslednje vreme tu već učinili određene korake. Činjenica je da smo u suštinski povećanoj samostalnoj akciji republičkih centralnih komiteta Saveza komunista i republičkih organa uopšte dobili veće bogatstvo organizovanih centara društvene svesti koje može da unosi u mase i određena organizovanja kretanja. Međutim, mislim da treba da idemo dalje od toga.

Treće područje je federacija i položaj republika. Tu su problemi očigledni i mislim da je bitno pre svega to da se ne ograničimo samo na objašnjavanje tih problema, nego da priznamo da su oni vrlo duboki, ozbiljni i da ih moramo rešiti u skladu sa sadašnjim potrebama našeg društva. Ne radi se tu, po mom mišljenju, o pravdnosti ili nepravdnosti, ili o tome da se samo ispravljaju neke greške iz prošlosti. Mi moramo, u stvari, da počemo od toga da su republike, kao i celo naše društvo, postale mnogo složenije, da je i razvoj proizvodnih snaga u nas i, ako hoćete, i našeg unutrašnjeg tržišta uneo neke suštinske promene u odnose među republikama. Za našu privredu i za razvoj proizvodnih snaga danas više nije odlučujuće tržište odnosno potrošnja od Maribora do Đevdelije i od Subotice do Rijeke, ma koliko da je ono, naravno, baza i polazna tačka u orijentaciji našeg privrednog razvoja. Ali, nemoguće je danas u Jugoslaviji razvijati proizvodnju na bazi moderne tehnike i tehnologije ako ta proizvodnja i sve ono što je s njom povezano — sve do nauke i obrazovanja — nije istovremeno orijentisano i na svetsko tržište, na utakmicu na svetskim tržištima, pa, ako hoćete, i na utakmicu u znanju, tehnologiji itd. A to praktično znači da i naše republike upravo u toj afirmaciji svoje nacionalne i samoupravne i humanističke individualnosti u takvim uslovima traže i više prostora za svoju punu afirmaciju, za svoj razvoj. Više se ti odnosi među republikama ne mogu ograničavati u one okvire u kojima su se ranije nalazili.

To su razlozi, pored onih o kojima je govorio drug Tito,² koji traže reformu našeg političkog sistema, a istovremeno i reformu u

¹ Predsedništvo SFRJ je ustanovljeno Amandmanom XXXVI (Ustavni amandmani XX—XLII, od 30. juna 1971) na Ustav SFRJ od 1963. godine, koji su usvojeni posle široke javne diskusije koja je započeta na osnovu stavova Devetog kongresa SKJ (11—15. mart 1969), Zaključaka VIII sednice Predsedništva SKJ i inicijative koju je dao drug Tito u svom izlaganju pred političkim aktivom Zagreba.

² Reč je o inicijativi koju je pokrenuo drug Tito u izlaganju pred političkim aktivom Zagreba, 21. septembra 1970. godine.

našem društveno-ekonomskom sistemu. Na obema moramo uporedo raditi. Zato treba biti načisto s tim da samim stvaranjem Predsedništva SFRJ te probleme nećemo rešiti. Oni ostaju takvi kakvi jesu. Ali, moramo da shvatimo istovremeno da je formiranje Predsedništva prvi korak u rešavanju svih tih problema i da će, u stvari, prvi zadatak koji će Predsedništvo preuzeti na sebe biti taj da dovede do kraja tu reformu. Kad kažem do kraja, mislim za ovo vreme, za ovaj trenutak, za potrebe koje naše društvo danas oseća, a ne za veća vremena. U svakom slučaju, ta reforma, kao celina, neophodno je potrebna.

Sve to govorim, pored ostalog, i zato što je bilo, naročito u inostranstvu, a ponekad i u nas, interpretacija ili pokušaja da se čitava reforma političkog sistema i stvaranje Predsedništva SFRJ svedu na nekakav generacijski problem. Međutim, potpuno je besmisleno tom pitanju davati bilo kakve generacijske interpretacije. Radi se u stvari o tome da mi moramo za nove probleme pronalaziti nova rešenja. To, po mom mišljenju, znači pre svega da moramo učiniti tri neophodne promene.

Prva je — reforma odnosa među republikama. Reč je o prilično dubokim reformama odnosa među republikama. Zatim, to znači dalji korak ka samoupravnoj integraciji našeg društva, ka samoupravnoj izgradnji i našeg političkog sistema, odnosno ka snažnijem integrisanju skupštinskog sistema sa udruženim radom. I najzad, u tom okviru treba, naravno, da se rešavaju i generacijski problemi, i to normalnim demokratskim putem, kao što se takvi problemi jedino i mogu rešavati, a ne nekim veštačkim konstrukcijama. Razume se, time istovremeno obezbeđujemo i demokratska sredstva kontinuiteta u razvoju i političkoj stabilnosti našeg društva, to jest oslanjamo se na tekovine revolucionarne prošlosti, a ujedno činimo određene korake i u pravcu rešavanja problema sutrašnjeg dana. Drugim rečima, činimo one korake za budućnost našeg društva koje danas treba učiniti da bi i naši narodi i naši radni ljudi, odnosno građani bili sigurni da će socijalistički, demokratski i samoupravni put našeg društva sutra biti jednako obezbeđen kao što je danas.

Predsedništvo SFRJ će upravo zbog toga što će u samoj strukturi države i samoupravnog mehanizma ujedinjavati vodeće progresivne snage našeg društva na političkom planu biti jedan od faktora koji će olakšavati i na određen način uticati da se svi ti procesi odvijaju takvim demokratskim putem. Naravno, u tom

pravcu neće delovati samo Predsedništvo, već i drugi politički faktori u našem društvu.

Posebno bih ukazao na dva područja na kojima bi trebalo raditi: (a) na kompleks problema iz oblasti odnosa između federacije i republika i (b) na neke goruće probleme koji se odnose na strukturu saveznih organa, njihove međusobne odnose i sistem i metode odlučivanja u njima.

Uporedo, dakle, sa rešavanjem kompleksa problema u vezi sa strukturom saveznih političko-izvršnih i upravnih organa neophodno je raditi i na preciznijem razgraničavanju funkcija između federacije i republika u smislu smernica koje je dao Deveti kongres SKJ i koje su konkretizovane u odlukama Predsedništva SKJ. Drugim rečima, mehanizam i odnosi koji se predviđaju za strukturu saveznih organa mogu biti primenjeni samo pod uslovom da se funkcije federacije veoma precizno odrede i da se svedu na onaj obim koji odražava područje stvarno zajedničkih interesa svih republika.

Drugi preduslov za funkcionisanje takvog sistema i takvih odnosa predstavlja dalje prilagodavanje skupština i nekih područja našeg političkog sistema — kao instrumenata samoupravno udruženog rada i samoupravnog društvenog stvaranja slobodnih socijalističkih interesnih zajednica — samoupravnoj strukturi društvenog rada i društvenog života uopšte. Kad je, pak, reč o Saveznoj skupštini, biće potrebno da se ona još više prilagođava i potrebama koje nameće ravnopravnost republika, naroda i narodnosti u sadašnjoj znatno izmenjenoj ekonomskoj i političkoj strukturi našeg društva.

Svakako treba konstatovati da su ustavna načela o skupštinskom sistemu dala pozitivne rezultate u praksi i da su uticala na dalju demokratizaciju političkog sistema i na jačanje samoupravljanja, kao i na nove odnose u federaciji, i to kako između Skupštine, Saveznog izvršnog veća i organa uprave koji su funkcionisali u sklopu skupštinskog sistema tako i između federacije i republika.

Pored ostalog, upravo primeni tih načela u praksi, kao i sve neposrednijem povezivanju skupštinske strukture sa samoupravnom bazom našeg društva treba da zahvalimo što je naše društvo moglo da održi demokratski i samoupravni kurs i da ga stalno proširuje na nova područja.

Međutim, struktura odnosa u tom sistemu kakva je bila formulisana u Ustavnom zakonu iz 1953. godine i u Ustavu iz 1963.

godine stvarana je na osnovi određenih pretpostavki, faktora svesti i objektivnih uslova koji su postojali u vreme kada su donošeni ti dokumenti. U toku vremena u znatnoj meri su se promenile i te pretpostavke i ti uslovi, a nema sumnje da će u periodu koji je pred nama te promene dolaziti još brže do izražaja. Nastale su, na primer, velike promene ne samo u svesti društva, već i u svesti Saveza komunista. U toj društvenoj svesti više ne dominiraju problemi prevladavanja starog društva, niti opstanak revolucije koja je već pustila duboke korene niti goruća opasnost od pritiska staljinizma i slično. Drugim rečima, za današnju društvenu svest više nije centralni problem odnos prema starom društvu, nego odnos prema sadašnjosti i daljem razvitku socijalističkog samoupravnog društva. U istom pravcu i smislu promenile su se, a i dalje se menjaju, i generacijska struktura i svest našeg socijalističkog društva, pa i Saveza komunista. Odlučujući faktor jedinstva više nije revolucionarni klasni odnos prema buržoaskoj prošlosti sam po sebi, već samo u povezanosti sa progresivnim odnosom prema budućnosti.

Takve i druge promene unele su mnoge pozitivne i progresivne elemente u naš društveni život, ali su stvorile i određene probleme u funkcionisanju ustavnog i političkog sistema. Mislim da su ti problemi dobrim delom i proizvod nedovoljnog prilagodavanja uspostavljenih institucija, naročito izvršnih i upravnih organa, tim promenama.

U okviru ovog referata ne bih ulazio u dublju analizu otvorenih problema u našem društvu. Mislim da je dovoljno ako podsetim na neke spoljne manifestacije kao što su, na primer: problemi u odnosima između federacije i republika, odnosno sporost u sporazumevanju među republikama; izvesno slabljenje efikasnosti rada organa i tela našeg društva, a posebno organa federacije u rešavanju tekućih problema; određene negativne tendencije u razvoju skupštinskog sistema u pravcu klasičnog parlamentarizma; pojave nedovoljne spremnosti za preuzimanje odgovornosti; nedovoljna efikasnost i nedovoljna samostalnost političko-izvršnih i upravnih organa; tendencija ka rešavanju problema iz oblasti međunacionalnih odnosa na formalan način umesto da se ti problemi rešavaju putem promena stvarnih materijalnih i političkih odnosa usmerenih na jačanje suvereniteta i ravnopravnosti naroda Jugoslavije; činjenica da Savez komunista ne ostvaruje dovoljno dosledno svoju vodeću idejnu i političku društvenu ulogu; izvestan paralelizam u radu raznih državnih i društvenih organa i organizacija, a posebno

državnih organa i Saveza komunista; neretki prodori birokratsko-tehnokratske prakse i ideologije na raznim područjima naših društvenih odnosa itd. Takvi i slični problemi javljaju se u celoj našoj društvenoj strukturi — od komuna i republika do federacije.

Tome bi se mogao dodati i jedan izrazito politički aspekt takvog stanja stvari. Svest našeg savremenog društva karakteriše, pored ostalog, i jedno duboko i realno osećanje da se naša zajednica — iz svih onih razloga o kojima sam pre govorio — nalazi na određenoj istorijskoj prekretnici. Kao što je nedavno rekao drug Tito u Zagrebu, neretko se čuje pitanje kakav će biti naš sutrašnji dan. Razume se, spoljni i unutrašnji neprijatelji našeg socijalističkog razvoja i samoupravljanja pridaju tom pitanju takve dimenzije i značaj koje ono ni približno nema. Pa ipak, mislim da je na realnim činjenicama zasnovano osećanje da progres i sutrašnja politička stabilnost našeg društva u dobroj meri zavise od toga kakav ćemo pravac razvoja na nekim područjima društvenih odnosa danas formulisati i izboriti se za njega. U stvari, time ne kažemo ništa novo jer je to uopšte u prirodi progressa svakog društva. Ali, toga moramo biti svesni danas više nego ikada ne samo da bismo obezbedili dalji napredak našeg društva, već i da bismo osujetili bilo koju i bilo čiju računicu uperenu na prekidanje kontinuiteta u razvoju našeg društva kao socijalističkog, samoupravnog i demokratskog i razvoja naše federacije kao samoupravne socijalističke zajednice suverernih i ravnopravnih naroda.

Ti problemi ukazuju, između ostalog, i na potrebu da se na bolji i efikasniji način obezbedi neophodno usaglašavanje i koordinacija stavova i interesa u formulisanju zajedničke politike u prvom redu među republikama ako je reč o federaciji; da se federacija rastereti niza funkcija koje treba da obavljaju republike; da se ojača samostalnost i odgovornost izvršnih organa u sprovođenju odluka i u njihovim funkcijama uopšte; da se postigne veća efikasnost u izvršavanju politike i odluka Skupštine i u funkcionisanju celokupnog ustavnog mehanizma, uz istovremenu dalju demokratizaciju skupštinskog sistema putem njegove veće integracije sa samoupravnom bazom radnih organizacija i komuna, a ne pretvaranjem u organizaciju klasičnog parlamentarnog tipa.

Imajući u vidu sve promene koje su nastale i koje svakim danom nastaju u našem društvu, izgleda da je za sada najakutniji problem i najhitnija potreba da se izvrše određene promene u

funkcijama i strukturi federacije, kao i u postojećoj organizaciji koja vrši izvršnu vlast i funkciju.

U vezi s tim predloženo je — na inicijativu druga Tita — da se uvede Predsedništvo SFRJ kao novi organ federacije sa odgovarajućim političkim i izvršnim pravima i odgovornostima, koji bi svojom inicijativom u Saveznoj skupštini i političkom inicijativom uopšte mogao uticati u pravcu sinteze, ujedinjavanja i prevladavanja nesaglasnosti među republikama i u društvu uopšte. Taj organ trebalo bi da bude jednim delom vezan za sadašnju funkciju Predsednika Republike, a jednim delom bi na njega bile prenete neke funkcije sadašnjeg Saveznog izvršnog veća, koje bi time izmenilo svoj karakter. U tom smislu bi Predsedništvo SFRJ, po svoj prilici, moralo da ima u Saveznoj skupštini pravo veće zakonodavne i — rekao bih — političke inicijative nego što ima sadašnje Predsedništvo Skupštine. To važi pogotovo za formulisanje politike na onim područjima na kojima je potrebno i prethodno dogovaranje među odgovornim republičkim organima ili kada se radi o odnosima među republikama uopšte.

Savezno izvršno veće trebalo bi da za svoj rad bude i dalje odgovorno Saveznoj skupštini, a formiralo bi se po dosadašnjoj ustavnoj praksi. Ono bi zadržalo i jednako pravo zakonodavne i političke inicijative prema Skupštini, a to znači i političke inicijative prema novom Predsedništvu.

Međutim, pošto će jedan deo političko-izvršnih poslova preći na Predsedništvo SFRJ, sastav i sadržaj rada SIV-a morao bi se znatno promeniti. Naime, Savezno izvršno veće bi, u stvari, dobilo više karakter saveta saveznih resorskih sekretara i onih članova SIV-a koji će vršiti zadatke koordinatora rada savezne uprave u izvršavanju zakona i politike Savezne skupštine, kao i u pokretanju inicijative u okviru takvih njihovih funkcija. Pri tome je logično pretpostaviti da će Predsedništvo imati prema Saveznom izvršnom veću samo one kompetencije koje će proizaći iz njegove odgovornosti pred Skupštinom za izvršenje politike i odluka Skupštine. To se odnosi naročito na davanje smernica za izvršenje ili za političku inicijativu. Jer izvršenje nije obično nastavljanje i mehanička primena odluka Skupštine. Izvršenje je u modernom društvu inicijativna i aktivna funkcija, a to traži poseban položaj i poziciju, a time i sastav organa kojima je ta funkcija poverena. To važi pogotovo za jednu višenacionalnu zajednicu u kojoj se kroz funkcije

izvršenja mogu ozbiljno narušavati prava i interesi republika iako se to izvršenje formalno kreće u okviru odluka Savezne skupštine. Kroz sastav Predsedništva, o kome sam govorio, republike će imati ne samo neposrednu kontrolu nad izvršenjem, već i odgovornost za njega, pa i odgovornost za političku inicijativu u federaciji. Prema tome, pored već istaknutih razloga, uvođenje Predsedništva SFRJ ima za cilj i da obezbedi nov položaj republika u okviru najvišeg političko-izvršnog tela federacije.

Svemu tome želeo bih da dodam još samo to da je koncept o kome govorim razrađen u dogovoru i saradnji sa drugom Titom. Ovo, dakako, ne pominjem zato što bih hteo njegovim autoritetom tako reći »pokriti« formulu predloga promena jer on za njih ne nosi odgovornost, a još manje da bih u bilo kom pravcu uticao na »zatvaranje« načelne diskusije o datim predlozima. Podsetio sam na inicijativu druga Tita samo zato da bih ukazao na njegovo zalaganje da se odlučno latimo rešavanja nekih problema našeg političkog sistema koji su u ovom trenutku od velike važnosti za nas. No, jasno je da ni drug Tito niti bilo ko od nas koji smo radili na ovom predlogu ne smatra da je to nešto više od početne osnove za diskusiju iz koje tek treba da proizađu bolje pripremljeni i bolje oblikovani predlozi u pravcu o kome se budemo dogovorili i ovde i u Skupštini.

Razume se, problemi i predlozi o kojima danas raspravljamo ne mogu se razmatrati sami za sebe, već jedino u povezanosti sa drugim pitanjima daljeg razvoja našeg političkog sistema, odnosno sa karakterom odgovora i rešenja koja treba da damo u vezi sa njima.

Reč je naročito o sledećim kompleksima problema iz oblasti daljeg razvoja našeg političkog i ustavnog sistema: prvo, struktura federacije i odnosi među republikama; drugo, odnosi između skupština i samoupravnih organizacija, političko-izvršnih i upravnih organa; treće, pravac daljeg razvoja našeg skupštinskog sistema, posebno sa gledišta daljeg jačanja delegatskog sistema, odnosno intenzivnijeg povezivanja skupštinskog sistema sa celokupnom samoupravnom bazom udruženog rada; četvrto, pravac daljeg izgrađivanja samoupravne strukture našeg društva, a posebno samoupravne strukture komune i njena uloga u celovitom društvenom i političkom sistemu; peto, položaj i uloga organizovanog socijalističkog subjektivnog faktora, pre svega Saveza komunista, Socijalističkog saveza, sindikata, Saveza omladine i drugih društve-

nih organizacija, kao i organizovanog stvaralačkog potencijala nauke i kulture u daljem razvitku našeg samoupravnog demokrat-skog sistema. Mislim da bismo zato rešenja za pitanja iz tih oblasti, uključujući tu i ustavne promene, morali doneti i istovremeno, tako reći u »jednom paketu«.

Što se tiče ostalih problema, a posebno onih u oblasti društveno-ekonomskih odnosa u radnim organizacijama, mislim da bismo na njima mogli i morali raditi duže, eventualno sve do sledećih izbora, jer ne verujem da bi Ustavna komisija Savezne skupštine pre mogla pripremiti odgovarajuće predloge. Međutim, ipak bismo odluku o načelnim osnovama i pravcima i u pogledu rešavanja tih problema morali doneti istovremeno sa rešenjima u oblasti političkog sistema o kojima sam govorio.

II

O neophodnosti izmena u funkcijama i strukturi federacije diskutujemo već duže vremena i o tome smo i pre i posle Devetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije već doneli relativno mnogo načelnih odluka. Ali su do nedavno te diskusije u priličnoj meri ostajale u okvirima opštih razmatranja. U stvari, tek u poslednje vreme učinili smo neke prve praktične, konkretne pristupe rešavanju tih problema.

Sada se čuju upozorenja da ne bismo smeći raditi na brzinu, improvizovati i slično. Mislim da su ta upozorenja opravdana ukoliko nas podstiču na kvalitetniji rad, ali da to ne treba da nas koči u naporima da što brže dodemo do odgovarajućih rešenja. Treba početi od nečega jer inače nećemo nigde stići. Mislim da već suviše dugo diskutujemo o tim pitanjima samo jezikom svakodne-vne političke polemike ili, pak, uopšteno i načelno, a da naši organi ne donose konkretna rešenja za sporna pitanja. Deo naše javnosti zato postaje uznemiren. Osim toga, ako se ta pitanja ne budu brže rešavala, može se desiti da dođe do stvarnih improvizacija, i to takvih koje će biti van uticaja i kontrole progresivnih snaga ove zemlje.

To nam nameće pre svega zadatak da u radu na rešavanju problema iz oblasti federacije što pre izađemo iz diskusije o nekim dilemama za koje bi se moglo reći da nam više zatvaraju put ka praktičnim rešenjima nego što ga oslobađaju.

Neki, na primer, misle da najpre treba da raščistimo šta je u našoj revolucionarnoj prošlosti bilo naopako ili se deformisalo u međunacionalnim odnosima, a onda da se latimo ispravljanja, kako se kaže, tih grešaka. Ljudi koji tako prilaze stvarima, izgleda, ne shvataju da revolucija nije subjektivistička konstrukcija ideala na papiru, već sukob društvenih snaga, kretanje masa, bitka za opstanak i za dalji progres novoga itd., jednom rečju, jedan mukotrpan proces i borba. Zato su o konkretnim odnosima i zbivanjima odlučivali pre svega takvi faktori kao što su odnos snaga, odlučujući interes borbe za opstanak revolucije i za naš nezavisan socijalistički put ili za dalji progres u datom odnosu društvenih snaga i slično. Prema tome, naš zadatak sada nije u tome da »popravljamo« istoriju i revoluciju, koja je imala dovoljno razloga da bude takva kakva je bila — inače ne bi ni bila takva — već da jasno kažemo šta mi *danas hoćemo i šta danas možemo*. Drugim rečima, ako se sporimo, treba da se sporimo o sutrašnjici, a ne o prošlosti. Naravno, ne mislim da je u prošlosti sve bilo u najboljem redu. Zato ima sporova o prošlosti i biće ih i dalje. Ali, neka oni ostanu u oblasti naučnog rada, a ne aktuelne političke diskusije, u kojoj se, u stvari, i ne misli na prošlost, iako se o njoj govori, već na sadašnjost i budućnost. A za praktičan rad koji mi sada treba da obavljamo te nam diskusije ni u kom pogledu ne mogu pomoći.

Drugi, opet, polaze sa gledišta nekih klasičnih državno-pravnih formula iz epohe buržoasko-političke države. Ako smo federacija, kažu oni, onda najpre treba da raščistimo šta je to federacija i da se tako i organizujemo. Ili, treba da odlučimo, kažu treći, da li smo za federaciju, konfederaciju, uniju ili nešto četvrto. Mislim da nam ni takve diskusije neće pomoći da dođemo do nekih rezultata. Jer, u stvari, sve te formule ne samo da ne znače ništa za naše samoupravno društvo, već je sam život — čak i u svetu buržoaske političke države — temeljito izmenio njihovu suštinu, ukoliko ih nije i sasvim pregazio. Mislim da produžavanjem takvih diskusija, koje su pod uticajem preživelih buržoaskih državno-pravnih kategorija, ne bismo nikuda stigli jer je naše društvo originalna istorijska tvorevina samoupravnog socijalističkog sistema kome ne odgovara ni jedna od pomenutih etatičkih formula iz prošlosti buržoaske političke države.

Prema tome, smatram da je mnogo bolje da se narodi Jugoslavije — ukoliko priznajemo da postoje određena sporna

pitanja, a ona nesumnjivo postoje — ponovo dogovore, kao što su se u prošlosti naše revolucije na inicijativu i na čelu sa Savezom komunista nekoliko puta dogovarali, o tome kakve funkcije, odgovornosti i prava treba da ima federacija, ili, pravilnije govoreći, državna i samoupravna zajednica naroda Jugoslavije u sadašnjim i budućim, prilično izmenjenim uslovima našeg društva. A to znači da i ovoga puta pre svega Savez komunista mora imati jasan stav o tome i da se mora jedinstveno boriti za njegovo ostvarenje. Dakako, Savez komunista nije jedina snaga u našem društvu koja o tome odlučuje. Ali, ako on hoće da bude progresivan stvaralački faktor, on mora imati svoj stav i mora se konfrontirati sa postojećim strujanjima u našem društvu, a zatim se, na odgovarajući način, postaviti u borbu za konkretna rešenja.

Pri tome, po mom mišljenju, moramo poći od činjenice da je opstanak jugoslovenske zajednice u elementarnom i bitnom interesu svih naroda Jugoslavije, da to leži u suštini stvari i da je to pre svega izraz njihovog objektivnog položaja. Onaj ko bi razbijao zajednicu naroda Jugoslavije ne bi bio samo provincijalni politikan, već bi svoj sopstveni narod gurao pod točkove opasne monopolističke i hegemonističke igre savremenih političkih, vojnih, ekonomskih i tehnoloških kolosa. A naši radni ljudi su toga veoma svesni. Ne treba se, prema tome, bojati da bi reforme u funkcijama i ulozi federacije, ma koliko one bile duboke, značile slabljenje naše socijalističke zajednice. Naprotiv, mislim da će se, ako se sužavaju etatističke funkcije federacije, time samo otvarati širi putevi za slobodno i samoupravno povezivanje radnih ljudi i naroda Jugoslavije, da će, u stvari, jačati slobodna samoupravna integracija radnih ljudi u udruženom radu i u svim sferama društvenog stvaranja.

Upravo zato formule za dalji razvoj zajednice jugoslovenskih naroda ne možemo tražiti u klasičnim državno-pravnim konceptima, već i tu moramo probijati nove puteve, kao što ih probijamo i na drugim područjima društveno-ekonomskih i političkih odnosa među ljudima, koristeći se, naravno, onim elementima tih klasičnih sistema koji odgovaraju i potrebama i interesima našeg društva na sadašnjem stepenu njegovog razvoja.

Druga teorijska dilema o kojoj se u nas sada diskutuje izražava se pitanjem: da li jugoslovenska zajednica treba da se razvija *pre svega* kao zajednica suverenih naroda, odnosno republike, ili *pre svega* kao zajednica samoupravnih radnih ljudi u udruženom radu.

Po mom mišljenju ta je dilema teorijski neodrživa, a sa gledišta praktične politike ona može postati čak i fasada za prikriivanje raznih političkih špekulacija. Iza davanja prioriteta samoupravnom ujedinjavanju vrlo lako se mogu sakrivati unitarizam i hegemonizam, a iza davanja prioriteta formuli o Jugoslaviji kao isključivo zajednici u svoje granice zatvorenih suverenih republika vrlo se lako može sakrivati ne samo buržoaski nacionalizam, već i etatistički otpor samoupravljanju.

A, u stvari, ni u kom slučaju ne može se suprotstavljati jedno drugome. U Ustavu smo zapisali da je naša jugoslovenska zajednica i jedno i drugo, kao i da su obe te njene komponente u međusobnoj zavisnosti. Mislim da na tome treba i da ostanemo, ne zato što to stoji u Ustavu, ili što smo pronašli neku teorijsku formulu koju treba sada da ostvarujemo, već zbog toga što to leži u objektivnoj prirodi i našega i, rekao bih, savremenog društva uopšte. Današnji svet više nije svet nacionalizma XIX veka nastalog na podlozi nacionalne integracije koja je tada bila najviši stepen integracije čovečanstva. Savremeni razvoj proizvodnih snaga — tehnologije, nauke, tehnike — suštinski je i kvalitativno proširio onaj kompleks odnosa koji nazivamo zajedničkim interesima naroda čitavih regiona ili, ako hoćete, čitavog sveta. Ta se integracija u kapitalističkom svetu ostvaruje na kapitalistički način, to jest u okviru kapitalističko-monopolističkih odnosa, a u nekim socijalističkim zemljama pretežno etatističkim putem. U našim uslovima ti procesi se odvijaju i moraju i dalje sve više da se odvijaju slobodnim, samoupravnim delovanjem ljudi u udruženom radu i svim oblastima društvenog života, i to kako u međusobnoj saradnji naroda Jugoslavije tako i u njihovoj saradnji sa ostalim svetom. Prema tome, jugoslovenska zajednica mora da bude zajednica suverenih naroda, odnosno republika, ali njen najdublji smisao — pored zajedničke odbrane njihove nezavisnosti — jeste upravo u širokom otvaranju puteva zbližavanja i povezivanja naroda na osnovama slobodnog i samoupravno udruženog rada u svim oblicima koje traži savremeni tehnološki i humanistički progres. Prema tome, sloboda naroda nije antiteza, već uslov njihovog ujedinjavanja.

S druge strane, bilo bi nemoguće govoriti o ma kakvom samoupravljanju ako bismo poricali ili u bilo kom smislu ograničavali samoupravljanje naroda, same nacije, koje se izražava upravo u njenom suverenom raspolaganju svojom sudbinom u skladu sa svojim interesima. Ako pođemo od takvih shvatanja, onda tu, po

mom mišljenju, nema ni stvarne dileme, niti prioriteta niti suštin-
skog konflikta interesa.

Kada govorimo o tim problemima, često s pravom ističemo opasnost od etatizma ako bi dominirao u svim odnosima jugoslovenske zajednice. Često se prave i poređenja šta je manje zlo: savezni ili republički etatizam. Mislim da su oba etatizma rdava i da takva poređenja nemaju nikakvog smisla. Ali, pri tome treba da imamo pred očima činjenicu da, u stvari, ni republički ni savezni etatizam ne zavise od ovakvog ili onakvog odnosa među republikama, nego od društveno-ekonomskih odnosa u našoj zemlji. Ako se budemo kao Savez komunista uporno borili na čelu svih progresivnih socijalističkih snaga u našem društvu protiv svih antisamoupravnih tendencija, kako etatističkih i tehnokratsko-monopolističkih tako i privatno-sopstveničkih, tada ćemo suzbijati i etatizam, i to, kako u republikama, tako i u federaciji. Ako se, pak, ne budemo borili protiv tih tendencija u oblasti društveno-ekonomskih odnosa, imaćemo etatizam i u republikama i u federaciji.

Zato smatram da rešavanju problema u odnosima republika — federacija treba da pristupimo bez tih opterećenja i bojazni. Ne želim time da kažem da posle reforme u sistemu federacije neće dolaziti do razmimoilaženja u praktičnom rešavanju problema iz oblasti odnosa u federaciji. Bila bi iluzija misliti da možemo da rešimo sve probleme iz oblasti međunacionalnih odnosa. No, važno je da na tom području učinimo korak dalje, i to upravo onaj korak koji će nam omogućiti da odlučno otklonimo neke protivrečnosti u našem društvu koje počinju da igraju ulogu rušioca političke stabilnosti naše revolucije.

I najzad, pomenuo bih još jednu dilemu te vrste o kojoj se takode ponegde još uvek govori. Izneću je donekle uprošćeno upravo zato što mislim da se, i pored više ili manje komplikovano izraženih ideoloških i teorijskih formulacija, diskusija o njoj ipak može svesti na sledeće jednostavno pitanje: da li su odnosi među narodima Jugoslavije nešto specifično, neka posebna vrsta nacionalne integracije koja je rezultat zajedničke istorijske sudbine, etničke sličnosti, tradicije, zajedničke socijalističke revolucije itd., pa stoga u rešavanju odnosa među narodima treba poći od tog istorijski nastalog jugoslovenstva, ili, pak, sve to ne igra nikakvu ulogu u određivanju odnosa među narodima Jugoslavije.

Mislim da diskusije povodom takvih i sličnih dilema takode ne raščišćavaju ništa, ili bar ne mnogo, ali da istovremeno otvaraju

prostor za neke političke špekulacije. S jedne strane je, naime, sasvim očigledno da do ujedinjavanja naroda Jugoslavije nije došlo slučajno. Oni momenti — etnička sličnost itd. — o kojima sam govorio, a posebno zajednička socijalistička revolucija, u velikoj meri su igrali, pa će i ubuduće igrati ulogu povezujućeg faktora koji utiče na jačanje jedinstva naroda Jugoslavije. Međutim, ni jedan od tih faktora, pa ni socijalistička revolucija sama po sebi, ipak ništa ne menja u pogledu sadržine ili uloge nacije kao društveno-istorijske kategorije koja je u svojim pojavnim formama univerzalna. Prema tome, mi ne treba da počinjemo od početka ako pri tome imamo u vidu neophodnost svesti o potrebi jedinstva naroda Jugoslavije jer je ta svest visoko razvijena i potkrepljena čitavom prošlošću naroda Jugoslavije. Ali, ne treba se zavaravati ni mislju da to jedinstvo možemo da održimo na nekoj drugoj bazi, a ne na onoj na kojoj se danas ujedinjuju — i na kojoj će se sve više ujedinjavati — narodi u svetu uopšte, to jest na osnovi njihovih stvarnih zajedničkih interesa i potreba i, posebno, interesa i potreba razvitka njihovih proizvodnih snaga i same radničke klase.

Prema tome, mislim da u razmatranju funkcija federacije treba da se do kraja oslobodimo jedne, po mom mišljenju, veoma opasne predrasude koja se, doduše, sada sve manje otvoreno iznosi, ali koja je, da tako kažem, u podtekstu još uvek prisutna. Naime, da je jugoslovenska zajednica tako reći specifičan oblik neke ne do kraja oformljene i integrisane jugoslovenske nacije u klasičnom smislu te reči i da mi za taj tobože prelazni fenomen treba da pronalazimo odgovarajuće prelazne forme u organizaciji i odnosima federacije.

Na neophodnost prevlađivanja te funkcije ukazuju nam ne samo postojeći problemi u federaciji koji se s vremena na vreme pojavljuju kao nacionalno pitanje, već i činjenica da je Jugoslavija, u stvari, zajednica ne samo etnički bliskih slovenskih nacija, već i drugih nacionalnosti. Prema tome, stavljati u prvi plan južnoslovensku etničku bliskost znači istovremeno slabiti jedinstvo sa nacionalnostima koje nisu južnoslovenskog porekla. I najzad, mi moramo imati pred očima i dugoročniju perspektivu otvaranja jugoslovenske zajednice prema drugim narodima sa kojima nas takode povezuje sve veći obim zajedničkih interesa. Današnja blokovska politička struktura Evrope i politički mehanizam imperijalizma i hegemonizma uopšte, doduše, koče te procese, ali je sasvim jasno da će se narodi regiona u kome živimo, i u Evropi i u svetu uopšte, u budućnosti ovim ili onim putem tešnje povezivati u zajedničkoj

saradnji i ujedinjavati se u svim oblastima zajedničkih interesa. Prema tome, mi moramo našu zajednicu razvijati tako da ona bude otvorena i sposobna da se uključi u te procese i da ih podstiče. Štaviše, u izvesnom smislu ona treba da bude primer takve savremene zajednice naroda koja nije izgrađivana na državnoj prinudi ili hegemoniji, već na svesnom sagledavanju zajedničkih interesa i sve dubljoj međuzavisnosti kakvu svim narodima nameće savremeni razvoj nauke, tehnologije i proizvodnih snaga uopšte. Takav proces integracije je nužan; problem je samo u tome da li će ga nositi snage imperijalizma i hegemonizma ili ravnopravne i demokratski organizovane nacije i samoupravno udruženi i organizovani radni ljudi svesni takve istorijske nužnosti.

III

Da bismo izbegli pomenute dileme, mislim da sebi treba da postavimo pre svega sledeće pitanje: koja su to područja na kojima *stvarno* postoji jedinstveni, odnosno zajednički interes naroda Jugoslavije, a u vezi s tim i potreba za zajedničkim rešavanjem problema koji nastaju na tim područjima. Jer naša jugoslovenska socijalistička zajednica jačaće kao samoupravno i demokratsko društvo i moći će demokratski da savlađuje unutrašnje protivrečnosti samo pod uslovom ako se bude zasnivala na *stvarnom jedinstvu interesa* svih naroda koji je čine, a ne na nekim iluzornim ili fiktivnim konstrukcijama zajedničkih interesa. Ona ne bi mogla izbeći ozbiljne teškoće, pa čak i teške krize, ako bi se zasnivala na prividno zajedničkim interesima, odnosno na nekim subjektivističkim konstrukcijama jugoslovenskog jedinstva ili na bilo kakvim konceptima saveznog centralizma koji bi se oslanjao pretežno na prinudu neke supranacionalne snage. O tome je istorija stare Jugoslavije svima dala dovoljno pouka. A, s druge strane, savremena zbivanja u svetu, a u Evropi posebno, pružaju dovoljno ubedljive primere da i tradicionalno nezavisne države pronalaze veoma čvrste oblike ujedinjavanja kada se radi o stvarnim, istinskim zajedničkim interesima.

Jedino iz takvog jedinstva interesa tada nužno proizlaze i razni oblici međusobne zavisnosti, obaveza i prava. Razume se, karakter i obim tih interesa se menjaju. Oni ni kod nas nisu bili isti ni po suštini ni po obimu u vreme revolucije i izgradnje temelja našeg socijalističkog društva, jer su tada dominirali interesi odbrane zajedničke

revolucije, ili danas, kad dominiraju problemi položaja radnog čoveka i daljeg progressa socijalističkog društva. U tom smislu menjali su se i izvori jedinstva socijalističke svesti.

Zato danas moramo poći od današnjeg stanja problema i današnjih shvatanja ako želimo ostati na tlu demokratizma. Po mom mišljenju, u tom pogledu su neosporna tri glavna kompleksa zajedničkih interesa svih naroda Jugoslavije, i to:

prvo, zajednička odbrana nezavisnosti i zajednička borba za mir u svetu na osnovi politike nesvrstavanja, kao i zajednička podrška svim progresivnim i oslobodilačkim snagama u svetu;

drugo, zajednička odbrana tekovina zajedničke revolucije, kao i jedinstvo socijalističkog i samoupravnog sistema, pri čemu mislim na jedinstvo načelnih osnova za razvoj socijalističkih i samoupravnih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa među ljudima, kao i za razvoj političkog sistema u onom obimu od koga zavisi jedinstvo socijalističkih proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa uopšte;

treće, jedinstveno tržište sa svim međusobnim zavisnostima, obavezama, pravima i kompenzacijama koje iz toga proizlaze za odnose među narodima, odnosno među radnim ljudima čitave naše zajednice, kao i za regulativne funkcije federacije koje proizlaze iz jedinstvenog tržišta — bilo u unutrašnjim ekonomskim odnosima bilo u međunarodnoj ekonomskoj razmeni i saradnji.

Namerno na ovom mestu ne pominjem jedinstvo privrednog sistema iako smatram da se federacija mora zasnivati na određenim jedinstvenim osnovama ne samo privrednog sistema, već i razvojne politike i društvenog planiranja. Međutim, smatram da je jedinstvo privrednog sistema neophodna funkcija federacije samo u onoj meri u kojoj proizlazi bilo iz potreba koje nameće jedinstveno tržište bilo iz potreba jedinstvenog sistema socijalističkih i samoupravnih odnosa. Tome treba da dodamo i one elemente jedinstvenog privrednog sistema koji su vezani za funkciju federacije u oblasti društvenog planiranja i međunarodnih odnosa naroda Jugoslavije. Drugim rečima, na federaciji i dalje mora ostati najveća odgovornost za izgradnju privrednog sistema, ali to ne mora biti isključivo funkcija federacije.

Sve ovo pominjem zbog toga što je dosadašnje naglašavanje jedinstva privrednog sistema kao isključive funkcije federacije dovelo do velike koncentracije privredne vlasti i regulativnih funkcija u federaciji, koja se zatim u težim privrednom situacijama pretvarala

u političku nemoć. To je, naime, u znatnoj meri paralisalo regulativne funkcije republika i komuna i time ih činilo nedovoljno odgovornim za zdrav privredni razvoj, što je i mere saveznih organa činilo nedovoljno efikasnim. Izgleda mi da taj odnos treba izmeniti, to jest da treba republike učiniti mnogo više odgovornim za stanje u oblasti privrede, što je moguće postići samo ako one budu imale odgovarajuću ulogu u borbi za što stabilniji privredni razvoj na svom području. Naravno, one to ne mogu postići autarkizmom i zatvaranjem u svoje granice. Odgovornost za sopstvenu privredu podstičaće ih ne samo na preduzimanje neophodnih regulativnih mera, već i na intenzivniju saradnju na nivou federacije u cilju ujednačavanja uslova privređivanja, bez čega nema ravnopravnosti naroda Jugoslavije, a time ni jedinstvenog tržišta.

Mislim da će veća odgovornost republika na tom području omogućiti da se i savezni plan osloni pre svega na planove samoupravne privrede, republika i komuna, kao i na dogovor o zajedničkoj razvojnoj politici, a da u svemu tome ima pretežno koordinativnu i usmeravajuću funkciju, a ne da u tolikoj meri, kao do sada, bude plod nagadanja i pritisaka sa raznih strana oko takozvanih »saveznih fondova«.

Prema tome, ako hoćemo da ojačamo one faktore koji stvarno povezuju narode Jugoslavije, tada pri određivanju funkcija i uloge federacije, kao i njene strukture i načina funkcionisanja, treba da podemo uglavnom od ona tri kompleksa stvarnih zajedničkih interesa o kojima sam govorio. To — ako kao ilustraciju navedem krajnje konsekvence takvog pristupa stvari — znači ne samo da iz normativnog dela saveznog ustava treba izostaviti sve ono što se odnosi na zadatke sa područja koja su i do sada po Ustavu bila isključivo u nadležnosti republika, kao što su to, na primer, prosveta, školstvo, zdravstvo, socijalna zaštita itd. To, isto tako, znači da savezni ustav ne treba da sadrži ni one odredbe kojima se sužavaju odgovornost i samostalnost republika u celokupnom njihovom privrednom i društvenom razvoju, osim u onoj meri u kojoj se to odnosi na ravnopravne obaveze koje sve republike imaju u odnosu na funkcije federacije u oblasti jedinstvenog tržišta i jedinstvenog sistema socijalističkih i samoupravnih odnosa. To, dalje, znači da u federaciji ne treba da postoje nikakvi investicioni ili drugi finansijski fondovi koji bi bili uspostavljeni prinudom saveznih organa, osim onih koji su neposredno vezani za ostvarivanje Ustavom utvrđenih funkcija federacije i koji se odobravaju u

Saveznoj skupštini, a u koje uključujem i sredstva za ubrzavanje razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, kao i za razne kompenzacije na jedinstvenom tržištu, što je sve kako zajednička privredna nužnost, tako i izraz solidarnosti radnih ljudi. Razume se da se to odnosi i na sredstva kojima federacija neophodno mora da raspolaze u vezi sa međunarodnim državnim i drugim obavezama, posebno u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Najzad, to takode znači da u federaciji ne treba da postoje, kao njeni organi, odnosno organi Savezne skupštine, nikakva tela koja bi pokrivala ona područja koja misu u sklopu funkcija federacije. Tu mislim, na primer, na takve organe kao što su saveti za prosvetu i školstvo, zdravstvo, socijalnu politiku, naučnoistraživački rad itd.

Kad sve to kažem, ne mislim da republike na tim i sličnim područjima nemaju nikakvih zajedničkih interesa niti ikakve potrebe da koordiniraju svoj rad i da međusobno saraduju. Međutim, ako stvarno želimo da rasteretimo federaciju i oslobodimo je nepotrebnih konflikata i sukobljavanja, a da ojačamo njeno jedinstvo tamo gde je ono najneophodnije i najpotrebnije narodima Jugoslavije, onda sva ta područja o kojima sam sada govorio, kao i druga slična, treba da budu domen slobodnog sporazumevanja među republikama. O tome, dakle, ne treba da odlučuje Savezna skupština niti ona treba da u tom domenu samostalno uspostavlja odgovarajuće organe i mehanizme za saradnju i koordinaciju među republikama, već to treba da čine odgovorni republički organi neposredno, putem međusobnog dogovora, s tim da u takvim sporazumima ponekad mogu učestvovati sve republike, ponekad samo neke koje su zainteresovane, a ponekad — po zajedničkom predlogu republika — i federacija i slično. Verujem da će takvi dogovori često imati jaču snagu od saveznog zakona.

Lično sam, na primer, duboko uveren da je Jugoslaviji potreban jedan organ za saradnju i koordinaciju u oblasti naučnoistraživačkog rada i da bi takav organ trebalo da raspolaze određenim sredstvima sa kojima bi mogao da učestvuje u finansiranju krupnih naučnoistraživačkih projekata značajnih za sve narode Jugoslavije. Međutim, ako stvarno postoji takva potreba, neka se o tome dogovore odgovarajuće interesne zajednice ili odgovorni republički organi i neka stvore odgovarajuće zajedničke institucije za tu svrhu. Verujem, isto tako, da će sve naše republike i dalje osećati potrebu za postojanjem nekih zajedničkih saveta za prosvetu

tu i školstvo, za zdravstvo itd. koji će omogućiti saradnju i koordinaciju među republikama. Međutim, nije neophodno da te savete i njihove predsednike ustanovljava, odnosno postavlja Savezna skupština niti oni treba da budu njoj odgovorni; njih bi mogle da uspostavljaju bilo integrisane samoupravne interesne zajednice bilo republike međusobnim sporazumom kojim bi se tim savetima odredili istovremeno i zadaci i sredstva. Uveren sam takođe da je u privrednom interesu svih naših republika da postoji neki zajednički fond i organ za kreditiranje izvoza ili za neke druge slične zajedničke potrebe. Ali, takav fond bi mogao da bude stvoren sporazumom republika i pre svega samoupravne privrede kao poslovni fond samoupravne privrede, ili kao specijalizovana bankarska institucija u rukama samoupravne privrede ili nešto slično, a ne kao izričito državni fond.

Nemam nameru da time dajem neke predloge, već sve to navodim samo kao ilustraciju konkretnih pitanja o načelnoj orijentaciji u reformi političkog sistema federacije, na koja moramo dati jasan odgovor ako hoćemo da se pomaknemo s mesta i da ne ostanemo samo u sferi opštih diskusija. Naime, očigledno je da najznačajnije probleme koji se sada pojavljuju u odnosima između federacije i republika nećemo uspešno rešiti ako ostanemo na terenu diskusija o *metodu donošenja saveznih odluka*, već time što ćemo u Ustavu ponovo, na nov način i jasno formulisati o čemu odlučuju organi federacije i kakve organe federacija uspostavlja. Sva ostala područja zajedničkih interesa koja se ne bi regulisala odlukama državnih organa federacije biće predmet međusobne saradnje i koordinacije među republikama, odnosno njihovih odgovornih organa ili slobodnih sporazuma republika sa organima federacije, a kad je reč o sferi samoupravnog privrednog i društvenog života, to će biti, razume se, stvar saradnje same samoupravne privrede ili interesnih zajednica.

Naravno, i tu ne samo da može, nego će sigurno i dolaziti do sukobljavanja interesa. Za takve slučajeve biće potrebno predvideti odgovarajuće oblike sporazumevanja, dogovaranja, prelaznih rešenja, pa i arbitraže, koja bi u nekim slučajevima — to jest kada se radi o ravnopravnosti naroda Jugoslavije — trebalo da bude i obavezna.

Međutim, s druge strane, Ustav bezuslovno mora obezbediti da organi federacije zaista budu u stanju da efikasno ostvaruju one funkcije koje će biti utvrđene kao funkcije federacije. U vezi s tim mislim da moramo raščistiti naročito sledeća dva pitanja:

Prvo je pitanje »veta« republika, koje u današnjim diskusijama ima svoje branioce, a osim toga se već uvlači u naš skupštinski život stihijski, snagom pritisaka. Istorija pokazuje da su veoma rđavu istorijsku sudbinu doživeli državni sistemi koji su se zasnivali na »pravu veta« kao opštem principu. I ne samo to. Bili smo protiv toga da veliki majoriziraju male, a pravo veta je, u stvari, majorizacija svakog protiv svih jer ono praktično isključuje svako demokratsko odlučivanje i dovodi do najgrubljeg sučeljavanja pritiska sa pritiskom, pri čemu konflikti takve vrste pre ili kasnije neizbežno moraju da dovedu do restauracije ovakvog ili onakvog oblika državne prinude, hegemonizma ili političkog apsolutizma. Ako hoćemo da izbegnemo takve neizbežne konsekvence — o kojima već danas, a ne tek sutra treba da mislimo — onda funkcije federacije zaista treba svesti na onaj realni i neophodni okvir ranije pomenutih zajedničkih interesa naroda Jugoslavije, ali istovremeno obezbediti da organi federacije budu u stanju da demokratskim putem i demokratskim sredstvima efikasno obavljaju svoje funkcije i donose odluke, a to znači i većinom glasova.

Dakako, to ne znači da organi federacije ne treba da se konsultuju sa republikama i samoupravnim organima u našem društvu. Međutim, to je problem metoda rada i političke borbe i akcije, a ne sistema odlučivanja koji još uvek zahteva, a zahtevaće i ubuduće i državne, prinudne odluke odgovornih organa. Bez toga naša demokratija neće biti faktor svesno prihvaćenog reda u društvu, već izvor političke nestabilnosti kojom se uvek stvara pogodna politička klima za razne političke špekulacije unutrašnjih i spoljnih neprijatelja jugoslovenskog socijalizma.

Razume se, ja pravo veta ne poistovećujem sa onim pravima republika koja proizlaze iz činjenice da su se narodi Jugoslavije ujedinili pod određenim uslovima koji ne mogu biti izmenjeni bez saglasnosti svake republike posebno. Tu se radi o pitanjima ustavnog položaja i ustavnih prava republika koja, kao što znamo iz prakse, mogu da budu narušavana i zakonima ili planom federacije ili stihijskim proširivanjem kompetencija federacije i slično. U tim i takvim pitanjima Ustav je do sada priznavao, a pogotovo ubuduće treba da priznaje, svakoj republici pravo da se suprotstavi narušavanju njenih prava.

Drugo od čega treba da pođemo jeste to da naša federacija — kao samoupravna zajednica naroda — nije, odnosno ne bi smela da bude neka »supradržava«, odnosno neka vlast nad narodima, već

oblik međunacionalne integracije preko koga, u stvari, narodi, odnosno republike ostvaruju određene funkcije sopstvenog nacionalnog suvereniteta, odnosno sopstvene državnosti. To što federacija u okviru svojih funkcija treba da donosi i odluke koje obavezuju, to jest iza kojih stoji i državna prinuda, ne protivreči takvom shvatanju jer, kada se ljudi i narodi dogovaraju o zajedničkom radu i saradnji, oni prihvataju i određene međusobne obaveze.

Taj načelni stav ističem zato što od toga zavise konkretni odnosi koji treba da budu uspostavljeni u samom mehanizmu federacije i u njenoj konkretnoj organizaciji kada se radi o njenim funkcijama. A sve je to tesno povezano i sa predlogom o stvaranju Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Iz toga bi, naime, proizlazila nužnost da se osnovni pravci politike federacije u okviru njenih funkcija i političke smernice za njeno ostvarivanje kreiraju, donose i utvrđuju u takvim demokratskim organizmima federacije u kojima će u punoj meri i ravnopravno doći do izražaja shvatanja i pogledi najodgovornijih faktora, odnosno političkih i državnih organa u republikama.

Nema sumnje da osnovna odgovornost za sve to, kao i za konačne odluke, leži na Saveznoj skupštini. Međutim, taj problem se ne svodi samo na područje donošenja konačnih zakonodavnih odluka. Nije manje važno i odlučujuće gde i kako se pripremaju predlozi, kreira politika i kako se vrši kontrola i usmeravanje izvršenja. U stvari, upravo u tim oblastima u nas ima najviše sporova. Zato smo sada u takvom položaju da republike nastoje da obezbede svoj uticaj na politiku federacije ne samo preko Skupštine, već i preko podele položaja u upravnom aparatu. Nema sumnje da je princip ravnopravnog učešća nacionalnih kadrova u saveznoj upravi nužan i koristan. Ali taj aparat ipak mora biti odgovoran organima federacije, a ne republikama jer će inače u njemu nastati ozbiljne deformacije. Prema tome, republikama treba omogućiti da *drugim putem odgovorno utiču* ne samo na formiranje politike u federaciji, već i na izvršenje te politike.

Sem toga, i poslanici u Skupštini dejstvuju pod uticajem raznih društvenih situacija i strujanja, ali i pod uticajem organizovanih centara društvene svesti — i mislim da drukčije i ne mogu da dejstvuju. Ako ne bi bilo tako, Skupština bi se pretvorila u skup ljudi koji predstavljaju samo sebe. Pitanje je, međutim, u tome da li i koji to centri u našem sistemu imaju dominantan uticaj na svest poslanika i opšte ljudi koji odlučuju u Skupštini i, drugo, da li je

uticaj tih centara društvene svesti dovoljno organizovan i, rekao bih, dovoljno institucionalizovan da bi se sprečio proces, ako mogu tako da kažem, privatizacije poslanika, koji ni u kom slučaju nije korak dalje ka slobodi i demokratizaciji, već, naprotiv, korak ka opasnosti da u našem društvu politiku zameni politikanstvo i lična jagma za položajima. A iza takvih tendencija, naravno, stihijski će se probijati realni sukobi društvenih interesa. Zato je u nas još uvek aktuelno pitanje uloge organizovane društvene svesti i puteva njenog uticaja na organe odlučivanja. A tu mislim, s jedne strane, na Savez komunista, Socijalistički savez, sindikate, Savez omladine i druge društvene organizacije, s druge strane, na samoupravne organe, radničke savete, republike i komune i, s treće strane, na nauku i kulturu.

Međutim, u svemu tome u nas sada ima mnogo paralelizma, a nedovoljno saradnje, zajedničke odgovornosti, integracije i sinteze. Dakako, ne mislim da su samo organizovane snage društvene svesti nosioci progressa. Naprotiv, često postaju nosioci progressa upravo snage van jednog takvog institucionalizovanog sistema, a institucionalizovane snage lako podlegnu konzervativizmu. Ali, ni jedno društvo i ni jedan politički sistem ne mogu da postoje ako ih ne »nose« organizovane snage društvene svesti.

Mislim da upravo radi stabilnosti skupštinskog i demokratiskog mehanizma moramo težiti ka tome da se i u našem skupštinskom sistemu pojačaju oni njegovi organi koji će biti sposobni da u najvećoj mogućoj meri integrišu i povezuju razne nosioce društvenih interesa, kao i stvaralački potencijal društvene svesti, kako bi mogli više svojom stvaralačkom inicijativom nego formalnom vlašću ili nekim monopolskim pravima da utiču na svest ljudi i mnogobrojnih subjekata koji samostalno odlučuju. Jer sada se čak i na adresu Saveza komunista ponekad upućuju prigovori kako se bavi, navodno »nedozvoljenom« delatnošću ako pokreće inicijative i proučava probleme koji se odnose na domen državnog odlučivanja. Iz istih razloga Socijalistički savez ne može da postane nosilac — zajedno sa Savezom komunista i drugim društvenim organizacijama — stvaranja nekih akcionih društvenih programa niti se pomičemo sa mesta u razradi uloge sindikata u sistemu društvenog dogovaranja itd.

Međutim, kao što sam već rekao, nijedan politički sistem ne može da postoji ako ga ne »nose« neke organizovane snage društvene svesti. Buržoaska demokratija je nezamisliva bez mono-

pola političkih partija u vlasti. Kada takav monopol postane neodrživ, zamenjuje ga monopol nekog vojno-diktatorskog ili fašističkog tipa. Utoliko je značajnije pitanje o mestu i ulozi organizovane društvene svesti u našem društvu koje se zasniva na sistemu samoupravne, neposredne demokratije u društvenoj bazi i u kome težimo da skupštinski sistem i vlast ne budu monopol otuđenih političkih snaga, već izraz interesa i vodećeg uticaja udruženog rada koji se sastoji od mnoštva samostalnih samoupravnih subjekata.

Upravo zato skupštine — kao i Socijalistički savez u svom domenu, a na čelu sa SK — moraju postati centri okupljanja svih vodećih snaga našeg društva i na odgovarajući način uticati i na svest širokih radnih masa, kao što su i sami — na neki način — produkt te svesti. Mislim da bi to morao biti jedan od glavnih pravaca razvoja našeg skupštinskog sistema uopšte, a posebno u federaciji gde izuzetnu ulogu ima i problem neposrednog uticaja republika na formiranje politike federacije.

Sve to ističem zato što tu leže mnogi razlogi za stvaranje predsedništva takvog ili sličnog tipa, o kome je i drug Tito u poslednje vreme nekoliko puta govorio. Jer takvo predsedništvo moglo bi u ovom političkom trenutku da bude ne samo faktor političke stabilizacije, već i jedan od najkreativnijih inicijatora progresivnih društvenih rešenja i rešavanja konflikata, kojih je bilo i kojih će biti u svakom, pa i u našem društvu i u budućnosti, bilo da se radi o području međunacionalnih odnosa bilo o sferi udruženog rada. A ono će moći da bude takav kreativni inicijator upravo zato što će biti povezano sa vodećim snagama u svim sferama našeg društvenog života, a to znači i sa društvenom bazom. Predsedništvo bi bilo jedan od najuticajnijih pokretača inicijativa kako pred Saveznom skupštinom, tako i pred republičkim skupštinama i u našem društvenom životu uopšte, a da se pri tom ne bi pretvorilo u organ nekog političkog monopola van skupštinskog sistema.

U takvom organu bi najodgovorniji ljudi iz republika imali mogućnost da direktno utiču na kreiranje politike u federaciji i da tu svoju ulogu shvate kao deo sopstvene funkcije u republikama, ali bi onda za tako utvrđenu politiku snosili punu odgovornost u svojim republikama. Ja, doduše, kao što sam već rekao, ne mislim da ćemo time izbeći sve konflikte, ali mi izgleda neophodno da se u federaciji uspostavi i da deluje takvo telo u kome se republike neće osećati, da tako kažem, kao provincije jedne velike države, već kao subjekti koji

preko tog organizma zajednički ostvaruju funkcije svog nacionalnog suvereniteta i zajedničke interese, naravno, uz punu odgovornost prema Saveznoj skupštini kada se radi o utvrđenim funkcijama federacije i njenim nadležnostima, odnosno uz punu odgovornost prema republičkim skupštinama kada se radi o nadležnostima republika.

I konačno, mislim da bi takav organ, kao što je predloženo predsedništvo mogao istovremeno da u rad Skupštine, odnosno u formiranje njene politike, tako reći neposredno integriše i uticaj Saveza komunista, Socijalističkog saveza, sindikata i drugih društvenih faktora bez obzira na to da li će pri tome oni preuzeti ili neće preuzeti odgovornost za odluku Skupštine i njenih organa.

IV

Dosadašnja praksa je pokazala da su skupštine ne samo faktor demokratizacije odnosa u našem društvu, već i konstruktivnog usmeravanja i organizovanja demokratske borbe mišljenja u uslovima takvog političkog sistema kakav je naš. Međutim, praksa takođe pokazuje da bi u pogledu strukture skupština — kako Savezne tako i republičkih i opštinskih, kao i u pogledu odnosa između skupština i političko-izvršnih i upravnih organa (a sada, ako ga uključimo u taj sistem političko-izvršnih organa, i Predsedništva) — trebalo učiniti korak dalje u doslednijem ostvarivanju ustavnog koncepta skupštinskog sistema kao instrumenta udruženog rada i samoupravnog društvenog stvaranja, kao i u pravcu jačanja njegove sposobnosti da u proces odlučivanja neposrednije integriše organizovane snage socijalističke društvene svesti. Tu su, mislim, neophodne neke promene koje neće ići nauštrb snage skupštinskog sistema niti u pravcu njegovog ograničavanja, već će, naprotiv, doprineti njegovoj efikasnosti tako što će se jasnije razgraničiti odgovornosti u našem društvu.

Što se tiče nekih dilema sa tog područja političkog sistema, mislim da će i tu Savez komunista morati zauzeti jasan stav jer su se poslednjih godina u nas jače nego ranije ispoljile tendencije koje sa suprotnih pozicija vrše pritisak u pravcu izmene strukture, a time i društvene uloge skupština. U svom krajnjem rezultatu te tendencije su, u suštini, usmerene na pretvaranje naših skupština u parlamentarna politička tela u kojima će sedeti i odlučivati neki opštepoltički predstavnici, a ne delegati udruženog rada i samoupravnog društve-

nog stvaranja. SKJ je, međutim, nastojao i nastoji da skupštine budu pre svega demokratska radna tela udruženog rada i samoupravne društvene baze uopšte, to jest da u sve većoj meri budu mesto direktnog dogovaranja sa delegatima udruženog rada i komuna. Pri tome, doduše, nije nevažno kako će se birati delegati, ali je najvažnije da oni zaista budu takvi delegati, a ne neki klasični narodni poslanici kojima je borba za mandat veoma često postajala sama sebi cilj.

Sve to istovremeno zahteva da se u toj svetlosti sagleda i razvoj komune, njena samoupravna struktura i, posebno, struktura opštinske skupštine. Nemoguće je zamisliti delegatska veća u republičkoj i Saveznoj skupštini ako ona ne postoje u komuni.

Međutim, čak i nezavisno od problema o kojima danas diskutujemo, može se reći da je razvoj komune suštinski zaostajao u odnosu na druga područja samoupravljanja, što izaziva ozbiljne probleme u funkcionisanju opština. Osim toga, način finansiranja opština, kao i drugi problemi čije rešavanje ne zavisi od opština već od republika i federacije, uslovljavaju da problemi opštine postaju veoma akutni. Zato u razradivanju problema komune treba da polazimo pre svega od shvatanja da je neophodno opštinu doslednije izgrađivati kao samoupravnu integraciju udruženog rada i interesnih zajednica u svim oblicima društvenih delatnosti radnog čoveka i građanina koji dolaze do izražaja najneposrednije u komuni. Ovo utoliko pre što će se težište samoupravljanja po svojoj prilici ubuduće pomeriti iz proizvodnje u šira područja društvenog rada i života. Moderna tehnologija, sa elektronikom i automatizacijom, sve više smanjuje broj ljudi koji rade u neposrednoj proizvodnji, pa se sve više povećava broj onih koji rade van neposredne proizvodnje. Zato će sve veći značaj dobijati, s jedne strane, samoupravna integracija pojedinih interesnih zajednica u društvu uopšte i, s druge strane, samoupravna organizacija ljudi u najraznovrsnijim interesnim zajednicama u okviru same komune.

Najzad, sve to zahteva da se ponovo razmotre iskustva i problemi odnosa između skupština i političko-izvršnih i upravnih organa. Mislim da je potrebno preciznije odrediti njihove međusobne odnose i odgovornosti i učiniti kako političko-izvršne tako i upravne organe sposobnijim i efikasnijim u njihovom radu. Moramo ući u odlučujuću bitku protiv primitivnih shvatanja da je stručna uprava nekakav birokratski parazit. Da li će uprava biti birokratska ili ne, to zavisi od društvenih odnosa. Međutim, uprava mora biti ne

samo stručno sposobna, već i dovoljno autoritativna da bi mogla ostvarivati svoje zadatke. Posebno mislim da bi bilo, na primer, bolje da je u komunama manje prisutan »predsednički režim«, a da postoje odgovorniji i sposobniji stručni organi uprave koji bi zaista sami i neposredno odgovarali opštinskoj skupštini, a ne grupi politički najuticajnijih ljudi. Takvi uticajni ljudi, pak, lako će u skupštini i kroz rad skupštine afirmisati svoju sposobnost.

Mislim da je i u federaciji, a, razume se, i u republikama, potrebna sposobna i samostalna stručna uprava koja će biti odgovorna Skupštini i pred građanima i narodima Jugoslavije zaista snositi punu odgovornost za svoj rad, inicijative, predloge i rezultate. Stvaranje Predsedništva SFRJ ni u kom slučaju ne smanjuje samostalnu ulogu i odgovornost upravnih organa i SIV-a kao organa koji koordinira i usmerava rad uprave, odgovara za svoju politiku pred Skupštinom i samostalno ili zajedno sa Predsedništvom SFRJ pokreće zakonodavnu i političku inicijativu. Naprotiv, ta uloga će biti pojačana time što će se određeni deo problema koji danas otežavaju samostalan rad tih organa rešavati u Predsedništvu.

Najzad, kad je reč o skupštinama, polazili smo od pretpostavke da ni samoupravljanje ni skupštinski sistem ne mogu da funkcionišu sami za sebe, bez tesne povezanosti sa ulogom organizovanih subjektivnih snaga socijalizma i društvenog progresa. Prema tome, moramo se boriti protiv toga da iz jedne krajnosti ne padnemo u drugu. Do juče smo kritikovali položaj Saveza komunista kao onoga koji komanduje i odlučuje o svemu, a danas dolazimo u položaj da se stihijski probijaju tendencije i formule kako su skupštine same za sebe, odnosno poslanici u skupštinama sami za sebe, jedini faktori koji treba da određuju sudbinu zemlje. A, u stvari, skupštine treba da budu upravo ono mesto gde će se vodeće socijalističke snage na neki način konfrontirati sa problemima i dogovarati o rešenjima oslanjajući se na delegate udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica. To nije nikakav nov koncept naših skupština. Tako smo ih formulisali i u Ustavu. Podsećam samo na instituciju sabora, koja je ukazivala upravo na takav pravac razvoja skupštinskog sistema o kome je ovde reč. Mi smo davno ostavili iza sebe period kada je postojala opasnost birokratskog komandovanja sa pozicija rukovodećih organa Saveza komunista. Danas se, međutim, neretko stvara upravo obrnuta situacija, to jest da ne samo da ne postoji dovoljna saradnja i povezanost svih faktora

društvenog odlučivanja, već i da slabi društvena uloga Saveza komunista Jugoslavije.

Doduše, u toku poslednjih godina raščistili smo mnoga pitanja u pogledu uloge Saveza komunista u našim sadašnjim društvenim uslovima. Ali pogotovo danas moramo biti više nego ikada svesni da je specifična revolucionarna društvena uloga Saveza komunista bitna komponenta našeg političkog sistema koji se zasniva na neposrednoj demokratiji i samoupravljanju. Ja sam u ovom referatu govorio uglavnom o položaju, interesima, pravima i međusobnim obavezama radnih ljudi, samoupravnih organa, republika i naroda. Sve to je neophodno ako želimo da naš demokratski samoupravni sistem zasnivamo na realnim osnovama. Ali, potrebno je govoriti i o *revolucionarnoj i progresivnoj socijalističkoj svesti* koja treba da ispuni sve te odnose i da usmerava svakodnevnu praksu ljudi.

U sadašnjim uslovima tu je vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista nezamenljiva. On mora da vidi dalje od svakodnevnih prakse i mora biti sposoban da se u svakoj samoupravnoj jedinici, u svakoj komuni, u svakoj skupštini, u Socijalističkom savezu itd. u demokratskim uslovima bori za sutrašnje ciljeve socijalističkog demokratskog progresa, za dalje korake u humanizaciji odnosa među ljudima, za zbližavanje među narodima, za solidarnost radnih ljudi, za sve puniju afirmaciju socijalističkog samoupravljanja u svim oblastima društvenog života — makar često pri tome morao plivati i »protiv struje«. U tim naporima Savez komunista treba da ujedinjuje sve snage socijalističkog progresa u svim republikama. I Predsedništvo SFRJ će biti jedan od oslonaca takve socijalističke akcije ako bude znalo da okuplja oko sebe — a time i oko Savezne skupštine i njenih organa — progresivne i stvaralačke snage naše zemlje u jednom demokratskom dijalogu iz koga treba da proizlaze odluke i akcije, a ne samo reči.

I druge društveno-političke organizacije, kao što su Socijalistički savez, sindikati, Savez omladine itd., treba da dobiju u našem društvu daleko veći značaj nego što su ga imale i što ga imaju. To je neophodno u takvom društvu kao što je naše, u kome suprotnosti interesa nisu prigušene političkim apsolutizmom, već otvoreno dolaze do izražaja. U takvom društvu organizovana socijalistička svest mora imati takvu ulogu da može da organizuje i usmerava društvena kretanja i tendencije, da ih sučeljava i da putem odgovarajućih formi demokratske borbe mišljenja dovodi do odluka i rešavanja problema. Mislim da će institucija Predsedništva

SFRJ doprineti i olakšati da uticaj tih i drugih organizacija snažnije dolazi do izražaja u formiranju politike Skupštine i njenih organa.

Nije nužno da predstavnici tih organizacija formalno sede u Predsedništvu i da time nose odgovornost za svaki njegov stav ili inicijativu. Ali oni treba da imaju mogućnost da se njihov glas čuje i njihova inicijativa uzima u pretres.

Ponegde se izražavaju strahovanja da bi to moglo opet da otvori proces srašćivanja Saveza komunista sa aparatom vlasti ili da će doći do preteranog mešanja i pritisaka društvenih organizacija. Opasnosti te vrste su davno prevaziđene i ne mogu se vratiti ako naše društvo bude ostalo dosledno na svom samoupravnom i demokratskom putu. A stvarni problem sastoji se u tome kako produbiti demokratizam u donošenju odluka u našem društvu, i to u tom smislu da i bitne skupštinske odluke, koliko god je to moguće, prethodno prolaze kroz filter celokupne samoupravne strukture našeg društva, uključujući tu i organizovane snage socijalističke svesti.

V

Na kraju bih hteo da se unapred ogradim od nekih kritika. Neki kažu da je besmisleno gajiti iluziju kako će stvaranje takvog tela kao što je Predsedništvo SFRJ samo po sebi otkloniti probleme i konflikte koji leže u strukturi interesa našeg društva i posebno među republikama. Ako bismo tako mislili i od Predsedništva to očekivali, onda bi se zaista radilo o iluziji. Međutim, ni drug Tito niti bilo ko od nas koji smo radili na toj zamisli ne gaji takvu iluziju. Uvereni smo, pak, da stvaranje takvog tela može da olakša rešavanje nekih problema, i to tako što će ono svojom političkom snagom i inicijativom uticati na tok stvari.

S druge strane, ukoliko uspešniji bude rad Savezne skupštine i saveznih izvršnih i upravnih organa u neposrednoj saradnji sa republikama, utoliko će biti manje značajna uloga Predsedništva. U stvari, upravo takvom pozitivnom cilju i treba da teži samo Predsedništvo. Međutim, u sadašnje vreme, za sadašnji trenutak, takav organ je našem društvu, bez sumnje, neophodan. Neprijatelji našeg socijalističkog društva prave razne špekulacije o budućnosti Jugoslavije. Ali ne radi se samo o toj političkoj budućnosti. Radi se o tome da se celo naše društvo već čitav niz godina nalazi u dubokom previranju koje je povezano kako sa velikim promenama

u njegovoj strukturi tako i sa promenama ljudi na odgovornim položajima odozdo do gore. Ne može se više raditi na stari način, a nije lako brzo pronaći novi način. Reč je, u stvari, o procesu koji sobom nosi teškoće i koji može dovesti i do ozbiljnih političkih problema. U tom pogledu sve zavisi od toga da li će odgovorni ljudi u našoj zemlji, u republikama i u federaciji, i pre svega u Savezu komunista Jugoslavije biti u punoj meri svesni svoje odgovornosti u ovom, rekao bih, osetljivom prelaznom periodu, u kome naše društvo živi već niz godina, a još će mu biti potrebno niz godina da se stabilizuju novi oblici političkih odnosa i rada. Predsedništvo u tome može da odigra samo pozitivnu ulogu.

Neki kažu da će stvaranje Predsedništva dovesti do prevelike koncentracije političke snage. Možda se tu zaista radi o izvesnoj koncentraciji političke snage — mislim o konsekvencama, a ne o formalnim kompetencijama — ali, da li će ona biti adekvatna ili prevelika, to zavisi s jedne strane, od funkcija i kompetencija koje će dobiti taj organ, a, s druge, i od opšte situacije u našem društvu. Mislim da Predsedništvo SFRJ ne bi smelo biti, kao što sam već rekao, suviše opterećeno kompetencijama, ali je potrebno obezbediti da njegov uticaj na određen način igra veoma značajnu ulogu u našem društvenom životu. Zato ono mora imati mogućnosti za svoju političku inicijativu jer bi inače bilo besmisleno stvarati ga. Ono, dakle, mora imati i odgovarajuću političku snagu i odgovarajuće kompetencije.

Razume se, moguće su i određene deformacije takvog organa. Međutim, kao što sam ranije rekao, tu pre svega postoje mogućnosti uspostavljanja raznih odbrambenih mehanizma koji će takve opasnosti svesti na minimum. Osim toga, ako u našem društvu postoje akutne opasnosti od takvih deformacija, onda će one doći do izražaja pre na stihijski način kroz sadašnje stanje stvari nego kroz takav organ kao što je jedno odgovorno predsedništvo. Štaviše, ako ne budemo u stanju da demokratskim putem i na bazi samoupravljanja savladamo probleme i konflikte koji danas negativno utiču na razvoj društveno-ekonomskih odnosa i potkopavaju političku stabilnost našeg društva, onda sa sigurnošću treba računati na to da će se pojaviti tendencije da se koncentracija vlasti izvrši drugim putevima koji neće biti ni progresivni, ni demokratski, ni samoupravni. Ne treba da se zavaravamo da smo jednom zauvek slomili mogućnost restauracije bilo kontrarevolucije bilo ovog ili onog oblika staljinističkog ili polustaljinističkog sistema. Sve zavisi

od toga da li će naše društvo, kao samoupravno i demokratsko, biti sposobno da ide napred demokratskim i samoupravnim sredstvima, to jest da se pre svega tim sredstvima bori protiv etatizma, i protiv tehnokratskog monopola, i protiv privatno-sopstveničkog pritiska, i da time postiže svoju političku stabilnost. A mi možemo učiniti korak napred, i to ne samo stvaranjem Predsedništva SFRJ, već i nizom drugih reformi u političkom i u društveno-ekonomskom sistemu.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX, BIGZ, Beograd, 1974, str. 120—154.

NEKA PITANJA DALJEG RAZVOJA
SAMOUPRAVNIH ODNOSA I POLITIČKOG
SISTEMA U KOMUNI

Izvodi iz razgovora sa predstavnicima društveno-političkih organizacija Niša, 22. oktobra 1970. godine.

Tekst je objavljen u časopisu »Komuna«, br. 12/70 i u kraćim ili dužim izvodima u dnevnoj štampi 13—16. novembra 1970. godine.

Ponekad se u nas stiče utisak da smo nejedinstveni u nekim kardinalnim i suštinskim problemima našeg društvenog razvoja. A, u stvari, čim pređemo od opštih diskusija na rešavanje konkretnih problema odnosa među ljudima, pokazuje se da smo veoma bliski u gledanjima bez obzira na nacionalne granice. Vaša razmišljanja o daljem radu na izgrađivanju samoupravnih odnosa i njima prilagođenog društveno-političkog sistema u komunizmu pokazuju koliko je besmisleno pretvarati društvenu kritiku u nešto što je samo sebi cilj, a ne funkcija društvenog stvaranja. Kritika je u svakom društvu neophodna, ali ona može sebe da opravda samo tada i u onoj meri u kojoj zaista dovodi do novih koraka, do novih rešenja, do ostvarenja progressa društva.

Mi smo poslednjih godina u našem društvu donosili veoma mnogo opštih deklaracija. A i inače, naše društvo je puno kritičizma. No, problem se danas, po mom mišljenju, postavlja na sledeći način: ako smo za socijalizam na temeljima samoupravljanja radnog čoveka, onda treba stvarno sa pozicija samoupravljanja — što je bitna, suštinska, revolucionarna promena u odnosu na sistem političke državne prošlosti — da pristupimo kritici postojećeg stanja i rešavanju otvorenih pitanja. Danas se, međutim, često dešava da se otvoreni problemi ističu i postojeće stanje kritikuje da bi se dokazalo kako je samoupravljanje neadekvatno ili nerazvijeno itd. Mislim da je dobar deo naših diskusija — i onih koje sada

vodimo o promenama u okviru federacije — pa čak i takozvanih međunacionalnih sporova, posledica prespore orijentacije Saveza komunista da se lati upravo ovakvih konkretnih problema i davanja odgovora na njih. Činjenica je da ste vi, tako reći, sami za sebe i nezavisno od dosadašnjih rezultata Radne grupe Predstavništva SKJ za aktuelna pitanja političkog sistema¹, za čiji rad ja snosim odgovornost kao njen predsednik, došli do sličnih zaključaka o čitavom nizu problema. Ta činjenica potvrđuje da je naše društvo sazrelo u saznanjima i iskustvima i da zaista može da učini veoma konkretne korake u rešavanju problema. Pri tome ne treba da nas ograničavaju postojeće ustavne i zakonske odredbe. Naime, ono što smo zapisali — bilo u Ustavu bilo u zakonima — nije učinjeno jednom za sva vremena i ne treba da nam vezuje ruke u traženju novih, boljih rešenja. Čak ako bismo došli i do nekih načelnih saznanja, ne treba da se plašimo neizbežnog odricanja od nekih drugih koja smo u prošlosti zastupali. Međutim, mislim da sve ovo o čemu ste vi govorili ne znači nikakvo menjanje usvojenog načelnog kursa u ovoj oblasti. nego, naprotiv, dosledniju realizaciju onih načela naše revolucije i samoupravljanja koja su formulisana, mada nepotpuno i sa dosta kompromisa, u našem Ustavu².

Sve diskusije pokazuju da rasprave o daljem razvitku našeg političkog sistema moraju da počnu od komune. Naravno, od toga treba odvojiti dva vremenski prioriteta kompleksa o kojima se raspravljalo na Predsedništvu SKJ. To su: odnos federacije i republika i organizacija mehanizma federacije, to jest ustanovljavanje Predsedništva SFRJ itd. To moramo uzeti, iz razloga koji su poznati, kao jedan kompleks za sebe koji najpre treba da rešimo. No, bez obzira na to sa koliko uspeha ćemo taj kompleks problema rešiti, mi ćemo moći da govorimo o stvarnoj izmeni, odnosno učinjenom koraku u daljem razvitku političkog sistema tek onda kada i druge oblasti našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema budu uskladene sa osnovnim samoupravnim konceptom. U oblasti društveno-ekonomskog i političkog sistema komuna je sigurno u mnogo čemu polazna tačka upravo zato što je to ona društvena zajednica u kojoj se najpre i u celini prepliću i povezuju kako

¹ Na VIII sednici Predsedništva SKJ, održanoj 22. aprila 1970. godine, obrazovana je Radna grupa Predstavništva SKJ koja je imala zadatak da razradi aktuelna pitanja daljeg razvoja političkog sistema.

² Reč je o Ustavu SFRJ iz 1963. godine.

samoupravljanje u radnoj organizaciji, mesnoj zajednici i interesnim zajednicama, tako i državna, odnosno politička vlast radničke klase i svih radnih ljudi grada i sela u integralni društveni sistem sposoban da se razvija sve više kao slobodna zajednica proizvođača. A svi ti elementi koji čine tu osnovnu integralnu društvenu zajednicu ujedinjuju se na odgovarajući način i u regionalnim okvirima, u autonomnoj pokrajini i u republici, a zatim na drugi način i na nivou federacije, u skladu sa njenom funkcijom.

Iz tih razloga, nesumnjivo, neophodna je orijentacija da se komuna izgrađuje pre svega kao samoupravna integracija, odnosno kompleks uzajamne zavisnosti svih samoupravnih interesnih zajednica u njoj — bez obzira na stepen i način organizovanja. Tu mislim na samoupravljanje u oblasti elementarnih interesa radnih ljudi — od udruženog rada, koji je, naravno, jedan kompleks takvih interesnih zajednica, pa do interesa radnih ljudi u oblasti socijalnih odnosa, zdravstva, kulture i drugih sličnih interesa itd. Mislim da moramo izvršiti jednu dublju analizu strukture tih interesa da bi ljudi u komuni na osnovu toga mogli i da se samoupravno različito organizuju, ali uvek tako da takva organizacija bude sposobna da ostvaruje te interese. Takvo organizovanje u komuni, zasnovano na autentičnim interesima radnih ljudi, a ne na nekakvim apstraktnim i u otuđenu političku sferu prenetim kategorijama, omogućuje ljudima u komuni da sporazumno, odnosno u jednom sistemu kome je sporazumevanje početna osnova, rešavaju probleme i da stupaju u određene uzajamne odnose. Polazeći od toga, pristalica sam, između ostalog, shvatanja da u komuni mora da nađe svoje mesto i individualni seljak, jer on živi i radi u tome socijalističkom i demokratskom društvu i treba da bude jedan od stubova samoupravnog jedinstva radnih ljudi.

Naravno, to je samo jedna strana sistema, ona u kojoj radnik postaje slobodan u rešavanju svakodnevnih problema svog rada i života. A druga strana je svesno povezivanje današnjeg sa sutrašnjim danom, to jest sa dugoročnim interesima radničke klase i društvenog napretka uopšte. Reč je u pitanju aktivnog prisustva ideologije, nauke, praktične politike itd. u društvenom sistemu, to jest — kako obično kažemo — o pitanju subjektivnog faktora. Reč je, dakle, o ulozi svesnih socijalističnih snaga sa Savezom komunista na čelu, koje svoju akciju zasnivaju na naučnom socijalizmu, to jest na naučnim tekovinama marksizma. I ta uloga mora biti integralni

deo društvenog sistema zasnovanog na socijalističkom samoupravljanju, pa, prema tome, i integralni deo sistema komune.

Mislim da od te osnove treba poći u daljoj razradi celokupne strukture opštinske skupštine, posebno broja veća u njoj i odnosa među njima.

Kad je reč, o izboru, odnosno, formiranju skupština, želeo bih da upozorim na jedan poseban aspekt tog pitanja. Mislim, naime, na ulogu mesne zajednice kao one osnovne zajednice radnih ljudi u naselju i sličnoj teritoriji gde se oni ujedinjuju kao građani radi samoupravnog rešavanja nekih zajedničkih pitanja. Baš zbog toga što su mesne zajednice orijentisane na samoupravno rešavanje konkretnih problema u međusobnim odnosima ljudi u svim sferama svakodnevnog života, one su — pored organizacija udruženog rada — verovatno dinamičnije bazične demokratske forme od zborova birača. Imam, naime, utisak da su zborovi birača — i pored svoje pozitivne društvene uloge — u znatnoj meri, ipak, i izraz jednog izbornog sistema koji je vezan za političku državu i za, rekao bih, parlamentarno-politički način društvenog života, a ne za samoupravnu demokratiju koja se oslanja na udruženi rad i samoupravne interese zajednice i izražava u određenim elementarnim samoupravnim, neposredno demokratskim formama. U tom smislu građanin se na zboru birača pojavljuje u neku ruku kao apstraktni građanin, koji je samo birač, odnosno koji bira određene političke predstavnike, a ne kao čovek koji je sam subjekt, koji se opredeljuje za ovu ili onu odluku, odnosno za određene pravce političkih rešenja, pa onda kao takav demokratski delegira svog predstavnika, koji, u stvari, treba da se dogovori sa drugima o ostvarivanju njihovih pojedinačnih interesa u povezanosti sa zajedničkim, odnosno sa drugim društvenim interesima i zajedničkim mogućnostima. Mislim da će naša demokratska izgradnja biti brža i solidnija ako je budemo zasnivali, s jedne strane, na tome da se čovek pojavljuje kao nosilac određenih interesa u okviru udruženog rada i interesnih zajednica i da šalje svoje predstavnike i delegate na sva ona mesta gde se rešava o tim interesima, uključujući tu i mesne zajednice kao specifične interesne zajednice, gde se čovek svakodnevno suočava sa realnom problematikom društvenog života.

Kao što sam već rekao, pri tome naše društvo nikako ne sme potceniti neophodnost i značaj organizovanog uticaja opštih idejnih, političkih i misaonih strujanja sa pozicija socijalizma i humanizma, jer stihijska ili isključivo pragmatistička akcija masa nikako ne

može dati progresivan rezultat. Zato društvo svojim demokratskim mehanizmom mora obezbediti da takvi faktori socijalističke svesti dodu do izražaja kao činioci formiranja društvene svesti masa. Tu mislim pre svega na ulogu takvih organizovanih faktora socijalističke društvene svesti kao što su SKJ, SSRNJ, sindikati, naučna i stručna misao itd. Ako bi se naša demokratija organizovala isključivo na strukturama interesa prepuštajući proces formiranja društvene svesti stihiji, društvo bi doživljavalo ozbiljne poremećaje i konflikte između pragmatizma i empirizma svakodnevnih interesa i progresivnih težnji ljudske svesti. No, time već ulazim u problem uloge i načina delovanja subjektivnog faktora u našem društvu, što nije predmet ovog mog izlaganja. Želeo sam time samo da ukažem na sledeću kardinalnu dilemu u razvoju našeg političkog i društvenog sistema: ili će subjektivni faktor delovati u jednom sistemu samoupravne demokratije, u kojoj će vodeću ulogu imati svakodnevni i dugoročni interes radničke klase, radnog čoveka, stvaraoca — kao subjekta društvene politike i u kojoj će subjektivni faktor sve više delovati prvenstveno kroz uticaj na oblikovanje svesti tog subjekta ili će, pak, on delovati u jednom sistemu predstavničke političke demokratije, u kojoj se politika najpre otuđuje od rada, što olakšava njeno pretvaranje u instrument manipulisanja ljudima, a zatim postaje monopol političkih stranaka i klika koje nastoje da vladaju celokupnom društvenom svešću. Mi nastojimo da postepeno prevazilazimo ovaj drugi oblik »političke države«, da jačamo samoupravnu demokratiju, koja maksimalno obezbeđuje vodeću ulogu rada i stvaranja, to jest interesa radničke klase i radnog čoveka, a posebno onih slojeva koji najviše imaju da dobiju od budućnosti.

Mislim da će u takvom demokratskom sistemu i sa gledišta delovanja subjektivnog faktora sve interesne, kao i mesne zajednice, pored društvenih organizacija, a pre svega Socijalističkog saveza, kao fronta socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu, postajati sve značajniji okvir izražavanja i uticaja pomenutih idejnih i političkih faktora. Pogotovo će to biti moguće ako Socijalistički savez bude sposoban da se više osloni i tešnje poveže sa tim zajednicama, a posebno sa mesnim zajednicama. O tome, naravno, ima i drugačijih shvatanja, naime — da zborovi birača treba da budu neka vrsta polazne baze političkog sistema. Možda će se u daljoj diskusiji pokazati da se mogu praviti i neke kombinacije između zborova birača i mesnih, odnosno interesnih zajednica.

Lično mislim da bi mesnim zajednicama, zajedno sa radnim i drugim samoupravnim zajednicama, trebalo dati daleko značajniju ulogu u našem političkom sistemu — a posebno u komuni — nego što je imaju danas. Drugim rečima, upravo sve te samoupravne zajednice bi trebalo da dobiju odlučujuću ulogu u konstituisanju skupštine. To, naravno, podrazumeva da istovremeno radimo i na daljoj dogradnji mesnih zajednica.

Polazeći od tih pretpostavki, treba dalje izgrađivati samoupravni mehanizam komune kao sintezu i integraciju svih tih faktora. Takva komuna treba da postane osnova za izgradnju strukture u republici, dok bi se federacija gradila na republičkoj strukturi, ali bi i u njoj, po mom mišljenju, morao biti prisutan direktni uticaj komune. Uostalom, naredne diskusije će da osvetle to pitanje. Ja sam uveren da i republička skupština treba da se gradi, po prilici, na istim principima kao i skupština komune. Nisam, međutim, uveren da je nužno da Savezna skupština bude po strukturi ista kao republička ili opštinske skupštine. Ako obezbedimo da u komuni i republici zaista dođu do izražaja svi autentični interesi radnih ljudi o kojima sam govorio, onda u uslovima suženih kompetencija federacije verovatno neće biti potrebno da se isti organizacioni mehanizam uspostavi od komune do federacije.

Što se finansiranja mesne zajednice tiče, mislim da je veoma bitno da ona dobije svoju samostalnu materijalnu osnovu, ali da ona ne izvire iz poreskog i budžetskog sistema. Gradanin treba da bude u većoj meri izvor finansiranja mesne zajednice. Ali ne samo njegov lični dohodak, mada i on treba da bude faktor finansiranja, pogotovo ako bismo izmenili poreski sistem u tom smislu da smanjimo državne poreze na lični dohodak kako bismo omogućili da lični dohodak bude više orijentisan na direktno dogovaranje u oblasti zadovoljavanja pojedinačnih interesa. Mislim, naime, da bismo i radne organizacije morali više orijentisati na to da »preko svojih radnika« učestvuju u finansiranju onih mesnih zajednica gde ti radnici žive. To bi omogućilo da se radnički savet, a time i radnička klasa na neki način »izvuče« iz fabrika, da ne bude u njima tako reći izolovana i orijentisana samo na proizvodnju, već da se preko svojih radnika i svaki radnički savet, odnosno i ceo kolektiv oseća odgovornim za rad mesnih zajednica i komuna gde radni čovek živi, i to za sva područja društvenog i kulturnog života tog radnog čoveka.

Naravno, to zahteva radikalnije promene u poreskom sistemu.

Treba sužavati područje poreskog finansiranja, a proširivati područje dogovornog finansiranja na osnovi zajedničkih potreba i interesa. Postoje predlozi koji sada izgledaju nekima na prvi pogled sasvim utopistički. Moram reći da vlada skoro potpuna neverica da je moguće tako nešto postići. Ja lično, ipak, smatram da je sasvim realno orijentisati se na to da maksimalno smanjimo razne oblike državnog poreza i da, tako da kažem, direktno sučelimo ljude ili radne organizacije sa njihovim sredstvima i one koji pružaju usluge i zadovoljavaju interese i potrebe radnih ljudi. Na primer, postavlja se pitanje treba li zakonom određivati procenat koji se daje za zdravstveno osiguranje ili to treba da bude predmet direktnog dogovaranja. To isto važi i za oblast prosvete itd. Naravno, u sve to treba unositi jedan red i garantije — da se to ne bi pretvorilo u neke stihijske procese. Ali, na kraju krajeva, to nije teško učiniti. Ako se odlučimo za jedan takav kurs, moći ćemo preduzeti i sve potrebne mere za njegovo funkcionisanje. Na primer, u nekim slučajevima biće dovoljno da opštinska ili republička skupština ima pravo da odredi neki minimum koji radna organizacija obavezno mora izdvajati za određene društvene potrebe. Nije, međutim, nužno da ta sredstva idu u fondove budžetskog tipa. Radnim organizacijama može se ostaviti pravo da, pored utvrđenog procenta obaveznog minimuma izdvajanja, na primer, za zdravstveno osiguranje, odluče putem društvenog dogovora sa davaocima zdravstvenih usluga i o izdvajanju većih sredstava u tu svrhu. Ovim ne želim da dajem nikakve sugestije, nego samo ukazujem na to da etatiističke forme uzajamnih odnosa u raznim oblastima udruženog rada moraju biti napuštene, ako hoćemo da se samoupravna struktura u komuni razvija u jedan slobodniji mehanizam unutrašnjih odnosa. Tu mislim, pre svega, na poresku politiku koja »prenosi« sredstva iz proizvodnje u prosvetu, zdravstvo, socijalnu politiku itd. i zato predstavlja izrazito etatiističku formu tih odnosa.

Neki se plaše da time unosimo komercijalizam u te odnose. U stvari, mislim da je obrnuto. Time bismo postigli da deo takozvanog viška vrednosti — koji danas u nas formalno još uvek egzistira kao takav upravo zato što se državnim odlukama izdvaja, pa se opet državnim odlukama prenosi u druge sfere društvenog rada — nestane kao društvena kategorija jer bi on u izloženim direktnim odnosima udruženog rada postao, da tako kažem, oblik neposredne razmene rada, odnosno međusobne raspodele prema radu, u jednom jedinstvenom sistemu udruženog rada. To bi bio korak

dalje u razvitku socijalističkih društvenih odnosa i čak bi mogao da deluje u tom pravcu da u sferi tržišta postepeno prelazimo na neke nove forme. Ne mislim da su takva rešenja blizu, ali ne treba ni da polazimo od toga da je tržište neki socijalistički ideal koji treba veći da traje i da ne postoje nikakve mogućnosti da društvo svesno i postepeno, na bazi samoupravnih odnosa, unosi i u to tržište određene nove elemente, koji bi korigovali njegovo stihijsko delovanje, a time postajali faktor njegovog istorijskog prevazilaženja.

Komuna se svojim interesnim i mesnim zajednicama očigledno je jedna od bitnih polaznih tačaka za sve te procese. U takvoj samoupravno organizovanoj komuni ja vidim budućnost samoupravljanja u društvu uopšte, odnosno »glavni kanal« razvoja samoupravljanja u budućnosti. U nas su postojala i shvatanja da komuna ne bi trebalo da se »meša« u sve te odnose o kojima je bilo reči. I ja sam, naravno, protiv mešanja u sferu samoupravnog odlučivanja, to jest tamo gde se radi o pravu radnih ljudi. Ali, druga je stvar uticaj društva na svest radnog čoveka i preko toga na njegovo odlučivanje. No, u nas su postojala shvatanja da je komuna faktor lokalizma, partikularizma itd., a da je budućnost društva u integrisanju, da tako kažem, po granama, po privrednim oblastima ili samo po interesnim zajednicama, kao što su prosveta, zdravstvo itd. Meni se čini, ako bismo krenuli tim putem, da bismo pod firmom samoupravljanja u okviru interesnih zajednica dospeli u tehnokratizam i tehnokratski monopol. Sem toga, rezultat bi bio i izvesno dehumanizovanje ljudskih odnosa jer, na kraju krajeva, ne možemo se orijentisati na to da će ljudi veći živeti »zatvoreni« u pojedinim oblastima društvenog rada ili interesa kao u nekim »kastama«. I međusobni odnosi pojedinih oblasti društvenog rada se menjaju. U visoko razvijenim zemljama se sve više smanjuje broj ljudi u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, a sve više je onih koji rade van te sfere rada. Automatizacija i razvoj moderne tehnologije postepeno će pretvarati i sam proizvodni rad u neku vrstu društvene službe koja će biti veoma integrisana, mehanizovana, automatizovana itd. U tom smislu će se i težište samoupravljanja prenositi iz sfere neposredne materijalne proizvodnje u šire sfere društvenog života. Zbog takvog razvoja u strukturi udruženog rada i zbog perspektive menjanja odnosa ljudi u tom radu, čini mi se da se moramo orijentisati na komunu i njenu samoupravnu strukturu kao polaznu tačku, rekao bih, humanističke i društvene integracije,

kao što se moramo orijentisati i na »vertikalnu« integraciju udruženog rada i interesnih zajednica da bismo obezbedili, da tako kažem, samoupravno upravljanje stvarima.

Slažem se sa mišljenjem da moramo kad ističemo veću ulogu mesnih zajednica, voditi računa o tome da se saveti mesnih zajednica ne pretvore u njihove supstitute, pa da oni istupaju u njihovo ime. To je opšti problem u nas. Mi smo se pre nekoliko godina — kada je došlo do prirodne reakcije na raniji centralizam i etatički monopol — sreli sa drugom krajnošću, to jest sa iluzijom da je sve što ljudi odlučuju »dole«, u bazi, dobro. Međutim, takozvana baza je i nosilac stihije; ona nosi sebi, da tako kažem, sve dobro, ali i sve rđavo u društvu. Zato je potrebno boriti se na svim nivoima i za centre sinteze, koji onda deluju povratno na bazu, organizuju je i pokreću. Mislim da i jedno i drugo moramo imati pred očima. To se odnosi i na razne diskusije, recimo, oko toga da li u preduzećima zborovi radnika ili radnički saveti treba da budu nosioci samoupravljanja. U nas je bilo dosta, rekao bih, ne toliko demagogije koliko »demokratskih« iluzija po kojima je dovoljno samo radnike pitati šta treba učiniti pa ćemo dobiti najbolje odgovore za rešenje. Međutim, ljudi ne mogu uvek svesno da spoznaju gde leži njihov pravi interes. Zato stihijski odgovor masa nije uvek najbolji odgovor a često — o čemu praksa daje dovoljno svedočanstava — može biti i izričito reakcionaran ili destruktivan. U toj svetlosti je odnos baze i radničkog saveta — i svih drugih faktora organizovane socijalističke svesti u radnoj organizaciji koji treba da budu nosioci sinteze — veoma važan problem. Mislim da i u mesnoj zajednici i komuni moramo imati to pred očima.

Hteo bih da podsetim i na diskusije oko ustavnog amandmana XV³. On je, s jedne strane, svakako bio izraz pozitivne tendencije da se samoupravljanju, odnosno udruženom radu da veći prostor za samostalno uređivanje organizacije samoupravljanja. Međutim, bilo je i tendencija da se pod parolom »prepustite nama da sami rešavamo sve« u stvari probija pravo na antisamoupravna stanovišta i rešenja. To je i praksa pokazala jer su negativne tendencije dobile širokog maha. Mi smo amandmanom XV faktički smanjili uticaj progresivnog ustavnog i zakonskog regulisanja u oblasti

³ Ustavni amandman XV donet je u okviru grupe amandmana VII—XIX, 26. decembra 1968. godine, i njime su zamenjene odredbe člana 90. stav 1, člana 92. st. 4—8. i člana 93. Ustava SFRJ iz 1963. godine.

organizovanja mehanizma samoupravljanja, a dozvolili jačanje konzervativno-tehnokratskog uticaja na razvoj socijalističkih proizvodnih odnosa. To je, po mom mišljenju, dokaz da društvo ne bi smelo da prepušta odnosu snaga u bazi da pod firmom ovakve ili onakve organizacione forme suštinski menja odnose samoupravljanja.

Istovremeno, i dalje se ograničava samoupravljanje u pogledu finansiranja u oblasti socijalne politike, zdravstvenog osiguranja, obrazovanja, kulture itd. Tu radnički savet i radni ljudi u uslovima postojećeg poreskog sistema ne mogu mnogo da utiču iz svojih fabrika. Uzmimo kao drugi primer područje radnih odnosa. Zakon o radnim odnosima⁴ u neku ruku štiti radničku klasu od nje same. Nisam, doduše, za to da se potpuno ukinu neka društvena načela u toj oblasti jer to takode spada u osnovne elemente socijalističkih društvenih odnosa. Međutim, sadašnje odredbe predstavljaju ograničavanje samoupravljanja. Mogao bi se navesti čitav niz takvih primera koji pokazuju da društvo intervenište tamo gde, u stvari, ne bi trebalo, a ne intervenište tamo gde bi, u stvari, moralo.

Izgradnja unutrašnje organizacione strukture radničkog samoupravljanja — dakle, ceo kompleks međusobnih odnosa zborova radnika, radničkog saveta, raznih komisija, izvršnih organa radničkog saveta itd. — trebalo bi da bude na neki način »podređena« preciznije razrađenim ekonomskim odnosima. U stvari, nije reč samo o ekonomskim odnosima, već o celokupnom položaju pojedinog radnog čoveka u društvu, koji se mora izraziti ne samo u njegovim demokratskim političkim pravima, već i u njegovim materijalnim pravima. Jer, ako radni čovek nema materijalnih prava, onda su njegova demokratska prava bez sadržaja.

U nas postoje velike integracije sa centralnim radničkim savetom »na vrhu«. Ali, ako te integracije faktički otuduju veliki deo sredstava od baze, to jest od udruženih radnih organizacija i svakog pojedinog radnika, onda taj centralni radnički savet praktično ne znači ništa, kao samoupravni organ, jer on može da podrži

⁴ Reč je o Osnovnom zakonu o radnim odnosima iz 1965. godine, usvojenom na sednicama Saveznog veća i Organizaciono-političkog veća Savezne skupštine 2. aprila 1965. godine, koji je u periodu 1966—1970. više puta menjan i dopunjavani, i konačno prestao da važi 1973. godine, donošenjem Zakona o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu, na sednicama Veća naroda i Društveno-političkog veća Savezne skupštine 13. aprila 1973. godine, koji je prestao da važi stupanjem na snagu Zakona o udruženom radu 11. decembra 1976. godine.

samo ono što mu stručno rukovodstvo predlaže u oblasti razvoja tehnologije itd., dok na ekonomske, materijalne odnose on nema odlučujućeg uticaja. Ja sam, inače, pristalica borbe za što veću koncentraciju »kapitala« i integraciju, ali putem samoupravnog udruživanja na osnovu raščišćenih društveno-ekonomskih odnosa, a ne putem svojinske eksproprijacije.

Akutan problem u razvoju našeg sistema je i osposobljavanje državne uprave da bude odgovorna i samostalna. Kad kažem samostalna, ne mislim da bi trebalo da ona postane politički samostalna ili dominantna kao organ vlasti. Ali, ona treba da snosi punu odgovornost za rezultate svog rada i za stanje u domenu za koji je nadležna. Imam utisak da sada efikasnost uprave često slabi time što se odgovornost suviše široko raspodeljuje na razna kolektivna tela skupština, kao i društvenih organizacija, uključujući tu i Savez komunista. Osim toga, uprava treba da snosi i svoju samostalnu stručnu odgovornost, i to pre svega u tom smislu da svoj rad i saznanja mora zasnivati na saradnji sa naučnim potencijalom. Uprava ne može biti kvalifikovana i stručna ako nije na svom području rada usko integrisana sa naukom. Kao takva, ona mora biti sposobna i da se suprotstavi eventualnim politikantskim manipulacijama nedovoljno informisanom javnošću. Prema tome, odgovorni ljudi u organima uprave ne smeju biti u položaju koji bi ih podsticao na horbu za političke poene putem demagogije i slično. Samo rezultati njihovog rada, odnosno stanje na području njihove nadležnosti, treba da budu osnova za ocenu njihove političke i stručne odgovornosti pred demokratski i samoupravno organizovanim nosiocima društvenih interesa, kao i pred predstavničkim organima i društveno-političkim organizacijama.

Danas je svuda u svetu došlo do veoma velike povezanosti nauke i uprave, pa je očigledno da to i u nas treba postići. Uprava i naučne institucije koje se bave istom problematikom u nas se već duže vreme razvijaju suviše odvojeno, što slabi efikasnost uprave, a ujedno odvajaju naučne institucije od prakse. Mi i u toj oblasti naučnog istraživanja svakako treba da jačamo principe slobodnog naučnog stvaranja, ali moramo naći adekvatne oblike ne samo za uključivanje određenih stručnih i naučnih tela i ljudi u rad uprave, već i za njihovu javnu odgovornost.

U vezi sa strukturom opštinske skupštine bilo bi potrebno razmotriti i samostalne funkcije pojedinih veća. Mislim da bi veće radnih zajednica u oblasti privrede moralo biti neka vrsta opštins-

skog radničkog saveta za to područje, koji bi mogao da neke stvari rešava i samostalno. U tom slučaju ne bi bili potebni dosadašnji saveti jer bi se takvom funkcijom veća radnih zajednica mnoga pitanja mogla rešavati mnogo neposrednije u kontaktu sa radnim organizacijama. Sličnu ulogu bi moglo da igra i veće mesnih zajednica, odnosno druga veća ako bi bila adekvatno organizovana.

Rekao bih nešto i o delegatskom sistemu. Čini mi se da on suštinski menja klasični izborni sistem. Jer izborni sistem na koji smo navikli i na koji nehotice mislimo kad govorimo o izboru ljudi spada, ipak, u arsenal instrumenata i oblika vezanih za parlamentarni političko-predstavnički sistem. U stvari, on je i nastao kao potreba buržoaske političke države. Dakako, on predstavlja značajan progresivni korak dalje, pogotovo od momenta kada je u njemu određeno mesto izvojevala i radnička klasa. Ali, taj klasični parlamentarni izborni sistem, ipak, odvaja politiku od rada i društveno upravljanje od masa, što omogućuje nov oblik vezivanja društvenog upravljanja za monopol vladajuće klase. Socijalizam ne bi vršio svoje progresivne istorijske misije ako ne bi nastojao da postepeno prevaziđe i taj oblik monopola. Čim, međutim, idemo na delegatski sistem, u pitanju je jedan drugi, to jest demokratskiji način neposrednog odabiranja ljudi za odgovarajuća mesta. Mislim da će biti veoma važno utvrditi odgovarajući demokratski način odabiranja delegata i delegacija, to jest obezbediti da taj demokratski mehanizam ne bude podložan uticajima raznih zatvorenih grupa i struktura, odnosno — da budem realniji — da on bude sposoban da se brani od takvih uticaja. U takvom sistemu će onaj koji treba da se dogovara, pre svega sam učestvovati u pripremi društvenih odluka, a zatim slati najkvalifikovaniju delegaciju sposobnu da ga najbolje zastupa, a ne da sva svoja prava društvenog subjekta prenosi na nekog opšteg političkog mandatora koji za svoj izbor duguje više svojoj političkoj partiji nego ljudima koji su ga izabrali.

U pogledu uloge Socijalističkog saveza u izbornom postupku rekao bih da ovu organizaciju ne treba da tretiramo i razvijamo kao neku društveno-političku organizaciju privatnih građana, nego kao jedan elemenat strukture samoupravnog političkog sistema socijalističkog društva, dakle, prvenstveno kao pravo čoveka da kao organizovani subjekt u društveno-političkim organizacijama socijalističkih snaga učestvuje u izgrađivanju politike. Socijalistički savez bi trebalo da se u većoj meri pojavljuje kao nosilac okupljanja svih snaga socijalističke samoupravne društvene svesti i kao nosilac

stvaranja svakodnevnog društveno-akcionog programa. Zato u SSRNJ treba da se okupljaju: Savez komunista kao njegova vodeća idejna i politička snaga, sindikati, Savez omladine, Savez boraca i druge organizacije, i to ne radi formulisanja uopštenih rezolucija, kakve Socijalistički savez često donosi, nego radi vrlo konkretnog angažovanja na stvaranju određenih akcionih programa i mobilisanju masa i odgovornih društvenih organa i organizacija u sprovođenju tih programa.

U tom procesu stvaranja akcionih programa treba da se vrši i demokratska, da tako kažem, kvalifikovana selekcija ljudi. Suštinski problem naše kadrovske politike nije u tome gde će biti i kakve će biti kadrovske komisije, nego u tome kako omogućiti da se najsposobniji ljudi ispolje u svakodnevnoj društvenoj akciji. Mislim da će se oni moći ispoljiti u društvu jedino ako Socijalistički savez — kao jedinstveni front socijalističkih snaga — bude nosilac zajedničkog stvaranja akcionih programa tih snaga i ako pri tome ljudi u njemu budu istupali ne samo kao kritičari postojećeg stanja, već i kao borci za stvaranje i sprovođenje takvih programa. Na takav način Socijalistički savez — povezan sa celokupnom samoupravnom strukturom komune i posebno sa opštinskom skupštinom — bio bi »noseća snaga« našeg celokupnog političkog sistema, to jest onaj oblik socijalističkog idejno-političkog okupljanja građana u kome bi do punog izražaja došli kako neposredni interesi radničke klase i svih radnih ljudi, tako i vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista, kao i stvaralački uticaj sindikata, omladine, nauke, stručnih organizacija itd. Uveren sam da bi takva aktivnost Socijalističkog saveza, kao naše najšire organizacije radnih ljudi, bitno suzila područje one političke aktivnosti koja se ispoljava van organizovanih institucija naše samoupravne demokratije, što vremenom može postati ozbiljan problem našeg društva, odnosno njegovog političkog sistema.

Što se tiče Saveza komunista, mislim da je njegovo idejno i političko jedinstvo bitno za razvoj našeg društva. Međutim, to jedinstvo ne možemo postići samo disciplinom i organizacionim mehanizmom Saveza komunista. Treba reći, bez dramatisiranja, da sada u Savezu komunista ne postoji dovoljan stepen jedinstva u gledanjima na neka pitanja. Mislim da je veoma važno da shvatimo šta je tome uzrok. Savez komunista, naime, nije odvojen od društva. Ono što se dešava u društvu mora se na određen način izraziti i u

Savezu komunista. A dve su stvari delovale na izvesno slabljenje jedinstva SKJ.

Prvo, federacija je, grubo rečeno, bila ipak previše težak političko-etatistički teret za celokupan sistem samoupravljanja. Konflikti među republikama nisu nastali samo zbog takozvanih međunacionalnih konflikata, zbog sukoba privrednih interesa, nego i zbog toga što je političko odlučivanje u federaciji sputavalo stvarnu samoupravnu integraciju. Pri postojanju takvog snažnog etatističkog uticaja kakav još uvek ima federacija na čitav sistem društvenih odnosa u Jugoslaviji neizbežno dolazi do ujedinjavanja svih tendencija — i pozitivnih i negativnih — na kursu lomljenja tog centralizma. Samoupravne strukture traže da se centralistički etatizam ograničava radi razvoja samoupravljanja i stvarnih nacionalnih interesa, dok razne reakcionarne, buržoasko-nacionalističke, šovinističke i antisamoupravne strukture nastupaju pod lažnom firmom odbrane nacionalnih interesa. Neophodno je da radikalno suzimo nadležnosti, odnosno funkcije federacije samo na ono što je zaista potrebno i u interesu svih naroda i narodnosti Jugoslavije i ovog društva uopšte — radi regulisanja uzajamnih odnosa i svega drugog što je tu u pitanju. Na taj način ćemo istovremeno povećati odgovornost republika, a time i ulogu komune u republici. Jer u takvim uslovima će celokupna struktura komune i samoupravnog udruženog rada biti jače orijentisana na samoupravni razvoj republike. Time ćemo postići i veće jedinstvo unutar Saveza komunista.

I drugo, ne može Savez komunista biti jedinstven ako se u svom radu utopi u empirizam, prakticizam, pragmatizam i sve drugo što ga uvlači u svakodnevni život, gde su nužni kompromisi i sa konzervativizmom i sa zaostalom svešću. Ako je naša samoupravna i druga društvena praksa sklona pragmatizmu, to je — na neki način — normalno. Ali, SKJ to ne može biti. Savez komunista može da bude jedinstven samo ako stvarno bude avangarda, iako je ta reč u nas često, s jedne strane zloupotrebljavana, a s druge odbacivana, pošto mnogima liči na stare dogmatske šeme. Ja govorim o avangardizmu u smislu najprogresivnije idejne i političke akcije i uloge, odnosno u smislu težnje da Savez komunista stvarno bude takav da dalje vidi od masa radničke klase i radnih ljudi i da zato zaista bude »na špicu« društvenog progressa, da neprekidno otvara nove puteve i nove perspektive za razvoj našeg društva. To je, na kraju krajeva, uloga svake avangarde na svim područjima društve-

nog života i to treba da bude i uloga Saveza komunista. Samo ako budemo gledali napred i ako budemo sposobni da se u današnjici borimo za sutrašnji dan, mi ćemo kovati i imati jedinstvo Saveza komunista. Inače, ako se SKJ bude gubio u prakticizmu i empirizmu, to će ga baciti na rep društvene prakse i time ga razjedinjavati. Tu je, po mom mišljenju, jedan od glavnih izvora nacionalizma kao i njegovog uticaja na sam SKJ. Zato naša samoupravna struktura mora biti tako organizovana da bude sposobna da samostalno i na demokratski način, ali efikasno rešava protivrečnosti svakodnevnog života. Mi komunisti ne treba da se plašimo ni toga da priznamo i nekakva trenutna stanja sa kojima se ne slažemo, ali da to otvoreno iznesemo narodu, a budućnost će da pokaže da li smo u pravu ili ne. Drugim rečima, mislim da ne treba da po svaku cenu težimo da uvek budemo u većini, nego da se pomirimo s tim da ćemo ponekad ostati i u manjini, ali svoj stav treba uvek dosledno da zastupamo i da se borimo za njega.

Mislim da su problemi regionalne integracije veoma značajni u nas. Šira regionalna integracija će biti moguća jedino pod uslovom ako samoupravnu strukturu komune tako izgrađujemo da ta integracija predstavlja izraz stvarnih potreba što je moguće šireg kruga nosilaca interesa u njoj, to jest radnih ljudi u komuni uopšte. To povezivanje interesa treba obezbediti i unutar komune, i u mesnim zajednicama, i među njima i van komune. Ne treba se ni na jednom području upravljanja stvarima i zadovoljavanja interesa ljudi zatvarati samo u granice komune.

U toj regionalnoj saradnji mi možemo da integrišemo i centralizujemo upravljanje stvarima, to jest stručne službe i finansijske mehanizme na međuopštinskim nivoima. Ali, mislim da ljudi sami, kao subjekti interesa, moraju da se organizuju tako da preko komune i u okviru komune imaju mogućnosti da utiču i na te integrisane organizme. Imamo, naime, iskustva u nekim republikama gde postoje velike racionalno organizovane zajednice u oblasti zdravstvenog osiguranja, ali su radni ljudi nekako ostali daleko po strani, komuna je izgubila direktni interes da učestvuje u svemu tome, tako da je cela organizacija postala više stvar službenika u tim integrisanim organima zdravstvenog osiguranja nego samih osiguravanih i ustanove zdravstvene službe. Bilo bi pogrešno rušiti takve racionalne celine, ali treba odnose među ljudima unutar njih tako postaviti da oni mogu da utiču na odluke. To važi i za odnose u integrisanim delatnostima koje se verikalno povezuju u udruženom

radu bez obzira na granice komuna i republika. Tu je posebno važno pitanje ekonomskih odnosa, o čemu sam pre govorio. Naš društveni sistem treba da omogući da se onaj deo minulog rada, koji u obliku finansijskih sredstava vrši ekonomsku funkciju akumulacije u društvenoj svojini, odnosno »kapitala« u zajedničkoj svojini radničke klase, slobodno kreće u skladu sa objektivnim zakonitostima društvene reprodukcije. A on će se kretati slobodno samo ako ne bude dovodio do eksproprijacije viška rada bilo u privatno-sopstveničkim bilo u državno-svojinskim ili u tehnokratsko-monopolističkim rukama. U tom slučaju će se slobodnije razvijati svi oblici ujedinjavanja i integracije bez obzira na administrativne i republičke, odnosno državne granice. Takvi oblici neće potkopavati samoupravnu snagu komune, nego će je jačati i, štaviše, upravo ona će biti jedan od faktora stimulacije tih procesa.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje.« knjiga IX, BIGZ, Beograd, 1974, str. 155—172.

IDEJNE I POLITIČKE POLAZNE TAČKE ZA PROMENU USTAVA

Referat na sednici Predsedništva SKJ od 2. marta 1971. godine u Beogradu.

Tekst je u celini ili u izvodima objavljen u dnevnoj štampi, 3, 4. i 12. marta 1971. godine i u brošuri »Šesnaesta sednica Predsedništva SKJ«, »Komunist«, Beograd, 1971.

I. UVODNE NAPOMENE

U ovom referatu ću pokušati da odgovorim na tri pitanja: koji su razlozi i uzroci koji nas upućuju na određenu reviziju Ustava; koje su načelne, odnosno idejne i političke polazne tačke za promenu Ustava; i koji su najznačajniji elementi sadržine predloženih rešenja.

Predlog nacrtu ustavnih promena koji je danas na našem dnevnom redu mogao bi se označiti kao predlog za dogovor progresivnih snaga našeg društva sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu o društvenoj akciji koja odgovara sadašnjem vremenu i kao obnovljena platforma bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda Jugoslavije. Ovim nacrtom ustavnih promena nije, naravno, završen rad na tom dogovoru. Nacrtom se predlažu rešenja samo za deo problema iz oblasti našeg društvenog i političkog razvitka. Drugi deo, o kome ću kasnije govoriti, ostaje da ga izradimo u toku sledeće dve godine. Međutim, promene ustavnog sistema koje se sada predlažu već u znatnoj meri predodređuju karakter budućih rešenja.

O metodu rada

Da bi se došlo do predloga ustavnih promena o kome ćemo danas raspravljati, bilo je potrebno mnogo rada na stručnom pripremanju predloga, kao i na političkom usaglašavanju stavova.

Ali tek na osnovu konkretno formulisanih predloga šira stručna i javna diskusija može da da stvarne rezultate. Ovo ističem zbog toga što su kako kritika nekih postojećih odnosa sa različitim pozicija, tako i različiti teorijski i politički stavovi o pitanjima koja su predmet sadašnjih ustavnih promena bili poznati i ponavljali su se nekoliko godina u našoj stručnoj i političkoj štampi i diskusijama. Međutim, prava odgovornost svesnih socijalističkih snaga, a posebno Saveza komunista, za politički razvoj u našem današnjem političkom trenutku traži odluke o tome kako formulisati stavove za konkretnu društvenu akciju progresivnih društvenih snaga za naredni period našeg društvenog razvitka koja će da menja, odnosno poboljša stanje koje kritikujemo. A mi smo poslednjih godina često s pravom kritikovali sebe za sporost u donošenju konkretnih rešenja i u izvršavanju usvojenih načelnih odluka.

Inicijative predsednika Tita i Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije išle su za tim da se od opštih diskusija i ponavljanja kritičnih stavova pređe na izradu i usvajanje konkretnih rešenja, makar ona i dublje zadirala u neka tradicionalna shvatanja, ali koja će omogućiti i olakšati demokratsko raščišćavanje problema koji neizbežno nastaju u svakoj višenacionalnoj državnoj zajednici.

Predlog nacrtu ustavnih amandmana koji je danas na našem dnevnom redu prvi je deo predloga te vrste, s tim što je Koordinaciona komisija Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja, pored zadataka koji su joj bili povereni, morala već sada ući i u neke vidove ustavnog preciziranja društveno-ekonomskih odnosa jer bez toga sadržina promena u međunacionalnim odnosima ne bi mogla biti na odgovarajući način izražena, a ne bi mogao biti ni učinjen korak dalje u razvoju samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa.

U izjavama druga Tita, u njegovoj inicijativi za promenu Ustava, kao i u zaključcima Predsedništva i Prve konferencije Saveza komunista Jugoslavije bilo je jasno navedeno o kakvim promenama se radi i šta njima hoćemo da postignemo. Isto tako, bilo je jasno da je pri tome jedini zadatak Koordinacione komisije da pripremi konkretne predloge za diskusiju u Skupštini i za javnu diskusiju, s tim da oni budu prethodno politički usaglašeni sa organima koji u republikama snose odgovornost za taj isti rad. Da to nismo učinili, mogli bismo na stupcima štampe još dugo diskutovati sa različitim pozicija a da se ništa u našem društvu ne bi promenilo, sem što bi se problemi gomilali i zaoštravali.

U Koordinacionoj komisiji bila je uspostavljena atmosfera demokratske i konstruktivne diskusije u kojoj se otvoreno raspravljalo o svim problemima, bez ikakvih ograda. Upravo to je omogućilo da nađemo zajednička rešenja za sva bitna pitanja koja su bila stavljena u zadatak Koordinacionoj komisiji, makar što je to u nekim slučajevima postignuto i s naporom i kompromisnim rešenjima. Ne verujem da bismo u ovom trenutku bilo kojim drugim metodom mogli za kratko vreme da postignemo takav rezultat. A taj rezultat omogućuje našoj javnosti ne samo da diskutuje o konkretnim predlozima, već i da svojim inicijativama i kritičkim stavovima u pogledu predloženih ustavnih promena doprinese da konačni rezultat bude još bolji.

Međutim, moram dodati da predloženi nacrt ustavnih amandmana nije u stručnom pogledu do kraja doraden. Delom je to posledica brzine kojom se moralo raditi, a delom i činjenice da je zadatak Koordinacione komisije bio više u tome da uskladi *političke stavove* nego da stručno formuliše ustavne amandmane. Osim toga, treba imati u vidu da sada vršimo samo deo ustavnih promena. Potpuna uskladenost odnosa i institucija ustavnog sistema biće moguća tek kada izvršimo i ostale promene koje nužno nameće sadašnja prva faza ustavnih promena. Zato su neke odredbe predloženih amandmana sistematski nedovoljno dosledne ili su polovične. Prema tome, ostaje još dosta posla na poboljšavanju predloženog nacrtu amandmana, čemu će narednih meseci mnogo doprineti i javna i stručna diskusija, a, naravno, i rad u organima Savezne skupštine. Neka pitanja će, međutim, morati ostati i dalje otvorena i rešavaće se tek u drugoj fazi rada na reviziji ustavnog sistema.

Načelni kontinuitet ustavnog razvitka

U vezi sa predloženim ustavnim promenama ukazao bih, najkraće, na uzroke i neophodnost relativno čestih promena Ustava kojima smo u dosadašnjem razvoju pristupali, ali i na jasno izražen kontinuitet načelnog pravca razvoja naše ustavnosti počev od stvaranja nove, socijalističke Jugoslavije.

Naš prvi ustav je u stvari Deklaracija Drugog zasedanja AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine. Ta deklaracija, koja je utvrdila osnove za zajednički život naroda Jugoslavije i za vlast radničke klase i radnih ljudi, u stvari je uvek ostala na snazi jer je uvek

obnavljanja u načelnim odredbama svih naših ustava. Međutim, odnos snaga u našem društvu, kao i sama praksa u raznim periodima našeg razvitka nametali su, rekao bih, različite dimenzije u primeni, pa čak i u obezbeđenju tih načela.

Tako je, na primer, Ustav iz 1963. godine, s jedne strane, bio izraz činjenice da je naše društvo učinilo krupne, da tako kažem, istorijski prelomne korake dalje u razvitku samoupravnih socijalističkih odnosa među ljudima i narodima. Međutim, s druge strane, i taj ustav kao i svi raniji, nosio je u sebi ne samo pečat društvene realnosti u kojoj je nastao i potreba tadašnjeg trenutka, već i odnosa snaga koji je tada postojao u našem društvu. Iz tih razloga taj ustav, iako je široko otvorio puteve samoupravljanja radnih ljudi i naroda i narodnosti Jugoslavije, nije mogao da do kraja preseče pupčanu vrpцу sa društveno-ekonomskim, političkim i državnim sistemom koji je nastao na bazi državno-sopstveničkih odnosa. Zato se ubrzo posle ekonomske i društvene reforme iz 1965. godine pokazalo da će biti potrebne i određene dalje reforme u ustavnom sistemu.

Pri tome pritisak prakse, odnosno iskustava i problema koje je ona stavljala na dnevni red nije išao u pravcu negacije načela na kojima se zasnivao naš ustavni sistem, već, naprotiv, u smislu zahteva da on bude doslednije izgrađen i verniji samom sebi, odnosno svojim polaznim osnovama i da se potpunije osloni na samoupravnu organizaciju društvenog rada i time na radničku klasu i sve radne ljude. Društvena praksa je takođe zahtevala da se odlučnije menjaju odnosi u federaciji nastali na bazi starog državno-sopstveničkog sistema, koji su je time neizbežno potiskivali na put birokratskog centralizma i velikodržavnog hegemonizma. Ta praksa je zahtevala da se da više prostora slobodnom, samoupravnom društvenom dogovaranju i udruživanju radnih ljudi i njihovih asocijacija i interesnih zajednica, kao i slobodnoj saradnji, dogovaranju i sporazumevanju među republikama. Sve to treba da svede državne funkcije federacije na onaj minimum koji je stvarno u zajedničkom interesu svih naroda i narodnosti, odnosno republika Jugoslavije, kao i autonomnih pokrajina koje su u sastavu SR Srbije, i koji će biti — na osnovu sporazuma među republikama, uključujući i autonomne pokrajine — veoma precizno određen saveznim ustavom.

Neko, možda, može da postavi i pitanje nije li u tom slučaju bolje da se odrekemo ustava koji moramo tako često menjati i da se zadržimo samo na ustavu deklarativnog tipa ili bar da normativni

deo ustava svedemo na neki krajnje neophodan minimum, a da konkretne odnose rešavamo zakonom.

Mislim da naša praksa daje mnogo argumenata protiv takvih rešenja. Naše društvo je još uvek, i svakako će još dugo biti, u fazi takvog menjanja društvenih odnosa koje po društveno-istorijskoj suštini ima revolucionaran karakter. Iako su se spoljni revolucionarni oblici tog procesa već davno izmenili i sve se više menjaju u pravcu jačanja demokratskih odnosa i demokratskih rešenja, nastajanje samoupravnog socijalističkog društva je po svojoj sadržini još uvek duboko revolucionaran proces koji mora da bude »nošen« svesnom voljom i akcijom radničke klase i radnih ljudi uopšte. Prema tome, ako naše društvo, koje je još uvek u revolucionarnom previranju, hoće da se obezbedi — koliko je najviše moguće — od negativnih posledica stihijske igre odnosa snaga, ono se mora osloniti na takav ustavni i zakonodavni sistem i sistem vlasti koji će obezbediti rukovodeću ulogu radničke klase u vlasti i samoupravljanju svih radnih ljudi i koji će se oslanjati na tekovine socijalističke revolucije i socijalističkog samoupravljanja kao neprikosnovene osnove celokupnog društvenog razvitka.

Osim toga, naše društvo je državna zajednica više naroda i narodnosti. Nema demokratije ni socijalističkog samoupravnog progressa ni za jedan narod ako se svi narodi u našoj zajednici ne budu osećali podjednako slobodni i bezbedni. Ako naše društvo želi da spreči poremećaje u međunacionalnim odnosima, onda sve ono što su naši narodi i narodnosti postigli u učvršćivanju svoje slobode, bezbednosti i ravnopravnosti mora biti učvršćeno u samom ustavnom sistemu i u utvrđenim odnosima u federaciji. Jer upravo se stabilnošću demokratskih odnosa i uslova za punu samostalnu i slobodnu afirmaciju svakog naroda i narodnosti stvaraju i uslovi za njihovu slobodnu saradnju, svesno sagledavanje zajedničkih interesa i međusobno povezivanje i zbližavanje, to jest za jačanje odnosa koje označavamo Titovom lozinkom: bratstvo i jedinstvo. To ujedno znači da se upravo opštim društvenim progresom i jačanjem demokratske i humanističke sadržine međunacionalnih odnosa neprekidno sužava i prostor za nacionalizam svake vrste koji pokušava da — razjedinjavanjem naroda — okrene točak istorije nazad.

Mislim da svi ti, a i mnogi drugi argumenti govore u prilog tome da treba da zadržimo dosadašnji karakter našeg ustava — kako u federaciji tako i u republikama — s tim da ne treba da

zaziremo od povremenih promena pojedinih njegovih normi ili čak i od njegove šire revizije kad promenjeni odnosi u našem društvu to zahtevaju.

Iako su sadašnje ustavne promene veoma duboke, one ne zahtevaju suštinsku reviziju uvodnog, načelnog dela Ustava. Štaviše, u nacrtu amandmana predlaže se formalna promena samo u jednom stavu jednog odeljka iz uvodnog dela Ustava, i to, u stvari, u pravcu njegovog dopunjavanja, a ne ukidanja. To je najbolji dokaz da su promene u našem ustavnom sistemu, makar bile i česte, sve do sada imale veoma jasan načelni pravac koji leži u osnovi revolucionarnog razvitka našeg društva tokom čitavih dvadeset pet godina njegovog postojanja. Prema tome, te promene ne govore o nekakvoj političkoj labilnosti našeg društva, nego, naprotiv, o velikoj stabilnosti osnovnih društveno-ekonomskih odnosa i kretanja u čijem se okviru razvija i naš ustavni sistem.

II. OSNOVNI UZROCI USTAVNIH PROMENA

Promene u društvu i ustavne promene

Da bismo mogli oceniti društveno-istorijsku sadržinu i snagu zahteva prakse koji iziskuje i traži određenu reviziju Ustava, moramo imati pred očima pre svega karakter i dubinu promena koje su nastale u poslednje vreme u našem društvu. Pošto su te promene veoma duboke, one stavljaju na dnevni red naše prakse i naše dugoročne socijalističke politike veoma ozbiljna pitanja. A verovatno neću mnogo preterati ako kažem da je naše društvo — počev od prakse i politike pa do nauke — u priličnom zaostajanju pri davanju adekvatnih odgovora na te probleme. Upravo zbog toga u našem društvu se oseća, s jedne strane, prilično jak kriticizam, a s druge zaostajanje u stvaralačkoj aktivnosti na progresivnom menjanju onog stanja stvari koje opravdano kritikujemo. To je, svakako, jedan od izvora određenih političkih problema sa kojima se u sadašnjem trenutku suočava naše društvo.

Promene u strukturi društva, kao i opšti pozitivni i negativni aspekti razvoja samoupravljanja, nameću našem društvu određene dileme na koje Savez komunista i druge progresivne snage našeg društva moraju dati jasan odgovor i izboriti se za ostvarivanje

zauzetih stavova. U protivnom, celokupan razvoj našeg društva bio bi suviše podvrgnut stihijskoj političkoj igri odnosa snaga na bazi svakodnevnog pragmatizma, u kojem — kako svedoči dosadašnja praksa — još uvek može biti ne samo oslabljen društveni položaj radničke klase i radnih ljudi uopšte nego i više ili manje poremećen ili dezorijentisan čitav revolucionarni pravac našeg društvenog razvoja na bazi samoupravljanja i socijalističke demokratije. I zato mi ne treba da budemo zabrinuti zbog političkih problema koji će eventualno nastati kada vodeće socijalističke snage našeg društva budu izvojevale promene u jednom progresivnom pravcu, već zbog onih političkih teškoća koje nastaju kada se u sistemu i državnoj strukturi mišta ne menja, dok društvo, u stvari, doživljava duboke i brze promene.

U toj svetlosti treba da posmatramo i ustavne promene koje sada vršimo. Po svojoj suštini one nisu ni ispravljanje nekih ranijih grešaka — iako time ne tvrdim da ih uopšte nije bilo — niti ustupak — kao što neki hoće da ih predstave — nacionalističkim pritiscima, već korak dalje naše revolucije. U stvari, to je prvi kompleks odlučnijih mera za dalji razvoj naše društvene reforme koje preduzimamo posle niza godina, to jest posle 1965. godine. A njima treba svakako da slede i dalji koraci u drugoj fazi ustavnih promena, i to pre svega u samoj društvenoj praksi i celokupnom sistemu samoupravnih odnosa u našem društvu. Jer Savez komunista Jugoslavije i druge progresivne socijalističke snage našeg društva ne treba da se mire sa okamenjenim strukturama etatizma, birokratizma, tehnokratizma i samozadovoljnog intelektualističkog elitizma, već da pojačaju dinamizam svoje akcije koja mora biti usmerena na društveno angažovanje najširih masa radničke klase i svih radnih ljudi.

Sadašnje ustavne promene treba da budu u tom smislu pre svega podsticaj za široku stvaralačku akciju samoupravnih i demokratskih socijalističkih snaga u našem društvu, a ne argument kojim bismo nekoga ili sami sebe uveravali kako smo njima učinili sve što je našem društvu danas potrebno. Naprotiv, ma koliko da su sadašnji predlozi ustavnih promena značajni za stvaranje povoljnih uslova za rešavanje određenih problema koji su nastali u međunarodnim, odnosno međurepubličkim odnosima, još je veći njihov značaj, po mom mišljenju, u tome što uklanjaju ne samo mnoge stvarne izvore međunarodnih problema, već i lažne fasade nacionalizma sa istinskih i dubljih opštih društveno-ekonomskih i

drugih protivrečnosti u razvoju našeg društva. Time ove ustavne promene stvaraju čistiju atmosferu za sagledavanje pravog karaktera društvenih i političkih problema i konflikata, sa kojima se danas susrećemo u našoj društvenoj praksi.

Naše protivrečnosti i dileme

Bez pretenzija da u okviru ovog referata mogu da dam neku iscrpniju analizu tih naših društvenih protivrečnosti, ja bih ipak pokušao da ukážem na nekoliko problema koji, po mom mišljenju, opravdavaju i zahtevaju ne samo predložene ustavne promene, već i odlučniju i jasno usmerenu političku i društvenu akciju SKJ i drugih progresivnih snaga na rešavanju niza otvorenih pitanja naše društvene prakse.

Na prvoj etapi svog razvoja naše samoupravljanje je bilo ograničeno uglavnom na funkcije proste reprodukcije i raspodele ličnog dohotka prema radu. Pri tome se i ta raspodela vršila na osnovu ukupnog dohotka, koji se formirao uglavnom na osnovu te proste reprodukcije, sa izvesnim korekcijama koje je dopuštao tadašnji društveno-ekonomski sistem na osnovu principa o takozvanom materijalnom stimulisanju. U toj fazi razvoja socijalističkog samoupravljanja samoupravna odgovornost radnog čoveka bila je praktično ograničena na njegovu radnu jedinicu, na njegovo preduzeće ili, eventualno, na udruženo preduzeće. Celokupna sfera kretanja viška rada opredmećenog u procesu društvene reprodukcije u obliku finansijskih sredstava, sfera koju je Marks u kapitalističkom sistemu nazivao prometom kapitala, bila je, u stvari, integrisana sa centrima koncentracije državno-svojinske akumulacije, a banke, osiguravajuća društva, velike spoljnotrgovinske organizacije itd. bile su samo deo tog sistema. Protivrečnost između samoupravljanja u preduzeću, s jedne strane, i državno-svojinskih odnosa i tendencija ka stvaranju birokratsko-tehnokratskog monopola u sferi društvene reprodukcije, s druge strane, stvarala je poznate ekonomske i političke probleme. Pri tome su se protivrečnosti takvih društvenih odnosa i razvoja manifestovale u najvećoj meri kao direktan sukob između države i radničke klase.

Pod uticajem takvog sistema komplikovali su se i međunacionalni odnosi. Ako kapital ima državno-sopstveni karakter, onda istovremeno ima i nacionalni. Zato se na dnevni red neizbežno postavilo i pitanje kako podeliti taj državni kapital po republikama.

Takva dvojnost sistema postala je vremenom u praksi neodrživa iako su postojale veoma jake snage koje su ga u ime velikodržavnog centralizma branile.

Sukobljavanja između radničke klase i države u vezi sa podelom akumulacije, odnosno »državnog kapitala« postajala su sve češća. Oko podele tog kapitala stvorena je pogodna klima za razrastanje nacionalizma svih vrsta. I sâm razvoj socijalističke demokratije bio je u velikoj meri ometan takvim stanjem stvari u materijalnim odnosima društva jer je takvo stanje zahtevalo visok stepen državno-prinudnih mera. Ako je naše društvo htelo da prevaziđe te protivrečnosti i političke probleme koji su se iz njih rađali, ono je moralo da se odluči za to da oslobodi puteve prodoru samoupravljanja radnih ljudi i u celokupnu oblast proširene i opšte društvene reprodukcije i posebno u celokupnu oblast cirkulacije onog dela dohotka udruženog rada koji u našim uslovima vrši ekonomsku funkciju društvenog kapitala.¹

Takav put smo načelno otvorili Ustavom iz 1963. godine, a u praksi tek ekonomskom i društvenom reformom iz 1965. godine. Tada počinje druga faza u razvoju samoupravljanja u kojoj samoupravni odnosi počinju da obuhvataju, ili bi trebalo da obuhvataju, celokupnu proširenu reprodukciju u samoj proizvodnji, a i oblast opšte društvene reprodukcije. Samim tim se ni dohodak radnih organizacija više ne stiče i ne formira pretežno u okvirima proste reprodukcije, već bitno menja svoj karakter pošto obuhvata i sredstva proširene reprodukcije. A time se ne menja samo samoupravni položaj radnika, već i dimenzije međusobne zavisnosti i odgovornosti svih radnika u udruženom društvenom radu.

Ta je promena, gledano u istorijskoj perspektivi, jedan od najkrupnijih koraka naše revolucije koji unosi izvanredno duboke promene i u društveno-ekonomske odnose među ljudima. Među-

¹ Izraz »društveni kapital« ovde i u daljem tekstu upotrebljavam — u nedostatku boljeg termina — za deo dohotka udruženog rada koji se u socijalističkom društvu akumulira i podružljuje kao zajedničko sredstvo radnih ljudi za proširenu reprodukciju. No, jasno je da je ovde reč samo o ekonomskim funkcijama »kapitala« kao celokupnosti društvenih sredstava reprodukcije — kako u prirodnom tako i u vrednosnom obliku uopšte — koja svojom vrednosnom ulogom u procesu reprodukcije i svojim društveno-svojinskim karakterom nameću različitim akterima društvene reprodukcije određene oblike odnosa i veza, a ne o kapitalu u smislu svojinske kategorije, odnosno klasne snage koja reprodukuje kapitalističke svojinske odnose.

tim, ulazeći u tu nužnu promenu, nismo bili ni dovoljno efikasni ni dovoljno dosledni u predviđanju odgovarajućih sredstava za realizaciju i usmeravanje novih odnosa i svih posledica u raznim oblastima društvenog i ekonomskog života. Zato su izvesne protivrečnosti i politički problemi o kojima sam govorio u vezi sa prvom etapom u razvoju samoupravljanja ne samo i dalje prisutni, već su se na nekim područjima zbog nedovoljne izgrađenosti i uskladenosti novog sistema čak zaoštrili.

Pre svega, mislo sa otvaranjem puteva prodoru samoupravljanja u celokupnu sferu društvene reprodukcije istovremeno uskladili i sve druge neophodne reforme u privrednom, političkom i društvenom sistemu uopšte. Nisu uspostavljeni — ili bar ne u dovoljnoj meri — odgovarajući pravni i organizacioni mehanizmi ekonomskih odnosa u okviru jedne samoupravne društvene integracije koja bi bila sposobna ne samo da u ekonomskom smislu nosi sve te procese, već i da automatski reprodukuje socijalističke samoupravne odnose. I što je još značajnije, nisu predviđeni niti podsticani, odnosno presporo nastaju odgovarajući oblici samoorganizovanja samoupravnog rada koji bi mogli efikasno preuzeti na sebe one funkcije koje proizlaze iz nove uloge samoupravljanja u oblasti proširene i opšte društvene reprodukcije.

To se posebno odnosi na već pomenutu oblast odnosa koji su povezani sa ekonomskom funkcijom cirkulacije sredstava društvene reprodukcije. Jedino »podruštvljavanjem« i te oblasti upravljanja dohotkom društvenog rada putem samoupravne integracije moguće je obezbediti najpovoljnije uslove ne samo za funkcionisanje društvene materijalne reprodukcije, već i za doslednu reprodukciju socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa, od čega u krajnjoj liniji zavise i ekonomski rezultati naše privredne i društvene reforme. Razume se, ta integracija mora biti zasnovana na jasnom i čvrstom društveno-ekonomskom položaju radnika i na njegovim jasnim ekonomskim odnosima prema rezultatima njegovog i opšteg društvenog rada — iako će se u daljem istorijskom toku i ekonomski odnosi sve većim delom razvijati i u povezanosti sa načelom uzajamnosti i solidarnosti.

Nasuprot tome, razvoj koji je nekoliko godina i suviše bio prepušten pritisku stihije trenutnog odnosa snage nije upravo najvažnije od tih funkcija preneo iz ruku državnog aparata na samoupravnu integraciju, već ih je u znatnoj meri pretvorio u monopol banaka i drugih sličnih organizacija u oblasti finansijskog

poslovanja ili u instrument posrednog otuđivanja viška rada od radnika koje se vrši preko upravljačke strukture integrisanih sistema. I zato se ne samo naši radni ljudi, već i ceo naš sistem suočavaju sa nizom ograničavajućih faktora.

Jedan od tih faktora su materijalna baza i materijalne mogućnosti našeg društva. Ni jedan radni čovek niti radni kolektivi ne može sam ocenjivati materijalne mogućnosti i interese društva van svojih sopstvenih ako ga sam privredni i politički sistem ne orijentiše u pravcu usklađivanja sopstvenih interesa sa zajedničkim. Međutim, u našem privrednom sistemu — uprkos njegovom centralizmu, a možda baš zbog njega — nije uspostavljeno dovoljno takvih sredstava i metoda za usmeravanje materijalnih odnosa koji bi bili prilagođeni novim samoupravnim uslovima. A ta je činjenica takode postala jedan od izvora ekonomskih teškoća sa kojima smo se susreli.

Zatim, iako je proširena reprodukcija u proizvodnji, a u velikoj meri i društvena reprodukcija uopšte, načelno postala stvar samoupravljanja radnih ljudi i njihovih asocijacija, ipak su državni i privredni sistem i njihovi metodi koji su bili ranije izgrađeni na mehanizmu i za potrebe odnosa državne sopstvenosti ostali skoro neizmjenjeni i po inerciji su nastojali da funkcije koje su im oduzete obnavljaju u drugim oblicima.

I najzad, pošto se veoma sporo gradi odgovarajući mehanizam odnosa i institucija koji bi obezbedio da radni ljudi ne samo koriste svoja samoupravna prava u okviru celokupne društvene reprodukcije, već i da ih koriste racionalno i efikasno, kao i da sistem funkcionise kao integrisani sistem društvene reprodukcije, život je u sukobu protivrečnih interesa koji nisu društveno regulisani nametnuo svoja sopstvena rešenja koja često ne samo da nisu u skladu sa samoupravljanjem, već i sa svoje strane unose u našu privredu određene elemente nestabilnosti.

Čini mi se da neću mnogo preterati ako kažem da u nas baš poslednjih godina, koje u pogledu idejnih i načelnih rešenja znače najkrupniji revolucionarni korak u razvoju samoupravljanja, to samoupravljanje postaje sve manje dominantno upravo u oblasti proširene i opšte društvene reprodukcije. U stvari, pragmatistička praksa — zbog nedograđenosti sistema i odnosa — omogućuje da u ovoj oblasti stvarno odlučuje trenutni odnos društvenih snaga koji je u suštini nerealan i na štetu interesa radničke klase. Jer u sadašnjem momentu u nas izgleda kao da je još uvek snažniji

pritisak državno-sopstveničkih ambicija, tehnokratije, birokratizma i mentaliteta takozvane malograđanske elite nego što je pritisak samoupravnih interesa radničke klase. I upravo taj prvi pritisak neretko nameće našoj društvenoj praksi određena nesamoupravna rešenja koja slabe društvene, ekonomske i političke pozicije radnog čoveka.

Štaviše, mislim da naši najteži društveni i politički problemi u sadašnjem trenutku izviru upravo iz tih i sličnih protivrečnosti. U stvari, u krajnjoj liniji radi se o protivrečnosti koja postoji između osnovnog kursa naše privredne i društvene reforme, usmerene na uklapanje celokupnog sistema proširene i opšte društvene reprodukcije u sistem samoupravne integracije zasnovane na osnovnim samoupravnim i ekonomskim pravima i odgovornostima radnog čoveka u njegovoj osnovnoj radnoj organizaciji, s jedne strane, i sporog menjanja postojećeg sistema ekonomskih odnosa u oblasti integracije i dohotka, kao i političkog sistema, uključujući tu u prvom redu i državnu strukturu federacije, s druge strane. Prema tome, mi se moramo usmeriti upravo na rešavanje tih i takvih protivrečnosti.

Društvena reforma i reforma federacije

Jasno je da se u izmenjenom sistemu društvene reprodukcije — koji je, uz to što je nov, ujedno i opterećen problemima o kojima sam pre govorio — drukčije nego juče ponašaju ne samo radni ljudi i radne organizacije, već i narodi i republike, pogotovo u odnosu na federaciju. Ako su republike ranije isterivale »pravdu« prvenstveno u oblasti podele »državnog kapitala«, odnosno investicija, sada su postale krajnje osetljive na sve mere ekonomske politike federacije koje imaju bilo neposredan bilo posredan uticaj na materijalni ili drugi položaj republike, odnosno njene privrede. A na sve to se onda nadograđuju i sve one emocionalne i ideološke reakcije koje su svojstvene društveno-istorijskom subjektu koji se zove nacija.

Da navedem samo neke primere.

U novim uslovima mere državno-ekonomske politike mogu znatnije da izmene položaj radnih organizacija i radnih ljudi nego ranije. Ovakav ili onakav devizni režim, ovakve ili onakve carinske stavke ili stavke poreza na promet ovih ili onih proizvoda ili usluga, ovakav ili onakav spoljnotrgovinski režim, emisiona ili kreditna politika i slične mere mogu veoma bitno da izmene ne samo

ekonomski položaj ove ili one privredne grane, već i čitave privrede u određenim regionima ili republikama, pa i sam položaj republike.

Osim toga, i sama raspodela na tržištu ima relativno veći značaj za položaj radnih organizacija nego ranije, pa je i sistem cena postao još osetljivije pitanje nego ranije. Međutim, mi smo od starog sistema zadržali diferencirane metode formiranja cena, što u sadašnjim uslovima može da vodi, a stvarno i vodi, i ka direktnoj diskriminaciji.

U odustvu ili zbog slabosti i nedovoljnosti odgovarajućih samoupravnih ili drugih racionalnih rešenja za takve i slične probleme, kao i u odsustvu odgovarajućih neposrednih društvenih dogovora među republikama, uloga državne intervencije u svim tim i sličnim odnosima i dalje je veoma velika i koncentrisana je uglavnom u federaciji. A pošto sukobe protivrečnosti interesa federacija ne može uvek rešavati snagom prinude — štaviše, ona to sve manje može činiti — ona mora tražiti sporazumevanje sa nosiocima tih interesa ili se sa njima politički sukobljavati. A izlaz iz te dileme je vrlo često u odlaganju odluka i rešenja. Ponekad je to dobro, a ponekad je upravo odlaganje najgore rešenje. Na taj način se protivrečnost između samoupravljanja i državnog centralizma u svakodnevnoj političkoj praksi izrazio kao sukob između republika i federacije, odnosno kao neka vrsta krize političkog i privrednog mehanizma federacije. Pošto smo kao društvo dosta sporo priznavali neophodnost da se zajedno i u sklopu sa reformom našeg privrednog sistema, pa i čitavog društva, mora reformisati i društveno-politički sistem u celini, a u tome pre svega sama federacija, u našem društvenom životu pojavili su se takozvani medunacionalni problemi i trvenja kao centralni politički problem trenutka. Međutim, iako objektivno to u stvari nisu centralni problemi, nego su u veoma velikoj meri posledica drugih dubljih uzroka, ipak je njihova pojava sama po sebi dovoljno ubedljiv dokaz da federaciju moramo reformisati i da bi svako odlaganje te reforme samo dalje gomilalo i zaoštravalo probleme u medunacionalnim odnosima.

Svemu tome treba dodati i činjenicu da se bitno izmenila struktura naših nacija. Iz revolucije su one izašle kao još uvek ekonomski relativno zaostale i pretežno seljačke nacije, sa više ili manje ograničenim potencijalom tehnike, tehnologije i nauke. One su danas — bez obzira na međusobne razlike u razvijenosti — postale kompletne moderne nacije, koje ne mogu a da ne traže sve

neophodne uslove za svoju punu i svestranu ekonomsku, političku i kulturnu afirmaciju među drugim narodima sveta, a posebno u međunarodnoj ekonomskoj razmeri. I ta činjenica, očito, traži reforme u strukturi odnosa u federaciji.

Medutim, zavaravali bismo sami sebe ako bismo smatrali da ćemo samom reformom federacije automatski rešiti sve glavne protivrečnosti i probleme sadašnje faze u razvoju našeg društva. Reforma federacije i obezbeđivanje mogućnosti narodima Jugoslavije da isto kao i svaki radni čovek raspoložu uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada, u stvari je samo neophodan uslov i prvi korak ka rešavanju drugih gorućih otvorenih problema u sistemu naših društveno-ekonomskih, a samim tim i političkih odnosa. Medutim, ako ne bismo dosledno produžili putem privredne i društvene reforme kojim smo pošli i ako ne bismo sada — uz bitno povećanu odgovornost i mogućnost inicijative republika, kao i autonomnih pokrajina — brže rešavali otvorene probleme društveno-ekonomskog, samoupravnog i političkog sistema, tada ni problemi u međunacionalnim odnosima neće biti rešeni.

Ovu ću tvrdnju ilustrovati samo jednim primerom. Neraščićeni ekonomski odnosi u proširenoj reprodukciji i cirkulaciji sredstava društvene reprodukcije ne samo što često postaju izvor nesporazuma i sukobljavanja među radnim kolektivima, već stvaraju i teškoće u međunacionalnim odnosima. Neću govoriti o konfliktima oko bankarskog sistema, spoljnotrgovinskih organizacija itd., već o jednom jednostavnijem primeru. U praksi se, na primer, na razne načine zaobilaze ustavni i zakonski principi o zajedničkim ulaganjima u udruženom radu. To je u znatnoj meri posledica činjenice da su ti propisi sami po sebi preuski da bi zadovoljili potrebe razvoja naše savremene privrede i svih njenih unutrašnjih odnosa. S druge strane, te pojave su i posledica prilično tolerantnog odnosa organa inspekcije, kontrole i pravosuda prema određenim vrstama kršenja zakonitosti. Tako se neretko događa da se dohodak pojedinih radnih organizacija bez ekvivalenta i bespovratno otuđuje od njih, pa se na taj način samoupravljanje u takvim radnim kolektivima ponovo, u suštini vraća isključivo u sferu proste reprodukcije, dok se sredstva proširene reprodukcije koncentrišu u rukama upravljačkih centara integracije na takav način da radnik gubi svaki direktan ekonomski odnos sa minulim radom u kome je deo i njegovog neposrednog rada, a sa tim zajedno i ekonomski interes za udruživanje dohotka radi integracije i zajedničkih napora u borbi za

višu produktivnost rada. To što se pri raznim generalnim direktijama stvaraju neki centralni radnički saveti koji imaju samo političko pravo da kažu »da« ili »ne« o nekim predlozima, nimalo ne menja činjenicu da se u velikoj meri gubi ekonomska veza između radnika i njegovog minulog rada, koji — čim se pretvorio u sredstva društvene reprodukcije — u najvećem delu »ispađa« iz njegove ekonomske kontrole i postaje ekonomska baza za nastajanje finansijsko-tehnokratskih centara koji — umesto da budu instrument udruženog rada — teže da vladaju tim radom i radnim ljudima.

Ako se takvi odnosi razvijaju među preduzećima sa područja raznih republika, oni vrlo lako poprimaju i karakter međunacionalnih sukoba, nepoverenja i nacionalističkih ekscesa. Jer jasno je da svaka ekonomska akcija koja se — iako pod firmom integracije rada — svodi na eksproprijaciju dohotka mora izazvati ne samo sumnje, već i opravdan otpor i radnih ljudi i naroda koji se osećaju pogođeni u raspolaganju svojim dohotkom. To važi za svaki oblik koncentracije dohotka kojim se plodovi ulaganja minulog rada jednog radnog kolektiva ili sa jednog nacionalnog područja, a koji dolaze do izražaja u povećanju produktivnosti rada u drugim organizacijama ili na drugim područjima, prisvajaju ili postaju stvar isključivog raspolaganja upravljačkih centara integracije, a ne sastavni deo dohotka svakog radnika, svih radnih organizacija koje su svojim tekućim i minulim radom doprinele takvom povećavanju produktivnosti rada i ukupnog dohotka. Tu treba tražiti i jedan od uzroka što integracija rada, a pogotovo koncentracija dohotka u nas teško probija regionalne granice.

To samo potvrđuje da su reforma federacije i međurepubličkih odnosa i dalje dosledno ostvarivanje privredne i društvene reforme samo dve strane istog procesa i da su zadaci u obe te oblasti uzajamno povezani i zavisni.

Svemu tome i sličnim problemima mogao bih da dodam i niz drugih promena koje su nastale u strukturi našeg društva. Bitno je ojačala i izmenila se naša radnička klasa; ona je samoupravljanjem stekla velika iskustva i veliku političku snagu. Ona zahteva da njen uticaj snažnije dođe do izražaja u celokupnom društvenom životu. To nije više radnička klasa koja nema šta da izgubi. Naprotiv, naša radnička klasa je sve više svesna da ne samo restauracijom kapitalizma, već i restauracijom državno-sopstveničkog monopola ili monopolom tehnokratizma može veoma mnogo da izgubi. Zato

se naši radni ljudi i kolektivi veoma odgovorno ponašaju čak i onda kada se nalaze u ozbiljnim ekonomskim teškoćama. A upravo to nalaže Savezu komunista da, konkretnom aktivnošću na neprekidnom oblikovanju akcionog programa našeg društva i na ostvarivanju zadataka o kojima sam govorio, stalno otvara radničkoj klasi jasne perspektive i puteve za njenu sopstvenu akciju u jačanju njenog društvenog, materijalnog i kulturnog položaja.

Ogromno se povećao broj obrazovanih ljudi u našoj zemlji, i to u svim republikama i autonomnim pokrajinama. Time ne samo što jača stručni i naučni potencijal naše zemlje, već se proširuje i obogaćuje idejni i politički život u našem društvu. U svemu tome ima mnogo pomodarskih ideoloških priklanja i provincijalističkog i mediokritetskog podražavanja efemernim ideološkim pojavama u savremenom svetu, kako u buržoaskim tako i u drugim socijalističkim zemljama, ali sve više ima i intenzivnih stvaralačkih napora i rezultata sa pozicija socijalizma, samoupravljanja i socijalističke demokratije.

I ako svemu tome dodamo i duboke generacijske promene nastale u toku poslednje dve decenije, biće jasnije otkuda izviru postojeći društveni i politički problemi i zašto su potrebne ne samo ustavne promene u pogledu odnosa u federaciji, već i drugi progresivni koraci u razvoju našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema i u našoj društvenoj praksi.

Još o nacionalnom pitanju

Protivrečnosti i problemi našeg društveno-ekonomskog i političkog razvoja o kojima sam pre govorio u znatnoj meri objašnjavaju gde su izvori određenih problema u međunacionalnim odnosima sa kojima se sada srećemo, kao i nacionalizma — bilo u obliku unitarizma i velikodravnog centralizma, bilo u obliku kratkovidnog malogradanskog provincijalizma bilo u vidu reakcionarne buržoaske ili državno-sopstveničke birokratske ideologije, koja, u stvari, svoj nacionalizam postavlja pre svega kao fasadu za antisocijalističke ili birokratsko-antisamoupravne otpore. Međutim, time nikako nisu data sva objašnjenja za takve pojave. A pogotovo time se ne tumače i ne objašnjavaju oni opravdani i progresivni otpori u našem društvu koji se već dugi niz godina — rekao bih, u čitavom periodu posle pobeđe revolucije — pojavljuju kao reakcija na razne oblike narušavanja i »zakidanja« načela o kojima su se narodi Jugoslavije,

sa SKJ na čelu i uz njegovu punu odgovornost, sporazumeli u toku narodnooslobodilačkog rata i formulisali ih na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943. godine. Drugim rečima, određene izvore za sve te pojave treba tražiti i u samom stanju međunacionalnih i međurepubličkih odnosa, to jest u tome kako su se oni u praksi ostvarivali ili se ostvaruju.

Mi smo s pravom tvrdili i tvrdimo da smo u Jugoslaviji uglavnom rešili nacionalno pitanje u klasičnom smislu toga pojma. Narodi Jugoslavije imaju svoje države, svoju vlast, svoju ekonomsku samostalnost, svoje pravo da raspolažu uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada i ostvaruju svoja suverena prava prvenstveno u republikama, a preko federacije samo u određenim njihovim aspektima. To su principi. Međutim, praksa nije bila niti je danas uvek takva. Tako su se, i pored generalnog rešenja nacionalnog pitanja u celini, u praksi često otvarala mnoga pitanja međunacionalnih odnosa u pojedinostima, često i od velikog značaja za položaj naroda.

Nije ovo mesto za jednu iscrpnu raspravu o svim tim problemima. Ipak bih želeo da ukažem na nekoliko osnovnih aspekata tog problema o kojima bezuslovno moramo da vodimo računa ako želimo da u budućnosti svedemo na minimum pojave ne samo reakcionarnog nacionalizma nego i realnih međunacionalnih trvenja.

Kod nas su bila, a i danas su prilično rasprostranjena, na primer, mišljenja da su jugoslovenske nacije drukčije od ostalih nacija; drugim rečima, da one u stvari i nisu potpune nacije, nego da je njihova svest nešto na sredini procesa preobražavanja jedne provincijalne u nacionalnu svest. Tu je jedan od izvora takozvanog unitarističkog jugoslovenstva. To je veoma opasna zabluda koja može postati izvor teških grešaka u nacionalnoj politici. Ne tvrdim da su ikada u socijalističkoj Jugoslaviji takva shvatanja imala dominantnu ulogu u društvenom životu, ali se ne može poricati da su vršila jak uticaj na neke aspekte politike organa federacije.

A, u stvari, kao što sam već istakao, jugoslovenske nacije su formirane i stabilizovane nacije, i to ne od juče, već sa dugom tradicijom i učvršćenom svešću. One se ponašaju i reaguju kao sve druge nacije u svetu i osećaju svoje interese podjednako kao i sve druge nacije. Zato one ni svoje međusobne odnose ne mogu rešavati i neće biti spremne da ih rešavaju drukčije nego što ih rešavaju sve druge nacije, dakako, s tim što sama naša socijalistička društvena

struktura, kao i saznanje ekonomskih i tehnoloških nužnosti orijentišu naše narode ka internacionalizmu i intenzivnoj međunarodnoj saradnji uopšte, a posebno u okviru zajedničke jugoslovenske državne zajednice.

Moderna nacija predstavlja integraciju društvenog rada i integraciju svesti nastalu u epohi razvoja proizvodnih snaga u kojoj se razvijao kapitalizam. Međutim, iako je nacija nastala u epohi kapitalizma, ona nije tekovina samo buržoazije, već je velika tekovina i društvenog progressa uopšte, a posebno radnog čoveka i same radničke klase. U onoj meri u kojoj jedna nacija slobodno i samostalno raspolaze viškom svog ukupnog društvenog rada, ona je i sposobna da gradi i razvija celokupnu nacionalnu nadgradnju, materijalnu bazu svog socijalnog života, nauke, tehnike, tehnologije, kulture itd., a i celokupnog razvoja proizvodnih snaga za budućnost. Svaki oblik ograničavanja nacije u tom njenom elementarnom istorijskom interesu ne samo da izaziva međunacionalne konflikte, već i pojačava otpor radničke klase i zaoštrava klasnu borbu. Prema tome, bitno za osećanje slobode jednog naroda jeste to da, pored političke i kulturne samostalnosti, raspolaze i viškom svog društvenog rada i upravlja celokupnom društvenom reprodukcijom.

Moderno vreme, doduše, prevazilazi u ekonomskom smislu granice nacionalnog autarkizma, s tim što istovremeno pokriva i zadovoljava nacionalne interese u sklopu zajedničkih međunarodnih interesa. Međutim, taj proces nije i ne može biti stvar prinude spolja, već saznanja svake nacije da je upravo šira međunarodna saradnja i integracija u savremenim uslovima jedini mogući put ostvarivanja njenih sopstvenih interesa i interesa savremenog čovečanstva. Nacionalna sloboda je, prema tome, uslov zbližavanja i ujedinjavanja naroda u novim, savremenim oblicima integracije rada i svesti čovečanstva.

U nas je dolazilo do međunacionalnih trvenja i konflikata između federacije i republika uvek kada se na jedan ili na drugi način narušava takav položaj naroda Jugoslavije — pojedinih ih svih. To je prvo o čemu smo pri sadašnjim ustavnim promenama vodili računa.

S druge strane, jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije nije građeno samo na nekoj goloj ekonomskoj ili političkoj računici. Narode i narodnosti Jugoslavije povezuje dobar deo zajedničke istorije, duboko osećanje sudbinske povezanosti, etnička bliskost

većine njih i pre svega zajednička svest koju je izgradila revolucija i zajednička borba za samoupravno demokratsko socijalističko društvo. Svi su ti elementi značajan »cement jedinstva« i treba ih negovati i jačati. Ali, sve to ipak nimalo ne menja suštinu društveno-istorijske pojave koja se naziva nacija. Kod nas su neki, međutim, iz svih tih činjenica izvlačili ili izvlače obrnut zaključak, odnosno dokaz kako se, navodno, radi o postojanju ili formiranju neke jedinstvene nacije, pa onda nervozno reaguju na određene pojave koje su svuda u svetu sasvim normalne manifestacije nacionalnog života. Želim samo da vas podsetim na štetne i, po mom mišljenju, nepotrebne diskusije oko naziva jezika, oko amblema, himni i drugih sličnih pitanja. Sva ta pitanja bi imala, odnosno dobila potpuno normalne dimenzije i okvire ako bi se manje živelu u predrasudama i iluzijama koje nam je u nasledstvo ostavila istorija i kada bi se više vodilo računa o realnoj istorijskoj ulozi nacije. Predlogom amandmana smo nastojali da te realnosti jače dovedemo do izražaja.

I najzad, mi moramo računati sa činjenicom da u odnosima među narodima, odnosno republikama Jugoslavije postoje ne samo različiti nego i određeni *objektivno* protivrečni interesi. Na jedinstvenom tržištu, na primer, nije isti položaj jedne razvijene i jedne nerazvijene republike. A i unutrašnji pritisci radničke klase u tim republikama u pogledu životnih uslova i društvene reprodukcije su različiti. Različita je i ponekad protivrečna i struktura proizvodnih snaga u pojedinim republikama, pa se zato vrlo lako događa da mere jedinstvene politike federacije nejednako pogadaju republike i stvaraju konflikte. Očigledno je da te objektivne protivrečnosti ne možemo savladati ideološkim formulama, a još manje samo državnim prinudom preko federacije. Naprotiv, hipertrofija takve prinude mogla bi da dovede federaciju u krajnje ozbiljnu političku krizu.

Zato smo u predloženim amandmanima nastojali da tim problemima pristupimo otvoreno, tako reći sa čistom računicom, i da nađemo rešenja ili bar put za stalno prevazilaženje takvih protivrečnosti. Pri tome smo se orijentisali prvenstveno na metod dogovaranja i sporazumevanja među republikama. Jer u takvim direktnim dogovaranjima republika, prilikom usaglašavanja njihovih interesa, lakše će se naći i odgovarajući oblici uzajamnih kompenzacija u slučajevima kada će nečiji opravdani interesi biti pogodeni.

Ako sve to imamo pred očima, onda mora postati jasna i uloga republike kao države i instrumenta vlasti radničke klase i svih radnih ljudi. Tendencije da se državnost republika svede, u suštini, na određene administrativne funkcije bile su u prošlosti u nas dosta jake. Predložima novih ustavnih amandmana su nejasnosti te vrste otklonjene do kraja.

Prema tome, iako cilj sadašnjih ustavnih promena nije prosto prenošenje nadležnosti sa federacije na republike, odnosno pokrajine, pogrešno je potcenjivati značaj tog prenošenja ili tvrditi da toga uopšte ne treba da bude. Neosporna je, naime, potreba da određenim državnim funkcijama na nekim područjima, a postoji dosta širok krug pitanja koja je moguće državnim putem lakše regulisati na nivou republike nego federacije jer ljudi unutar jedne republike lakše podnose određene državne regulativne mere i promene koje potiču od republike nego kada one dolaze sa nivoa federacije. Zato je besmisleno poricati neophodnost da se izvrši decentralizacija funkcija i u »etatističkom« smislu ili tvrditi da danas i još za duže vreme potrebne državne funkcije treba da ostanu prvenstveno na federalnom nivou, a da njihovo prenošenje na republičke organe rada »opasni republički etatizam«. Mada se takvo mišljenje ponekad iznosi u ime odbrane samoupravljanja, u suštini to objektivno vodi odbrani centralizma u federaciji.

Veliki značaj u životu jednog naroda ima i njegovo osećanje da je u svojoj stvaralačkoj afirmaciji ne samo slobodan, već i da samostalno raspolaze uslovima i sredstvima za takvu afirmaciju koju je sposoban sam stvoriti. To se odnosi kako na materijalnu sferu, tako i na sve druge oblasti društvenog i kulturnog života jednog naroda. Osećanje da ga iz nekog federalnog centra ograničavaju u toj njegovoj stvaralačkoj akciji i inicijativi automatski stvara nezadovoljstvo i otpore čak i kada te inicijative iz centra odgovaraju njegovim interesima i vrše progresivnu društvenu ulogu.

Zato smo u predloženim amandmanima težili tome da se čak i u onim oblastima zakonodavstva gde ne postoje nikakvi protivrečni interesi republika, pa bi se ono moglo obavljati u federaciji, odgovornost prenese na republike. Kao primer da navedem samo Krivični zakonik. Na taj način će biti intenzivnije angažovani naučni, stručni i intelektualni kapaciteti republika u celokupnom stvaralačkom životu svoje republike i čitave Jugoslavije. Nikakve sumnje nema da će upravo iz tih inicijativa proizaći i razni oblici

intenzivnih i stalnih kontakata i dogovaranja među republikama van državnog mehanizma federacije.

Napred rečeno o nacijama odnosi se u odgovarajućem smislu i na narodnosti, kojima su Ustavom obezbeđena prava kao aktivnom konstitutivnom faktoru društveno-ekonomskog i političkog sistema zasnovanog na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi u doslednoj socijalističkoj demokratiji. Svaki napredak u razvoju ravnopravnih demokratskih odnosa među narodima Jugoslavije znači u isto vreme i napredak u odnosima među narodima i narodnostima u pravcu veće i stvarnije ravnopravnosti naroda i narodnosti u ostvarivanju prava narodnosti, odnosno nacionalnih manjina. I u razvoju narodnosti izvršene su za dvadeset pet godina socijalističkog razvitka zemlje slične promene kao i u razvoju nacija. U ustavnim amandmanima su ti odnosi i položaj narodnosti, pored postojećih odredaba Ustava o narodnostima koje se ne menjaju, još potpunije izraženi time što je izričito rečeno da pripadnici narodnosti, pored prava koja su im obezbeđena u drugim društveno-političkim zajednicama, autonomnim pokrajinama i republikama, ostvaruju određena svoja suverena prava i u opštini kao osnovnoj društveno-političkoj samoupravnoj zajednici. Ovo se odnosi na sve narodnosti u Jugoslaviji.

U vezi sa ovakvim utvrđivanjem odnosa i funkcija federacije i republika mogla su se čuti i pitanja u kom pravcu se zapravo razvija naša jugoslovenska socijalistička državna zajednica, to jest da li je ona uopšte još federacija ili postaje konfederacija. Od početka je bilo jasno, a to je došlo do izražaja i u predloženim amandmanima, da se ona ne može veštački uklapati ni u kakve klasične forme federalizma ili konfederalizma. No, iako se sada u strukturi Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije duboko menja mnogo štošta što odstupa od pravnih definicija klasične federacije, mi ipak nemamo potrebe niti da menjamo naziv naše zajedničke države niti da se spirmo oko toga koliko smo federacija, a koliko konfederacija. Jer mi federaciju ne izgradujemo po nekim statičkim državno-pravnim formulama, već kao specifičnu socijalističku kako državnu, tako i samoupravnu zajednicu koja mora odgovarati u prvom redu potrebama, uslovima, i perspektivama socijalističkog, demokratskog i samoupravnog razvoja svakog naroda, a u okviru zajedničkih ekonomskih i političkih interesa i potreba naroda Jugoslavije. Prema tome, ne postavlja se pitanje da narodi Jugoslavije biraju između federacije i konfederacije, već kakvi su

njihovi interesi i njihova društvena svest koji ih ujedinjuju. Dimenzija jednog i drugog uticaja će — u krajnjoj liniji — uvek određivati i oblike i odnose u jugoslovenskoj socijalističkoj državnoj zajednici.

Uostalom, ni jedna državna tvorevina nije ostala statična, okamenjena u nekim državno-pravnim formulama, a pogotovo ne višenacionalna. I u nas su se od samog početka, to jest od stvaranja AVNOJ-a pa nadalje, stalno menjali ti odnosi zavisno od toga kako se naše društvo razvijalo, i sigurno ćemo ih menjati i u budućnosti. Prema tome, mi ni sada sigurno nećemo kazati poslednju reč o tome kako će se u budućnosti razvijati odnosi među našim narodima.

A ono što ujedinjuje naše narode i što, u krajnjoj liniji, određuje i sasvim originalan karakter našeg federalizma i našeg ustava, to su — imajući u vidu i predlog novih ustavnih amandmana — pre svega sledeća ustavna načela i faktori:

1) pravo svakog naroda na samoopredeljenje, koje uključuje i pravo na oцепljenje, kojim se načelno opredeljuje, dobrovoljnost ujedinjenja, državni položaj i suverenitet naroda i njihovih republika u okviru jugoslovenske državne zajednice;

2) takav položaj svakog naroda koji mu zajemčuje sve mogućnosti samostalnog raspolaganja celokupnom društvenom reprodukcijom u republici i koji ga ne samo zaštićuje od eksploatacije, već mu i omogućuje svestranu nacionalnu afirmaciju, obezbeđenu kako položajem i ulogom republika kao država, tako i socijalističkim, samoupravnim i demokratskim karakterom društvenih i ekonomskih odnosa; to nalaže svakoj republici i odgovornost za poštovanje jednakih prava i interesa drugih republika;

3) zajednička revolucija i zajednička borba za izgradnju vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, kao i socijalističkog, samoupravnog i demokratskog društva, koja jača zajedničku društvenu svest, revolucionarnu solidarnost i istinski demokratski internacionalizam radničke klase i svih radnih ljudi; zato se ustavnim sistemom federacije obezbeđuju jedinstvene osnove društvenog i političkog sistema i prava čoveka;

4) niz zajedničkih ekonomskih i drugih interesa koji se ostvaruju na jedinstvenom tržištu i jedinstvenom privrednom području, a doprinose kako bržem ekonomskom razvoju svakog naroda, tako i njihovom položaju u međunarodnoj ekonomskoj razmeni; zato se organima federacije poveravaju regulativne funkcije u onom obimu koji je neophodan za ravnopravan položaj radnih organizacija i republika u takvim ekonomskim odnosima, s tim da se elementi

ekonomske politike federacije koji su od značaja za vitalne interese republika utvrđuju u saglasnosti sa njima;

5) uzajamna solidarnost i pomoć naroda Jugoslavije u političkom i ekonomskom smislu, a posebno u pogledu zajedničkih napora za brži ekonomski razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, kao ekonomski, društveni i politički interes svih naroda i narodnosti Jugoslavije i bitan uslov njihove stvarue ravnopravnosti; zato se predviđa da se u federaciji i dalje ostvaruje politika podsticanja bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina u vidovima koji su u Ustavu utvrđeni;

6) svest o sudbinskoj povezanosti koja upućuje narode Jugoslavije na zajedničko obezbeđivanje svoje nezavisnosti i nacionalne bezbednosti; zato se organima federacije poverava izvršenje zajedničkih utvrđenih osnova spoljne politike u međunarodnim odnosima;

7) puna odgovornost republika i autonomnih pokrajina — u okviru uskladenih zajedničkih odbrambenih napora naroda Jugoslavije — za razvijanje odbrambenih sposobnosti naroda i za organizaciju i rukovođenje snagama opštenarodne odbrane, s tim da je Jugoslovenska narodna armija zajednička i jedinstvena oružana snaga i jezgro odbrambenih snaga naroda Jugoslavije;

8) obaveznost sporazumnog odlučivanja republika u federaciji — pored već pomenutih — i u onim pitanjima koja se odnose na ustavni položaj republika, kao i na neke druge njihove vitalne interese koji se odnose na njihov ravnopravni ekonomski i politički položaj;

9) uspostavljanje takve strukture osnovnih organa federacije koja obezbeđuje direktno učešće republika u utvrđivanju i sprovođenju bitnih elemenata politike saveznih organa.

Nastojali smo da sva ta načela našeg ustavnog sistema budu još doslednije formulisana i pre svega zajemčena u praksi.

Mislim da ta načela i takvi odnosi snažnije opredeljuju suštinu jugoslovenskog federalizma nego diskusije o tome da li treba da budemo federacija ili konfederacija. Oni ukazuju i na snagu jedinstva te zajednice i na pravac njenog daljeg razvitka.

U prošlosti su načela na kojima se zasnivao takav sistem međunacionalnih odnosa — u suštini proklamovan već na Drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu — neretko bila u praksi izložena pritiscima velikodržavnih centralističkih ili tehno-kratsko-

-pragmatističkih tendencija koji su unosili više ili manje ozbiljne poremećaje u međunacionalne odnose i podsticali nacionalizam i šovinizam. Sukobljavali smo se i sa pristalicama reakcionarnog i šovinističkog nacionalizma koji se hranio na takvim deformacijama u međunacionalnim odnosima i koji je služio reakcionarnim i konzervativnim snagama kao pokriće za političku akciju protiv socijalizma ili socijalističkog samoupravljanja. Samim tim je istovremeno i jačao i »opravдавao« snagu velikodržavnog centralizma.

Ne pominjem sve to radi toga da bih podvrgavao analizi prošlost. U stvari, želeo bih time samo još jednom da upozorim na poznatu činjenicu da stanje u jednom društvu, pa ni u međunacionalnim odnosima, ne zavisi samo od ustavnih propisa i deklariranih načela, već i od realnog odnosa društvenih snaga i od stanja društvene svesti, i to pre svega — kad je u pitanju naše društvo — svesti vodećih društvenih snaga sa radničkom klasom i Savezom komunista Jugoslavije na čelu. Prema tome, ne treba ni u pogledu budućnosti imati iluzije da će sami ustavni propisi rešiti sve ukoliko najprogresivnije društvene snage ne budu bile u stanju da se i u svojoj svakodnevnoj praktičnoj socijalističkoj akciji sa puno osetljivosti i obzira odnose prema kompleksu odnosa koji se naziva nacionalno pitanje.

III. POLAZNE TAČKE RAZVOJA USTAVNOG SISTEMA

Imajući u vidu takve i slične protivrečnosti i probleme o kojima sam ranije govorio, u radu na ustavnim promenama pošli smo pre svega od sledećih pretpostavki i načela:

Prvo, neophodno je samom daljom izgradnjom samoupravnog sistema učvrstiti društveno-ekonomski položaj radničke klase, odnosno radnog čoveka u celokupnom udruženom radu i društvenoj reprodukciji, to jest kako u proizvodnji tako i u sferi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije. Taj zadatak je moguće ostvariti samo ako se, s jedne strane, raščiste i učvrste ekonomski odnosi među radnim ljudima, odnosno radnim kolektivima u sticanju i raspolaganju dohotkom, i to kako na osnovi živog, to jest tekućeg, tako i na osnovi minulog rada; i, s druge strane, ako se izgradi efikasan sistem samoupravnog i društvenog dogovaranja za utvrđivanje ravnopravnog položaja radnih ljudi u određivanju kriteriju-

ma za raspodelu prema radu. Time bi bila istovremeno izgrađena i čvršća brana stihijskom osporavanju, odnosno slabljenju društvenog položaja radničke klase i svih radnih ljudi.

U ostvarivanju tog zadatka i cilja Savez komunista i druge progresivne snage našeg društva moraće se sukobiti sa pritiskom ideologije i prakse tehnokratizma, kao i sa oblicima osamostaljenja ekonomske moći tehnokratskog monopola koji su počeli stihijski da se probijaju naročito u sferi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije počev od proizvodnih integracija pa do banaka i drugih sličnih organizacija.

Moraćemo se sukobiti i sa izvesnim ideološkim predrasudama jednog dela naše teorije i prakse koje društvenu svojinu vide tamo gde su sredstva ili u rukama države ili u rukama nekih tehnokratsko-birokratskih upravljačkih institucija, a ne vide je u odnosima uzajamne zavisnosti i odgovornosti radnih ljudi kada oni ne samo u svoje, već i u društveno ime i sa odgovornošću prema društvu upravljaju dohotkom iz svog i ukupnog društvenog rada.

Drugo, treba izvršiti odgovarajuće promene u sistemu državno-pravnih institucija, organizacije i propisa i u privrednom sistemu da bi se i jedan i drugi više prilagodili potrebama samoupravne integracije. Istovremeno treba svesnim naporom našeg društva uspostaviti u samom sistemu samoupravljanja odgovarajuće efikasne samoupravne mehanizme građene na jasnim principima međusobnih prava i odgovornosti radnih ljudi i radnih organizacija i na njihovom pravu i dužnosti da se »samoorganizuju« za te odgovornosti. Takođe je potrebno suštinski obogatiti novim oblicima i organizacijom ekonomskih odnosa celokupno područje cirkulacije društvenog dohotka i integracije rada koji će podsticati integraciju tekućeg, to jest živog, i minulog rada na bazi ravnopravnosti radnih ljudi, odnosno njihovog ravnopravnog učešća — srazmerno njihovom doprinosu — u ukupnom rezultatu povećane produktivnosti društvenog rada. U stvari, tim se putem ostvaruju Marksova predviđenja da se u socijalističkom društvu — nasuprot stanju u kapitalističkom društvu — individualni rad više neće ispoljavati kao sastavni deo celovitog društvenog rada nekim okolnim putem, već neposredno.

U tim naporima Savez komunista i sve progresivne snage moraće se sukobiti, s jedne strane, sa otporom državno-sopstveničkog konzervativizma i tehnokratizma koji vidi jedino u državi otelotvorenje principa društvene svojine, a, s druge strane, i

sa pritiscima iza kojih se u stvari takode nalaze razne državno-svojsinske ili tehnokratsko-monopolističke tendencije, a koji — pod vidom borbe za samoupravljanje — traže da se »samim samoupravljačima«, a u stvari odnosu snaga u samoj društvenoj bazi i stihijskoj političkoj igri tog odnosa snaga prepusti kakvi će odnosi nastati među radnim ljudima.

Treće, potrebno je učiniti nove korake dalje u integraciji takozvanih privrednih i neprivrednih oblasti društvenog rada. Pri tome mislim na odnos između radnih ljudi i njihovih radnih organizacija i, na primer, zdravstvene službe, sistema obrazovanja, nauke, kulture i slično. Stvarna ekonomska baza takve integracije može biti samo neposredna razmena rada, odnosno rezultata rada, preko odgovarajućih samoupravnih odnosa i dogovora i odgovarajućih samoupravnih interesnih zajednica, ali pod uslovom da istovremeno bude obezbeđena potrebna stabilnost tih delatnosti, koja treba da se osloni i na odgovornost društveno-političkih zajednica.

Pri tome će se Savez komunista i druge progresivne snage morati sukobiti kako sa konzervativnim predrasudama koje organizaciju i egzistenciju društvenih službi, delatnosti i stvaranje te vrste ne mogu da zamisle drukčije nego u okviru državnog sistema i državnih privilegija, tako i sa određenim cehovskim tendencijama koje u interesnim zajednicama vide više staleške organizacije, a ne institucionalizovani oblik dogovaranja i preuzimanja obostrane odgovornosti svih zainteresovanih partnera.

Četvrto, pošto je svaki politički sistem u krajnjoj liniji funkcija ekonomskih, tehnostrukturalnih i društveno-ekonomskih i klasnih odnosa, to jest odnosa snaga u društvu, očigledno je da i naše društvo mora razvijati svoj politički sistem ne samo u pravcu obezbeđivanja i daljeg jačanja vodeće uloge interesa radničke klase i svih radnih ljudi grada i sela, već i u pravcu što neposrednije integracije tog sistema sa samoupravno udruženim radom i sa samoupravno organizovanim interesnim zajednicama u raznim oblastima društvenog života. Politika ne treba da bude odvojena od rada i od interesa radnih ljudi; ona ne treba da stvara profesiju politikanata, već treba da bude — i kao praksa i kao nauka i teorija — izraz neposrednih i dugoročnih interesa radnih ljudi u njihovom udruženom radu i ostvarivanju njihovih individualnih i kolektivnih interesa u svim oblastima društvene i kulturne afirmacije čoveka. Razume se da se sve to posebno odnosi i na dalji razvoj našeg

skupštinskog sistema. On treba da se razvija na tim osnovama, a ne u pravcu stvaranja nekog parlamenta profesionalnih političara.

U tim naporima Savez komunista i sve progresivne snage našeg društva moraću se sukobiti kako sa tendencijama etatičko-birokratskog apolutizma i velikodržavnog hegemonizma, tako i sa praznim buržoaskim liberalizmom koji govori o slobodi, a, u stvari, zamagljuje pravu suštinu i intenzitet društvenih konflikata i odnosa snaga u njima. Savez komunista Jugoslavije i druge progresivne snage našeg društva tu bitku moraju da vode u demokratskim uslovima, ali je voditi svakako moraju jer će inače prepuštati polje bitke bilo konzervativnim snagama etatičko-birokratskog i tehnokratskog tipa bilo snagama buržoaske ideološke reakcije ili ultraradikalističkoj dezorijentaciji koja je ultraradikalna ponekad u liberalističkom, a drugi put u socijalno-revolucionarnom smislu.

Peto, u povezanosti sa svim tim treba na nov način odrediti, a time istovremeno i učvrstiti položaj i društvenu ulogu organizovanih snaga socijalističke svesti, a naročito Saveza komunista, sindikata i Socijalističkog saveza radnog naroda. U tom pogledu Savez komunista i sve progresivne snage našeg društva moraću se sukobiti sa takozvanom teorijom, pa i praksom spontaniteta. Ta teorija, u stvari, slabi i potkopava društvenu moć najprogresivnijih snaga radničke klase i društva. Jer time što poriče istorijsku ulogu organizovane društvene svesti ona baca čoveka u iluziju da spontana akcija masa može biti uspešna bez vodeće stvaralačke misli čovečanstva koja je sinteza mnogih procesa u ljudskom društvu i njegovoj svesti. Moraćemo se, isto tako, sukobiti i sa tendencijama izraženim u tvrdnji da, zapravo, pored skupštinskog sistema i samoupravnog organizma nisu potrebne nikakve »institucionalizovane« društveno-političke organizacije ili bar da se treba kloniti njihovog uticaja na rad društvenih i samoupravnih organa. A, u stvari, upravo zato što se naše društvo izgrađuje kao samoupravno i demokratsko društvo, specifična vodeća uloga organizovanih svesnih snaga radničke klase i socijalističkih snaga uopšte je odlučujući sastavni deo sistema i uslov njegove stabilnosti.

Šesto, i u razvoju strukture komune kao baze našeg društvenog sistema treba učiniti ozbiljne korake dalje. Cilj tih promena mora da bude, načelno uzev, da radni ljudi sve one svoje interese koje ne ostvaruju preko svojih radnih organizacija ostvaraju koliko je najviše moguće u samoj samoupravnoj strukturi komune ili da preko komune kontrolišu njihovo ostvarivanje u republici, a preko

nje i u federaciji. Naši radni ljudi u opštinama u praksi već deluju u tom pravcu. Međutim, postojeći ustavni i zakonski propisi ipak ne daju dovoljno orijentacije i podrške u tom pravcu.

I u borbi za takav pravac razvoja komune Savez komunista će doći u sukob sa otporima. S jedne strane, moraće se sukobiti sa tendencijama birokratskog centralizma u opštinama, a, s druge strane, i sa tendencijom da se uloga opštine reducira na uske funkcije komunalno-privrednog i administrativnog karaktera, a da se svi drugi interesi radnih ljudi ostvaraju isključivo ili pretežno unutar njihovih radnih organizacija i asocijacija ili unutar od opštine odvojenih i centralistički organizovanih interesnih zajednica. Sva dosadašnja iskustva u svetu pokazuju da ovaj drugi kurs vodi produbljivanju socijalnih razlika i razjedinjavanju radničke klase. Prema tome, uloga komune kao specifičnog vida samoupravljanja radnih ljudi u našem samoupravnom sistemu treba da raste, a ne da slabi.

I najzad, iako bi to moglo biti i na prvom mestu, da bi socijalistička zajednica naroda i narodnosti Jugoslavije bila čvrsta i trajna, neophodno je pre svega identifikovati prave, istinske i dugoročne zajedničke interese, čije će se dimenzije u uslovima modernog razvika nesumnjivo proširivati. Istovremeno se treba osloboditi iluzornih predstava o zajedničkim interesima koje su ostatak ideoloških kretanja iz prošlosti. Samo tako možemo prihvatiti novu zajedničku i od svih svesno podržanu platformu bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda Jugoslavije kao osnovu daljeg jačanja naše državne zajednice. Prema tome, i to saznanje, pored onih o kojima sam ranije govorio, zahteva promene u federaciji u tom smislu da svoja suverena prava narodi ostvaruju u republikama, a samo određena od tih prava preko organa federacije.

U naporima za ostvarenje reforme u odnosima unutar federacije u tom pravcu posebno značajno mesto i ulogu ima pre svega Savez komunista, koji kao revolucionarna avangarda snosi izuzetnu odgovornost za socijalistički, samoupravni i demokratski pravac i sadržinu našeg razvoja i koji, u suštini, predstavlja jedan od bitnih oslonaca i sastavnih delova našeg društvenog sistema. Savez komunista i sve progresivne snage našeg društva sukobljavaju se i sukobljavace se pri tome sa veoma snažnim otporima. S jedne strane, to su velikodržavni, centralistički otpori koji se služe argumentima kako se ovim ustavnim promenama tobože ruši

jedinstvo Jugoslavije, demontira jedna država i poriču neke istorijske tekovine. S druge strane, to su nacionalistički provincijalizam koji nije u stanju da sagleda istinske interese svog sopstvenog naroda i reakcionarni buržoaski nacionalizam. Upravo zato bitku za reformu federacije moramo pretvoriti istovremeno i u bitku za bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije na novoj, socijalističkoj, demokratskoj i samoupravnoj platformi medunacionalnih odnosa.

U prvoj fazi ustavnih promena izraženoj u nacrtu amandmana koji su na dnevnom redu našeg današnjeg sastanka mi smo se ograničili na probleme koji se odnose uglavnom na ovaj poslednji kompleks odnosa, to jest na promene u položaju i međusobnim odnosima federacije, republika i autonomnih pokrajina. Razlozi za to ne leže samo u tome što je bilo potrebno ukloniti neke izvore medunacionalnih problema. Pre bih rekao da su osnovna bila sledeća dva razloga:

Prvo, trebalo je ukloniti uzroke koji su stvarali nepoverenje prema federaciji i u odnosima među republikama. I to, pored ostalog, i zato da bi se zajednički mogli dublje sagledati suštinski društveno-istorijski problemi našeg društva i da bismo se mogli zajednički, uz punu odgovornost svih republika i autonomnih pokrajina, latiti rešavanja tih problema.

I drugo, promene u federaciji su neophodne i zato da bi se oslobodili putevi samoupravne integracije kako u oblasti društvenog rada i samoupravnog organizovanja i dejstvovanja interesnih zajednica tako i u oblasti slobodne saradnje i sporazumevanja među republikama.

I najzad, svemu tome mogao bih da dodam da je nemoguće bilo kakav razvitak demokratije u jednom društvu u kome bi se jedna zajednica naroda održavala na prinudi, a ne na dobrovoljnom sagledavanju zajedničkih interesa i potreba. Naše socijalističko i samoupravno društvo mora se razvijati i kao demokratsko društvo. Zato ono mora ne samo poštovati nacionalnu svest i njenu slobodu, već i stvarati uslove za punu i svestranu afirmaciju svakog našeg naroda. Samo tako mogu se stvarati uslovi za demokratski razvoj našeg društva. Ali i obrnuto: naši narodi mogu obezbediti svoju slobodu, ravnopravnost i nezavisnost samo svojim doprinosom i svojom odgovornošću za demokratsko rešavanje svih problema koji mogu nastati među narodima u našem društvu.

Upravo to i jeste sadržina najvećeg dela predloženih amandmana u prvoj fazi ustavnih promena.

Ipak su i iz te oblasti ostali nerešeni neki problemi koje je bilo nemoguće rešavati van odluka o karakteru ustavnih promena predviđenih u drugoj fazi revizije Ustava. To se odnosi na primer, na reviziju nadležnosti federacije u oblasti pravosuđa, na pitanje saveznih sudova i slično. Ta pitanja će se morati rešavati u drugoj fazi revizije Ustava.

S druge strane, pored promena iz te oblasti, smatrali smo neophodnim da već u ovoj fazi u Ustav unesemo i tri amandmana iz oblasti društveno-ekonomskih odnosa. Iako se radi samo o tri amandmana od ukupno dvadeset dva, oni po svojoj sadržini spadaju među najvažnije odredbe sadašnjih ustavnih promena. Smatrali smo, naime, da je nemoguće ograničiti se isključivo na uređivanje, da tako kažem, državnih aspekata odnosa u federaciji, odnosno među republikama, a da se istovremeno ne fiksiraju načela koja će učvrstiti samoupravni i socijalistički položaj radnog čoveka i osnovne organizacije udruženog rada, kao i njihov položaj u celokupnim odnosima kako u sferi proširene reprodukcije u proizvodnji i u opštoj društvenoj reprodukciji, tako i u sferi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije. Osim toga, određenije smo fiksirali položaj ličnog rada sredstvima za rad u svojini građana.

IV. SADRŽINA USTAVNIH PROMENA

Ne ulazeći u detaljnije stručno-političko opisovanje i obrazlaganje predloga nacrtu amandmana, jer to je dato u posebnom obrazloženju uz nacrt amandmana, želeo bih da ukažem samo na osnovnu sadržinu predloženih promena i na njihov društveno-politički značaj i domašaj.

Politički odnosi u federaciji

U formulaciji tih predloga Koordinaciona komisija je nastojala da što doslednije budu ostvarena dva osnovna cilja: prvo, uspostavljanje takvog tipa federalizma u kome radni ljudi ostvaruju svoja suverena prava u republikama, odnosno autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim ustavnim pravima, a preko organa federacije samo ona svoja suverena prava koja se — u okviru

zajedničkih interesa takođe fiksiranih Ustavom — izričito utvrđuju Ustavom SFRJ donetim uz saglasnost svih republika i autonomnih pokrajina. I drugo, daju se takve potpunije i jasnije formulacije ustavnih načela o karakteru, suštini državnosti i položaju federacije, republika i autonomnih pokrajina koje više odgovaraju dostignutom stepenu razvoja našeg samoupravnog društva i konkretnije izražavaju društveno-ekonomsku i političku suštinu vodeće uloge radničke klase i čitavog radnog naroda u njemu.

Saglasno tome, data je jasnija ustavna definicija republike kao države zasnovane na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi. Istovremeno se, pak, određenije izražava princip da su federacija i republike ne samo državne, već i socijalističke samoupravne demokratske zajednice radnih ljudi i građana, ravnopravnih naroda i narodnosti.

U pogledu autonomnih pokrajina, u načelne odredbe uvršćeno je, kao novina, i načelo o suštini i položaju autonomnosti. Predlog nacrtu amandmana jasno određuje da su pokrajine element federalizma.

Sve te promene bitno jačaju pozicije republika i autonomnih pokrajina i postavljaju mnogo snažnije prepreke mogućnosti za recidive velikodravnog cnetralizma nego što ih sadrže sadašnji ustavni propisi. Istovremeno se bitno povećavaju i odgovornosti republika i pokrajina, i to kako za stanje stvari u republici, tako i za utvrđivanje i sprovođenje politike federacije.

Novi položaj i odgovornosti republike, odnosno pokrajina pružice i nove mogućnosti za razvoj samoupravnih odnosa jer će se odgovarajući organi i društveni faktori u republici i moći i morati više okrenuti sopstvenim društvenim problemima i sami tražiti puteve za njihovo rešavanje.

U skladu sa iznetim načelima, predlozima amandmana vrše se izmene i u institucionalnom karakteru federacije kako ona ne bi bila državna struktura odvojena od republika, već da osnovni organi federacije budu formirani neposredno od strane republika i autonomnih pokrajina, to jest sastavljeni od paritetno zastupljenih predstavnika republika, odnosno pokrajina.

Uspostavljanjem ovakvih odnosa i institucionalnih rešenja omogućuje se i realnije i adekvatnije uređivanje međunacionalnih, odnosno medurepubličkih odnosa u našoj socijalističkoj zajednici, o čemu je već bilo reči. Predloženim promenama nastojalo se obezbediti, s jedne strane, da federacija bude nosilac samo onih

funkcija koje ona može i treba da obavlja u skladu sa takvim samoupravnim i suverenim položajem naroda i narodnosti i Ustavom utvrđenim obimom zajedničkih interesa koje oni ostvaruju preko organa federacije, a, s druge strane, da republike neposredno preuzmu svoju punu odgovornost za stanje ne samo u republici nego i u federaciji.

Ustavne promene daju i više prostora i više podsticaja da se zajednički interes republika i samoupravnih subjekata ne ostvaruje samo preko organa federacije, dakle, posredstvom države, već i neposrednom saradnjom i dogovorom republika, autonomnih pokrajina i drugih društveno-političkih zajednica, samoupravnim sporazumevanjem i drugim oblicima društvenog dogovaranja i udruživanja preko društveno-političkih organizacija i udruženja građana i slično.

Amandmanima se daju ustavne osnove za izgradnju takvog pravnog sistema koji neće biti tvorevina samo federacije, već će se izgrađivati i samostalan pravni sistem republika kao sastavni deo celokupnog pravnog sistema SFRJ. Prema predloženim amandmanima, nema oblasti prava u kojoj republike i pokrajine ne mogu donositi svoje zakone u okviru svojih prava i dužnosti. Oblasti saveznog zakonodavstva ne samo da su ograničene nego sa delom regulišu uz saglasnost republika i pokrajina. U načelu, savezno zakonodavstvo se svodi na oblast narodne odbrane, međunarodnih odnosa, jedinstva osnova samoupravnog socijalističkog sistema i jedinstvenog tržišta. Regulisanje odnosa u svim drugim oblastima koje je do sada uređivala federacija postaje pravo i dužnost republika, odnosno autonomnih pokrajina.

Time bi se praktično ukinula i dosadašnja podela saveznih zakona na opšte, osnovne i posebne, koja je često bila predmet sporova i stvarala osnove za preuzimanje kompetencija republika od strane saveznog zakonodavstva.

Kao što se vidi, odmah posle donošenja ustavnih amandmana predstoji veoma obimna i duboka revizija celokupnog saveznog zakonodavstva, kao i odgovarajuće izmene republičkih ustava i ustavnih zakona autonomnih pokrajina. Prema nekim preliminarnim predviđanjima, biće potrebno ukinuti, izmeniti ili suziti, u skladu sa novim funkcijama federacije, nekoliko stotina zakona, kao i drugih propisa. Takođe će biti potrebno doneti i znatan broj novih zakona u oblastima novoutvrđenih nadležnosti federacije. To istovremeno znači da pred republičkim, odnosno pokrajinskim

skupštinama i organima stoji obiman posao na izgradnji republičkog, odnosno pokrajinskog zakonodavstva, koji se mora obavljati uporedo sa menjanjem saveznog zakonodavstva.

Prava i dužnosti koje će federacija u ostvarivanju zajedničkih interesa vršiti preko saveznih organa i organizacija bitno se sužavaju, i to kako u pogledu oblasti u kojima savezni organi deluju, tako i u pogledu obima i sadržine njihovih kompetencija. Savezni organi samo izuzetno ureduju u celini pojedine odnose i oblasti, i to samo one koji su izričito određeni Ustavom. U nizu drugih oblasti savezni organi obezbeđuju samo jedinstvene osnove društvenog i političkog sistema, a same odnose u potpunosti ureduju republike i pokrajine u skladu s tim jedinstvenim osnovama.

I u određivanju nadležnosti izvršnih i upravnih organa iniciraju se novi odnosi. Između saveznih organa i organa u republikama i pokrajinama i opštinama odnosi se zasnivaju na međusobnoj saradnji, obaveštavanju i dogovaranju, a sporovi se rešavaju preko ustavnih i drugih sudova. Savezni organi uprave neposredno odgovaraju za izvršavanje i primenu saveznih zakona i drugih propisa u oblasti narodne odbrane, međunarodnih odnosa, državne bezbednosti, ekonomskih odnosa sa inostranstvom, jedinstvenog tržišta, finansija, zapošljavanja i zaštite prava građana na radu u inostranstvu.

Izvršena je i dalje ustavna dogradnja sistema opštenarodne odbrane. Ona se utvrđuje kao neotuđivo pravo naroda i narodnosti Jugoslavije, a nadležnosti federacije se određuju preciznije. Neposrednije je izražena uloga republika i autonomnih pokrajina u tom smislu što one preduzimaju sve mere neophodne za odbranu svoje teritorije i zemlje u celini.

Društveno-ekonomski položaj radnog čoveka

Značajne promene predložene su i u pogledu ekonomskih funkcija federacije i odgovarajućih odnosa federacije, republika i autonomnih pokrajina, kao i u pogledu osnova samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa.

Celom kompleksu ustavnog regulisanja društveno-ekonomskih odnosa prišlo se sa aspekta integrisanog društvenog dohotka, koji se ostvaruje na bazi celokupnog društvenog rada

kome svaki radnik i svaka radna organizacija pristupa sa legitimacijom sopstvenog rada i poslovanja.

Predloženim promenama ustavnih odredaba garantuje se da upravljanje radnih ljudi u udruženom radu poslovima i sredstvima društvene reprodukcije i njihovo odlučivanje o dohotku u okviru celokupne reprodukcije bude njihovo neotuđivo pravo koje oni ostvaraju neposredno i isključivo na osnovu svog rada. U tom smislu poseban značaj ima predloženo rešenje po kojem dohodak ostvaren u različitim oblicima udruženog rada, odnosno u različitim oblicima udruživanja organizacija udruženog rada ili različitim oblicima udruživanja rada i sredstava, uključujući tu i odgovarajuće odnose u sferi cirkulacije sredstava društvene reprodukcije, pripada uvek osnovnim organizacijama udruženog rada srazmerno njihovom doprinosu zajednički ostvarenom dohotku.

Pri tome dohodak koji zajednički ostvare osnovne organizacije udruženog rada udruživanjem i poslovnom saradnjom pripada svakoj od njih u obimu koji odgovara — pod uslovima ravnopravnog položaja radnika — njihovom doprinosu koji su svojim tekućim i minulim radom dali ostvarenju tog zajedničkog dohotka i čini sastavni deo dohotka koji osnovna organizacija udruženog rada ostvaruje svojim ukupnim poslovanjem.

Time se utvrđuje položaj radnog čoveka na način koji ga u većoj meri nego do sada čini gospodarem uslova, sredstava i plodova svoga rada i stvaranja, naravno, u okviru sistema koji će stalno težiti jednakim pravima i odgovornostima svih. Smisao tih odredaba je u davanju načelne osnove za dalju praktičnu razradu jednog stabilnog sistema ekonomskih odnosa i neprikosnovenih ekonomskih i drugih prava radnih ljudi na osnovu društvene svojine sredstava za proizvodnju i samoupravljanja. U tom smislu društvena svojina je posredno definisana kao protivrećan — ali nikako antagonističan — odnos između prava pojedinačnog radnog čoveka i jednakih prava svih radnih ljudi, to jest kao stabilan sistem ekonomskih i drugih prava i odgovornosti radnih ljudi na osnovu njihovog rada, kao sistem koji je neprikosnoven i za same radne ljude i za sve subjekte društvenog odlučivanja.

Kad kažem da se na ovaj način ustavno potpunije i jasnije fiksira položaj radnog čoveka kao »potpunog gospodara svog rada«, iz toga ne proizlazi da je on u upravljanju ostvarenim dohotkom u položaju grupno-svojinskog ili individualno-svojinskog nosioca tog dohotka. U procesu društvene reprodukcije

njegov rad postaje sastavni deo celokupnog društvenog rada, a dohodak koji stiče istovremeno je sastavni deo ukupnog društvenog dohotka i neposredno je zavisan od rezultata i produktivnosti celokupnog društvenog rada.

Drugim rečima, radni čovek upravlja u svojoj radnoj organizaciji ostvarenim delom ukupnog društvenog dohotka u ime i u interesu društva, u ime i u interesu radnih ljudi i u interesu poboljšanja svojih radnih i životnih uslova. U skladu sa takvim društvenim karakterom dohotka moraju se između radnika i radnih kolektiva uspostavljati odnosi međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti, a to je onda i baza za društveno dogovaranje, odnosno samoupravno sporazumevanje. To sporazumevanje i dogovaranje treba da postane opšta praksa u uređivanju odgovarajućih odnosa i ono sa svoje strane čini bitnu pretpostavku socijalne sigurnosti i stabilnosti materijalne i društvene pozicije radnika, a i bitnu pretpostavku normalnog toka društvene reprodukcije u celini i stabilnih odnosa u njoj.

Ustavno garantovanje prava radnika i po osnovu njegovog minulog rada, to jest dela njegovog ukupnog rada koji se u procesu rada materijalizovao, predstavlja jednu od najznačajnijih ustavnih promena koje se u ovoj fazi predlažu. Dosadašnja ustavna formulacija (član 7. Ustava) da »jedino rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka« ne izražava jasno socijalistički i samoupravni društveno-ekonomski položaj radnog čoveka i najčešće je shvatana u tom smislu da kompletan položaj radnog čoveka u društvenoj proizvodnji zavisi uglavnom od njegovog živog, odnosno tekućeg rada. Doduše, same radne organizacije nisu mogle ostati isključivo na tom načelu raspodele. Zato one u raznim oblicima — na primer, dodacima na radni staž, raznim socijalnim merama i slično — priznaju radnicima koji dugo rade u preduzeću posebne dodatke na lični dohodak na osnovu rezultata njihovog tekućeg rada. Međutim, u sadašnjim uslovima ta prava radnika nisu stabilizovana niti dovoljno zajamčena.

Ako u Ustavu ne bismo priznali postojanje nikakve organske materijalne veze i prava radnika po osnovu njegovog minulog rada, to bi značilo da bismo de facto tumačili društvenu svojinu kao oblik otuđivanja viška rada od radnika i kao prenošenje upravljanja tim viškom rada bilo u ruke države bilo u ruke osamostaljenih tehnokratsko-upravljačkih centara, a ne u ruke kolektivnog upravljanja samoupravno organizovanih radnih ljudi kako u osnovnim

radnim organizacijama, tako i u svim drugim oblicima i odnosima celovitog društvenog rada, što je prirodan istorijski put prevazilaženja kategorije viška rada uopšte. Dakle, priznajući u Ustavu pravo radnika da upravlja celokupnim svojim radom, minulim i tekućim, mi u stvari, autentično izražavamo i afirmišemo klasni pristup utvrđivanju položaja radnog čoveka u socijalističkom društvu.

Priznavanje prava po osnovu minulog rada nesumnjivo je i faktor bržeg tehnološkog progressa. Radna organizacija koja se rekonstruiše i modernizuje ne može da bude bez određene materijalne obaveze prema onim radnicima koji zbog toga postaju takozvani »tehnološki višak«. Jer ti radnici su, u stvari, svojim uložnim minulim radom »platili« tu rekonstrukciju. Ako se ne bi priznala prava po osnovu minulog rada, ne bi se moglo ni tražiti od radnika da u radničkom savetu glasa za nova ulaganja i da se zbog toga odriče dela sopstvenog dohotka pošto upravo zbog modernizacije može da bude otpušten iz radne organizacije.

Napred definisan društveno-ekonomski položaj radnika ujedno otvara istorijski proces u kome radni čovek postaje celovita stvaralačka ličnost koja se ne može ponašati samo kao potrošač i borac za veći lični dohodak na račun manje akumulacije, već pre svega kao svestan stvaralac realnih materijalnih i drugih radnih uslova za svoj sopstveni i društveni napredak.

Dakako, tek dalja razrada tih pitanja, praksa i materijalne mogućnosti će odrediti kakvim tempom i u kojoj meri će naše društvo biti u stanju da realizuje to načelo. Budući rad na tom kompleksu i praksa moraće dati odgovor i na pitanje u kojoj se meri to načelo može ostvarivati unutar pojedinačnih organizacija, a u kojoj, možda, to treba da bude stvar zajedničkog sistema građenog na uzajamnosti i solidarnosti radnih ljudi ili čak stvar dublje reformisanog penzijskog sistema.

Uveren sam da će na Kongresu samoupravljača² upravo konkretizacija tih problema i zadataka biti u centru njegovog rada jer se baš ti problemi i zadaci najviše tiču sadašnjeg i budućeg položaja radnog čoveka, i to svakog — od nekvalifikovanog radnika do najvećeg stručnjaka.

Poseban značaj imaju i predložene ustavne odredbe kojima se radnim ljudima zaposlenim u organizacijama udruženog rada u

² Misli se na Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije, koji je održan od 5. do 8. maja 1971. godine u Sarajevu.

oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstvene i socijalne zaštite i u drugim sličnim oblastima rada obezbeđuje, na osnovu slobodne i ravnopravne ekonomske razmene rada, isti društveno-ekonomski položaj kakav imaju radni ljudi zaposleni u svim drugim organizacijama udruženog rada. Time se još šire i odlučnije otvara proces oslobađanja pomenutih sfera društvenog rada (to jest obrazovanja, nauke, zdravstva i drugih) od ostataka etatističkih odnosa i njima odgovarajućeg sistema budžetskog finansiranja.

Istina, tu su, s obzirom na konkretne prilike, društveno-političkim zajednicama morala biti data određena posebna ovlašćenja, kao, uostalom, i u vezi sa zadovoljavanjem određenih potreba društvene reprodukcije putem propisivanja obaveze udruživanja sredstava za odgovarajuću svrhu i slično, ali su ta ovlašćenja data restriktivno i ne bi trebalo da u praksi pređu granice onoga što je, s obzirom na date prilike, u stvarnom interesu udruženog rada, odnosno jačanja samoupravljanja i njegove materijalne osnove.

Medutim, ta su ovlašćenja ipak ne samo opravdana, već i neophodna s obzirom na dosadašnje pojave vulgarizovanja tih načela do nivoa čisto komercijalnih odnosa, što bi u tim oblastima društvenog rada bio ne samo istorijski korak nazad, već i izvor opasnih nestabilnosti u položaju tih oblasti društvenog rada i stvaranja. Etatizam i komercijalizam su dve krajnosti koje treba izbeći, a ne alternativa za izbor.

Društveno-ekonomski odnosi u samoupravnoj integraciji udruženog rada

Odredbama ustavnih amandmana o regulisanju odnosa u udruženom radu otvaraju se putevi takve koncentracije društvenih sredstava koja će se zasnivati na čisto postavljenim ekonomskim odnosima i neposrednim ekonomskim interesima onih koji udružuju sredstva, što će stimulatивно delovati na ubrzanje procesa udruživanja i samoupravne koncentracije društvenih sredstava i, rekao bih, na prevladavanje niza funkcija države u ovoj oblasti. Radnim ljudima u osnovnim organizacijama udruženog rada koji slobodno udružuju svoj rad i sredstva društvene reprodukcije u radne organizacije, uključujući i one koje vrše kreditne i bankarske poslove, u poslovne asocijacije i druge oblike udruženog rada, odnosno koji ulažu sredstva proširene reprodukcije u drugu organi-

zaciju, priznaje se pravo učešća u dohotku koji je ta organizacija ostvarila korišćenjem tih sredstava.

Važno je, međutim, naglasiti da je pomenuto pravo učešća u dohotku u slučajevima ulaganja sredstava u drugu radnu organizaciju priznato samo u uslovima poštovanja ravnopravnog položaja takozvanog živog, odnosno tekućeg rada, to jest jednakih prava radnika. Osim toga, u cilju sprečavanja nastajanja i reprodukovanja bilo kakvog lično-svojinskog ili grupno-svojinskog prisvajanja, izričito je predviđeno da se pravo na učešće u dohotku druge organizacije po osnovu zajedničkog ulaganja sredstava obavezno gasi kada se putem tog učešća amortizuju uložena sredstva. Takvim mehanizmom obavezne amortizacije uloženi sredstva onemogućuje se da po osnovu uloženi sredstava jedno preduzeće ima trajno pravo učešća u dohotku drugog preduzeća. Time se, takođe, unapred destimuliše svako rentijerstvo jer se ono — ako bi se čak i pojavilo — pretvara automatski u oblik »jedenja« sopstvenih sredstava za rad i za sticanje dohotka.

Na načelu kojim se Ustavom garantuje neposredan odnos radnog čoveka ne samo prema rezultatima njegovog tekućeg rada nego i prema svim oblicima dohotka iz minulog rada regulisana su i druga pitanja u vezi sa cirkulacijom sredstava društvene reprodukcije, bankarskim sistemom, osiguravajućim i spoljnotrgoviuskim organizacijama i drugim trgovinskim organizacijama koje se bave finansijskim poslovima itd. Upravo to načelo nam i omogućuje da sve pojavne oblike dohotka iz društvenog rada podredimo neposrednoj ekonomskoj — a ne samo političkoj — kontroli radnika u osnovnim radnim organizacijama.

Položaj ličnog rada

Odredene izmene u oblasti ličnog rada sredstvima za proizvodnju u svojini građana predlažu se u cilju jasnijeg isticanja načela da lični rad u našem društvu ima isti status kao i svaki drugi društveni rad, a radni ljudi koji obavljaju takvu delatnost imaju u načelu ista prava i dužnost prema društvu kao i radnici u drugim organizacijama udruženog rada.

Odredbama o ličnom radu se utvrđuje da građani koji se bave ličnim radom mogu međusobno udruživati svoj rad i sredstva u razne vrste zadruga i u njima zajednički i samoupravno raspolagati dohotkom iz zajedničkog rada. Između ostalog, time su jasnije

formulisane i osnove za to da i zemljoradničke zadruge postaju organizacije stvarnog samoupravljanja radnih seljaka.

U predloženim ustavnim odredbama o ličnom radu zadržava se i kategorija dopunskog rada. Isto tako, omogućeno je građanima koji se bave samostalnim ličnim radom da udružuju svoj rad i sredstva sa radom drugih lica u posebnim samoupravnim organizacijama udruženog rada. Osnivač te organizacije samostalno raspolaze samo onim delom dohotka koji mu pripada na osnovu ulaganja njegovog minulog rada, odnosno sredstava na kojima ima pravo svojine. Preostali deo dohotka, po izdvajanju ličnih dohodaka osnivača i radnika koji im pripadaju po osnovu tekućeg rada, u društvenoj je svojini i oni upravljaju njime saglasno ustavnim načelima o samoupravljanju.

U okviru odredaba o ličnom radu želeo bih da pomenem i pitanje zemljišnog maksimuma. Naime, imajući u vidu da utvrđeni nivo zemljišnog maksimuma ne omogućuje individualnim poljoprivrednicima u nekim brdsko-planinskim područjima da ličnim radom osiguraju svoju egzistenciju, republikama je ostavljeno pravo da, u skladu sa specifičnim potrebama u tim područjima, odrede visinu zemljišnog maksimuma i iznad granice od 10 hektara.

Prilikom ovakvog regulisanja oblasti ličnog rada pošlo se od toga da će lični rad u našem društvu i dalje imati značajnu ulogu. Naravno, dominantnu ulogu i u privredi i u društvu uopšte imaće razni oblici udruženog rada na bazi velikih koncentracija društvenih sredstava, ali u meri u kojoj raste njihova snaga povećaće se i potreba za raznim oblicima ličnog rada, kao i prelaznim svojinskim oblicima koji omogućuju uključivanje ličnog rada u socijalističke društveno-ekonomske odnose udruženog rada a da se pri tome ni materijalno ni moralno ne destimuliraju opravdani lični interesi pokretača ili osnivača takvih, rekao bih, »mešovitih« radnih organizacija.

Predloženim rešenjima u oblasti ličnog rada otvara se put daljeg i doslednijeg razvoja socijalističkih društvenih odnosa u ovoj sferi društvenog rada. Ostvarivanje u praksi ovih odredaba dovelo bi i do znatnijeg povećavanja sredstava društvene akumulacije, a time i do otvaranja novih mogućnosti za zapošljavanje itd.

Ekonomске funkcije federacije

Utvrđivanje karaktera socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na pomenutim osnovama omogućilo je da se konkretnije pristupi ustavnom regulisanju ekonomskih funkcija federacije i međusobnih ekonomskih odnosa federacije i republika i autonomnih pokrajina. U tom smislu ustavnim promenama se predviđa da u ekonomskoj oblasti organi federacije ostvaraju samo one funkcije koje su, u skladu sa zajedničkim interesima, Ustavom utvrđene kao funkcije koje se ostvaruju preko organa federacije, dok bi sve ostale ekonomske funkcije ostvarivale republike i pokrajine.

Prema tome, očigledno se time bitno povećavaju prava i odgovornosti republika u sferi regulisanja privrednog života. Republike — kao samoupravne zajednice i kao države — time dobijaju ne samo punu kontrolu nad društvenom reprodukcijom, već i punu odgovornost za njene uslove i za raspolaganje njenim plodovima. Odgovornost federacije na jedinstvenom tržištu svedena je samo na ona pitanja gde je to neophodno za njegovo normalno funkcionisanje, a koja i inače u savremenom svetu nužno postaju stvar međunarodne integracije u zajedničkom interesu svih naroda. To takođe znači da federacija u načelu više neće odgovarati za razvoj pojedinih regiona, osim za nerazvijena područja, i to u obimu i na način kako se predviđa Ustavom, odnosno predloženim promenama. Pri tome izgleda pogotovo nužno i aktuelno da se naglase nove odgovornosti republika jer se nalazimo u procesu realizacije programa stabilizacije, a njega će, razumljivo, pratiti i razne teškoće u pojedinim privrednim organizacijama, a i u širim grupacijama. Sve republike i pokrajine moraće što pre da se pripreme za preuzimanje odgovarajućih funkcija u vezi s tim. Iz toga proizlazi i izvanredan značaj slobodnog međusobnog dogovaranja republika, odnosno pokrajina u njihovim budućim uzajamnim odnosima.

No, u vezi sa predloženim ustavnim promenama bilo je potrebno predvideti i neke nove instrumente u odnosima među republikama. U okviru jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, na primer, niko nema pravo da narušava ravnopravnost svih privrednih subjekata, republika i pokrajina u pogledu sticanja dohotka i raspolaganja njime. Međutim, imajući u vidu postojeću strukturu naše privrede i njen dinamičan razvoj, jasno je da se, usled različitog

dejstva mera zajedničke ekonomske politike, neće moći u svakom momentu zadovoljiti svi interesi. Zbog toga se predlaže ustavno institucionalizovanje sistema kompenzacija, shvaćenih ne samo, i čak ne u prvom redu, u obliku finansijskih sredstava, već i u vidu drugih mera koje obezbeđuju usklađivanje materijalnih odnosa.

O pitanju da li kompenzacije treba da budu priznate samo radnim organizacijama ili i republikama i regijama bilo je mnogo diskusije i sporova — po mom mišljenju, više nego što taj problem zaslužuje. Ti su sporovi više posledica sadašnjeg nepoverenja nego sumnje u samo načelo. Jer sasvim je sigurno da ni jedna republika neće dozvoliti — i bez institucije kompenzacija — da bude planski i trajnije stavljena u neravnopravan položaj. A isto tako je jasno da ni jedna republika neće svesno ni tražiti pristanak druge republike na tako nešto. Zato, priznali mi taj princip ili ne, taj će problem uvek biti stvar dogovaranja i sporazumevanja među republikama, inače neće biti ni jedinstvene ekonomske politike. U stvari, takvo je stanje već danas, s tim što ga neki nazivaju stanjem »cenkanja i pogađanja«, a u suštini je to normalan način sporazumevanja republika u pomanjkanju pogodnijih instrumenata za zajedničko demokratsko usklađivanje u pogledu problema koje zbog nejednakog položaja i interesa republika izaziva jedinstvena ekonomska politika federacije.

Postojanje jedinstvenog tržišta, dalje ekonomsko oslobađanje rada, kao i obezbeđivanje prava republikama i pokrajinama da usmeravaju svoj društveni razvoj, zahteva odgovarajuće izmene ekonomskih funkcija federacije i u oblasti društvenog planiranja i monetarnog i poreskog sistema. Planiranje na nivou federacije treba da bude pre svega izraz zajedničke funkcije republika i pokrajina u usaglašavanju njihove razvojne politike i u obezbeđivanju zajedničkih interesa razvoja. Cilj promena u monetarno-kreditnom sistemu takođe je prenošenje većih prava, ali i dužnosti, na republike i pokrajine. Naime, narodne banke republika i pokrajina bi zajedno sa Narodnom bankom Jugoslavije kreirale i sprovodile zajedničku emisiju i kreditnu politiku, ali bi bile i podjednako odgovorne za stabilnost dinara i opštu likvidnost plaćanja.

U oblasti poreskog sistema i poreske politike republike i pokrajine bi utvrđivale sistem izvora i vrste doprinosa i poreza građana i organizacije udruženog rada. Međutim, pošto i federacija mora raspolagati odgovarajućim instrumentima fiskalne politike, da bi mogla obezbeđivati ostvarivanje zajednički utvrđene ekonom-

ske politike, u predloženim amandmanima su sadržana u neophodnom obimu i odgovarajuća prava i dužnosti organa federacije u toj oblasti.

Obim dejstva načela o usaglašavanju odluka sa republikama i autonomnim pokrajinama

Predloženim amandmanima je utvrđen i način ostvarivanja odgovornosti republika i autonomnih pokrajina u vršenju određenih funkcija federacije. To je izraženo pre svega odredbom amandmana XXXIII da organi federacije, na osnovu usaglašenih stavova sa nadležnim republičkim, odnosno pokrajinskim organima, utvrđuju osnove društvenog plana Jugoslavije i donose akte o utvrđivanju politike i zakona kojima se uređuju odnosi u oblastima kao što su: monetarni sistem i emisija novca; devizni sistem, spoljnotrgovinski promet i kreditni odnosi sa inostranstvom; carinska i vancarinska zaštita; društvena kontrola cena proizvoda i usluga; kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina i u drugim tačno određenim oblastima.

Ustanovljavanje obaveze traženja saglasnosti nadležnih organa republika i pokrajina pri donošenju mera na određenim ključnim područjima ekonomskog sistema i ekonomske politike faktički znači da republike i pokrajine zadržavaju određeno direktno učešće u donošenju odluka sa područja tih ekonomskih funkcija federacije; u isto vreme nadležni organi republika i pokrajina nose zajedno sa saveznim organima i odgovornost za ostvarivanje i obezbeđivanje tih funkcija federacije. Tu je odlučivanje u Saveznoj skupštini, Saveznom izvršnom veću i saveznim organima uprave uslovljeno. I o tom pitanju bilo je mnogo diskusija i mnogo sporova u konsultacijama sa odgovornim republičkim telima. Nadenno je kompromisno rešenje, ali ono je dobilo saglasnost svih republika.

Bitno je, u svakom slučaju, imati u vidu činjenicu da se tu radi samo o područjima interesa od velike važnosti za svaku republiku, kao i to da su upravo tu nastajali najozbiljniji sporovi i sukobi u međurepubličkim odnosima. Iz toga proizlazi neophodnost da republike neposredno i ravnopravno imaju kako uvid, tako i mogućnost da utiču na odluke saveznih organa kojima se određuje i sprovodi politika u oblastima od vitalnog interesa za republike i autonomne pokrajine. Već dosadašnja praksa pokazuje da se nikakvim preglasavanjima nije mogla eliminisati potreba sporazu-

ma sa republikama, odnosno usklađivanja njihovih interesa u tim domenima. Sasvim je osnovano očekivati da će u uslovima promenjenih ekonomskih funkcija federacije i republika i taj proces usaglašavanja ići mnogo lakše i sa manje trzavica. Naravno, treba tražiti i najpogodniji i, na iznetoj osnovi, najefikasniji postupak usaglašavanja. Verovatno da postupak predložen u amandmanu može biti poboljšan. Uostalom, kao i u drugim pitanjima, i ovde će javna diskusija i, uopšte, predstojeći rad na tekstu ustavnih amandmana sigurno dati svoj doprinos.

Svi prihodi i rashodi federacije se, prema amandmanu XXXIV, utvrđuju u budžetu federacije, a njegovim sa sredstvima finansiraju Jugoslovenska narodna armija, organi federacije, obaveze prema privredno nedovoljno razvijenim republikama i pokrajinama, za dopunsko finansiranje neophodnih društvenih službi, i federalne rezerve. U pogledu utvrđivanja vrsta prihoda federacije, u našoj javnosti, a i u samoj Koordinacionoj komisiji, ispoljena su različita gledišta i predlozi. Uproščeno govoreći, jedni su polazili od toga da federacija treba da ima Ustavom utvrđene sopstvene izvore prihoda, dok su drugi predlagali da se finansiranje federacije reši putem takozvane kotizacije, odnosno odgovarajućih finansijskih doprinosa republika i autonomnih pokrajina. U amandmanu je sadržano kompromisno rešenje po kome prihode federacije sačinjavaju carine i takse i doprinosi republika i autonomnih pokrajina koji se ostvaruju ustupanjem federaciji dela prihoda ostvarenog oporezivanjem proizvoda i usluga u prometu, i to u jednakom procentu od iznosa koji se naplati na teritoriji svake republike, odnosno autonomne pokrajine, a najviše do iznosa ukupnih rashoda federacije utvrđenih uz saglasnost republika i autonomnih pokrajina.

Ovim amandmanom je sankcionisan i ranije postignut politički dogovor da federacija ne može osnivati fondove niti preuzimati obaveze osim kada je za to ovlašćena Ustavom, odnosno uz saglasnost republika i pokrajina.

Organi federacije

Predloženim ustavnim promenama razradeni su i nova organizacija, nadležnost i međusobni odnosi organa federacije. Promene u ovoj oblasti suštinski označavaju novu i veoma značajnu etapu u procesu daljeg prilagođavanja strukture organa federacije višena-

cionalnoj strukturi zemlje i dalje demokratizacije političkog sistema. Zato se u ustavnim amandmanima nastojalo obezbediti odgovarajući uticaj i odgovornost republika i pokrajina u kreiranju politike i vršenju poslova federacije. Taj uticaj se do sada izvršavao gotovo isključivo kroz Saveznu skupštinu, odnosno Veće naroda, a to više nije dovoljno. Očigledno je, naime, da je potrebno omogućiti direktno sporazumevanje republika i pokrajina i van Savezne skupštine, to jest direktnim dogovaranjem i sporazumevanjem odgovornih republičkih i pokrajinskih organa koji su odgovorni svojim skupštinama, jer je u jednoj višenacionalnoj zajednici, sa ovakvom ekonomskom strukturom kao što je naša, uvek potrebno raspolagati raznovrsnijim i adekvatnim oblicima i mogućnostima sporazumevanja.

U predloženoj novoj organizaciji saveznih organa, naravno, najznačajniju novinu predstavlja ustanovljavanje Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Uloga Predsedništva SFRJ i njegove osnovne funkcije proističu već iz predložene ustavne odredbe po kojoj se ono obrazuje na osnovi ravnopravnog predstavljanja republika i odgovarajućeg predstavljanja autonomnih pokrajina radi njihovog neposrednog učesća u ostvarivanju Ustavom utvrđenih prava i dužnosti federacije. Saglasno tome, njegov je osnovni zadatak da pred svetom predstavlja Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, odnosno republike i autonomne pokrajine u njenom sastavu, ali i da, radi ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti, usklađuje zajedničke interese republika, odnosno autonomnih pokrajina. Takvom svojom ulogom Predsedništvo SFRJ treba da bude aktivan i integrišući faktor stabilnosti političkog sistema. Tome će da doprinese i njegova aktivnost kojom će da pomogne u otklanjanju izvora eventualnih konflikata interesa među republikama.

Na osnovu svega toga se konstituiše i razrađuje i pravo političke i zakonodavne inicijative Predsedništva SFRJ. Takvom svojom inicijativom, koja je usmerena prema Saveznoj skupštini i Saveznom izvršnom veću, Predsedništvo SFRJ treba istovremeno da doprinese efikasnijem radu tih i drugih organa federacije kako u izgrađivanju politike i donošenju akata tako i u njihovom sprovođenju. Time se nikako ne umanjuje samostalnost i odgovornost Savezne skupštine i Saveznog izvršnog veća za izvršavanje funkcija i nadležnosti koje su im poverene.

Kao pokretač inicijativa i faktor političke kohezije u centru,

Predsedništvo treba da bude jedan od nosilaca jedinstva, organ koji bi brzo reagovao na značajne probleme i olakšavao njihovo rešavanje putem političkog usaglašavanja i inicijativa. Utvrđivanjem ovakve uloge Predsedništva nastojalo se obezbediti da republike i pokrajine ne samo zajednički kreiraju politiku federacije, već i da snose neposrednu odgovornost za njeno sprovođenje.

Predsedništvo je, drugim rečima, zamišljeno kao uticajan i samostalan politički organ federacije, koji je istovremeno, na svojstven način, i direktan izraz socijalističkih republika i autonomnih pokrajina, pozvan i po sastavu sposoban da pokrene političke inicijative i vrši uticaj ne samo u Skupštini nego i van nje — prema republikama i samoupravnim strukturama. Ono to neće činiti kao organ koji donosi brojne akte i odluke, već prvenstveno kao politički faktor.

Posebom odredbom je predviđeno da Predsedništvo u principu radi na osnovu usaglašavanja stavova njegovih članova. Takav način odlučivanja proističe iz njegove uloge faktora kohezije i usaglašavanja; njegova prava funkcija dolaziće do izražaja upravo tada kada bude jedinstveno u zauzimanju stavova. A to znači i pretpostavlja da će svaki njegov član, iako je autentičan predstavnik određene republike, odnosno pokrajine, voditi računa i o potrebama i interesima drugih, to jest o zajedničkom interesu i potrebama cele društvene zajednice.

Odnos između Predsedništva SFRJ i Savezne skupštine načelno je tako postavljen da se zasniva na uzajamnoj saradnji i odgovornosti. Ukoliko bi došlo do razlika u stavovima između Skupštine i Predsedništva SFRJ, u amandmanima je predviđena procedura uskladjivanja stavova i rešavanja nastale situacije.

Ustanovljavanjem Predsedništva SFRJ ni u kom pogledu se ne ograničava skupštinski sistem kao celina niti time slabi orijentacija našeg društva na dalju izgradnju onih njegovih društvenih funkcija i demokratskih oblika koji će ga pri odlučivanju još intenzivnije nego do sada povezivati sa celokupnom samoupravnom strukturom društvenog rada i stvaranja i činiti ga još neposrednije odgovornim radnim ljudima u svim oblastima samoupravne organizacije društva. Prema tome, samoupravno organizovan rad i samoupravno organizovanje stvaralaštva ljudi u svim oblastima društvenog života, a ne politički profesionalizam, osnova je našeg skupštinskog sistema. Uvođenje Predsedništva SFRJ, koje će biti odraz opštih interesa republika, a istovremeno i izraz njihove volje da demokrat-

ski rešavaju uzajamne odnose i učvršćuju svoje jedinstvo, može biti samo faktor jačanja skupštinskog sistema, odnosno još neposrednijeg povezivanja Savezne skupštine sa skupštinama u republikama i autonomnim pokrajinama.

Drugim rečima, to što Predsedništvo — s obzirom na svoju ulogu i funkcije — ne proizlazi iz Savezne skupštine, već iz republičkih i pokrajinskih skupština, ne znači da je ono van skupštinskog sistema i da nije odgovorno prema njemu. Skupštinski sistem se, naime, ne može poistovetiti sa Saveznom skupštinom jer on predstavlja celoviti kompleks počev od komune, pokrajine i republike do federacije.

Kao samostalan organ federacije, Predsedništvo SFRJ je istovremeno i organ republika i autonomnih pokrajina. A kao takvo ono će biti jedan od najznačajnijih faktora političkog usklađivanja i povezivanja interesa saveznih organa u njihovom radu u okviru njihovih nadležnosti i interesa republičkih organa u okviru njihovih nadležnosti. Ako tu neophodnu društvenu funkciju ne bi vršio jedan takav organ kao što je Predsedništvo SFRJ, ona bi neizbežno pala samo na vodeće organe SKJ, a to nije dobro ni za društvenu ulogu SKJ ni za razvoj skupštinskog sistema.

Dakako, sužavanjem nadležnosti funkcija federacije i pojačavanjem direktnog uticaja i odgovornosti republičkih organa u poslovima federacije zaista se objektivno sužavaju i kompetencije i uloga Savezne skupštine. Ali, tu se ne radi o ograničavanju skupštinskog sistema, već o novom rasporedu prava i odgovornosti između organa federacije i republika. Kompetencije federacije se sužavaju, ali u okviru tih suženih nadležnosti Savezna skupština zadržava svoj položaj i svoju ulogu. Sem toga se, rekao bih, u istoj proporciji u kojoj se povećavaju kompetencije republika, povećava i uloga republičkih i pokrajinskih skupština, a posredno i opštinskih, naravno, izvan onih poslova, odnosno prava i dužnosti koje, u sklopu promena u društveno-ekonomskim i političkim odnosima u celini, prelaze iz sfere odlučivanja u skupštinama na samoupravne organizacije udruženog rada i samoupravne interesne i druge zajednice. Prema tome, mi ne slabimo skupštinski sistem, već menjamo odnose u federaciji, što istovremeno nalaže utoliko veću brigu za izgradnju odgovarajućeg skupštinskog mehanizma u republikama i komunama.

No, već danas je jasno da će se morati — s obzirom na bitno izmenjene funkcije federacije — u drugoj fazi revizije saveznog

ustava izmeniti i struktura i organizacija Savezne skupštine. Ne mislim sada ulaziti u taj problem, ali je već danas očito da buduća struktura Savezne skupštine neće biti ista kao u republičkim skupštinama i da će se prilikom njenog utvrđivanja voditi računa o promenama u odnosima između federacije i republika koje sada unosimo u naš ustav.

Predsedništvo SFRJ je nosilac i funkcije kolektivnog šefa države i u tom svojstvu ono predstavlja Jugoslaviju u zemlji i inostranstvu i vrši niz poslova koji iz ove funkcije proističu. Predsedništvo je i najviši organ rukovođenja i komandovanja oružanim snagama Jugoslavije. Sve ovo ga, kada se uzme u celini njegovih funkcija, čini samostalnim ustavnim faktorima koji odgovara specifičnoj višenacionalnoj i samoupravnoj strukturi i potrebama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i njenog daljeg razvoja, a njegova odgovornost na osnovu Ustava i zakona je sasvim konkretno određena samim karakterom njegovih Ustavom utvrđenih odnosa prema Saveznoj skupštini i prema republikama i autonomnim pokrajinama.

Prirodno je da će se Predsedništvo SFRJ sa ovakvim funkcijama oslanjati i da će se morati oslanjati i na ulogu i aktivnost društveno-političkih i samoupravnih organizacija. Stoga je ustavnim promenama predviđeno da društveno-političke i samoupravne organizacije, kao što su SKJ, SSRNJ, sindikati, naučne ustanove itd., mogu iznositi svoje stavove i mišljenja pred Predsedništvo. Smisao ovog predloga je u tome da se — s obzirom na neophodnu ulogu subjektivnog faktora u društvu — omogući njegovo učešće i vršenje uticaja u radu Predsedništva.

Posebним ustavnim amandmanima predviđena je mogućnost da drug Tito, kao Predsednik Republike, zadrži sva ona svoja ustavna prava koja i sada ima. U tom svojstvu on će biti i predsednik novoformiranog Predsedništva SFRJ. Ovaj stav, mislim, nije potrebno mnogo obrazlagati. Pri tome se ima u vidu izuzetni autoritet koji uživa drug Tito i potreba da on ostane na najodgovornijem mestu i da dalje daje svoj doprinos u razvitku naše zajednice, kao i njegova istorijska uloga u stvaranju i razvitku naše zemlje, u borbi za nezavisnost i ugled Jugoslavije u svetu i u borbi za mir. Takav je stav izraz jedinstvene volje i želje svih naroda i narodnosti naše zajednice — koja je posebno došla do izražaja i u stavovima i zaključcima Prve konferencije Saveza komunista Jugoslavije, na javnim skupovima i forumima svih društveno-političkih organi-

zacija u republikama i pokrajinama — da drug Tito ostane kao Predsednik Republike na čelu naše zajednice i posle izvršenih ustavnih promena.

Prema predlogu amandmana, Savezno izvršno veće trebalo bi da bude jedno kvalifikovano političko i stručno izvršno telo. Naša nastojanja išla su za tim da Savezno izvršno veće postane što je moguće više efikasan i operativan organ, odgovoran za jedinstveno sprovođenje politike i opštih akata koje utvrdi Savezna skupština. Moram da istaknem, nasuprot nekim komentarima u našoj javnosti, da predloženi amandmani ne samo da ne slabe, već znatno ojačavaju političku poziciju i ulogu Saveznog izvršnog veća u našem političkom sistemu. Jer amandmanima je pojačana samostalnost, a time i odgovornost Saveznog izvršnog veća u ostvarivanju njegovih prava i dužnosti, i to kako proširivanjem njegovih nadležnosti u oblasti izvršenja, tako i jačanjem njegove samostalnosti i odgovornosti u donošenju propisa u okviru te njegove proširene nadležnosti.

Polazeći od potrebe da se Savezno izvršno veće učini što efikasnijim i operativnijim organom, posebno značajnu novinu predstavlja načelo po kome se Veću daje ovlašćenje za donošenje propisa za izvršavanje saveznih zakona i drugih akata Savezne skupštine. Upravo zbog nedostatka ovakvih ovlašćenja, pored ostalog, Savezno izvršno veće je do sada u određenim situacijama bilo u nemogućnosti da pravovremeno reaguje na određene pojave.

Savezno izvršno veće treba da bude — prema predloženim amandmanima — i organ u kome se i preko koga se pre svega vrši neophodno usaglašavanje stavova i mišljenja republika i pokrajina o svim značajnijim pitanjima sprovođenja politike i izvršavanja saveznih zakona i drugih akata Savezne skupštine, što predstavlja jednu od bitnih karakteristika njegovog novog položaja u sistemu.

Takav njegov položaj nametnuo je potrebu da se i njegov sastav — u skladu sa načelom pariteta republika i odgovarajuće zastupljenosti autonomnih pokrajina — i način izbora njegovih članova prilagode takvim njegovim funkcijama, što će, svakako, imati odraza i na unutrašnju organizaciju i način rada Saveznog izvršnog veća. Značajnu novinu predstavlja i načelo po kome su članovi Saveznog izvršnog veća istovremeno i rukovodioci saveznih organa uprave, to jest savezni sekretari, što ima za cilj da obezbedi neophodno jedinstvo u merama i akcijama koje Savezno izvršno veće i savezni organi uprave svakodnevno preduzimaju u sprovođenju politike i akata Savezne skupštine.

Pored predloženih dopuna u položaju i funkcijama Saveznog izvršnog veća, ono i dalje u sistemu zadržava sva dosadašnja prava i ovlašćenja uključujući i njegov odnos i odgovornost prema Saveznoj skupštini.

Prema predloženim promenama, bitnu novinu u pogledu karaktera i položaja saveznih organa uprave predstavlja načelo po kome se savezni organi uprave mogu obrazovati samo u onim oblastima u kojima neposredna odgovornost za izvršenje i obezbeđenje sprovođenja saveznih zakona i drugih saveznih propisa leži na organima federacije i za koje federacija, po pravilu, osniva svoje organe.

Jednu od novina predstavlja i to što načelo po kome se u pojedinim poslovima iz nadležnosti federacije vrši obavezno usaglašavanje stavova republika i pokrajina važi u svemu i za savezne organe uprave kada u okviru zakonskih ovlašćenja donose propise za izvršenje saveznih zakona i drugih akata u tim oblastima kad je to saveznim zakonom određeno.

Nakon ustavnih promena na kojima se sada radi i koje su — kao što je već rečeno — utvrđene kao vremenski prioritetne predstoji ozbiljan rad na drugoj fazi ustavnih promena, koja treba da obuhvati pre svega skupštinski i komunalni sistem, kao i neka ustavnopravna, društveno-ekonomska i politička pitanja samoupravljanja. U tom cilju formirane su tri radne grupe Ustavne komisije: za skupštinski sistem, za društveno-ekonomske i političke odnose u komuni i za ustavno-politička pitanja samoupravljanja. Pored toga, biće potrebno da se pripreme i predloži promena Ustava u oblasti osnova pravosudnog sistema uopšte i posebno pravosudne funkcije federacije, kao i u pogledu nekih drugih pitanja. Sve te promene, sadržinski i dugoročno posmatrano, biće od izuzetnog značaja za izgradnju i stabilizaciju našeg društvenog sistema na samoupravnim osnovama. One treba da potpunije i doslednije ustavnopravno i politički izraze i garantuju zasnovanost našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema u celini na udruženom radu i interesu radnog čoveka.

Može se zato reći da će sadašnje ustavne promene dobiti svoj puni smisao tek nakon pomenute druge faze ustavnih promena, bez koje bi se mogle svesti, doduše, na potrebnu reformu državne strukture, ali koja ne bi imala većeg uticaja na razvoj društveno-ekonomskih i političkih odnosa.

Naravno, ni sadašnje ni buduće ustavne promene neće same po

sebi obezbediti razvitak našeg društva u željenom pravcu ako se svesne socijalističke društvene snage, a pre svega Savez komunista, ne zalažu i ako ne uspeju, prvo, u tome da naša društvena svest, odnosno naši radni ljudi prihvate predloženi pravac našeg daljeg samoupravnog razvoja, i, drugo, da organizuju i pokrenu radne mase da same svojim rukama izgrade čitav taj sistem.

Pošto sam o sadržini budućih ustavnih promena na određen način već govorio u prethodnom tekstu, ne bih sada ulazio u detalje o tome. Neophodno je, ipak, naglasiti da je — bez obzira na to što za pripremanje tih promena može da se računa na vreme od dve godine, to jest do isteka mandata Savezne skupštine — već sada očigledno da rad na pripremi odgovarajućih predloga u tim oblastima treba da bude veoma intenzivan kako bi se na taj način omogućilo da se ti predlozi što pre iznesu na javnu diskusiju.

Predlozi ustavnih promena koje danas razmatramo i koje će u predstojećem periodu biti predmet rasprave naše najšire javnosti nesumnjivo predstavljaju još jedan dokaz snage i jedinstva naroda Jugoslavije, a ne, kao što neki zloradi »proroci« misle i priželjkuju, izraz nekakve bezizlazne krize naše socijalističke zajednice. Naime, kao i do sada kada se radilo o pitanjima od velikog značaja za zajednički život i interese naših naroda, i ovoga puta došla je do izražaja spremnost ne samo u Savezu komunista Jugoslavije, već i u odgovornim organima naših republika da se sva pitanja rešavaju demokratskim putem i saglasno. To će svakako doći do izražaja i u predstojećoj javnoj diskusiji.

Nesumnjivo je da je zbog toga bitno sužen prostor za širenje raznih političkih špekulacija od strane antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, osobito za podgrevanje šovinizma, unitarizma, nacionalizma i slično. Tim snagama se čini da im upravo sadašnji trenutak ide naruku. Međutim, ti njihovi »računi« su potpuno pogrešni iz prostog razloga što naši narodi i radni ljudi, poučeni svojim ne malim iskustvom iz prošlosti, duboko shvataju da je njihov istinski interes u tako uređenoj zajednici u kojoj će biti na najbolji način obezbedeni njihovi životni interesi i kao radnih ljudi i kao naroda, a upravo to se želi još više učvrstiti predloženim ustavnim promenama.

To je nesumnjivo još jedan u nizu koraka na putu jačanja bratstva, jedinstva i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije, ali i korak dalje naše revolucije.

U sadašnjem političkom trenutku neophodno je, takođe,

založiti se za to da dosadašnji rad na ustavnim promenama, a pre svega diskusija u najširoj javnosti o njima, bude podsticaj za dalji jedinstven stvaralački napor svih progresivnih socijalističkih snaga na zajedničkom i demokratskom rešavanju svih otvorenih pitanja našeg socijalističkog i samoupravnog razvoja u praksi. Ako bismo tako i ubuduće postupali, to će biti najčvršća garancija za usvajanje progresivnih i demokratskih rešenja, za čije oživotvorenje će onda svaki radni čovek i građanin osećati ličnu odgovornost. Nesumnjivo je da samoupravni put razvoja naše socijalističke zajednice — na kojem smo, i pored dosta otpora, teškoća, pa i slabosti i promašaja, već učinili krupne, rekao bih, istorijske korake — otvara realnu i jasnu perspektivu za dalju izgradnju i učvršćenje takvog slobodnog i demokratskog socijalističkog društva. Taj cilj bio je ideja vodilja i prilikom izrade nacrtu predloženih ustavnih promena.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX, BIGZ, Beograd, 1974, str. 173—229.

O DRUŠTVENOM DOGOVARANJU U KOMUNI

Iz izlaganja na Savetovanju o društvenom dogovaranju u oblasti zadovoljavanja zajedničkih potreba radnih ljudi i građana u komuni, 17. septembra 1971 godine u Osijeku. Tekst je u izvodima objavljen u »Borbi«, 18. septembra 1971 godine.

U drugoj fazi ustavnih promena¹ nesumnjivo će jedan od centralnih zadataka biti izgradnja i razvoj celovite samoupravne strukture u komuni — kao samoupravnoj zajednici radnih ljudi i, da tako kažem, polaznoj tački za dalju izgradnju društvenih i političkih odnosa u našem društvu uopšte. Ti odnosi treba da budu u još većoj meri prilagođeni potrebama i interesima samoupravno udruženog rada, jer će samo na taj način u našem društvu biti obezbedeni uslovi u kojima će odlučujući faktor društvene politike biti ekonomski, socijalni, kulturni i politički interesi radničke klase, kao i seljaka i svih radnih ljudi naše zemlje.

Dakako, jedno socijalističko samoupravno društvo ne može se preko noći roditi kao »gotovo« i »konačno«, to jest neopterećeno pritiscima i prelaznim odnosima koje nameću objektivne zakonitosti prelaznog perioda od kapitalizma ka socijalizmu i teškoće koje proizlaze iz toga kao i razne antisamoupravne društvene pojave i tendencije koje niču iz takvih prelaznih uslova. Nesumnjivo je da će biti potrebno još mnogo godina da naše društvo prevaziđe razne prelazne oblike društvenih, ekonomskih, političkih i drugih odnosa u

---

¹ Reč je o radu na promeni Ustava posle 1971. godine, to jest posle usvajanja ustavnih amandmana XX—XLII. Taj rad na daljim promenama Ustava iz 1963. godine, odnosno promene tog Ustava koje su završene donošenjem novog Ustava SFRJ, februara 1974. godine, nazvan je drugom fazom.

kojima se staro prepliće sa novim, u kojima se staro ponovo javlja, ali u novim oblicima.

Prema tome, ništa nam novo ne otkrivaju oni, ni u zemlji ni u inostranstvu, koji svoj odnos prema našem samoupravljanju svode na to da nam sa vanrednom istrajnošću i na razne načine dokazuju da naše samoupravno socijalističko društvo nije ono što samo o sebi tvrdi da jeste, ili što bi želelo da bude. Za nas je, međutim, odlučujuće pitanje: postoje li u našem društvu, pored objektivnih uslova, i svesne socijalističke snage koje hoće da menjaju stanje stvari u pravcu daljeg jačanja samoupravljanja, koje znaju šta u tom cilju treba da rade i koje su spremne da se bore da bi odbranile taj svoj cilj? Naše društvo je upravo živom dinamikom relativno brzih i stalnih promena u društveno-ekonomskim, političkim i ustavnim odnosima dokazalo da u njemu takve snage postoje. To su posebno pokazale i odluke Devetog kongresa SKJ,² Drugog kongresa samoupravljača³ i niz drugih koraka u tom pravcu, uključujući i ustavne promene izvršene ove godine. Ubedljiva potvrda te činjenice je i ovo savetovanje koje pokazuje kako u našim, radnim, mesnim i interesnim zajednicama, u našoj društvenoj bazi, nastaje sve jasnije saznanje o tome šta treba raditi, i jedan ogroman, masovni napor da bi se neposredni akcioni ciljevi pretvorili u živu stvarnost. Duboko sam uveren da ćemo i drugom fazom ustavnih promena učiniti značajan korak dalje u tom pravcu.

U prvoj fazi ustavnih promena, izvršenih ove godine, utvrđene su, u stvari, osnovne polazne tačke za sadašnju etapu u razvoju društveno-ekonomskog i političkog sistema na bazi samoupravnih odnosa. Sada, u predstojećoj drugoj fazi ustavnih promena treba raditi dalje, upravo na, rekao bih, nadgradnji, koja mora postati sastavni deo osnovnih rešenja koja su naročito sadržana u ustavnim amandmanima XXI i XXII.⁴ Pri tome se treba u što većoj meri osloniti na praktičnu akciju naših odgovornih političkih organizacija, a pre svega na akciju i iskustvo radnih organizacija, radničkih saveta, mesnih zajednica, komuna itd.

² Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije održan je u Beogradu od 11. do 15. marta 1969. godine.

³ Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije održan je u Sarajevu od 5. do 8. maja 1971. godine.

⁴ Ustavne amandmane XX—XLII usvojila je Savezna skupština na odvojenim sednicama veća, 30. juna 1971. godine. Time je završena prva faza ustavnih promena Ustava SFRJ iz 1963. godine.

Ako na ulogu samoupravnog i društvenog dogovaranja u komuni gledamo u tom svetlu, ono očigledno dobija veoma veliki značaj za dalji razvitak našeg društva. Kada govorimo o društvenom dogovaranju, ja u tome ne vidim samo demokratski metod koji omogućuje veće angažovanje radnih ljudi u rešavanju problema iz oblasti njihovih svakodnevnih ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih potreba i interesa. Mislim, naime, da društveno dogovaranje postaje bitni elemenat socijalističkih samoupravnih proizvodnih i društvenih odnosa i na tim odnosima izgrađenog političkog sistema. Znači, to nije samo neki demokratski oblik života nego postaje i treba da postaje jedno od orudja za ostvarivanje samoupravnih odnosa u svim oblastima društvenog života.

Mi kažemo da naš politički sistem mora biti takav da u njemu dominantnu ulogu ima uticaj udruženog rada, odnosno interes radničke klase i svih radnih ljudi. Ali kad to kažemo, moramo biti svesni šta takav zahtev stvarno znači. Jer ima ljudi koji isto to govore, ali pri tome ne misle na samoupravni položaj radnika. Naprotiv, oni pri tome imaju pred očima jedan sistem državnog ili tehokratskog starateljstva nad radničkom klasom, pa se zato i suprotstavljaju jednom takvom sistemu samoupravljanja koji stvara mogućnosti da se radni ljudi sami o sebi staraju. Zato nam mora biti jasno da kad govorimo o vodećoj društvenoj ulozi interesa radničke klase — o povezanosti sa interesima radnih ljudi grada i sela uopšte — onda to znači da ti interesi ne mogu zavisiti samo od većeg ili manjeg razumevanja upravljačkih organa opštine, države, privrede i drugih područja društvenog života za te interese, već da moramo uspostavljati takve odnose u društvenoj bazi koji će omogućiti da u okviru jedinstvenog socijalističkog sistema naši radni ljudi — na odgovarajući način samoupravno organizovani u udruženom radu, u svim oblastima svojih interesa i u svojim klasnim društveno-političkim organizacijama — zaista sami rešavaju probleme na svim onim područjima gde se oni mogu rešavati neposrednom samoupravno i demokratski organizovanom voljom i akcijom samih radnih ljudi. To takođe znači da se naša revolucija mora suprotstavljati i onim ideološkim i političkim shvatanjima i snagama koje, da tako kažem, »zdesna« napadaju samoupravljanje. Te snage — svesno ili nesvesno — teže da našem društvu ili njegovom političkom sistemu nametnu drugi pravac razvoja. Umesto orijentacije na dalji razvoj i jačanje samoupravnih oblika integracije i demokratske organizacije društva, u skladu sa interesi-

ma i potrebama radnih ljudi u udruženom radu, odnosno u samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa, te snage žele da nametnu kurs ka političkom sistemu buržoaske države, koji je stvoren radi zaštite proizvodnih odnosa zasnovanih na privatnoj svojini. Nije, pri tome, važno koliko je opravdana ili zlonamerna kritika postojećeg stanja u našem samoupravnom sistemu od strane tih snaga. Ali za našu revoluciju mora biti važno u kom pravcu one potiskuju naš društveni sistem i naše radne ljude. Iskustva iz burnih događaja u nizu socijalističkih država svedoče da je opstanak i napredak istinskog samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva nemoguće obezbediti ako se socijalističke snage, a pre svega sam Savez komunista, ne budu neprekidno suprotstavljale pritiscima koji nas potiskuju bilo na put dogmatškog, birokratskog i tehnoškog konzervativizma, bilo na put ne manje birokratskih i tehnoškog pokušaja da se novim, ali ujedno još više konzervativnim oblicima restauriraju elementi političkog sistema buržoaske države. A to se obično čini suprotstavljanjem formula klasične buržoaske demokratije demokratskim oblicima jednog samoupravnog socijalističkog društva. Zato sada i jeste tako važno da se u naporima na daljem razvijanju samoupravnih i demokratskih oblika integracije našeg društva što više oslonimo na rezultate i iskustva samoupravne aktivnosti i organizacije u društvenoj bazi koji su reljefno ističani i na ovom savetovanju.

Razume se, ne možemo uopšte tvrditi da se svi društveni problemi mogu rešavati neposrednim samoupravnim i demokratskim odlučivanjem radnih ljudi u radnim organizacijama ili mesnim i interesnim zajednicama, i slično. Svakako da se mnoga, često upravo najvažnija, pitanja moraju rešavati na nivou širih zajednica, kao što su republike ili federacija, gde se mogu najuspešnije koncentrisati kreativne snage društva, ili gde radni ljudi ne mogu neposredno, to jest kao kolektiv odlučivati o pitanjima iz oblasti svojih neposrednih interesa već preko svojih delegacija i delegata — bilo na osnovu njihovog ovlašćenja da zaključuju dogovor, bilo odlukom većine u skupštini ili na sličan način. Jasno je, takođe, da postoji još šire područje idejnog, političkog, kulturnog i uopšte duhovnog strujanja u društvu, koje pogotovo traži širi i slobodniji prostor. Prema tome, naš koncept samoupravne neposredne demokratije ne svodi se samo na njene osnovne organizacione oblike u društvenoj bazi. Ali za njegovo ostvarivanje je bitno i odlučujuće da se celokupna nadgradnja društvenog i političkog sistema i, poseb-

no, sistema državne vlasti zasniva na tim osnovnim organizacijama samoupravne demokratije u radnim organizacijama, u mesnim i interesnim zajednicama i komunama, i na specifičnom sistemu društveno-političke organizovanosti naše radničke klase i radnih ljudi, zasnovanom na vodećoj idejnoj i političkoj ulozi Saveza komunista, što sve kao celina uvek treba da deluje kao neposredni izraz interesa i potreba udruženog rada — bilo da je reč o interesima i potrebama same proizvodnje i rada, ili socijalnog i kulturnog stvaranja, ili o uslovima rada i života samih radnih ljudi u gradu i na selu, ili o utvrđivanju dugoročnih ciljeva društvenog razvoja. Sistem samoupravne neposredne demokratije se na taj način »produžuje« ili integriše u sistem neposrednog predstavnštva radnih ljudi preko njihovih delegacija i delegata. Prema tome, to predstavnštvo se ne gradi na odnosu između države i apstraktnog političkog građanina koji je i u uslovima najrazvijenije gradanske demokratije više objekt manipulisanja tehnoškog- monopolističkih i partijsko-političkih centara nego subjekt uticanja na uslove sopstvenog rada i života. U stvari on se u parlamentarnom sistemu, pojavljuje samo u svojstvu pripadnika neke političke grupe ili partije, kao birač njenih kandidata, a ne u svojstvu neposrednog zastupnika sopstvenih interesa. Samoupravno predstavnštvo se, naprotiv, gradi upravo na osnovnim samoupravnim organizacijama radnih ljudi — u radnoj organizaciji, mesnoj i interesnoj zajednici, u komuni i republici, odnosno pokrajini, putem neposrednog izbora delegata i delegacija radnih ljudi u tim samoupravnim organizacijama gde se oblikuje najjasnija svest o njihovim pojedinačnim i zajedničkim interesima. Zato je upravo tu odlučujuće područje borbe socijalističkih snaga, a pre svega Saveza komunista, Socijalističkog saveza i Saveza sindikata za progresivni uticaj na društvenu svest i odlučivanje samoupravnih subjekata. Tek ako socijalističke snage tu budu imale uspeha, njihov uticaj na ključne pozicije vlasti radničke klase i radnih ljudi biće realan i stabilan. Jer komunisti, a s njima zajedno i radnička klasa i sve druge socijalističke snage u gradu i na selu, pokazali bi se kao nesposobni da očuvaju i dalje razvijaju tekovine socijalističke revolucije, ako bi usred borbe za načelno opredeljivanje samoupravnih i demokratskih oblika života socijalističkog društva izgubili iz vida i neophodnost borbe za takav realan odnos društvenih snaga koji će obezbediti ostvarivanje takvih društvenih odnosa.

Da ta oblast društvenih odnosa ne bi podlegla deformaciji u

vidu birokratizma, tehokratizma, politikantske borbe za vlast itd., bitno je da društvena i politička snaga radnih ljudi i njihovih osnovnih samoupravnih organizacija u komuni i društvenoj bazi bude dovoljno velika da bi oni mogli uticati na rešavanje najvažnijih pitanja svog ekonomskog, socijalnog i kulturnog položaja tamo gde žive i rade, kao i na izbor delegata i delegacija za samoupravna dogovaranja i samoupravna predstavništva na nivou širih zajednica — to jest komuna, kao i republike i federacije. Zato, po mome mišljenju, celokupni politički sistem komune treba da se zasniva na radničkim i drugim samoupravnim savetima, mesnim i interesnim zajednicama, na njihovom dogovaranju i na odlučujućoj ulozi njihovih delegata i delegacija u skupštinskom mehanizmu komune i na odgovarajućoj društvenoj ulozi subjektivnih faktora socijalističke svesti, nauke i kulture. Tako izgrađena komuna moći će onda zaista biti stabilna polazna tačka za izgradnju samoupravnog skupštinskog mehanizma u republici, pa i u federaciji, vodeći, naravno, računa o položaju, odnosno o pravima republika i pokrajina u federaciji.

Prema tome, mislim da je i samoupravno i društveno dogovaranje — iako na prvi pogled izgleda samo kao jedan demokratski metod — uslov izgradnje takvog samoupravnog sistema u komuni u kojem će komuna zaista postati stvar udruženih radnih ljudi, radnih organizacija, interesnih zajednica, mesnih zajednica itd., a ne jedno, da se tako izrazim, klasično građansko političko društvo u kome je društveni rad bio više ili manje van društvene politike, jer je spadao u domen »svetih prava« privatne kapitalističke svojine. A u nas je obrnuto: društveni rad određuje oblik društvene svojine i zato je upravo on dominantan faktor društvene politike.

Po mome mišljenju, i samoupravno dogovaranje je jedan od odlučujućih faktora u omogućavanju i uspostavljanju istinske samoupravne strukture u komuni i ono treba da daje pečat celokupnoj aktivnosti u komuni. Mislim da bi nas svaki drugi put vodio u većoj meri restauraciji elemenata takvog političkog sistema u kojem bi se uvek pojavljivale neke snage izvan radničke klase, izvan interesa radnih ljudi, izvan udruženog rada, koje bi prisvajale pravo dogovaranja u ime radničke klase i udruženog rada. Doduše, kritičari takvih teza kažu da je nemoguće vladati jednim organizovanim društvom metodom neposredne demokratije. Pri tome oni pojam neposredne demokratije poistovećuju sa pojmom neposrednog ličnog odlučivanja masa radnih ljudi o svakom pojedinom

pitanju. Sigurno je — i to sam već malo pre naglasio — da to nije jedini metod koji naše društvo treba da primenjuje u izgradnji svog demokratskog političkog i ekonomskog sistema. Neosporno je da su tu neophodni i drugi elementi, uključujući — naročito u epohi u kojoj živimo — i vodeću idejnu i političku ulogu najprogressivnijih snaga revolucionarne socijalističke svesti, a naročito Saveza komunista. Ali ako hoćemo da s pravom govorimo da radnička klasa u ovoj zemlji ima vlast, onda ona mora imati takav neposredan uticaj na ključne pozicije u društvenoj bazi da sa njih može organizovano i efikasno uticati i osigurati ključne pozicije na svim drugim društvenim nivoima.

Ja u tom svetlu gledam na značaj i ulogu društvenog i samoupravnog dogovaranja. Kao što sam već rekao, sam akt dogovaranja i odlučivanja na osnovu dogovaranja je jedan demokratski metod i instrument, koji sam po sebi nije nov u našem društvu. Ako mu mi sada dajemo neke nove akcente i naglašavamo njegov poseban značaj u sadašnjem trenutku, to je pre svega zato što nastojimo da pronademo puteve za proširivanje samoupravnog odlučivanja i na ona područja gde danas u većoj ili manjoj meri vladaju državni propisi ili stihija koja nastupa pod lažnim vidom slobode. Zato mislim da naši problemi i teškoće ne leže toliko u samom dogovaranju kao metodu već u daljoj izgradnji samoupravnih subjekata koji treba da se dogovaraju, u preciziranju i utvrđivanju njihovog položaja i njihovih međusobnih odnosa, njihove uzajamne samoupravne povezanosti itd.

Ohrabrujuća je činjenica što su radni ljudi, uprkos tim otporima, u dosta velikom broju opština, mesnih i interesnih zajednica, uspeali da se uspešno probiju s nekim elementima društvenog dogovaranja, koji otvaraju nove perspektive na tom području. Jer društveno i samoupravno dogovaranje je sada sputano, kao što sam rekao, i postojećim zakonodavstvom, pa čak, u izvesnoj meri, i nekim elementima ustavnog sistema, kao i postojećim mentalitetom u određenim društvenim sredinama. Na tom području danas imamo takvu paradoksalnu situaciju da smo se kao društvo gotovo odrekli prava da ustavnim putem regulišemo, odnosno učvrstimo neke osnovne elemente socijalističkog i samoupravnog sistema, ali u isto vreme ustavnim i zakonskim putem onemogućavamo ili bar otežavamo slobodan samoupravni dogovor ljudi tamo gde je reč o njihovim svakodnevnim interesima, a gde

oni svojim slobodnim inicijativama ne mogu narušavati bitne principe socijalističkih i samoupravnih odnosa.

Mislim da u drugoj fazi ustavnih promena te stvari treba da postavimo na sledeći način: ako hoćemo da budemo jedinstveno društvo, onda to društvo mora imati jedinstvene osnove socijalističkog samoupravnog i demokratskog političkog sistema. Unutar tog sistema, onda, treba dati mnogo širi prostor samoupravnom i društvenom dogovaranju u rešavanju svih tekućih problema i pitanja koja tište radne ljude, tako da oni svojim neposrednim akcijama i sporazumevanjem mogu rešiti i ona pitanja koja ne može da reši nikakav zakon. Problemi koji su u diskusiji bili isticani, na primer socijalne razlike, razvijanje humanističkih odnosa među ljudima itd., ne mogu se uspešno i potpuno rešiti nikakvim zakonom, već pre svega izgradnjom socijalističke samoupravne svesti radnih ljudi i građana o međusobnoj zavisnosti, odgovornosti, solidarnosti itd. Ta svest je u nas, među radnim ljudima, već veoma razvijena, ali nema dovoljno prostora u kome bi ona — putem raznih oblika slobodne samoupravne saradnje, dogovaranja i udruživanja sredstava — mogla više doći do izražaja.

Sama činjenica da u našem društvu, i pored raznih otpora, postoji toliki broj aktivista samoupravnog dogovaranja u komunama, mesnim i interesnim zajednicama, dokaz je da ta pitanja danas pravom postavljamo među ona pitanja koja su u centru druge faze ustavnih promena. Samo radi ilustracije naveo bih nekoliko primera koji ukazuju na neiskorišćeni prostor i mogućnosti na tom području.

U nas se pre nekoliko godina pojavila dosta jaka tendencija potcenjivanja društvene uloge komunama. Možda ću upotrebiti tešku reč ako kažem da je baš zbog toga unutrašnji samoupravni razvoj naše komune poslednjih godina u priličnoj stagnaciji, a ponegde su opštine, čak, više ili manje izložene birokratskoj centralizaciji. Mislim da je jedan od osnovnih izvora bila i tendencija ka zatvaranju radnih organizacija u sebe, i to ne samo kada je u pitanju rad i poslovanje, gde je i razumljivo da radne organizacije žele da imaju slobodu i samostalnost, nego i u pitanjima gde se radilo upravo o svakodnevnim socijalnim, kulturnim, materijalnim i drugim potrebama i interesima radnih ljudi.

Bilo je i takvih teza i teorija da ceo sistem obezbeđenja socijalnog i kulturnog položaja radnika treba organizovati granski, a ne prvenstveno u okviru samoupravne strukture u komuni i dalje

integracije na osnovu te strukture. Kao reakcija na tu tendenciju u komunama su se pojavili zahtevi i borba za proširenje kompetencija komune prema radnim organizacijama, težnje ka centralizmu u komuni itd. U takvoj situaciji došlo je i do zatvaranja radnih organizacija u sebe, zbog čega je počeo slabiti njihov uticaj na komunu.

Ako bi se pomenuta tendencija stvarno dalje razvijala, to bi praktično dovelo do neke vrste tehnokratskog paternalizma nad radnicima i, što bi bilo još gore, do razbijanja socijalnog jedinstva radničke klase i radnih ljudi. Međutim, te tendencije su vrlo brzo naišle na otpor; pre svega sami radni ljudi su im, tako reći, okrenuli leđa time što su u komunama i mesnim zajednicama — i pored svih kritika mesnih zajednica i komunama — sve energičnije počeli da razvijaju razne oblike samoupravne integracije i saradnje, i na taj način pristupili rešavanju niza svojih socijalnih i drugih problema.

Mislim da sve to samo potvrđuje da je komuna sa celokupnom svojom samoupravnom strukturom u našem socijalističkom samoupravnom društvu prirodni oblik društvene i humanističke integracije radnih ljudi. Da bi tu funkciju mogla vršiti, komuna mora biti dovoljno samostalna, ali i po unutrašnjim samoupravnim odnosima sposobna da obezbedi stvarni vodeći uticaj radnih ljudi u svojoj sredini i da se efikasno suprotstavi raznim birokratskim i gradansko-politikanskim tendencijama. To znači da političku bazu komune treba da čine samoupravne radne organizacije, mesne i interesne zajednice itd., uz odgovarajuću ulogu društveno-političkih organizacija, a pre svega Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i Saveza omladine.

Ako tako pristupimo problemima daljeg razvoja komune, opet se moramo vratiti sistemu društvenog i samoupravnog dogovaranja između svih tih i drugih subjekata, kao bitnoj komponenti strukture komune. Iskustva u opštinama, o kojima je bilo reči na ovom savetovanju, samo potvrđuju da je takva naša orijentacija realna i da ubuduće treba da idemo tim putem.

Razvoj u tom pravcu danas sputavaju mnogi faktori, tako da subjekti društvenog i samoupravnog dogovaranja, u stvari, imaju vrlo uzak prostor za dogovaranje. Uzmimo samo kao primer poreski sistem. Mi smo ranije imali porez na dohodak. Taj porez je bio savezni prihod sa jedinstvenim merilima u jednoj veoma različitoj ekonomskoj strukturi, zbog čega je uvek nejedinstveno delovao i dovodio do sukobljavanja među republikama. Mi smo

rešili da ukinemo taj porez i uveli smo porez na promet i porez na lični dohodak. Međutim, istovremeno je bilo zaključeno da na području službi, kao što su zdravstveno i socijalno osiguranje, obrazovanje itd., treba preći na sistem samoupravnog dohotka, sa samostalnim finansiranjem u direktnom dogovoru o razmeni rada sa korisnicima usluga, a da se budžet manje-više svede na finansiranje tzv. čiste administracije, odnosno, kad je reč o saveznom budžetu, i na pokrivanje potreba armije.

Međutim, ovo drugo nije učinjeno. Kad smo pristupili reformi sistema socijalnog i zdravstvenog osiguranja, stvaranju obrazovnih zajednica itd., stali smo na pola puta. Stvorili smo te zajednice, ali one se i dalje finansiraju, iako pod drugim imenom, u suštini poreskim putem. Znači, okrenute su, ne interesentima, nego državnom budžetu, to jest vladi i skupštini.

Uporedo s tim nastala su neka pomeranja u organizaciji na ovom području. U ime racionalnosti poslovanja išlo se na stvaranje zajednica ili zavoda koji zahvataju šira područja od opština, što je, po mome mišljenju, i pravično kad je reč o službama, o zavodima, o administraciji. Međutim, to ne mora biti dobro i kad je reč o organizaciji samoupravnih organa korisnika usluga. Jer komuna, odnosno radni ljudi i građani u komuni, u dobroj su meri izgubili neposrednu kontrolu nad radom tih službi. Praktično, u komuni se delegati radnih organizacija i, uopšte, zainteresovani građani ne mogu direktno i slobodno dogovarati sa interesnim zajednicama zato što nisu adekvatno organizovani, to jest zato što su te organizacije u dobroj meri od njih otuđene. A, osim toga, one se finansiraju takvim poreskim sistemom koji praktično onemogućuje neposredno dogovaranje.

Mislim da sada, kada budemo pristupili reformi poreskog sistema, moramo imati pred očima ne samo pitanje u kojoj ćemo meri odstupiti od poreza na lični dohodak i kakav porez na dohodak je za nas prihvatljiv, nego i to gde nam je porez uopšte još potreban, a gde ga treba zameniti samodoprinosom, slobodnim dogovaranjem građana, odnosno radnih ljudi, o podmirivanju određenih zajedničkih potreba. A to se pre svega odnosi na dalji razvoj društvenog dogovaranja u oblasti socijalne politike, zdravstvenog osiguranja, obrazovanja, kulturnog života, smanjivanja socijalnih razlika, zaštite dece itd. Tu treba da idemo dalje u prevazilaženju poreskog finansiranja, razvijajući sistem slobodnijeg finansiranja

na bazi slobodne razmene rada, to jest direktnog dogovaranja o odnosima.

To, naravno, ne znači da bi društvena zajednica — bilo komuna, bilo republika — smela da »digne ruke« od svih tih problema i odnosa ili da se odrekne svojih regulativnih funkcija na tim područjima društvenog života. Naprotiv, društvena zajednica treba da se brine o jedinstvenom sistemu na tom području, s tim da ima sve mogućnosti da i snagom propisa obezbedi funkcionisanje sistema i odgovorno ponašanje interesenata, kao i neophodno osnovno pokrivanje materijalnih potreba društva i neophodne zajedničke fondove društvene solidarnosti, naročito kada je reč o pomoći područjima sa niskim društvenim produktom. Ali u tom jedinstvenom sistemu radni ljudi treba da budu samostalni u odlučivanju o svojim uzajamnim odnosima.

Pomenuću još i problem socijalnih razlika. Možda danas u našoj zemlji problemi socijalnih razlika nekima ne izgledaju krupni, jer smo još uvek siromašna zemlja, pa su te razlike u poredenju sa onima u mnogim drugim zemljama relativno male. Zato se i može diskutovati o tome da li su socijalne razlike krupna ili sekundarna deformacija naših društvenih odnosa u ovom trenutku ili, čak, da oko tog pitanja pravimo mnogo više buke nego što ono zaslužuje. Međutim, ja mislim da bi se svako potcenjivanje tog problema moglo našem društvu teško osvetiti. Dakako opravdane su i nužne ekonomske razlike koje nastaju na bazi raspodele prema rezultati-ma rada. Ali ako bi se radilo samo o tim razlikama, one bi se sa porastom produktivnosti rada morale smanjivati. A te razlike pokazuju tendenciju daljeg povećavanja — bar na nekim područjima — što je samo po sebi dokaz da tu dejstvuju i drugi faktori, a ne samo raspodela prema radu, to jest da na te razlike prvenstveno utiče dohodak koji nije stečen na osnovu rada već na neki drugi način. Za mene je u svemu tome u ovom trenutku najvažnije pitanje — kuda uas vodi takva društvena praksa koja proizvodi te razlike, odnosno dozvoljava da se tako veliki deo društvenog dohotka sliva u lični dohodak ne na osnovu rada, već iz drugih izvora. Ako ostanemo pri postojećoj praksi u društvenoj raspodeli dohotka, izgleda da ćemo imati utoliko veće socijalne razlike, ukoliko kao društvo budemo bogatiji, umesto da bude obrnuto: što budemo kao društvo bogatiji da bude manje socijalnih razlika među ljudima.

No postavlja se pitanje: šta učiniti, kako pristupiti rešavanju tih problema? Zakonima i društvenom regulativom se, naravno, može

štošta rešiti i mora se rešavati mnogo odlučnije nego dosada, naročito u oblasti poreskog sistema. Zatim, u oblastima o kojima je i na ovom savetovanju bilo govora: izmenama u kreditnom sistemu, finansiranju stambene izgradnje, sistemu stanarina, finansiranju dečje zaštite itd., gde se naše društvo ponekad u podeli društvenih fondova stvarno ponaša kao onaj vojvoda iz crnogorske anegdote, koji je Crnogorcima delio ruski kukuruz »po božjoj pravdi« to jest onaj koji je imao više dobio je više kukuruza, a onaj koji je imao manje, dobio je manje kukuruza. No zakonom se sve ne može učiniti, jer zakon često, upravo kad pokušava da deluje jednako, deluje vrlo nejednako. Mislim da bismo i tu samoupravnoj komuni i samoupravnom i društvenom dogovaranju, kako na nivou komunne, tako i na nivou republike, morali dati daleko veću ulogu.

Već je danas dosta vrlo lepih primera, recimo u oblasti dečje zaštite. Na primer, verovatno u većini komuna, odnosno mesnih zajednica je odlučeno, dogovorom roditelja, mesne zajednice i dečjeg vrtića, da ona porodica u kojoj su lični dohoci njenih članova veći, plaća za svoje dete više, dok ona porodica u kojoj su lični dohoci manji plaća manje. Ali još uvek ima i opština, u kojima vladaju druge prilike — to jest svi plaćaju podjednako, što praktično znači da onaj ko ima više novaca lakše zbrine svoje dete u dečjem vrtiću nego onaj ko materijalno slabije stoji. Kada se tome doda i to da komuna subvencionira dečji vrtić, onda ispada da ona više subvencionira one ljude sa većim nego one sa manjim dohotkom.

Ljudi žele da ta pitanja solidarno rešavaju. Oni će ih rešavati, ali o tome i kao društvo treba da zauzmemo veoma jasan kurs. Naše društvo je, međutim, ponekad i u vrhovima i u političkim organizacijama i delatnostima »gluvo« za te probleme i sa potcenjivanjem se odnosi prema njima. Štaviše, rekao bih da u nas često i u organima vlasti, pa čak i u nekim partijskim forumima i nesvesno preovladuje uticaj interesa onih koji više imaju, a ne interesa onih kojima bi trebalo pomoći. Naravno pridikama i rezolucijama neće se mnogo postići, a nekim samovoljnim »lovom na veštice« ili političkim hajkama čak se može naneti više štete nego koristi. Po mome mišljenju, treba omogućiti radnim ljudima u bazi, u radnim organizacijama, u mesnim i interesnim zajednicama, u komuni, da ta pitanja direktno postavljaju na dnevni red i da ih sami organizovano i kvalifikovano rešavaju gde god je to moguće. Pri tome, naravno, ne treba dozvoliti neke krajnosti, preterivanja i neodgo-

vorne pritiske. Naša društvena zajednica treba i tu da ima regulativnu ulogu, koja treba da omogući i da obezbedi da naši radni ljudi samoupravnim dogovorima organizovano, demokratski i s punom odgovornošću prilaze rešavanju tih problema.

Želeo bih da se u vezi s tim osvrnem na tezu iznetu u diskusiji da društvena potrošnja stvara socijalne razlike. Ja se slažem s tim da neki elementi postojećeg sistema društvene potrošnje stvaraju socijalne razlike, ali ne bih zbog toga osudio društvenu potrošnju kao princip. Ako želimo da smanjimo te razlike, treba drukčije da postavimo i orijentišemo društvenu potrošnju. Ako bismo pokušali da te probleme rešavamo samo putem raspodele ličnih dohodaka i samo ličnom potrošnjom, ako bismo, da tako kažem, plaćali celokupnu ličnu potrošnju u takvim oblastima kao što je socijalna zaštita, obrazovanje i dečja zaštita, komunalne usluge, zdravstvo itd. isključivo i u svim slučajevima iz pojedinačnog džepa, to bi nas dovelo do toga da bismo morali imati veoma komplikovan administrativni sistem u raspodeli, odnosno određivanju merila za lične dohotke. S druge strane, pojačao bi se pritisak na uravnilovku, koja takođe ne može biti korisna za razvoj proizvodnih snaga u našem društvu. Prema tome, sistem raspodele prema radu treba da postavimo što slobodnije u okviru samoupravnih dogovora između radnih organizacija, sindikata, društvenih faktora itd., ali da se — pored određenih drugih zakonskih rešenja — da i mogućnost pre svega komunama, mesnim zajednicama i interesnim zajednicama da u okviru samoupravnog dogovaranja vrše korekture u socijalnom položaju radnih ljudi na taj način što će se neke osnovne, elementarne potrebe radnih ljudi sa najnižim primanjima u društvu pokriti iz određenih društvenih fondova. Prema tome, fondovi društvene potrošnje, na načelima društvene solidarnosti, treba sve više da se povećavaju u skladu sa razvitkom ekonomskih mogućnosti našeg društva, ali u okviru sistema koji će obezbediti jasan kurs ka smanjivanju socijalnih razlika i jačanju socijalne sigurnosti radnog čoveka. Takav sistem društvene potrošnje će ujedno olakšati dosledniju primenu načela o raspodeli prema radu.

Mislim da bismo razvoju upravo tih društvenih fondova, ali u svrhe o kojima sada govorim, morali posvetiti veću pažnju. To je i lakše sa ekonomskog gledišta; lakše je, naime, pomoći radniku sa niskim dohotkom da njegovo dete u školi dobije besplatno knjige, svesku i olovku, nego svima povećavati dohodak u uslovima kada

ekonomski nismo u mogućnosti da to učinimo. To navodim opet samo kao primer koji pokazuje da za društveno i samoupravno dogovaranje treba otvoriti još mnogo šire prostore.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX, BIGZ, Beograd, 1974, str. 304—318.

OSNOVNI UZROCI I PRAVCI USTAVNIH PROMENA

Edvard Kardelj, kao predsednik Koordinacione komisije Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja, govorio je u aprilu 1973. godine u osam emisija Televizije Beograd i Televizije Ljubljana o uzrocima i pravcima ustavnih promena. Reč je o takozvanoj drugoj fazi ustavnih promena koja je završena donošenjem odluke o proglašenju Ustava SFRJ na sednici Veća naroda Savezne skupštine, 21. februara 1974. godine.

Za izbor u ovoj knjizi izdvojen je deo izlaganja o političkom sistemu.

Pri korišćenju ovog teksta treba imati u vidu činjenicu da je E. Kardelj govorio o *Tezama* za novi Ustav i da je tom prilikom objašnjavao rešenja koja su bila utvrđena tim *Tezama*, kao i da je o nekim pitanjima izneo svoje mišljenje. U toku daljeg rada na tekstu Ustava i na osnovu javne diskusije neka pitanja su u konačnom tekstu Ustava unekoliko drukčije rešena.

USTAVNE PROMENE U OBLASTI DRUŠTVENO- -POLITIČKOG SISTEMA

Razlozi promena u skupštinskom sistemu

Kao što sam već rekao, u drugoj fazi ustavnih promena biće izvršene vrlo duboke promene u oblasti društveno-ekonomskih odnosa i u razvoju sistema samoupravljanja. Cilj je tih promena da se stabilnijim ekonomskim odnosima u udruženom radu snažnije obezbedi odlučujuća uloga interesa radničke klase i svih radnih ljudi u društvenom radu i društvu uopšte. Jasno je da se tim promenama i takvom cilju mora prilagoditi i politički sistem.

Drugim rečima, i u političkom sistemu treba efikasnijim sredstvima obezbediti da se nikakve snage, tuđe radničkoj klasi, ne nametnu u obliku opštepoltičkih predstavnika, kao posrednici između istinskih interesa radničke klase i radnih ljudi, s jedne, i vlasti, države i upravljanja društvenim poslovima uopšte, s druge strane. Jer problemi rada i društvenog položaja radnog čoveka ne rešavaju se samo u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama. Naprotiv, rekao bih da se najznačajnija pitanja te vrste, kao i mnogi drugi društveni problemi, rešavaju u domenu političkog sistema — na nivou opština, republika i federacije. Zato se i samoupravljanje i ekonomska kontrola radnika nad društvenim sredstvima za proizvodnju ne mogu i ne smeju završiti u fabrici i u ekonomskom sistemu udruženog rada, nego na nivoima društveno-političkih zajednica i vlasti u njima. Zato će i

promene koje se predviđaju u političkom sistemu, a posebno u skupštinskom, komunalnom i pravosudnom, biti u pravom smislu reči nastavak i nadgradnja sistema samoupravljanja u udruženom radu.

Prilikom razmatranja skupštinskog sistema u Koordinacionoj komisiji ispoljeno je jedinstveno gledište da su osnovni koncept i orijentacija u razvoju našeg skupštinskog sistema čije smo osnove postavili, u stvari, još Ustavnim zakonom iz 1953. godine bili potvrđeni u praksi. A osnovna sadržina te orijentacije bila je, kao što je poznato, da se skupštinski sistem mora zasnivati na samoupravnom društvenom radu, a ne na nekom opštem političkom predstavljaju građana kao podanika države. I zaista, mislim da je danas nemoguće osporiti činjenicu da su skupštine — upravo u takvom sastavu u kakvom su bile dosad konstituisane Ustavom — veoma mnogo doprinele samoupravnoj integraciji i demokratizaciji našeg društva. Čak i kada su nastajali izvesni konflikti ili se pojavljivala partikularistička ili slična shvatanja o pojedinim pitanjima, skupštine su uspešno savladivale te probleme i time zaista postale mesto gde su radni ljudi direktno ispoljavali svoje elementarne interese i gde su imali mogućnosti za široku i demokratsku diskusiju, kao i za demokratsko i u isto vreme odgovorno donošenje odluka. Sve je to u velikoj meri doprinosilo izgradnji demokratske svesti i odgovornosti u našem društvu.

Kada je, pak, reč o slabostima u praktičnom ostvarivanju takvog skupštinskog sistema, one su prvenstveno dolazile do izražaja u još uvek dosta jakom prisustvu elemenata klasičnog političko-predstavničkog sistema. Ti ostaci sami po sebi, doduše, nisu bili preovlađujući. Osim toga, svakako zaslugom SKJ i progresivnih snaga u društvu uopšte, oni nisu postali neka konzerватivna snaga. Ipak, i samo prisustvo ostataka klasičnog buržoaskog parlamentarizma neprestano je pothranjivalo i podsticalo tendencije da naše skupštine postanu pre svega domen političkih profesionalaca i tehnokratije, što bi vremenom svakako moglo veoma bitno oslabiti uticaj progresivnih socijalističkih snaga u skupštinama.

Dakle, ako sada vršimo promene u skupštinskom sistemu, to ne činimo da bismo taj sistem odbacili, nego da bismo ga doslednije razvili na njegovim sopstvenim samoupravnim i demokratskim osnovama. Zato je glavno pitanje, za koje na ovom području nastojimo da pronademo rešenje u novom Ustavu, kako socijalistič-

ke samoupravne proizvodne odnose još čvršće i doslednije pretvoriti u izvor i organizacione osnove za strukturu političke vlasti radničke klase i svih radnih ljudi. Stoga se u Tezama za novi Ustav predlaže, ukratko rečeno, da, u stvari, ostanemo pri dosadašnjoj načelnoj orijentaciji u izgradnji skupštinskog sistema, ali s tim što bismo u njega ugradili određene novine.

Te novine su, pre svega, sledeće: prvo, da bi se snažnije obezbedio odlučujući uticaj udruženog rada, samoupravna veća u skupštini treba prvenstveno da se izgrade na bazi kolektivnih delegacija radnih organizacija, a ne putem klasičnog načina izbora individualnih poslanika, kao nekakvih opštih političkih predstavnika. Drugo, karakter sadašnjih opštenadležnih političkih veća, to jest opštinskog, republičkog i Veća naroda, treba da se izmeni u tom smislu da ona više odgovaraju samoupravno-demokratskom karakteru našeg skupštinskog sistema.

Osnovne karakteristike delegatskog sistema

Pravi smisao delegatskog sistema je u tome da interese radnih ljudi u skupštinama pre svega neposredno izražavaju i zastupaju njihovi delegati, koji i dalje ostaju na svojim radnim mestima, to jest ne pretvaraju se u nekakve profesionalne političke predstavnike. Osim toga, delegatski sistem nije način izbora, a pogotovo nije klasični političko-predstavnički izborni sistem u užem smislu te reči, nego, u stvari, oblik neposredne demokratije. Drugim rečima, delegacije su sastavni deo skupština koje su preko njih radno vezane za samoupravnu društvenu bazu i odgovorne su njoj. To zahteva da bazu za izgradnju delegatskog sistema čine radne organizacije i druge samoupravne zajednice — u kojima su radni ljudi, već i zbog svog položaja, u velikoj većini svesni svojih pravih radnih i drugih društvenih interesa — a ne neki apstraktni politički građanin koji neizbežno postaje objekt manipulisanja onih snaga koje stvarno drže vlast u društvu.

U tom smislu bi osnovne organizacije udruženog rada, kao i svaka mesna zajednica — isto tako kao što imaju razne druge odbore i komisije — imale i delegaciju koja bi bila stalni organ kolektiva i radničkog saveta, odnosno mesne zajednice, za obavljanje svih poslova kolektiva koji su od interesa za radnu organizaciju, za radne ljude i društvo u celini, a nalaze se na dnevnom redu opštinske i republičke skupštine ili Skupštine Socijalističke Federa-

tivne Republike Jugoslavije. Radni ljudi bi tu delegaciju birali neposredno, tajnim glasanjem. Na odgovarajući način takve bi delegacije birali i seljaci i drugi radni ljudi.

Iz sastava tih delegacija, kao neke vrste kolektivnog poslanika, određivaće se ili birati, zavisno od toga o kojoj je skupštini reč, delegati koji će predstavljati delegacije, odnosno njihove stavove u skupštini. Ti će delegati činiti veća samoupravnih zajednica, to jest delegatska veća u skupštini. Preko takvog delegata, sa kojim će biti u stalnoj vezi, delegacija će učestvovati u celokupnom radu i *de facto* u odlučivanju u skupštini, pratiće njen rad što će joj u isto vreme omogućiti da obavestava svoju samoupravnu zajednicu o pitanjima o kojima se raspravlja i odlučuje u skupštini, kao i o predlozima i inicijativama drugih delegacija. Preko svojih delegacija, odnosno delegata, samoupravne zajednice pokretaće inicijative za razmatranje određenih pitanja i davati predloge za njihova rešenja. Naravno, predviđena je i odgovornost delegacija prema radnoj organizaciji, odnosno samoupravnoj zajednici u kojoj je ona i birana.

Važno je, takode, ukazati na to da delegat neće biti u svakom konkretnom pitanju strogo vezan takozvanim imperativnim mandatom, jer bi to suviše otežalo i usporilo rad skupština, pogotovo kad je reč o republičkoj, a naročito o Saveznoj skupštini. Kao što će samoupravna zajednica delegaciji, tako će i delegacija svome delegatu u skupštini davati instrukcije za rad, a neće postavljati zahteve kako da glasa o svakom pojedinom pitanju. Posle pretresanja u delegaciji onih pitanja koja su na dnevnom redu skupštine, delegacija će, u stvari, davati opšte uputstvo delegatu o tome kako da se ponaša u skupštini. Ali u tom okviru delegat će biti samostalan u opredeljivanju i glasanju o pitanjima o kojima se odlučuje u skupštini. Naime, osnovna funkcija delegacije i delegata ne može se svesti samo na to da kao »poštar« prenose stavove svojih samoupravnih zajednica — mada, naravno, moraju činiti i to — nego i da se sporazumevaju i dogovaraju sa drugim delegacijama i delegatima radi pronalaženja rešenja koja su prihvatljiva i za druge, to jest koja odgovaraju i opštim društvenim interesima. Moraće se, dakle, starati o uskladjivanju pojedinačnih sa zajedničkim interesima. Razume se, oni pri tome moraju izražavati interese i potrebe svoje samoupravne zajednice ali moraju uvažavati i interese i potrebe drugih samoupravnih zajednica, sa čijim delegatima treba da se sporazumeju o rešenjima koja će biti prihvatljiva, ako ne uvek za sve, onda bar za većinu. No ako samoupravna zajednica ne bude

zadovoljna radom svoga delegata ili svoje delegacije, ona će moći i da ih opozove. I obrnuto: i delegacija i delegat će takode imati pravo da podnesu ostavku, ako se ne budu slagali sa smernicama koje im daje samoupravna zajednica, odnosno delegacija kojima su odgovorni.

Delegatska veća u skupštinama

Delegatska veća biće okosnica skupština kao organa društvenog samoupravljanja i najviših organa vlasti u okviru prava i dužnosti društveno-političkih zajednica. Ona će utvrđivati politiku i odlučivati u svim najvažnijim pitanjima značajnim za politički, privredni, socijalni, kulturni život i društveni razvitak u interesu radnog čoveka. Pri tome je naročito značajan jedan od predloga koji se nalazi u Tezama za novi Ustav. Naime, da bi se sprečilo preterano ili olako izdvajanje dohotka za razne oblike društvene potrošnje ili centralizacija akumulacije, Teze utvrđuju da se nikakva odluka koja će opteretiti dohodak neće moći doneti ako je ne usvoji većina delegata iz onih organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji koji taj dohodak neposredno ostvaruju, odnosno odgovarajuće delegatsko veće u kome su predstavljene te organizacije. Na taj način se, i u slučaju da u skupštini postoji jedinstveno veće udruženog rada, obezbeđuje vodeća uloga interesa onog dela radničke klase u raspodeli dohotka od koga, u stvari, najviše i zavisi kakav će biti taj dohodak. Znači, u skladu sa onim o čemu sam ranije govorio, time se postavlja snažna brana otuđivanju dohotka od radnih organizacija. Ako, pak, bude više stalnih veća udruženog rada, onda će ta veća ravnopravno donositi takve odluke. A da li će biti jedno ili drugo, odnosno jedno veće udruženog rada ili više takvih veća, o tome će odlučivati republički ustav, odnosno statut opštine. Naravno, ako odluka, zbog neslaganja u skupštini, ne bi mogla biti doneta u normalnom postupku, predviđeni su i postupci usaglašavanja, arbitraže i privremenih rešenja.

Kada je reč, međutim, o interesnim zajednicama, naročito onima koje su od posebnog društvenog interesa, kao što su zajednice obrazovanja, zdravstvene zaštite itd., predviđa se da i skupštine, odnosno odgovorni demokratski organi tih zajednica, učestvuju u radu opštinske skupštine, kada su na njenom dnevnom redu određena pitanja koja se neposredno odnose na interese radnih ljudi što se ostvaruju u tim zajednicama. Na taj način, skupštine

određenih interesnih zajednica koje su od posebnog interesa za društvo postaju zapravo sastavni deo skupštinskog sistema. To će svakako uticati na sastav, odnosno broj drugih delegatskih veća u skupštini. S obzirom na to da će samoupravne interesne zajednice preko svojih odgovornih organa neposredno učestvovati u radu skupština, verovatno će biti manje potrebe za formiranjem posebnih delegatskih veća tih delatnosti u samoj skupštini.

Što se tiče strukture skupštine, Teze za novi Ustav ne predviđaju identičnu strukturu skupštine opštine, autonomne pokrajine, republike i skupštine u federaciji. Jer federacija je savezna državna zajednica naroda Jugoslavije, u prvom redu, zbog čega struktura njenih organa ne može biti ista kao u republici gde je samoupravni elemenat mnogo više naglašen nego državni. Zato ću najpre govoriti o skupštinskom sistemu u opštini i republici, a kasnije, posebno, o skupštini u federaciji.

Pri tome treba imati u vidu da Ustav federacije daje samo načelne, sistemske osnove za skupštinski sistem u republici, a sve drugo predstavlja, kao što je poznato, pravo i nadležnost republičkih ustava.

U tom smislu Teze za novi Ustav predviđaju samo mogućnost da u opštinskoj i republičkoj skupštini postoji jedno ili više veća udruženog rada, kao i veće mesnih zajednica u opštini, a u republici može da bude obrazovano i veće opština. Međutim, konkretan sastav skupština u republici i opštini regulisaće se republičkim ustavima i opštinskim statutom.

Na kraju, treba istaći da će Savezni ustav odrediti način izbora samo za skupštinu federacije, a izborni sistem u republikama njihovo je pravo i nadležnost. To je stvar republičkog ustava i zakona, koji će biti doneti na osnovu njega. U Tezama za novi Savezni ustav insistira se samo na demokratskom izbornom postupku, kao i na tome da se kandidacioni postupak obavlja u okvirima Socijalističkog saveza, odnosno kada je reč o radnim organizacijama gde nisu neposredno prisutne organizacije Socijalističkog saveza, u okviru Saveza sindikata kao člana Socijalističkog saveza, s tim da pravo kandidovanja i predlaganja kandidata imaju radni ljudi u radnim, odnosno samoupravnim zajednicama koje biraju svoje delegacije, odnosno delegate. Verovatno će u pogledu samog načina izbora biti određenih razlika u praksi pojedinih republika, ali ne verujem da će te razlike biti od načelnog značaja.

Ceo sistem je postavljen tako da obezbeđuje demokratsko kandidovanje i izbor delegata.

Društveno-političko veće

U suštini, delegatska veća odlučivaće o svim pitanjima koja se nađu na dnevnom redu skupštine. Ali to ne znači da se ona moraju baviti i svim poslovima povezanim sa pripremom tih odluka, njihovim sprovođenjem ili sa praćenjem stanja u društvu i problema koji tu nastaju, osim, naravno, onih najneposrednije vezanih za interese radnih ljudi u radnim organizacijama i samoupravnim zajednicama.

Pre svega, treba imati u vidu da će delegatska veća sačinjavati ljudi koji će istovremeno raditi na svojim radnim mestima u radnim organizacijama, odnosno u raznim područjima društvenih delatnosti. Ne treba, prema tome, očekivati, pa ni tražiti od takvih delegatskih veća da neprekidno zasedaju i rešavaju veliki broj raznih pitanja — naročito kada je reč o politici izvršenja — koja nisu od bitnog značaja za interese radnih i samoupravnih zajednica.

Zatim, iako delegatski sistem treba da dominira celim skupštinskim sistemom, ne može se ipak sva društvena problematika izraziti isključivo kroz mehanizam suočavanja neposrednih interesa u okvirima delegatskog sistema. Putem tog suočavanja treba da dođu do izražaja prvenstveno neposredni i dugoročni interesi radničke klase i svih radnih ljudi i da se tako obezbedi rukovođeća uloga radničke klase u društvu. To je, po mome mišljenju, glavni cilj i svrha delegatskog sistema. Međutim, nije reč samo o potrebi da radni ljudi neposredno izražavaju svoje interese, nego i o tome kako da se ti interesi uspešno uskladuju i ostvaruju.

Sve to zahteva, naravno, i usklađivanje pojedinačnih sa zajedničkim interesima, temeljne stručne pripreme, sagledavanje različitih vidova i područja unutrašnje politike koja nisu uvek vezana za udruženi rad i druge samoupravne funkcije itd. U red takvih pitanja spadaju i mnogi problemi društvene nadgradnje i kulture koji nisu neposredno vezani za samoupravnu aktivnost radnih ljudi, pa ih pojedine samoupravne zajednice i ne mogu uvek spontano sagledavati. Želim da u ovom sklopu istaknem još i pitanje idejne, političke, organizatorske i akcione uloge Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata, Saveza omladine, nauke i kulture i svih uticaja, rekao bih, društvene svesti, koja

se ne može odvajati od delegatskog sistema a da se svest i saznanja radničke klase, odnosno njenih delegacija ne degradiraju u svakodnevnom prakticismu.

Drugim rečima, i u delegatskom sistemu je potrebno obezbediti sintezu kratkoročnih i dugoročnih, pojedinačnih i zajedničkih interesa radničke klase i radnih ljudi u celini. A to zahteva, kao što sam već rekao, sintezu nauke i znanja sa samoupravnom praksom, odnosno usklađivanje i spajanje inicijative iz samoupravne baze sa inicijativom vodećih stvaralačkih snaga socijalističke društvene svesti, uključujući tu i nauku i znanje. Ako te stvaralačke snage društva ne bi dobile odgovarajuće mesto u skupštinama, onda bi delegatska veća došla ili u punu zavisnost od organa uprave ili bi se stihijskim putem i raznim pritiscima u sastav delegacije nametali ljudi izvan radnih i drugih samoupravnih zajednica.

Stoga Teze za novi Ustav predviđaju da, osim delegatskih veća, u skupštinama postoji i posebno veće koje ću u ovom izlaganju uslovno nazvati društveno-političkim većem, jer će ono, inače, u pojedinim republikama imati verovatno različite nazive, i po svoj prilici i donekle različite nadležnosti. Kako će ovo veće postojati samo u opštinskoj i republičkoj skupštini — u skupštini federacije se predviđa drukčija struktura — to Savezni ustav, naravno, ne ulazi u detaljniju razradu nadležnosti toga veća niti mu daje naziv, nego samo načelno određuje njegovu ulogu u skupštinama.

U pogledu nadležnosti ovog veća, kao i u pogledu njegovog sastava i načina izbora još postoje određene razlike u gledištima u republikama. Ta će se pitanja morati račistiti u toku daljeg rada na republičkim ustavima. Ali jedinstven je stav da to veće ne sme biti nekakvo ograničenje delegatskih veća, nego sastavni deo skupštine i kao takvo, rekao bih, dopuna delegatskih veća, njihov oslonac. Zato će se njegova uloga uglavnom usmeriti na tri područja.

Prvo, ono će se starati o politici izvršenja i vršiti neposredni nadzor nad radom organa uprave. Ovo veće će, osim toga, zajedno sa samoupravnim većima pratiti rad organa uprave i pokretati inicijative u skupštini, odnosno u samoupravnim većima za rešavanje problema koji se pojavljuju u tom radu.

Drugo, ono će intenzivno pratiti probleme društvenog života uopšte i pokretati odgovarajuće inicijative u skupštini, odnosno u samoupravnim delegatskim većima, kao i u organima uprave, a isto tako i pripremati odgovarajuće predloge za skupštinu, odnosno za delegatska veća. To, dakako, ne znači da takve inicijative neće

pokretati i sama delegatska veća. Ali, opravdano se može očekivati da će se inicijative delegatskih veća najčešće odnositi na probleme koji su od najneposrednijeg interesa za samoupravne zajednice, a manje na druga područja, gde će inicijativu verovatno morati da daje pre svega ovo, kako ga nazivam, društveno-političko veće.

I treće, društveno-političko veće će samostalno odlučivati i o određenim poslovima od opštepitičkog značaja koji će biti utvrđeni u republičkim ustavima ili opštinskim statutima, kako se delegatska veća ne bi opterećivala onim odlukama koje, u stvari, nisu, kao što sam rekao, od neposrednog interesa za radne organizacije, samoupravne zajednice, odnosno delegatska veća. Ono će donositi i određene mere za izvršenje odluka samoupravnih veća.

S obzirom na takvu ulogu i nadležnost ovog veća, ono se neće birati iz redova delegacija, nego iz redova politički i stručno kvalifikovanih ljudi, koji će uživati poverenje radnih ljudi i građana, odnosno njihovih delegacija i koji će biti sposobni da obezbede sprovođenje utvrđene politike delegatskih veća, a posebno će u ostvarivanju te politike doprinositi usklađivanju pojedinačnih sa zajedničkim interesima. To veće bi, dakle, po svojim političkim i stručnim kvalifikacijama morali biti veoma značajan oslonac delegatskih veća u njihovom radu.

Ali ono, po pravilu, ipak ne bi ravnopravno saodlučivalo sa delegatskim većima, odnosno odlučivaće samo kad je reč o sasvim određenom broju pitanja koja će biti navedena u republičkim ustavima.

Položaj organa uprave

Što se tiče odnosa između uprave i skupština, u Tezama za novi Ustav ne predviđaju se neke suštinske promene. Ukratko, odgovorni funkcioneri koji su na čelu pojedinih upravnih resora bili bi u okviru svojih zakonom određenih nadležnosti samostalni, ali bi za svoj rad odgovarali skupštini.

Kao i dosad, predviđa se da delatnost uprave koordinira kolegijalni organ poput sadašnjih izvršnih veća. Uloga i položaj tog kolegijalnog izvršnog organa bili bi takođe slični dosadašnjima, s tim što bi njegove nadležnosti bile na odgovarajući način prilagođene postojanju pomenutog društveno-političkog veća u sastavu skupštine. Zato će ta nova izvršna veća možda biti bliža tipu

kollektivnog upravno-izvršnog organa sa jasno podeljenim resorima, nego onom širem političko-izvršnom telu skupštine — kako je to bilo predviđeno u Ustavnom zakonu iz 1953. godine — koje, rekao bih, nikad nije dokraja bilo realizovano, jer je u praksi uvek imalo tendenciju da se pretvori u resorski upravno-izvršni organ. U stvari, mi toj realnosti naše prakse dajemo u Tezama za novi Ustav, rekao bih, legalnost.

Novina je možda i to što Teze za novi Ustav otvaraju mogućnost da se slična kolegijalna upravno-izvršna tela stvaraju i u opštinama, da bi se na taj način snažnije izrazila odgovornost upravnih organa u opštini, jer se sada, da tako kažem, opštinska uprava pomalo sakriva iza leđa predsednika opštinskih skupština i vodećih funkcionera, odnosno ne snosi neposrednu ličnu odgovornost.

Teze za novi Ustav, inače, polaze od shvatanja da je solidna, visokokvalifikovana, inicijativna i odgovorna uprava jedan od osnovnih preduslova za dobro funkcionisanje celog skupštinskog sistema. A da bi mogla biti takva, ona mora biti u isto vreme i samostalna, dakako u okvirima precizno utvrđenih nadležnosti. Sada su u nas skupštine još uvek nadležne i za rešavanje takvih pitanja koja bi verovatno isto tako dobro, a svakako i brže od skupštine, mogla rešavati stručna uprava, naravno s tim da za rezultate svoga rada snosi punu odgovornost pred skupštinom. Zato Teze za novi Ustav, s jedne strane, insistiraju na tome da uprava dobije samostalnost i autoritet koji joj pripada u našem društvenom sistemu, a, s druge strane, i na tome da organi državne uprave snose veću javnu odgovornost za stanje u društvu nego što je to slučaj sada, kada se ne tako retko sakrivaju iza skupština ili izvršnih veća.

I najzad, takav status uprave je neophodan i radi dobrog funkcionisanja delegatskog sistema. Taj sistem predstavlja krupan korak dalje u demokratizaciji našeg društva, i ne samo u demokratizaciji, nego i u razvoju oblika demokratije uopšte. Ali da bi takva socijalistička i samoupravna demokratija predstavljala čvrst sistem vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, ona se mora oslanjati na sposobnu, čvrstu i odgovornu državnu upravu.

Uloga svesnih socijalističkih snaga u delegatskom sistemu

Ako uzmemo delegatski sistem u njegovoj ulozi i funkcionisanju, o čemu sam upravo govorio, kao izraz uticaja radničke klase i njenog faktičkog odlučivanja o svim značajnim pitanjima, onda se može reći da je odgovorna društvena uloga Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata i drugih faktora organizovane socijalističke svesti bitna komponenta delegatskog sistema. Teze za novi Ustav polaze, u stvari, upravo od te pretpostavke, koja je inače bila u osnovi svih naših dosadašnjih ustava. Jer šta će i kako će ljudi u samoupravnim odnosima raditi — to zavisi od stanja društvene svesti, dakle, kako od uloge društvenog uticaja progresivnih i stvaralačkih društvenih snaga, tako i od odnosa snaga između nazadnih i progresivnih socijalističkih faktora u društvu koji će uticati na odluke mnoštva samoupravnih subjekata.

Naše socijalističko društvo je u revoluciji stvorilo i sopstvene nosioce svesne socijalističke akcije. Zato se delegatski sistem ne može zamisliti bez tih subjektivnih faktora revolucije, to jest bez vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista, u prvom redu, a i bez specifične društvene uloge Socijalističkog saveza, kao, rekao bih, najšireg fronta socijalističkih snaga i Saveza sindikata i drugih društveno-političkih organizacija koje je uspostavila revolucija i koje izražavaju interese radnih ljudi i građana na pojedinim područjima društvenog života. Štaviše, bez takve uloge organizovanih snaga socijalističke društvene svesti delegatskim sistemom bi mogao ovladati empirizam i prakticizam, koji bi neizbežno, svojom besperspektivnošću i konzervativizmom, zaoštavao sve društvene konflikte. Uostalom, ako se Ustavom i ne bi precizirala ustavna društvena uloga subjektivnog faktora i njegova funkcionalna veza sa delegatskim skupštinskim sistemom, ona bi se ipak neizbežno morala nametnuti u praksi. Ali u tom slučaju bi se pojavilo njegovo dejstvo stihijskim putem, i to bilo u obliku tendencija ka stvaranju politikantskih i sličnih grupa, bilo — kao reakcija na takve tendencije — u obliku vraćanja na dogmatska konzervativna shvatanja uloge subjektivnog faktora, pre svega uloge Saveza komunista u društvenom odlučivanju, to jest u obliku vraćanja na metode komandovanja.

Sasvim je jasno da će u uslovima delegatskog sistema Savez komunista morati da utiče na politiku i rad skupština, prvenstveno iz osnovnih organizacija udruženog rada, delegacija i delegatskih

veća, tako što će u njima biti aktivno i svakodnevno prisutan, a osim toga i preko aktivnosti komunista u Socijalističkom savezu, sindikatima itd. Kad se budu, na primer, birale delegacije, Savez komunista u okviru Socijalističkog saveza, zajedno sa drugim društveno-političkim organizacijama, neće moći prepuštati da taj postupak teče stihijski. Osim toga, često će biti nužno zauzimati veoma konkretne stavove u samoupravnoj bazi i pokretati radne mase na određene društvene akcije. S druge strane, takav delegatski sistem i takav položaj Saveza komunista u njemu više će nego ikad i sam Savez komunista stavljati pod, rekao bih, neposredni pritisak i uticaj interesa, potreba i težnji upravo onih osnovnih slojeva radničke klase koje čine njegovu većinu, što će značajno doprinosti obezbeđivanju klasne sadržine njegove politike i akcije.

Međutim, da dodam, da ne bih bio pogrešno shvaćen, to ne znači da Savez komunista treba da postane nekakav sektaški predstavnik samo jednog dela radničke klase. I u našim sadašnjim uslovima ne treba zaboraviti na Marksove reči u *Komunističkom manifestu* da komunisti nisu partija za sebe, nego onaj deo radničkog pokreta koji zna da trenutne i parcijalne interese pojedinih delova radničke klase povezuje sa njenim zajedničkim i dugoročnim interesima. Savez komunista, kao vodeća idejna i politička snaga u našem društvu, mora u isto vreme biti sposoban da sa tako shvaćenim interesima radničke klase povezuje i interese svih drugih radnih ljudi kao i njihove nacionalne interese. A delegatski sistem, po mome mišljenju, upravo to omogućuje više nego bilo koji drugi oblik društvene akcije ili demokratske organizacije.

Komuna

Načelno uzev, Teze za novi Ustav ne donose nešto novo u pogledu mesta i uloge komune u našem društvenom sistemu. U stvari, one insistiraju na doslednijem ostvarivanju postojećeg ustavnog koncepta komune, koji ipak nije dokraja u zadovoljavajućoj meri ostvaren. Prema tome, i u novom Ustavu komuna je ona osnovna društveno-politička zajednica na kojoj se zasniva izgradnja celovitog društveno-političkog sistema. Zato sve institucije i strukture komune moraju biti takve da obezbeđuju da ta vlast bude zaista pod kontrolom radnih ljudi i da preko te, rekao bih, »prve stepenice« radni ljudi u komuni učestvuju istovremeno, putem

delegatskog sistema, u svim drugim oblicima vlasti na svim društvenim nivoima.

Kada u tom smislu govorim o komuni, ja, naravno, pod tim ne podrazumevam samo opštinsku skupštinu i njen aparat, niti samo problematiku vezanu za egzistenciju opštine. Komuna je, u stvari, takva složena društvena zajednica u kojoj se radni ljudi udružuju i organizuju i kao samoupravljači u radu i kao samoupravljači u zadovoljavanju socijalnih, kulturnih i svih drugih potreba, a isto tako i kao nosioci političke vlasti radničke klase i radnog naroda uopšte. Kao takvi, oni se udružuju i organizuju i u radnim organizacijama, i u mesnim zajednicama, i u drugim interesnim zajednicama, i u svojim društveno-političkim i drugim organizacijama. Komunu, dakle, ne čini »zbir građana« kao podanika države ili opštinske skupštine, nego u prvom redu organsko povezivanje svih tih oblika samoupravno organizovane radničke klase i radnih ljudi uopšte. Takva demokratska, ekonomska, socijalna, politička i u izvesnom smislu kulturna integracija samoupravnih zajednica predstavlja onu okosnicu komune koja od nje čini samoupravnu zajednicu, a od udruženih samoupravnih zajednica u njoj — političku bazu sistema državne vlasti i skupštinske vladavine u komuni, a zatim i u republici i federaciji.

Ako želimo da imamo takvu komunu o kakvoj govorim, onda ona mora imati visok stepen samostalnosti, kako u domenu zadataka o kojima je bilo reči, tako i u pogledu izvora materijalnih sredstava, neophodnih za ostvarivanje takve uloge komune. U Tezama za novi Ustav je zato izražen stav da u komuni radni ljudi ostvaruju sve svoje interese osim onih koje, prema Ustavu, ostvaruju u širim društveno-političkim zajednicama. Prema tome, organi republike i federacije mogu obavezivati komunu samo u okviru ovlašćenja koja im daje republički, odnosno Savezni ustav. To se, dakako, odnosi i na način i izvore finansiranja u komuni.

Ne treba, međutim, zaboraviti ni to da opštine nisu neke autarhične ćelije ili »državice« za sebe, nego integralni deo jedinstvenog društvenog organizma. Zato one moraju imati svoja prava, ali i svoje odgovornosti prema društvu. S jedne strane, to su odgovornosti za uspešno funkcionisanje jedinstvenog društvenog sistema, a posebno privrednog života i društvenog planiranja; s druge strane, to su odgovornosti koje proizlaze iz solidarnih obaveza jednog radnog čoveka prema drugome. U tom smislu komuna ne može smatrati da su svi izvori dohotka na njenom području samo njeni i

da ne pripadaju u isto vreme — u skladu sa Ustavom — u većoj ili manjoj meri, i drugima, to jest društvu. Međutim, Teze za novi Ustav predviđaju da se odluke o obavezama te vrste mogu donositi samo na osnovu ustava republike, odnosno ustavnog zakona pokrajine, to jest ne mogu biti prepuštene nikakvim proizvoljnim odlukama republičkih organa.

I najzad, u novom Ustavu je neophodno postaviti određene brane takozvanom komunalnom etatizmu. Jer neretko se sada događa da uske grupe ljudi u komuni naprave velike programe izgradnje raznih komunalnih i drugih objekata, a zatim na različite načine vrše pritisak na dohodak radnih organizacija ili na lični dohodak radnih ljudi, i često pri tome stvaraju ozbiljne privredne i političke teškoće. Takvim tendencijama novi Ustav suprotstavlja pre svega sami delegatski sistem skupštine, u kome će se oni koji daju sredstva zaista moći izjasniti o tome da li ih treba i za šta ih treba dati. Zatim, Ustav predviđa da zajedničke potrebe u komuni ne treba finansirati samo putem poreza, nego, gde god je to moguće, putem dobrovoljnog udruživanja sredstava. I namenski samodoprinosi će u tome odigrati značajnu ulogu, naravno pod uslovom da se ne deformišu u nekakvu samovolju; pod firmom »samodoprinos« ne mogu se neograničeno opteretiti radni ljudi.

Time će se još značajnije demokratizovati celokupan sistem finansiranja u komuni. Tezama za novi Ustav insistira se da se i drugi, a ne samo materijalni odnosi u komuni u najvećoj mogućoj meri rešavaju i regulišu putem samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja, a i udruživanjem samoupravnih zajednica i radnih ljudi uopšte u raznim zajedničkim akcijama. U svemu tome će svakako značajnu ulogu odigrati i mesne zajednice, kao i veće tih zajednica u opštinskoj skupštini.

Kad je reč o položaju i ulozi mesnih zajednica, odmah treba reći da se ništa suštinski ne menja u njihovom osnovnom konceptu. Ali Ustav sada te zajednice ustanovljava kao obavezni konstitutivni elemenat samoupravnog sistema ne samo u opštini nego — preko opštine — u društvu uopšte.

Pošlo se od toga da je mesna zajednica pre svega specifična samoupravna interesna zajednica u kojoj se ostvaruju interesi radnih ljudi i građana koji žive na određenoj teritoriji. Ali bez obzira na taj teritorijalni momenat, mesna zajednica treba da saraduje u određenim pitanjima i sa radnim i samoupravnim zajednicama van te teritorije, pogotovo kad je reč o udruživanju sredstava. Jer, na

kraju krajeva, iza svakog radnika, odnosno građanina u mesnoj zajednici stoji, odnosno trebalo bi da stoji njegova radna organizacija, njegova socijalna ili druga interesna zajednica koja treba da brine o položaju svojih članova, bez obzira na to na čijoj se teritoriji ta radna organizacija, odnosno mesna zajednica nalazi.

Dalje, Tezama se ne samo omogućuju nego i podstiču svi oblici dobrovoljne međuopštinske saradnje. Ali, osim toga, one omogućavaju da republički ustav i zakon tu saradnju učine, u određenim slučajevima, obaveznom, to jest da se na tom osnovu organizuju šire društveno-političke zajednice regionalnog tipa na koje bi se mogla prenositi određena ovlašćenja bilo opštine, bilo republike, bilo i jedne i druge. Takav je, na primer, slučaj sa gradovima podeljenim na opštine, gde se to već pokazalo kao neophodna praksa. Ali ta se mogućnost ne odnosi samo na njih. Teze za novi Ustav, naime, dozvoljavaju da se ta ista mogućnost iskoristi i za druge oblike regionalnog povezivanja.

Razume se, ako takvi organi međuopštinske saradnje, odnosno regionalnih društveno-političkih zajednica i nastanu, moraju biti formirani po delegatskom sistemu. Oni se nikako ne bi smeli pretvoriti u nekakve »ekspoziture« republičkih organa, nego se zaista moraju razvijati kao oblik udruživanja određenih zajedničkih funkcija opština, koje opštinski delegati onda demokratski obavljaju u okviru gradske ili regionalne skupštine.

Način ostvarivanja funkcija federacije

U pogledu karaktera i sadržine funkcija federacije amandmani koje sino usvojili 1971. godine dali su, u stvari, celovito rešenje, pa je zato u Tezama za novi Ustav prosto preuzet tekst iz tih amandmana, praktično bez ikakvih suštinskih promena. Zato mislim da nema potrebe da sada ponovo obrazlažem sadržinu tih Teza, jer smo o tome dosta govorili onda kada smo usvajali amandmane.

No ono što je u odnosu na te amandmane novo odnosi se, u stvari, na način ostvarivanja utvrđenih nadležnosti federacije. Teze, naime, predlažu nov i demokratskiji postupak koji će istovremeno doprineti da organi federacije efikasnije funkcionišu da se ne bi moglo desiti da budu paralisani u svome radu, kao što je bilo slučajeva u prošlosti. To se pre svega odnosi na ona pitanja koja su sadržana u Ustavnom amandmanu 33. Da podsetim u tom amandmanu je predviđeno da, radi ostvarivanja odgovornosti

republika i autonomnih pokrajina u vršenju određenih funkcija federacije, organi federacije mogu donositi sa tog područja odluke samo na osnovu usaglašavanja stavova sa nadležnim republičkim i pokrajinskim organima, to jest sa skupštinama, kad je reč o zakonodavnoj materiji, i sa izvršnim većinama republika kada su u pitanju podzakonski akti.

Područja na kojima se traži saglasnost republika i pokrajina nisu mala; štaviše, ona obuhvataju praktično sve bitne elemente ekonomske i razvojne politike, odnosno društvenog planiranja na nivou federacije. Organi federacije su na tim područjima, tako reći, više inicijatori, izvršioци i nosioci uskladjivanja, nego samostalni donosioci odluka. Samostalna nadležnost organa federacije se u tim oblastima svodi uglavnom na tri funkcije: prvo, da obezbeđuju ravnopravnost svih na jedinstvenom tržištu; drugo, da u interesu te ravnopravnosti i obezbeđivanja stabilnosti u privredi usklađuju i usmeravaju materijalne tokove privrednog razvoja, kao i one aktivnosti mnogobrojnih subjekata samostalnog privrednog odlučivanja od kojih zavisi ta stabilnost; i treće, da preduzimaju privremene mere, ako se po normalnom postupku ne može postići saglasnost republika i pokrajina, a predmet spora je takve prirode da se o njemu odluka mora doneti, jer bi inače nastale velike štete po društvo.

Takvi sporazumi su posle usvajanja ustavnih amandmana i postizani — i to prilično uspešno — putem međurepubličkih komiteta. Ali postupak usaglašavanja u amandmanima ipak nije mogao biti dosledno doveden do kraja. Razlog je pre svega to što u prvoj fazi ustavnih promena nije celovito rešavano i pitanje nadležnosti Savezne skupštine, koja se morala neizbežno izmeniti, jer su se izmenile nadležnosti i funkcije federacije uopšte. U stvari, nastala je takva situacija da je Savezna skupština zadržala stare nadležnosti i strukturu, a izmenila se nadležnost federacije. Zbog toga su postignuti sporazumi i dogovori u međurepubličkim komitetima o pitanjima iz Amandmana 33 ipak naknadno još jednom dolazili i pred Saveznu skupštinu da se i ona o njima izjasni. U takvim uslovima savezni poslanici su bili u čudnom, pa čak i neprijatnom položaju: ili da prosto bez diskusije prihvate rešenja koja su već bila usaglašena u međurepubličkim komitetima, a koja se i inače ne bi mogla menjati bez saglasnosti republičkih organa, ili, pak, da se suprotstave onome o čemu su se republike i pokrajine već dogovorile i da tako, bez ikakve potrebe, ponovo otvaraju probleme

koji su već bili rešeni. Takva procedura je imala još jednu nepovoljnu stranu. Stavove u ime republike u međurepubličkim komitetima zauzimala su, u najboljem slučaju, njihova izvršna veća, što je sve više otežavalo skupštinsku kontrolu nad tim odlučivanjem, to jest kontrolu republičkih skupština nad odlučivanjem njihovih izvršnih veća. A to bi vremenom sigurno počelo ozbiljno da ugrožava demokratizam u donošenju odluka, odnosno ulogu skupština i skupštinskog sistema uopšte u donošenju odluka.

U Tezama za novi Ustav predviđa se da će ove federalne funkcije vršiti — u zavisnosti od karaktera akta koji se donosi, to jest da li je reč o zakonu ili podzakonskom aktu — bilo republičke, odnosno pokrajinske skupštine, bilo njihovi izvršni organi, ali po postupku koji se utvrđuje saveznim Ustavom. Radi pojednostavljenja celog postupka, samo usaglašavanje bi se vršilo prvenstveno u posebnom veću u sastavu Skupštine federacije, o čemu će kasnije biti reči. Time bi se obezbedio neuporedivo veći demokratizam u donošenju tih akata, a i veća odgovornost republika i pokrajina kako za usaglašavanje, tako i za sprovođenje takvih odluka. Takav postupak pre svega treba da omogući da delegacije i delegati udruženog rada i samoupravnih zajednica, preko svojih delegatskih veća u opštinskoj i republičkoj skupštini, direktno, a ne samo preko republičkih izvršnih organa, učestvuju u donošenju onih bitnih odluka u federaciji koje su vezane za usaglašavanje stavova republika i pokrajina.

Razume se, saglasnost na podzakonske akte koje donosi Savezno izvršno veće na osnovu sporazumevanja s republikama i pokrajinama i dalje bi davali republički izvršni organi preko svojih delegata u međurepubličkim komitetima, koji bi i dalje bili pri Saveznom izvršnom veću.

Skupština SFRJ

U pogledu strukture Savezne skupštine u početku rada i u Koordinacionoj komisiji došla su više ili manje do izražaja dosta različita, i čak načelno ponekad suprotna shvatanja koja su i inače prisutna u našem društvenom životu. Međutim, na kraju smo u Koordinacionoj komisiji ipak uspjeli da u potpunosti usaglasimo stavove republika i pokrajina. Ti stavovi su usaglašeni na jednom rešenju koje se, doduše, po obliku veoma razlikuje od svih prvobitno predloženih varijanti, ali koje po svojoj sadržini najade-

kvatnije izražava kako mnogonacionalnu strukturu naše zemlje, tako i samoupravno-delegatski karakter skupštine. To rešenje u isto vreme omogućuje Skupštini federacije da bude zaista efikasna, i u uskladjivanju i usmeravanju zajedničkih ekonomskih i drugih interesa na jedinstvenom tržištu i u jedinstvenom socijalističkom i samoupravnom sistemu. U svakom slučaju, može se reći da takva rešenja, više od bilo kojih drugih koja su bila predlagana, odgovaraju savremenoj strukturi interesa i stanju društvene svesti u mnogonacionalnoj socijalističkoj zajednici kakva je naša.

Koordinaciona komisija je pri tome pošla od principa da svaki narod, odnosno svaka republika — kao državni instrument radničke klase i radnih ljudi, odnosno naroda i narodnosti koji žive u njoj i u skladu s političkim odlukama koje smo doneli u Predsedništvu Saveza komunista Jugoslavije kada smo usvajali amandmane — treba samostalno da raspolaže svojim radom i dohotkom, odnosno viškom rada; dakako, u skladu s karakterom društveno-ekonomskih odnosa koji su utvrđeni Ustavom federacije. Jer, to je uslov ne samo slobodnog razvitka naroda nego i njihove ravnopravne uzajamne saradnje, a i udruživanja njihovog rada i dohotka na bazi samoupravne ravnopravnosti. Takav sistem međunacionalnih, odnosno međurepubličkih odnosa jedino i odgovara društveno-ekonomskim odnosima u udruženom radu, o kojima sam ranije govorio. Jer svaki pokušaj nasilnog nametanja ekonomske volje drugom narodu, putem nekog sistema državnog centralizma, neminovno bi vodio nacionalnoj neravnopravnosti, sukobima i ukidanju demokratske perspektive kako za vladajući, tako i za podređeni narod.

U odlučivanju u Skupštini federacije prema tome republike, odnosno pokrajine moraju se pojavljivati kako kroz svoju samoupravnu strukturu, to jest putem delegacija organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica, tako i kroz odgovorne organe republika, odnosno autonomnih pokrajina. Prvi, to jest delegati samoupravnog rada i samoupravnih zajednica treba u federaciji da odlučuju prvenstveno kad je reč o samostalnoj nadležnosti organa federacije, a drugi, to jest organi republika u federaciji prvenstveno treba da odlučuju kad Ustav traži saglasnost republika i pokrajina za donošenje određenih odluka u federaciji. Jer svelo bi se na najobičniju manipulaciju pravima republika i pokrajina ako tu saglasnost ne bi davali njihovi odgovorni organi, nego, recimo, neko posebno izabrano političko predstavničko telo

koje u republici ne bi nosilo nikakve odgovornosti prema demokratski izabranim i odgovornim organima te republike.

U stvari, to je upravo način da se klasni i nacionalni interesi izražavaju kroz jedinstveni interes samoupravno udruženog rada, čime se najuspešnije suzbija tendencija ka veštačkom podvajanju klasnog i nacionalnog, bilo sa stanovišta reakcionarnog nacionalizma, bilo sa stanovišta nekakve dogmatsko-centralističke ideologije državno-svojinskog birokratizma.

S obzirom na sve što sam izneo, Teze za novi Ustav predviđaju veoma značajne promene i u sastavu Savezne skupštine i u načinu njenog rada. Pomenuću samo najvažnije.

Prvo, budući da je ostvarivanje funkcija federacije već na osnovu dosadašnjih ustavnih načela zajedničko pravo i zajednička odgovornost radnih ljudi svih republika i pokrajina — i to kroz zajedničko i ravnopravno ostvarivanje njihovih klasnih, radnih i nacionalnih interesa — to i Skupština federacije treba da bude izgrađena na načelima takvog delegatskog sistema koji će što doslednije izraziti upravo tu ulogu republika i pokrajina, to jest kao instrumenta klasne vlasti radnih ljudi, kao instrumenta samoupravno udruženog rada i kao instrumenta nacionalne slobode i ravnopravnosti. Znači, težište rada Skupštine u federaciji mora biti na sporazumevanju, a ne na nadglasavanju. Ali ipak, budući da se odluke moraju donositi, potrebno je da postoji i odlučivanje i prostom ili kvalifikovanom većinom glasova. Međutim, da bi se što više smanjila mogućnost za konflikte koji mogu nastati ako bi se to glasanje pretvorilo u prostu majorizaciju interesa cele nacije, odnosno republike, prihvaćeno je načelo da se Skupština federacije formira na osnovu jednake zastupljenosti republika i odgovarajuće zastupljenosti pokrajina, to jest na principu pariteta.

Zatim zauzeto je stanovište da delegacije republika, odnosno pokrajina koje one upućuju u Skupštinu federacije radi odlučivanja o poslovima koji su isključivo u nadležnosti organa federacije, odnosno Skupštine federacije treba da budu izraz interesa udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica u republici, to jest da proizlaze iz istih delegacija kao i opštinske i republičke skupštine. Prema tome, samoupravna baza Skupštine federacije je u suštini identična sa samoupravnom bazom republičke i opštinske skupštine. Zato treba polaziti od toga da će i tendencije koje će ta baza izražavati biti, u stvari, identične i u opštinskoj i u republičkoj skupštini i u Skupštini federacije. Drugim rečima, takva struktura

Skupštine federacije predstavlja, u suštini, identičnu strukturu sa onom koja je izražena u delegatskim većima opštinske i republičke skupštine, s tom razlikom što je građena na načelu pariteta. Kroz takvu delegatsku strukturu ujedno dolazi do izražaja jedinstvo klasne vlasti radnika u federaciji.

Međutim, kada je reč o pitanjima o kojima se odluke u federaciji mogu donositi samo u saglasnosti sa republičkim i pokrajinskim skupštinama ili njihovim izvršnim organima, jasno je da je za efikasan rad i brzo i što odgovornije rešavanje zajedničkih problema neophodno da delegacije proizlaze direktno iz republičkih skupština. Očigledno je, takode, da one mogu uspešno delovati samo na osnovu izričitog imperativnog mandata, to jest saglasnosti skupština koje predstavljaju. Zato se u Tezama za novi Ustav vršenje ovih funkcija poverava posebnom veću u sastavu Skupštine federacije.

U skladu s tim u Tezama se predlaže da se sadašnji naziv Savezna skupština izmeni u Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ta promena nema samo formalni značaj. Njen smisao je u tome da će sada upravo u okviru Skupštine federacije određene odluke iz nadležnosti federacije, u stvari, zajednički donositi republičke i pokrajinske skupštine preko svojih delegacija i neposredno.

Nema sumnje da takvi odnosi stvaraju i određene komplikacije u funkcionisanju celog državnog sistema. Jedan centralistički državni sistem se, svakako, na prvi pogled, čini jednostavnijim i »udobnijim«. Ali komplikacije su, kao što svi znamo — ne samo iz tuđe nego i iz vlastite prakse — još mnogo veće kada centralizam i majorizacija u jednoj mnogonacionalnoj zemlji dovedu do nepremostivog zaoštavanja u međunacionalnim odnosima. A u takvim zaoštavanjima se onda postavlja alternativa: ili napustiti demokratski samoupravni kurs da bi se održao jedan centralistički koncept mnogonacionalne zajednice — jer se on može održati samo prinudom odozgo — ili smelo odbaciti takav centralistički koncept da bi se odnosi među narodima mogli uspostavljati na bazi demokratskih i samoupravnih rešenja. Ali u tom slučaju se moraju u međunacionalni odnosi uređivati u skladu s tim ciljem.

Mi smo se odlučili za tu drugu alternativu, ne da bismo oslabili, nego da bismo ojačali jedinstvo i bratstvo naroda Jugoslavije. Svi znamo da su narodi Jugoslavije toliko snažno i sudbinski povezani svojim dugoročnim interesima i ciljevima da mogu braniti i jačati to

svoje jedinstvo i bratstvo i u uslovima demokratskog i samoupravnog društva, ali pod uslovom, naravno, da su u tom društvu oni zaista slobodni i ravnopravni.

Prema predlogu Teza, Skupština federacije bi bila sastavljena od dva veća: Saveznog veća i Veća republika i pokrajina.

Savezno veće bi sačinjavale delegacije radnih ljudi republika i pokrajina, kao samoupravnih društveno-političkih zajednica, a bilo bi nadležno da odlučuje o pitanjima iz takozvane »čiste« nadležnosti federacije. Ovo Veće bi sačinjavalo po trideset delegata iz svake republike i po dvadeset delegata iz svake pokrajine. Osnova za njihov izbor bile bi iste delegacije koje će učestvovati i u radu opštinskih i republičkih skupština.

Kandidacioni postupak za izbor delegata ovog Veća sprovodio bi se na sličan način kao i u republikama i opštinama, u okviru Socijalističkog saveza, a samo kandidovanje vršile bi pomenute delegacije organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica.

Veće republika i pokrajina, pak, obrazovalo bi se sa ciljem da u njemu, putem svojih delegacija, skupštine republika i pokrajina sporazumno odlučuju o pitanjima predviđenim sadašnjim Ustavnim amandmanom 33. To znači da su delegati u ovom Veću dužni da zastupaju stavove republičkih i pokrajinskih skupština, ali i to da se u svojim skupštinama moraju zauzimati za predloge onih sporazumnih rešenja za koje smatraju da su prihvatljivi.

Teze predlažu da republičke skupštine šalju u ovo Veće delegaciju od po osam članova, dok bi delegacije pokrajinskih skupština brojale po pet članova.

Što se tiče načina odlučivanja u Veću republika i pokrajina, odnosno postupka usvajanja zakona u njemu, to jest zakona za koje se traži saglasnost republičkih skupština, predlagači mogu biti: Savezno izvršno veće, skupština republike ili pokrajine i delegacija skupštine republike ili pokrajine u ovom Veću. Razume se, isto pravo ima i Predsedništvo SFRJ u skladu sa svojim drugim ustavnim pravima. Veće republika i pokrajina dostavljalo bi nacrt ili predlog zakona republičkim i pokrajinskim skupštinama na razmatranje. Zatim bi samo oformilo definitivni tekst predloga zakona koji bi republičke i pokrajinske skupštine mogle — kako predlažu Teze — prihvatiti ili odbaciti, ali samo u celini. Ovakvim rešenjem želi se onemogućiti odugovlačenje donošenja zakona putem, recimo, naknadnog podnošenja amandmana koji bi se

pojaviću pošto je suštinski sporazum već postignut. Takva odredba, naravno, ne isključuje da se u praksi produži postupak usaglašavanja ako bi zbog nekog pojedinačnog nerešenog pitanja postojala mogućnost da neka skupština odbaci ceo predlog. Kada se postigne saglasnost republičkih i pokrajinskih skupština, Veće republika i pokrajina donosi formalnu odluku da je zakon primljen, i on ima istu snagu za sve kao i svaki drugi savezni zakon.

Međutim, ako ne postoji društvena neophodnost da se o određenom spornom pitanju donese odluka, odluka se jednostavno neće doneti ako nisu saglasne sve republike i pokrajine, odnosno ako se skupštine republika i pokrajina ne slože o tome. Ako je, pak, reč o takvim pitanjima koja ne trpe odlaganja, na primer, ona od kojih zavisi stabilnost privrede i tržišta, ravnopravni ekonomski odnosi između republika i pokrajina, finansiranje narodne odbrane i budžeta uopšte, izvršenje obaveza prema nedovoljno razvijenim republikama i izvršenje međunarodnih obaveza Jugoslavije itd., kao i o drugim slučajevima kada bi zbog nerešavanja nekih pitanja mogla nastati znatna šteta za društvenu zajednicu kao celinu — u takvim slučajevima bi Savezno izvršno veće moglo predložiti Predsedništvu SFRJ da se donese privremena mera. Kada se Predsedništvo SFRJ saglasi sa donošenjem privremene mere, takav propis bi onda donelo Veće republika i pokrajina dvotrećinskom većinom glasova svih članova Veća i bez saglasnosti republičkih i pokrajinskih skupština. Ako se ne bi mogla postići ni dvotrećinska većina, onda bi samo Predsedništvo SFRJ moglo odlučiti da bude primljena i ona odluka o privremenoj meri za koju je glasala prosta većina delegata u ovom Veću.

Znači, predlozi Koordinacione komisije obezbeđuju da organi federacije ne mogu biti paralizovani u slučaju nesaglasnosti republika kad se odluka mora doneti. Ali ceo postupak donošenja privremenih mera ipak je povezan sa takvom političkom odgovornošću svih društvenih faktora, sve do Predsedništva SFRJ, da se neće moći tako olako zahtevati donošenje privremenih mera. Drugim rečima, veoma snažno će biti izražen interes svih republika da se postigne sporazum i da ne dođe do privremenih mera.

Inače, zajednički delokrug Saveznog veća i Veća republika i pokrajina bio bi sveden na najmanju meru, to jest ta dva veća će veoma retko zajednički odlučivati. Prema sadašnjim predlozima, ova dva veća bi ravnopravno, kao Skupština SFRJ, birala samo Predsednika Republike, predsednika i potpredsednike Skupštine

SFRJ, članove Saveznog izvršnog veća, sudije Ustavnog suda Jugoslavije i Saveznog suda, proglašavala bi izbor i objavljivala sastav Predsedništva SFRJ. To je, manje-više, ceo delokrug nadležnosti u kome bi se oba veća pojavljivala kao ravnopravni partneri u odlučivanju.

Savezno izvršno veće

Što se tiče položaja i uloge Saveznog izvršnog veća u skupštinskom i, uopšte, u našem političkom sistemu, Teze za novi Ustav ne predviđaju neke bitne promene osim onih, naravno, koje proizlaze iz promena nadležnosti i načina rada federacije. Drugim rečima, Savezno izvršno veće će, načelno posmatrano, obavljati manje-više iste društvene funkcije kao i dosad i za njihovo izvršenje biće odgovorno Skupštini SFRJ. I način njegovog izbora biće uglavnom isti. Naime, Predsednik Republike, odnosno Predsedništvo SFRJ predložiće Skupštini SFRJ predsednika Saveznog izvršnog veća, a on će zatim predložiti Skupštini SFRJ listu kandidata za sastav Saveznog izvršnog veća.

Međutim, izmenjena struktura Skupštine federacije, a i uvođenje institucije Predsedništva SFRJ, svakako izazivaju određene promene u rasporedu nadležnosti i u međusobnim odnosima organa federacije. Na primer, obrazovanjem Veća republika i pokrajina Savezno izvršno veće više neće biti faktor formalnog usaglašavanja stavova između republika i pokrajina ako je reč o pitanjima koja se moraju rešavati zakonima ili odlukama skupština, a ne izvršnih organa. Istina, i u tom pogledu će Savezno izvršno veće morati u Veću republika i pokrajina da pokrene mnoge inicijative, da učestvuje u svim predlozima i postupcima za usaglašavanje, da zauzima i svoj stav u pogledu konačnih predloga i odluka Veća republika i pokrajina. Ali ono se tu ipak pojavljuje kao Skupštini odgovoran izvršni organ, a ne kao donosilac odluka. Savezno izvršno veće će i dalje imati odgovornost za formalno usaglašavanje onih podzakonskih akata, odnosno odluka o kojima ono treba da se usaglašava sa republičkim i izvršnim organima, a ne sa skupštinama. Tu će svoje mesto zadržati svakako i medurepublički komiteti kao direktni učesnici u donošenju upravnih odluka u federaciji.

S druge strane, Savezno izvršno veće će biti u punoj meri samostalan i odgovoran organ, kako u pogledu stručno-političke pripreme i izvršenja skupštinskih odluka i političkih smernica

Predsedništva SFRJ, tako i u pogledu pokretanja inicijativa pred tim organima. Za svoj rad Savezno izvršno veće odgovaraće Saveznom veću Skupštine SFRJ kad je reč o nadležnostima organa federacije, a Veću republika i pokrajina kad je reč o pitanjima iz oblasti gde je potrebna saglasnost republika i pokrajina. U stvari, u ovom drugom slučaju Savezno izvršno veće je i direktno odgovorno i republičkim skupštinama. Ali, u oba slučaja, ako smatra da ne može sprovesti odluke jednog ili drugog veća, Savezno izvršno veće može podneti ostavku, a i oba ta veća mogu postaviti pitanje poverenja Saveznom izvršnom veću.

Sve te izmene, uzete u celini, omogućuju, odnosno uslovljavaju i neke promene u sastavu Saveznog izvršnog veća. Prvo, u Tezama se predlaže sa Savezno izvršno veće, po svom sastavu, bude nešto uže telo nego što je sada. Doduše, u Tezama se ne precizira broj njegovih članova, ali iz njih proizlazi takva orijentacija. To telo bi bilo uglavnom sastavljeno samo od rukovodilaca pojedinih resora ili nosilaca koordinacionih funkcija između resora u oblasti upravnog izvršenja. I, drugo, iz tih razloga, u Tezama se ne insistira na paritetu republika u pogledu celog sastava Saveznog izvršnog veća, što je bila praksa poslednjih godina, to jest posle donošenja amandmana iz 1971. godine. Tada je, naime, bio postavljen i ostvaren zahtev da se Savezno izvršno veće formira na principu pariteta, s obzirom na stari sastav Savezne skupštine koja je bila građena na drugom principu. Međutim, sada će oba veća Skupštine SFRJ biti formirana na principu pariteta. Taj princip, međutim, ne odgovara takvom stručno-političkom telu kakvo Savezno izvršno veće treba da bude, jer njegovi članovi nisu u tom telu da bi zastupali stavove i interese pojedine republike, odnosno pokrajine — što je zadatak delegacija republika i pokrajina u skupštini. Članovi Saveznog izvršnog veća i funkcioneri u njemu moraju kvalifikovano i uz jednaku moralno-političku odgovornost prema svim republikama i pokrajinama izvršavati odluke saveznih organa. Zato je najvažnije da svi organi savezne uprave budu što kvalifikovaniji za obavljanje takvih svojih funkcija, jer će time doneti najviše koristi svima. No mada paritet, kao što sam rekao, tu nije potreban, potpuno je očigledno — a to i Teze zahtevaju — da se u izboru članova Saveznog izvršnog veća i funkcionera savezne uprave uopšte svakako mora voditi računa o tome da u njima uvek budu zastupljeni kadrovi iz svih republika i pokrajina. Da bi taj princip bio obezbeđen, u Tezama je predviđeno da određeni manji broj

članova Saveznog izvršnog veća Skupština SFRJ ipak obavezno mora da bira na bazi ravnopravne zastupljenosti republika i pokrajina, to jest po principu pariteta.

Inače, Teze utvrđuju obavezu svih saveznih funkcionera koji rade u oblasti upravnog izvršenja da budu odgovorni isključivo organima federacije i da samo od njih mogu dobijati direktive za svoj rad. Jer ravnopravnost republika u Saveznom izvršnom veću ne ostvaruje se time što će svaka republika uticati preko nekakvog »svog« saveznog sekretara ili »svog« saveznog funkcionera, nego na taj način što će svaki savezni sekretar ili drugi funkcioner ili ambasador biti podjednako odgovoran svim republikama i pokrajinama, dakle, ni jednoj ni više ni manje nego drugim. Prihvatajući to načelo, Koordinaciona komisija je smatrala da interesi i uticaji republika i pokrajina treba da dodu do punog izražaja kroz Skupštinu SFRJ, pa i kroz Predsedništvo SFRJ, ali da organi savezne uprave, zajedno sa Saveznim izvršnim većem — čija je nadležnost da izvršavaju već utvrđenu politiku i zajedničke odluke Skupštine — moraju podjednako savezno i odgovorno služiti svima, to jest podjednako odgovorno obezbeđivati interese svih republika i pokrajina. Ako bi neki savezni funkcioner sprovodio neku posebnu »republičku« politiku, onda je jasno da on mora doći u sukob ne samo sa interesima neke druge republike ili pokrajine nego i sa svojom ustavnom odgovornošću, kako je sada fiksirana u Tezama za novi Ustav.

Predsednik Republike i Predsedništvo SFRJ

Što se tiče ustavnog položaja i nadležnosti Predsednika Republike i Predsedništva SFRJ, načelno uzev, ne predviđaju se neke bitne promene. U pogledu Predsednika Republike uopšte se ništa ne menja, a u pogledu Predsedništva SFRJ određenu manje značajnu promenu predstavlja to što sada deo nadležnosti koje se odnose na oblast sporazumevanja između republika i pokrajina preuzima na sebe Veće republika i pokrajina. Odgovornost Saveznog izvršnog veća Veću republika i pokrajina — a to, u stvari, znači republičkim i pokrajinskim skupštinama — omogućuje da republike i pokrajine tim putem više saraduju na raščišćavanju spornih pitanja sa Saveznim izvršnim većem nego preko Predsedništva Republike. Osim toga, ako imamo u vidu ulogu medurepubličkih komiteta koji će postojati pri Saveznom izvršnom veću, pa i nekih drugih

koordinacionih tela u sastavu savezne uprave, koja se ne predviđaju u Tezama za novi Ustav nego se pominju u diskusijama o daljoj razradi novog Ustava — onda je jasno da će koordinaciona funkcija Predsedništva SFRJ u tom pogledu biti, još više nego dosad, politička, a ne operativna, osim u slučaju takozvanih privremenih mera, nekih pitanja narodne odbrane, spoljne politike i nekih aspekata državne bezbednosti, ali u ograničenim okvirima.

Međutim, politička uloga Predsedništva SFRJ u našem društvu nikako se ne smanjuje, nego na određen način jače naglašava. Štaviše, rekao bih da je ona u našem sistemu jedan od bitnih faktora društvene stabilnosti. Jer Predsedništvo SFRJ upravo kao instrument vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, i kao organ republika i pokrajina, i kao jedna od funkcija skupštinske vladavine, i kao organ federacije obezbeđuje — na bazi odluka skupština — direktnu kontrolu i političko usmeravanje određenih ključnih faktora državne vlasti i njenog izvršenja, i to naročito kad je reč o uskladjivanju međurepubličkih odnosa, o narodnoj odbrani, o međunarodnom položaju zemlje i nekim aspektima državne bezbednosti. Zato su ti elementi u Tezama za novi Ustav nabrojani kao politička funkcija Predsedništva. Upravo zbog toga Teze za novi Ustav predlažu dve promene u strukturi Predsedništva. Prva se odnosi na smanjenje broja njegovih članova; naime, svaka republička i pokrajinska skupština birala bi samo po jednog člana Predsedništva SFRJ, a ne po tri, odnosno pokrajine po dva, kao dosad. Druga promena bi bila u tome što bi i Predsednik Saveza komunista Jugoslavije bio po položaju član Predsedništva SFRJ. Doduše, praktično, u tom pogledu ništa se ne menja u dosadašnjoj praksi jer je Predsednik Saveza komunista Jugoslavije, to jest drug Tito i Predsednik Republike i kao takav već sada član, odnosno predsednik Predsedništva SFRJ. Ali time što to sada postaje ustavni princip izražava se samo jedna realnost našeg društva, naime, da je vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista bitan faktor stabilnosti i kohezije našeg društva.

Verovatno će biti pitanja zašto ovu odredbu unosimo u Ustav jer Savez komunista Jugoslavije je i dosad imao takvu ulogu, iako Ustav nije sadržavao tu odredbu. To je, doduše, istina. Ali se takođe pojavljuje jedna druga, u izvesnoj meri nova istina. Naime, da su se u rezultatu demokratizacije našeg društva — koju novi Ustav nikako ne želi da ograničava, nego, naprotiv, da produbljuje — pojavili neki novi reakcionarni ili veoma konzervativni pretendenti

na vodeću ulogu u sistemu državne vlasti, koji pokušavaju da potisnu Savez komunista i socijalističke snage na sporedni kolosek našeg društvenog života. O tome sam govorio u početku ovog izlaganja, pa to neću ponavljati. Zato naš Ustav mora jasno reći da u našem sistemu državne vlasti rukovodeću ulogu može imati samo radnička klasa u samoupravnoj povezanosti sa svim radnim ljudima. A neodvojivi sastavni deo te uloge u jednoj zemlji koja je izašla iz revolucije kao što je naša predstavlja i vodeća idejna i politička uloga avangardnih snaga te klase, to jest Saveza komunista.

Prema tome, politički sistem koji izgrađujemo mogli bismo nazvati samoupravnom skupštinskom vladavinom, zasnovanom na delegacijama udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica, ali i na sasvim određenoj ustavnoj ulozi onih idejnih i političkih faktora našeg društva koji predstavljaju organizovanu socijalističku društvenu svest i akciju, što se, između ostalog, izražava i u specifičnoj društvenoj funkciji Saveza komunista.

Odnos između samoupravnog i državnog sistema

U našem načelnom pristupu ulozi države u savremenoj praksi socijalističkog društva ni u novom Ustavu nisu predviđene neke promene. I novi Ustav, isto kao i dosadašnji, tretiraće državu kao instrument vlasti radničke klase koja tu vlast vrši zajedno sa seljacima i drugim radnim slojevima društva.

Međutim, u pogledu stvarnog obezbeđivanja takvog klasnog karaktera državne vlasti Teze za novi Ustav su mnogo određenije, i to pre svega time što ističu princip neposrednog delegiranja u organe vlasti. One polaze od toga da vlast ne pripada nekoj isključivo apstraktno idejno i politički izraženoj radničkoj klasi, nego da ona pripada konkretno organizovanoj radničkoj klasi — onoj radničkoj klasi koja je organizovana u samoupravno udruženom radu i drugim samoupravnim zajednicama u kojima neposredno ostvaruje svoje radne i druge društvene i životne interese, onoj radničkoj klasi koja je organizovana u svojim klasnim, odnosno društveno-političkim organizacijama. Tako organizovani radni ljudi biraju onda svoje delegacije i delegate koji treba da odlučuju u organima državne vlasti, to jest da imaju direktnu kontrolu nad ključnim pozicijama te vlasti. Drugim rečima, delegatski sistem nije ništa drugo nego doslednije ostvarivanje Marksovog shvatanja

pojma diktature proletarijata kao »radničke klase organizovane kao država«. A sadržina i cilj te vlasti jeste, u stvari, organizovanje i razvijanje društva kao slobodne zajednice proizvođača. Taj cilj je u Ustavu izričito formulisano.

Razume se, taj cilj se ne može postići preko noći. Ali isto tako je neprihvatljiva tendencija da se on prosto odlaze za budućnost, a da se društvo, rekao bih, konzervira u nekim prelaznim oblicima. U tom smislu smo se uvek suprotstavljali poznatoj Staljinovoj tezi da Marksova i Lenjinova teorija o »odumiranju« države spada u daleku budućnost, a da je sadašnji zadatak, u stvari, samostalno i svestrano jačanje uloge države. Nasuprot tome, naglašavali smo da je svaki korak u proširivanju uloge samoupravljanja i korak u »odumiranju« države. Ali ujedno smo uvek isticali da to nikako ne znači slabljenje države kao instrumenta vlasti radničke klase, jer ona kao organ vlasti ne može da slabi sve dotle dok je ta vlast društveno-istorijska neophodnost. Oblici te vlasti i njenog ispoljavanja menjaće se, dobijaće razne demokratske forme, ali njena sadržina mora ostati sve dotle dok radnička klasa ne izvojuje definitivne bitke za socijalizam u praksi, u proizvodnim odnosima.

Drugim rečima, Teze za novi Ustav polaze od gledišta da nije dovoljno samo govoriti o vlasti radničke klase, jer se iza takvog praznog pričanja i raznih vrsta demagogije mogu kriti i veoma sumnjive političke ambicije. Naprotiv, radničku klasu, odnosno sve radne ljude treba učiniti direktnim nosiocem vlasti upravo u samoupravnoj organizaciji u kojoj oni rade, žive i ispoljavaju svoje neposredne i dugoročne interese i ciljeve. Naravno, u takvom sistemu moraju imati svoje mesto i odlučujući uticaj i organizovane snage socijalističke svesti koje će znati da povezuju današnji sa sutrašnjim danom, neposredni interes sa dugoročnim, a pojedinačni sa zajedničkim, iskustvo prakse sa naukom, idejno-političke ciljeve sa stručnim sredstvima i metodima ostvarivanja. U svemu tome se prepliće, rekao bih, sistem samoupravljanja sa sistemom državne vlasti na takav način da je upravo sistem samoupravljanja i baza i polazna tačka državne vlasti, kao »radničke klase organizovane kao država«.

Upravo takvim ciljevima služi ustavni koncept našeg skupštinskog i političkog sistema koji predlažu Teze za novi Ustav.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX, BIGZ, Beograd, 1974; str. 438—469.

O PREDLOGU ZA UTVRĐIVANJE NACRTA NOVOG USTAVA

Iz izlaganja na sednici Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja od 21. maja 1973. godine, u Beogradu. Tekst je objavljen u dnevnoj štampi, 22. maja 1973. godine.

Kada je juna 1971. godine Zajednička komisija svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja, u dogovoru sa odgovornim organima u republikama i autonomnim pokrajinama, formirala Koordinacionu komisiju za usklađivanje rada u tzv. drugoj fazi ustavnih promena, ona joj je stavila u zadatak da pripremi predlog teksta izmena i dopuna Ustava SFRJ, koji bi bio osnova za rad Komisije Savezne skupštine za ustavna pitanja kao i za javnu diskusiju i izradu konačnog teksta Predloga novog Ustava.

Koordinaciona komisija bila je, ujedno, zadužena da taj rad obavi u saradnji sa odgovornim organima i radnim telima u republikama i autonomnim pokrajinama, koji su u njima bili ovlašćeni za taj rad, s ciljem da podneti predlog izmena i dopuna Ustava SFRJ bude usaglašen sa republikama i autonomnim pokrajinama odnosno sa njihovim odgovornim organima, koliko god je to moguće već u početnoj fazi rada.

Osim toga, zadatak Komisije bio je i da se u toku svog rada konsultuje sa odgovornim organima Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija. Sam sastav Koordinacione komisije, u kojoj su učestvovali odgovorni predstavnici republičkih i pokrajinskih organa, kao i društveno-političkih organizacija, zajedno sa naučnim i stručnim radnicima, olakšao joj je ostvarenje zadataka koje joj je poverila Komisija za ustavna pitanja.

Rezultat toga rada je Predlog za utvrđivanje nacrtu novog

teksta Ustava, koji je danas na našem dnevnom redu. Podnoseći ovaj Predlog Koordinacione komisije mogu da obavestim Komisiju za ustavna pitanja da je u toku rada na njemu postignuta puna načelna saglasnost odgovornih državnih i političkih tela koja su u republikama i autonomnim pokrajinama bila zadužena za rad na ustavnim promenama. Ista takva saglasnost izražena je pre neki dan na zajedničkoj sednici Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije i Predsedništva SFRJ.

Mislim da sama ta činjenica ubedljivo govori o tome da će i novi Ustav biti, s jedne strane, demokratski dogovor između ravnopravnih republika, uključujući i autonomne pokrajine, a, s druge, biće izraz najnaprednijih težnji naše radničke klase, radnih ljudi i uopšte progresivnih stvaralačkih snaga našeg društva. To je još jedna potvrda unutrašnje snage naše mnogonacionalne državne zajednice, zasnovane na zajedničkoj socijalističkoj revoluciji i na ideji bratstva i jedinstva slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti.

Po svojoj idejnoj sadržini i pravcu razvoja našeg društva, novi Ustav će biti direktni nastavak u izgrađivanju samoupravnog socijalističkog sistema, koji smo započeli Zakonom o radničkim savetima iz 1950. godine, zatim Ustavnim zakonom iz 1953. i Ustavom iz 1963. godine. I po obliku i po strukturi, predloženi tekst Ustava zadržava suštinsku vezu sa Ustavom iz 1963. godine. O tome govori već sama činjenica što se uvodni, načelni deo Ustava, prema Predlogu koji je pred nama, suštinski nije mnogo menjao, iako je normativni deo Ustava veoma mnogo izmenjen.

Sve to samo potvrđuje da su sadašnje ustavne promene prirodni nastavak i korak dalje u razvitku dosadašnjeg ustavnog sistema u istom pravcu naše revolucije. Drugim rečima, u dosadašnjem razvitku našeg ustavnog sistema uvek su se, što se tiče unutrašnjeg društvenog razvitka, u središtu pažnje nalazili i nalaze se današnji i dugoročni interesi radničke klase i svih radnih ljudi, jačanje i unapređivanje samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa i izgrađnja i jačanje takvog sistema političke vlasti i socijalističke demokratije koji je zasnovan na vodećoj ulozi radničke klase, u savezu sa seljacima i svim radnim ljudima i na samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa. A u pogledu međunarodne uloge Jugoslavije, to su bili mir i miroljubiva i aktivna koegzistencija država bez obzira na karakter društvenog sistema, kao put ka preovladavanju blokovske podele sveta i svih

oblika ekonomskog i političkog potčinjavanja naroda, to jest politika nesvrstavanja.

S druge strane, međutim, promene koje ovaj predlog unosi u naš ustavni i društveni sistem uopšte tako su značajne i obimne da istovremeno možemo govoriti i o novom Ustavu.

Ni taj novi Ustav, međutim, nema pretenzija da nekakvim konstrukcijama stvara lažnu sliku idealnog društva. On, u stvari, polazi od realnosti našeg vremena, ali nastoji da radničkoj klasi i svim progresivnim ljudima našeg socijalističkog društva stvori povoljnije uslove i efikasnija sredstva u borbi za dalje progresivne korake socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i za bolji sutrašnji dan radnog čoveka. Drugim rečima, Ustav nema pretenzija da »usrećuje« naše radne ljude, već da im stvara povoljnije uslove i sredstva da sami budu u najvećoj mogućoj meri »kovači« svoje sreće.

U kontekstu takvog ustavno-pravnog i društveno-istorijskog kontinuiteta našeg društva i naše socijalističke revolucije Koordinaciona komisija je, razmatrajući koncepciju predloga ustavnih promena i pojedina rešenja, imala u punoj meri u vidu kritičku analizu dosadašnjeg razvitka našeg samoupravnog društveno-ekonomskog i političkog sistema, izvršenu od strane najodgovornijih političkih tela naše zemlje, a naročito onu koja je izvršena u poslednje vreme, na osnovu inicijativa druga Tita i Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije, kao i Pisma druga Tita i Izvršnog biroa.

Ako pođemo od dosadašnjih pozitivnih i negativnih iskustava u razvoju našeg samoupravnog socijalističkog sistema i od našeg sadašnjeg društveno-političkog stanja i problema sa kojima se sada suočavamo, onda će, po mome mišljenju, dugoročni društveno-ekonomski i politički uticaj sadašnjih ustavnih promena biti veoma značajan.

Mislim da je svakako najvažnija činjenica da se celokupni proces i ciklus društvene reprodukcije — na osnovama samoupravnog raspolaganja sredstvima za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini — prema novom Ustavu organizuje na takav način i reguliše putem takvih unutrašnjih ekonomskih odnosa u kojima su radnik u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno njegov rad i drugi njegovi neposredni i dugoročni životni i društveni interesi uvek početak i kraj toga procesa.

Doduše, novi Ustav daje samo načelne osnove tog sistema. Na tim osnovama biće neophodno u najkraćem mogućem roku izgraditi savezno i republičko zakonodavstvo, kojim će se konkretnije regulisati odnosi u tom sistemu. Zatim će biti potrebno da se celokupni sistem samoupravnih dogovora o udruživanju, kao i statuti organizacija udruženog rada svih tipova prilagode ustavnim i zakonskim odredbama.

Takvim sistemom naša radnička klasa i svi naši radni ljudi dobijaju u ruke snažno sredstvo kojim će moći kontrolisati ne samo šta se događa s njihovim viškom rada i dohotkom već i šta biva sa njihovim minulim radom. I ne samo to. Oni će preko dohotka osnovne organizacije udruženog rada i stvarno raspolagati tim sredstvima. Na taj način, s jedne strane, postavljamo snažnije brane od dosadašnjih nastajanja tehnokratsko-monopolističkih i sličnih centara raspolaganja društvenim sredstvima akumulacije, a s druge, mnogo odlučnije i beskompromisnije nego dosad obezbeđujemo da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada postanu odlučujući faktor u raspolaganju celokupnim dohotkom udruženog rada.

Drugim rečima, otuđivanje dohotka od radnika i njegova koncentracija u razne centre koji monopolistički raspolazu sredstvima društvene akumulacije, a što je u poslednje vreme postala veoma zabrinjavajuća pojava u našem društvu, novim Ustavom biće načelno zabranjeno, a u praksi bar bitno otežano, tako da će se — ukoliko se bude pojavljivalo — javljati kao izrazita deformacija, a ne kao društveno priznata činjenica, što je ono, u stvari, danas.

Nema sumnje da će to omogućiti i solidniju dalju izgradnju našeg privrednog sistema, a naročito sistema privrednog planiranja kao njegovog sastavnog dela. U tom smislu će društveno-ekonomske promene koje unosimo novim Ustavom istovremeno pozitivno uticati i na našu buduću privrednu praksu. Mislim da neću preterati ako kažem da je to jedan od najznačajnijih koraka dalje i u stvaranju uslova za bržu demokratsku samoupravnu integraciju udruženog rada, kao i u stvaranju one slobode radnika u radu i privredivanju koja ga čini ne samo subjektom tog privredivanja već i samostalnim planerom svoje budućnosti i budućnosti svoje dece ne samo u radu već i u pogledu svih životnih uslova. A to je osnovno i suštinsko merilo u oslobađanju rada, odnosno radnog čoveka od stega privatno-svojinskog ili svakog drugog monopolističkog raspolaganja društvenim kapitalom. U isto vreme novim

Ustavom stvaramo uslove za prevazilaženje niza slabosti našeg sistema društvene reprodukcije, koje su ujedno i najveći izvor naših društveno-političkih teškoća.

Na planu političkog sistema Predlog nacрта novog Ustava radikalno rešava dilemu koju su stalno stavljale na dnevni red antisocijalističke i antisamoupravne snage u našem društvu, tj. da li će naša socijalistička demokratija biti gradena kao političko-predstavnička demokratija ili kao samoupravna demokratija udruženog rada i društvenog stvaranja. Mi smo se u poslednjem razdoblju našeg društvenog razvoja sukobili sa opasnošću da jedan društveni sloj — koji je, bilo svojom pozicijom u društvenoj reprodukciji, bilo svojim društvenim položajem, bilo svojim socijalnim i materijalnim interesima, bilo svojim ideološkim shvatanjima itd., zainteresovan za održavanje tehnokratsko-monopolističkih oblika upravljanja društvenim kapitalom — počeo da dobija sve veći politički uticaj u društvu, dok je u isto vreme uticaj radničke klase i ogromne većine radnih ljudi počeo slabiti. Mislim da nova ustavna rešenja koja se predviđaju u političkom sistemu omogućuju da se ta opasnost otkloni i da se pojača vodeća uloga interesa osnovnih slojeva radničke klase i uopšte radnog naroda u našem društvu, tj. onih u čijem je elementarnom socijalnom interesu da socijalizam napreduje, a ne da stagnira u okvirima tehnobirokratske vladavine nad društvenim kapitalom.

To se naročito odnosi na promene u skupštinskom sistemu. Predlažući te promene Koordinaciona komisija je pošla od ocene da su osnovni koncept i orijentacija u razvoju našeg dosadašnjeg skupštinskog sistema bili potvrđeni u praksi. Promene koje se sada tu predlažu usmerene su na dosledniji razvoj i dogradnju skupštinskog sistema na istim samoupravnim i demokratiskim osnovama, tj. prvenstveno na samoupravno i politički organizovanoj radničkoj klasi.

Osnovni zadatak koji je u tom pogledu stajao pred Koordinacionom komisijom bio je: kako socijalističke samoupravne proizvodne odnose još čvršće i doslednije pretvoriti u izvor i organizacione osnove političke vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i demokratije tog političkog sistema. Rešenjima koja se predlažu želi se obezbediti da direktan uticaj radnika iz materijalne proizvodnje i proizvodnje uopšte i radničke klase u celini zaista bude dominantan u skupštinskom i političkom sistemu. Tome cilju je usmeren

delegatski sistem koji treba da postane odlučujuća karakteristika i temelj konstituisanja i funkcionisanja skupštinskog sistema.

U vezi s tim posebno bih upozorio na značaj predložene ustavne odredbe da se nikakva odluka koja bi opteretila dohodak osnovnih organizacija udruženog rada ne bi mogla doneti ako je ne usvoji većina delegata iz onih organizacija udruženog rada koje taj dohodak neposredno ostvaruju. Upravo time radnička klasa postaje stvarni a ne samo deklarativni nosilac ekonomske i političke vlasti. Svim tim i drugim rešenjima novi Ustav bitno učvršćuje sistem socijalističke demokratije, ali ne na osnovama klasičnog buržoaskog liberalizma i profesionalnih političkih predstavnika, već na osnovu samoupravno udruženih radnih ljudi i građana u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, interesnim zajednicama, opštinama itd.

Kada smo se odlučili za takav put razvoja naše socijalističke demokratije, nismo to učinili zato što smo smatrali da socijalističko društvo ne može da nastaje i u drugim oblicima političkog sistema, to jest, recimo, u klasičnom parlamentarnom sistemu, tamo gde za to postoje odgovarajući društveno-istorijski i demokratski uslovi. Međutim, naš socijalistički sistem, naše socijalističko društvo je rezultat duboke narodne revolucije, a revolucija ima sopstvene zakone. Ko se u revoluciji okreće i vraća nazad, taj gubi bitku. Zato za nas okretanje nekom političkom sistemu buržoasko-demokratskog tipa ne bi značilo samo vraćanje nazad u društveno-istorijskom smislu već i menjanje odnosa snaga u korist antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, a time i zaoštavanje svih društvenih suprotnosti. Te dileme su u predloženim rešenjima za novi Ustav odlučno prevaziđene. Delegatski sistem, u stvari, predstavlja upravo ono u čemu je Marks video osnovnu karakteristiku diktature proletarijata, tj. »radničku klasu organizovanu kao država«. Ali oblici te diktature su demokratski i humanistički, jer je njen nosilac radnik, demokratski organizovan u samoupravno udruženom radu i oslonjen na svoje klasne, odnosno društveno-političke organizacije i na nauku. U takvim odnosima i sama država, tj. politička vlast, u sve većoj meri postaje, odnosno treba da postaje instrument samoupravno organizovanih radnih ljudi na svim područjima društvenog rada i stvaranja. A time se u prvom redu i stvaraju uslovi za onaj proces koji su Marks, Engels i Lenjin nazivali »odumiranjem države«.

Međutim, ni u pogledu političkog sistema novi Ustav nema

pretenzija da stvara neki idealni demokratski sistem; njegov glavni cilj je da sama radnička klasa, sam radni čovek, dobije u ruke snažno i efikasno oružje, da bi se bolje organizovao i da bi se u svojim samoupravnim organizacijama udruženog rada, u svojim klasnim društveno-političkim organizacijama i uopšte u sistemu političke vlasti mogao uspešnije boriti za vodeću ulogu svojih interesa u društvu, za svoj Ustavom utvrđen samoupravni položaj i za ostvarivanje svojih osnovnih životnih, tj. ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih interesa. Nova rešenja u sistemu društveno-ekonomskih odnosa, kao i u političkom sistemu i organizaciji društva uopšte, svakako će bitno doprineti učvršćivanju društvenog položaja radničke klase i radnog čoveka grada i sela uopšte, kao i ugrađivanju snažnijih brana određenim negativnim tendencijama koje su se dosad ispoljavale u našem društvenom razvitku.

Da bi se sve to ostvarilo, nisu, razume se, dovoljna samo ta ustavna rešenja sama po sebi, već, pre svega, dosledno i organizovano angažovanje same radničke klase, samih samoupravljača i svih progresivnih snaga naše socijalističke zajednice na pravcima daljeg razvoja naše socijalističke i samoupravne revolucije, čije je ciljeve Savez komunista Jugoslavije, zajedno sa svim progresivnim snagama našeg društva, jasno i dugoročno utvrdio. Zato novi Ustav ne samo da učvršćuje položaj subjektivnih faktora revolucije i socijalizma, a naročito Saveza komunista, Socijalističkog saveza i Saveza sindikata u samom ustavnom i političkom sistemu već ih ovlašćuje, odnosno određuje kao nosioce važnih društvenih i demokratskih funkcija u okviru ustavnog sistema. Još više nego dosad Ustav ističe te faktore kao bitne nosioce obezbeđivanja socijalističkog i samoupravnog karaktera naše demokratije, kao i kohezije, stabilnosti i progresivne inicijative u društvu.

Novi Ustav takođe treba značajno da doprinese jačanju funkcionalne efikasnosti kako državnog tako i samoupravnog sistema. Predlog nacrtu ustavnih promena polazi od gledišta da se niko ne može pozivati na državnu vlast da bi zakidao samoupravna prava radnog čoveka, ali i da se niko ne može sakrivati iza samoupravljanja da bi prikriao svoju samovolju i neodgovornost prema društvu i prema drugim radnim ljudima. U tom cilju u Predlogu nacrtu novog Ustava pre svega se insistira na odlučnijem preciziranju odgovornosti unutar samoupravnih organizacija, pri čemu se pravi jasna razlika između odgovornosti organa radničkog samoupravljanja koji uređuju odnose među radnim ljudima, utvr-

duju ekonomsku politiku i planiranje organizacija udruženog rada u interesu radnog čoveka itd., s jedne strane, i lične odgovornosti poslovnih organa koji upravljaju stvarima, tj. radom i poslovanjem organizacija udruženog rada, s druge. Osim toga, u Predlogu nacarta novog Ustava zahteva se da sve samoupravne organizacije budu otvorene prema društvu, tj. uvidu društva u njihove unutrašnje samoupravne odnose, poslovanje itd. Uvođenjem takvih novih organa, kao što su samoupravni pravobranilac i Veće za rešavanje samoupravnih sporova nastoji se da se spreče dugotrajniji samoupravni sporovi unutar organizacija udruženog rada i da se omogući uticaj i intervencija društva, tj. odgovarajućih društvenih organa i organizacija u onim slučajevima kada je to predviđeno Ustavom i Zakonom. U tom cilju i Službi društvenog knjigovodstva daju se jasna ovlašćenja u pogledu evidencije i nadzora nad poslovanjem samoupravnih radnih organizacija, a istovremeno se daju ustavne osnove i za razne vidove unutrašnje kontrole, između ostalog i takve kao što je radnička kontrola, koja se danas već formira u mnogim radnim organizacijama.

Istovremeno, u Predlogu nacarta novog Ustava daju se i jasno određena ovlašćenja državi, odnosno državnim organima u pogledu regulisanja privrednih tokova i preduzimanja svih potrebnih intervencija, bilo kada je u pitanju obezbeđivanje skladnog toka privrednog razvoja i ostvarivanje društvenog plana, bilo kada je reč o obezbeđivanju samoupravnih prava i odgovornosti ili društvenih interesa. Posebno se ovlašćuje federacija u odnosu na republike, a i republike u odnosu na opštine da mogu preduzimati regulativne mere i intervenisati odgovarajućim ekonomskim i administrativnim sredstvima uvek kada je u pitanju obezbeđivanje skladnog razvoja privrede ili ravnopravnost republika na jedinstvenom tržištu. Najzad, stvaraju se uslovi za slobodnije udruživanje rada i dohotka, uz bitno smanjenu opasnost da tim putem dode do deformacija tehnokratsko-monopolističkog tipa.

Koordinaciona komisija je smatrala da će se tim sredstvima i putevima moći odstraniti niz slabosti iz našeg samoupravnog i privrednog sistema, koje su dosad bile izvor neodgovornog ponašanja i dodatni faktor nestabilnosti naše privrede, a to će bitno doprineti unapređivanju funkcionalne sposobnosti samoupravnog sistema.

U vezi s tim moram ponoviti da sam ustavni tekst ni u kom pogledu neće izmeniti postojeću situaciju. On samo omogućava

preduzimanje odgovarajućih akcija i mera u samoj praksi, kako od strane državnih, tako i od strane samoupravnih organa, društveno-političkih organizacija i drugih odgovornih društvenih faktora.

Čini mi se da nam sada s tim u vezi predstoji rešavanje naročito tri kompleksa zadataka: prvo, što intenzivnije i što brže treba raditi na zakonodavstvu, i saveznom i republičkom, bez kojeg novi Ustav ne može u potpunosti zaživeti u praksi.

Drugo, treba obaviti ogroman posao oko donošenja samoupravnih sporazuma o udruživanju, statuta osnovnih organizacija udruženog rada, radnih organizacija i drugih samoupravnih zajednica, što ne može da ide samo spontanom akcijom u tim organizacijama, već se ta akcija mora osloniti na organizovanu društvenu, stručnu i političku pomoć. Isto tako, predstoje krupni zadaci na reorganizaciji interesnih zajednica, na izgradnji samoupravnog i društvenog dogovaranja i na osposobljavanju, to jest odgovarajućem organizovanju i prilagodavanju društveno-političkih organizacija, naročito sindikata, zadacima u toj oblasti.

I najzad, moramo kritički razmotriti celovitu strukturu državne uprave, od komune do federacije, uložiti odlučan napor da se ona što više prilagodi svim novim zadacima o kojima sam već govorio i da se, pre svega, učini efikasnijom, sposobnijom, samostalnijom i odgovornijom. U tom cilju državnu upravu moramo, da tako kažem, osloboditi ljudi sa činovničkim mentalitetom, a obogatiti je visokokvalifikovanim stručnim ljudima, koji će znati i hteti stvaralački da rade. U rad organa uprave moramo neposredno uključiti i odgovorne naučne radnike i institucije, ali, naravno, ne one iz pseudonaučnih kabineta koji smatraju da su izvršili svoju naučnu ulogu ako su iskritikovali »sve postojeće« u našoj zemlji, već one koji su sposobni da na osnovu realne naučne analize i kritike pokreću konkretne inicijative i daju predloge za rešavanje društvenih problema u praksi. Mislim da smo — kao društvo — u poslednjoj deceniji veoma zanemarili rad na izgradnji državne uprave. Ona je bila suviše ograničena u mogućnostima za akciju, a samim tim i u odgovornosti za stanje u društvu. Mislim da te slabosti u društvu treba što brže savladavati. Predlog nacarta novog Ustava daje sve potrebne osnove za takvu izgradnju državne uprave i za takvu njenu društvenu ulogu na svim nivoima društveno-političkih zajednica.

Upravo zato što sada idemo u još širu demokratizaciju našeg društva, na osnovu samoupravljanja, potrebna je tim sposobnija i

bolje organizovana državna uprava, koja će operativno obezbedivati, u stvari, te ključne pozicije državne vlasti. I obrnuto, ako ne budemo ojačali te organe — u pogledu njihovog kvaliteta kao i njihovog društvenog autoriteta — i sama naša demokratija biće izložena svakojakim kolebanjima i udarcima.

Jedan od bitnih društveno-istorijskih ciljeva predstojećih ustavnih promena jeste i dalje ustavno-pravno učvršćivanje i garantovanje pune nacionalne ravnopravnosti u svim oblastima društvenog života — od samoupravnog društveno-ekonomskog sistema do načina političkog odlučivanja u zajedničkim društvenim organima u federaciji, naročito u Skupštini. Osnova za nove ustavne odredbe u tom smislu su amandmani iz 1971. godine, koji su u suštini neizmenjeni preneti u novi tekst Ustava, s tim da su njihovom konceptu prilagođeni i svi drugi odnosi u političkom sistemu, posebno u strukturi i nadležnostima federacije i Savezne skupštine. S obzirom na nov karakter i nove nadležnosti federacije, Savezna skupština — koja bi se, prema Predlogu nacarta, ubuduće zvala Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije — bitno je izmenjena i po strukturi i po načinu rada, i znatno se razlikuje i u jednom i drugom pogledu od republičkih skupština.

Pošto je krug pitanja o kojima organi federacije mogu odlučivati samo na bazi sporazuma sa republikama i autonomnim pokrajinama veoma širok i veoma značajan, centralno pitanje u pripremi ovog dela novog Predloga Ustava je bilo: kako to sporazumevanje učiniti što bržim i efikasnijim, da zajednički interesi našeg društva i svih republika i pokrajina ne bi trpeli. Mislim da se predloženom strukturom Skupštine SFRJ to pitanje relativno uspešno rešava i u pogledu sadržine i u pogledu postupka. Kada kažem »relativno«, mislim na činjenicu da je svaki sistem sporazumevanja među republikama vrlo komplikovan i da nužno usporava sam postupak donošenja odluka. Međutim, iz sopstvenog iskustva znamo da i u prošlosti, kada su organi federacije imali pravo da samostalno donose odluke o svim tim pitanjima, te odluke ipak nisu mogle biti donete pre nego što na osnovu konsultacija sa republikama nije bio postignut kakav-takav sporazum. S druge strane, iskustvo nam takođe pokazuje da je u ovom kratkom periodu rada, od donošenja amandmana 1971. do danas, putem medurepubličkih komiteta za sporazumevanje rešeno mnogo više otvorenih problema nego u periodu koji je neposredno prethodio. S pravom, dakle, možemo očekivati da će tako biti i ubuduće,

pogotovo što su mehanizmi sporazumevanja sada bolje razrađeni i, bar po mome mišljenju, učinjeni efikasnijim a ujedno i demokratskijim. No u svakom slučaju, čak i ako tim postupkom proces donošenja odluka bude nešto usporen, postiže se u isto vreme jedan drugi krupan politički dugoročni cilj: naime, time se sa dnevnog reda skida ceo niz onih medurepubličkih sukoba koje su u prošlosti koristili reakcionarni nacionalizam i antisamoupravne snage za pritisak na naš sistem socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Međutim, iako je sporazumevanje o određenom broju pitanja iz nadležnosti federacije ustavna obaveza, Predlog nacarta novog Ustava sprečava da federacija bude paralisana zbog nepostojanja saglasnosti između republika i pokrajina u donošenju onih odluka kada je njihovo donošenje neophodna potreba društva, tj. ako bi njihovo nedonošenje izazivalo poremećaje ili onemogućilo normalan tok društvene reprodukcije. Predlog nacarta rešava to pitanje specifičnim postupkom prilikom donošenja privremenih mera u slučaju kada među republikama i pokrajinama nije postignut sporazum. Taj postupak omogućuje da odluke koje su nužne, uvek budu donete, čak i bez saglasnosti jedne ili više republika, ali uz neophodno angažovanje i veoma veliku političku odgovornost kako Saveznog izvršnog veća i odgovornih organa svih republika i pokrajina, tako i Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Preuzimanje takve političke odgovornosti neće biti uvek lako. Zbog toga bez preterivanja mogu reći da Predlog nacarta novog Ustava maksimalno stimuliše sve društvene faktore, uključujući tu i sve republike i autonomne pokrajine, da se sporazumevaju, odnosno da u određenim slučajevima čine i međusobne ustupke da bi se sporazumele oko donošenja odluke.

O ostalim pitanjima koja su u nadležnosti isključivo saveznih organa odlučivaće samo jedan dom Skupštine, to jest Savezno veće, koje će svoje »izvore« imati u istim delegacijama kao i skupštine opština i republika, ali koje će istovremeno predstavljati i republiku kao celovitu državnu i samoupravnu zajednicu.

Predlog nacarta unosi još jednu novinu. Naime, oba doma Skupštine SFRJ formiraju se na paritetnoj zastupljenosti republika, odnosno odgovarajućoj zastupljenosti autonomnih pokrajina. Ali, u isto vreme, on ukida formalnu obavezu i praksu pariteta u svim drugim organima Skupštine, tj. u Saveznom izvršnom veću i upravnim organima federacije. Pri tome se polazilo i od gledišta da

republike treba da budu ravnopravno predstavljene u Skupštini i da pre svega tu treba da utiču na odluke u federaciji i na rad izvršnih organa Skupštine SFRJ. Naravno, i kada je reč o izvršnim i upravnim organima federacije, obavezno treba voditi računa o tome da i tu budu zastupljeni funkcioneri i stručno-politički kadrovi iz svih republika i pokrajina, ali ne paritetno, već u odgovarajućoj srazmeri, s tim što će se, u isto vreme, obezbeđivati najviši mogući nivo stručne kompetencije tih organa, kao i to da svi radnici u tim organima vrše svoj posao sa istom odgovornošću prema svim republikama i autonomnim pokrajinama. Drugim rečima, u Predlogu nacrtu novog Ustava polazi se od toga da je bilo kakav direktni uticaj neke republike ili autonomne pokrajine na izvršnog ili upravnog funkcionera u organima federacije nespojiv sa prirodom te funkcije.

Prema tome, nacrtom novog Ustava nastoji se da se rešavanje svih problema medurepubličkih odnosa koncentriše u oba doma Skupštine SFRJ i u Predsedništvu SFRJ, s jedne strane, i u medurepubličkim komitetima pri Saveznom izvršnom veću, s druge. Kada je u bilo kom od tih organa, u okviru njegove nadležnosti, doneta odluka, onda su izvršni i upravni organi federacije i svaki pojedini funkcioner i radnik u njima dužni da savesno i sa podjednakom odgovornošću prema svim republikama i autonomnim pokrajinama sprovode te odluke. Mislim da će to umnogome raščistiti odnose u organima federacije, a, pre svega, učiniti javnim odnosno demokratskim rešavanje svih problema koji proizlaze iz međusobnih odnosa republika, odnosno između njih i organa federacije.

Ako sve to imamo u vidu, možemo slobodno reći da će novi Ustav biti i faktor daljeg demokratizovanja medunacionalnih odnosa u Jugoslaviji, učvršćenja ravnopravnosti republika, odnosno autonomnih pokrajina i bratstva i jedinstva među narodima i narodnostima Jugoslavije, a samim tim i faktor učvršćenja samoupravne i federativne državne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije. Mislim da se u toj činjenici izražava značajna pobeda progresivnih, socijalističkih i samoupravnih snaga u našoj zemlji u borbi protiv reakcionarnog, buržoaskog, ili birokratsko-tehnokratskog nacionalizma.

Najzad, novi Ustav će omogućiti da se učini i značajan korak dalje u razvoju naše opštine — i kao samoupravne zajednice i kao

osnovne društveno-političke zajednice. U Predlogu nacrtu novog Ustava predviđaju se veće garantije nego dosad u pogledu demokratske samostalnosti opštine, kako u oblasti upravljanja zajedničkim poslovima radnih ljudi u opštini, tako i u pogledu finansiranja tih poslova. Ali ne dozvoljava se ni opštini da se zatvara u nekakav autarkični sistem koji ne bi bio odgovoran prema zajedničkim interesima društva. Predlogom nacrtu novog Ustava bitno se sužava mogućnost nastajanja nekih tehnobirokratskih tendencija i odnosa u opštini koji su u nas u poslednje vreme bili uzeli prilično maha. To se čini, pre svega, putem pojačavanja ekonomske i političke uloge samoupravne baze i celovite samoupravne strukture u opštini, a u prvom redu organizacija udruženog rada, mesnih zajednica i interesnih zajednica. Time što će u strukturi opštinske skupštine biti neposredno predstavljene svi ti faktori, tj. organizacije udruženog rada i mesne zajednice preko svojih delegacija, a interesne zajednice preko svojih skupština ili drugih sličnih demokratskih organa, kao i time što se pojačava samostalnost i odgovornost organa opštinske uprave, kao kvalifikovanih upravno-izvršnih organa opštinske skupštine, znatno se smanjuje opasnost od uzurpiranja vlasti u opštinama od strane uskih grupa. S druge strane, time se podstiče efikasniji rad organa opštine.

U Predlogu nacrtu novog Ustava izašlo se u susret zahtevima da se izvori prihoda opštine u većoj meri oslobode zavisnosti od odluka upravnih organa republika i federacije. Međutim, ipak se polazi od toga da opštine u tom pogledu ne mogu biti neodgovorne prema društvu. To utoliko pre što nam i sadašnja iskustva pokazuju da su, na primer, neke mere bilo federacije bilo republika, u cilju ostavljanja većih sredstava privrednim organizacijama, bile bitno oslabljene ili dovedene u pitanje raznim vidovima nameta u opštini, nezavisno od toga da li se radilo o nametima na dohodak privrednih organizacija, lični dohodak radnih ljudi ili na cene i nezavisno od toga da li se radilo o porezima ili samodoprinosima ili poluprisilnim zajmovima. Potpuno je jasno da ni federacija, ni republike ne mogu voditi nikakvu efikasnu ekonomsku politiku ako ona ne važi ili neće važiti podjednako — kada bude utvrđena — za sve organe svih društveno-političkih zajednica.

Drugim rečima, u Predlogu nacrtu novog Ustava obezbeđuje se samostalnost finansiranja u opštinama, ali istovremeno i određena prava ne samo federacije nego i republika, koja treha posehno da budu utvrđena republičkim ustavom, u pogledu regulisanja odnosa

u toj oblasti, u skladu sa utvrđenom ekonomskom politikom i društvenim planom.

Po mome mišljenju, vrlo značajan, ako ne i najznačajniji, regulator politike opština u toj oblasti svakako će biti ustavna odredba o kojoj sam ranije govorio, naime, da ni u opštini nikakav »namet« na dohodak neće moći biti određen ako se s tim ne slože delegacije, odnosno delegati onih organizacija udruženog rada u kojima se taj dohodak neposredno ostvaruje. Nije isključeno, čak je, po mome mišljenju, gotovo sigurno da će ta odredba ponekad izazivati određene ozbiljnije društvene probleme, ali će oni u svakom slučaju biti manje opasni od sadašnjeg stanja, kada smo svedoci stalnog sveopšteg »napadanja« na dohodak radnih organizacija i na lični dohodak radnih ljudi. A ujedno će ta odredba i samim radnicima ukazivati da u njihovoj politici raspodeła dohotka i potrošnje unutar radnih organizacija treba da se ravnaju »prema guberu«, a ne prema željama.

Mislim da će u povezanosti sa svim tim merama značajnu ulogu odigrati odredbe o mesnim zajednicama. One, doduše, u načelnom smislu, ne donose ništa novo. Ali njima se čini kraj kolebanju da li su nam mesne zajednice potrebne ili nisu. Prema Predlogu nacrtu novog Ustava, one su obavezne. Samim tim, one dobijaju veoma istaknuto mesto u strukturi opštine i vrlo značajnu ulogu u povezivanju i, rekao bih, u samoupravnoj integraciji radnih ljudi i njihovih radnih organizacija i interesnih zajednica, kao i u udruživanju njihovih sredstava za zadovoljavanje niza zajedničkih socijalnih, kulturnih, obrazovnih i drugih potreba svakodnevnog života radnog čoveka.

U okviru tih samoupravnih oblika omogućava se, odnosno podstiče, na primer, i udruživanje sredstava zajedničke potrošnje u radnim organizacijama sa sredstvima i akcijama mesnih zajednica u rešavanju pomenutih problema, problema u stambenoj izgradnji, u stambenoj problematici uopšte itd. Drugim rečima, i u toj oblasti Predlogom nacrtu novog Ustava čini se korak dalje kako u demokratizaciji društvenih odnosa, tako i u efikasnosti samoupravnog sistema.

Moje je mišljenje da se za postizanje zadataka koje nameće ostvarivanje novog ustava, moramo bolje organizovati i u federaciji i u republikama, u državnom sistemu i u društveno-političkim organizacijama i da na tim poslovima moramo okupiti više onih

stvaralačkih, naučnih i stručnih kadrova, koji su spremni da svoj naučni rad povezuju sa praksom i da ga u njoj proveravaju.

Naš novi Ustav predstavljaće u izvesnom smislu jedinstven dokument ove vrste u svetu; jedinstven po samoupravnim oblicima proizvodnih odnosa i udruživanja rada i dohotka, i jedinstven po tome što su samoupravno organizovani radni ljudi istovremeno, na osnovu delegatskog načela, organizovani i kao država. Neki kažu da je to eksperiment. Međutim, samoupravljanje se u nas uspešno razvija, mada često i kroz prelazne krize i grčeve, već preko dve decenije. To više nije eksperiment, to je život jednog društva. Ako imamo probleme i teškoće, to je zato što je naše društvo mlado, što se razvija na još uvek uskoj materijalnoj bazi, što mora samo sebi probijati nove puteve, i što još uvek ne raspolaže sa dovoljno iskustva i znanja. Naše socijalističko samoupravljanje je još uvek više revolucionarna bitka radničke klase i radnog čoveka uopšte nego što je dominantna sadržina društvene svesti i nauke. Ali ono to sve više postaje.

Novi Ustav će, time što definitivno ukida određene dileme i alternative koje su suprotne samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa, još više podstaći i ubrzati razvoj društvene svesti u tom pravcu i time dati veću stabilnost celom našem društvu. U isto vreme, mi na taj način dajemo i svoj značajan doprinos društvenom progresu savremenog čovečanstva. Mislim da se možemo s pravom ponositi time što se u tom pogledu nalazimo u prvim redovima progressa savremenog čovečanstva.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX, BIGZ, 1974, str. 477—493.

PRAVCI RAZVOJA POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA

Ova rasprava napisana je kao osnova za diskusiju na Tridesetoj sednici Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o daljem razvoju našeg političkog sistema i zadacima Saveza komunista Jugoslavije. Sednica je održana 13. juna 1977. godine, u Beogradu. Rasprava i uvodno izlaganje Edvarda Kardelja prihvaćeni su na sednici kao osnova za aktivnost Saveza komunista Jugoslavije u pripremama za Jedanaesti kongres SKJ.

Posle Tridesete sednice, rasprava je objavljena pod naslovom »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« (septembar 1977), a u pripremi rukopisa za štampu autor je na nekim mestima proširio prvobitni tekst, podrobnije razradio pojedine teme i na odgovarajuća mesta uneo svoje uvodno izlaganje.

U martu 1978. godine štampano je drugo dopunjeno izdanje ove rasprave. U međuvremenu autor je pripremio posebnu verziju rasprave za objavljivanje u inostranstvu pod naslovom: »Putevi demokratije u socijalizmu«. Sve dopune koje je autor tim povodom uneo u raspravu unete su i u drugo izdanje knjige.

UVOD

U poslednjih 7—8 godina, a posebno odlukama Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, Ustavom iz 1974. godine, Zakonom o udruženom radu i drugim sistemskim zakonima, kao i odgovarajućim društvenim i političkim merama i akcijama, izvršene su u našem društvu veoma krupne, rekao bih, gotovo revolucionarne promene u društveno-ekonomskim i proizvodnim odnosima, kao i u ukupnim odnosima u federaciji, odnosno među republikama i pokrajinama, pa i u oblasti političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Ustavnim promenama koje su izvršene 1968. godine (Amandmani VII—XIX) i 1971. godine (amandmani XX—XLII) izmenjen je i dopunjen Ustav SFRJ iz 1963. godine.

Ustavne promene iz 1968. godine odnose se na bitne reforme u pogledu međunacionalnih odnosa, to jest na nov način, potpunije i jasnije su formulisana ustavna načela o odnosima između republika u federaciji, a posebno o suštini državnosti i položaju republika, autonomnih pokrajina i federacije. U stvari, tim promenama nije samo potvrđen stepen razvoja našeg samoupravnog društva, odnosno stepen razvijenosti samoupravne sadržine u međunacionalnim odnosima, nego je njima bitno proširena ekonomska i politička samoupravna samostalnost republika i autonomnih pokrajina, čime je mogućnost međunacionalnih trvenja svedena na minimum.

Saglasno tome, data je jasnija ustavna definicija republike kao

države zasnovane na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi. Određenije je izražen princip da su republike ne samo državne nego i socijalističke samoupravne demokratske zajednice radnih ljudi i građana, ravnopravnih naroda i narodnosti. One se pojavljuju kao samoupravne i državne društveno-političke zajednice u okviru kojih radni ljudi i građani ostvaruju najveći deo svojih suverenih prava i dužnosti. U pogledu autonomnih pokrajina, u načelne ustavne odredbe uneto je načelo da su i pokrajine elemenat jugoslovenskog federalizma. A federacija je definisana samo kao zajednički instrument republika i autonomnih pokrajina za rešavanje Ustavom tačno nabrojanih zajedničkih interesa. Kasnije, odredbama Ustava SFRJ iz 1974. godine, potvrđeni su i dalje razradeni upravo takvi demokratski odnosi u jugoslovenskoj federaciji.

Na taj način Jugoslavija i nije više federacija u klasičnom smislu te reči, nego specifična zajednica samoupravnih naroda i narodnosti, koji u federaciji ostvaruju samo jedan deo svojih suverenih prava, i to na osnovu dobrovoljnog dogovora utvrđenog Ustavom federacije koji stupa na snagu tek kad ga potvrdi skupština svake republike i autonomne pokrajine.

U okviru ustavnih promena iz 1971. godine poseban kompleks reformi čine takozvani »radnički amandmani« (amandmani XXI, XXII i XXIII). Na osnovu ovih izvanredno značajnih i revolucionarnih amandmana radnicima u udruženom radu je u načelu obezbeđeno ovladavanje celinom procesa društvene reprodukcije. U obliku neposredno primenljive ustavne norme, ovim amandmanima je precizirano da radnici u samoupravnom udruženom radu najneposrednije, u odnosima međusobne zavisnosti i uzajamne odgovornosti, upravljaju i raspolazu celinom dohotka koji ostvare svojim radom (tekućim i minulim) i da upravljaju sredstvima proširene reprodukcije, bez obzira na oblik njihove cirkulacije i koncentracije. Jedino je takva ekonomska pozicija radnika mogla da garantuje i njihovu dominantnu ulogu u sistemu političke vlasti. Radi neposrednijeg spajanja radnika sa rezultatima njihovog rada, sa dohotkom, sa viškom rada uvedeni su novi oblici samoupravnog organizovanja udruženog rada, a pre svega osnovna organizacija udruženog rada kao nosilac svih pomenutih i međusobnih obaveza radnika.

Donošenjem novog Ustava 1974. godine zaokružena je jedna izuzetno važna faza razvoja jugoslovenskog društva na osnovama

socijalističkog samoupravljanja. Ustav polazi od čoveka i njegovih autentičnih interesa i potreba i od odnosa među ljudima koji nastaju na osnovi takvih njihovih prava i međusobnih obaveza, a ne od odnosa između čoveka i države. Država je, u stvari, ili bi bar trebalo da bude, samo izraz i eksponent tako formiranih međusobnih odnosa ljudi koji upravljaju sami sobom i društvom. Polazeći od toga, Ustavom se, između ostalog, utvrđuje da se proces društvene reprodukcije — na osnovama samoupravnog raspolaganja sredstvima za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini u osnovnim organizacijama udruženog rada — organizuje i reguliše putem takvih unutrašnjih ekonomskih odnosa u kojima je radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno njegov rad i drugi njegovi neposredni i dugoročni životni i društveni interesi uvek početak, cilj i kraj tog procesa.

U oblasti političkog sistema, razrešavajući pitanje kako samoupravne proizvodne odnose pretvoriti u izvor i osnovu političke vlasti, Ustavom je uveden delegatski sistem, to jest sistem delegacija samoupravnih zajednica, kao osnova i izvor konstituisanja i funkcionisanja skupštinskog sistema, a time i kao osnova celokupnog društvenog sistema. U ovoj oblasti Ustav doslednije nego ranije utvrđuje mesto i ulogu subjektivnog faktora socijalizma, a posebno mesto i ulogu saveza komunista Jugoslavije, Socijalističkog saveza naroda Jugoslavije, sindikata, kao i drugih kreativnih snaga socijalističke društvene svesti.

Posle donošenja Ustava u jugoslovenskom društvu se odvijao intenzivan rad na konkretnijoj razradi ustavnih načela i njegovih rešenja radi njihovog sprovođenja u život. Taj veoma značajan i složen posao je još u toku.

Tako, na primer, donet je Zakon o osnovama društvenog planiranja i društvenom planu Jugoslavije (6. februara 1976). To je prvi zakon sistemskog karaktera koji je donet na osnovu novog Ustava. Zakonom se uvodi novi sistem društvenog planiranja koji se bitno razlikuje od ranijeg sistema, i to pre svega u tome što za polaznu osnovu celokupnog sistema društvenog planiranja uzima samoupravna prava, obaveze i odgovornosti radnika i radnih ljudi uopšte u sticanju i raspolaganju dohotkom u samoupravnom udruženom radu. Zato su nosioci takvog sistema planiranja osnovne organizacije udruženog rada kao nosioci celokupnog društvenog dohotka i udruživanja rada i sredstava. Planovi mogu da se donose samo na osnovu saglasnosti osnovnih organizacija udruženog rada

u okviru jednog specifičnog sistema dobrovoljnih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Planovi svih drugih subjekata planiranja moraju da polaze od planova tih organizacija kao svoje osnove, a pre svega moraju da budu u skladu sa planiranim dohotkom u njima. Time se zajednički planovi razvoja celokupnog jugoslovenskog društva zasnivaju na dogovoru onih koji ih u životu jedini mogu izvršavati. Država može prinudom da interveniše i da učestvuje u planiranju samo u okviru svojih Ustavom precizno određenih nadležnosti, to jest tamo gde se radi o problemima od životnog interesa za održanje društva.

Izvršavanje obaveza preuzetih planom, na osnovu prethodno potpisanih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana, tako je postavljeno da onaj ko ih je prihvatio, a ne izvršava ih, snosi odgovornost. Pri tome obaveze preuzete planom moraju biti čvrste i merljive kako bi se znalo ko za šta odgovara i ko kakva prava i odgovornosti ima. Niko nema pravo utvrđivanja planskih obaveza za osnovne organizacije udruženog rada, osim društveno-političke zajednice (federacije, republika, pokrajina i opština), i to samo u okviru njihovih restriktivno utvrđenih ustavnih nadležnosti. Upravo time plan zaista postaje izraz autentičnih interesa radnika, a sistem planiranja postaje direktan izraz samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa, sa zadatkom da takve odnose reprodukuje na kvalitativno sve višem nivou.

Svakako, najznačajniji zakon koji je donet posle usvajanja Ustava SFRJ je Zakon o udruženom radu. Njime su suštinski, pravno i organizaciono razradena ustavna načela i institucionalno utvrđena pravna i druga društvena sredstva i mehanizmi koji treba da obezbede uspešnu i doslednu primenu. Ustava, kao i bržu i dosledniju realizaciju idejnih, društveno-ekonomskih i političkih opredeljenja o izgradnji sistema samoupravnog udruženog rada utvrđenih u dokumentima Desetog kongresa SKJ.

Zakonom o udruženom radu su konkretnije regulisani samoupravni društveno-ekonomski odnosi u udruženom radu: odnosi u sticanju i raspoređivanju dohotka, kao i u raspodeli sredstava za lične dohotke radnika; prava, obaveze i odgovornosti organa društveno-političkih zajednica u sticanju, raspoređivanju i raspodeli dohotka; međusobni odnosi radnika u udruženom radu (zasnivanje radnog odnosa, uređivanje prava, obaveza i odgovornosti radnika u udruženom radu, odgovornost za vršenje radnih obaveza, zaštita prava radnika iz međusobnih odnosa u radu); upravljanje

društvenim sredstvima; povezivanje ličnog rada u sistem samoupravnog udruženog rada (udruživanje zemljoradnika i udruživanje samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana sa udruženom radom društvenim sredstvima) itd. Ovim zakonom je, isto tako, detaljnije regulisano samoupravno organizovanje udruženog rada: oblici udruživanja rada i sredstava (osnovna organizacija udruženog rada, radna organizacija, složena organizacija udruženog rada, poslovne zajednice organizacija udruženog rada, samoupravne interesne zajednice itd.); odlučivanje radnika (ličnim izjašnjavanjem, putem delegata i delegacija); organi upravljanja (radnički savet, izvršni organi radničkog saveta i poslovodni organi); informisanje radnika u udruženom radu; samoupravna radnička kontrola; odgovornost za obavljanje samoupravnih funkcija; društveni dogovori, samoupravni sporazumi i drugi samoupravni opšti akti; društvena zaštita samoupravnih prava i društvene svojine.

Uzeti u celini, u svojoj međusobnoj povezanosti i jedinstvu, sva rešenja i instituti sadržani u ovom zakonu treba da budu podloga i oslonac za samoupravnu praksu u daljem preobražaju odnosa u udruženom radu. Sa idejnog i društvenopolitičkog stanovišta Zakon o udruženom radu koncipiran je kao svojevrsan kodeks o udruženom radu, koji predstavlja čvrst oslonac i oružje radničke klase u njenom organizovanom delovanju u pravcu ovladavanja celinom sredstava i faktora društvene reprodukcije, u vršenju funkcija vlasti i u upravljanju drugim društvenim poslovima.

Pored Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i Zakona o udruženom radu, tokom 1976. i 1977. godine doneti su i sledeći sistemski zakoni: Zakon o Narodnoj banci Jugoslavije i jedinstvenom monetarnom poslovanju narodnih banaka republika i narodnih banaka pokrajina; Zakon o novčanom sistemu; Zakon o osnovama kreditnog i bankarskog sistema; Zakon o deviznom poslovanju; Zakon o kreditnim odnosima sa inostranstvom i prometu robe sa inostranstvom; Zakon o obavljanju privrednih delatnosti u inostranstvu; Zakon o finansiranju federacije i drugi. Pred donošenjem ili u fazi pripreme nalaze se i zakoni o: osnovama sistema cena i društvenoj kontroli cena; utvrđivanju i raspoređivanju ukupnog prihoda i dohotka; minulom radu; organizaciji i radu uprave i drugi. Strateški, dugoročni društveno-ekonomski i politički cilj svih tih sistemskih zakona je u tome da radnička klasa i svi radni ljudi u potpunosti ovladaju celinom odnosa društvene reprodukcije, društvenim kapitalom, dohotkom, viškom rada, to jest

uslovima, sredstvima i plodovima svog rada, što je materijalna pretpostavka obezbeđivanja njihove političke vlasti i upravljanja društvenim poslovima u svim oblastima društvenog rada i života.

Svim tim promenama učinjeni su značajni koraci u daljem učvršćivanju samoupravnog društveno-ekonomskog i socijalnog položaja radnika i radnih ljudi uopšte i u razvoju sistema socijalističkog samoupravljanja u celini. Kao uvek u prošlosti, i ovu novu etapu u razvoju naše socijalističke revolucije pokrenuo je — na osnovu temeljite i svestrane kritičke analize stanja u našem društvu — Savez komunista Jugoslavije, što samo potvrđuje njegovu živu avangardnu ulogu u našem društvu.

Kao rezultat svega naše društvo je dobilo mnogo čvršću sopstvenu društveno-ekonomsku sadržinu i strukturu izrasta iz konkretno razrađenih i učvršćenih socijalističkih i samoupravnih odnosa. Ti odnosi se dalje razvijaju kako u načelnom socijalističkom i demokratskom, tako i u funkcionalnom i organizacionom smislu. Oni omogućuju i obezbeđuju da se naše društvo u sve većoj meri slobodno, samostalno i samoupravno razvija na osnovi sopstvenih objektivnih unutrašnjih zakonitosti društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja. To znači da će se dalje funkcionisanje našeg društva zasnivati sve manje na ulozi državnog aparata, a sve više na snazi i inicijativi samoupravno udruženih i demokratski organizovanih radnika i svih radnih ljudi, koje njihov samoupravni udruženi rad sredstvima u društvenoj svojini sve više ujedinjuje u zajednicu slobodnih proizvođača. Drugim rečima, umesto jačanja uloge države i njenog aparata — što je karakteristika državno-svojinskih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa — sve šire se razvija proces jačanja samoupravne uloge radnog čoveka u udruženom radu i u drugim samoupravnim zajednicama njegovih interesa, kao i u demokratskom delegatskom mehanizmu našeg društva.

Sreću čoveku ne može doneti ni država, ni sistem, ni politička stranka. Sreću čovek može sebi stvoriti samo on sam. Ali ne on sam kao jedinka, nego samo u ravnopravnim odnosima sa drugim ljudima. U tim odnosima on treba samoupravno i slobodno da ovladava svojim pojedinačnim i opštim društvenim odnosima, ali — u odgovarajućim demokratskim organizacionim oblicima — i državom, sistemom i političkom strankom kao instrumentima njegovog sopstvenog samoupravljanja. Avangardne snage socijalizma i socijalističko društvo, prema tome, mogu imati samo jedan

cilj, a to je da, prema mogućnostima datog istorijskog trenutka, stvaraju uslove u kojima će čovek biti što slobodniji u takvom ličnom izražavanju i stvaranju da može — na osnovi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju — slobodno raditi i stvarati za svoju sreću. To je samoupravljanje.

Međutim, ovaj proces jačanja samoupravnog položaja i uloge radnog čoveka ne bi mogao slobodno, u punoj meri i potrebnom dinamikom da se razvija ako se takvim društveno-ekonomskim i proizvodnim odnosima ne bi blagovremeno i brže prilagodivao i politički sistem u celini. Zato su se sada pred naše društvo i u oblasti političkog sistema, odnosno u pogledu daljeg razvoja sistema socijalističke samoupravne demokratije, postavili zadaci ne manje značajni od onih koji se na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu već ostvaruju u oblasti društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa. Uspostavljanje upravo takvih društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa predstavlja — u meri u kojoj su oni doprineli i doprinose stabilizaciji socijalističkog i samoupravnog sistema — društveno-ekonomsku i materijalnu bazu za dalji razvoj političkog sistema i za dalje učvršćivanje i razvoj demokratskih odnosa među ljudima u sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Ova rasprava je prvenstveno izraz stanja, to jest dostignutog stepena razvitka, problema i zadataka koje danas i neposredno treba da rešava jugoslovenska društvena teorija, nauka i praksa u daljoj izgradnji političkog sistema u Jugoslaviji. Razume se, pri tome rasprava, po pravilu, ne ulazi u probleme političkih sistema uopšte, nego nosi pečat osnovnih karakteristika političkog sistema *socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji* i u tom smislu predstavlja pokušaj uopštavanja iskustava, ali i dalje teorijske i praktične razrade samoupravne demokratije socijalizma kao oblika političkog sistema čija izgradnja u Jugoslaviji traje preko tri decenije, a čije poreklo se može tražiti još u vreme narodnooslobodilačkog rata (1941—1945. godine).

Naravno, da bi se svestranije osvetlili razvojni putevi političkog sistema samoupravne demokratije, a pogotovo da bi se pouzdanije ukazalo na pravce njegovog daljeg razvoja, bilo je neophodno kritički ukazati na neke osnovne karakteristike i obeležja i drugih političkih sistema. Drugim rečima, bilo je neophodno ukazati i na njihove pozitivne i na njihove negativne strane koje su došle do izražanja u njihovom dosadašnjem razvoju.

Uostalom, mnoga pitanja i problemi u ovoj, kao i u drugim oblastima društvenog života nisu problemi samo jedne zemlje ili jednog sistema, nego savremenog čovečanstva uopšte, to jest svih zemalja savremenog sveta, iako ih svaka zemlja rešava na svoj i različit način koji ne zavisi samo od njene društveno-ekonomske, odnosno klasne strukture, nego i od konkretnih istorijskih uslova, tradicija, oština unutrašnjih društvenih suprotnosti, stanja društvene svesti, stepena ekonomske, kulturne i socijalne razvijenosti, međunarodnog položaja itd.

Stoga je moja kritička analiza različitih političkih sistema komparativna, to jest ne ulazim u pitanje istorijskog porekla ovog ili onog političkog sistema niti značaja koji ovaj ili onaj sistem danas ima za neku zemlju, nego ukazujem na posledice koje bi jedan neadekvatan politički sistem, odnosno jedan neadekvatan sistem političke demokratije mogao imati po socijalističke i samoupravne odnose među ljudima koji su započeti i postepeno dalje izgrađivani jugoslovenskom revolucijom. Zato sam u raspravi i ukazao na razlike između političkog sistema gradanskog parlamentarizma i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, kao i na razlike između jednopartijskog sistema i samoupravne demokratije. Naravno, pri tome nisam imao nikakvih pretenzija da jugoslovenski politički sistem socijalističkog samoupravljanja nudim kao rešenje drugima ili da ga proglašavam jedinim putem i oblikom izgradnje demokratskih odnosa u savremenom socijalizmu i u svetu uopšte. Ali, istovremeno sam nastojao da što potpunije i argumentovanije ukažem na razvojne pravce sistema i oblika samoupravne demokratije, odnosno na razvojne pravce oblika političkog sistema koji najviše odgovaraju sistemu samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji, odnosno koji jedini proizlaze iz punog i doslednog poštovanja samoupravnih i socijalističkih odnosa među ljudima i narodima i narodnostima Jugoslavije.

Jer politički sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, odnosno samoupravna demokratija kao specifični oblik demokratskog političkog sistema je izraz i rezultat široke demokratske socijalističke revolucije i društveno-istorijskih uslova, kao i niza drugih faktora i specifičnosti koje su nastale u posebnim istorijskim uslovima, to jest u posebnim objektivnim i subjektivnim uslovima jednog sasvim konkretnog i određenog društva kakvo je jugoslovensko društvo. U tom pogledu samoupravni društveno-ekonomski, odnosno proizvodni odnosi i politički sistem samou-

pravne demokratije u Jugoslaviji imaju svoju duboku revolucionarnu demokratsku tradiciju, svoj neprekinuti put razvoja. U stvari, decenijama u društvenom i političkom životu u Jugoslaviji se izgrađuju i učvršćuju takvi demokratski oblici društvene organizacije i prakse u kojima milioni ljudi neposredno aktivno odlučuju kako o svojim ličnim tako i zajedničkim društvenim interesima i potrebama.

Takav sistem samoupravnih demokratskih odnosa je nastao i postepeno se razvijao od prvih odbora nove vlasti koji su stvarani još od samog početka narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u toku drugog svetskog rata. Ta revolucija je bila duboko narodna i demokratska, a to znači izvanredno masovna. Usred Hitlerovog »Rajha« nastajala je oslobođena teritorija, koja je ponekad zahvatala tri petine teritorije Jugoslavije. Na toj teritoriji — uz to višenacionalnoj — bilo je fizički nemoguće uspostavljati neku centralizovanu vlast. Nju su spontano i na osnovu akcije narodnooslobodilačkog pokreta uspostavljale i održavale narodne mase, upravo u nekim početnim oblicima empirističke samoupravne demokratije.

To revolucionarno demokratsko učešće širokih narodnih masa u vršenju vlasti i drugih društvenih poslova kontinuirano je prisutno i ostvarivano je sve od narodnooslobodilačkog rata dalje, uz određena povremena kolebanja i birokratsko-centralističke deformacije koje je u politički sistem nove Jugoslavije unosi snažno prisutan uticaj staljinističkog dogmatizma. Bez narodne i demokratske revolucije koja se oslanjala na najšire narodne, a posebno na radne mase i bez decentralizovane slobodne inicijative tih masa verovatno ne bi mogli nastati takvi oblici samoupravnih demokratskih odnosa kakvi su izgrađeni u posleratnom razvitku Jugoslavije. Radne mase koje su u toku narodnooslobodilačkog rata i revolucije jednom stekle pravo i mogućnost da samoupravno odlučuju nisu bile spremne da to pravo olako prepuste nekoj novoj državnoj birokratiji. Upravo te činjenice Staljin nije sagledao kad je napao naš sistem, pa se zato i duboko prevario u oceni kakva će biti reakcija jugoslovenskog čoveka na taj njegov napad.

Na ovu dimenziju političkog sistema u Jugoslaviji posebno ukazujem zato što ako se nema u vidu ili ako se nedovoljno sagledava taj faktor društveno-istorijskih, revolucionarnih demokratskih korena i kontinuiteta političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, onda nije moguće ni sagledavanje njegovih daljih

razvojnih perspektiva. Osim toga, neki kritičari sistema samoupravne demokratije često zanemaruju, ne vide ili neće da vide tu osnovnu karakteristiku jugoslovenskog puta izgradnje socijalističkog društvenog uređenja, odnosno ne vide da taj put i oblici demokratskih odnosa u našem društvu nisu plod nečije subjektivističke konstrukcije, nego objektivna nužnost kretanja društva koje je prošlo kroz jednu duboku demokratsku narodnu revoluciju.

Pošto su problemi daljeg razvoja političkog sistema od daleko-sežnog značaja za uslove i pravac razvoja našeg socijalističkog samoupravnog društva u celini, neophodno je da Savez komunista Jugoslavije zauzme jasne stavove upravo o pravcima i sredstvima rešavanja tih problema, odnosno o putevima i oblicima daljeg razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Tačnije rečeno, Savez komunista Jugoslavije sada je u položaju da može uspešno da konkretizuje inicijative i načelne stavove koje je o tim pitanjima već zauzeo njegov Deseti kongres. Razume se, ti problemi nisu mogli biti stavljeni na dnevni red pre nego što je naše društvo dobilo svoju pravu, rekao bih, »društveno-ekonomsku dušu«, to jest dok nisu uspostavljeni takvi oblici i unutrašnje veze društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa koji su sposobni da funkcionišu bez presudnog pokroviteljstva državnog aparata.

Stoga sada društvena nadgradnja u celini, a posebno politički sistem postaje odlučujuće pitanje našeg daljeg uspešnog samoupravnog razvoja. To pogotovo zato što se čak može reći da je razvoj političkog sistema u određenom zaostajanju, odnosno da neka njegova institucionalna rešenja već dolaze u nesklad sa dostignutim stepenom razvoja odnosa i oblika koji se uspostavljaju i razvijaju u samoupravno organizovanom udruženom radu i u oblasti samoupravljanja uopšte. Ako bi taj nesklad potrajao, on bi mogao postati ozbiljna kočnica daljem uspešnom razvoju i učvršćivanju stabilnosti sistema socijalističkog samoupravljanja u celini.

Osim toga, donošenjem Ustava iz 1974. godine u sistemu socijalističke državne vlasti u Jugoslaviji, a posebno u skupštinskom sistemu, prevaziđena je i ukinuta većina ostataka političkog sistema buržoaske države, koje, inače, socijalizam u prvim fazama svog razvoja pozajmljuje od njega. Delegatsko-skupštinski sistem, načelno, postao je, odnosno treba stvarno da postane okosnica celokupnog političkog sistema našeg samoupravnog života i sistema državne vlasti. Ali, sa tim novim demokratskim političkim oblikom društvenog samoupravljanja još nisu usklađeni i svi drugi vidovi ne

samo političkog sistema nego ni položaj i način delovanja subjektivnih socijalističkih snaga. Ako bi taj nesklad duže potrajao, delegatski sistem bi se teško oslobadao svojih početnih slabosti, razvijao bi se više putevima neke vrste empirističkog sindikalizma i pragmatizma, a bio bi podložan i raznim deformacijama koje bi, nesumnjivo, negativno uticale na stabilnost i demokratizam našeg društvenog života.

Svi ti problemi sada pred naše društvo postavljaju pre svega tri osnovna zadatka:

prvo, neophodnost kritičkog razmatranja sadašnjeg stanja političkog sistema i preduzimanja mera da se on načelno i praktično uskladi sa promenama u društveno-ekonomskoj i samoupravnoj strukturi društva i sa opštim perspektivama koje te promene otvaraju razvoju jugoslovenskog socijalističkog društva;

drugo, potrebu da se odgovarajućim merama šire razviju i učvrste demokratski odnosi i demokratska praksa samoupravnog i društvenog odlučivanja u celini; i

treće, nužnost da se u takvom sistemu samoupravne demokratije jasnije i konkretnije opredele položaj, uloga i način delovanja subjektivnog faktora socijalističkog društva, a posebno način i sredstva ostvarivanja vodeće idejne i političke uloge stvaralačkih snaga socijalističke društvene svesti uopšte i Saveza komunista Jugoslavije posebno.

Naš prvenstveni zadatak u izgradivanju demokratskog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja svakako je upravo njegovo dalje učvršćivanje *kao sistema*. Jer, ukoliko *sistem kao celina* bude stabilniji i efikasniji, odnosno ukoliko bude doslednije obezbeđivao vodeću društvenu ulogu radničke klase, odnosno radnog čoveka uopšte, ukoliko ključni položaji i u društvu budu čvršće u rukama radnog čoveka, utoliko će naše društvo brže, smelije i odlučnije moći da razvije sve one raznovrsne oblike demokratske prakse koji su potrebni za funkcionisanje i za dalji progresivni razvoj samoupravnog društva. To je istovremeno i uslov proširivanja dimenzija slobode čoveka u našem društvu, i to prvenstveno putevima samoupravnog demokratizma, a ne putevima klasičnog građanskog liberalizma, koji više ne može da odgovori istorijskim zahtevima našeg vremena.

Prema tome, sada se jugoslovenskom društvu uopšte, a posebno Savezu komunista Jugoslavije nametnula potreba da što pre izradi celovit i dugoročan plan zadataka u oblasti daljeg razvoja

političkog sistema na osnovama socijalističke samoupravne demokratije. Takav plan zadataka naše društvo će konkretno da ostvaruje u meri u kojoj mu to bude dozvoljavalo trenutno stanje njegove ekonomske baze, njegove društvene svesti i odnosa moći društvenih snaga.

Za Savez komunista Jugoslavije i za sve progresivne snage socijalističkog stvaranja u našem društvu ta pitanja su od posebnog značaja ne samo sa gledišta opštih društvenih interesa nego i zato što se promene koje treba nužno izvršiti u političkom sistemu u velikoj meri odnose i na položaj, ulogu i način delovanja samog Saveza komunista, kao i svih drugih subjektivnih snaga sa kojima je on nerazdvojno povezan u socijalističkoj društvenoj akciji. Štaviše, može se reći da je upravo taj problem u sadašnjem trenutku, verovatno, najvažniji problem dalje izgradnje političkog sistema u Jugoslaviji.

U ovoj raspravi ukazao sam na neka glavna otvorena pitanja i na neke najvažnije probleme i zadatke u oblasti dalje izgradnje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, kao i na neke, po mom mišljenju, osnovne pravce rešavanja tih problema. A i to sam učinio uglavnom samo načelno, to jest više u vidu predloga i orijentacije o kojima u predstojećem periodu treba konkretnije i šire da se raspravlja. To utoliko pre jer se u našem mladom socijalističkom samoupravnom i demokratskom društvu i ne radi o potrebi nekih fundamentalnih promena u samoj razvojnoj orijentaciji društvenog sistema, nego pre svega o njegovom dinamičnom dograđivanju u integralnu celinu svih područja društvenog života i o stalnom unapređivanju njegovih odnosa i oblika. Nastojao sam, dakle, da doprinesem oblikovanju celovitog pogleda na osnovne pravce društvene akcije koja je u ovom periodu, odnosno na ovom stupnju razvitka našeg društva neophodno potrebna u daljoj izgradnji političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i da ukažem kako na glavna pitanja, tako i na glavne nosioce zadataka u toj oblasti. Ali, upravo zbog toga bilo je neophodno da ukažem i na neka idejna i teorijska polazišta pre svega u smislu utvrđivanja načelnih osnova za usklađivanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja sa sistemom socijalističkih samoupravnih proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa i za utvrđivanje pravaca daljeg razvoja njegovih samoupravno-demokratskih oblika. Pri tome sam u konkretnu

razradu pomenutih problema ulazio samo onoliko koliko je to u ovom trenutku bilo moguće i potrebno.

Zato se nisam podrobnije osvrtao ni na odnose i strukturu društveno-političkih zajednica, to jest federacije i republika, odnosno autonomnih pokrajina, pa ni opština. Međutim, to ne znači da tu nema problema koje ne moramo obrađivati u vezi sa zadacima u oblasti političkog sistema. Posebno se to odnosi na komunu, to jest na strukturu opštine. Jer osnovna organizacija udruženog rada i druge osnovne samoupravne zajednice u opštini, mesna zajednica, njihove delegacije, uloga društveno-političkih organizacija i drugih faktora društvenog stvaranja u tim zajednicama i u opštini uopšte, kao i opština kao integralni sistem samoupravnih i demokratskih odnosa i saradnje među svim tim faktorima, predstavljaju bazu i osnovnu čeliju našeg političkog sistema. Prema tome, očigledno je da ćemo toj problematici morati posvetiti posebnu pažnju. Međutim, smatrao sam da otvorena pitanja i iz ove oblasti treba da razmatramo pre svega u sklopu izgradnje i razvoja delegatskog sistema, pa ih nisam tretirao odvojeno, nego u okviru opšte problematike političkog sistema.

Konkretan rad na pitanjima pokrenutim u ovoj raspravi i na 30-toj sednici Predsedništva CK SKJ verovatno će ukazati na potrebu proširivanja kritične analize na mnogo šira područja. Diskusija na sednici Predsedništva i zaključci te sednice već su dali određen podsticaj u tom pravcu. Ako smo saglasni u pogledu osnovnih principa i pravaca dalje izgradnje našeg političkog sistema, a takva saglasnost je već na Desetom kongresu SKJ u potpunosti ispoljena, onda nema nikakvog razloga da se smelo i kritički ne osvetle sva ona područja naše društvene prakse i politike od kojih zavisi dalji razvoj našeg sistema socijalističke samoupravne demokratije.

Na osnovi stavova koje je Predsedništvo CK SKJ na svojoj 30-toj sednici zauzelo biće potreban široko organizovan rad na političkoj i stručnoj, odnosno naučnoj razradi otvorenih problema i na otkrivanju mogućnosti njihovog praktičnog rešavanja, kao i rad na formulisanju konkretnih predloga i inicijativa za rešavanje svih bitnih pitanja daljeg razvoja našeg političkog sistema. Mislim da u pogledu organizacije i načina tog rada treba da koristimo iskustva koja smo stekli u pripremi Ustava i niza sistemskih zakona. Možda će u oblasti političkog sistema biti potrebno manje zakonskih propisa, a više rezolucija i političkih odluka, ali i te odluke treba da

budu ne samo idejno i politički nego i naučno i stručno svestrano pripremljene.

1. DRUŠTVENO-EKONOMSKE PRETPOSTAVKE DALJE IZGRADNJE POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA

Društveno-ekonomska sadržina i stabilnost proizvodnih odnosa svakog društva imaju odlučujuću ulogu u pogledu karaktera i oblikovanja njegovog političkog sistema i u pogledu njegove socijalne i političke stabilnosti.

U jugoslovenskom socijalističkom društvu su Ustavom, Zakonom o udruženom radu i nizom drugih sistemskih zakona uspostavljene neposredne ekonomske veze radnika u udruženom radu sa njihovim podruštvljenim minulim radom, jer upravo karakter tih odnosa daje realnu sadržinu jednom socijalističkom društvu. Pod pojmom minuli rad u ovde pomenutom smislu podrazumevam onaj deo vrednosti stvorene radnikovim radom koji ne ulazi u njegov lični dohodak, nego se podruštvljuje i kao takav služi bilo za akumulaciju, odnosno kao društveni kapital, bilo za zajedničku ili opštu društvenu potrošnju raznih vrsta. Zbog društvenog karaktera rada tako shvaćen minuli rad pojedinačnog radnika u udruženom radu ne može se individualno izraziti osim kao vrednost stvorena zajedničkim radom svih radnika. Stoga je podruštvljavanje tog minulog rada objektivna nužnost i ono je u interesu kako društva kao celine, tako i pojedinačnog radnika u udruženom radu. Jer, ako podruštvljavanje minulog rada nije oblik otuđivanja tog rada od radnika, nego oblik zajedničkog upravljanja njime od strane radnika, onda je takav podruštvljeni minuli rad istovremeno materijalna osnova jednakih ličnih prava radnika i čoveka i osnova njegove ravnopravnosti sa drugim radnicama u pogledu upravljanja i korišćenja te zajedničkim radom stvorene vrednosti.

U stvari, u karakteru tih odnosa između radnika i minulog rada najjasnije i najdoslednije se izražava klasni karakter određenih društvenih odnosa. Od toga ko i na koji način raspolaže i upravlja fondovima minulog rada — bilo da se radi o akumulaciji, odnosno društvenom kapitalu, bilo o fondovima za zajedničku ili opštu društvenu potrošnju — zavisi klasni karakter proizvodnih odnosa

među ljudima. Niko ne poriče da privatno-sopstveničko prisvajanje kapitala određuje klasni karakter kapitalističkih društvenih odnosa. Ali ni antiteza privatno-sopstveničkom prisvajanju kapitala, to jest podruštvljavanje radnikovog viška rada ili viška vrednosti kao dela njegovog podruštvljenog minulog rada ne daje uvek i automatski iste rezultate u pogledu doslednog ukidanja svih oblika prisvajanja na osnovu monopolističkog raspolaganja kapitalom. Takvo otuđivanje podruštvljenog minulog rada od radnika koje uspostavlja tehno-birokratski monopol državnog i ekonomskog aparata u pogledu upravljanja društvenim kapitalom — ukoliko nije pod efikasnom demokratskom kontrolom radnih ljudi — zadržava, u stvari, veoma snažne elemente najamnog položaja radnika u društvu. Dosledno ukidanje svakog oblika svojinskog ili monopolističkog prisvajanja kapitala ili upravljanja kapitalom moguće je, prema tome, samo u uslovima kada podruštvljeni minuli rad radnika ostaje pod zajedničkom kontrolom svih radnika — kao sredstvo za proširivanje materijalne baze njihovog rada i borbe za višu produktivnost zajedničkog rada, a time i povećanje ukupnog i ličnog dohotka — u njihovom zajedničkom upravljanju oslonjenom na demokratski sistem ravnopravnih međusobnih odnosa i jednakih ličnih prava i obaveza radnika.

Dakako, bilo bi apsurdno tvrditi da je oblik socijalističkog samoupravljanja kakav se razvio u Jugoslaviji jedini mogući oblik takvog demokratskog sistema neposrednog upravljanja radnika njihovim zajedničkim minulim radom. Uopšteno govoreći, moglo bi se reći da su stepen i snaga tog oblika demokratizma socijalističkog društva, odnosno države, koji obezbeđuje veći ili manji neposredni uticaj radnika i radnih ljudi na donošenje odluka u proizvodnim i društvenim odnosima uopšte, ujedno i merilo stvarnog socijalističkog položaja radnika u tim odnosima. Ali, bez preterivanja možemo reći da socijalističko samoupravljanje najdoslednije i najjasnije otvara perspektivu upravo takvog razvoja.

Jer u takvim, to jest u socijalističkim samoupravnim odnosima ne prekida se ekonomska i politička veza radnika u udruženom radu sa njegovim podruštvljenim minulim radom. On zajedno sa drugim radnicima ne samo kontroliše nego i raspolaže i tim delom plodova svog rada, a rezultati gospodarenja minulim radom u procesu društvene reprodukcije solidarno pripadaju svim radnicima, to jest oni se raznim kanalima ekonomskih veza vraćaju u dohodak osnovne organizacije udruženog rada, a time i u lični dohodak

radnika. A takva ekonomska zavisnost radnika od celokupnog procesa društvene reprodukcije je istovremeno i osnova njihove ekonomske i političke kontrole nad kretanjem celokupnog društvenog kapitala kao podružvljenog minulog rada pojedinačnih i udruženih radnika, koji više nije sopstvenički ili kao monopolsko pravo državnog aparata otuđen od njih, nego u njihovim rukama. Stoga naš sistem i predviđa da se svi vidovi dohotka u proizvodnji i reprodukciji stižu samo u ruke radnika osnovne organizacije udruženog rada i da niko drugi osim radnika te osnovne organizacije udruženog rada ne može bez njihove saglasnosti da raspoláže dohotkom. Na takav način raspoređen dohodak služi kao sredstvo za proširivanje i unapređivanje materijalne baze rada same osnovne organizacije udruženog rada, a putem raznih oblika udruživanja rada i dohotka, na osnovu saglasnosti osnovne organizacije udruženog rada, može i da se koncentriše radi razvoja materijalne baze, tehnike i tehnologije u udruženom radu uopšte. Iz istih razloga ni banke — jednako kao ni krupne radne i složene organizacije udruženog rada — ne mogu sticati nikakav društveni kapital kojim bi mogle neograničeno da raspolážu, nego rade samo sa uložnim sredstvima osnovnih organizacija udruženog rada i raspolážu njima samo u saglasnosti sa osnovnim organizacijama udruženog rada, na bazi zajednički utvrđenog plana. Ni država ne može da stiče nikakav društveni kapital, osim izuzetno, kada je to određeno zakonom, u cilju realizacije nekih krupnih projekata od opšteg društvenog interesa. Međutim, ni u tim izuzetnim slučajevima ne formira se »državni kapital«, odnosno država ne stiče pravo svojine u upravljanju tako sagrađenim objektima, nego radni ljudi koji rade tim sredstvima u društvenoj svojini.

Na taj način je radnicima i radnim ljudima uopšte, načelno, obezbeđeno — mada u praksi nije uvek tako — ueposredno upravljanje ne samo njihovim tekućim radom nego i njihovim podružvljenim minulim radom, to jest sredstvima društvene reprodukcije, a samim tim i sredstvima za proširivanje i unapređivanje materijalne baze njihovog rada, odnosno — kako skraćeno nazivam ta sredstva — društvenim kapitalom u osnovnim organizacijama udruženog rada. A preko svoje osnovne organizacije udruženog rada radnici upravljaju društvenim kapitalom i u svim oblicima njegovog udruživanja i kretanja. Na taj način radnik stvarno dobija mogućnost da uspešnije vrši ekonomsku i političku kontrolu nad sredstvima, uslovima i plodovima svog rada, a kroz delegatski sistem i nad

sredstvima zajedničke potrošnje radnika i opšte društvene potrošnje, pa čak i na onim područjima na kojima je zbog objektivnih uslova nužna primena državne prinude.

Upravo zato je postalo neophodno celokupnim društveno-ekonomskim sistemom obezbediti da se celokupan dohodak udruženog rada stiže u osnovnoj organizaciji udruženog rada, da bi se zatim pod neposrednom kontrolom i sa odlučujućim demokratskim glasom radnika jedne osnovne organizacije udruženog rada uvek ponovo u procesu društvene reprodukcije udruživao sa dohotkom drugih osnovnih organizacija udruženog rada — razume se, uz odgovarajuće plansko društveno usmeravanje i uz odgovarajuću moralnu i materijalnu stimulaciju koja se mora odraziti i u ličnom dohotku radnika. To je oblik definitivnog spajanja funkcija upravljanja i raspolaganja radom i društvenim kapitalom u rukama radnih ljudi, što je u početnim fazama razvoja socijalizma najradikalniji oblik prevazilaženja privatno-sopstveničkog ili birokratsko-monopolističkog prisvajanja radnikovog viška rada, a time i ostataka kapitalizma u svim njegovim oblicima. To je ono što je pre svega suštinski novo i što je prava sadržina samoupravno-socijalističkog društveno-ekonomskog sistema. Upravo time naši radni ljudi i njihove samoupravne zajednice postaju ili će bar vremenom sve više postajati odlučujući faktor društvene politike na svim područjima društvenog života.

Napominjem pri tome da pod pojmom radnik u napred pomenutom smislu podrazumevam sve ljude — bilo na fizičkom ili na umnom radu, bilo u materijalnoj proizvodnji ili u drugim društvenim delatnostima, bilo na najnekvalifikovanijem ili na najodgovornijem mestu — koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini.

A drugo što je suštinski novo u našem društveno-ekonomskom sistemu jeste uspostavljanje demokratskog samoupravnog mehanizma ekonomskih odnosa i veza koji omogućuje i podstiče povezivanje parcijalnih interesa radnika i njihovih osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica sa zajedničkim širim interesima udruženog rada i sa opštim društvenim interesima. To je, u stvari, ekonomski mehanizam koji nazivamo ekonomskim sistemom udruživanja rada i sredstava pod kontrolom radnika, odnosno sistemom integrisanog dohotka u društvenoj reprodukciji. Ti odnosi omogućuju osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, koje sačinjavaju celinu sistema udruženog rada, da bez ikakvog državnog posredništva, to

jest slobodno i dobrovoljno stupaju u sve oblike međusobnih odnosa saradnje i udruživanja koji odgovaraju njihovim proizvodnim, ekonomskim, socijalnim i drugim interesima. Na taj način se istovremeno uz punu slobodu radnikovog odlučivanja obezbeđuje neophodna koncentracija dohotka, odnosno društvenog kapitala koju zahteva savremena tehnologija proizvodnje. I konačno, na taj način i samo privredno planiranje prestaje da bude instrument centralističkog monopola države, a postaje pre svega stvar slobodnog i dobrovoljnog samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovarjanja između organizacija udruženog rada, u skladu sa njihovim konkretnim interesima.

Time ni upravljanje tekućim radom, ni sticanje dohotka, ni njegovo raspoređivanje niti njegovo angažovanje u procesu proširene reprodukcije nisu više stvar ni države, odnosno njenog aparata, niti samovoljno nametnutog tehnokratskog monopola, nego stvar odnosa među samim radnicima, koje oni — u skladu sa svojim interesima — ostvaruju na tržištu, u slobodnoj razmeni rada putem društvenog dogovarjanja i samoupravnog sporazumevanja, u udruživanju rada i sredstava, u sticanju i raspoređivanju zajednički ostvarenog dohotka itd. Međutim, iako je reč o sistemu demokratskog samoupravljanja, ti interesi se, ipak, ne mogu niti da ispoljavaju niti da ostvaruju nekim automatizmom, nekom apsolutnom slobodom, nekom stihijskom konkurencijom na tržištu ili u međusobnim odnosima, ili u sličnim oblicima klasičnog ekonomskog liberalizma.

U svim tim samoupravnim odnosima samoupravljači su dobili ekonomske, političke i demokratske oblike u kojima mogu samostalno i slobodno da ispoljavaju svoje interese, ali ostvarivanje tih interesa, njihovo usklađivanje i povezivanje sa opštim društvenim interesima stvar je međusobne demokratske odgovornosti samoupravnih zajednica, odnosno radnih ljudi. Ta uzajamna demokratska odgovornost — koja se oslanja i na sistem državne vlasti — bitan je elemenat samog sistema.

Na takve odnose samoupravljače orijentiše već sama obaveza da zaključuju samoupravne sporazume o osnovama samoupravnih planova u svakoj pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, a i između osnovnih organizacija udruženog rada, pa i širih organizacija i samoupravnih zajednica. U tom pravcu samoupravljače orijentišu i društveni kriterijumi u pogledu raspoređivanja dohotka i posebno raspodele sredstava za lične dohotke. U tom

pravcu njih orijentiše i pravo države da društvenim planom i drugim merama usmerava tržište, usklađuje cene, a preko toga i raspodelu dohotka na tržištu, kao i pravo i dužnost samih organizacija udruženog rada da se dogovaraju o odnosima na tržištu i posebno o cenama. U tom pravcu naše radnike orijentiše i sve širi razvoj takozvanih reprodukcioni celina, to jest organizovanje krupnih proizvodno-prometno-finansijskih zajednica u kojima su organizacije udruženog rada međusobno povezane interesima rada, proizvodnje i nauke, sredstvima proširene reprodukcije i u kojima, u skladu sa svojim zajedničkim interesima, organizacije udruženog rada usklađuju i svoje unutrašnje međusobne dohodovne odnose. Istina, tek smo na početku tog procesa, ali očigledno je da će u narednom periodu takve samoupravne zajednice zauzimati sve značajnije mesto u našem društvenom životu. U tom istom pravcu naše radne ljude orijentišu i samoupravne interesne zajednice, u kojima se slobodnim i ravnopravnim dogovorima sporazumevaju razne samoupravne zajednice o slobodnoj razmeni rada, o raspoređivanju dohotka, o osnovama zajedničkih samoupravnih planova, o cenama itd.

Prema tome, samoupravljanje nije oblik nekakvog ekonomskog neoliberalizma niti je samoupravni pluralizam neograničena stihijska konkurencija raznih parcijalnih interesa, nego je samoupravljanje ekonomski, politički i demokratski sistem koji omogućuje radniku da slobodno ispoljava svoje autentične interese, ali koji ga istovremeno i demokratski organizuje za usklađivanje tih interesa, za razrešavanje sukoba i za društveno usmeravanje. A taj proces vrši se bilo samoupravnim sporazumevanjem, bilo društvenim dogovaranjem, bilo odlukama većine u demokratskim delegatskim organima samoupravnih zajednica, odnosno skupština, bilo akcijom samoupravnih sudova, bilo posredovanjem sindikata i drugih društveno-političkih organizacija, bilo ingerencijama države kao organa prinude. Razume se da je u celokupan samoupravni sistem, kao njegova osnova, utkana društvena težnja da sam taj sistem sve više otklanja ostatke starih nesocijalističkih odnosa i oblika koji narušavaju ravnopravnost radnika, kao i određene ekonomske i socijalne deformacije koje, i pored samoupravnog sistema, može proizvoditi društvena praksa mnoštva samoupravnih subjekata.

Dakako, mi ne možemo poricati da u našem društvu postoje i takvi protivrečni interesi koji su objektivno dati, to jest koji se u

sadašnjim uslovima ne mogu prevladati ni samoupravnim putem ni državnom prinudom. Među takve protivrečnosti spadaju, na primer, razlike u interesima između razvijenijih i nedovoljno razvijenih delova zemlje, različitosti uslova u sticanju dohotka koju nameće različit organski sastav faktora proizvodnje, različiti tržišni uslovi sticanja dohotka, socijalne razlike koje nastaju na osnovi raspodele prema rezultatima rada, to jest na osnovi različitog kvantiteta i kvaliteta rada, razlike između više i manje produktivnih organizacija udruženog rada itd. Takve i slične protivrečnosti su izvor određenih oblika neravnopravnosti koje još postoje na pojedinim područjima društvenog života, naročito u ekonomici i u socijalnom položaju radnih ljudi.

Međutim, takve protivrečnosti se ne mogu prosto ukinuti, njih treba prevladati istorijom, daljim razvitkom proizvodnih snaga, daljim oslobodanjem čoveka od materijalne nužde, a uporedo sa tim, naravno, i daljim razvitkom sistema koji će biti sve sposobniji da razrešava probleme te vrste. A to će biti u najvećoj meri zadatak prakse samih samoupravljača, uz stalno prisustvo progresivnih idejnih i političkih uticaja socijalističkih snaga. U tom smislu možemo i za taj proces reći ono što je Marks inače reka za socijalizam uopšte, naime — da komunisti ne mogu sebi postavljati cilj da uspostave idealno društvo, ali da treba da se bore za oslobodjenje radnika kako bi oni sami mogli da se bore za lepši sutrašnji dan. Celokupan naš politički i samoupravni sistem — kad se radi o još uvek postojećim društvenim protivrečnostima — usmeren je upravo ka tom cilju. Doduše, na nekim punktovima taj sistem još nije dovoljno stimulativan, ali stvar je naše samoupravne i društvene prakse da otklanja takve slabosti.

Dakako, uloga države u sistemu društvenog planiranja nije nestala. Štaviše, ona je još uvek vrlo značajna, pa čak i obimna. Ali, uloga države je ipak ograničena na ona područja i na one slučajeve gde se radi o najbitnijim zajedničkim društvenim interesima i gde sistem slobodnog i dobrovoljnog sporazumevanja i dogovaranja između organizacija udruženog rada ne može da zameni — danas još uvek neophodnu — državnu prinudu ili arbitražu. Ali ni takav »državni« plan ne može se doneti bez saglasnosti veća skupštine društveno-političke zajednice (opštine, pokrajine, republike i federacije) koje sačinjavaju delegati udruženog rada. Na taj način je socijalističko samoupravljanje postalo integralan društveni sistem,

pa i sama država sa svim svojim političkim institucijama u sve većoj meri postaje direktan instrument samoupravljanja.

U rezultatu sveg toga novom društveno-ekonomskom pozicijom osnovne organizacije udruženog rada i radnika udruženih u njoj, kao i drugim promenama na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu, okrenut je tok kretanja viška rada radnika u proširenoj i opštoj društvenoj reprodukciji. Sada se celokupan dohodak u svim svojim vidovima koji se realizuje na tržištu ili na bilo kom stepenu udruživanja rada i dohotka i društvene reprodukcije uvek stiže u ruke radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Višak rada kao društveno-ekonomska kategorija, to jest kao elemenat klasnog odnosa među ljudima, u stvari, prestaje da postoji jer njime kao delom ukupne vrednosti koju je radnik svojim radom proizveo raspolaže on sam, a i materijalni rezultati gospodarenja tom vrednošću ponovo se stiču isključivo u dohotku osnovne organizacije udruženog rada, kojim upravljaju sami radnici.

Istina, višak rada kao čista ekonomska, odnosno materijalna kategorija i dalje postoji i izražava se u sredstvima akumulacije, odnosno celokupne društvene reprodukcije. Međutim, radnik u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ili u odnosima samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja sam odlučuje o visini tih sredstava, osim o onim sredstvima koja se izdvajaju na osnovu odluka države bilo radi planskog usmeravanja razvoja, bilo za opšte društvene potrebe. Ali, i te odluke se donose u delegatskim skupštinama u kojima i u pogledu raspoređivanja dohotka odlučujući reč imaju delegati udruženog rada, to jest odluka se može doneti samo saglasnošću većine u Veću delegata udruženog rada.

S druge strane, životni i radni položaj radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada tako postaje ekonomski i samoupravno zavisian ne samo od produktivnosti njegovog tekućeg rada nego i od gospodarenja društvenim kapitalom, to jest podruštvljenim minulim radom kojim raspolažu i upravljaju radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. Ta zavisnost postaje materijalna osnova i podsticaj dobrovoljnog, demokratskog i samoupravnog udruživanja rada i sredstava u društvenoj reprodukciji. Na taj način se parcijalni lični interes radnika i interes osnovne organizacije udruženog rada i zajednički interes udruženog rada i društva uopšte povezuju, i to putem mehanizma ekonomskih odnosa čija rešenja u praksi ne zavise ni od kog drugog nego samih udruženih radnika kao upravljača društvenih sredstava, osim, naravno,

ukoliko se ne radi o onim opštim društvenim uslovima koji nameću neophodnost da odluku donose državni organi. Takve ekonomske odnose uspostavlja i štiti Ustav. U takvim ekonomskim odnosima sve osnovne organizacije udruženog rada su materijalno i stvaralački zainteresovane da zajednički dohodak koji stiču udruživanjem rada i sredstava bude što veći, kako bi i dohodak svake od njih pojedinačno bio što veći. A veći dohodak pretpostavlja višu opštu društvenu i pojedinačnu produktivnost udruženog rada. Takvi ekonomski odnosi su i materijalna i politička osnova radne, istinske, stvaralačke i lične slobode i inicijative radnika i radnog čoveka uopšte i kreativnih društvenih snaga u celini samoupravnih odnosa. Pri tome ti odnosi se ne zasnivaju samo na nekim ograničenim demokratskim pravima građanina karakterističnim za klasičnu demokratiju građanskog društva, nego i na realnim ekonomskim odnosima, odnosno na materijalnim sredstvima, na dohotku koji radnik stvara i kojim raspolaže u osnovnim organizacijama udruženog rada. Na taj način radnik direktno učestvuje u odlučivanju o sudbini celokupnog društvenog dohotka i bogatstva.

Takav razvoj društveno-ekonomskih odnosa u samoupravnom sistemu udruženog rada doveo je i do značajnih promena u karakteru raspodele prema radu. Shvatanja da radnik treba da dobije približno jednak lični dohodak za jednak rad više ne mogu da budu svedena samo na to da se fizičkim učincima tekućeg rada radnika na radnom mestu izražava njegov ukupan rad. Kriterijumi raspodele sredstava za lične dohotke radnika prema radu treba da izražavaju kvantitet i kvalitet rada radnika u širem smislu, to jest ne samo neposredan rezultat tekućeg rada radnika nego i efekte korišćenja sredstava za proizvodnju, efekte gospodarenja minulim radom, obim akumulacije i uspešnost njenog korišćenja, rezultate udruživanja rada i dohotka, kao i poslovnu politiku, odnos prema razvoju tehnologije itd. Drugim rečima, već se i u okviru takvih kriterijuma raspodele sredstava za lične dohotke radnika izražava njihov novi društveno-ekonomski položaj u samoupravnim proizvodnim odnosima. A, s druge strane, i zbog svog ličnog dohotka radnik je stimulisan da se i lično angažuje ne samo na svom radnom mestu nego i u gospodarenju minulim radom, kao i u celokupnom demokratskom sistemu samoupravnog upravljanja radom i dohotkom, i to ne samo u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada nego i na svim drugim nivoima upravljanja od kojih zavise i rezultati rada njegove sopstvene osnovne organizacije udruženog rada.

Sve te promene u društveno-ekonomskim odnosima bitno su ojačale samoupravni i demokratski položaj radnika, radnog čoveka i građanina i proširile njegova demokratska prava u društvu. Sve to utiče i na svest ljudi. Radnici i radni ljudi uopšte sve više se oslobađaju mentaliteta najamnog radnika i potčinjenog društvenog subjekta u odnosu na bilo kakav monopoli upravljanja društvenim kapitalom.

Počinje brže da se smanjuje i suprotnost između fizičkog i umnog rada. Jer radnik nije više samo fizički radnik. Čim on počinje ravnopravno da učestvuje u odlučivanju o poslovanju celine njegove osnovne organizacije, a preko nje i o poslovanju širih zajednica i organizacija od kojih osnovna organizacija — na jedan ili drugi način — zavisi, čim on sam slobodno odlučuje o karakteru odnosa i saradnje sa drugim organizacijama i zajednicama udruženog rada, čim on počinje da odlučuje o poslovima proširene i društvene reprodukcije, o uslovima i ciljevima slobodne razmene rada između pojedinih oblasti udruženog rada i čim je — putem svojih delegacija i delegata — u položaju da može da učestvuje u donošenju odluka o zajedničkim interesima na raznim nivoima udruženog rada i društva, njegov rad u tom slučaju nije više samo fizički, nego i umni. A to pogotovo stoga što ga celokupan sistem društvene reprodukcije svojim ekonomskim odnosima usmerava na to da njegov životni i radni položaj relativno sve manje zavisi od njegovog tekućeg fizičkog rada na radnom mestu i u okviru proste reprodukcije, a sve više od rezultata ukupnog udruženog rada, odnosno od njegovog svesnog i odgovornog gospodarenja podruštvljenim minulim radom u okviru celokupne društvene reprodukcije u razvoju proizvodnih snaga i uopšte od njegove stvaralačke inicijative. A takav položaj radnika rezultat je spajanja rada i društvenog kapitala u dohotku kojim on upravlja u ime svojih interesa, ali i u ime interesa svih radnika i društva. Na tome se, u stvari, zasniva proces postepenog prelaska od raspodele prema radu ka raspodeli prema potrebama. Iako je to dugoročan proces, ekonomski položaj radnika i osnovne organizacije udruženog rada u sistemu proširene i društvene reprodukcije već ga danas usmerava u tom pravcu.

Duhodovni odnosi su formulisani i institucionalizovani Ustavom i Zakonom o udruženom radu dosledno i jasno izražavaju društvenu svojinu kao sistem odnosa među ljudima, a ne kao odnos između čoveka i stvari. Društvena svojina nije monopolsko pravo ni

jednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnih radnika. Ona postaje zajednička svojina svih ljudi koji rade, to jest u prvoj fazi njihova klasna svojina, ali u toku daljeg razvoja — »odumiranjem« raspodele prema radu i nastajanjem raspodele prema potrebama — sve više će postajati svojina svih članova društva. U priličnoj meri ona je to već danas. A pošto je rad sredstvima u društvenoj svojini istovremeno i izvor lične svojine izražene u ličnom dohotku, niko ne može od radnika da otuđi ona prava koja mu pripadaju *po osnovu prava rada sredstvima u društvenoj svojini*, uključujući tu i pravo prisvajanja sredstava za ličnu potrošnju, pod ravnopravnim uslovima sa drugim radnicima.

Stvoreni su, dakle, neophodni osnovni ekonomski i opšti društveni uslovi za intenzivno, racionalno i efikasno izgrađivanje takve socijalne i kulturne nadgradnje društva koja u punoj meri treba da bude u interesu radničke klase i svih radnih ljudi, odnosno građana. Materijalna osnova te nadgradnje je slobodna razmena rada radnika iz neposredne proizvodnje sa radnicima iz društvenih delatnosti. Uspostavljanjem i razvijanjem odnosa zasnovanih na slobodnoj razmeni rada samoupravljanje počinje da ukida vekovni politički monopol države u oblasti društvene nadgradnje, odnosno društvenih delatnosti. Naime, taj monopol stavljao je državu u položaj da — pored privatno-sopstveničkog kapitala — bude ne samo arbitar u odnosima između materijalne proizvodnje i društvene nadgradnje nego i da samo ona svojim odlukama utvrđuje obim i način izdvajanja i prenošenja sredstava iz materijalne proizvodnje u oblast takozvane društvene potrošnje, odnosno društvenih delatnosti.

Kad ističem taj politički monopol države, nikako ne želim da negiram veliku progresivnu ulogu koju je država odigrala u oblasti razvoja društvenih delatnosti, kao što su zdravstvo, obrazovanje, kultura, nauka itd., naročito u savlađivanju deformacija koje su u te delatnosti unosili privatno-sopstvenički interesi. A pogotovo socijalističke države su u tom pogledu učinile veliki napredak u odnosu na ranije stanje, jer su podruštvljenjem tih delatnosti obezbedile, u većoj ili manjoj meri, njihove usluge za ceo narod. Međutim, u našim uslovima bi danas takav sistem političkog monopola države bio ne samo vid ograničavanja radnog čoveka da samoupravnim putem ostvaruje svoje interese nego bi ga i bitno ograničavao u njegovoj stvaralačkoj slobodi i u njegovoj ulozi kao odlučujućeg faktora društvene politike. Takav sistem nama ne odgovara, pre

svega zato što je za egzistenciju samoupravnog socijalističkog društva bitno da radnik ima kontrolu nad sudbinom celokupnog dohotka. Zato u našem samoupravnom društvu umesto starih odnosa: radnik — država — društvene delatnosti, neizbežno mora da se uspostavi neposredan odnos između radnika iz neposredne proizvodnje i radnika iz društvenih delatnosti.

Na tom načelu zasniva se koncept naših samoupravnih interesnih zajednica kao slobodnih samoupravnih zajednica radnika iz materijalne proizvodnje i radnika iz društvenih delatnosti, koji samoupravnim sporazumima regulišu svoje međusobne odnose. Država se tu pojavljuje, odnosno treba da se pojavljuje kao arbitar samo u slučajevima kada do samoupravnih sporazuma ne može doći, a sa stanovišta društvenih interesa neophodno je da se odluka donese. Takvi demokratski samoupravni odnosi su još jedan izvor društvene slobode čoveka koja se sastoji upravo u tome da i u oblasti društvenih delatnosti radni čovek neposredno odlučuje, odnosno utiče na odlučivanje o svojim interesima i potrebama. Slobodna razmena rada bitno utiče na smanjivanje suprotnosti između fizičkog i umno rada. Umni rad u takvim odnosima nije više gospodar nad fizičkim radom, nego samo jedna od komponenata slobodnog udruženog rada i slobodne razmene različitih vidova rezultata rada.

I najzad, ukazao bih i na treću oblast društveno-ekonomskih odnosa — na odnos između samoupravnog udruženog rada i samoupravnih interesnih zajednica u oblasti društvenih delatnosti, s jedne strane, i države i njenih društveno-ekonomskih i političkih funkcija, s druge strane. Samoupravljanje u udruženom radu sada postaje prava materijalna osnova i za samoupravljanje u društvu, to jest u društveno-političkim zajednicama koje vrše državnu vlast od opštine do federacije, kao i za ostvarivanje demokratskih prava radnih ljudi i građana u odnosu na upravljanje državom, odnosno društvom. Samoupravljanje je materijalna baza i za razvoj radnika kao stvaralačke ličnosti u korišćenju celokupnih društvenih sredstava kako u njegovom ličnom radnom i životnom interesu, tako i u interesu razvoja društva kao celine.

Glavni faktor praktičnog ostvarivanja i usklađivanja tih odnosa jeste delegatski sistem zasnovan na demokratskom pravu čoveka da u svim oblicima samoupravnih zajednica — od osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica — bira svoje delegacije i delegate putem kojih može neposredno da izrazi svoje

autentične interese i da utiče i odlučuje o ostvarivanju tih interesa na svim područjima društvenog života. I struktura delegatskih skupština i način odlučivanja u njima tako su postavljeni da, u načelu, obezbeđuju vodeću ulogu udruženog rada u celokupnom sistemu državnog odlučivanja. Na taj način samoupravni subjekti neposredno, a ne preko nekih otuđenih političkih stranaka, kao demokratski organizovana snaga imaju odlučujući uticaj na odluke državnih organa. Time su delegatske skupštine, kada vrše funkciju državne vlasti, istovremeno neposredni predstavnici i udruženog rada i drugih samoupravno organizovanih društvenih interesa i interesnih zajednica.

Na osnovama takvih društveno-ekonomskih i političkih odnosa jugoslovensko društvo se razvija — i to na osnovi objektivnih zakonitosti samih samoupravnih socijalističkih odnosa — u pravcu celovitog sistema samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva, u kome i sama država postaje samo instrument samoupravne demokratije. Rad i samoupravljanje radnika, odnosno njegova samoupravna aktivnost nije više ograničena samo na njegov tekući rad na radnom mestu, na tehnologiju i ekonomiku, nego ona istovremeno podrazumeva i stručno-umni rad i političko odlučivanje koje se proširuje na sva područja društvene politike sa kojima su njegovi pojedinačni interesi neposredno povezani. Politika — koja je u sistemu građanske parlamentarne demokratije praktično otuđena od građanina ili mu je nedostupna, jer je prenetu u vrhove političkih partija — u samoupravnom socijalističkom društvu postaje sastavni deo samoupravljanja, odnosno raznih vidova samoupravne demokratske aktivnosti samoupravnih subjekata u ostvarivanju njihovih interesa na pojedinim područjima društvenog života. Politika na taj način prestaje da bude monopol profesionalnih političara i zakulisnih političkih kartela, a postaje neposredna aktivnost i neposredno odlučivanje samoupravljača i njihovih demokratskih delegatskih tela. Razume se, takav položaj radnika zahteva ne samo sva ona samoupravna demokratska prava od kojih zavisi ostvarivanje takvog njegovog položaja nego i materijalno, odnosno ekonomsko priznavanje svih aspekata takvog rada u kriterijumima za raspodelu dohotka kao i ličnog dohotka radnika, s tim da se oni povezuju na odgovarajući način i sa principom solidarnosti radnika. Ali ti principi nikada ne smeju biti primenjivani na takav način da bi vodili destimulaciji radnika da racionalno raspolaže svojim radom i dohotkom.

Očigledno je da takav razvoj ne može da bude stvar samo stihije. Jer u svakodnevnoj praksi moguće je ponekad i ozbiljno deformisanje samoupravnih odnosa na štetu priznatih ekonomskih, socijalnih i demokratskih prava radnika, radnih ljudi i građana. Pritisak tehnobirokratskih tendencija kroz razne pukotine sistema je žilav, uporan i svakodnevan. Zato na mnogim područjima novi odnosi još ne žive i ne funkcionišu na zadovoljavajući način. Ponegde smo na samom početku. Razvoj tih odnosa susreće se sa najraznovrsnijim objektivnim i subjektivnim preprekama. Zato u praksi, naravno, neće sve u potpunosti niti brzo da ide po novom. Biće odstupanja i pritiska tehnokratizma, ultralevičarstva i drugih konzervativnih i reakcionarnih tendencija i snaga. Međutim, to ne treba da nas zbunjuje. Jer reč je o procesu koji će, svakako, duže da traje. Ono što je bitno, to je da je taj proces usmeren u jasnom pravcu i da postoje uslovi da zakonitosti društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa kojima je oslobođen put ustavnim sistemom slobodno deluju u okvirima realnog društvenog usmeravanja. Naše društvo ima pred sobom jasan koncept sistema i razvojnih pravaca samoupravnih i demokratskih društveno-ekonomskih i političkih odnosa i ne postoje nikakvi razlozi za sumnju da naša praksa neće postepeno da ostvaruje upravo takve odnose. Razume se, sve to zahteva da organizovane vodeće subjektivne snage našeg društva sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu obezbeđuju primenu tog osnovnog pravca u svakodnevnoj praksi — kako u tom pogledu ne bi dolazilo do većih odstupanja.

Naravno, moramo imati u vidu i one objektivne teškoće koje proizlaze iz činjenice da još uvek u našem društvu postoji određen raskorak između ustavnim sistemom utvrđenog društvenog položaja radnika i mogućnosti društva da stvori sve neophodne materijalne, socijalne, kulturne, obrazovne i druge pretpostavke da se takav položaj radnika u punoj meri ostvaruje. Na primer, radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada je, načelno uzev, u položaju da u cilju podizanja produktivnosti svog rada i svoje stvaralačke afirmacije raspolaže kako društvenim kapitalom, tako i stručnim znanjem, naukom, kulturom, od čega zavisi i to da li će njegova osnovna organizacija udruženog rada biti poslovno uspešna u procesu društvene reprodukcije. Ali, zbog niza objektivnih i subjektivnih razloga — a među njima je, svakako, i još uvek relativno nizak nivo obrazovanja i kulture i primene nauke — radnik još nije u stanju da u punoj meri svesno i stvaralački

ovladava, usmerava i kontroliše sve procese koje nameće takav njegov društveno-ekonomski položaj. To posebno važi za njegovo ovladavanje stručnom, naučnom i kulturnom komponentom rada, to test za njegov aktivni odnos prema naučnom, kulturnom i političkom stvaralaštvu i za njegovo angažovanje u njemu. Zbog toga u praksi dolazi do situacije da u odlučivanju koje zahteva odgovarajuće stručno znanje neizbežno veći uticaj ima obrazovaniji i stručno kvalifikovaniji sloj radnih ljudi u udruženom radu nego radni kolektiv kao celina. Kad to kažem, mislim pre svega na upravljački sloj u organizacijama udruženog rada kao i na inteligenciju u celini, koja vlada znanjem i kulturom, a samim tim ima često i dominantan uticaj na donošenje odluka. Zbog takvog položaja tog sloja, koji je objektivno dat, stalno se rađaju, odnosno obnavljaju u njemu težnje ka određenom monopolu »elite« u sistemu upravljanja.

Pritisak svih tih faktora može u praksi da dovede do toga da samoupravna i demokratska prava radnog čoveka u određenim vrstama i fazama odlučivanja postanu u većoj ili manjoj meri fiktivna, a da odluke stvarno i praktično donosi relativno uzak sloj ljudi. Elementi takvog objektivno postojećeg monopola političkog odlučivanja još uvek su — svesno ili nesvesno — prisutni. Ali, on se iz oblasti opšte političke vlasti »preseleo« u oblast samoupravljanja, a izražava se u takvim pojavama kao što su preovlađujuća uloga poslovnog aparata u donošenju odluka, teokratizam, zanemarivanje demokratskih oblika odlučivanja u kolektivu, pasiviziranje radnika u oblasti samoupravljanja i slično. No, uprkos tih tendencija i slabosti, ipak treba reći da samoupravljanje postaje sve veća prepreka takvim tendencijama. Jer u sistemu samoupravljanja ti procesi ipak dolaze pod sve snažniju kontrolu radnika i progresivnih socijalističkih snaga. Sa daljim jačanjem samoupravne svesti, sa stručnim osposobljavanjem samoupravnih kolektiva i sa sve snažnijim samoupravnim povezivanjem fizičkog i umnog rada ta će kontrola postajati još uspešnija. A i politički sistem društva mora postati snažan oslonac uspostavljanja i jačanja takvog položaja radnika.

Ako bi se pomenuti negativni procesi stihijski odvijali, oni bi mogli da dovedu do ozbiljnih deformacija socijalističke samoupravne demokratije. Zato sada nije reč samo o nekoj opštoj potrebi prilagodavanja političkog sistema, promenjenoj društveno-ekonomskoj bazi našeg društva, nego i o tome da politički sistem

treba da doprinese i stvaranju uslova za realno ostvarivanje samoupravnih i demokratskih prava radnika koja im društveni sistem načelno priznaje. Očigledno je da se i u vezi sa takvim procesima postavlja pitanje položaja i uloge organizovane socijalističke svesti, odnosno, kako obično kažemo, subjektivnog faktora u sistemu socijalističke samoupravne demokratije, a posebno u delegatskom sistemu. Jer radnici, odnosno građani ne smeju da budu prepušteni stihijskom uticaju procesa koje nameće sadašnja ekonomska, socijalna i politička struktura našeg društva. Drugim rečima, demokratsko samoupravno odlučivanje u samoupravnim organizacijama i zajednicama ne može da bude proces zatvoren isključivo u okvire tih zajednica. Ono mora da bude otvoreno uticaju i saradnji svih onih društvenih snaga koje mogu u »parcijalno« samoupravno odlučivanje da unose elemente širih društvenih vidika i na taj način da budu podrška samoupravnom odlučivanju radnika kada on sam nije u mogućnosti da sagleda takve šire vidike.

Osim toga, treba imati u vidu i činjenicu da samoupravljanje nije sistem koji bi mogao da deluje samo putem nekog svog unutrašnjeg automatizma. Socijalističko samoupravljanje je društveno-ekonomski i politički odnos među ljudima. Na sadašnjem stepenu razvoja društva i posebno njegovih klasnih i socijalnih karakteristika, kao i razvoja proizvodnih snaga takvi društveno-ekonomski i politički odnosi mogu da postoje i da funkcionišu normalno samo ako se oslanjaju na odgovarajući sistem političke vlasti, to jest na sistem državne vlasti u kome vodeću ulogu ima radnička klasa u povezanosti sa svim drugim radnim ljudima. A to znači da, uprkos tome što pojedine funkcije države odumiru u korist socijalističkog samoupravljanja, državna vlast još uvek predstavlja uslov i neophodan instrument održavanja sistema socijalističkog samoupravljanja. Jer vodeća uloga radnika u sistemu socijalističkog samoupravljanja ne bi bila moguća ako ne bi postojala i vodeća uloga radnika u sistemu državne vlasti, na koji socijalističko samoupravljanje mora da se oslanja. Prema tome, kada govorimo o političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, onda ne govorimo samo o društvenoj ulozi socijalističkih snaga uopšte, nego i o položaju i društvenoj ulozi socijalističkih snaga u sistemu državne vlasti, uključujući tu i specifičnu odgovornu ulogu Saveza komunista u oblasti održavanja razvoja državne vlasti radničke klase i radnih ljudi.

II. POLITIČKI SISTEM PRIVATNO-KAPITALISTIČKE I POLITIČKI SISTEM DRUŠTVENE SVOJINE

Opređenja našeg socijalističkog samoupravnog društva u pogledu daljeg razvoja njegovog političkog sistema su veoma jasna i određena. Međutim, nužno je da se osvrnem na određene dileme koje se javljaju u našoj socijalističkoj praksi. Doduše, naše društvo se i u pogledu tih dilema načelno već opredelilo i naš sistem se razvija pravcem tih opredeljenja. Ali, pošto te dileme postoje u savremenoj svetskoj socijalističkoj praksi i kao takve imaju određen uticaj i na svest našeg društva, o njima moramo uvek ponovo da raspravljamo.

1. *Politički sistem kapitalističke svojine i socijalistički samoupravni proizvodni odnosi*

Određeni pojavni oblici društvenog života iz prošlosti se tokom istorijskog razvoja pretvaraju u dogme koje i za socijalističko društvo, koje nastoji smelije da korača putevima društvenog progressa i da u svom razvitku krči nove puteve, postaju veliko opterećenje. Jedna od najčešće isticanih dogmi te vrste jeste teza o univerzalnosti i većnosti parlamentarnog političkog sistema građanskog društva i o njegovom političkom pluralizmu kao jedinom izvoru demokratskih sloboda čoveka.

Parlamentarni sistem višepartijske predstavničke političke demokratije kao oblik buržoaske političke države nastao je u sistemu kapitalističkih društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa. Prema tome, on je i nastao zbog društvenih i političkih potreba vladajuće klase upravo u tom sistemu.

Istina, parlamentarni sistem predstavlja veliki korak u istorijskom progressu, a posebno u pogledu unapređivanja demokratskih i ljudskih prava čoveka. Doduše, on ta prava nije razvijao toliko zbog čoveka koliko zbog društvenih i političkih potreba vodeće društvene klase. Jer, da bi takav parlamentarni sistem i politički pluralizam mogao da vrši svoje društvene funkcije, on mora i građanima da prizna, u većoj ili manjoj meri, određena demokratska prava. A upravo u toj objektivnoj nužnosti organske veze parlamentarizma i demokratskih prava čoveka i jeste značajan doprinos koji je politički sistem građanskog parlamentarizma uneo u istoriju razvo-

ja demokratske misli čovečanstva. Na tu organsku vezu parlamentarizma i demokratskih prava čoveka ukazao je i Marks sledećim rečima:

»Parlamentarni režim živi od diskusije, kako da onda zabrani diskusiju? Svaki interes i svaka društvena ustanova ovde se pretvarja u opšte misli i kao misli se i pretresaju, pa kako da se onda neki interes, neka ustanova održi iznad mišljenja i da imponuje kao verska dogma?... Parlamentarni režim sve prepušta odluci većine, kako da onda velike većine van parlamenta ne žele da odlučuju?«¹

Zbog takvog demokratskog karaktera parlamentarnog političkog sistema i u radničkom pokretu su se javila shvatanja da je pluralistički parlamentarizam univerzalni put razvoja za sve društvene sisteme i da je on opšti uslov demokratskih sloboda čoveka. Tu ne mislim samo na socijaldemokratiju koja je sudbinu socijalizma vezala za empirizam i pragmatizam parlamentarnog sistema, nego i na one delove leve inteligencije koji smatraju da je neka vrsta spajanja parlamentarizma i socijalizma, to jest političkog sistema buržoaske države i socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, jedini mogući pravac izgradnje političkog sistema socijalizma. Takva iluzija je dobila utoliko veću snagu jer savremena socijalistička praksa nije bila sposobna da brže i šire razvija nove oblike demokratskog života odgovaraju socijalističkim proizvodnim odnosima. A jedna od posledica toga je ta da ne samo neprijatelji socijalizma nego i mnogi čestiti borci za bolje, socijalističko društvo, poput nekakvih modernih Don Kihota, traže budućnost ljudske slobode u idealizovanoj prošlosti, to jest u idealizovanom političkom sistemu građanskog parlamentarizma, a ne u borbi za one više oblike ljudskih, demokratskih, ekonomskih, političkih i drugih odnosa i prava i sloboda ljudi koji mogu da se razvijaju samo na tlu proizvodnih odnosa zasnovanih na društvenju svojini sredstava za proizvodnju. Drugim rečima, istorijski zadatak demokratskih socijalističkih društvenih snaga nije u tome da prave veštačke konstrukcije spajanjem nečega što se ne može spojiti, nego u traženju novih oblika i krčenja novih puteva demokratije koji odgovaraju izmenjenim proizvodnim, odnosno društveno-ekonomskim odnosima.

Međutim, parlamentarni sistem kao politički sistem kapitalističkih proizvodnih odnosa nije stvaran radi slobode onih koji se

¹ Karl Marks. *Osemnaesti brimer Luja Bonaparte*, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 65.

suprostavljaju takvim odnosima, nego prema istorijskim potrebama onih vodećih klasnih snaga koje se bore za održavanje takvih odnosa. I ma koliko da je demokratski neki parlamentarni sistem i ma kakve reforme, odnosno socijalne i demokratske mere donosio, ostaje činjenica da je u njemu slobodna, u najboljem slučaju, samo apstraktna i opšta politička misao, a konkretni klasni, životni i radni interesi radnika nalaze se u sferi većeg ili manjeg bespravila i podređenosti proizvodnim odnosima kapitalističkog društva, u koje se parlamentarni politički sistem buržoaske države, po pravilu, ne meša, ali koje štiti. Na taj način se politički pluralizam u stvarnosti izražava kao oblik ograničavanja autentičnih interesa čoveka, a pre svega klasnih interesa radnika. Jer svoditi mnoštvo autentičnih, specifičnih i konkretnih interesa ljudi u neke opšte, apstraktne političke formule, pa zatim uspostaviti isto tako opšta i apstraktna politička predstavništva za te formule u obliku jedne ili više partija — pri čemu su ti interesi često međusobno suprotni — znači, u stvari, negirati pravo nosilaca tih interesa da se pojavljuju kao njihov neposredni i autentični predstavnik. A to pogotovo zato što pri odlučivanju u parlamentu monopolsko pravo imaju samo politički vrhovi partija, dok građanin može da utiče na politiku tih vrhova i na njihovo odlučivanje u parlamentu samo svojim izbornim glasom ili kao grupa za pritisak na ulici ili, pak, preko raznih organizacija.

Zato politički sistem epohe građanskog parlamentarizma ne može da bude politički sistem društva socijalističkog samoupravljanja, a pogotovo društva koje je nastalo kao rezultat duboke narodne revolucije, kakvo je jugoslovensko društvo. Takav sistem ne samo da bi nas u sadašnjim našim uslovima u mnogo čemu daleko vratio nazad u stanje političke borbe za političku, odnosno klasnu vlast, to jest u odnose i društvene suprotnosti zbog kojih je revolucija i nastala, nego on ne odgovara ni suštini samoupravne organizacije našeg društva koja se izgrađuje na *pluralizmu interesa samoupravnih subjekata*, a ne na *pluralizmu, odnosno konkurenciji stranačkog političkog monopola*.

Naša revolucija je morala da odbaci politički sistem građanskog parlamentarizma pre svega zbog određenih potreba njene praktične borbe za opstanak mladog socijalističkog društva. Novo jugoslovensko društvo koje je tek prošlo kroz duboku socijalističku revoluciju ne bi moglo da savlada suprotnosti zbog kojih je revolucija i nastala da je otvorilo prostor za slobodno političko

delovanje kontrarevolucionarnih snaga u obliku nekog višepartijskog sistema. Jer te suprotnosti samom revolucijom nisu bile ukinute. Bio je samo promenjen odnos moći društvenih snaga u tim suprotnostima u korist vodeće društvene uloge radničke klase. Kao i svaka revolucija, i naša revolucija se protiv klasnih i političkih neprijatelja ogradila snažnim odbrambenim zidom državne vlasti kao oružjem te revolucije, to jest onim istim oružjem kakvim je nekada vladajuća klasa potčinjavala sebi radničku klasu i njen politički pokret, odnosno demokratske snage uopšte. Svako kolebanje u tom pogledu samo bi ponovo zaoštrilo stare suprotnosti i dovelo radničku klasu i sve socijalističke snage u opasnost da u većoj ili manjoj meri izgube socijalističke tekovine koje su revolucijom ostvarile. Borba protiv kontrarevolucije je, prema tome, nužna i radi stvaranja naprednijeg demokratskog sistema koji će dati demokratska prava nesravljivo širim radnim masama nego što ih može da da parlamentarna demokratija. Doduše, ta borba nosi u sebi i opasnosti ozbiljnih deformacija u socijalizmu, o čemu će kasnije biti reči. No, revolucionarne snage od tih protivrečnosti ne mogu pobeći, ali moraju istovremeno da se bore i protiv deformacija koje takve protivrečnosti mogu da nameću.

I upravo zato da bi sprečila deformacije, naša revolucija je i u takvim uslovima nastojala da razvija svoje sopstvene demokratske oblike društvenog života na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Na kraju krajeva, celokupan naš sistem samoupravne demokratije je rođen upravo u toj revoluciji masa. Naša revolucija je bila najširi spontani i ujedno svesno organizovan samoupravni akt i pokret najširih radnih masa. I zato mislim da ne preterujem kad kažem da je ono što je stalno davalo snagu i stvaralačku moć Savezu komunista Jugoslavije upravo to što je uvek nastojao da tu revolucionarnu demokratsku tradiciju revolucije i njenih samoupravnih odnosa održi, da ih očuva kako ne bi nestali u eri izgradnje nove države i sistema njene administracije kada je opasnost od birokratizacije vlasti, a time i od svakojakih deformacija socijalizma, bila veoma prisutna.

Prema tome, jasno je da su se već od samih tih prvih početaka i politički sistem novog društva i njegovi demokratski oblici kretali sasvim drugim pravcem nego što je to politički pluralizam građanskog društva. Jer revolucija ima svoje sopstvene zakone, a ko se u revoluciji okreće ili vraća nazad, taj gubi bitku. Zato bi za nas okretanje nekom političkom pluralizmu građanskog društva znači-

lo ne samo promenu odnosa moći društvenih snaga u korist antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga nego i veliki korak nazad u društveno-istorijskom smislu.

2. *Parlamentarni sistem i politički interesi savremenog radničkog pokreta*

U dosadašnjoj istoriji čovečanstva parlamentarni sistem nikad nije prešao Rubikon klasne vlasti posednika i tehnokratsko-monopolističkih upravljača kapitala. Za britanski parlament, na primer, govorilo se da može sve da učini samo ne može da pretvori petla u kokošku i obrnuto. A i britanski parlament se, u stvari, uvek mirio sa činjenicom da mora, kao i svi drugi parlamentarni sistemi, da vrši samo deo poslova vlasti i upravljanja društvom. U stvari, parlament je držao samo kraći deo poluge vlasti i upravljanja društvom, dok je duži deo te poluge neposredno držala u svojim rukama klasa finansijskih, industrijskih, trgovačkih i drugih posednika i monopolističkih upravljača kapitala. A tu odlučujuću, neposrednu vlast ta vladajuća klasa ne drži formalno u sferi politike, nego pre svega u sferi proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa, to jest u sferi privrednog sistema i sistema raspodele i raspolaganja društvenim proizvodom. U tu sferu vlasti parlament je u dosadašnjoj istoriji smeo da dira samo u ograničenoj meri i samo takvim reformama koje nisu ugrožavale sistem vanparlamentarne klasne vlasti u sferi kapitalističkih proizvodnih odnosa.

Međutim, ako se u parlamentu snažnije pojave interesi ugnjetenih klasa ili, pak, i takve demokratske snage koje politički pluralizam uzimaju kao realnost, to jest koje smatraju, na primer, da i komunistička partija u njemu treba da bude ravnopravna sa ostalim partijama, onda takvom prijateljstvu ubrzo dolazi kraj. Drugim rečima, čim se radnički pokret u tolikoj meri približi u parlament da može da postane faktor strukturnih promena vlasti, to jest ograničavanja ili ukidanja klasne vlasti sopstvenika i monopolističkih upravljača kapitala i njihovih političkih eksponezata, odmah se traži izlaz u nekoj vrsti diktature, bilo fašističkog, vojnog ili nekog drugog reakcionarnog tipa.

Iz najnovije istorije moglo bi da se navede više takvih primera. A takva je situacija i danas. Na primer, celokupna struktura NATO bloka veoma se uznemiri i počinje da vrši pritisak na evropsku javnost kada neka komunistička partija postigne takav uspeh na

izborima koji bi joj omogućio da, zajedno sa drugim snagama socijalističkog pokreta, dovede radničku klasu do vodećeg uticaja u parlamentu, to jest do stanja u kome bi parlament mogao da dirne u klasnu strukturu društva i vlasti. Zatim, danas nije nikakva tajna da su odgovorne političke službe nekih vlada, koje, inače, veoma ističu svoj demokratizam, učinile sve što su mogle da bi srušile demokratsku vladavinu parlamenta u Čileu i u nekim drugim zemljama i uspostavile vladavinu vojnih pučeva čim demokratsko pravo naroda da slobodno izabere svoj parlament i čim demokratska politika tog parlamenta nisu više odgovarali — kako obično kažu — »našim nacionalnim interesima«, to jest interesima određenih spoljnih snaga. Time se može tumačiti i činjenica da su — navodno u ime zaštite demokratskih i ljudskih prava — uživale i još uživaju veoma autoritativnu inostranu podršku jugoslovenske emigrantske fašističko-terorističke grupe, za koje ceo svet zna kakvu su kvislinski i antidemokratsku ulogu odigrale u drugom svetskom ratu i kakvu bi mračnu sudbinu pripremile demokratskim i ljudskim pravima radnih ljudi u Jugoslaviji ako bi se dočepale vlasti. To je najbolji dokaz i svedočanstvo dosadašnje nesposobnosti parlamentarnog sistema da prekine pupčanu vrpцу koja ga povezuje sa sistemom klasne vladavine sopstvenika kapitala, tehnobirokratije i profesionalne »političke elite«.

Znači li to da su takav položaj i takva uloga parlamenta neizmenljivi i da iz njih nema izlaza? Po mom mišljenju, to ne bismo smeli tvrditi. U zemljama sa dubokom tradicijom demokratskog parlamentarizma moramo pretpostaviti mogućnost — o kojoj je načelno već Marks govorio — da parlament bude jedan od instrumenata kojim će radnička klasa, u najširoj povezanosti sa demokratskim snagama, moći mirnim demokratskim sredstvima da ostvari svoje socijalističke interese i ciljeve.

U tom smislu Marks je rekao sledeće:

»Radnici će neizbežno jednog prekrasnog dana morati uzeti političku vlast (la suprématie politique) u svoje ruke radi toga da bi ukinuli staru politiku koja štiti zastarele institucije, ako ne žele, slično prvim hrišćanima, koji su se s prenebregavanjem odnosili prema takvom zadatku, da se odreknu svoga carstva na ovom svetu.

Ali mi nikada nismo tvrdili da će se neizostavno jednakim sredstvima postići ovaj cilj.

Mi znamo da treba uzeti u obzir ustanove, karaktere i tradicije pojedinih zemalja; i mi ne poričemo da postoje zemlje, kao

Amerika, Engleska — i kada bih znao bolje vaše ustanove, možda bih ovima dodao i Holandiju — u kojima radnici mogu postići ciljeve mirnim sredstvima. Ali ako je tako, onda moramo takođe priznati da kao poluga naše revolucije u većini zemalja na kontinentu mora poslužiti nasilje; upravo je nasilje za to, čemu mi u određenom momentu moramo pribеći, da konačno uspostavi gospodstvo rada.«²

Ove Marksove reči očigledno znače da takav razvoj »mirnim sredstvima« nikako ne zavisi od parlamentarnog sistema samog po sebi, nego od stanja društvene svesti, tradicija, odnosa moći društvenih, odnosno klasnih snaga u jednom društvu i slično. I to ne samo moći broja izbornih glasova, nego one moći koja se izražava u sposobnosti radničke klase da demokratskim putem, to jest uz podršku demokratske većine stvarno utiče na ključne pozicije upravljanja društvom, odnosno da stiče takve pozicije u strukturi društva i vlasti koje će joj omogućiti da stvarno menja karakter proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa. A te pozicije ne zavise samo od snage parlamenta, nego često još više od realne društvene snage radničke klase i njene sposobnosti da utiče na razvoj proizvodnih odnosa, na njihovu demokratizaciju, na jačanje njenih samoupravnih prava i na druge ključne pozicije društvenog sistema. Drugim rečima, tim putem radnička klasa može ostvariti svoje istorijske interese samo ako je sposobna da ostvari savez sa najširim demokratskim snagama, što i jeste sadržina politike koja je dobila prilično neadekvatno ime »evrokomunizam«.

Osim toga, demokratska većina u parlamentu koja bi se orijentisala na socijalističke promene mora steći i realnu državnu snagu koja će obezbediti realizaciju društvene uloge koju je ona stekla vojnom većine naroda. Ne treba zaboraviti da manjina povezana sa reakcionarnim delom državnog represivnog i naoružanog aparata može srušiti svaku većinu u parlamentu koja bi pokušala da dirne u takozvane »svetinje« starog društva. Čista iluzija je misliti da je sama većina u parlamentu dovoljna da bi se izvršile dublje društvene reforme, ako iza takve akcije ne stoji realna državna snaga koja više ne bi bila potčinjena volji antidemokratske manjine. Prema tome, mirni put ka socijalizmu moguć je samo ako

² Citirano prema antologiji tekstova: *Marxizam — misao savremene epohe*, tom II, Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SFRJ, Beograd, 1976, str. 734.

se i »druga strana« odriče nasilja, odnosno ako je dovedena u položaj da ne može da se služi nasiljem.

Najnoviji primer za to je Čile. Velikom većinom izabrana je demokratska vlada, ali stvarna kontrola nad vojskom i policijom nije bila u rukama parlamentarne većine. To je i dovelo do toga da su prve progresivnije mere nove demokratske vlade dovele najpre do saveza najreakcionarnijeg dela poraženih klasa i represivnog državnog aparata i reakcionarnog dela vojske koji su do juče bili u njihovim rukama, a zatim i do njihovog zajedničkog puča i uklanjanja demokratske vlade krvavim nasiljem. Gubiti iz vida taj aspekt znači unapred biti spreman na to da demokratska vlada bude samo upravljač postojećeg društvenog sistema ili unapred sebe dovoditi u opasnost u kakvu je sebe dovela ili, tačnije rečeno, u kakvu je bila dovedena socijalistička većina u Čileu. Prema tome, problem se ne svodi samo na pitanje: nasilni ili mirni put ka socijalizmu, nego prvenstveno na pitanje kako društvo treba da se osposobi za taj mirni put ka socijalizmu. A to pitanje, očigledno, ne može da se svodi samo na empirističku ideologiju socijaldemokratije.

Vrlo je verovatno da će pomenute strukturne promene tokom razvoja uticati i na promenu položaja i uloge samog parlamenta. Parlament će sve manje moći da bude politizacijom otuđeni instrument političke vlasti države, a sve više će se morati identifikovati sa stvarnom vlašću i slobodom radnih ljudi u oblasti proizvodnih odnosa. U tom slučaju će i socijalističko samoupravljanje — u jednom ili drugom obliku — pre ili kasnije da proдре u klasični parlament, odnosno parlament će postati njegov instrument. A samoupravljanje znači priznavanje pluralizma interesa samoupravnih subjekata kao baze demokratske organizacije socijalističkih proizvodnih odnosa, što će neizbežno menjati i društvenu ulogu stranačko-političkog pluralizma.

Dakako, to danas mogu biti samo više ili manje opravdana nagadanja i prognoze. Kojim putevima će razvoj ići, to zavisi od celog niza istorijskih faktora o kojima ovde nema potrebe da govorim. No, jasno je da bi svaki pokušaj stvaranja nekih krutnih dogmi u pogledu puteva tog razvoja predstavljao samo ponavljanje promašaja koje je dogmatizam doživeo u dosadašnjoj istoriji socijalizma. U stvari, radnički pokret mora da ima pred sobom svoj jasan socijalistički cilj, a strategija i taktika koja utvrđuje puteve ka tom socijalističkom cilju mora da zavisi od konkretnih uslova u

kojima živi jedno društvo. Što je Lenjin govorio da je glavni problem i zadatak jedne radničke partije kako da postane »politički faktor«, to jest faktor koji je sposoban da *realno utiče* na razvoj društva. A jedna radnička partija može da postane takav faktor samo ako je sposobna da se demokratski povezuje sa najširim masama i da ih pokreće u organizovanu akciju na način koji odgovara konkretnom stanju u jednom društvu. Ni Komunistička partija Jugoslavije ne bi nikada mogla da postane politički faktor koji je izmenio tok istorije naroda Jugoslavije da nije bila sposobna da se demokratski poveže sa velikom većinom naroda i da postane avangardna snaga njegove akcije. Doduše, taj proces se odvijao usred jednog narodnooslobodilačkog rata i revolucionarne situacije koja je nastala zbog neodrživosti obnavljanja stare Jugoslavije, što je uslovlilo i specifične oblike u razvoju našeg političkog sistema.

A jedan od specifičnih oblika istorijskog razvoja ka socijalizmu je, nesumnjivo, i borba za povezivanje radničkih partija sa drugim demokratskim snagama naroda u okvirima parlamentarnog sistema. Istina, klasični parlament evropskog tipa — uprkos određenih progresivnih društvenih reformi koje je u nekim zemljama postigao — još uvek je čvrst oslonac vladavine kapitala nad radničkom klasom. Pa ipak, očigledno je da bi radnički pokret sam sebi zatvarao puteve u borbi za uticaj na upravljanje društvom ako bi takav mirni put istorijskog razvoja ka socijalizmu zanemario ili čak isključio. Prema tome, ne radi se o pitanju šta će biti sutra, nego šta će biti danas. Doduše, niko ne može da mimoide ni prvo pitanje ako hoće da odgovori na pitanje šta će biti danas. Ali danas kada kriza kapitalističkog sistema orijentiše vladajuću klasu kapitalističkog društva ka sve autoritarnijim političkim sistemima — ako ne drastičnije, onda preko jačanja izvršne i vanparlamentarne vlasti — očigledno, problem se postavlja jednostavnije. Reč je o tome kako da se radnička klasa — pogotovo u Zapadnoj Evropi — izbori za savez sa najširim demokratskim snagama koji će biti u stanju da sačuva i da dalje razvija demokratske tekovine parlamentarnog sistema i da pretvori parlament u stvarnu odlučujuću snagu naroda. A tek će buduća praksa dati odgovor na pitanje kakve će strukturne promene uneti taj proces u savreneni društveni život.

3. »Evrokomunizam« i jugoslovenska samoupravna demokratija

Komunističke partije Zapadne Evrope, čija politika se sada neadakvatno naziva »evrokomunizmom«, nesumnjivo su u pravu kada svoju političku borbu za socijalizam povezuju i sa odbranom institucije pluralizma političkih snaga, jer je to u sadašnjoj situaciji zapadnoevropskih zemalja jedini realan način ujedinjavanja snaga same radničke klase, kao i njenog povezivanja sa drugim demokratskim snagama naroda, što jedino može bitno da ojača društvene i političke pozicije radničke klase, to jest da je osposobljava da može i da menja društvo, a ne samo da ga kritikuje.

Mnogo je diskusije oko toga da li je termin »evrokomunizam« dobar ili slab. On sigurno ne izražava dublju sadržinu tog pokreta, ali je, po svoj prilici, nastao zato što bar približno izražava njegovu istorijsku *uslovljenost*. Naime, on je izrazito pojava *Zapadne Evrope* i još nekih drugih zemalja *slične društvene strukture* i *sličnog međunarodnog položaja*. On se, u stvari, uopšte ne odnosi na samu ideju komunizma niti na pojam nekog »regionalnog modela« komunizma, nego na *specifični put* ka socijalizmu u specifičnim savremenim uslovima Zapadne Evrope. U stvari, politika »evrokomunizma« nije stvar samo ideologije, društvene teorije i politike — nada je i to — nego i stvar praktične političke neophodnosti za komunističke partije Zapadne Evrope, ako te partije hoće da budu realan politički faktor u društvu. Treba imati u vidu činjenicu da su se uslovi za pobedu proleterskih revolucija duboko izmenili. Upravo su pobedosne socijalističke revolucije, počev od oktobarske revolucije pa dalje, proširile mogućnosti i uslove da radnička klasa može i takozvanim »mirnim sredstvima« da stekne snažnije društvene pozicije nego što ih je ikada ranije imala i da na taj način izvrši dublje strukturne društvene promene u socijalističkom smislu. A ta činjenica, s jedne strane, jača uticaj radničke klase u društvu, a, s druge strane, utiče i na oblikovanje njene klasne, odnosno revolucionarne svesti. Tu je jedan od razloga što radnička klasa u sadašnjim uslovima u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama izbegava nasilna sredstva u borbi za vlast. Ako komunističke partije ne bi vodile računa o toj svesti, one bi se, nesumnjivo, pretvorile u sekte koje bi gubile svoj uticaj u radničkom pokretu.

A takvu svest su oblikovali i neki drugi objektivno dati činioci. Pre svega, Evropa je danas najsnažnije blokovski podeljena. U

njoj se nalazi najveća koncentracija oružja, uključujući i nuklearno. Dva vojna saveza praktično dominiraju ne samo celokupnim međunarodnim odnosima u Evropi nego i unutrašnjom politikom zemalja koje se nalaze u tim savezima. Politički interesi su tako isprepleteni da svaka društvena promena u bilo kojoj od tih zemalja izaziva strah od promene ravnoteže snaga između blokova. U takvim uslovima pojavljuje se opasnost da i sama borba radničke klase za uticaj u društvu u zemljama Zapadne Evrope postane faktor menjanja odnosa snaga između blokova, što i radničku klasu jedne zemlje dovodi u položaj da protiv sebe ima ne samo reakcionarne snage sopstvenog društva nego i celokupnu blokovsku snagu. Drugim rečima, ako stvari donekle uprostim, radnička klasa ima protiv sebe ne samo oružje sopstvene zemlje nego i oružje bloka kome ta zemlja pripada.

I zato nije slučajno što se u zemljama u kojima su komunističke i radničke partije uopšte ojačale svoj uticaj i stekle snažnije pozicije u parlamentu vrši ne samo politički pritisak vodećih blokovskih snaga protiv ulaska komunista u vladu nego se i u tim zemljama najčešće čuju zahtevi o uvođenju »čvrste ruke«, o fašističkim i sličnim »rešenjima«, o vojnim udarima i sličnim akcijama kao alternativni parlamentarnom sistemu. Ostati u takvim uslovima na starim pozicijama dogmatske politike značilo bi za komunističke partije ili mirenje sa tim da budu potisnute na periferiju društvenih zbivanja ili upuštanje u pseudorevolucionarne avanture koje bi se završile teškim porazima. Zato je prirodno što su evropske komunističke partije počele da za sebe traže izlaz u politici koja će biti, koliko je to najviše moguće, oslobođena zavisnosti od blokovskih suprotnosti, to jest u takvoj politici koja odgovara stvarnim interesima radničke klase pojedine zemlje u savremenim međunarodnim odnosima.

Dakako, gotovo je neizbežno da takva nastojanja prate i jednostranosti, zablude i promašaji. Ali partija koja se boji tog rizika neće nikad zaploviti širokim morem društvenih zbivanja. Štaviše, možda neću preterati ako kažem da su ne samo socijaldemokratski parlamentarni empirizam nego i dogmatizam i politička inertnost, u šta je komunističke partije potiskivala stalinistička ideologija, takođe jedan od faktora koji su uslovljavali nastanak savremenog ultralevog radikalizma i terorizma. U stvari, ovde bi trebalo podsetiti na Lenjinove reči da se i taj terorizam pojavio kao »kazna« za nedovoljnu sposobnost radničkog pokreta da utiče na

menjanje društva. Naravno, to ne opravdava ultralevičarski terorizam, ali ga donekle objašnjava.

Neki u međunarodnom komunističkom pokretu sada zameraju tim evropskim partijama što su zauzele kritične stavove prema sistemu blokova, odnosno prema blokovskoj podeli Evrope i što se distanciraju od blokovske politike. Međutim, to je u sadašnjim uslovima borbe radničke klase, o kojima sam napred govorio, jedini realan izlaz iz društvene izolacije u koju su snage zapadnoevropskog kapitalizma pokušale i još pokušavaju da potisnu komunističke partije. To je, u stvari, fenomen koji je i po istorijskom izvoru i po oblicima izražavanja veoma blizak pokretu nesvrstanih zemalja. Te komunističke partije su vesne da razrešavanje ne samo savremenih svetskih suprotnosti nego ni unutrašnjih društvenih suprotnosti, konflikata i protivrečnosti nije moguće borbom za jačanje pozicija jednog ili drugog bloka u njihovom međusobnom odnosu snaga. Razrešavanje i savladivanje svih tih suprotnosti moguće je jedino borbom za postepeno prevazilaženje blokovskog sistema, odnosno blokovske podela sveta, pa samim tim i one ravnoteže snaga koja se zasniva na utakmici blokova u naoružavanju, umesto na stvaranju uslova za kolektivnu bezbednost svih naroda. Razume se, to je jedan dugoročan istorijski proces. Ali sama činjenica da su mnoge evropske komunističke partije svu svoju politiku zasnovale upravo na perspektivama takvog procesa otvara im široke mogućnosti da postanu stvarni politički faktori u društvenom razvoju Zapadne Evrope. A to je istovremeno politika koja će doprinosti jačanju mira u Evropi, jer će doprinosti slabljenju uticaja blokovske podela na međusobne odnose i saradnju evropskih zemalja s jedne i s druge strane blokovskih granica.

To, dakako, ne znači da smo uvek i u svemu saglasni sa politikom zapadnoevropskih komunističkih partija, kao što ni one nisu uvek saglasne sa našom politikom. Međutim, komunisti moraju da nauče da međusobno demokratski raspravljaju i o spornim temama, kao što je to bilo za vreme Lenjina, to jest bez »ekskomunikacija« i bez političke borbe za vlast u međunarodnom komunističkom pokretu. Stoga određene razlike koje se pojave među komunističkim partijama — a koje su najčešće odraz konkretnih objektivnih i subjektivnih uslova borbe pojedinih od njih — ne smeju da nam smetaju u sagledavanju opšteg istorijskog značaja određenih pojava i pokreta. Zato ni procese u Zapadnoj Evropi ne možemo posmatrati drukčije nego kao sastavni deo

opštih progresivnih društvenih procesa i borbe za socijalizam, a u toj celini progresivnih i socijalističkih procesa politika koja je dobila naziv »evrokomunizam« predstavlja snažnu akcionu snagu svetskog radničkog pokreta.

Politika koja je nazvana »evrokomunizmom« je specifičan proizvod sadašnjih prilika u Zapadnoj Evropi, pa prema tome ne može biti prihvaćena kao univerzalna politika za sve zemlje u svetu. Isto tako, takva politika ne može biti unutrašnja politika socijalističke zemlje u kojoj je radnička klasa oružjem osvojila vlast, jer bi takva politika ponovo zaoštrila suprotnosti oko borbe za vlast, to jest otvorila bi put kontrarevoluciji. Ali to ne znači da zbog takvih razlika koje su posledica različitih uslova istorijskog razvoja treba jedan specifičan oblik takvog kretanja ka socijalizmu kao što je »evrokomunizam« stavljati pod dogmatsku »anatemu«. Naprotiv, u Zapadnoj Evropi i u zemljama slične društvene strukture i sličnog međunarodnog položaja politika »evrokomunizma« ne samo da ima opravdanje nego ima upravo prelomni značaj za jačanje društvenih pozicija radničke klase u specifičnim savremenim uslovima tog dela evropskog kontinenta.

Dakako, ta pojava ne negira činjenicu da je prelaz od kapitalizma ka socijalizmu jedan revolucionarni istorijski proces. Ali, time nije rečeno da će se taj proces u svim zemljama i u svim vremenima odvijati jednakom snagom unutrašnjih suprotnosti i napetosti i da će se razrešavati jednakim sredstvima. I dalje će biti zemalja u kojima će se društvene suprotnosti zaoštavati do te mere da će oružana revolucija biti jedini izlaz iz društvene krize. Ali, biće i zemalja koje će, kako pod uticajem opštih progresivnih istorijskih kretanja u svetu, tako i zbog svojih specifičnih unutrašnjih uslova, probleme tog revolucionarnog prelaza razrešavati više ili manje mirnim sredstvima. To se već danas događa u nizu zemalja, pogotovo u onima koje su tek izašle iz kolonijalnog ropstva i koje ne mogu da nadu izlaz iz zaostalosti drukčije nego socijalističkim putem. Ali oba ta procesa su uzajamno zavisna, a pretvaranje bilo jednog bilo drugog u dogmu podjednako je antiistorijsko nastojanje. Prema tome, nema sumnje da će se borba za socijalizam i dalje odvijati kao proces ispreplitanja radikalnih revolucionarnih sukoba i promena i političke borbe mirnim, to jest demokratskim sredstvima. Mislim da u tome i jeste smisao Marksovog isticanja uzajamne zavisnosti nasilja u jednim društvenim uslovima i »mirnih sredstava« u drugim.

Pojava politike »evrokomunizma«, dakle, ne može se proglašavati rezultatom nekog ideološkog ili teorijskog negiranja istorijske činjenice da i revolucionarno nasilje u određenim revolucionarnim situacijama predstavlja neophodan sastavni deo borbe svetskog radničkog pokreta za socijalizam, nego je ta politika pre svega rezultat prihvatanja realnog stanja jednog društva u datom trenutku i, posebno, stanja svesti same radničke klase u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. To, dakako, ne znači da se takvo stanje i takva svest ne mogu promeniti ako se društvo nade u političkoj krizi, odnosno ako reakcionarne snage budu pokušale da društvu silom nametnu svoju volju. Ali orijentisati se samo na takvu perspektivu znači odrediti se političke akcije. Zato je sasvim jasno da revolucionarna radnička partija mora da vodi jednu politiku u uslovima revolucionarnih kriza, a drugu kada takva kriza neposredno ne predstoji. U takvim situacijama sektaško zatvaranje u sebe i u dogmatsku frazu za jednu revolucionarnu radničku partiju objektivno znači odricanje od praktične političke borbe za promenu postojećeg stanja, a istovremeno i gubljenje društvenog uticaja. Da bi vodeće snage radničke klase stvarno predstavljale politički faktor koji ima uticaj u društvu i u takvim situacijama, one se za uticaj u društvu moraju probijati putevima i sredstvima koja nameće realna situacija u društvenoj svesti i posebno u svesti radničke klase i širokih demokratskih masa.

Podsetio bih ovde na jedno mesto iz *Manifesta Komunističke partije* gde se ukazuje na genezu političkog uticaja buržoazije na sistem vlasti:

»Svaki taj stupanj razvitka buržoazije bio je praćen odgovarajućim političkim napretkom. Ona je bila ugnjeteni stalež pod vlašću feudalnih gospodara, naoružana i samoupravna zajednica u komunni, ovamo nezavisna gradska republika, onamo treći oporezovani stalež monarhije, zatim, u vreme manufakture, protivteža plemstvu u staleškoj ili apsolutnoj monarhiji, uopšte glavna podloga velikih monarhija, dok najzad, s postankom krupne industrije i svetskog tržišta, nije osvojila u modernoj predstavničkoj državi isključivu političku vlast.«³

Nema nikakve teorijske osnove niti praktičnog dokaza da takva dijalektika razvoja ne važi i za istorijsku epohu u kojoj se

³ Karl Marks — Friedrich Engels, *Delo*, tom 7, Institut za međunarodni radnički pokret i »Prosveta«, Beograd, 1974, str. 381—382.

radnička klasa probija ka socijalizmu. Naprotiv, postoji puno dokaza iz najnovije istorijske prakse socijalizma da takva dijalektika dolazi do izražaja i u borbi radničke klase. Upravo u takvoj dijalektici je takozvana »opšta zakonitost« razvitka socijalizma, a ne u praksi neke »najuticajnije« zemlje. Drugim rečima, upravo različitost puteva istorijskog procesa transformisanja klasne društveno-ekonomske strukture društva je opšta zakonitost. Ona se manifestovala u svim krupnim društveno-istorijskim promenama. Uvek su se političke borbe i revolucije ostvarivale, dopunjevale i rasprostirale i putevima takozvanog mirnog osvajanja društvenih pozicija od strane novih društvenih snaga i novih klasa. Revolucije u jednim zemljama bile su uslov takozvanog mirnog ili demokratskog razvitka, odnosno postepenih strukturnih promena u drugim zemljama. Samo kratkovidi empiričar koji jedino vidi trenutno stanje u kome živi može da tvrdi da bi demokratija u evropskim zemljama koja je nastala posle Kromveļa i francuske i američke revolucije bila moguća i bez tih revolucija ili da je ona čak antiteza tim revolucijama.

Ni teorija ni istorija dosadašnje socijalističke prakse ne daju nikakvog razloga da se misli da je sa prelaskom od kapitalizma ka socijalizmu drukčije nego što je to bilo sa svim drugim krupnim društveno-istorijskim promenama. Jer i taj put karakteriše specifični splet revolucija, političkih borbi, strukturnih promena u društvu, postepenih osvajanja društvenih pozicija od strane radničke klase, prodora uticaja radničke klase u strukturu političkog sistema itd. Gubiti iz vida celinu tog istorijskog procesa i uzajamnu zavisnost pojedinih njegovih oblika znači, u stvari, padati ili u beživotni pseudorevolucionarni dogmatizam ili u empiristički socijaldemokratizam.

Ako je to tako, onda je takode očigledna istina — na koju je još Lenjin upozoravao — da se politika komunističke partije koja je u opoziciji ne mora uvek poklapati sa politikom komunističke partije koja je na vlasti i obrnuto. Na žalost, na tu istinu se suviše često zaboravlja, što stvara utisak kao da su komunističke partije u pojedinim kapitalističkim zemljama zavisne od politike socijalističkih zemalja. A, u stvari, i razlike u politici su istorijska zakonitost, jer one proizlaze ne samo iz *različitosti puteva* ka socijalizmu nego i iz *različitosti trenutnih situacija* u kojima se nalaze pojedine komunističke partije. Stoga je krajnje kratkovido ocenjivati snagu

revolucionarnog radničkog pokreta na osnovu većih ili manjih razlika u politici, a ne na osnovu rezultata celine tog pokreta.

I kada danas neki socijaldemokratski lideri tvrde da pojava »evrokomunizma« znači pobjedu socijaldemokratskog krila radničkog pokreta nad njegovim komunističkim krilom, onda su oni u velikoj zabludi. Jer »evrokomunizam« je, u stvari, upravo izraz sagledavanja interesa celine tog pokreta i oblik obraćanja svim snagama koje učestvuju u njemu, kao i svim drugim istinski demokratskim snagama. Na taj način se komunističke partije oslobadaju sektaškog dogmatizma, ali one se time, da se tako izrazim, ne socijaldemokratizuju. Drugim rečima, priznavanje mogućnosti da radnička klasa, zajedno sa svim drugim progresivnim društvenim snagama, stekne vodeću ulogu u društvu idući putevima pluralizma političkih snaga građanskog parlamentarizma ne znači negiranje neizbežnosti revolucionarne akcije tamo i tada gde i kada je takav izlaz iz političke krize jedino moguć. Inače, ni Marks ni marksisti nikad nisu bili za revoluciju samo zbog revolucije. Oni su u njoj videli neizbežni izlaz iz društvene krize kada — zbog otpora vladajućih snaga — nije moguće nikakvo drugo rešenje, odnosno kada je radnička klasa prisiljena i spremna da prihvati takav izlaz kao jedinu moguću alternativu održavanja stanja koje se više ne može održati.

4. *Politički pluralizam parlamentarnog sistema i socijalizam*

Razmatrajući ova pitanja, želeo sam pre svega da ukažem na nužne razlike u pristupu problemima političkog sistema u zemlji u kojoj je radnička klasa stekla svoju vodeću društvenu ulogu krećući se putevima pobedonosne revolucije i razvoja socijalističke samoupravne demokratije od pristupa tim problemima u zemljama gde se radnička klasa tek bori za jačanje svog društvenog uticaja putevima političkog pluralizma građanskog parlamentarizma ili od pristupa tim pitanjima u onim zemljama u kojima ne postoje nikakvi uslovi za građanski parlamentarizam evropskog tipa, kao što su, na primer, mnoge zemlje u Africi i Aziji.

Jer, da bi jedan politički sistem postao stabilan i pogotovo da bi izdržao oluje klasne borbe, njega moraju podržavati takvi faktori, kao što su snaga u društveno-ekonomskoj i političkoj strukturi društva, relativna stabilnost proizvodnih odnosa, odsustvo krajnje zaoštrenih društvenih suprotnosti, subjektivna spremnost većine

klasnih i političkih snaga da prihvate »pravila igre« takvog političkog sistema itd. Stoga pokušaji da se, na primer, specifični politički pluralizam evropskog tipa nametne tamo gde ne postoje uslovi za takav politički sistem niti ikakva mogućnost da takav sistem razrešava probleme društvenog progresa moraju završiti neuspehom. Štaviše, kad su takvi pokušaji usmereni protiv progresivnih snaga u takvim zemljama, oni imaju izrazito reakcionarnu ulogu, jer samo mogu da dovedu do jednog ili drugog oblika najreakcionarnije diktature. Razume se, sličnu reakcionarnu ulogu će odigrati i pokušaji da se ovaj ili onaj »model« socijalizma nametne zemljama koje nemaju ni uslova ni potrebe za takvim »modelom«.

Politički pluralizam građanskog parlamentarizma uspostavlja sistem opšteg političkog predstavnštva u kome je čovek predstavljen kao »politizirana« ličnost, kao apstraktni politički građanin. Takvo predstavnštvo se ne oslanja na građanina kao nosioca i eksponenta sasvim određenih i konkretnih ljudskih ili društvenih interesa, nego na »politiziranog« građanina koji se opredeljuje — kako se to kaže — levo ili desno, centristički ili hrišćanski, socijaldemokratski ili komunistički, liberalno ili fašistički itd. Takav »politizirani« građanin je političkim sistemom prisiljen da svoje autentične ljudske, klasne i druge društvene interese podređuje sveopštoj »politizaciji«, a preko nje i samo odlučivanje o svojim konkretnim interesima prenosi na treće faktore, na koje u najboljem slučaju može imati samo veoma ograničen uticaj. U takvim odnosima, dakako, i sama radnička klasa mora da se »politizira« jer joj sindikalizam i sindikalna borba sami po sebi ne obezbeđuju put ka političkoj vlasti koja je odlučujuća za ostvarivanje njenih klasnih interesa i istorijskih ciljeva. A takva »politizacija« neizbežno i samu radničku klasu cepa na partije, čime ujedno stvara i novu opasnost, to jest da partijska birokratija počinje da odlučuje umesto same klase.

Nisu stoga slučajno Marks i Engels u *Manifestu Komunističke partije* zapisali sledeće:

»Komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama.

Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa celokupnog proletarijata.

Oni ne postavljaju nikakve posebne principe u koje bi hteli da ukaluje proleterski pokret.

Komunisti se razlikuju od ostalih proleterskih partija samo time što, s jedne strane, u različitim nacionalnim borbama proletera ističu i sprovode zajedničke, od nacionalnosti nezavisne interese celokupnog proletarijata, a, s druge strane, time što na različitim stupnjevima razvitka, kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije, stalno zastupaju interese celokupnog pokreta.

Komunisti su, dakle, u praski onaj deo radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni u teorijskom pogledu imaju to preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumeju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta.⁴

Tim rečima Marks i Engels su verovatno, između ostalog, želeli i da ograde ulogu komunista deformacija koje mogu toj ulozi naneti uticaji negativnih obeležja i tendencija političkog pluralizma buržoaskog društva na radničku klasu. Stoga su insistirali na tome da u takvom sistemu komunisti moraju sagledavati interese celine radničkog pokreta.

Prvi istorijski smisao takvog sistema je u tome da on izražava strukturu i svest vladajuće klase buržoaskog društva. Toj vladajućoj klasi potrebna je sloboda »politizacije« u društvu kako bi konkretnu klasnu borbu i sukobljavanja u oblasti društveno-ekonomskih odnosa svela u najvećoj mogućoj meri na uopštene političke diferencijacije i kako bi na taj način mogla da bude slobodna u svome odnosu i u svojoj akciji prema potčinjenim i eksploatisanim klasama. Zato ona svoje konkretne klasne ciljeve prikazuje kao opštedruštvene, to jest političke ciljeve. Njoj su zato potrebne političke partije koje zamagljuju pravu klasnu suštinu i mnogostranost realnih društvenih interesa. Sam sistem političkih partija zamagľuje klasnu suštinu sistema i društvenih interesa upravo time što — umesto čoveka kao nosioca konkretnih klasnih i raznovrsnih drugih društvenih i specifičnih interesa — uzima kao osnovu takvog političkog pluralizma apstraktnog političkog građanina. Taj građanin se, doduše, prema političkim partijama opredeljuje ne samo na osnovu nekih svojih opštih političkih ubeđenja nego i na osnovu svog osećanja koliko programi tih partija odgovaraju njegovim interesima. Međutim, sami ti programi su toliko politizirani da su veoma daleko od realnih klasnih i drugih interesa građanina, a uz to

⁴ Karl Marx — Friedrich Engels, *Dela*, tom 7, Institut za međunarodni radnički pokret i »Prosveta«, Beograd, 1974, str. 389—390.

on ipak ostaje samo birač koji ima vrlo malo mogućnosti da neposredno utiče na ostvarivanje tih programa.

Osim toga, partije su podložne snažnoj unutrašnjoj birokratizaciji. Taj proces je tako snažan da ga možemo smatrati unutrašnjom objektivnom zakonitošću života klasičnih partija. Čak ni revolucionarne partije nisu imune od takve bolesti. A takva birokratizacija je i dodatni faktor koji pristalice partija odvajaju od mogućnosti njihovog političkog uticaja na rukovodstva tih partija.

Politički pluralizam građanskog parlamentarizma na taj način, s jedne strane, otuđuje ili bar radikalno ograničava građanina u pogledu mogućnosti da neposredno utiče na rešavanje problema iz oblasti njegovih konkretnih klasnih i životnih interesa i ujedno održava sistem dvostrukih vlasti — parlamentarne i vanparlamentarne. Pod vanparlamentarnom vlašću podrazumevam onu stvarnu vlast koju vrši vladajuća klasa u ime prava privatne svojine. A upravo područje te vanparlamentarne vlasti obuhvata najveći deo životnih interesa radnika, kao što je odlučivanje o samom njegovom radu i o uslovima, sredstvima i plodovima njegovog rada, o ličnom dohotku, najvećem delu društvene reprodukcije, razvoju proizvodnih snaga, privrednom sistemu, raspodeli društvenog bogatstva itd. Dakle, radnik je lišen demokratskih i ljudskih prava upravo u onim oblastima u kojima je životno najzainteresovaniji.

S druge strane, parlament političkim odlukama koje donosi reguliše znatan deo konflikata koji se pojavljuju u takvom sistemu i tako uvlači i široke narodne mase u političku borbu. Konkurencijom među političkim partijama sam sistem stvara u tim masama iluziju da one upravljaju društvom ili da će bar potencijalno biti u stanju da upravljaju društvom, dok stvarno društvom upravljaju vrhovi političkih partija i izvršni organi države, a pre svega vodeće snage vanparlamentarne klasne vlasti.

Stoga su za društvene snage koje stvarno drže vlast u uslovima građanske demokratije politički pluralizam i parlamentarizam vrlo značajna stabilizaciona snaga društva, odnosno faktor stabilnosti postojećeg sistema kapitalističkih proizvodnih odnosa. Ali to traje samo dotle dok politička borba ne preraste u otvoren konflikt oko stvarne vlasti, i to ne samo parlamentarne nego i vanparlamentarne. Međutim, sama kriza kapitalizma, njegov savremeni monopolistički karakter, rastuća moć menadžerske tehnokratije, njena isprepletenost sa državnim aparatom, a pre svega sa izvršnim, sve veća uloga države u ekonomici i drugi slični faktori automatski potiskuju par-

lamentarnu državu ka »autoritarnoj« vlasti. U krizama parlament u većoj ili manjoj meri ili sasvim gubi svoju ulogu, a na scenu otvoreno stupa prava vlast — vanparlamentarna vlast vodeće društvene klase koja nametne takav politički sistem kakav joj u datim prilikama najbolje odgovara. Ali, i pored toga, ostaje činjenica da parlamentarizam političko-pluralističkog tipa daje građanskom društvu veću stabilnost nego ijedan drugi oblik vladavine. Zato ga vodeća klasa građanskog društva i njene političke snage uporno i podržavaju sve dok mogu da ga održe kao svoj sopstveni instrument. Ipak, pri tome ne treba zaboraviti da ga bez kolebanja i napuštaju kad on više ne može biti to.

Pri svemu tome snaga vanparlamentarne vlasti u odnosu na parlament i političke partije stalno raste. Ta vlast se izražava pre svega u povezivanju državne izvršne vlasti sa, da tako kažem, političkim kartelima van parlamenta, koji, najčešće, deluju, veoma diskretno sopstvenim kanalima, oslanjajući se često na određene vojne i slične krugove. Na taj način ta vanparlamentarna vlast utiče na političku praksu parlamenta, odnosno vrhova političkih partija. Sve dok parlament ne ugrožava tu vanparlamentarnu vlast, on ima njenu podršku, jer parlament je, kao što je napred rečeno, najprikladniji oblik političkog sistema za održavanje kapitalističkog društva.

Pored narastanja snage unutrašnje vanparlamentarne vlasti, karakteristika savremenih društvenih odnosa u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama je i jedan novi fenomen — stvaranje međunarodne, odnosno svetske vanparlamentarne vlasti. Naime, svedoci smo nastajanja svojevršnih međunarodnih i svetskih političkih kartela u kojima učestvuju vrhovi finansijskog, industrijskog, političkog i drugog društvenog života zajedno sa ljudima iz vrhova političkih partija i izvršnih organa pojedinih država, pa čak i iz nauke i kulture. Na njihovim »privatnim« sednicama utvrđuju se stavovi, koji se zatim raznim putevima prenose državnim izvršnim organima, a preko njih i parlamentima. Na takav zakulisani način manipuliše se parlamentima i sužava se njihova društvena uloga i uticaj. Zato — gledano iz tog nglja — radnička klasa i sve druge demokratske snage vrše značajnu progresivnu istorijsku ulogu kad se bore za jačanje društvenog položaja parlamenta i za proširivanje njegovih kompetencija u odnosu na snage vanparlamentarne vlasti.

Međutim, na vanparlamentarnu vlast radnici, odnosno građani nemaju preko samog političkog sistema gotovo nikakvog uticaja.

Oni raspolazu samo jednom veoma ogranicenom mogucnoscu pritiska na taj sistem — putem štrajkova i drugih sindikalnih akcija.

Ali, ni u oblasti parlamentarne vlasti mogucnost uticaja radnika i gradanina nije bas mnogo veća nego u oblasti vanparlamentarne vlasti.

Prvo, sam parlament u praksi sve više gubi vlast. Naime, snaga vanparlamentarnog sistema neprekidno smanjuje ulogu parlamenta, pri čemu jača sprega tog sistema sa državnim izvršnim organima, odnosno sa vladom i sistemom njenih pomoćnih institucija, to jest onih institucija na koje se državni izvršni aparat oslanja i preko kojih se povezuje sa vrhovima vanparlamentarne vlasti. Parola da parlament ne treba da zabada nos u stvari koje ga se ne tiču, u velikoj meri zamenjuje staru parolu da je parlament svemoguć.

Drugo, uticaj radnog čoveka i građanina na parlament čak i u okviru onih funkcija koje on vrši je minimalan. Političke partije parlamentarnog sistema nikad nisu bile, pa ni danas nisu organizovane kao neka samoupravna kolektivna tela svojih članova. Članstvo tih partija, u stvari, nema mogućnosti da komunicira sa vrhom partije, osim na izborima. Te partije su pretežno izborne konstrukcije, to jest instrument kanalisanja izbornog odlučivanja građana. A kad građanin izvrši svoju izbornu funkciju, on više nema ozbiljnijeg uticaja na politiku vrhova partije, odnosno njegov uticaj može da dođe do izražaja samo prilikom novih izbora — prenošenjem glasačkog poverenja sa jedne na drugu partiju.

Medutim, i ta mogućnost uticaja je minimalna jer su i programske razlike između partija kojima je stvarno dozvoljen put ka političkoj vlasti sa gledišta društveno-istorijskog razvoja i socijalnih interesa masa najčešće veoma male. A ako se pri tome ima u vidu i činjenica da između građanskih, pa i nekih socijaldemokratskih partija ne postoje neke bitne programske razlike ni u praktičnoj politici, onda je pogotovo jasno da se takozvana »vlada većine« pretvara u izrazitu vladu manjine. Tako građanin izborom između partija ne dobija ništa ili dobija malo. I zbog toga se, između ostalog, građanin u savremenom visokorazvijenom građanskom društvu često oseća kao u džungli u kojoj se sukobljavaju od njega otuđeni i njemu nedokučivi interesi i snage, pa se zato i povlači u jedini svet koji mu preostaje, u svet, rekao bih, »potrošačkog osamljenja.«

U takvim uslovima i demokratska prava građanina postaju u velikoj meri iluzorna. Sloboda radnika i građanina je time uslovlje-

na i ograničena. On je slobodan da prepušta prava odlučivanja sopstvenicima kapitala i tehnokratije u oblasti vanparlamentarne vlasti, a političarima u oblasti parlamentarne vlasti. Na taj način je ne samo njegova uloga u društvu nego i njegova sloboda svedena na vrlo uzak krug prava koja mogu da dođu do određenog izražaja jedino u najužoj sredini u kojoj živi. A kad hoće da nametne društvu svoj uticaj, tada mora da se lati štrajkova, demonstracija i drugih vanparlamentarnih i revolucionarnih akcija.

Iako se često ističe da je građanin jedini izvor vlasti parlamenta, on je, ipak, u velikoj meri svestan da političko — pluralistički sistem manipuliše njime. To svoje saznanje građanin često izražava, pored ostalog, i na taj način što uopšte ne učestvuje u izborima. U nekim zemljama apstinencija birača na izborima često iznosi čak i po nekoliko desetina procenata.

Drukčija situacija, odnosno snažnije izbornu i političko angažovanje građana nastaje tamo i tada gde i kada dođe do oštih i otvorenih klasnih konfrontacija u političkom životu date zemlje. Parlament i izborna borba u takvim uslovima prestaju da budu samo politički regulator odnosa u postojećem sistemu klasnih i društvenih odnosa uopšte, a postaju pozornica klasnih sukoba oko klasnog karaktera društva i karaktera vlasti u njemu. A to i jesu momenti kada snage vanparlamentarne vlasti — i to ne samo unutrašnje nego i međunarodne — počinju da razmišljaju o ukidanju političkog pluralizma, o vojnim pučevima, o podršci fašističkim snagama, o angažovanju terorizma i slično. Najdrastičniji primer takvog procesa u novije vreme jeste Čile.

Prema tome, mi moramo da budemo svesni realnosti i ograničenosti tog sistema, utoliko pre što nam neki uporno predlažu partijski pluralizam građanskog društva kao politički sistem samoupravljanja. A u svojoj suštini taj sistem je još uvek *sistem ograničavanja demokratskih i ljudskih prava* jer ih svodi samo na određenu kategoriju, to jest na ona prava koja ne ugrožavaju stvarnu vlast klase sopstvenika kapitala i tehnobirokratije, odnosno samo dotle dok ne ugrožavaju tu vlast. Zato je tom sistemu i potrebna fikcija demokratije u obliku višepartijskog sistema u cilju prikrivanja stvarnog političkog monopola u upravljanju društvom. *A taj politički monopol je zadržan kao privilegija vrhova političkih partija, izvršnih organa države i vanparlamentarnih stvarnih nosilaca klasne vlasti.* Prema tome, takav sistem ne samo da nije jedini

moćući rasadnik demokratije nego je, društveno-istorijski posmatrano, još uvek faktor njenog ograničavanja.

Zbog vladavine takvih političkih monopola demokratija klasičnog parlamentarizma je u načelu i po samom svom poreklu politički oblik *centralizovane* države, koja ne podnosi nikakve oblike ozbiljne demokratske decentralizacije. Takozvana »lokalna autonomija« je praktično svedena na veoma uzak krug pitanja, a i u pogledu njihovog rešavanja u velikoj meri zavisi od subvencija državnog centra. Iz istih razloga takva centralizovana država — iako je parlamentarna — u principu je neprijateljska prema zahtevima manjinskih naroda i narodnosti za ravnopravnost i slobodno nacionalno izražavanje. Jer svako takvo pravo i svaka demokratska decentralizacija potkopava isključivost političkih monopola, a time i sam sistem na kome se zasniva parlamentarna država.

Upravo zbog toga građanski parlamentarizam ne može da bude politički sistem koji bi odgovarao svim fazama razvitka socijalizma. Jer, ako socijalističko društvo treba da postane »socijacija slobodnih proizvođača«, onda u njemu ne može biti mesta ni za čiji politički monopol. Drugim rečima, sam razvoj socijalističkih društvenih odnosa treba postepeno, ali dosledno da iskorenjuje one ostatke političkog monopola koje socijalizam u početnim fazama razvoja i oblicima nasleđuje od starog društva.

To, dakako, ne znači da politički pluralizam parlamentarnog sistema ne može biti politički okvir prelaza ka socijalističkim društvenim odnosima. ne treba isključiti ni mogućnost nekog oblika integracije parlamentarnog sistema sa sistemom pluralizma samoupravnih interesa u zemljama u kojima će parlamentarni sistem preživeti krize prelaska od kapitalizma ka socijalizmu. Ali, jasno je da bi se time, u stvari, društveno-istorijska sadržina i uloga klasičnog parlamentarnog političkog pluralizma menjala, prilagođavajući se novim društvenim odnosima. Jer razvijeni odnosi socijalističkog samoupravljanja ne mogu da trpe ni vladavinu političkog aparata centralizovane države niti bilo koji drugi politički monopol za koji je centralizovana država uslov. Stoga će se razvojem socijalističkih društvenih odnosa nužno preobražati i sam parlamentarni sistem, i to ne u smislu napuštanja demokratskih sloboda koje je on istorijski uspostavio, nego u pravcu njihovog proširivanja na sva područja društvenog izražavanja čoveka. Drugim rečima, parlament će gubiti karakter organizacije političkog

monopola centralizovane države, a sve više će postajati demokratski izraz idejnih i političkih snaga jednog socijalističkog društva koje je zasnovao na pluralizmu samoupravnih interesa radnih ljudi, građana i njihovih samoupravnih zajednica.

Razume se, to su čisto teorijske i hipotetičke pretpostavke. No, ovde ih, ipak, ističem zato da bi se ogradio od svakog šematskog prilaza problemu političkog sistema socijalizma, odnosno da bi posebno istakao raznovrsnost puteva socijalizma ka svom demokratskom političkom sistemu, uključujući tu i tradiciju i oblike klasičnog parlamentarizma.

Ali u svojoj sadašnjoj strukturi politički pluralizam građanskog društva — čak ako bi i preuzeo u ime socijalizma punu kontrolu nad sistemom društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa, razvlašćujući sopstvenike kapitala, sprovodeći nacionalizaciju sredstava za proizvodnju itd. — učinio bi, u stvari, samo prvi korak ka socijalizmu, to jest ka onom što je Marks nazvao »eksproprijacijom eksproprijatora«. A sledeći korak mora da bude proširivanje demokratskog sistema na sve oblasti društvenog života, a pre svega na oblast proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa. Drugim rečima, u uslovima kad su sredstva za proizvodnju nacionalizovana, parlament bez radničkog samoupravljanja bio bi isto što i jednopartijski politički sistem socijalizma zasnovan na etatištkom obliku društvene svojine.

Ljudi konzervativno-dogmatskih shvatanja koji jedino u političkom pluralizmu građanskog društva vide mogućnost demokratskog ispoljavanja čoveka ne shvataju da je takav politički pluralizam — i pored progresivne istorijske uloge koju je odigrao u razvitku demokratske misli čovečanstva — ipak ostao i oblik ograničavanja istinskog i autentičnog društvenog pluralizma koji se zasniva na zajednicama stvarnih interesa. Politički pluralizam priznaje u društvu slobodu samo za određene interese, a druge potiskuje i guši.

Štaviše, sa gledišta slobodnog i demokratskog ispoljavanja raznovrsnih parcijalnih i zajedničkih društvenih interesa, politički pluralizam građanskog društva nije ništa drugo nego oblik nasilnog ograničavanja ispoljavanja onih parcijalnih i zajedničkih društvenih interesa koji su u suprotnosti sa interesima vladajuće klasne i političke strukture građanskog društva. A demokratski oblik tog nasilnog ograničavanja moguće je samo dotle dok se ugnjetene mase

ne počnu buniti protiv takvog ograničavanja njihovih interesa. U takvim slučajevima tada često nastaju političke krize, pa čak i revolucionarne situacije, u kojima strada u prvom redu upravo takav politički pluralizam koji nije bio sposoban da obezbedi stabilnost vladajućeg klasnog sistema.

Naravno, ako se već tako kritički posmatra parlamentarni sistem političke države građanskog društva, to jest društva kapitalističke epohe, onda nikako ne treba da se gube iz vida i njegove pozitivne strane. U poređenju sa bilo kojim drugim političkim sistemom države kapitalističkog društva, parlamentarni sistem obezbeđuje daleko najviše slobode građaninu, a time i daleko najveću mogućnost radničkoj klasi i progresivnim snagama da se bore za jačanje svog društvenog uticaja i svojih društvenih pozicija. Štaviše, u pojedinim zemljama tog sistema došlo je do izvesnih dubljih društvenih promena koje — ako i ne znače uspostavljanje socijalističkih odnosa u društvu — bar olakšavaju borbu za njih. Stoga radnička klasa ima interesa da brani parlamentarni sistem od svih antidemokratskih snaga.

Međutim, ne možemo prihvatiti teze koje se u poslednje vreme, u savremenoj ideološkoj borbi koja se vodi u okviru postojećih svetskih suprotnosti, veoma mnogo šansiraju, a koje se svode na zastupanje dogme da su parlamentarni sistem i njegov politički pluralizam većito i najbolje rešenje za radničku klasu, za društveni progres, za ceo svet. Takva dogma je izrazito reakcionarna jer se njom pokušava da se nametanjem buržoaskog političkog sistema nametne vladavina centralizovanog državnog aparata, pa čak i kapitalistički sistem proizvodnih odnosa i da se time istovremeno zatvori svaka perspektiva borbe za demokratska prava na bazi socijalističkih društvenih odnosa, koja treba da budu neuporedivo veća od onih koja čoveku može da pruži građansko društvo i parlamentarni sistem. Jer, bez obzira na to kakvu je ulogu parlamentarni sistem odigrao u relativnom proširivanju demokratskih i ljudskih sloboda, on je u svojoj suštini još uvek sistem otudivanja čoveka od neposrednog upravljanja društvom, to jest sistem nametanja monopola vrhova parlamentarne i vanparlamentarne vlasti u upravljanju društvom. A, s druge strane, bez obzira na to što savremena mlada socijalistička praksa zaostaje u izgradnji svog demokratskog političkog sistema, ona ipak uspostavlja — negde brže negde sporije, negde sa više negde sa manje dogmatskih i drugih ideoloških opterećenja prošlosti — društveno-ekonomske i

druge pretpostavke za progres u socijalnim i političkim odnosima među ljudima.

Prema tome, ima razloga da branimo parlamentarni sistem i politički pluralizam kada ga napadaju reakcionarne snage buržoaskog društva, ali nema nikakvog razloga da taj sistem prikazujemo kao neki ideal demokratije i slobode čoveka. Ima razloga da podržimo komunističke partije koje su se orijentisale na to da se u okviru sistema političkog pluralizma bore za jačanje društvenog uticaja radničke klase i koje u tom okviru pronalaze puteve borbe za socijalizam. Ali nema razloga da takav put proglašavamo za jedini mogući ili nezamenljivi put ka demokratiji socijalističkog društva.

Samo će istorija dati konačne odgovore na sva takva i slična otvorena pitanja. Ali upravo zato i međunarodni odnosi savremenog sveta treba da se demokratizuju. A to, između ostalog, znači da ni jedan sistem nije tako dobar da se on sme silom ili pritiskom nametati drugim narodima, odnosno niko nema pravo da ograničava slobodu bilo kog naroda da sam sebi bira puteve društvenog i demokratskog progressa. Savremeni svet je još daleko od takvog cilja. Ali borba za ostvarivanje tog cilja je jedan od bitnih uslova i za jačanje demokratskih procesa u svakoj pojedinoj zemlji.

5. Jednopartijski sistem i samoupravljanje

Kad kažemo da društveno-ekonomskim odnosima socijalističkog samoupravljanja kao njihov politički sistem ne odgovara politički pluralizam građanskog društva, istovremeno moramo da dodamo da im ne odgovara ni jednopartijski sistem kao specifična varijanta tog sistema. Time nikako ne želim da kažem da je jednopartijski sistem a priori manje demokratsčan od višepartijskog sistema. Istorija je pokazala da jednopartijski sistem može da odigra i da je u određenim uslovima odigrao i veoma progresivnu i demokratsku ulogu. Baš u naše doba istorija često imperativno nameće jednopartijski sistem kao oblik borbe za nacionalno oslobođenje i za društveni progres. A nameću ga — u većoj ili manjoj meri — i socijalističke revolucije kao elemenat početne strukture diktature proletarijata. Štaviše, teško je pretpostaviti da bi u Sovjetskom Savezu posle oktobarske revolucije bilo moguće bez takvog sistema izvršiti sve one velike društvene promene i izgraditi sve one ekonomske pretpostavke koje su bile neophodne kao polazna tačka razvoja socijalizma. Naravno, time ne želim da

pravdam njegove deformacije koje su se izrazile u obliku staljinizma, nego govorim o istorijskoj uslovljenosti tog sistema kao takvog i o njegovoj ulozi u stvaranju realnih pretpostavki za socijalistički razvoj društva. Na kraju krajeva, kritika staljinizma koja ne vidi i tu stranu istorijskih zbivanja očigledno ne može biti objektivna kritika.

Prema tome, mi ne odbacujemo jednopartijski sistem zbog toga što bismo hteli da negiramo svaku njegovu pozitivnu istorijsku ulogu, nego zato što je on nespojiv sa društveno-ekonomskim i demokratskim odnosima socijalističkog samoupravljanja i sa njegovim demokratskim pluralizmom samoupravnih interesa. Osim toga, jednopartijski sistem je utoliko podložniji deformacijama ukoliko se više udaljava od početnih faza revolucije.

Neki inostrani, pa i naši domaći posmatrači političkih zbivanja u Jugoslaviji, zbog specifične društvene uloge Saveza komunista Jugoslavije, tumače nas sistem samoupravne demokratije kao jednopartijski sistem. Takvi ljudi ili ne vide duboke razlike koje postoje između našeg političkog sistema i jednopartijskog sistema ili namerno pripisuju našem samoupravnom sistemu svojstva koja on nema. Jer sistem socijalističke samoupravne demokratije razvija se upravo kao negacija partijskog političkog monopola, bez obzira na to da li je taj monopol izražen u obliku višepartijskog ili u obliku jednopartijskog sistema.

Sa društveno-istorijskog stanovišta posmatrano, jednopartijski sistem je nastao kao oblik specifično preobraženog političkog sistema koji je pozajmljen od buržoaske države epohe kapitalizma. On, u stvari, vrši istu ulogu koju vrši i višepartijski sistem građanskog pluralizma, s tom razlikom što se u političkoj vlasti ne smenjuju vrhovi nekoliko političkih partija, nego tu ulogu kontinuirano vrši jedna partija. U suštini, tu i ne postoji naročito velika razlika, jer ni među partijama građanskog društva — ako se izuzmu revolucionarne partije radničke klase — ne postoje velike razlike u odnosu na postojeći društveni sistem.

Međutim, jednopartijski sistem je nužno, pa čak i u većoj meri nego politički pluralizam, podložan ozbiljnim deformacijama raznih vrsta. U njemu se javlja pre svega tendencija personalne unije vrha partije sa državnim izvršnim aparatom i tako on postaje instrument delovanja tehnobirokratskih tendencija u društvu. U takvim slučajevima jednopartijski sistem može da postane veoma volunтарыstički arbitar razrešavanja društvenih protivrečnosti i

konflikata. Na taj način jednopartijski sistem od oružja klase može postepeno da se pretvori u oružje tehnobirokratske vladavine nad klasom i društvom. Tu opasnost se predvideli još Pariska komuna i Marks, ali ona nikada nije bila aktuelnija nego što je danas, to jest u savremenoj socijalističkoj praksi.

Naravno, takav razvoj nije nužan. Jer, da li će se jednopartijski sistem razvijati u pravcu sve tešnjeg povezivanja vodećih društvenih snaga sa radničkom klasom i sa najširim masama naroda u demokratskim međusobnim odnosima ili će se odvajati od masa i u sve većoj meri postajati instrument tehnobirokratskog despotizma, to zavisi od više faktora — od subjektivne orijentacije vodećih snaga socijalizma, od oblika i intenziteta demokratske povezanosti avangarde sa klasom, od karaktera odnosa partije i izvršnih organa države i društva, od odnosa moći društvenih snaga i intenziteta unutrašnjih suprotnosti i protivrečnosti, od pritiska spoljnih snaga i od drugih sličnih faktora.

I naša socijalistička revolucija je u svojoj prvoj fazi u određenoj meri bila uspostavila jednopartijski sistem revolucionarne demokratije, mada nikad u njegovoj »klasičnoj« staljinističkoj formi. Jer, koliko god da je Komunistička partija Jugoslavije bila autoritativna u našem društvu, ona je tu svoju ulogu uvek delila sa svim drugim demokratskim političkim snagama koje su bile udružene i organizovane u Narodoošlobodilačkom frontu. Ceo dalji razvitak tog našeg političkog sistema bio je povezan sa upornom borbom upravo vodećih socijalističkih snaga našeg društva protiv tendencija uspostavljanja tehnobirokratskog monopola vlasti nad društvom. A sa razvitkom samoupravne demokratije sve više se sužavala potreba za daljim opstankom takvog političkog sistema. Doduše, elementi jednopartijskog sistema u sistemu državne vlasti kod nas su još uvek prisutni, ali samo u onoj meri u kojoj ih objektivno nameću potrebe zaštite revolucije i slobodnog daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja, opstanka i slobodnog daljeg razvoja samoupravnog socijalističkog društva, o čemu će kasnije biti reči.

Bitno se promenio i društveni položaj Saveza komunista Jugoslavije. Radikalno je raskinuta personalna unija i drugi oblici spajanja izvršnih organa Saveza komunista i izvršnih organa države i društva. Zauzet je odlučan stav da Savez komunista kao avangarda radničke klase ne može položaj vodeće idejne i političke snage u društvu da stiče i da stekne preuzimanjem uloge državnih izvršnih organa, nego kao kreativna snaga u sistemu socijalističkog samo-

upravljanja i u delegatskom sistemu, i to pre svega svojim uticajem u masama. U tom smislu Savez komunista je postao jedan od najsnažnijih stubova demokratije novog tipa — demokratije pluralizma samoupravnih interesa. Time je Savez komunista izgubio i karakter klasične političke stranke koja se bori za svoj politički monopol u konkurenciji sa drugim političkim snagama. Savez komunista ne vlada putem političkog monopola, nego izražava jedan specifičan, ali društveno-istorijski veoma značajan *oblik interesa radničke klase, a samim tim i interesa svih radnih ljudi i društva* — u sistem samoupravljanja i vlasti radničke klase i radnog naroda koji se zasniva na demokratskom pluralizmu interesa samoupravnih subjekata. A to znači da je naš politički sistem prekinuo popčanu vrpcu ne samo sa političkim pluralizmom građanskog društva nego i sa jednopartijskim sistemom početnih faza socijalističke revolucije, a pogotovo sa onim sistemom koji je, u većoj ili manjoj meri, izraz dominacije tehnobirokratskog aparata nad društvom.

Naše društvo je moralo to da učini čim se, nasuprot ovekovečavanju državno-svojinskog oblika socijalističkih proizvodnih odnosa, opredelilo za samoupravljanje i samoupravno podružljavanje državne svojine. Jednopartijski sistem staljinističkog tipa nastao je prostim prenošenjem mehanizma građanskog parlamentarizma na sistem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Time je jednopartijski sistem iz političkog sistema građanskog društva preneo, pored drugih, posebno dva elementa koji ga čine nespojivim sa sistemom samoupravljanja. Prvo, jednopartijski politički sistem je, kao i građanski parlamentarizam, odvojio čoveka od neposrednog upravljanja društvom. Drugo, svodeći ulogu čoveka na ulogu političkog građanina, jednopartijski politički sistem ga je time pretvorio samo u birača ljudi, a ne i interesa, pa građanin prilikom izbora prenosi generalno ovlašćenje za upravljanje društvom i njegovim sopstvenim interesima na političke i državne izvršne faktore i organe.

Takav sistem je u Sovjetskom Savezu Staljin razvio do njegovih krajnjih konsekvencija uspostavljanjem svoje lične vlasti. Posle Staljinove smrti sovjetsko društvo je sa priličnim radikalizmom likvidiralo mnoge negativne posledice takvog sistema, pa i sam sistem je u znatnoj meri demokratizovan, što nesumnjivo jača uticaj masa na upravljanje društvom.

Između Lenjinovog i Staljinovog koncepta političkog sistema

socijalističke države postojalo je duboko razmimoilaženje. Baza i suština Lenjinovog koncepta vlasti sovjeta jeste neposredna demokratija kao oblik neposrednog učešća radnih ljudi u upravljanju društvom putem njihovih delegata koji su stalno odgovorni bazi koja ih je izabrala.

U svoje ime Lenjin je o konceptu vlasti sovjeta pisao: »... on (sistem sovjeta) omogućava čvrstu vezu s najrazličitijim profesijama, olakšavajući time, bez birokratije, najrazličitije, najdublje reforme... on pruža mogućnost da se sjedine korisnost parlamentarizma s korišću neposredne demokratije...«⁵

Lenjinova citirana misao, doduše, nije razrađena do svojih pravih konsekvencija niti je to u tadašnjim uslovima mladog sovjetskog društva mogla da bude, ali je jasno da je njena suština upravo neposredna demokratija, to jest samoupravljanje. U suštini, Lenjinov koncept sovjeta bio je jedan oblik samoupravne demokratije. Taj sistem Lenjin je dopunjavao, kako sam kaže, elementima parlamentarizma, to jest odlučivanjem u telima skupštinskog tipa koja su se demokratski formirala od delegata radničkih i seljačkih sovjeta. Mislim da je naš sistem samoupravne demokratije i delegatskih skupština blizak takvom Lenjinovom konceptu, s tim što je šire razrađen i primenjen na svim područjima društvenog života.

Međutim, u uslovima zaostalosti kakvu je oktobarska revolucija nasledila od carske Rusije, Lenjin i sovjetsko društvo nisu mogli snažnije da razviju, a još manje da ostvare taj revolucionarni demokratski koncept. A živa društvena praksa koja je posle Lenjinove smrti pred vodeće revolucionarne snage sovjetskog društva postavila neslućeno teške probleme taj koncept je najpre deformisala, a zatim ga definitivno ukinula. Umesto Lenjinovog koncepta neposredne demokratije, Staljin se odlučio za jedan koncept posredne demokratije, to jest u suštini je preuzeo klasični politički sistem buržoaske države i njegov politički pluralizam, s tim što je jednoj partiji dao onu ulogu koju u parlamentarnoj buržoaskoj državi ima višepartijski sistem. Vremenom, pod pritiskom unutrašnjih društvenih konflikata, pragmatizma i autokratskog voluntarizma, pojavile su se i negativne posledice tog zaokreta. One su se izrazile u nizu i takvih deformacija kao što su kult ličnosti, lična

⁵ V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom 11. »Kultura«, Beograd, 1960, str. 335—336.

vlast, politički voluntarizam i slično, koje je sovjetsko društvo kasnije osudilo. Odvajajući na taj način radnika i građanina od uticaja na rešavanje problema u domenu njihovih neposrednih i opštih društvenih interesa, Staljin je učinio upravo suprotan korak Marksovom upozorenju da radnička klasa u svom političkom sistemu mora da se obezbedi od svoje sopstvene birokratije. A sama unutrašnja dijalektika tog procesa neizbežno je morala dovesti i do onih najtežih ekscesa koje je razotkrio i osudio Dvadeseti kongres KPSS.

Staljinov koncept političkog sistema socijalističke države imao je, pored drugih, i tu negativnu posledicu što je za nekoliko decenija zakočio razvoj marksističke teorije o političkom sistemu socijalističkog društva. Staljin je uspeo da u tom pogledu nametne jedan kompleks dogmi, koji je prvi put bio narušen tek 1948. godine — otvorenim sukobom Staljina i Komunističke partije Jugoslavije i kasnijim razvitkom jugoslovenske socijalističke samoupravne demokratije. A u najnovije vreme se u stvaralačke aktivnosti na tom području uključio širi krug marksista i komunističkih partija.

Dakako, nije zadatak marksizma da veštački konstruiše subjektivističke nacrt socijalističke demokratije. Ali je njegov zadatak da otkriva objektivne zakonitosti socijalističkih proizvodnih odnosa i njihov uticaj na karakter političkog sistema. A polazna tačka i osnova takvog istraživanja ne mogu biti nikakve veštačke konstrukcije, nego društveni položaj i objektivne istorijske težnje one klase koja jedina može stihijski, po svom klasnom položaju, i svesno, po saznanju svojih interesa, da bude vodeći nosilac borbe za socijalizam u svim njegovim socijalnim, demokratskim, kulturnim i humanističkim izražajima, to jest radničke klase.

Ali i sa pojmom radničke klase desile su se slične metamorfoze kao sa pojmom građanina. Za dobar deo savremenog marksizma radnička klasa je postala apstraktni politički subjekt koji ne vlada, ali u ime kojega može da se vlada. Ni taj deo marksista nije mnogo naučio od Marksovih upozorenja da radnička klasa mora da se čuva sopstvene birokratije. Oni taj problem jednostavno rešavaju time što rukovodeću ulogu državnog i partijskog aparata prosto poistovećuju sa vodećom ulogom radničke klase. I tako sadržina pojma radničke klase više nije konkretan radnik u određenim proizvodnim odnosima, u određenim odnosima sa drugim radnicima, u određenom društvenom položaju i sa svim i svestranim interesima, težnjama i društvenim potrebama koje mu takav

položaj nameće. Sadržinu pojma radničke klase i njene društvene uloge po toj teoriji čini dogmatiziranje društvene svojine kao državne svojine, a samim tim i nužnost centralizovane države, rukovodeće uloge državnog i partijskog aparata, državno određivanje plata i monopol centralizovane države u raspolaganju društvenim kapitalom. Takav sistem se zatim poistovećuje sa opštim zakonitostima, a klasni interesi i težnje konkretnog radnika koji se izražavaju kao zahtev radnika da sam upravlja uslovima, sredstvima i plodovima svog rada diskredituju se, odnosno kvalifikuju se kao odstupanje od opštih zakonitosti i kao »revizionizam«, iako se upravo u tom zahtevu objektivno izražava socijalistički proizvodni odnos.

Razume se, kad takva teorija pretvori pojam radničke klase u pojam apstraktnog političkog subjekta i kad vladavinu tog subjekta poistovećuje sa centralizovanom državom, onda se takvim odnosima mora potčiniti i politički sistem. U tom slučaju prvenstveni cilj političkog sistema nije u tome da uspostavi društveno-ekonomske i demokratske uslove u kojima će taj konkretni radnik, o kome sam napred govorio, moći slobodno i samoupravno da ostvaruje svoje klasne interese i težnje, nego je u tome da obezbeduje funkcionisanje centralizovane državne mašinerije. A takva dogmatska teorija suštinski je uticala na razvoj političkih sistema savremenog socijalizma. Doduše, i nju je život preobražavao i dalje je preobražava, ali je ona nanela socijalističkoj praksi — a pogotovo razvoju socijalističke demokratije — prilično štete.

Posledica takvog stanja stvorenog proteklih decenija u oblasti marksističke teorije jeste ozbiljno zaostajanje u razvoju specifičnih formi demokratskog sistema socijalizma. I upravo na toj činjenici danas one političke snage koje tobož u ime odbrane demokratskih i ljudskih sloboda brane sistem kapitalističkih proizvodnih odnosa zasnivaju svoju ideološku borbu protiv socijalizma. A, s druge strane, i relativno široki krugovi progresivne inteligencije zbog toga u znatnoj meri gube perspektive slobode u socijalističkom sistemu. Mnogi od njih padaju u donkihotsko idealizovanje građanskog parlamentarnog sistema koji u takvim idealizovanim oblicima nije postojao niti postoji — a u svom realnom postojećem obliku rođen je u epohi kapitalizma i u cilju odbrane njegovog opstanka — umesto da se bore za izgradnju specifičnog naprednijeg demokratskog sistema koji odgovara potrebama i uslovima socijalističkih proizvodnih odnosa.

A upravo borba za napredniji demokratski sistem socijalizma treba da bude naša orijentacija. Socijalistička praksa je pokazala kakve sve slabosti i opasne prepreke sobom nosi isključiva orijentacija na jednopartijski politički sistem. Najveća opasnost takvog sistema za nas bila bi ako bi i sam Savez komunista postao sastavni deo, pa čak i prirepak tehnobirokratskog monopola. Jer mehanizam tog monopola je po svojoj suštini i prirodi konzervativan, pa zato i samom radničkom pokretu nameće konzervativnu ideologiju. Stoga našem sistemu samoupravnog pluralizma takav sistem pre svega ne odgovara upravo po svojoj mašineriji. Svaki politički sistem koji bi uspostavio situaciju i odnose u kojima bi Savez komunista upravljao društvom u ime, a time i umesto naroda ili u ime, a time i umesto radnika i radnih ljudi neizbežno bi u našim uslovima morao doći u konflikt sa realnošću samoupravnih prava našeg radnog čoveka i građanina, koji o većini svojih interesa odlučuje, odnosno počinje da odlučuje neposredno, bilo svojim ličnim izjašnjavanjem bilo putem svojih delegacija i delegata.

Dakako, to ne bi bila cela istina ako tome ne bih dodao da se naše socijalističko društvo još uvek nalazi u prelaznim razvojnim fazama, što nameće i prelazne oblike i sredstva. Kao takvo ono teži da učini što brže korake na putu progressa, ali ipak ne može da preskače etape niti odnose koje nameću objektivne društveno-istorijske zakonitosti. Zato ne bismo bili realni ako ne bismo videli i priznali da naš sistem socijalističke samoupravne demokratije sadrži i da mora da sadrži i elemente političkog pluralizma i elemente jednopartijskog sistema. Prvi su već u velikoj meri postali sastavni deo i specifičan vid samoupravnog pluralizma, a drugi su više jedna prolazna realnost koju nameću istorijski uslovi.

Ta realnost se izražava pre svega u činjenici da Savez komunista Jugoslavije kao avangardna snaga radničke klase i socijalističke revolucije nosi i mora da nosi posebnu odgovornost za odbranu revolucionarnih tekovina i za slobodan i nezavisan dalji razvoj naše revolucije na osnovi slobodne stvaralačke aktivnosti samoupravljača. Zato Savezu komunista Jugoslavije naš politički sistem daje specifičnu poziciju u sistemu vlasti koja se izražava i u određenim takvim formalnim pravima Saveza komunista Jugoslavije kao što je pravo da — u okviru delegacije SSRN — ima i svoju delegaciju u skupštinama preko koje saraduje sa drugim samoupravnim delegacijama. Osim toga, naš Ustav predviđa i štiti vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista Jugoslavije u našem

društvu, koja nije uvek samo idejna i politička, nego se ispoljava i u raznim oblicima direktnog uticaja na ključne pozicije socijalističkog sistema. Takva uloga je neophodna upravo zato da bi Savez komunista Jugoslavije mogao da nosi svoju specifičnu istorijsku odgovornost o kojoj sam napred govorio, a koja je utvrđena i Ustavom.

Međutim, takva vodeća uloga sama po sebi nije neizbežno povezana sa jednopartijskim sistemom. Pošto naš Ustav priznaje vodeću ulogu radničke klase i njenih neposrednih i istorijskih interesa u našem društvu, prirodno je da takvu ulogu priznaje i njenoj avangardi. Ali takva uloga Saveza komunista ne daje mu pravo na politički monopol u sistemu vlasti. Vlast, načelno, proizlazi neposredno iz samoupravne demokratije radnih ljudi, kroz delegatski sistem, a Savez komunista kao deo samoupravnog sistema jedan je od najznačajnijih faktora društvenog uticaja na oblikovanje svesti samoupravljača i delegatskih tela. U toj svojoj ulozi Savez komunista, načelno, deluje pre svega kao nosilac specifičnog društvenog interesa u okviru pluralizma samoupravnih interesa.

Ali, kao što je napred rečeno, u jednoj oblasti vodeća uloga Saveza komunista izražava se i kao elemenat vlasti, pa zato i može da se govori o elementima jednopartijskog sistema. Takva uloga Saveza komunista ograničava se isključivo na jedno usko područje koje je od kardinalnog značaja za opstanak i dalji progres našeg socijalističkog društva. Reč je o vlasti radničke klase i radnih ljudi uopšte koja obezbeđuje takav položaj i slobodu naše radničke klase i radnih ljudi da mogu u okvirima samoupravne demokratije dalje da izgrađuju socijalističko društvo u skladu sa svojim neposrednim i dugoročnim interesima. Kao avangarda radničke klase u tom sistemu vlasti, Savez komunista Jugoslavije ima posebnu političku odgovornost u društvu, koju, dakako, deli sa svim drugim socijalističkim društvenim snagama, ali u kojoj je upravo njegova vodeća i koheziona uloga neophodno potrebna.

Upravo zbog toga, to jest u cilju zaštite tekovina socijalističke revolucije, Savez komunista se borio i bori se za to da — zajedno sa svim drugim socijalističkim snagama — obezbedi neposredni uticaj na one ključne pozicije državne vlasti od kojih zavisi opstanak, stabilnost i dalji slobodan razvoj našeg socijalističkog društva. Samo u tom smislu može da se govori o elementima jednopartijskog političkog sistema i u našem društvu.

Takvu odgovornost za ključne pozicije državne vlasti Savez komunista Jugoslavije mora da preuzme na sebe. Ako Savez komunista ne bi to učinio, odrekao bi se revolucije za koju se sam borio i koju je pokrenuo, vodio i ostvario predvodeći najšire mase radničke klase, seljaka i demokratske inteligencije, koje su mu u toj borbi dale svoje poverenje. Od takve uloge Saveza komunista zavisi stabilnost našeg socijalističkog samoupravnog društva. Stoga moramo i dalje da se odlučno borimo protiv svih pokušaja da se ta uloga Saveza komunista oslabi. Jer nema nikakve sumnje da stvarni efekat pokušaja slabljenja te uloge Saveza komunista može da bude samo jedan — potkopavanje tekovina revolucije i rušenje samog sistema socijalističkog samoupravljanja u našem društvu.

Međutim, jasno je da će sa slabljenjem političke uloge antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, koje je, inače, istorijski neizbežno, slabiti i odumirati i taj elemenat jednopartijskog sistema i takva specifična uloga Saveza komunista. A dugoročna stvaralačka uloga Saveza komunista je pre svega u njegovoj aktivnosti i sposobnosti da teorijski, odnosno naučno sagledava objektivne zakonitosti kretanja i razvoja socijalističkog društva i da ta kretanja svakodnevno povezuje sa težnjama i interesima samoupravnih subjekata, kako u okviru njihovih parcijalnih interesa, tako i u međuzavisnosti tih interesa sa zajedničkim neposrednim i dugoročnim interesima samoupravnog socijalističkog društva, kao i da angažuje široke radne mase u borbi za ostvarivanje ciljeva koji proizlaze iz takvih saznanja.

A to znači da naš politički sistem ne samo da nije jednopartijski sistem nego on isključuje takav sistem kao što isključuje i višepartijski pluralizam građanskog društva. Jer samoupravljanje i samoupravna demokratija ne podnose politički monopol nikakvih snaga izvan demokratski integrisanog sistema društvenog samoupravljanja. Štaviše, upravo iz te samoupravne demokratske integracije razvija se i organizacija same države i njenih najviših izvršnih organa. A ukoliko je u tom državnom sistemu još uvek prisutan elemenat jednopartijskog sistema, on, u stvari, predstavlja samo instrument odbrane opstanka i daljeg razvoja samoupravnog i demokratski integrisanog socijalističkog društva. Ukoliko bude stabilniji sam sistem samoupravne demokratije, utoliko manje će se ispoljavati i taj elemenat jednopartijskog sistema.

Zbog svega toga prihvatanje političkog pluralizma građanskog društva ili njegove jednopartijske varijante bilo bi za naše samo-

upravno društvo izrazito reakcionaran korak nazad. Ono što nam predstoji jeste pre svega dalja borba za demokratizaciju društva na osnovama samoupravljanja radnog čoveka i građanina. Jer samo takav društveni položaj radnih ljudi vodi ka odumiranju i ukidanju klasnog sistema u društvu uopšte, a time i ka demokratiji i slobodi za sve.

III. O NEKIM VIDOVIMA IDEOLOŠKE BORBE OKO DEMOKRATIJE I POLITIČKOG SISTEMA SOCIJALIZMA

1. *Savremena socijalistička praksa i demokratija*

Kad se kritički postavljamo prema parlamentarnom sistemu, mi se, u stvari, istovremeno jasno idejno, teorijski i praktično razgraničavamo sa političkim sistemom buržoaskog društva, koji kao sistem u prelaznim fazama socijalizma preuzima — u većoj ili manjoj meri — i socijalistička država, bilo da je reč o njegovoj jednopartijskoj ili višepartijskoj varijanti. Time mi, naravno, ne zauzimamo paušalno odbojan stav prema takvim sistemima, a pogotovo ne sa pozicija neke ideološke isključivosti. Naprotiv, mi pri tome i te kako imamo u vidu da su takvi sistemi neretko u istoriji odigrali veoma progresivnu ulogu i da takvu ulogu i danas u određenim delovima sveta i u određenim uslovima i dalje imaju. Međutim, isto tako je poznato da su takvi sistemi u prošlosti bili i da su često i danas politički oblik i veoma reakcionarnih klasnih, društvenih i političkih odnosa uopšte. S druge strane, prihvatanje stava da se sa takvim sistemima istorija demokratije i ljudske slobode završava bilo bi izraz krajnjeg konzervativizma. A upravo takvi koncepti i stavovi se uvek iznova javljaju u ideološkoj i političkoj borbi u savremenom svetu — od prvog dana socijalističke prakse.

Revolucije su uvek bile optuživane za neslobodu, iako su one i nastajale upravo zbog toga da bi ukinule neslobodu. A kontrarevolucije su se u borbi protiv njih pozivale na »slobodarstvo«, iako one samo nasiljem mogu da se nametnu i da se održe. I francuski i drugi evropski kontrarevolucionari su u borbi za svoje nazadne ciljeve prebacivali francuskoj revoluciji teror i odsustvo sloboda. A upravo je ta revolucija — zajedno sa drugim buržoasko-demokratskim

revolucijama u Evropi i Americi — stvorila uslove, pa čak i oblike onoj demokratiji kojom se danas ponose građanski političari Zapadne Evrope.

Sa istih reakcionarnih političkih pozicija i našu revoluciju od njenog prvog dana napadaju da, navodno, nije demokratska i da ograničava ljudska prava. I upravo zato da bismo odbili takve ideološke kampanje, mi se moramo jasno razgraničiti sa političkim sistemima sa čijih pozicija se vrše napadi na naš društveno-politički sistem. To je i glavni razlog što sam u ovoj raspravi posvetio prilično prostora kritičkoj analizi onih političkih sistema sa čijih pozicija se već tri decenije vode ideološke i političke kampanje protiv jugoslovenskog sistema socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Potpuno je jasno da se pitanje političkog sistema, a posebno partijskog pluralizma, ne može na isti način postavljati u parlamentarnoj građanskoj državi u kojoj se radnički pokret s pravom bori za to da i u okviru tog sistema i kroz njegovu odbranu ostvari određene socijalističke ciljeve ili u zemlji krajnje zaoštrenih društvenih suprotnosti ili u zemlji gde je socijalizam pobedio oružanom revolucijom i gde bi vraćanje na politički pluralizam parlamentarnog tipa moglo da znači ponovno vraćanje u stare društvene suprotnosti. Prema tome, kada zauzimamo kritički stav prema višepartijskom i jednopartijskom sistemu, mi to činimo zato što ti sistemi ne odgovaraju *našem* samoupravnom socijalističkom društvu, ali ne poričemo njihov progresivni značaj za zemlje sa *drukčijim* sistemom proizvodnih odnosa, pa i za radničke pokrete koji se bore za socijalizam u okviru takvog sistema. Mi nikad nismo bili izvoznici revolucije, pa ni socijalističkog samoupravljanja, ali ne želimo ni da uvozimo modele koji ne odgovaraju potrebama jednog samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva.

Za dogmatičare političkog pluralizma buržoaske države kao da se istorija demokratije zaustavila za sva vremena na buržoaskom sistemu demokratije, a da je, navodno, svaki drugi oblik političkog sistema suprotan demokratiji. Pri tome se zaboravlja da su u istoriji čovečanstva postojali i drugi oblici demokratije sa ne manje slobode od one koju daje oblik parlamentarne demokratije. A, na sreću, ima i biće mnogo demokratskih sistema koji su i koji će biti mnogo demokratskiji od buržoaske parlamentarne države. Nema sumnje da bi se progresivne snage čovečanstva našle u reakcionarnom

defetizmu ako bi smatrale da je parlamentarna demokratija vrhunac slobode čoveka.

Naravno, kritika ograničenosti određenih demokratskih prava i ljudskih sloboda u svetu uopšte, pa i u savremenoj socijalističkoj praksi je nužna i opravdana, jer ni jedna zemlja nije bez »mane« u oblasti demokratskih i ljudskih prava. Takva kritika je progresivna pogotovo onda kada je usmerena protiv fašističkih i drugih sličnih reakcionarnih političkih sistema buržoaske države koji radnom čoveku i građaninu ne obezbeđuju čak ni ona demokratska prava i slobode koja mu obezbeđuje klasični parlamentarni sistem. Ali, kada se rešenje problema traži u kalemljenju političkog sistema buržoaske države na socijalistički sistem koji je nikao iz revolucije, onda je to izrazito reakcionarna politička akcija. A reakcionarnost takvih akcija dolazi do izražaja pogotovo onda kada one pokušavaju da se nametnu jednom takvom demokratskom sistemu kakav je naš sistem socijalističkog samoupravljanja. Jer taj sistem ne priznaje niti ikome može da prizna, u ime tobožnjeg obezbeđivanja neke apstraktne slobode, ne samo pravo na eksploataciju i potčinjavanje drugog čoveka nego ni pravo jednoj, dvema ili nekolikim političkim partijama da prisvajaju monopol na političku vlast nad ljudima i uopšte nikakvo pravo koje otuđuje čoveka od neposrednog upravljanja sobom, svojim radom i njegovim plodovima, kao i društvom. Ali upravo zato taj sistem ogromnoj većini građana, to jest svima koji rade, odnosno žive od svog rada, praktično otvara nova područja demokratije i ljudske slobode.

Jer, na kraju krajeva, postavlja se pitanje: koje demokratsko pravo i koja sloboda može da zameni ona demokratska prava i one slobode čoveka koje mu omogućuju da — oslobođen sistema klasne eksploatacije i političkog potčinjavanja sistemu centralizovane države — sam odlučuje o uslovima, sredstvima i plodovima svog rada i stvaranja, a samim tim i o društvenim uslovima u kojima živi i radi. Takva samoupravna sloboda obezbeđuje i slobodu lične svojine, ali takve svojine koja izražava pravo svakog građanina da slobodno raspolaže plodovima *svog* rada, a ne tuđeg.

Ako se iz tog ugla posmatra problem sloboda i prava, onda je očigledno da kampanje za takozvanu zaštitu ljudskih sloboda — kad se one svedu na nametanje sistema partijskog pluralizma ili jednopartijskog sistema i bez obzira na to da li su nosioci tih kampanja toga svesni ili nisu — ne pomažu razvitak demokratije, nego ga, naprotiv, sprečavaju, odnosno ograničavaju, svode na ona

politička prava koja čoveku priznaje građanski parlamentarizam. A ta prava koja priznaje građanski parlamentarizam — pošto su istorijski proizvod borbe za uspostavljanje i održavanje vladavine privatno-sopstveničkog kapitala — nerasvrljivo su uža od onih koja ima naš radni čovek-samoupravljlač, a pogotovo od onih koja mu može pružiti budući razvoj socijalističkog samoupravljanja.

Prema tome, kritika ograničenosti demokratskih prava u našem društvu koja dolazi sa pozicija obogotvorenja buržoaske demokratije, odnosno njenog političkog sistema, svodi se na nastojanje — hteli to njeni autori ili ne — da se našem socijalističkom društvu i samoupravnoj demokratiji nametne takav politički sistem koji bi neminovno značio ukidanje prava na samoupravljanje i drugih samoupravnih i demokratskih prava i sloboda radnog čoveka. Jer, ako postoji sloboda borbe za monopol na političku vlast, onda ne može postojati sloboda samoupravljanja. Tu se, očigledno, radi o vidu ideološke i političke borbe ne »za« ili »protiv« demokratskih prava i ljudskih sloboda, nego o borbi socijalističkih i antisocijalističkih snaga, odnosno o borbi socijalističkog samoupravljanja i njegovih protivnika, čemu nasedaju i neki dobronameri, stvarnoj slobodi, doduše, privrženi ljudi, ali koji se ne snalaze u pogledu društveno-istorijske sadržine savremenih političkih kretanja. Što se nas tiče, za nas nema nikakvog daljeg progressa demokratije osim na tlu socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, bez obzira na to što je taj proces, pod pritiskom društvenih i političkih unutrašnjih i svetskih suprotnosti, još uvek ometan i ograničavan.

No, bez obzira na društveno-istorijski značaj takvih ideoloških borbi, postavlja se pitanje da li u savremenoj socijalističkoj praksi postoji problem demokratskih prava i ljudskih sloboda. Nema sumnje da postoji. Razlozi postojanja tog problema su u nekim društveno-istorijskim zakonitostima, ali i u subjektivnoj ideološkoj i političkoj orijentaciji vodećih socijalističkih snaga. Mislim da nema potrebe detaljnije da razrađujem te razloge, jer mi smo i o jednim i o drugima mnogo ranije i veoma često raspravljali. Ali je činjenica da su i jedni i drugi razlozi uzrok zaostajanja, odnosno zapostavljanja demokratskih aspekata razvoja savremene socijalističke prakse.

Socijalistička i demokratska kritička misao je, svakako, dužna da istražuje prave uzroke takvog zaostajanja i da socijalističkom

demokratizmu otvara nove puteve i otkriva nove oblike koji će stvarno odgovarati potrebama i interesima slobodnog razvoja socijalističkih i samoupravnih proizvodnih odnosa, i to pre svega zato što zaostajanje u razvoju demokratskih oblika socijalističke prakse izaziva otpore i konflikte u samom socijalističkom društvu. Naime, zbog takvog zaostajanja socijalističke idejne i teorijske misli savremena socijalistička praksa zaostaje u pronalaženju originalnih oblika socijalističkog demokratizma. A iz tih otpora i konflikata koji zbog toga u toj praksi nastaju radja se, pored pozitivnih demokratskih tendencija, i nekakav empiristički protest u obliku raznih »disidenata« i sličnih pojava bez ikakve stvaralačke snage, a najčešće je čak, više ili manje, reakcionaran, jer izlaz iz takve situacije traži u prošlosti, a ne u budućnosti. Jasno je da se protiv takvog empirističkog protesta nije moguće boriti samo njegovim negiranjem i potiskivanjem administrativnim sredstvima, nego pre svega stvaralačkim naporom za dalji razvoj socijalističkog i demokratskog političkog sistema.

Karakteristično je da se takvi empiristički protesti izražavaju najčešće u zahtevima za nekakvim ukrštanjem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i parlamentarnog političkog sistema buržoaske države. Time oni izlaz iz problematike koja ih okupira traže, u stvari, upravo tamo gde izlaza nema. Zato takvi protesti više ometaju nego što podstiču demokratski razvoj socijalizma, jer oni otvaraju konflikt između revolucije i kontrarevolucije, umesto da otvore problem demokratije u socijalizmu. Najbolji primer za to je takozvana čehoslovačka kriza u kojoj je poplava jedne empirističke liberalističke fraze sprečila traganje za svakim stvarno demokratskim i u isto vreme socijalističkim izlazom iz krize. Razume se, onda se na sceni pojavila treća snaga.

Već davno su se u razvoju socijalističke misli pojavljivala shvatanja o socijalizmu kao spoju etatizma u oblasti društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa i parlamentarizma političko-pluralističkog tipa. Sada se takav koncept, ma koliko da je nerealan i čak reakcionaran, ponovo javlja i dobija izvesnu popularnost, a u određenim krugovima takozvane leve inteligencije postaje čak dominantan i smatra se lekom kako za građansko, tako i za socijalističko društvo. Neki su čak reducirali problem na tezu da treba jednostavno »venčati« sovjetski ekonomski sistem i američki sistem demokratije, pa će nastati idealno novo društvo. I kod nas takvi i slični koncepti imaju određen broj pristalica, naročito među

intelektualcima koji vole sebe da nazivaju »levim«, a pri tom nikako nisu spremni da prihvate sistem samoupravne demokratije.

Takvi koncepti su čista iluzija. Jer mehaničko kalemljenje parlamentarnog sistema na socijalističke proizvodne odnose neizbežno mora da dovede do deformacija u samom razvoju tih odnosa. Kada se, kao što sam napred rekao, jedan višepartijski sistem u centralističkoj državi nade u položaju monopolskog upravljača nacionalizovane industrije, odnosno nacionalizovanih sredstava za proizvodnju, on, u stvari, vrši istu ulogu koju vrši i jednopartijski etatistički sistem u uslovima državne svojine, bez obzira na to što se u prvom slučaju smenjuje na vlasti više političkih partija. Jer, ma koliko da se smenjuju političke partije na vlasti, položaj radnika u proizvodnim odnosima ostaje isti. A da bi se takav položaj radnog čoveka promenio, mora se, u stvari, promeniti i sam politički sistem, bar u onim elementima koji sputavaju preobražaj najamnog u samoupravnog radnika koji radi sredstvima u društvenoj svojini.

Ljudi koji padaju pod uticaj takvih iluzija potcenjuju činjenicu da je svaki birokratsko-tehnokratski monopol u oblasti proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa a priori antidemokratski usmeren. A takav monopol gotovo automatski nameće svaki politički sistem koji funkciju upravljanja sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini poverava *ne radničkoj klasi, nego upravljačkom aparatu*, bez obzira na to da li je reč o višepartijskom ili jednopartijskom sistemu.

Istorijski zadatak socijalističkih i demokratskih snaga je, kao što sam napred rekao, u tome da traže i krče nove puteve i da pronalaze nove oblike demokratije koji će odgovarati promenjenim proizvodnim, odnosno društveno-ekonomskim odnosima, a ne da prave veštačke konstrukcije spajanjem nečega što se ne može spojiti. Taj cilj, međutim, nije moguće postaviti niti ostvariti ako se polazi od čoveka kao *apstraktnog političkog građanina*, ili od radničke klase kao nekog apstraktnog ideološkog pojma, a ne od *konkretnog čoveka*, oslobođenog eksploatacije i potčinjavanja političkom monopolu svih vrsta, koji je *neposredni nosilac celokupnog kompleksa parcijalnih i društvenih interesa* i od *konkretne radničke klase*, koja nije skup ljudi, nego složen sistem odnosa među njima, odnosa uzajamne zavisnosti i odgovornosti, međusobnih prava i obaveza, individualnih i zajedničkih interesa koji se mogu ostvarivati samo u

uzajamnoj zavisnosti itd. Borba za oslobođenje rada, odnosno radničke klase je, prema tome, neizbežno i borba za takve unutrašnje ekonomske, socijalne i političke odnose u radničkoj klasi koji obezbeđuju slobodu i ravnopravnost pojedinačnog radnika u radu sredstvima u društvenoj svojini, odnosno u njihovom upravljanju. A to je moguće postići samo takvim demokratskim oblicima socijalističkog samoupravljanja koji su sposobni da povezuju pojedinačni interes sa zajedničkim, lične slobode i prava sa odgovornošću za ravnopravnost drugog radnika.

Upravo sistem takvih i sličnih odnosa među ljudima i jeste *sistem društvene svojine i samoupravljanja*, za razliku od sistema državne svojine u kome takvu ulogu samoupravno i demokratski organizovane radničke klase preuzima centralizovana država i njen aparat. Kao što je već rečeno, u prvim fazama socijalističke prakse takav sistem državne svojine je skoro neizbežno sredstvo prelaza iz jednog u drugi društveni sistem. Ali nastojanje da se on ovekoveči kao bitni princip socijalizma, pre ili kasnije, mora da se izrazi kao konzervativna prepreka progresu socijalizma i socijalističke demokratije.

Prema tome, mi nemamo razloga da poričemo da je savremena liberalistička i ultraradikalistička kritika demokratskih odnosa i prava u socijalističkoj praksi ponekad opravdana. Međutim, njena opravdanost se odnosi samo na jedan aspekt tog stanja — na to da se vodeće subjektivne snage socijalističke prakse nalaze suviše pod uticajem preživelih konzervativnih dogmi o političkom sistemu koje su nastale u eri staljinizma. A te snage su sklone — i to podjednako kao i dogmatski zastupnici građanskog političkog pluralizma kad se radi o tom sistemu — da brane određene oblike i institucije jednopartijskog političkog sistema koje su već davno došle u sukob sa realnim potrebama razvoja demokratskog sistema socijalističkog društva. Takvo stanje uslovljavaju i na njega posebno utiču tehnobirokratske tendencije ka političkom monopolu na upravljanje društvom, koje su stalno prisutne kako u socijalističkom, tako i u savremenom kapitalističkom društvu. Na takvo stanje utiču i teškoće i problemi sa kojima se mlado socijalističko društvo sukobljava u borbi protiv pritiska antisocijalističkih snaga, kao i teškoće koje nastaju pri krčenju istorijskih novih puteva socijalističke prakse. Pored toga, socijalističko društvo je često opterećeno i ekonomskom ograničenošću koja sa svoje strane posebno otežava razvoj demokratskih odnosa. I najzad, na taj razvoj ograničavajuće

utiče zaoštrenost svetskih, a pogotovo blokovskih suprotnosti, tereti naoružavanja itd.

Međutim, ako je sa gledišta konkretnog stanja demokratskih odnosa u jednom socijalističkom društvu takva kritika i opravdana, ona postaje potpuno neopravdana i reakcionarna kada socijalističkom društvu pokušava da nametne, kao izlaz iz takvih problema i teškoća, klasični politički, odnosno partijski pluralizam građanskog društva. Jer politički sistem buržoaske države mora, pre ili kasnije, da dođe u sukob sa socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima, a pogotovo kad se ti odnosi shvataju i izgrađuju pre svega kao pravo radnika, radničke klase i svih radnih ljudi na samoupravljanje.

Sve u svemu, možemo reći da — uprkos prividnoj ideološkoj raznovrsnosti oblika otpora i napada na naš demokratski sistem pluralizma samoupravnih interesa — postoji, u stvari, samo jedna alternativa tom sistemu, to jest politički sistem buržoaske države bilo u njegovom višepartijskom ili jednopartijskom obliku. Tu alternativu mi odbacujemo. A pošto smo protiv takve alternative, mi smo prisiljeni da se i dalje suprotstavljamo svim pritiscima i pokušajima — kako u zemlji tako i iz inostranstva — da se bilo koji od ta dva njegova oblika nameće našem društvu putem mešanja u naš unutrašnji razvoj.

2. Istorijski smisao diktature proletarijata

U vezi sa svim tim neophodno je da ukažem i na određene mistifikacije oko pojma diktature proletarijata. Neke komunističke partije su se u poslednje vreme odrekle tog termina, i to po svoj prilici zato što taj termin zvuči dosta odiozno kada mu se pripisuju karakteristike koje on, u stvari, nema. Naime, svaka diktatura se identifikuje sa pojmom nasilja, kao što se svaka demokratija identifikuje sa pojmom slobode. A ni jedno ni drugo nije tačno.

Svaka državna vlast je, u krajnjoj liniji, samo politički oblik stvarne vlasti vladajućih klasa i u tom smislu svaka državna vlast je i stvorena, između ostalog, da bi političkom prinudom ograničavala i potiskivala interese, zahteve i akcije potlačenih klasa. Osim toga, kao politički oblik vlasti vladajuće klase, svaka državna vlast je i određeni oblik nasilja, odnosno diktature. To, naravno, važi i za demokratske sisteme jer i parlamentarna demokratija je samo politički oblik državne vlasti.

Prema tome, čista je politička hipokrizija kad se socijalističkom društvu pripisuje odsustvo demokratije i vladavina diktature, a građanskom društvu odsustvo diktature i vladavina demokratije.

Sistem klasne vlasti — koju u društveno-istorijskom smislu nazivamo diktaturom klase — javlja se, u stvari, ne u jednom, nego u raznovrsnim političkim oblicima, počev od relativno veoma demokratskog sistema pa do diktature najgrubljeg nasilja, kakva je, na primer, fašistička diktatura. U tom smislu shvaćen, pojam diktature nije identičan sa oblikom nasilja, nego sa *državnom odbranom određenog klasnog, odnosno društvenog sistema*. Stoga akcija političara građanskog društva koji pokušavaju da pojam diktature proletarijata interpretiraju kao suprotnost pojmu demokratije nije ništa drugo nego oblik ideološke borbe koja se vodi u okviru savremenih društvenih suprotnosti.

Naravno, i u sistemu diktature proletarijata ima prinude kao što je ima u svim sistemima, pa i u političkom sistemu parlamentarne demokratije. A isto tako, kao što se građansko društvo u istoriji pojavljivalo u različitim političkim oblicima od demokratije do otvorenog nasilja, i diktatura proletarijata može da se pojavljuje u najdemokratskijoj formi kao i u oblicima u kojima su elementi političkog ograničavanja znatnije prisutni ili su čak dominantni. A da li će biti jedno ili drugo ili treće, to u najvećoj meri zavisi od objektivnih uslova i od takvih faktora, kao što su stepen stabilnosti društva, odnos moći društvenih snaga, međunarodna situacija itd., a, naravno, i od subjektivnih opredeljenja i spodobnosti vodećih društvenih snaga.

Ako stvari tako stoje, onda ništa ne iznenađuje što su neke komunističke partije sebi postavile sledeće pitanje: ako klasne i političke snage koje se nalaze na vlasti u građanskom društvu negiraju da je ta vlast njihova diktatura — iako ona to jeste — zašto bi socijalističke snage morale da isticanjem pojma diktature proletarijata stvaraju utisak kao da se razlika između socijalističkog i građanskog društva ne sastoji u klasnom karakteru vlasti, nego u tome što je jedno društvo diktatura, a drugo demokratija. Prema tome, mi nemamo nikakvog razloga da prebacujemo tim partijama što su se odrekle tog termina, jer one se time nisu odrekle borbe za takav položaj radničke klase u društvu koji će im omogućiti borbu za socijalizam.

Međutim, mi nemamo potrebe da idemo tim putem. U svim svojim programskim dokumentima isticali smo da je društveno-

-istorijska suština političke, odnosno državne vlasti u našem društvu diktatura proletarijata. To smo ponovo zapisali i u našem Ustavu iz 1974. godine. I mislim da smo bili u pravu. Jer mi ni buržoasku ni proletersku diktaturu nikako ne identifikujemo sa njihovim sredstvima prinude, koja mogu da budu ponekad više, a ponekad manje demokratska, pošto ponekad i u socijalističkom društvu prelaznog perioda može da dode do težih deformacija.

Pojam diktature proletarijata je više termin sa teorijskim i društveno-istorijskim smislom nego pojam za konkretni oblik političkog sistema. Drugim rečima, diktatura proletarijata nije, odnosno ne mora biti diktatura državnog aparata, državnog despotizma, nego pojam za takvu vlast u društvu u kojoj radnička klasa, to jest *njeni neposredni i dugoročni, istorijski interesi imaju neospornu vodeću ulogu u društvu*. Za nas diktatura proletarijata, dakle, nije oblik političkog sistema koji sprečava demokratizaciju društva, nego, naprotiv, vlast koja treba da štiti proces demokratizacije društva i da široko otvara puteve demokratizacije na tlu socijalističkog samoupravljanja.

A takva vodeća uloga radničke klase može da se ostvaruje u najrazličitijim političkim oblicima, počev od višepartijskog i jednopartijskog sistema — i to samo u slučaju ako je on pod stvarnom kontrolom radnika i naroda — do demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, koji je karakterističan za naš demokratski politički sistem. Mi smo zato u Ustavu i zapisali da se diktatura proletarijata u Jugoslaviji, to jest rukovodeća uloga radničke klase u našem društvu, ostvaruje u obliku samoupravne demokratije.

Razume se, svaka vlast je oblik prinude, pa je to i diktatura proletarijata. Međutim, u našem sistemu ta prinuda je ograničena samo na područje borbe protiv pokušaja ostataka preživelih klasa i antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga da ponovo našem društvu nametnu stari sistem i da ukinu one slobode radničke klase i radnih ljudi koje im omogućuju da se bore za ostvarivanje svojih interesa. Naravno, postoje i druga područja državne prinude, kao što je, na primer, područje materijalnih i drugih tokova društvenog života, ali ta područja nemaju nikakve veze sa diktaturom proletarijata, jer proizlaze iz objektivne potrebe regulisanja materijalnih tokova društvenog života i zato su svojstvena svim društvima.

Politički sistem diktature proletarijata može da se deformiše i da poprimi, u većoj ili manjoj meri, elemente tehno-birokratske diktature nad radničkom klasom i društvom uopšte. No, nešto

slično se uvek događalo i sa građanskom demokratijom kada je dolazila u političke krize. To su opšte zakonitosti društvenog razvoja. A od samih subjektivnih socijalističkih snaga zavisi u kolikoj meri će one podleći uticaju i pritisku takvih deformacija u socijalističkim društvenim odnosima. Zato se za nas ne postavlja pitanje da li priznajemo ili ne priznajemo diktaturu proletarijata, jer nju nameće sama istorija društvenog razvoja čovečanstva. Ali, za nas se i te kako postavlja pitanje da li će diktatura proletarijata, shvaćena kao vodeća uloga radničke klase i njenih interesa, da se ostvaruje u obliku sve šireg samoupravnog demokratizma i sve širih demokratskih i ljudskih sloboda ili, obrnuto, u obliku dominantne društvene uloge tehno-birokratskog aparata države i društva.

Ponekad se među marksistima čuje i teza po kojoj je u prvoj fazi revolucije diktatura proletarijata potrebna, ali da državu diktature proletarijata treba što pre zameniti državom demokratije. Međutim, takva teza je sama po sebi kontradiktorna. A, osim toga, ona predstavlja određenu opasnost da demokratska socijalistička misao traži rešenje tamo gde ga nema. Na tu tezu još je Engels odgovorio kad je rekao:

»Čista je besmislica govoriti o slobodnoj narodnoj državi. Dok je proletarijatu još potrebna država, ona mu je potrebna ne u interesu slobode, nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim postane moguće govoriti o slobodi, prestaje država kao takva postojati.«⁶

Svaka država je i vlast, a kao vlast ona je i oblik diktature. I sama demokratija kao politički sistem je oblik vlasti, dakle, diktature. Stoga dugoročni cilj socijalizma u našim uslovima ne može da bude stvaranje »državne« demokratije, nego podruštvljavanje državnih funkcija, razvoj samoupravljanja i samoupravne demokratije. Time se istovremeno stvaraju uslovi i otvaraju putevi za odumiranje države uopšte, a samim tim i za odumiranje države diktature proletarijata u svim njenim oblicima, pa i u njenom sadašnjem samoupravno demokratskom obliku. Umesto demokratije kao oblika države, razvija se demokratija i sloboda čoveka koji nije više podanik države, nego upravlja sam sobom, a društvene odnose reguliše kao odnose čoveka prema stvarima, a ne kao čoveka prema čoveku. Državni aparat pretvara se u takvim

⁶ K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, tom II, »Kultura«, Beograd, 1950, str. 32.

uslovima u specijalizovane javne službe takvog samoupravnog društva. Prema tome, nema protivrečnosti između diktature proletarijata i demokratije, ali postoji protivrečnost između bilo na koji način centralizovane moći države i njenog aparata, s jedne strane, i samoupravnih težnji čoveka i njegovih interesnih zajednica, s druge strane.

Razume se, tu protivrečnost nije moguće prevazići preko noći niti je moguće državno ili slično prinudno regulisanje određenih odnosa među ljudima prevazići tako brzo. Jer na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga odnos čoveka prema stvarima, odnosno prema pojedinačnim ili parcijalnim interesima još uvek se izražava i kao društveno-ekonomski odnos među ljudima. Ali, za progresivnu akciju socijalističkih snaga nije odlučujuće u kolikoj meri je postojeće stanje pod uticajem elemenata starog koje nameću objektivne zakonitosti u društvu, nego je bitno kakva je njihova subjektivna orijentacija u pogledu *pravaca prevazilaženja* takvih protivrečnosti.

3. Ultralevičarska kritika »institucionalizma«

Kada govorimo o višepartijskom ili jednopartijskom sistemu, ne možemo zaobići još jedan stav prema političkim sistemima, a posebno prema političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Reč je o raznim vidovima ideologije savremenog ultralevičarstva. I kod nas se ultralevičarstvo pojavljuje delom kao izraz određenih unutrašnjih protivrečnosti razvoja socijalizma, a delom kao pomodno prenošenje raznih tuđih ultralevičarskih shvatanja u naše prilike.

Ultralevičarstvo je danas ideologija pre svega intelektualaca, ponekad samih za sebe, a ponekad — i to pre svega u nedovoljno ekonomski razvijenim zemljama — u određenoj povezanosti sa najsiromašnijim delom seljaka i sa drugim krajnje pauperizovanim slojevima. Radnička klasa je, uglavnom, tu — kako ju je Lenjin nazvao — »dečju bolest« već odavno prebolela. Izvor tom ultralevičarstvu je, po svoj prilici, pre svega u specifičnoj pobuni savremene inteligencije, odnosno sloja školovanih ljudi protiv istorijskih promena koje je u društveni položaj inteligencije uneo savremeni monopolistički kapitalizam i tehnokratsko-monopolističko upravljanje privredom i društvom.

Ta pobuna proizlazi iz toga što su savremeni monopolistički kapitalizam i tehnobirokratizam u privredi i državi bacili intelektualca u jednak položaj u kakvom je i obični najamni radnik, odnosno fizički radnik. Većina intelektualaca gubi nekadašnju privilegovanu poziciju inteligencije kao međusloja između radničke klase i vladajuće klase i dolazi, više ili manje, u klasični položaj najamnog radnika.

Ta suprotnost još više se pojačava sve većim opštim otuđenjem čoveka od svih vidova upravljanja radom, privredom, naukom, kulturom i društvom uopšte, što je direktna posledica monopolističke centralizacije u svim oblastima društvenog života. Intelektualac se oseća kao toččić u mehanizmu na koji ima sve manje uticaja, jer njime upravljaju udaljeni i otuđeni centri ekonomske i političke moći.

Produbljuvanju tih suprotnosti doprinosi i zastareli školski sistem, naročito sistem visokog školstva. U tom sistemu veliki i sve veći broj odraslih ljudi zadržava se u školskim klupama gotovo u položaju učenika srednjih škola, to jest izvan radne i društvene aktivnosti i odgovornosti koju nose svi drugi ljudi koji rade. Pošto se »doba učenja« sve više produžuje, milioni mladih — ali odraslih i za upravljanje društvom sposobnih — ljudi našli su se praktično izvan svake mogućnosti da se svojim stvaralačkim snagama angažuju u sistemu upravljanja društvom i svojim sopstvenim interesima. Razume se da se onda i svest takvog mladog intelektualca formira pretežno u sferi intelektualnih spekulacija, a veoma malo pod uticajem društvene realnosti. Nije zato slučajno što su baš studenti najmasovnija žrtva ultralevičarske ideologije, a pogotovo tamo gde ni perspektiva za njihovo zapošljavanje nije dobra.

Svi ti i slični procesi ubedljivo demantuju prilično proširenu teoriju da klasna borba nestaje time što se radnička klasa sve više spaja sa nekom »srednjom klasom«. Autori te teorije su, očigledno, izgubili iz vida da klasne odnose ne stvaraju odnosi u raspodeli i potrošnji sami po sebi, nego odnosi u proizvodnji. I tako se ni inteligencija nije pobunila zbog odnosa u potrošnji, nego zbog činjenice da je sada skoro do kraja potisnuta u položaj najamnog radnika, jednako kao i fizički radnik. Prema tome, ne postaje radnička klasa »srednja klasa«, nego se znatni delovi »srednje klase« sve više spajaju sa radničkom klasom.

Protiv takvog svog položaja inteligencija se buni na razne načine. Jedan njen deo na progresivan način prihvata da se sada

sudbina društvenog položaja inteligencije više nego ikada u dosadašnjoj istoriji povezuje sa sudbinom društvenog položaja svih drugih radnika. A drugi deo inteligencije buni se stihijski, nesvesno i čak sa iluzijom da inteligencija može da stekne nekadašnji položaj međusloja između radničke klase i vladajuće klase, odnosno nekakvog intelektualnog »mentora« radničke klase. Prema tome, tu se u dobroj meri radi o *nostalgiji za gubljenjem privilegovanog društvenog položaja*, o izrazu *težnje da se održi monopol »intelektualne elite«* na upravljanje radom i radnicima i društvenim kapitalom, njen poseban položaj i uloga u društvu.

Takva iluzija je, naravno, ne samo nerealna, nego i reakcionarna. Savremenom monopolističkom kapitalu i centralističkom tehnobirokratskom sistemu države takav položaj inteligencije više ne odgovara. A on ni objektivno nije moguć, to jest istorijski je prevaziđen, jer je fizičkog rada koji ne zahteva obrazovanje sve manje, a rada koji zahteva obrazovanje sve više. Zato se i problemi koje sobom donosi izmenjeni položaj inteligencije u društvu mogu rešavati samo u povezanosti sa borbom radničke klase kao celine i sa njenim političkim pokretom.

Medutim, saznanje te istorijske neophodnosti probija se tek postepeno i sa grčevima. Iz takvog duhovnog stanja inteligencije izviru različite ultralevičarske tendencije i teorije.

Dakako, šira scena svetskog zbivanja posebno je zahvatila probleme te vrste. Jedan od odlučujućih uzroka i izvora savremenog ultralevičarstva je svakako i činjenica da ni radnički pokret i demokratija mnogih zemalja ni savremena socijalistička praksa — bilo iz objektivnih bilo iz subjektivnih razloga — nisu bili u stanju da odgovore na niz gorućih problema savremenog sveta i da brže menjaju postojeće stanje u jednom progresivnom pravcu. Blokovaška podela sveta koja je bitno otežala borbu radničke klase, progresivnih i demokratskih snaga u mnogim zemljama: ogromna koncentracija ekonomske, političke i vojne snage u nekoliko centara; pritisak neokolonijalizma, hegemonizma i drugih oblika dominacije nad narodima; borba za podelu uticaja u svetu; strah od nezajažljive utakmice u naoružavanju i sablasne perspektive nuklearnog rata; čitav sistem stranog mešanja u unutrašnje društvene sukobe u pojedinim zemljama; konstantno jačanje unutrašnjeg represivnog aparata u pojedinim zemljama; nespornost ili nespornost političkih snaga da efikasno utiču na sprečavanje takvih

procesa i mnogi drugi slični faktori postali su veoma teška prepreka uspešnoj progresivnoj društvenoj akciji.

S druge strane, znatnu prepreku bržem progresivnom kretanju u svetu predstavljala je i činjenica da parlamentarni demokratski sistemi nisu bili sposobni da unesu bilo kakve značajnije progresivne promene u društvene odnose; samozadovoljstvo socijaldemokratije i drugih demokratskih snaga postojećim stanjem; negativni uticaj staljinističkog dogmatizma na međunarodni radnički pokret i praksu socijalističkih zemalja; nedovoljna spremnost i sposobnost socijalističkih zemalja da ureduju međusobne odnose demokratskim putem; spor proces zbližavanja i akcionog udruživanja socijalističkih i drugih demokratskih snaga i slično. I konačno, ne može se poreći ni to da demokratske snage, pa ni radnički pokreti nisu pokazivali dovoljno sluha za probleme koje je postavljala na dnevni red — makar i u jednom nerealnom i mistificiranom obliku — revolucionisana inteligencija, najsiromašniji deo sela i nedovoljno razvijeni deo sveta.

A takva stanja su najpogodnije tle za nastajanje raznih ultralevičarskih iluzija i očajničkih akcija.

Moglo bi se reći da je zajednički imenitelj ideologije većine tih struja i sekti »kritika svega postojećeg«, apsolutizacija negacije postojećeg, odnosno isključivanja sinteze kao rezultata jedinstva protivrečnosti. To je napuštanje marksističke dijalektike iz analize društvenog života, zahvatanje samo negativnih strana rada, prakse, klase, celokupne civilizacije. To se ne odnosi samo na kritiku kapitalizma, građanske civilizacije, nego i na osporavanje svih snaga koje su istorijski nosilac novog.

Staviše, po shvatanjima dobrog dela ultralevičara — među njima i većine naših — radnički pokret predstavlja potpuno birokratizovane institucije, koje su samo preslikan model birokratizovanog građanskog društva i države. To se odnosi kako na sindikate tako i na radničku partiju, za koju nema prostora u radničkoj klasi. Partija pripada prošlom vremenu, nezrelom proletarijatu. Ona je veštačka tvorevina spolja nametnuta klasi. Glavni i jedini oblik su samo direktne akcije radničke klase: divlji štrajkovi, okupiranje fabrika, demonstracije na ulicama, akcije izvan radničkih institucija. To je, kako sama ultralevica ističe, radikalna alternativa institucionalizovanom radničkom pokretu, socijaldemokratiji i birokratizovanim komunističkim partijama. A, u stvari, radi se o jednom savremenom vidu anarhizma.

Ta kriza svesti inteligencije ne izražava se samo u intelektualnom ultraradikalizmu raznih vrsta, nego i u bekstvu iz društva, u potrošačkom mentalitetu, u hipijevstvu, u seksomaniji itd., pa i u terorizmu i direktnom kriminalu. Razume se, takvo anarhističko ultralevičarstvo odvaja inteligenciju od radničke klase i njenog revolucionarnog pokreta. Međutim, ono se u isto vreme pojavljuje sa zahtevom za rukovodećom ulogom inteligencije u radničkoj klasi i u društvu, to jest sa nekim modernim vidom »intelektualnog elitizma« koji treba da »spasava« društvo od njegove savremene krize. U tome se najjasnije izražava reakcionarna iluzija o uspostavljanju posebne društvene pozicije inteligencije u društvu, to jest izvan njene povezanosti sa radničkom klasom kao celinom.

Privlačnost ideja ultralevice leži delom u tome što ona vrši kritiku savremenog kapitalizma. Izvor te kritike je, doduše, empirijsko osećanje novih oblika porobljavanja čoveka, to jest inteligencije, bez svesnog i dubljeg sagledavanja pravih uzroka i izvora tog porobljavanja, kao i izlaza iz toga, ali je ipak kritika pojave koja zaslužuje kritiku. Ta kritika se naročito usredsredila na fenomen potrošačke civilizacije u kojoj čovek robuje izmanipulisanim potrebama koje nameće interes održavanja kapitalističkog društva, a prisiljen je da im podređuje svoje stvarne lične i društvene potrebe. Ni u tom pogledu ultralevičarska kritika nije svesna pravih izvora i suštine te pojave, ali udara po posledicama po kojima treba udarati. Tu je i razlog što ona stiće određene odjeke naročito među studentima i delom obrazovane omladine, koja je okupirana razmišljanjem o svojoj budućnosti.

Međutim, duboka protivrečnost između najamnog položaja inteligencije i njene težnje za održavanjem svog privilegovanog položaja u društvu čini da ideologija ultralevice kao pokreta pati od protivrečnosti između ciljeva i rezultata. Ona je u pobuni protiv svih vidova autoritarnog poretka, protiv odnosa vladanja i potčinjavanja, protiv hijerarhije u društvu. No, da bi se sproveli njeni nerealni zahtevi, potrebna je ogromna moć prinude. Potrebna je velika motka u rukama administrativne sile (u stvari, ponovo države), »vaspitna diktatura« koja će odmah uvesti novo društvo. Ta ista protivrečnost pokazuje se i u karakteru ultralevičarskih grupa koje — odvojene od velikog pokreta, usamljene, uske i sektaške, iako zastupnici slobode — postaju veoma netolerantne prema svima koji misle drukčije. I tako ultralevičarska ideologija svoje krajnje pristanište u praksi mora da nađe jedino u idejnim i političkim

»modelima« koji, više ili manje, liče na staljinistički dogmatizam, to jest u onoj praksi protiv koje se ona, navodno, takođe bori. Prema tome, zanemarujući klasnu borbu i ulogu radničke klase i drugih progresivnih društvenih snaga, koje jedine mogu biti pokretačka snaga promena u društvenoj strukturi, a preuzimajući »mač pravde« u sopstvene ruke, ultralevičarske struje ne mogu uspostaviti vezu između kritike kapitalizma i snaga koje su stvarni nosioci istorijskih promena, a posebno radničkog pokreta.

Imajući u vidu dvojaki karakter tog stihijskog pokreta dela inteligencije, i radnički pokret, odnosno komunistička avangarda, mora delovati dvojako.

Ona ne sme da ostaje gluva prema novim procesima, novim potrebama masovnih slojeva inteligencije i seoske sirotinje koji se nalaze u jednom specifičnom procesu »proletarizacije«, to jest spajanja sa klasom najamnih radnika. To se naročito odnosi na široke slojeve mladih intelektualaca. Težnje sveta mladih i njihova kritika građanske kulture, obrazovanja i nezaposlenosti, kritika robovanja nauke tehnobirokratskom monopolu i militarizmu, otpor čoveka protiv idiotizma slepe upravljačke mašinerije, u koji potiskuje ljudsku ličnost savremeni tehnobirokratski monopol, traganje umetnika za novim izrazom i prostorima stvaralaštva, revolt osiromašenih masa »trećeg sveta« — sve su to veliki revolucionarni potencijali, ako dobiju jasne putokaze i snagu organizovane svesti sa jasnim ciljevima. Te težnje radnički pokret i njegova avangarda treba ne samo dosledno da podržavaju nego i da ih izraze kao svoje sopstvene težnje i ciljeve. Na taj način oni treba da se bore za novu klasnu svest inteligencije i za njeno uključivanje u radnički pokret.

Radnički pokret se prema toj pojavi ne može ponašati kao oni filozofi za koje je Marks rekao da »su svet samo različito tumačili, a radi se o tome da se on izmeni«. Nije teško objasniti poreklo ultralevičarstva i blagonaklono se odnositi prema idejnim i političkim žrtvama jedne društvene krize. Ali radnički pokret nije u položaju da bi se mogao ograničiti samo na takvo objašnjavanje, nego mora voditi računa i o tome kako to ultralevičarstvo utiče na *realnu borbu za menjanje društva*. A taj uticaj je veoma često — ako ne i najčešće — veoma negativan, pa se čak pretvara u suprotnost ciljevima samih tih ultralevičarskih struja.

Zbog toga radnički pokret mora biti veoma jasan i odlučan u razotkrivanju, razgraničavanju i osporavanju one političke strategi-

je i ideologije koja teži da — pod vidom moralne snage takozvane revolucionarne intelektualne elite — uspostavi monopol i vodstvo uskog sloja dezorijentisane ultralevičarske inteligencije nad socijalnim slojevima koji su zahvaćeni savremenim tokovima proletarijata. Uслед svoje težnje za održavanjem svog privilegovanog položaja ultralevičarska inteligencija daje iskrivljen izraz interesima i potrebama tih slojeva, odvajajući njihove interese od interesa radničke klase i od radničkog pokreta, vodi na put na kome nema rešenja, to jest na put tragičnog individualizma ili u postepeno svodenje na ideologiju tehnobirokratskog apsolutizma.

4. *Ultralevičarska kritika političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*

Ultralevičarski radikalizam koji se pojavljuje kod nas ima slične izvore i slične pojavne oblike kao u svetu uopšte, s tom razlikom što on nema onu političku snagu koju je dobio u nekim drugim zemljama, što je, svakako, posledica sistema socijalističkog samoupravljanja. Ali i kod nas je to ideologija dela inteligencije, s tim što ona — kao i u mnogim drugim zemljama — u određenoj meri ima svoj izvor i u problemima i u tendencijama najzaostaliјeg i najsiromašnijeg dela našeg sela koji još ne vidi neposrednu perspektivu oslobađanja od te zaostalosti. Radi se, u stvari, o onom delu inteligencije koji nije spreman da prihvati u sistemu samoupravljanja ravnopravan položaj sa svim drugim radnicima, nego traži posebnu poziciju inteligencije u tom sistemu kao vodeće snage. Doduše, jugoslovenski ultralevičarski radikalizam prihvata samoupravljanje u načelu — jer bi bilo veoma »nepopularno« ne priznati nešto što radne mase prihvataju — ali u skladu sa ideologijom »kritike svega postojećeg« pokušava da samoupravljanju nametne karakter spontane akcije masa »protiv svega postojećeg«, što, u stvari, znači i ukidanje samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema i kao nosioca državne vlasti.

Osim toga, taj ultralevičarski radikalizam ispoljava se i kao tobožnji branilac interesa onog dela radnih, a pre svega seljačkih masa, naročito u manje razvijenim delovima zemlje koje naše društvo još nije uspelo da izvuče na kolosek bržeg ekonomskog razvoja i bržeg rasta ličnog i društvenog standarda.

I u jednom i u drugom slučaju prisutna je utopistička iluzija da se ti problemi mogu rešavati instrumentom vlasti i neprekidnom

subjektivističkom preraspodelom društvenog dohotka putem državne prinude, a ne prvenstveno razvojem proizvodnih snaga. Drugim rečima, takozvana ultralevica htela bi da preskoči zavisnost socijalističkih društvenih odnosa od stepena razvijenosti materijalne baze, od problema razvoja, od tegoba i grčeva početnih faza razvoja socijalizma. Ona je dečački nestrpljiva, pri čemu optužuje vodeće subjektivne snage socijalističkog društva što odmah ne stvore društvo izobilja ili bar društvo »uravnolovke«.

Uostalom, iz tih istih uslova i objektivnih razvojnih teškoća mladog socijalističkog društva proizlaze i neke druge reakcionarne političke pojave, kao što su reakcionarni nacionalizam, staljinistički dogmatizam, zahtevi za »čvrstom rukom« države i slično.

Razume se, pored svega toga, da ultralevičarska ideologija nalazi svoje izvore i u raznim drugim nerešenim društvenim problemima i konfliktima, a posebno tamo gde društvo još nije uspešno rešilo određene specifične probleme inteligencije, intelektualnog stvaranja, zapošljavanja mlade generacije školovanih ljudi i slično.

Osnovni elementi koji karakterišu jugoslovensku ultralevicu su: suštinsko neverovanje u radničku klasu; potreba za prosvetljenim tutorom; osporavanje rukovodeće uloge Partije kao, navodno, isključivo birokratske i staljinističke organizacije; isticanje svog posebnog položaja i monopola na određivanje ciljeva i teorije; osporavanje svih institucija, uključujući i samoupravljanje, kao isključivo birokratskih i manipulisanih itd. Ona je u velikoj meri epigon te svetske struje. A zatim, njena ideologija i praksa je čak konzervativnija u poređenju sa nekim strujama u drugim društvima. Jer ideologija »kritike svega postojećeg«, direktne akcije, antiinstitucionalizma u uslovima samoupravljanja, čak i sa svim njegovim početnim slabostima i birokratsko-tehnokratskim deformacijama, u stvari je negacija upravo onog društveno-istorijskog procesa koji jedini vodi i izlazu iz protivrečnosti i suprotnosti zbog kojih se i pojavljuje ultralevičarstvo.

Ultralevica, na primer, vrši takvu kritiku robne proizvodnje koja bi zahtevala njeno administrativno ukidanje, preskakanje ekonomskih zakonitosti, što bi neminovno vodilo jačanju administrativne prinude države, obnavljanju državno-svojinskog monopola, novom etatizmu koji bi bio potreban da bi se oduzimao višak rada i raspodeljivao po toj šemi, to jest dovođenju radničke klase u najamni odnos prema državi kao monopolističkom upravljaču

društvenog kapitala. A šta je to drugo nego varijanta staljinističkog dogmatizma.

Tu svoju »teoriju« ultralevičari zasnivaju na neodrživoj tezi da su tržište i robna proizvodnja sami po sebi izvor nejednakosti i čak kapitalističkih odnosa. Međutim, specifični oblici tržišta i robne proizvodnje pratili su sve društvene sisteme otkad je čovek postao sposoban da proizvodi ne samo za sebe nego i za druge. *Inije tržište određivalo karakter proizvodnih odnosa, nego obrnuto, proizvodni, odnosno klasni odnosi određivali su karakter tržišta.*

U uslovima socijalističkog samoupravljanja robna proizvodnja i tržište su oblik slobodne razmene rada među samoupravljačima, na osnovu njihovog prava rada društvenim sredstvima. Tim putem istovremeno radnici stiču mogućnost i sredstva da kontrolišu celokupan proces društvene reprodukcije, to jest i sve ekonomske funkcije društvenog kapitala, kao i raspodelu celokupnog dohotka udruženog rada u skladu sa potrebama takve društvene reprodukcije. Prema tome, slobodna razmena rada putem robne proizvodnje i slobodnog samoupravnog tržišta je na sadašnjem stepenu društveno-ekonomskog razvitka uslov samoupravljanja i vodeće uloge radničke klase u društvu. To tržište, naravno, nije slobodno u smislu anarhičnosti kapitalističkog tržišta, nego je usmeravano i usklađivano društvenim planom, ali je slobodno u tom smislu da samoupravne organizacije udruženog rada stupaju slobodno i sa što manje administrativnih intervencija u odnose slobodne razmene rada. Ukidanje takve slobode neizbežno vodi obnavljanju državno-sopstveničkog monopola državnog aparata.

Drugi primer napada na sistem socijalističkog samoupravljanja jeste ultralevičarska zloupotreba takozvane teorije o socijalnoj stratifikaciji. Na osnovi te teorije naši ultralevičari dokazuju kako u našem društvu postoje imovinske socijalne razlike, među raznim slojevima u samoj radničkoj klasi i posebno između fizičkih radnika i određenog dela inteligencije. Te činjenice treba da služe kao dokaz da se naše društvo klasno raslojava, da stvara »novu klasu«.

Pre svega, takva teorija lišena je svake naučne vrednosti. Marks se mnogo puta podsmevao onim teoretičarima i političarima koji su suštinu i poreklo kapitalizma tražili u imovinskim razlikama, a ne u proizvodnim odnosima u kojima klasa sopstvenika kapitala u ime svoje sopstvenosti nad kapitalom konstantno privaja deo viška rada radnika kao svoj kapital i time ga koristi kao sredstvo za potčinjavanje najamnog rada interesima tog kapitala. Razume se,

imovinske razlike su istovremeno izraz i klasnih razlika u proizvodnim odnosima, ali one same po sebi ne određuju karakter proizvodnih odnosa.

Ova teorija je isto tako neodrživa i sa gledišta jugoslovenske samoupravne prakse. U demokratskim međusobnim odnosima u okviru samoupravnog udruženog rada radni ljudi sami i neposredno upravljaju i takozvanim »društvenim kapitalom«. Prema tome, upravljanje radom i sredstvima za proizvodnju i društvenu reprodukciju je, načelno, u jednim rukama. Time su podsećeni osnovni koreni za nastajanje klasnog sistema. Doduše, o ostacima starog klasnog odnosa može se govoriti tada kada se na pojedinim tačkama u našu samoupravnu praksu probijaju pojave tehnobirokratskog monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju i »društvenim kapitalom«. Ali to su deformacije sistema, a ne njegov princip. Osim toga, one nemaju nikakve veze sa imovinskim razlikama, jer glavna pokretačka snaga tehnobirokratskih tendencija i nisu imovinski interesi sami za sebe, nego mnogi drugi koji su mnogo opasniji za društvo.

Naravno, u nas postoje imovinske socijalne razlike. Ali, one — po pravilu — ne izvire iz nekih klasnih razlika, nego prvenstveno iz razlika koje nastaju na osnovi raspodele prema radu. Ima i pojava drukčijeg sticanja imovinskih prednosti, između ostalog, i takvih koje proizlaze iz sticanja određenih monopolističkih pozicija u upravljanju društvenim sredstvima. Ali, to su ostaci staroga u uovom, a ne neki novi oblik klasnog raslojavanja. Protiv takvih pojava — koje, uostalom, i nisu neka dominantna karakteristika našeg društva — treba se boriti, a ne njima dokazivati »nerealnost« samoupravljanja.

Ako se sve to ima u vidu, onda postaje jasno da je čitava pomenuta teorija o socijalnoj stratifikaciji, u stvari, uperena prvenstveno protiv socijalističkog sistema raspodele prema radu, kome se nasuprot — bar na rečima — nameće sistem uravnilovke. Međutim, raspodela prema radu nije samo neophodan faktor materijalnog i moralnog podsticanja produktivnosti rada, nego je i jedan od uslova sistema socijalističkog samoupravljanja na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga. Ni jedan radnik koji bolje i više radi nije spreman da se izjednačuje sa onim koji manje ili manje kvalifikovano radi, a pogotovo nije spreman da svojim radom izdržava parazite u društvu, koji ništa ne rade ili malo rade. Takva shvatanja će nesumnjivo preovladati u radničkoj klasi sve dok

životni uslovi i potrebe svakog radnika budu isključivo ili pretežno zavisni od ličnog dohotka na osnovu njegovog rada. I tek u onoj meri u kojoj će — na osnovi daljeg razvoja proizvodnih snaga — društvo postajati sposobno da zadovoljava potrebe nezavisno od karaktera rada ljudi, u toj meri će se menjati i takva shvatanja. Ali danas bi ukidanje principa raspodele prema radu i uvođenje principa uravnilovke u samoupravljanje neizbežno unelo u samu radničku klasu unutrašnje konflikte koji se nikakvim demokratskim sredstvima ne bi mogli razrešavati. Prema tome, uravnilovka bi neizbežno zahtevala mnogo državne prinude, mnogo centralizovanog administrativnog upravljanja u pogledu uređivanja radničkih plata i mnogo policijskog pritiska. O tome govore naša sopstvena iskustva, kao i iskustva drugih socijalističkih zemalja. A to bi bio kraj samoupravljanja. Naša praksa u protekle tri decenije upravo je jasno pokazala da su radni kolektivi gotovo uvek bili spodobni da probleme koji nastaju u raspodeli ličnih dohodaka na osnovu rezultata rada razrešavaju na samoupravan i demokratski način.

Prema tome, zahtev da se u ime »dezalijenacije ličnosti« samoupravljanju oduzme ono što stvarno predstavlja nužnu materijalnu i socijalnu pretpostavku za njegovo konstituisanje i održanje na sadašnjem stepenu društvenog i ekonomskog razvoja — a to je, između ostalog, i robna proizvodnja i mahanizam robno-novčanih i tržišnih odnosa i raspodela prema radu, zajedno sa određenim inovinskim razlikama koje ona donosi — ne znači ništa drugo nego oduzimanje radnicima prava da, na osnovu svog prava rada sredstvima u društvenoj svojini, svoje međusobne ekonomske i socijalne odnose demokratski ureduju na osnovu rezultata rada i da istovremeno time svojim interesima i svojoj kontroli podreduju i funkcije društvenog kapitala, to jest da ukinu svoj najamni odnos prema državi.

Društvena kritika sa takvih ultralevičarskih pozicija mora da postane nerealna i objektivno reakcionarna i da se nađe na periferiji društvenih zbivanja čak i tada kada s pravom ukazuje na slabe strane društvene akcije socijalističkih subjektivnih snaga. Jer, pošto se društveno-istorijski uslovi koje nameću objektivne zakonitosti ne mogu preskočiti, ultralevica se zato uvek nalazi u položaju da ne zna šta hoće i da diže glas ne znajući u čiju korist govori. A govori, u stvari, u korist jedine moguće društvene snage koja može u uslovima socijalizma umesto radničke klase da prisvoji monopolističku vlast,

a to je državno-sopstvenička tehnobirokratija, koju, inače, ultralevičari napadaju kao glavnog neprijatelja pored buržoazije. Razume se, time celokupna ideologija ultralevičarstva postaje nerealna, bezizlazna i besperspektivna.

Najbolji dokaz takve besperspektivnosti ultralevičarske ideologije jeste njena teorija permanentne, odnosno globalne revolucije, koja se krije iza teorije o takozvanoj »kritici svega postojećeg«. Ta dogma je, u stvari, pozajmljena od Trockog, ali joj je u ideološkom arsenalu savremenog ultralevičarstva dodat jedan novi »netrockistički« aspekt. Jer za Trockog je permanentna revolucija značila revoluciju u svim zemljama, to jest svetsku revoluciju sve dok svet ne postane radnički u svojoj celini. Ta teorija je bila nastavak shvatanja da ni jedna zemlja ne može sama za sebe izgrađivati oblike socijalističkog života nezavisno od takve permanentne svetske revolucije ili bar revolucije u Zapadnoj Evropi. Međutim, u ideološkom rečniku savremenog ultralevičarstva pojam permanentne revolucije znači zahtev da radnička klasa mora uvek biti »protiv svega postojećeg«, a to znači i protiv svakog oblika političke vlasti, makar ona izrastala i iz same revolucije radničke klase. A pošto radnička klasa treba uvek da bude samo »protiv«, to znači da ona stvarno nekome drugom uvek prepušta da bude »za«, to jest da stvarno vlada društvom.

Da bi premostila tu protivrečnost, ultralevičarska ideologija se u naš politički sistem, posebno u delegatski sistem, ubacuje sa takozvanom teorijom spontaniteta, to jest sa iluzijom o nekakvoj samodelatnosti radničke klase, koja kao klasa može, navodno, automatski i empirijski da »proizvodi« gotove progresivne rezultate itd.

Mislim da je to, s jedne strane, izraz neprijateljskog odnosa prema društvenoj ulozi Saveza komunista Jugoslavije i drugih faktora socijalističke društvene svesti, a, s druge strane, i iluzije o sposobnosti radničke klase da deluje automatski, na stihijski način, bez oslonca na nauku i kulturu, bez svojih organizovanih subjektivnih snaga i bez njihovog integrisanja u društveni sistem, kao i bez preuzimanja odgovornosti za upravljanje društvom, za vlast u društvu.

Po teoriji spontaniteta, po kojoj sami radnici treba spontano da odlučuju izvan nekih ustaljenih društvenih institucija, i samoupravljanje treba da bude spontano, a ne institucionalizovano. Takva prividno ultralevičarska shvatanja samoupravljanja do te mere

osiromašuju i degradiraju sam koncept samoupravljanja da on postaje potpuno nerealan.

Međutim, dok u jednom društvu postoje klasne i slične suprotnosti i protivrečnosti, dok životni i društveni položaj čoveka zavisi od rezultata njegovog rada i dok razvoj proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa u društvu ne stvori materijalne uslove da se društveni proizvod deli prema potrebama, a ne prema rezultatima rada, samoupravljanje ne može ni da postoji ako nije institucionalizovano. U stvari, problem nije u institucijama samim po sebi, nego u njihovoj društveno-istorijskoj ulozi, u njihovom klasnom i političkom karakteru.

Apsurdnost takve utopističke teorije spontaniteta uviđaju i sami ideolozi ultralevičarstva. Zato se i u rečniku jednog dela ultralevičarske frazeologije kod nas javlja pojam vodeće uloge inteligencije u društvu. A time pravi društveno-istorijski smisao tog ultralevičarstva dolazi do punog izražaja. U svetskim okvirima to ultralevičarstvo znači pre svega borbu protiv pretvaranja intelektualca u najamnog radnika. A u našim uslovima to znači da jedan društveni sloj nameće svoju vodeću ulogu u proizvodnim odnosima i u političkoj vlasti. U stvari, to ultralevičarstvo se praktično svodi na jedan od oblika borbe za tehnobirokratski monopol u upravljajući društvom.

Nije slučajno što je upravo ta reakcionarna strana savremene pobune intelektualaca kod nas pre svega došla do izražaja. Jer samoupravljanje, iako ne rešava idealno sve probleme društvenog života, upravo radničkoj klasi *kao celini*, to jest i inteligenciji u njoj, omogućuje da bude vodeća društvena snaga. I upravo zato je svaka borba takvih pojedinačnih interesnih grupa da društvu nametnu svoju vodeću ulogu u suprotnosti ne samo na postojećim sistemom nego i sa demokratskim položajem ogromne većine građana, to jest samoupravljajuća.

Progresivni vid pobune ultralevičarske inteligencije dolazi do izražaja tamo i tada gde i kada se njeni zahtevi i njene tendencije povezuju sa interesima radničke klase kao celine i sa borbom radničke klase za svoju vodeću ulogu u društvu. Takva pobuna ultralevičarske inteligencije može da bude progresivna u postavljajući konkretnih ekonomskih, socijalnih i političkih zahteva u svakodnevnom životu društva. Upravo zato tom ultralevičarskom pokretu često pripadaju i pojedini progresivni i kreativni intelektualci koji u socijalizmu vide izlaz iz krize građanskog društva, ali

koji su istovremeno zbunjeni protivrečnostima i konfliktima u razvoju same socijalističke prakse i raznim pojavama dogmatizma, konzervativizma, tehnobirokratizma itd., što je sve izraz tih protivrečnosti razvoja socijalističke prakse.

U našim uslovima, međutim, ta progresivna uloga ultralevičarstva jedva da dolazi do izražaja. Ultralevičarstvo vrši pritisak u pravcu volutarističkog razrešavanja društvenih protivrečnosti. Doduše, ono taj zadatak volutarističkog pritiska dodeljuje »masama«, a time, u stvari, vrši pritisak na državu da ona preuzima ulogu arbitra, što, u stvari, vodi ukidanju samoupravljanja, odnosno uspostavljanju vladavine državnog aparata. Ako imamo u vidu takvu destruktivnu ulogu koju ultralevičarstvo igra u potkopavanju sistema socijalističkog samoupravljanja, onda pogotovo ne može da se govori o nekoj pozitivnoj strani uloge ultralevičarstva. Jer jedini politički rezultat takvog pritiska može da bude jačanje državno-sopstevničkih i tehnobirokratskih tendencija.

A pri tome se ultralevičarstvo kod nas frontalno suprotstavlja sistemu socijalističke samoupravne demokratije, a sebe, po pravilu, povezuje sa ideologijom političkog pluralizma građanskog društva već samim tim što pokušava da iznuđi za sebe položaj klasične političke partije. Na taj način se i u pogledu političkog sistema ultralevičarstvo nalazi na istim pozicijama kao i desničarski kritičari sistema samoupravne demokratije.

Samim tim ultralevičarstvo se i neposredno povezuje i udružuje sa reakcionarnim snagama u zemlji i u inostranstvu, tražeći tamo podršku za svoju akciju. I tamo je ono i dobija, ali ne zato što se reakcionarnim snagama zapadnog građanskog društva to naše ultralevičarstvo baš sviđa, nego zato što ono može da odigra određenu »korisnu« ulogu u pokušaju političkog manipulisanja sa Jugoslavijom. I tako dolazi do prividno apsurdne situacije — da se delatnost takozvanog »socijalističkog« ultraradikalizma materijalno podržava iz antikomunističkih fondova raznih političkih kartela buržoaskog društva.

I zato u našem sistemu samoupravne interesne i neposredne demokratije moramo da odbacimo neke klasične pojmove o tome šta je desno, a šta je levo, jer se, eto, i takozvano ultralevičarstvo u našem sistemu, u krajnjem rezultatu, pokazuje kao sastavni deo antisamoupravne desnice. A, s druge strane, upravo sama borba za samoupravljanje radnog čoveka na svim područjima gde se on interesno udružuje i gde radi i stvara, to jest borba protiv svih oblika

društveno-ekonomskog i političkog monopola — kako protiv klasično-kapitalističkog, državno-svojinskog i tehnobirokratskog tako i protiv monopola takozvane vodeće uloge inteligencije — izražava se kao jedini istinski revolucionarni i pravi levi kurs u razvoju našeg društva.

Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije se već od 1941, 1948, 1950. godine do danas, bez obzira na sve teškoće, zaplete i krizne momente nalazio na objektivno najrevolucionarnijim pozicijama, kako u međunarodnim odnosima, tako i u pogledu svog koncepta unutrašnjeg razvoja zemlje. U svojoj strategiji međunarodnih odnosa on je protiv blokova, odlučno reaguje protiv imperijalizma, hegemonizma i svih vidova dominacije nad narodima u svim situacijama, uvek i dosledno podržava borbu radničkih, oslobodilačkih i demokratskih, odnosno svih progresivnih pokreta, iako su zbog toga i on sam i socijalistička Jugoslavija bili izloženi pritisku često žestokih reakcija sa raznih strana.

U unutrašnjim odnosima Savez komunista je razvio generalni projekt i praksu socijalističkog samoupravljanja kada je bio u krajnje teškim uslovima i ne čekajući da »sazru sve objektivne okolnosti«. Taj kurs — uprkos svim teškoćama, zapletima, kriznim momentima, udarima socijalnih struja koje su mu protivne (birokratskoj i tehnokratsko-gradanskoj restauraciji) — on dosledno zastupa i stalno ga razvija i produbljuje. Probijajući se između Scile birokratizma i Haribde kapitala, on je često išao samom ivicom grebena, samom ivicom između revolucionarnih htenja i realnih mogućnosti. I svako nastojanje da se odvuče u ultralevičarski ili u desno-liberalistički avanturizam vodi u ponor dezorganizacije, nestabilnosti, dezintegracije.

Savez komunista Jugoslavije se odlučno sukobio sa pseudoliberalističkom desnicom, i tehnokratsko-birokratskom i građanskom, i nacionalističkom unitarističkom i šovinističkom tipa, i staljinističko dogmatskom, koja je vodila stagnaciji i zaustavljanju samoupravljanja, socijalnim nejednakostima, podređenom položaju proizvođačkih slojeva, posebno radničke klase, a u krajnjem rezultatu bujanju kontrarevolucije. Ali se iz istih razloga on mora okrenuti i razjašnjavanju i raščišćavanju sa ultralevičarskim ekstremnim anarhizmom koji vodi u čorsokak, a time stvara uslove za ponovne prodore pomenutih desnih snaga koje su mnogo realniji

protivnik socijalističkog samoupravljanja nego ultralevičarski anarhizam.

Ponovo se pokazalo da jedna duboka istorijska logika zbivanja prati radnički pokret u teškom i dramatičnom osvajanju novog društva. Jer nije bilo slučajno što se i Lenjin, posle velike borbe sa građanskom i birokratskom desnicom u radničkom pokretu (Bernštajn, Kaucki), morao okrenuti razjašnjavanju sa »dečjom bolešću« levičarstva.

Međutim, ne radi se samo o borbi sa idejama. Jer plodno tle za svaki ekstremizam je vreme teškoća, nerešavanja i zaoštavanja socijalnih protivrečnosti, besperspektivnosti položaja plebejskih proizvođačkih masa, održavanja istorijski neprihvatljivih socijalnih nejednakosti, zastoja na glavnom putu socijalističkog samoupravljanja, tehnokratsko-birokratskih zakidanja prava radnih ljudi, razmaha snaga desnice (građanske ili tehnokratsko-birokratske). Nije zato slučajno što su se snage buržoaske, malograđanske i staljinističko dogmatske desnice, kao i ultralevičarskog intelektualnog i malograđanskog anarhizma aktivirale upravo onda kada se naš unutrašnji razvoj našao u određenoj stagnaciji. Ultralevica kao parazitski organizam — jednako kao svaki drugi »ekstremizam« — jača na takvom tlu. Zato je od presudne važnosti koliko ideološko razjašnjavanje i politička borba toliko i stalna revolucionarna praksa menjanja onih odnosa koji služe kao zemlja crnica za nicanje ekstremističkih ideja.

Razume se, svi pomenuti i slični problemi ne mogu se rešiti preko noći. To zna i svaki naš radni čovek. Ali je važno da se oni neprekidno razrešavaju i da su društveni odnosi u neprekidnom dinamičnom progresu. Takav progres neprekidno otvara masama radnih ljudi perspektivu budućnosti i uključuje njihovu sopstvenu stvaralačku inicijativu u borbu za takav progres. Takva aktivno-društva je svakako najsnažnija brana kako protiv desničarskih i nacionalističkih, tako i protiv ultralevičarskih ekstrema.

Prema tome, u daljem radu na izgradnji našeg političkog sistema moramo odbaciti i »ultralevičarske« poglede na društvenu ulogu tog sistema. Tek na tlu *samoupravljanja kao ekonomske i političke organizacije društva* i priznavanja pluralizma samoupravnih interesa mogu se izražavati izvorne i autentične potrebe svih proizvođačkih slojeva i obezbediti njihovo učestvovanje u oblikovanju vlastitog života. Tek tu je moguće početi sa istinskim prevladavanjem i birokratizma radničkih organizacija i opasnosti od stihije,

od anarhističkog »spontanizma« i tek na toj osnovi moguće je uspešno razrešavati i specifične probleme položaja inteligencije u savremenom društvu.

Drugim rečima, jedini pravi izlaz iz najamnog položaja u koji savremeni kapitalistički i tehnokratsko-birokratski monopol baca inteligenciju jeste u priznanju da više nego ikada ranije ogromna većina inteligencije postaje nerazdvojni deo radničke klase i da samo u zajedništvu sa fizičkim radnicima i drugim radnim ljudima može da izvojuje svoje oslobođenje, i to kao rezultat oslobođenja cele radničke klase. A upravo sistem socijalističkog samoupravljanja ukazuje na realne puteve tog oslobođenja. Jer socijalističko samoupravljanje — u kome se uspostavlja specifična uzajamna zavisnost i ravnopravnost umnog i fizičkog rada — ne samo da ukida svaki oblik najamnog odnosa prema monopolističkom upravljaču društvenog kapitala, sredstava za proizvodnju i celokupne društvene reprodukcije nego razbija i onu centralističko-hegemonističku mašineriju upravljačke i političke hijerarhije koja sputava savremenog intelektualca da se slobodno i u punoj meri stvaralački izrazi. Takva stvaralačka uloga inteligencije je samoupravnim kolektivima udruženog rada neophodno potrebna i kao uslov efikasnosti samoupravljanja, a samim tim i kao uslov njihove samoupravne slobode i njihove kolektivne i individualne stvaralačke sposobnosti i inicijative. Na taj način suprotnost između umnog i fizičkog rada sve više se pretvara u njihovu uzajamnu zavisnost, što je uslov slobode kako za umnog, tako i za fizičkog radnika. A pošto vreme sve brže ukida klasični tip fizičkog radnika, jer ga u sve većoj meri povezuje sa umnim radom, sve manje će biti moguće podvajati inteligenciju i fizičke radnike, odnosno jedinstvo njihovih interesa u socijalističkom samoupravljanju postaje sve očiglednije.

Naše socijalističko društvo, prema tome, mora voditi takvu politiku koja će razbijati ostatke svesti podvajanja inteligencije i radničke klase, koja će olakšati i podsticati puno stvaralačko angažovanje inteligencije u samoupravnom sistemu i u društvu uopšte i koja će jačati jedinstvo inteligencije sa svim drugim slojevima radničke klase i radnog naroda. Pri tome je bitna naročito sloboda stvaralačkog izražavanja i inicijative inteligencije kao vida te iste slobode svih radnih ljudi, jer je ona uslov pune stvaralačke afirmacije socijalističkog samoupravljanja.

IV. DEMOKRATSKI PLURALIZAM SAMOUPRAVNIH INTERESA — NOVI OBLIK DEMOKRATSKOG POLITIČKOG SISTEMA

Boreći se za socijalizam i socijalističko samoupravljanje kao društveno-ekonomski odnos, jugoslovensko društvo je istovremeno stvaralo uslove za razvoj specifičnog oblika demokratije — demokratije socijalističkog samoupravljanja. Demokratija, međutim, nije spisak formalnih prava građana, nego živi politički izraz određene društvene i političke strukture i određenog odnosa moći društvenih snaga. Ona ima svoje korene i oslonac kako u odgovarajućim društveno-ekonomskim odnosima, tako i u odgovarajućoj društvenoj svesti. Osim toga, demokratija kao oblik političkog sistema mora biti obezbeđena i takvim državnim institucijama koje odgovaraju karakteru i potrebama određenih proizvodnih odnosa.

1. *Klasna suština samoupravne demokratije*

Ni teorijski, a ni u društvenoj praksi ne može se demokratiji pripisivati nekakav natklasni karakter.

Demokratija kao oblik političkog sistema može da se razvija samo u određenoj klasnoj strukturi i u određenoj društvenoj svesti koja odgovara takvoj strukturi. Boriti se za demokratiju, a ne videti te društvene realnosti znači boriti se sa vetrenjačama. A realnost te klasne strukture i društvene svesti izražava se, grubo šematski govoreći, između dve krajnosti. Ili se klasni sukob odvija u relativno mirnoj društvenoj atmosferi socijalnog i političkog sukobljavanja, s tim što se na vlasti mogu smenjivati političke partije koje predstavljaju suprotne klasne interese, pa se i promene društvene strukture vrše u neravnomerno ispoljenom ritmu, ali uz održavanje demokratskih metoda i institucija. Ili se klasne suprotnosti do te mere zaoštravaju da revolucionarne promene nasiljem postaju jedini mogući izlaz iz društvene krize. Ali u tom slučaju nastaje situacija kada pobedonosna klasa ne može priznati političkim snagama poražene klase ravnopravnost u demokratskim pravima drukčije nego pod uslovom da te snage priznaju »pravila igre« koja nameće novo stanje u klasnoj strukturi društva.

Da li se, gledano istorijski, radnička klasa koja postavlja takav uslov pojavljuje u manje demokratskoj ulozi nego što se u prošlosti pojavljivala i nego što se danas pojavljuje buržoaska klasa? Ni u

kom slučaju. Jer sve so danas svi sistemi buržoaskog parlamentari- zma priznaju političkim snagama radničkog pokreta ravnopravnost u parlamentarnoj igri samo pod uslovom da te snage priznaju njegova »pravila igre«. A ta »pravila igre« stvarala je za sebe tokom svoje istorije klasa buržoazije u sukobu sa radničkom klasom. Pa i kad priznaju ta »pravila igre« i kad zadobiju poverenje većine, političke snage radničke klase — što je već istaknuto — stoje pred nepremostivim teškoćama i pred opasnostima takvih reakcija kao što su fašizam, vojni pučevi i razni drugi oblici reakcionarnih zahvata vlasti kad god nastoje da ozbiljnije dirnu postojeću klasnu strukturu društva.

Dakako, život se ne odvija, a u budućnosti će se sve manje odvijati isključivo po jednoj ili po drugoj pomenutoj šemi, nego sve više iznedu njih u raznim kombinacijama elemenata jednog i drugog puta i u raznim »istorijskim kompromisima«. Ali osnovnu objektivnu zakonitost treba imati u vidu jer inače i najidealniji slobodarski koncepti u praksi mogu da se pokažu kao sasvim naivna iluzija.

Ako je reč o budućem razvoju demokratije u našem samoupravnom socijalističkom društvu koje je niklo iz krajnje zaoštrene revolucionarne krize i duboke revolucije narodnih masa, onda zaključak koji iz toga treba da izvučemo jeste da je borba za sve dublju demokratizaciju našeg društvenog života nužno uslovljena i zavisna od borbe za takav odnos moći društvenih snaga koji će našem društvu obezbediti njegov socijalistički i samoupravni karakter. Ali u isto vreme taj razvoj zavisi i od toga koliko će naš demokratski sistem biti sposoban da omogući izražavanje svih društvenih snaga koje priznaju socijalistički karakter našeg društva i samoupravni položaj radnika i radnog čoveka u njemu. Mislim da to treba da budu dva glavna cilja u borbi za dalji razvoj samoupravne demokratije našeg socijalističkog društva.

Socijalizam se ne može zamisliti bez demokratije. On ne može da napreduje ako se u njemu ne razvijaju demokratski odnosi među ljudima. Međutim, socijalističkom društvu je potrebna demokratija u socijalizmu, a ne demokratija kao oružje borbe protiv socijalizma. Zato moramo da istrajemo na klasnoj prirodi naše demokratije. A to ne znači ništa drugo nego da u samom sistemu te demokratije mora da bude obezbeđena neosporna *vodeća uloga interesa radničke klase, čvrsto povezane sa svim drugim radnim ljudima*, i da ona bude otvorena svakome koji priznaje tu činjenicu.

Budućnost će, svakako, promeniti političku strukturu društva i doneti nove, razvijenije oblike njegovog demokratskog života. Pojaviće se i novi, diferencirani oblici demokratskog idejnog i političkog organizovanja. Ali u sistemu socijalističkog samoupravljanja to ne mogu biti klasične političke partije koje se bore za monopol vlasti, nego oblici organizovanja koji su izraz kretanja društvene svesti i razvoja kreativnih snaga društva. Drugim rečima, takve organizacije imaće u društvu socijalističkog samoupravljanja približno onakav položaj kakav imaju organizacije nauke, kulture i slično, a ne poziciju monopolskog nosioca političke vlasti, kakvu one imaju u sistemu buržoaske demokratije. Osim toga, dalji progres socijalističkog društva sve više će slabiti političku snagu ekonomskih, ideoloških, kulturnih i političkih faktora buržoaske i tehnobirokratske kontrarevolucije, što će postepeno smanjivati i potrebu izuzetnih represivnih mera protiv tih snaga. Drugim rečima, i ograničenja demokratskih prava koja nameće oštrina političke borbe za klasnu vlast biće sve manja.

Doduše, sve su to problemi koje će postepeno rešavati tek budućnost, ali takva perspektiva treba već danas da bude jedna od polaznih tačaka naše orijentacije, koja treba da bude svakodnevno prisutna u izgradnji našeg sistema demokratije socijalističkog samoupravljanja, a isto tako i u svakodnevnom oblikovanju naše unutrašnje politike. Ali danas bismo se, očigledno, našli u svetu iluzija ako bismo hteli takvim i sličnim pojmovima, kao što su natklasna demokratija ili apstraktna opšta sloboda da rešavamo realne društvene konflikte u kojima sloboda za jednu klasu neizbežno znači neslobodu i potčinjavanje druge klase.

Zato će se naše društvo svakako morati još duže vreme sukobljavati sa političkom akcijom snaga ueprijeteljskih socijalizmu i samoupravljanju koja je uperena protiv samih osnova tog klasnog i političkog sistema. Oštrina tog konflikta, odnos snaga u njemu, sredstva koja se upotrebljavaju u tom sukobu, pritisak svetskih suprotnosti i slični faktori neizbežno usporavajuće utiču na razvoj našeg demokratskog sistema, ali od toga istorijskog konflikta naše društvo ne može da pobjegne. Takva borba je i dalje nužna upravo radi učvršćenja stabilnosti sistema i ona je uslov kako razvoja demokratskih odnosa u društvu, tako i nezavisnosti naroda i narodnosti Jugoslavije.

Stoga i naš sistem samoupravne demokratije u današnje vreme — pored osnovnih društvenih funkcija koje vrši — mora biti takode

instrument održavanja, odbrane i funkcionisanja sistema klasne vlasti, to jest samoupravne vladavine, odnosno vodeće društvene uloge radničke klase u demokratskoj povezanosti i uzajamnoj zavisnosti sa svim radnim i demokratski orijentisanim ljudima našeg društva.

Zato nije nimalo slučajno što su se u našem društvu svi klasni, društveni i politički konflikti koncentrisali, u stvari, u jedan osnovni konflikt, to jest u uporno nastojanje antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga da nametnu našem društvu stranački pluralizam ili jednopartijski sistem. Pri tome te snage nastupaju u ime slobode i demokratije. Tu se, svakako, radi u slobodi, ali ne slobodi za ogromnu većinu naroda, nego o slobodi za onu manjinu u našem društvu koja hoće upravo tu slobodu radnih ljudi da ukine i da nametne vladavinu političkog monopola manjine, iza koje su se poredale snage koje nose restauraciju kapitalističke svojine ili tehnobirokratski monopol na upravljanje društvom. Pri tome se u odbrani tog monopola na istoj liniji nalaze kako staljinistički dogmatičari koji takav monopol nameću u ime ideologije o rukovodećoj ulozi državnog aparata, tako i oni tehnobirokratski liberali koji takav monopol nameću u ime ideologije o vodećoj ulozi inteligencije u društvu. Stoga, upravo u ime odbrane istinske demokratije za narod, za radne ljude, za samoupravljače, socijalističke snage našeg društva moraju da se najodlučnije suprotstave tendencijama da se problem dalje demokratizacije našeg društva tretira kao problem slobode za *stranački pluralizam*, a ne kao problem slobode za *pluralizam samoupravnih interesa*.

Celokupna ideologija političkog pluralizma građanskog društva zasniva se na *poistovećivanju interesa vladajuće klase i aparata njenog političkog monopola na vlast sa opštim društvenim interesima*, iako ogromna većina gradana, to jest radnih ljudi ostaje bez stvarnih demokratskih prava upravo na onim područjima društvenih odnosa od kojih u najvećoj meri zavisi njihov rad i život. I obrnuto, samoupravna demokratija upravo *opšte društvene interese identifikuje sa samoupravnim interesima radnog čoveka*, odnosno zbiljskog građanina kao nosioca konkretnog kompleksa ličnih i društvenih interesa. Naravno, ko te razlike ne vidi ili neće da ih prizna, taj ne može ni da shvati zašto je svaki pokušaj da se našem društvu nametne neke vrste političko-pluralistički ili jednopartijski sistem izrazito reakcionaran, pa čak i kontrarevolucionaran pokušaj. Jer mehaničko prenošenje takvog političkog sistema u naš

sistem socijalističkog samoupravljanja značilo bi ne samo ponovno zaoštavanje društvenih i nacionalnih suprotnosti koje su uslovile revoluciju, nego i veštačko političko diferenciranje same radničke klase i svih radnih ljudi, pri čemu bi društveni uticaj zajednica autentičnih interesa radnih ljudi ponovo bio potisnut u korist monopola vrhova tako stvorenih političkih partija. Ili bi se, pak, takav politički sistem — kao što je to dosadašnja praksa pokazala — pretvorilo u jednopartijski sistem koji predstavlja ozbiljnu opasnost da u ime radničke klase i kao njeno monopolsko političko predstavništvo vodeću ulogu u društvu preuzme, kako je Marks rekao, njena sopstvena birokratija.

A to znači da se Savez komunista, zajedno sa svim progresivnim socijalističkim snagama našeg društva, mora svojom idejnom i političkom borbom odlučno suprotstaviti svim tendencijama i kolebanjima koja zamagljuje suštinsku razliku između demokratije političkog pluralizma i demokratije samoupravnog pluralizma. Jer, i pored relativne nerazvijenosti našeg samoupravnog demokratskog sistema, već i demokratski odnosi koji danas postaje u našem društvu pokazuju da sistem samoupravne demokratije predstavlja značajan istorijski korak dalje u odnosu na politički pluralizam građanskog društva. I zato su za nas neprihvatljiva sva ona shvatanja koja nam danas preporučuju da takav demokratski sistem koji otvara potpuno nove perspektive za razvitak demokratskih prava i slobode čoveka zamenimo jednim, u suštini, preživelim političkim sistemom organizacije društva koji pripada epohi kapitalizma i koji se u svojoj dosadašnjoj istoriji izražavao pre svega u funkciji odbrane i održavanja mehanizma tog klasnog sistema.

2. Politički ili samoupravni pluralizam

I pored relativnog demokratizma i progresa koji je uneo u razvoj demokratskih i ljudskih prava čoveka, parlamentarni politički pluralizam buržoaske države je, ipak, još uvek oblik otuđivanja čoveka od upravljanja društvom i nametanja monopola određenih klasnih i političkih snaga u tom upravljanju. Međutim, to ne znači da smo mi protiv ili da treba da budemo protiv svakog oblika demokratskog političkog pluralizma uopšte. Naprotiv, pošto se u društvu ispoljava mnoštvo interesa koji izvire iz klasnih, ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih uslova života, rada i stvaranja ljudi, jasno je da nema ni demokratije ni slobode čoveka ako on te

svoje interese i svoju misao, težnje i stvaralačke poglede ne bi mogao slobodno da izražava. Ali postavlja se pitanje u kakvom obliku se takav politički pluralizam izražava.

Imajući to u vidu, mi smo još od revolucije naovamo u našem političkom sistemu — ranije u okviru Narodnooslobodilačkog fronta, a danas u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda — priznali neophodnost određenih oblika političkog pluralizma. Pri tome smo polazili od shvatanja da Savez komunista Jugoslavije nije jedina politička snaga koja treba monopolistički da upravlja društvom, nego da on u tome kao idejna i politička avangarda radničke klase ima, doduše, specifičnu društvenu ulogu, ali koju može da ostvaruje samo u demokratskoj povezanosti i zavisnosti sa svim socijalističkim i demokratskim snagama. Stoga smo uvek ne samo isticali, nego se i borili za to da Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije ne bude nosilac nekog jednopartijskog sistema, odnosno da on nije i da ne može ni da bude klasična politička partija, iako mora da se bori za to da ključne pozicije vlasti budu u rukama onih subjektivnih snaga koje stoje na strani socijalizma i socijalističkog samoupravljanja.

Staljin je 1948. godine žestoko kritikovao upravo takvu orijentaciju Komunističke partije Jugoslavije. U svom pismu, to jest u »optužnici« protiv Komunističke partije Jugoslavije tvrdio je da se takvom svojom politikom ona »razvodnjava u masama« i napušta diktaturu proletarijata. Dakako, u to vreme Staljin je imao jedan koncept diktature proletarijata, a Komunistička partija Jugoslavije drugi. Za Komunističku partiju Jugoslavije takva demokratska orijentacije bila je prvi uslov da zadrži poverenje naroda koje je stekla u toku narodnooslobodilačkog rata. A kapitulirati pred Staljinom značilo bi izgubiti upravo to poverenje naroda. Zato je Komunistička partija Jugoslavije — uprkos mnogobrojnih teškoća, prepreka i povremenih kolebanja — ipak uporno nastojala da ostvaruje takav kurs unutrašnjeg razvitka.

Posebno bih želeo da istaknem — kao oblik organizovanog pluralizma socijalističke i demokratske političke misli — specifičnu društvenu ulogu Socijalističkog saveza radnog naroda. Idejna i politička platforma Socijalističkog saveza je direktni produžetak platforme Narodnooslobodilačkog fronta koju je u vreme narodnooslobodilačkog rata inaugurisala Komunistička partija Jugoslavije zajedno sa drugim demokratskim i patriotskim snagama jugoslovenskog društva. Ta platforma je bila polazna tačka udruži-

vanja svih tih snaga najpre u borbi protiv okupatora, a kasnije u izgradnji novog društva na osnovi podružtvljavanja sredstava za proizvodnju. Kao nastavljač te demokratske tradicije naše socijalističke revolucije, Socijalistički savez i danas ujedinjuje, odnosno sposoban je da ujedinjuje sve društvene snage, bez obzira na razlike u ideologiji i praktičnoj politici, koje prihvataju socijalistički i samoupravni karakter našeg društva i njegovog političkog sistema, to jest sistem demokratije. U tom smislu Socijalistički savez sadrži one elemente klasičnog političkog pluralizma koji su još uvek nužni u strukturi našeg društva, i to pre svega kao sredstvo najšireg uključivanja socijalističkih, progresivnih i demokratskih društvenih snaga u sistem samoupravne demokratije.

Ali razvoj samoupravljanja i njegovo postepeno sazrevanje u integralni društveno-ekonomski i politički sistem bitno je proširio, a ujedno i preobrazio i preobražava te početne oblike našeg političkog pluralizma. Jer u socijalističkoj *samoupravnoj* demokratiji Savez komunista i drugi faktori organizovane socijalističke društvene, naučne, kulturne i druge svesti i akcije formiraju se i organizuju kao *stvaralački sastavni deo* samoupravne i demokratske zajednice slobodnih proizvođača, a ne kao otuđeni politički faktor u konkretnoj borbi za vlast nad društvom, nad društvenim radom i njegovim proizvodom i dohotkom. Takav demokratski sistem može u našim uslovima zaista da obezbedi neospornu vodeću društvenu ulogu istorijskih interesa radničke klase. I samo u takvom demokratskom sistemu Savez komunista, zajedno sa drugim socijalističkim samoupravnim snagama, može uspešno da ostvaruje svoju vodeću idejnu i političku ulogu u društvu. Drugim rečima, Savez komunista može da ostvaruje takvu svoju ulogu samo kao sastavni deo tog sistema, a ne kao snaga iznad ili izvan njega, čega je u našoj nedavnoj prošlosti bilo. A ostataka takvih shvatanja ima i danas.

U našem društvu postoje, osim pomenutog klasnog konflikta, i druge idejne i političke razlike i konflikti, ali to su konflikti na tlu *socijalističkih* društvenih odnosa. Te razlike i konflikti se odnose na pitanja, kao što su dalji razvoj socijalističkog društva, razrešavanje aktuelne ekonomske, socijalne, kulturne i druge društvene problematike, pravac i tempo daljeg razvoja društveno-ekonomskih, političkih i drugih odnosa, idejne i političke razlike koje se javljaju u vezi sa tretiranjem konkretnih pitanja itd. Međutim, takvi konflikti i razlike ne razrešavaju se u političkoj borbi za vlast, nego u sistemu samoupravne demokratije. A upravo je samoupravna demokratija

najpogodnija za razrešavanje konflikata i razlika takve vrste, jer se u njoj — za razliku od višestranačke demokratije — politika poistovetuje sa stvarnom sadržinom samoupravnih interesa koji dolaze do izražaja u pojedinim samoupravnim zajednicama interesa. Prema tome, »politički pluralizam« te vrste može normalno da se izrazi u obliku pluralizma samoupravnih interesa, to jest u demokratskim odnosima samog sistema socijalističkog samoupravljanja i samoupravnog demokratskog delegatskog sistema, a ne mora da traži svoj izraz u stvaranju političkih partija.

Na takav način u društvenim odnosima socijalističkog samoupravljanja politika se podružuje time što postaje sastavni deo samoupravnog odlučivanja. A time samoupravljanje, u stvari, prevazilazi klasični politički pluralizam i otvara put neposrednom i ravnopravnom demokratskom odlučivanju slobodne i društveno odgovorne ličnosti u njenim samoupravnim zajednicama — o svojim neposrednim i opštim društvenim interesima.

Zato naše društvo ne može da bude za slobodu političkih monopola, nego za slobodu izražavanja autentičnih interesa samoupravljača u strukturi socijalističkog i samoupravnog društva. Samo u takvoj slobodi biće obezbedeni dugoročni, istorijski interesi radničke klase, koja upravo svojom samoupravnom ulogom kao nosilac istorijskog progressa postepeno prestaje da bude klasa, odnosno stvara uslove za razvoj besklasnog društva i za jednake slobode za sve.

Polazna tačka daljeg razvoja našeg demokratskog političkog sistema mora da bude postepeno prevladavanje *pluralizma političkih monopola* istinskim *samoupravnim političkim pluralizmom*, to jest pluralizmom autentičnih samoupravnih interesa samoupravnih subjekata, kako parcijalnih tako i opštedruštvenih. Jer naše društvo nije ni monolitno niti amorfno. Ono je celina društveno-istorijski uslovljenih diferenciranih interesa. Kad to kažem, ne mislim na interese ostataka kontrarevolucije ili dogmatskih branilaca tehnobirokratskog monopola zasnovanog na ideologiji državno-svojinskih odnosa, nego na raznovrstnost interesa koji se prirodno javljaju u socijalističkom društvu prelaznog perioda.

I sama radnička klasa je slojevita, pa se ni njeni interesi ne mogu svesti samo na jednu političku formulu. Postoji njen zajednički dugoročni interes da rad upravlja društvom, a ne da radom upravljaju privatno-sopstveničke ili državno-sopstveničke snage. Međutim, raspodela prema radu prouzrokuje i određene konflikte

interesa u samoj radničkoj klasi. Prevladavanje tih konflikata je moguće u toku dugoročnog društveno-istorijskog razvoja, a ne na osnovu volje ovog ili onog sloja radničke klase.

Dakako, ne treba izgubiti iz vida da se ovdje ne radi o nekim konfliktima koji znače klasnu diferencijaciju unutar radničke klase, nego, u suštini, o imovinskim i socijalnim razlikama koje nastaju na osnovi sistema raspodele prema radu, to jest sistema koji vodi računa o različitom doprinosu tekućeg rada zajedničkim interesima udruženog rada i koji zbog toga materijalno stimuliše kvalitetniji rad. Takav sistem, doduše, stvara određene socijalne razlike, ali ne takve koje bi razjedinjavale radničku klasu, nego je, naprotiv, sve šire ujedinjuju na osnovi međusobne ekonomske zavisnosti svih njenih delova, u kojoj je te razlike podstiču na zajednički uspeh u radu, a uz to se i same razlike postepeno smanjuju.

Pa ipak, iako konflikti na osnovu socijalnih razlika ne nose karakter klasnih sukoba, oni ipak unose određene razlike u neposredne interese pojedinih delova radničke klase. Uostalom, to se najjasnije izražava u konfliktu između tendencija ka uravnilovci i tendencija ka neograničenom proširivanju raspona u raspodeli ličnih dohodaka.

No, postoje i konflikti koji imaju karakter klasnog sukoba ili koji bi mogli dobiti takav karakter, naime, konflikti između radničke klase i onog njenog dela koji je Marks nazvao njenom sopstvenom birokratijom kada ona prisvoji monopol raspolaganja društvenim kapitalom. Taj konflikt sam po sebi ne čini od birokratije »novu klasu«, ali unosi u proizvodne odnose elemente najamnog, odnosno klasnog odnosa. U stvari, to je najozbiljnija protivrečnost savremenog socijalističkog društva. Iz nje izvire niz sukoba i deformacija u društvenoj praksi, kao i dubok ideološki i politički konflikt koji je karakterističan za savremeni socijalizam, to jest konflikt između staljinističkog dogmatizma i demokratske i stvaralačke revolucionarne marksističke misli.

Osim toga, postoje i interesi radnih slojeva izvan radničke klase, na primer, seljaštva i zanatlija, koji nisu u suprotnosti sa klasnim interesima radničke klase, ali se uvek ne identifikuju sa tim interesima. Isto tako, postoji borba mišljenja i konflikti u određivanju tekuće politike na raznim područjima društvenog života. Postoji i velika raznorodnost u oblasti celokupnog sistema društvene misli, to jest ideologije, politike, nauke, kulture itd.

Politizirati sve te raznovrsne interese u obliku političkih

stranaka i time ih svoditi na neke uopštene političke formule značilo bi negirati autentične izraze raznovrsnosti tih interesa u upravljanju društvom. Upravo to je karakteristika političke države i političkog pluralizma parlamentarnog sistema. A to ne može biti karakteristika sistema samoupravne demokratije u kojoj se konflikti razrešavaju tako što autentični interesi radničke klase i svih radnih ljudi dolaze do neposrednog i punog izražaja u upravljanju društvom. Upravo zato naša samoupravna demokratija ne može biti demokratija stranačkog političkog pluralizma, nego demokratija pluralizma samoupravnih interesa.

Osnovne karakteristike takvog demokratskog pluralizma samoupravnih interesa u našem društvu ispoljavaju se na različit način u raznim oblastima društvenog života.

Prva takva oblast je udruženi rad u svim svojim vidovima i u povezanosti sa svim oblicima ličnog rada seljaka, zanatlija, slobodnih profesija itd. A ti interesi radnika i drugih radnih ljudi — zasnovani na njihovom položaju i odnosu prema uslovima, sredstvima i plodovima njihovog rada i stvaranja — demokratski se izražavaju u obliku radničkog samoupravljanja u svim domenima udruženog rada.

Druga oblast su interesi radnih ljudi i građana na području društvenih delatnosti, kao što su zdravstvo, socijalna politika, obrazovanje, nauka, kultura i druge oblasti takvih širih zajedničkih interesa samoupravljača, odnosno građana. Ova oblast samoupravnih interesa demokratski je organizovana u obliku samoupravnih interesnih zajednica.

Treća oblast su interesi građana koji se odnose na njihove životne uslove i na životne uslove njihovih porodica u mestu stanovanja. Ovu oblast pokrivaju samoupravne mesne zajednice i samoupravne komune.

Četvrta oblast su specifični interesi naroda i narodnosti, koje obezbeđuje samoupravna samostalnost republika i autonomnih pokrajina i samoupravno-demokratski odnosi u sistemu federacije.

Peta oblast je stvaralačka aktivnost socijalističkih društvenih snaga u domenu ideologije i opšte politike. Ta aktivnost se u sistemu samoupravnog pluralizma, odnosno samoupravne demokratije izražava u specifičnoj ulozi društveno-političkih i drugih društvenih organizacija.

Šesta oblast su najrazličitiji vidovi izražavanja zajedničkih društvenih interesa o kojima se odluke donose u demokratskim

organima delegatskog sistema, odnosno u organima državne vlasti i opšteg društvenog samoupravljanja, to jest u skupštinama društveno-političkih zajednica i u organima koji su njima odgovorni. Taj sistem izgrađuje se na bazi delegatskog sistema koji izvire iz osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica svih pomenutih oblasti društvenog samoupravljanja.

Svaka od ovih oblasti samoupravnih interesa predstavlja, dakako, složen demokratski sistem za sebe. Načelno uzev, sve one zasnivaju se na odlučujućoj ulozi osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, a ne na hijerarhiji tehnološke organizacije rada, odnosno poslovanja. Upravo to i omogućuje neposredni uticaj samoupravljača na sve oblike društvenog odlučivanja — ličnim izjašnjavanjem ili direktnim uticajem na delegacije koje su im odgovorne.

To su, uprošćeno govoreći, osnovne karakteristike našeg političkog sistema kao demokratskog sistema zasnovanog na pluralizmu samoupravnih interesa. Ali, u našoj praksi ti odnosi još nisu postali potpuna stvarnost. Složena društvena struktura i protivrečnost raznovrsnih interesa često ne samo što sprečava razvitak takvih odnosa, nego ih i deformiše. Međutim, mi bismo bili utopisti ako ne bismo shvatili da je za ostvarenje takvih revolucionarnih preobražaja u jednom društvu potrebno vreme, iskustvo, znanje i nova svest ljudi. Zato za ocenu takvog sistema i za njegovo kompariranje sa drugim savremenim političkim sistemima od presudnog značaja ne mogu da budu njegove trenutne slabosti i nedorečenosti, nego perspektive slobode koje on otvara. A takav sistem ih otvara neuporedivo šire nego što ih je ikad mogao da otvori bilo koji demokratski sistem u dosadašnjoj istoriji čovečanstva.

3. Čovek kao politički građanin ili kao samoupravno društveno biće

Samoupravljanje i njegova demokratska nadgradnja zasnovana na interesnom pluralizmu ukidaju ili bitno slabe one konflikte i duboke razlike u pogledu opštih političkih alternativa u razvoju društva koje bi neizbežno zahtevale borbu za vlast na čisto političkom planu, odnosno koje bi dovodile do cepanja same radničke klase i radnih masa uopšte na političke partije koje bi se borile za vlast. Specifični interesi u samoupravnom socijalističkom

društvu ne pretvaraju se najpre u političke formule koje služe borbi za vlast da bi se onda ponovo sveli na društvenu realnost o kojoj odlučuje vrh neke vladajuće partije. Ti interesi u sistemu socijalističkog samoupravljanja neposredno dolaze do izražaja, a odlučivanje o njima je pod stalnim i neposrednim uticajem i kontrolom radnih ljudi i građana koje ujedinjuju pojedinačni ili zajednički interesi, a idejne razlike gube značaj političke borbe za vlast. Na primer, radnik ateist i radnik vernik ujedinjeni su u zajedničkim interesu u pogledu ogromne većine njihovih životnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih interesa. Ne postoji nikakva potreba da se oni na osnovi vere, odnosno ateizma politički podvajaju, ako se demokratski i tolerantno odnose jedan prema drugom.

Isto tako, ne treba zaboraviti da do cepanja radničkog pokreta na više partije u prošlosti nije došlo toliko zbog konflikata interesa pojedinih slojeva radničke klase — mada su i ti konflikti odigrali određenu ulogu — koliko zbog uslova same klasne borbe. Tokom XX veka nastajala je u parlamentarnom sistemu i izvan njega sve snažnija polarizacija između građanskih i radničkih partija. Taj proces je istovremeno počeo da unosi diferencijaciju i u sam radnički pokret oko pitanja o načinu borbe za socijalizam, odnosno o putevima ka socijalizmu. I tako se radnički pokret manje diferencirao zbog svoje unutrašnje strukture, a više na pitanju opredeljivanja puteva ka vlasti.

Međutim, u zemlji u kojoj je pobedila socijalistička revolucija taj problem otpada. Ostaje, doduše, problem očuvanja vlasti radničke klase i radnog naroda. Ali u tom pogledu autentični politički interes radničke klase je jedinstven i ne postoje razlozi za njenu političku diferencijaciju u više radničkih partija, odnosno za politički pluralizam na toj osnovi. Ali zato sada radnička klasa ima mnogo više potrebe da se izraze njeni raznovrsni konkretni interesi, počev od neposrednih materijalnih, odnosno ekonomskih pa do opštih političkih interesa. Drugim rečima, nastaje potreba da se radnička klasa samoupravno izrazi. I zato pluralizam samoupravne demokratije ne može da bude ništa drugo nego specifično organizovan samoupravni pluralizam interesa radničke klase, radnog naroda i građana. Jer političke partije, ma koliko demokratske one bile, a s njima i celokupan sistem građanske demokratije, nikad nisu u stanju da izraze volju raznovrsnih zajednica interesa, a samim tim ni zbiljskog čoveka koji sebe predstavlja kao otelotvorenje niza ličnih i društvenih interesa.

Nasuprot tome, cilj samoupravne demokratije mora biti izražavanje interesa tog zbiljskog čoveka. U sadašnjim društveno-istorijskim uslovima to znači da cilj samoupravne demokratije mora biti oslobođenje puteva njegovoj sopstvenoj borbi za oslobođenje rada, to jest samog sebe. Drugim rečima, izvor, osnova i cilj demokratskog sistema socijalističkog samoupravljanja nije apstraktni politički građanin političkog sistema građanskog društva i njegovog parlamenta, nego čovek koji živi, radi i stvara u određenim društvenim uslovima i čiji interesi izviru iz takvog njegovog društvenog položaja. Štaviše, ne radi se ni o neodređenoj radničkoj klasi kao apstraktnom političkom subjektu, nego o konkretnom radniku, odnosno radnom čoveku sa njegovim autentičnim interesima, koga niko ne može da zameni u ime interesa neke uopšte formule o »diktaturi proletarijata«.

Dakle, ne radi se o politiziranom čoveku kao apstraktnoj individui ili građaninu koji samo ima da se opredeljuje između političkih partija i da pronalazi način kako da utiče na njih, nego o čoveku kao društvenom biću za koga je vezan ceo kompleks interesa, počev od najneposrednijih životnih pa do idejnih, političkih, kulturnih itd. Prema tome, socijalističkoj samoupravnoj demokratiji je svojstveno da polazi od čoveka kao nosioca celokupnosti parcijalnih i opštih društvenih interesa. A upravo ti interesi ga povezuju sa drugim ljudima u mnoštvu *objektivno postojećih* zajednica interesa, nezavisno od toga da li su one kao takve posebno organizovane ili prosto postoje kao objektivna društvena činjenica.

I upravo na slobodnom ispoljavanju tih interesa, na njihovom samoupravnom i neposrednom zadovoljavanju, odnosno odlučivanju o njima i na samoupravnom demokratskom uskladjivanju svih interesa tih zajednica — uz određenu istorijski uslovljenu ulogu države kao sredstva samoupravnog društva — zasniva se sistem naše samoupravne demokratije. Taj sistem nije izmišljen niti je voluntaristički nametnut, nego ga je kao nužnu nadgradnju socijalističkih i samoupravnih odnosa nametnula sama istorija. Jer, pošto samoupravljivač može da bude samo onaj radni čovek koji se nalazi u položaju da samostalno i demokratski ne samo izražava svoje interese, nego i da odlučuje o njima, to sama takva suština samoupravljanja nameće princip interesnog pluralizma kao osnovu sistema samoupravne demokratije socijalističkog društva i demokratskih prava i sloboda radnog čoveka i građanina.

Na osnovi takvog pluralizma interesa dolazi do odlučivanja

većine u društvu. A reč je o većini koja se uvek iznova stvara oko rešavanja pojedinih društvenih problema i interesa, i to upravo kroz konflikte, kompromise i dogovaranje, a u krajnjem rezultatu kroz odlučivanje većinom glasova na raznim nivoima demokratskog samoupravnog, odnosno delegatskog odlučivanja u društvu uopšte. Zato pluralizam samoupravnih interesa nije samo osnova demokratskog političkog sistema našeg društva, nego pre svega uslov postojanja samog socijalističkog samoupravljanja. I upravo kao odlučujuća komponenta samog sistema samoupravljanja u proizvodnim i drugim društvenim odnosima jedino takav pluralizam interesa i može da bude osnova demokratskog političkog sistema. Svaki drugi politički sistem bio bi, u stvari, negacija samog samoupravljanja. Zato se za nas uopšte ne postavlja dilema: višepartijski pluralizam ili jednopartijski sistem, nego samoupravljanje, odnosno demokratski sistem samoupravnog pluralizma interesa ili višepartijski, odnosno jednopartijski sistem koji ukidaju samoupravljanje. U našim uslovima — načelno i dugoročno posmatrano — jedno drugo isključuje.

Naravno, naše društvo ne može preko noći da se oslobodi svih ostataka starog sistema. Ali — kao što je već rečeno — to nije bitno za ocenu njegovog karaktera. Karakter našeg kao i svakog drugog društva ne opredeljuju ostaci starog u njemu, nego elementi novog, to jest pravac i cilj kretanja društva. A konačni cilj razvoja naše samoupravne demokratije jeste ostvarivanje takve slobode čoveka koja će mu omogućiti da se u pogledu svih svojih životnih, radnih i stvaralačkih interesa totalno izrazi kao samoupravljač u slobodnoj i demokratskoj zajednici proizvođača. A to znači da je potrebna stalna i dosledna borba za prevazilaženje ostataka političkog i svakog drugog monopola u sistemu vlasti, a za jačanje samoupravnih demokratskih elemenata u političkom sistemu. Borba za demokratiju u našem društvu, prema tome, znači istovremeno i stalno potiskivanje i ukidanje svih oblika ekonomskog, političkog i drugog monopola, a samim tim i ostataka političkih sistema koji su izraz tih monopola.

Pluralizam samoupravnih interesa mnogo je snažniji progresivni kreator društvenog razvoja i razrešavanja društvenih protivrečnosti nego što to može da bude politički pluralizam građanske države. Pravi nosilac društvenog progressa nije čovek kao apstraktni politički građanin, nego čovek kao nosilac celog kompleksa društvenih interesa. Jer čak u njegovoj praktičnoj akciji i u njegovom

empirizmu neizbežno se spajaju — svesno ili nesvesno — kako saznanje nužnosti i potrebe koju nameću same objektivne zakonitosti društvenog razvoja, tako i svesna stvaralačka misao o putevima, pravcima i sredstvima prevladavanja većite protivrečnosti između težnji i potreba čoveka i objektivnih nužnosti, između hteti i moći, između ideje i realnosti.

Pošto građanin nije apstraktan, nego konkretan, to jest sa svojim specifičnim interesima, autentično predstavništvo građana stoga može da bude samo ono predstavništvo koje izražava zajednicu autentičnih samoupravnih interesa. U stvari, samoupravljanje ne bi bilo moguće ako bi radnog čoveka predstavljala i umesto njega odlučivala neka politička snaga izvan mogućnosti njegovog direktnog uticaja, a ne zajednica interesa kojoj on objektivno pripada. Upravo zato je interesni pluralizam neuporedivo bliži čoveku i neuporedivo demokratskiji nego bilo koji oblik stranačkog političkog pluralizma koji društvo kao celinu otuđuje od konkretnog čoveka i građanina, iako odlučuje tobož u ime građanina. Razlika između vladavine samoupravnog interesnog pluralizma i vladavine stranačkog političkog pluralizma isto toliko je duboka kao i razlika između vladavine radnog čoveka zasnovane na sistemu zajedničke, to jest društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i vladavine privatnog vlasništva.

Takav društveni položaj čoveka istovremeno je izvor duboke kulturne i etičke revolucije, jer on utiče na preobražavanje celokupne svesti radnog čoveka. Svest najamnog radnika ili potčinjenog službenika ili čoveka kao slepog oruđa u centralizovanoj tehnobirokratskoj strukturi društva postepeno nestaje, a rađa se nova svest slobodnog čoveka koji samostalno raspolaže sredstvima, uslovima i plodovima svog rada, stvaranja i života uopšte. Svest pasivne odgovornosti prema državi počinje da zamenjuje svest o stvaralačkoj odgovornosti čoveka prema drugom čoveku i njegovim interesima, a time i prema društvu uopšte.

4. Politika kao sredstvo i sastavni deo pluralizma samoupravnih interesa, a ne kao monopol političkih partija

Međutim, kad kritički prilazimo sistemu političkog pluralizma koji bi automatski ponovo uveo borbu za klasnu vlast, to se, naravno, odnosi na onaj sistem političkog pluralizma koji je nastao

u epohi buržoaske države, a nikako na pluralizam socijalističke političke misli. Jer ovaj pluralizam mora i te kako da bude prisutan u našem sistemu samoupravne demokratije.

Kad govorimo o pluralizmu zajednica interesa, onda, očigledno, ne mislimo samo na *institucije* samoupravnih interesnih zajednica, nego na sve *vrste interesa* koji se ispoljavaju u samoupravnom socijalističkom društvu upravo kao proizvod odnosa u tom društvu. Tu mislimo i na određenu diferencijaciju interesa u samoj radničkoj klasi, u udruženom radu, u sistemu društvene reprodukcije, na raznim područjima stvaranja, u nauci, ideologiji itd. Zatim, kad govorimo o tome da se sistem samoupravne demokratije zasniva na interesnom pluralizmu samoupravnih subjekata, onda nikada ne mislimo samo na parcijalne interese (na primer, na interese organizacija udruženog rada ili organizovanih samoupravnih interesnih zajednica i drugih samoupravnih subjekata ili državnih organa), nego i na zajedničke društvene interese koji treba da budu polazna tačka za određivanje strategije pravaca i metoda daljeg ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog razvoja društva kao celine. Jer zbir parcijalnih interesa nikako ne čini zajednički društveni interes. Do opredeljivanja i utvrđivanja zajedničkog društvenog interesa često je neophodno doći putem sučeljavanja i selekcije parcijalnih interesa na osnovi demokratskog odlučivanja većine.

U tom smislu samoupravna demokratija nije sistem zasnovan na idealnoj harmoniji, nego, naprotiv, na borbi mišljenja i na kritici prakse, pa često i na direktnoj konfrontaciji parcijalnih interesa gde odluka mora da se donosi većinom glasova, a ne društvenim dogovorom ili samoupravnim sporazumom. U tom procesu parcijalni interesi treba da dožive takvu svoju idejnu, naučnu i političku sintezu koja može da otvara progresivne perspektive i vizije socijalističkog napretka. Pluralizam samoupravnih interesa, prema tome, ne može biti samo pluralizam empirijskih interesa. To je u isto vreme i pluralizam idejne, naučne i političke misli, s tim što taj pluralizam nije više instrument monopola vlasti, nego izraz kretanja društvene svesti, a samim tim i sastavni, organski deo demokratskog odlučivanja samoupravnih subjekata.

A to znači da samoupravno socijalističko društvo pretpostavlja određenu formu političkog pluralizma. Ali, on se u samoupravnom društvu pojavljuje, u stvari, pre svega kao jedan od oblika interesnog pluralizma i interesnog organizovanja. On obuhvata

područja onih društvenih interesa koji se ispoljavaju kao ideologija, kao uopštavanje parcijalnih interesa ili kao opredeljivanje opštih pravaca konkretne društvene politike na pojedinim područjima društvenog života. Ali baš zato što je politički pluralizam samo deo interesnog pluralizma, našem samoupravnom socijalističkom društvu nije potreban neki višepartijski sistem, nego specifične društveno-političke i slične organizacije koje mogu, kao *diferencirano organizovana socijalistička društvena svest*, da utiču na opredeljivanje kako opštih društvenih interesa, tako i težnji samoupravnih zajednica pojedinačnih interesa. Takvu funkciju u našem sistemu samoupravne demokratije sada vrše društveno-političke organizacije, kao što su Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda, sindikati, Savez socijalističke omladine, kao i razne druge društvene i naučne organizacije. Nema sumnje da će se u budućnosti taj sistem obogatiti još diferenciranijom strukturom takvih organizacija i njihovom društvenom ulogom.

S druge strane, interesni pluralizam samo jednim delom dolazi do izražaja u društveno-političkim i sličnim organizacijama. Jer u odnosima socijalističkog samoupravljanja većina društvenih interesa se ne politizira, nego se pojavljuje u svom autentičnom obliku. Stoga ne mora svaki odnos među ljudima, odnosno među zajednicama samoupravnih interesa da se pretvara u politiku i domen političke snage. Štaviše, većina takvih odnosa, a i konfliktata koji nastaju u toj oblasti, i nisu toliko odnosi među ljudima koliko su odnos ljudi prema stvarima. Samoupravno socijalističko društvo, odnosno njegov demokratski sistem, olakšava rešavanje problema te vrste ako ih bude zadržalo takve kakvi oni stvarno jesu, dakle kao odnos prema stvarima, a ne kao odnos među ljudima. Zato u sistemu samoupravnog demokratskog pluralizma većina tih problema može da se rešava samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, a samo jednim delom političkim odlučivanjem većinom glasova ili arbitražom državnih organa, uz odgovarajuće angažovanje društveno-političkih organizacija. U stvari, samoupravljanje znači demokratsko podružvljavanje odlučivanja o društvenim poslovima, a ne takvu klasičnu politizaciju društvenih funkcija koja svaki sukob interesa pretvara istovremeno i u borbu za političku vlast.

Da bi takva nadgradnja mogla da vrši svoju društvenu funkciju, društvo socijalističkog samoupravljanja mora da izgradi takav sistem samoupravne demokratije koji neće politički diferenci-

rati radničku klasu i radne mase uopšte u obliku političkih partija, ali će obezbediti njihovo neposredno učešće u političkom odlučivanju na osnovi slobodne borbe mišljenja o konkretnim problemima tog odlučivanja. Na taj način u sistemu samoupravnog interesnog pluralizma većina i manjina se ne stvara u obliku monopolističkih političkih partija, nego u donošenju svake konkretne odluke. A to znači da se društveni poslovi ne odvajaju nekakvom politizacijom od samoupravljača u neke otudene centre političke moći, nego postaju stvar njihove sopstvene društvene aktivnosti i njihovog neposrednog učešća u demokratskom odlučivanju o tim poslovima.

Takav demokratski sistem određuje i karakter društvenog položaja društveno-političkih i sličnih organizacija u sistemu samoupravne demokratije. Društveno-političke i slične organizacije ne pojavljuju se — ili, pravilnije rečeno, sve manje se pojavljuju — kao izraz opštih političkih diferencijacija. One nastaju i oblikuju se u cilju ostvarivanja specifičnih zajedničkih interesa samoupravljača, odnosno izražavaju specifične vidove samoupravnih interesa. Drugim rečima, one ne nastaju u cilju borbe za političku vlast, nego u cilju zadovoljavanja specifičnih društvenih potreba i interesa samoupravnih zajednica radnih ljudi i građana koje su stvarni izvor i nosilac političke vlasti. *Ideologija i politika na taj način dobijaju slično mesto i ulogu u društvu kao i nauka i kultura.*

Time što delegatski sistem obuhvata kako samoupravne interesne zajednice u oblasti ekonomske i socijalne politike, komunalnog života, kulture, nauke itd., tako i organizovane snage društvene svesti zasnovane na principu interesnog pluralizma, on istovremeno obuhvata i izražava i pojedinca i njegovu zajednicu interesa, kao i društvo i njegove interese u celini. Takva samoupravna i demokratska integracija društva sposobna je da izrazi kako današnje interese i potrebe čoveka i pojedinih njegovih zajednica interesa i društva u celini, tako i progresivne dugoročne ciljeve razvoja socijalističkog društva, kao i puteve i sredstva neophodne za njihovo ostvarivanje. To, dakako, zavisi i od subjektivnih sposobnosti samoupravnih zajednica i socijalističkih snaga uopšte da realizuju sve prednosti samoupravnog sistema.

Time nikako ne želim da tvrdim da je takvim putem moguće postići neku idealnu harmoniju u društvu i u njegovom demokratskom političkom sistemu. Iako su problemi klasnih suprotnosti uglavnom postali sekundarni i pretežno potisnuti u oblast opšte ideološke i političke borbe, ipak oni još uvek vrše određen uticaj na

ceo sistem samoupravljanja i samoupravne demokratije. Osim toga, u društvu postoje i konflikti među parcijalnim interesima, protivrečnosti između pojedinačnih i zajedničkih interesa, između državne vlasti i parcijalnih samoupravnih interesa; postoji određena protivrečnost između samoupravljanja u društveno-ekonomskim odnosima i načina poslovnog upravljanja procesom rada i poslovanja, što izaziva sukob između radnika i tehnobirokratskih tendencija; zatim postoje socijalne razlike među pojedinim slojevima radničke klase i radnog naroda; još ima nacionalnih konflikata koji proizlaze iz nejednake i neravnomerne ekonomske razvijenosti i drugih sličnih uzroka; prisutni su idejni i politički konflikti koji nastaju u vezi sa pitanjem puteva i sredstava dalje izgradnje socijalizma i u vezi sa problemima međunarodne politike i slično.

Zato naš sistem samoupravne demokratije u celini i posebno naš delegatski sistem moraju biti sposobni ne samo da izražavaju pluralizam samoupravnih interesa nego i da demokratskim putem razrešavaju konflikte među tim interesima. U državno-svojinskom periodu naše socijalističke revolucije te konflikte je razrešavala država, odnosno njen aparat. U sadašnjim uslovima samoupravnog socijalističkog društva takvo razrešavanje tih konflikata nije više moguće, osim na određenim područjima gde državni organi još mogu i moraju da vrše ulogu arbitra. Međutim, većina problema koji proizlaze iz pomenutih konflikata i situacija mora se rešavati u samom sistemu samoupravne demokratije, odnosno u samom delegatskom sistemu, i to kako u udruženom radu i u samoupravnim interesnim zajednicama, tako i u mesnim zajednicama, komunalima i drugim društveno-političkim zajednicama.

I upravo zato da se pojedinačni, odnosno parcijalni ili specifični interesi ne bi prikazivali kao opšti društveni interesi, ili da se oni ne bi nametali političkom snagom ili da ih ne bi nametao aparat vlasti, neophodno je da se naš delegatski sistem na svim svojim nivoima i na svim područjima društvenog života što više zasniva na principu samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja, a samo kad tim putem nije moguće doneti demokratsku odluku, onda odluka mora da se donosi na principu odlučivanja većine, i to opet na svim nivoima i na svim područjima društvenog života. Samo takvom demokratskom sadržinom delegatskog sistema moguće je sprečiti nastajanje takvih osamostaljenih centara političke, ekonomske, upravne i svake druge monopolističke moći koji bi mogli da se nametnu kao subjektivistički arbitar u društvenim

odnosima i koji bi mogli društvu nametati — umesto političkog sistema samoupravne demokratije — politički sistem tehnobirokratskog monopola.

Razume se, određeni elementi arbitriranja moraju i dalje ostati i u nadležnosti državnih organa. Bez toga demokratski sistem ne bi mogao uopšte ni da postoji. Ali, u našem Ustavu je veoma jasno definisana oblast samostalnih nadležnosti državnih organa u društvu. Pri tome je Ustav vodio računa o tome da te nadležnosti ne budu takve da mogu dovesti te organe — eventualno u sprezi sa nekim drugim centrima društvene moći — u položaj da se nametnu društvu kao njegov monopolistički gospodar. Doduše, u svakodnevnoj praksi takve tendencije će se i u budućnosti pojavljivati. Jer nijakav ustav ne može unapred predvideti sve situacije koje društveni život stvara. Ali, da li će se takve tendencije probijati ili se neće probijati, to će u velikoj meri zavistiti od svesti i akcije subjektivnih snaga socijalističke svesti u društvu uopšte i u delegatskom sistemu posebno.

Razume se, naš politički sistem treba da obezbeđuje da se takve alternative slobodno ispoljavaju i demokratski razrešavaju bilo samoupravnim sporazumom ili društvenim dogovorom, bilo odlukom većine. Međutim, ni te alternative ni konflikti oko njih nisu takve prirode da bi zbog njih i na njihovoj osnovi društvo moralo da se organizuje u neki oblik višepartijskog ili jednopartijskog političkog monopola, koji isključuje građanina iz neposrednog uticaja na upravljanje društvom. Naprotiv, takve alternative, nema sumnje, mogu mnogo progresivnije da se razrešavaju u sistemu demokratskog pluralizma samoupravnih interesa — u kome se sve ideje i svi stavovi mnogo brže proveravaju u živoj društvenoj praksi — nego u sistemu stalne borbe za političku vlast, u kojoj se sama ideologija i politika prikazuju u jednoj svetlosti, a razrešavanje problema koji nastaju u živoj društvenoj stvarnosti često u sasvim drukčijoj. Takve alternative u našem sistemu mogu se uspešno demokratski razrešavati kako u samom samoupravnom radu, tako i u akciji društveno-političkih i sličnih organizacija. Jer ove organizacije ne diferenciraju se na osnovi nekih opštih političkih alternativa niti na osnovi političke borbe za vlast — pošto one ni u kom slučaju nisu neposredni nosioci vlasti — nego na osnovi svoje specifične i diferencirane uloge u pluralizmu samoupravnih interesa radnih ljudi i građana.

Naravno, struktura subjektivnog faktora, način njegovog

organizovanja, institucionalni oblik njegovog delovanja u društvu, kao i njegov položaj i uloga u sistemu državne vlasti, uključujući tu i vodeću ulogu samog Saveza komunista, nije nešto veći i nepromenljivo. Ali, struktura organizovanih subjektivnih snaga kakva postoji u našem sistemu odgovara našem društvu iz više razloga. Ona predstavlja polaznu poziciju, početni uslov za izgradnju takvog sistema samoupravne demokratije u kome ideologija i opšta politika neće biti oružje za sticanje monopola političke vlasti koji je svojstven i višepartijskom i jednopartijskom sistemu, nego će imati onakav položaj i ulogu u društvu kakav danas imaju nauka i kultura. Ideologija i politika će sve više uticati na svest samoupravljača koji će na osnovi svojih autentičnih interesa stvarno upravljati društvom u okviru odgovarajućeg demokratskog sistema. One neće više čoveka pretvarati u apstraktnog političkog građanina i neće ga više deliti na političke partije zato da bi mu iz ruku otele njegovo pravo da samoupravno upravlja sobom i društvom. Tek u takvim uslovima sloboda građanina postaće identična sa slobodom čoveka.

Ljudi koji će u samoupravnoj demokratiji upravljati društvom odnose se prema raznim aspektima ideologije i politike onako kako se danas odnose prema nauci i kulturi. Drugim rečima, o njihovoj primeni odlučivaće se zavisno od toga kakve neposredne i dugoročne rezultate i kakvu korist one mogu da daju na pojedinim područjima životnih, radnih i stvaralačkih interesa ljudi. Tek kad ne bude okova monopolske političke vlasti, to jest kad ona ne bude više otelotvorenje takvih političkih institucija koje su oružje borbe za monopol u političkoj vlasti, tek tada će ideološka i politička misao biti zaista slobodna, a s njom i čovek koji je danas podređen političkim monopolima, bez obzira na to o kakvoj je demokratskoj ili nedemokratskoj formi tog monopola reč.

Doduše, može se reći da je to još daleka budućnost. Da, to je svakako stvar budućnosti i postepenog preobražaja savremenog društva. A na sadašnjem stepenu društvenog razvoja sigurno je da ni jedno društvo ne može da se održi bez određenog oblika klasičnog monopola u političkoj vlasti ili bar bez takvog kompromisa koji obezbeđuje vodeću ulogu jedne klase uz određeno prihvatanje interesa druge klase. Takav politički monopol u naše doba može da odigra bilo reakcionarnu bilo progresivnu ulogu. On je oružje klasne vlasti buržoazije i tehnobirokratskog monopola. Ali, on je isto tako neophodno oružje i revolucije radničke klase i antiimper-

jalističkih snaga. No, bez obzira na to koliko u datom trenutku bio progresivan, politički monopol je podložan najraznovrsnijim deformacijama upravo zato što vrlo lako može od oružja naroda da se pretvori u oružje vladavine nad narodom.

Kritičar našeg društva može reći da napred opisani odnosi u našoj praksi ne izgledaju sasvim tako kao što se o njima govori ili piše. Takva kritička ocena postojećeg stanja svakako je u određenoj meri opravdana. Ali, i pored svih slabosti i pored sve svoje nerazvijenosti, takvi odnosi, ipak, već postoje kao početna baza jednog procesa, a stvar je subjektivnih snaga socijalističkog društva da ih dalje razvijaju i učvršćuju.

Prema tome, bez obzira na to u koliko dalekoj budućnosti će se na takav način razrešavati protivrečnosti savremenog socijalističkog društva, jedno društvo koje izgrađuje takav novi politički sistem koji odgovara odnosima socijalističkog samoupravljanja mora da ga izgrađuje upravo sa pogledom u takvu budućnost. Bez takvog teorijskog i praktičnog sagledavanja problema dugoročnog razvoja našeg samoupravnog demokratskog sistema sam njegov razvoj ograničavao bi se na svakodnevna empirijska saznanja, što bi ceo taj proces bitno usporilo i često ga deformisalo, utoliko pre što mi već danas ne samo da možemo nego i moramo određene probleme društvenih odnosa da razrešavamo upravo na takav demokratski način. Jer ne može biti nikakve sumnje da će sa svakim korakom savremenog klasnog društva ka besklasnoj samoupravnoj zajednici slobodnih proizvođača morati da slabe i postepeno da nestaju svi oblici političkog monopola u sistemu vlasti, odnosno upravljanja društvom.

Naše društvo, pri tome, treba da se čuva opasnosti da se takve idejne i teorijske pretpostavke daljih kretanja ili pojedina praktična rešenja ne pretvaraju u dogme. Zato živa samoupravna praksa mora biti slobodan i samostalan činilac u proveravanju i korigovanju tih idejnih i teorijskih pretpostavki. Naše društvo treba da se dosledno pridržava onog stava iz Programa Saveza komunista Jugoslavije u kome je rečeno: »Ništa što je stvoreno ne sme za nas biti toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije.«

V. SADRŽINA I KARAKTER SLOBODA I PRAVA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

1. *Samoupravna demokratija bitno proširuje područje čovekove slobode i ljudska prava*

Socijalizam otvara i mora da otvori perspektive neuporedivo širih demokratskih prava i ljudskih sloboda nego što ih je ikada uspostavio buržoaski parlamentarni sistem. Ne negirajući značaj klasičnih, tradicionalnih građanskih sloboda i prava, naše društvo učinilo je ogroman korak napred u odnosu na ta prava time što je bitno ojačalo društveni položaj radnog čoveka, to jest ogromne većine ljudi u društvu, posebno u procesu društvene reprodukcije i u upravljanju čoveka svojim životom i svojom sudbinom. Jer, uz klasične slobode i prava, samoupravna demokratija socijalizma uspostavlja i obezbeđuje pre svega slobodu čoveka da u najvećoj mogućoj meri on sam — u uslovima i odnosima uzajamne zavisnosti, međusobne demokratske odgovornosti, solidarnosti i ravnopravnosti sa drugim ljudima — upravlja svojim interesima, što u suštini i jeste istinska ljudska sloboda.

Već sada su sa socijalističkim samoupravljanjem radni ljudi u Jugoslaviji stekli neuporedivo šira demokratska prava i ljudske slobode od onih koja sadrži pojam građanskih prava i sloboda u društvu klasične građanske demokratije. Pravo čoveka da u odgovarajućim samoupravnim oblicima demokratske integracije upravlja sam sobom i da neposredno utiče na sve oblike odlučivanja o sopstvenim interesima više ne može da podnese sistem političkog monopola na upravljanje društvom u klasičnim oblicima višepartijskog ili jednopartijskog sistema, odnosno ne može da podnese takav politički sistem koji se zasniva na apstraktnom političkom građaninu. Takav samoupravni društveni položaj čoveka i takvo njegovo pravo mogu da se ostvaruju samo u političkom sistemu koji se zasniva na konkretnom radnom čoveku, to jest na čoveku koji sam — ali u demokratskoj odgovornosti prema jednakim pravima drugih — treba da odlučuje o svojim interesima u odgovarajućim oblicima samoupravne neposredne demokratije.

Socijalistička samoupravna demokratija, dovedena do svog punog izražaja, isključuje slobodu eksploatacije čoveka od strane čoveka i druge oblike ekonomskog i političkog monopola, a obezbeđuje: slobodu radnog čoveka da raspolaže uslovima, sred-

stvima i plodovima svog ličnog i udruženog rada; slobodu čoveka da sam upravlja svojim interesima; slobodu neposredne razmene rada; slobodu samoupravnog odlučivanja u mesnoj zajednici i komuni o svim pitanjima od životnog interesa radnih ljudi i građana u mestu stanovanja; slobodu izbora delegata iz svoje samoupravne zajednice za sve skupštine i druga delegatska tela i organe samoupravljanja; slobodu ispoljavanja nacionalne individualnosti i svesti ljudi i mogućnost da se interesi naroda i narodnosti Jugoslavije u potpunosti samoupravno izraze; slobodu ravnopravnog i demokratskog društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja svih subjekata u društvu itd. A sve to znači da socijalistička samoupravna demokratija proširuje i mora da proširuje područje čovekove slobode na sva područja društvenog samoupravljanja. Jer, ako samoupravljači ne bi mogli demokratski da odlučuju o svojim interesima, oni ne bi ni bili samoupravljači.

Sva demokratska prava i slobode čoveka, uključujući demokratska prava njegove zajednice samoupravnih interesa i njegovih društvenih organizacija, naš Ustav zajemčuje svim građanima koji su spremni da se pridržavaju »pravila igre« socijalističke samoupravne demokratije. U tom smislu prvenstveni cilj našeg samoupravnog društva jeste da u celokupnom našem sistemu i u svim našim samoupravnim i društvenim organima i institucijama obezbedi odgovarajuće uslove i uspostavi što šire mogućnosti za demokratsku stvaralačku borbu mišljenja sa pozicija socijalizma i socijalističkog samoupravljanja; za organizovane oblike demokratskog odlučivanja najširih masa kako u pogledu utvrđivanja društvene politike, tako i u pogledu izbora ljudi za odgovorne društvene funkcije; za slobodno i demokratsko raščišćavanje alternativa u svakodnevnom odlučivanju, kao i za slobodno stvaralačko raščišćavanje idejnih i naučnih problema koji se odnose na dalji razvoj našeg socijalističkog samoupravnog društva i socijalizma uopšte; za društvenu kritiku kojoj nije cilj borba uskih grupa za vlast, nego progres socijalizma i uspostavljanje i obezbeđivanje vodećeg položaja radnog čoveka u sistemu socijalističkog samoupravljanja; za štampu koja će slobodno izražavati sve te procese, ali koja će biti oruđe samoupravne demokratije, a ne političke borbe za vlast itd.

Ali, samim ustavnim odredbama nije automatski obezbeđeno ostvarivanje tih prava u praksi. Tek izgradnjom celovitog političkog sistema na bazi samoupravljanja, to jest izgradnjom adekvatnih demokratskih sredstava, oblika i metoda razvijanja i ostvarivanja

tih prava, kao i snažnih mehanizama za njihovu zaštitu, naše društvo se može sa relativno najmanje smetnji razvijati prema postavljenom cilju. Upravo to i jeste u ovom trenutku najvažniji zadatak jugoslovenskog društva u oblasti razvoja samoupravne demokratije.

Karakter samoupravne pluralističke demokratije određuje i karakter demokratskih prava. Drugim rečima, promenom karaktera proizvodnih odnosa i klasne vlasti i izrastanjem političkog sistema iz samoupravnog položaja čoveka menja se i karakter demokratskih prava. Zato određena demokratska prava iz arsenala građanske demokratije jednostavno ne mogu da imaju istu ulogu i značaj u sistemu socijalističkog samoupravljanja. Jer neko *demokratsko pravo iz parlamentarnog sistema* može postati u uslovima socijalističkog samoupravljanja, u stvari, *oblik obespravljenja samoupravljača*. Ako treba da postoji sloboda radnika kao samoupravljača, onda ne može da bude slobode za eksploataciju čoveka od strane čoveka. Ako treba da postoji sloboda samoupravnih subjekata da neposredno izražavaju i ostvaruju svoje interese i da na toj osnovi izgrađuju celokupan politički sistem državne vlasti, onda ne može da bude slobode za stvaranje monopola političkih partija u raspolaganju državnom vlašću. Ako treba da postoji i razvija se sistem demokratije koji odgovara proizvodnim i društvenim odnosima socijalističkog samoupravljanja, onda ne može da bude slobode za uspostavljanje političkog sistema koji je u suprotnosti sa tim odnosima.

Demokratska prava u sistemu samoupravne demokratije su način izražavanja slobode samoupravljača da odlučuju bilo ličnim izjašnjavanjem bilo kroz delegatski sistem. Na taj način samoupravljači neposredno učestvuju, odnosno mogu da učestvuju u odlučivanju o bitnim pitanjima sopstvenih interesa i o bitnim i za njih značajnim pitanjima od opšteg društvenog interesa. Međutim, ni u uslovima samoupravne neposredne demokratije radni čovek i građanin — isto kao ni u sistemu stranačkog političkog pluralizma — ne odlučuje uvek ličnim izjašnjavanjem, nego preko svojih opunomoćenika, to jest delegacija i delegata. Ali, tu postoje bitne razlike.

Prvo, građanin u sistemu stranačkog političkog pluralizma izuzetno retko može lično da se izjašnjava o donošenju određene konkretne odluke, odnosno o toj samoj odluci, nego samo o izboru određenog kandidata koji treba da ga predstavlja. Pa čak ni tog

kandidata, po pravilu, ne postavlja on, nego odlučujući vrh partije ili je bar uticaj tog vrha odlučujući. Prema tome, i sam izbor partijskog kandidata je, u stvari, potvrda *tudeg* izbora, pa se zbog toga može reći da je i samo biračko pravo u parlamentarnom sistemu oblik političkog otuđenja građanina. Upravo taj jedini akt aktivnog angažovanja građanina u poslovima upravljanja društvom, to jest izborni akt, definitivno odvaja onoga koji je putem biračkog glasa dao generalno ovlašćenje svome kandidatu ne samo od celokupnog sistema upravljanja društvom, nego i od samog tog opunomoćenika. Posle toga građanin može da utiče na odlučivanje samo kao grupa za pritisak, sa vrlo malim mogućnostima stvarnog uticaja pri donošenju odluka.

Za razliku od takvog položaja radnog čoveka i građanina u građanskom društvu, u sistemu samoupravnog pluralizma postoji relativno široka oblast gde se ličnim izjašnjavanjem radnika, odnosno građana donose odluke o određenim pitanjima od interesa za njih. Osim toga, u delegatskom sistemu samoupravne demokratije izborni akt je samo prvi — i to ne najvažniji — akt, dok je opredeljivanje konkretnih i diferenciranih opunomoćenja koja u vezi sa konkretnim odlukama samoupravnih i društvenih organa donosi biračko telo putem odgovarajuće komunikacije sa svojom delegacijom, u stvari, mnogo značajniji akt afirmisanja pojedinca ili pojedinačne zajednice interesa u društvenom odlučivanju. A taj sistem konkretnih opunomoćenja povezuje se i ujedno integriše od nivoa do nivoa celokupnog delegatskog sistema. Takav sistem omogućuje da uticaj birača i njihovih zajednica interesa bude ne samo neposredan i stalan, nego i kvalifikovan, zasnovan na svesnom i aktivnom ulaženju pojedinca ili njegovih zajednica interesa u probleme društvenog odlučivanja na svim područjima društvenog života, naravno, pod uslovom da samoupravljajući obezbede sebi sve neophodne informacije, kao i stručne i naučne podatke koji su im potrebni za odlučivanje. Stoga samoupravnim sistemu nisu potrebni klasični parlamentarni poslanici kao ekspozenti političkih partija, nego delegacija i delegati samoupravnih zajednica u demokratskim delegatskim skupštinama i drugim delegatskim telima, koji se — pod određenim uslovima — mogu i menjati u zavisnosti od karaktera pitanja koje je na dnevnom redu.

Ako čovek ima pravo i slobodu da u okviru svojih demokratskih samoupravnih zajednica i kroz delegatski sistem koji izrasta iz tih zajednica neposredno odlučuje o ostvarivanju svojih i zajednič-

kih interesa i o opštim društvenim poslovima, onda demokratska svakih nekoliko godina glasa za nekog kandidata koji će posle — prava građanina ne mogu da budu svedena na pravo da građanin u okviru višepartijskog političkog monopola — umesto njega da odlučuje o njegovim interesima i o opštim društvenim poslovima. Pravo građanina u sistemu stranačkog političkog pluralizma po kome može da osniva političke partije veoma je uska i ograničena sloboda za ogromnu većinu radnih ljudi i građana, bez obzira na to što je ona povezana i sa određenim sekundarnim elementima tog prava u vidu slobode misli, govora, zbora i slično.

Uprkos svim tim pravima i slobodama u sistemu političkog pluralizma, realna prava i domet slobode čoveka u tom sistemu svode se samo na mogućnost da se građanin opredeljuje za određenu političku partiju i da bira njenog kandidata. A kad to čini, on se istovremeno lišava, odnosno sam taj odnos ga lišava one istinske ljudske slobode koja mu omogućuje da neposredno sam i samoupravno udružen sa drugim radnim ljudima demokratski odlučuje o uslovima, sredstvima i plodovima svog rada i stvaranja i o svim drugim interesima koji se odnose na njegov život i rad. Upravo to demokratsko političko pravo u sistemu političkog pluralizma postaje način i sredstvo ograničavanja onih prava i sloboda radnih ljudi, to jest ogromne većine naroda, koja su najbitnija za slobodan rad i život čoveka. To je i razumljivo jer upravo nepostojanje, ograničavanje i ukidanje tih prava jeste uslov i sredstvo obezbeđivanja faktičke slobode za relativno veoma tanke stvarno vladajuće društvene slojeve koji u svojim rukama drže kapital, a time i stvarnu klasnu i političku vlast u društvu, to jest slobode za snage stvarne vanparlamentarne klasne vlasti, za političke snage koje konkurišu za politički monopol u centralizovanom sistemu državne vlasti i za jedan deo intelektualne »elite« koja je na jedan ili drugi način povezana sa tim snagama.

Ako iz tog ugla posmatramo ostvarivanje građanskih prava i sloboda u parlamentarnom sistemu, pogotovo tada postaje jasno da taj sistem i dalje veoma snažno ograničava istinsku slobodu za ogromnu većinu ljudi i da ostaje oblik njihovog potčinjavanja vlasti vladajuće klase. Upravo karakter i oblici demokratskih prava i ljudskih sloboda u parlamentarnom sistemu čine ta prava sredstvom održavanja klasnog sistema i radikalnog sužavanja mogućnosti eksploatisanih i potčinjenih klasa da se bore za svoje oslobođenje.

Drugo, u sistemu političkog pluralizma građanskog društva građanin putem izbora generalno ovlašćuje svog poslanika za odlučivanje o svim pitanjima njegovih i društvenih interesa koja su u nadležnosti parlamenta, dok radnik-samoupravljač i građanin u sistemu samoupravnog pluralizma konkretno ovlašćuje svoje delegacije, odnosno delegate-opunomoćenike da se dogovaraju o donošenju određenih odluka sa područja njegovih parcijalnih i zajedničkih, odnosno društvenih interesa. Ali, pri tome je taj delegat-opunomoćenik stalno odgovoran onome koji ga je izabrao, to jest delegirao. Delegat nije više »političar opšteg tipa« kao što su, uglavnom, poslanici u sistemu političkog pluralizma građanskog društva, nego je, u stvari, izvršilac one kolektivne funkcije koja pripada samoupravnim subjektima, odnosno zajednicama samoupravnih interesa. On u tome ima, odnosno treba da ima određenu samostalnost koja je neophodna da bi se mogao demokratski dogovarati i slobodno glasati, vodeći računa i o zajedničkim, odnosno društvenim, a ne samo o parcijalnim interesima. U tom smislu ne utiče samo samoupravni kolektiv na svoje delegate, nego i opšte stanje društvene svesti utiče na delegate, kao i delegati na kolektiv. Ali ipak, politička odgovornost delegacije i delegata je takva da im izborni kolektiv na svakom pojedinom pitanju koje je na dnevnom redu može da izrazi nepoverenje ako se ne složi sa postupcima delegacije, odnosno delegata.

Treće, nadležnosti parlamenta u građanskom društvu su bitno ograničene jer najveći deo društvene vlasti vrše vanparlamentarne snage, dok naš delegatski sistem, načelno, isključuje postojanje makakvih vansomoupravnih i vanskupštinskih snaga vlasti, bilo u oblasti političkog sistema bilo u oblasti društveno-ekonomskih, odnosno proizvodnih odnosa. To ne znači da se i u našem društvu u samoj praksi ne pojavljuju razni, kako obično kažemo, otuđeni centri ekonomske i političke moći, ali ih sam sistem isključuje i sve više ograničava i potiskuje. U daljem razvitku našeg političkog sistema borbi protiv takvih tendencija treba posvetiti još veću pažnju.

U uslovima samoupravljanja mnogo značajniju ulogu od klasičnog »opšteg prava glasa« ima demokratsko pravo glasa u raznovrsnim samoupravnim organizacijama i zajednicama gde se odlučuje o konkretnim interesima radnih ljudi, odnosno građana. Pri tome se to pravo ne svodi samo na pravo demokratskog izbora delegacija i delegata, nego i na rešavanje konkretnih pitanja koja su

na dnevnom redu društva, a samim tim i tih zajednica i njihovih delegacija. Pošto je upravo takav samoupravni položaj čoveka jemstvo njegove slobode u društvu, jasno je da su samoupravljači i u takozvanim opštim izborima iz kojih izrasta struktura delegatskih tela zainteresovani da delegaciju ili delegata koji će ih predstavljati u organima samoupravnog i političkog, odnosno državnog odlučivanja biraju iz svoje samoupravne organizacije i zajednice, a ne kao kandidate političkih partija koje su otuđene od neposrednih interesa čoveka. Iz toga proizlazi da skupštine društveno-političkih zajednica, koje treba da donose političke odluke, moraju da budu formirane na osnovi opštih *samoupravnih* izbora, a ne opštih *političkih* izbora.

U socijalističkom samoupravnom društvu većina interesa i problema upravljanja društvom ne politizira se kao u uslovima stranačkog političkog pluralizma, i to iz prostog razloga što je rešavanje tih problema stvar samih samoupravljača. Dakako, i u samoupravnom odlučivanju neprekidno se javljaju alternative koje dovode do razlika u mišljenjima i zahtevaju postojanje široke demokratske slobode u borbi mišljenja i u sučeljavanju tih alternativa, kao i u demokratskom odlučivanju o njima putem većine. Ali, u samoupravnoj demokratiji te alternative ne nameću nužno i političku podelu među ljudima, nego se postavljaju kao pitanje konkretnog odnosa čoveka prema stvarima, to jest prema rešavanju određenog problema koji se izražava u svom autentičnom, a ne u politiziranom obliku. Pa i onda kada se pojedini društveni problemi javljaju u opštem političkom vidu, prema njima se samoupravljač opredeljuje u skladu sa svojim samoupravnim interesima, a ne prema nekim opštim političkim diferencijacijama.

U vezi sa tim da napravim jednu uprošćenu analogiju sa parlamentarnim sistemom. U socijalističkom samoupravnom društvu se većina i manjina — odnosno, ako mogu tako da kažem, vladajuća partija i opozicija — ne stvaraju na generalnom političkom planu u borbi za političku vlast, nego u odnosu na rešavanje konkretnih pitanja povezanih sa parcijalnim i opštim društvenim, neposrednim i dugoročnim interesima čoveka i društva. Naime, ako bi se u samoupravnim organima odlučivalo na osnovi različite partijske političke podele ljudi ili na osnovi političke dominacije jednopartijskog sistema, onda samoupravljanja više ne bi ni bilo. Jer, čim bi samoupravni organi postali privesak političkih partija u

borbi za političku vlast, oni bi se, u stvari, odrekli svojih samoupravnih i demokratskih prava.

Celokupan naš politički i državni sistem izrasta iz samoupravljanja i predstavlja određen spoj novih funkcija koje samostalno vrše organi samoupravljanja u svom domenu sa određenim klasičnim funkcijama države, koje su svedene na bitno uže područje nego u parlamentarnom sistemu centralizovane državne vlasti. Stoga je jasno da i naš državni sistem kao celina mora biti izgrađivan na istim demokratskim osnovama koje zahteva sam sistem samoupravne demokratije. To znači da politički sistem socijalističke države ne može biti izgrađivan na političkom monopolu političkih snaga otuđenih od samoupravljača, nego na vodećoj i odlučujućoj društvenoj ulozi samoupravljača i njihovih samoupravnih zajednica, odnosno njihovih delegacija i delegata.

Razume se, i u odlučivanju državnih organa alternative treba slobodno da se izražavaju i demokratski razrešavaju. Ali ni ovde, kao ni u organima samoupravljanja, sloboda alternativa i borba mišljenja i oblik konačnog odlučivanja nikako nisu razlog za opštu političku podelu društva koja bi dovela do nekakvog višepartijskog sistema. Naprotiv, sloboda alternativa i borba mišljenja jesu i treba da budu put i način koji omogućuje samoupravljačima da neposredno učestvuju u rešavanju konkretnih društvenih pitanja putem sistema samoupravne neposredne demokratije, to jest putem delegatskog sistema kao nosioca demokratskog političkog sistema socijalističke države.

Kao što je već rečeno, samoupravljači ne mogu uvek odlučivati ličnim izjašnjavanjem, pa se zato naše društvo i odlučilo za sistem demokratski izabranih delegacija samoupravnih zajednica koje ravnopravno učestvuju u demokratskom odlučivanju na svim nivoima samoupravne integracije i na svim nivoima skupštinskog, odnosno političkog sistema države, i to putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora ili većinom glasova. Upravo zato naše društvo razvija veoma razgranat mehanizam samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u svim oblastima samoupravnih i društvenih interesa gde je takav način ostvarivanja tih interesa i međusobnih demokratskih odnosa realan. A gde takvo sporazumevanje i dogovaranje nije moguće, tamo delegati donose odluke načinom glasova u skupštinskim i drugim samoupravnim delegatskim telima. Na taj način delegatski, odnosno delegatsko-skupštinski sistem postaje okosnica i noseći stub celokupnog

demokratskog političkog sistema samoupravnog socijalističkog društva. On je s jedne strane, garantija demokratskih prava samoupravljača, odnosno radničke klase i svih radnih ljudi, koja obezbeđuju odlučujuću ulogu njihovih interesa i potreba u društvu, a, s druge strane, on je faktor demokratskog integrisanja samoupravnih interesa i razrešivanja konflikata među tim interesima. Isti samoupravljač koji neposredno ostvaruje svoje parcijalne interese isto tako neposredno učestvuje putem svoje delegacije u opredeljivanju zajedničkih, odnosno društvenih interesa.

Tim putem samoupravna demokratija uspostavlja uslove za daleko širu slobodu alternativa i borbu mišljenja nego što je to ikada uspostavio sistem političkog pluralizma, pri čemu se ta sloboda više ne ograničava samo na slobodu misli i izbora, nego se proširuje i na slobodu demokratskog odlučivanja u raznovrsnim zajednicama samoupravnih interesa i na svim nivoima delegatskog sistema.

I teorija i praksa jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva uvek su polazile od toga da socijalizam, a posebno samoupravni socijalistički društveni sistem, ne bi bio to za šta se deklarise ako u njegovoj osnovi ne bi stajali interesi i potrebe ljudi kao slobodnih stvaralačkih ličnosti koje su oslobođene eksploatacije i potčinjenosti političkom i tehnobirokratskom monopolu. Zato ni karakter određenih demokratskih prava i sloboda u samoupravnom socijalističkom društvu ne može biti isti kao u društvu u kome se štiti sloboda eksploatacije i političkog, odnosno tehnobirokratskog monopola.

Demokratski sistem socijalističkog samoupravljanja — u poređenju sa građanskom demokratijom epohe kapitalizma — bitno povećava domet demokratskih prava i ljudskih sloboda upravo time što menja njihov karakter. Ta prava i slobode više ne mogu biti upotrebljeni za održavanje sistema klasne eksploatacije, a time političkog potčinjavanja većine vladavini manjine, nego postaju oruđe oslobođenog radnog čoveka, to jest ogromne većine naroda za odbranu od svakog oblika eksploatacije i političkog potčinjavanja. Naš radni čovek i građanin kao samoupravljač ima i pravo i obavezu da neposredno učestvuje u demokratskom upravljanju celokupnim procesom društvene reprodukcije, koja je u građanskoj demokratiji isključivo domen sopstvenika kapitala, tehnobirokratskog monopola i državnog aparata. I upravo kao nosilac celog kompleksa samoupravnih interesa radni čovek je istovremeno — kroz delegatski sistem — i neposredni stvaralac, učesnik i faktor

demokratskog odlučivanja u sistemu državne vlasti. Na taj način sama ta vlast postaje instrument demokratskog sistema socijalističkog samoupravnog pluralizma, a u budućnosti će se sve više razvijati kao jedna od njegovih javnih službi.

2. *Socijalističko samoupravljanje — osnova i izvor novih sloboda i prava čoveka*

Osnova svih sloboda i prava radnih ljudi i građana u našem socijalističkom društvu je *pravo na samoupravljanje*. To je novo i neposredno demokratsko socijalističko pravo koje je moguće jedino u uslovima društvene svojine sredstava za proizvodnju i vladajućeg položaja radničke klase u društvu. Ono je neprikosnovo i neotuđivo i kao takvo pripada svim radnim ljudima i građanima. Njegovu suštinu čini odlučivanje o ličnim, zajedničkim i opštim društvenim interesima, a ostvaruje se u svim osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama i u svim drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, u društveno-političkim zajednicama, kao i u svim drugim oblicima samoupravnog udruživanja i međusobnog povezivanja radnih ljudi i građana. Time čovek postaje subjekt i nosilac svih društvenih odnosa i od takvog njegovog položaja i uloge u društvu polazi cca naš društveno-ekonomski i politički sistem.

Socijalističko samoupravljanje je u našim uslovima najdirektniji oblik i izraz borbe za slobodu radnog čoveka, za slobodu njegovog rada i stvaranja, za njegov odlučujući ekonomski i politički uticaj u društvu. Zato samoupravljanje kao društveni odnos i kao neotuđivo pravo svih radnih ljudi i građana neizbežno rada demokratiju, odnosno demokratska prava i slobode čoveka, isto kao što svaki monopol u upravljanju društvom rada, u većoj ili manjoj meri, otvoren ili prikriven politički apsolutizam.

Socijalističko samoupravljanje, to jest pravo na samoupravljanje je, nema sumnje, veliko pravo, ali istovremeno i velika odgovornost, jer u sistemu samoupravne demokratije svaki čovek mora da snosi punu odgovornost i za sudbinu drugog čoveka. Zato se u samoupravnom socijalističkom društvu slobode i prava čoveka i građanina ostvaruju samo u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanjem dužnosti i odgovornosti svakoga prema svima i svih

prema svakome, odnosno svako je dužan da poštuje slobode i prava drugih i odgovoran je za to.

Pravo rada društvenim sredstvima je ono novo i neotuđivo socijalističko samoupravno pravo svakog radnika u udruženom radu koje je osnova, polazna tačka i cilj samoupravljanja. Ono je garantija samoupravljanja i društvene svojine. I obrnuto, ono može da postoji samo na osnovi društvene svojine sredstava za proizvodnju i samoupravljanja. To je pre svega pravo radnika da slobodno i ravnopravno sa drugim radnicima u udruženom radu — u uslovima međusobne zavisnosti i uzajamne odgovornosti — upravlja svojim radom i uslovima i rezultatima svog rada. To pravo radnik automatski stiče čim stupi na rad.

Pravo rada društvenim sredstvima nije identično sa klasičnim pojmom prava na rad. Pravo rada društvenim sredstvima, u stvari, opredeljuje celokupan društveni položaj čoveka koji radi tim sredstvima, kao i međusobne odnose radnika i radnih ljudi u udruženom radu. Ono predstavlja kompleks načela koja opredeljuju društvenu svojinu, to jest položaj čoveka i međusobne odnose ljudi u sistemu društvene svojine, a samim tim ono je osnova i izvor celog niza drugih neotuđivih ekonomskih, materijalnih i demokratskih prava, obaveza i odgovornosti radnog čoveka u udruženom radu i u društvu uopšte. A taj kompleks načela kroz koja se izražava pravo rada društvenim sredstvima praktično znači da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada zajednički i ravnopravno, u odnosima međusobne zavisnosti, uzajamne odgovornosti i solidarnosti:

— svojim radom učestvuju u procesu rada i proizvodnje i izvršavaju svoje radne obaveze, pri čemu su lično i uzajamno odgovorni za njihovo izvršavanje;

— demokratski i ravnopravno upravljaju radom i poslovanjem organizacije udruženog rada i sredstvima društvene reprodukcije i ureduju međusobne odnose u radu;

— odlučuju o svim oblicima udruživanja i povezivanja svog rada i sredstava i o celokupnom dohotku koji stiču zajedničkim radom, u skladu sa doprinosom ostvarivanju tog dohotka;

— raspoređuju — u skladu sa osnovima i merilima dogovorenim na samoupravnoj osnovi — čist dohodak za ličnu, zajedničku i opštu potrošnju, za proširenje materijalne osnove rada i za rezerve, pri čemu su samostalni u raspolaganju dohotkom u pogledu određivanja nivoa lične i zajedničke potrošnje, ali su istovremeno

odgovorni prema svim drugim radnicima u udruženom radu u pogledu utvrđivanja što ujednačenijih merila za takvu raspodelu;

— odlučuju o raspodeli sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju, u skladu sa osnovima i merilima za utvrđivanje doprinosa koji svojim tekućim i minulim radom daju ostvarivanju dohotka, pri čemu ta merila utvrđuju na samoupravnoj osnovi sa radnicima drugih organizacija udruženog rada;

— stiču lični dohodak prema rezultatima svog rada, to jest prema ličnom doprinosu koji su svojim tekućim i minulim radom dali povećanju dohotka osnovne organizacije udruženog rada.

Pravo na samoupravljanje i pravo rada društvenim sredstvima radnici u udruženom radu ostvaruju nizom konkretnih prava, obaveza i odgovornosti, posebno u pogledu korišćenja, upravljanja i raspolaganja društvenim sredstvima i dohotkom, kao što su pravo i dužnost radnika da samoupravno organizuju udruženi rad, to jest da pod uslovima utvrđenim zakonom organizuju osnovnu organizaciju udruženog rada, da odlučuju o udruživanju u radnu i složenu organizaciju udruženog rada i u druge oblike udruživanja, pravo da izdvoje osnovnu organizaciju iz sastava radne organizacije i druga prava.

Sva ta prava, obaveze i odgovornosti čine kompleks konkretnih i neotuđivih društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih prava radnika. Ona opredeljuju položaj i ulogu radnika kao stvarnog subjekta u udruženom radu, kao i njegov položaj u društvu uopšte. Ceo taj kompleks prava, obaveza i odgovornosti radnika direktno proizlazi iz prava na samoupravljanje, odnosno iz prava rada društvenim sredstvima.

Ovde bih podsetio samo na neke *oblike i način ostvarivanja tih prava*, što takođe bitno doprinosi takvom samoupravnom i društvenom položaju i ulozi radnika, jer prava sama za sebe, ma kako bila formulisana — ako nisu obezbeđena sredstva, putevi i način njihovog ostvarivanja — bitno ne menjaju položaj čoveka u društvenim odnosima.

Na primer, u *osnovnoj organizaciji udruženog rada* niko drugi osim radnika ne može da odlučuje o njihovom radu i o rezultatima njihovog rada, to jest o dohotku. A pravo radnika da odlučuje o dohotku osnovne organizacije udruženog rada — koje je ograničeno jedino istim takvim pravom drugih radnika u udruženom radu — jedan je od osnovnih oblika ostvarivanja prava na samoupravljanje, odnosno prava rada društvenim sredstvima.

Vezivanjem društveno-ekonomskog položaja radnika u udruženom radu za njegov podružljeni minuli rad postepeno se prevladavaju ostaci kapital-odnosa i mentalitet najamnog radnika, a istovremeno materijalno motivišu radnici da domaćinski upravljaju i raspolazu društvenim kapitalom, odnosno da uspešno gospodare celokupnim procesom društvene reprodukcije. Tek kad radnik najneposrednije upravlja i raspolaze minulim radom, odnosno društvenim kapitalom, kao i rezultatima njegovog dohodovnog reprodukovanja, on stvarno prestaje da bude najamni radnik. Ustavnim i zakonskim garantovanjem prava radnika po osnovu njihovog podružljenog minulog rada naše društvo dalje proširuje dimenzije stvarne slobode radnika i radnih ljudi u materijalnim odnosima društva.

Ili, o pitanjima kao što su udruživanje radnika u osnovnu, radnu i složenu organizaciju ili udruživanje u poslovnu zajednicu, zatim o statutima tih organizacija, o osnovama plana osnovne organizacije, o osnovima i merilima raspodele sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju radnika, kao i o drugim pitanjima utvrđenim samoupravnim sporazumom i statutom osnovne organizacije — radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada odlučuju referendumom. Zakonom o udruženom radu utvrđeni su i drugi oblici ličnog izjašnjavanja radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, kao što su zborovi radnika, potpisivanje, odnosno davanje posebnih izjava u pismenom obliku i drugi oblici ličnog izjašnjavanja.

Naravno, radnici ne ostvaruju svoje interese samo u osnovnoj organizaciji kao osnovnom obliku udruženog rada, nego i u svim drugim oblicima samoupravno organizovanog udruženog rada, kao i u samoupravnim interesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u svim društveno-političkim zajednicama. O tim svojim interesima radni ljudi samoupravljajući odlučuju putem delegacija i delegata, a ne ličnim izjašnjavanjem. Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada zajednički, ravnopravno i međusobno odgovorno utvrđuju stavove o radu delegata i daju im smernice u pogledu njihovog izjašnjavanja o pitanjima o kojima radnički savet osnovne, radne ili složene organizacije udruženog rada donosi odluke.

Delegat u radničkom savetu osnovne organizacije udruženog rada obavezan je da o pitanjima o kojima odlučuje radnički savet izloži stavove radnika koji su ga izabrali, da sa drugim delegatima usaglašava stavove, da obaveštava radnike o svom radu u radnič-

kom savetu i o radu radničkog saveta itd. Delegat u radničkom savetu osnovne organizacije udruženog rada neposredno je odgovoran radnicima te osnovne organizacije i dužan je da radi po smernicama radnika koji su ga izabrali.

Odlučivanje putem delegata u radničkom savetu radne ili složene organizacije udruženog rada, kao i u drugim oblicima udruživanja rada, takođe je ne samo pod neposrednim uticajem i kontrolom radnika osnovnih organizacija nego direktno zavisi od stava koji su o određenim pitanjima zauzeli radnici, odnosno radnički savet osnovne organizacije. Tako, na primer, kad se u radničkom savetu radne ili složene organizacije udruženog rada odlučuje o pitanjima koja se odnose na materijalne obaveze osnovnih organizacija, delegat osnovne organizacije dužan je da se izjasni i da glasa u skladu sa stavom koji su zauzeli radnici osnovne organizacije u kojoj je izabran za delegata.

Prava, dužnosti i odgovornosti delegata u organima upravljanja u drugim oblicima udruživanja rada (u poslovnim zajednicama, bankama, zajednicama osiguranja itd.) i odnos delegata prema radnicima organizacije udruženog rada koja ih je izabrala isti su kao i delegata u radničkom savetu radne ili složene organizacije prema radnicima osnovne organizacije. Prema tome, nezavisno od toga o kojem obliku udruženog rada je reč, odluke se uvek donose ili ličnim izjašnjavanjem radnika ili u organima samoupravljanja sastavljenim od delegata neposredno izabраниh od radnika i opunomoćenih da odlučuju na osnovu stavova i u okviru smernica koje su sami radnici utvrdili.

U izvorno nova prava koja proizlaze iz socijalističkog samoupravljanja spadaju i prava radnih ljudi i građana u *delegatskom sistemu* koji prirodno izrasta iz samoupravno organizovanog udruženog rada i razvija se u celovit sistem samoupravnog i društvenog odlučivanja u svim oblicima samoupravnog organizovanja i povezivanja radnih ljudi i građana, kao i na svim nivoima društveno-političkih zajednica, to jest i u onim oblastima njihovih interesa u kojima je do sada odlučujuću ulogu imala država.

Kroz delegatski sistem obezbedena je neposredna veza radnog čoveka i građanina sa odlučivanjem u rukovodećim telima širih samoupravnih zajednica, kao i u skupštinama društveno-političkih zajednica. Putem svoje delegacije i delegata u skupštini radni čovek je u poziciji da učestvuje u pripremi i donošenju odluka koje se tiču njegovog neposrednog i dugoročnog interesa. Upravo pravima u

delegatskom sistemu njemu je omogućeno da neposredno učestvuje u uređivanju odnosa u sferi koja je do sada u svim političkim sistemima bila od njega otuđena sila, to jest u sferi politike i vlasti. Takav položaj radnog čoveka u političkom sistemu omogućen je dominantnom pozicijom udruženog rada i punom afirmacijom vladajuće uloge radničke klase u društvu. Odlučivanjem u skupštini, posebno putem delegata u veću udruženog rada, radnik odlučuje i o onom delu dohotka koji se izdvaja za zajedničku i opštu potrošnju, čime je zaokružena njegova kontrola nad raspolaganjem celokupnim dohotkom.

To gospodarenje radnika svim vidovima rezultata njegovog rada obezbedeno je i kroz *samoupravne interesne zajednice*. Jer izraz prava na samoupravljanje i prava rada društvenim sredstvima je i pravo radnika iz materijalne proizvodnje da svoje lične i zajedničke potrebe i interese u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i u drugim društvenim delatnostima, kao delovima jedinstvenog procesa društvenog rada, obezbeđuju i ostvaruju slobodnom razmenom rada i udruživanjem svog rada sa radom radnika u organizacijama udruženog rada u tim delatnostima. Radni ljudi iz materijalne proizvodnje imaju pravo i dužnost da sa radnim ljudima iz društvenih delatnosti u samoupravnim interesnim zajednicama zajednički, neposredno, ravnopravno i međusobno odgovorno uređuju odnose u tim oblastima i tako solidarno i sporazumno ostvaruju zajedničke interese i zadovoljavaju svoje potrebe.

Sve odnose, prava, dužnosti i međusobne odgovornosti radnih ljudi i njihovih organizacija udruženog rada koje su članovi samoupravne interesne zajednice, uređuju sami radni ljudi samoupravnim sporazumevanjem i ravnopravnim odlučivanjem u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica sastavljenim od delegata korisnika usluga i delegata proizvođača usluga, s tim što prema delatnostima od posebnog društvenog značaja određena prava zadržava država.

U samoupravnim interesnim zajednicama radni ljudi — korisnici usluga i radni ljudi — proizvođači usluga dogovaraju se ravnopravno, to jest po načelu pariteta, bez međusobnog nadglasavanja, o zajedničkom planu razvoja određene društvene delatnosti u skladu sa potrebama udruženog rada i društva u celini i u skladu sa materijalnim mogućnostima. Oni se u okviru takvog plana dogovaraju kako o kvantumu sredstava, tako i o načinu njihovog prelivanja iz dohotka materijalne proizvodnje u dohodak određene

društvene delatnosti. U tom smislu skupštine samoupravnih interesnih zajednica predstavljaju prvenstveno sistem i mesto samostalnog i ravnopravnog, stalnog dogovaranja radnih ljudi, a ne parlament koji donosi odluke većinom glasova. Doduše, samo o određenim pitanjima, izuzetno, skupštine samoupravnih interesnih zajednica donose odluke i većinom glasova ili, pak, odluku donosi nadležni državni organ.

Odnosi u oblastima u kojima se osnivaju samoupravne interesne zajednice ostvaruju se, po pravilu, bez intervencije države, to jest bez mera prinude državnih organa, odnosno bez posredstva budžeta i drugih administrativno-fiskalnih mera, sem u slučajevima kada se u skupštini samoupravne interesne zajednice ne postigne sporazum o onim pitanjima koja su od bitnog značaja za normalno funkcionisanje određene društvene delatnosti. Ti izuzeci su Ustavom i zakonom jasno precizirani. Isključivanjem državne prinude u ovim oblastima društvenog rada i zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba ljudi društveni sistem socijalističkog samoupravljanja je ne samo oslobođen etatizma u obezbeđivanju finansijskih sredstava za funkcionisanje društvenih delatnosti, nego su time prava i slobode ljudi da samostalno i ravnopravno ureduju svoje odnose stvarno prošireni.

Značajnu ulogu u ostvarivanju samoupravnih i drugih demokratskih prava radnih ljudi i građana ima mesna zajednica i komuna, odnosno opština.

U *mesnoj zajednici* radni ljudi i građani — u saradnji i povezanosti sa radnim ljudima organizovanim u drugim osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama — odlučuju o ostvarivanju svojih zajedničkih interesa i o solidarnom zadovoljavanju ličnih i zajedničkih potreba u oblasti stanovanja, komunalnih delatnosti, dečje i socijalne zaštite, obrazovanja, kulture, fizičke kulture, zaštite potrošača, opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i u drugim oblastima svog života i rada. Na taj način mesna zajednica, kao specifična samoupravna interesna zajednica radnih ljudi i građana u mestu njihovog stanovanja, javlja se kao demokratski i samoupravni oblik ostvarivanja i zadovoljavanja celog kompleksa neposrednih interesa i potreba ljudi o kojima se oni neposredno, slobodno i ravnopravno dogovaraju, o kojima samostalno odlučuju i za koje prikupljaju materijalna sredstva, bilo samoupravnim sporazumevanjem bilo na osnovu zakona ili odluka opštine. Pri tome se mesna zajednica sve više javlja kao humana

ljudska zajednica, kao zajednica neposrednih ljudskih kontakata, koja — nasuprot tendencijama otudenosti i osamljenja karakterističnim za savremenu civilizaciju — treba sve više da postaje oblik humane ljudske integracije i solidarnog povezivanja i saradnje radnih ljudi i građana u mestu stanovanja.

Opština kao osnovna društveno-politička i samoupravna zajednica radnih ljudi i građana postala je u našem sistemu oblik i sredstvo stvarne demokratizacije u sferi društvenog i političkog odlučivanja. U procesu razvoja našeg samoupravnog sistema opština je uvek bila jedan od osnovnih oblika demokratskog organizovanja vlasti i neposrednog samoupravnog učešća radnih ljudi i građana u vršenju vlasti i u upravljanju drugim društvenim poslovima.

S obzirom na dostignuti stepen razvoja samoupravnih odnosa u našem društvu, sadržina, karakter i obim prava i dužnosti komune kao samoupravne i osnovne društveno-političke zajednice su Ustavom iz 1974. godine znatno prošireni. U stvari, sve funkcije vlasti i upravljanja društvenim poslovima ostvaruju se u opštini, osim onih funkcija i poslova koji po svojoj prirodi i sadržini predstavljaju zajednički interes svih radnih ljudi i građana jedne republike, odnosno pokrajine ili zajednički interes svih naroda i narodnosti Jugoslavije, pa se zbog toga, samo na osnovu Ustava, ostvaruju u republici, odnosno pokrajini ili u federaciji. Ali i u odlučivanju na nivou republike, odnosno pokrajine i federacije obezbeđen je kroz delegatski sistem uticaj i učešće radnih ljudi organizovanih u opštini.

Takvim mestom i ulogom komune u našem sistemu obezbeđeni su društveni i materijalni uslovi i stvorene široke mogućnosti za ostvarivanje samoupravnih prava radnih ljudi i građana u svim oblastima života i rada. Ustavom su radnim ljudima i građanima zagarantovana prava i dužnosti da u opštini stvaraju i obezbeđuju uslove za svoj život i rad, da usmeravaju društveni razvoj, da ostvaruju i uskladuju svoje interese, da zadovoljavaju zajedničke potrebe i da ostvaruju vlast i upravljanje drugim društvenim poslovima.

Sve svoje zajedničke interese i prava i dužnosti u opštini radni ljudi i građani ostvaruju odlučivanjem u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, drugim osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim organizacijama — putem

samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja i putem delegacija i delegata u opštinskoj skupštini, kao i u drugim delegatskim telima i organima samoupravljanja.

Dakako, praksa često zaostaja iza tako postavljenih ciljeva. Daljim razvijanjem demokratskih veza između svih samoupravnih subjekata u opštini, doslednim ostvarivanjem delegatskog sistema, posebno jačanjem uloge delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, treba postići da odlučivanje o opštim društvenim poslovima bude još snažnije u funkciji interesa radnih ljudi i građana i pod njihovim neposrednim uticajem. To je uslov da opština postane prava samoupravna zajednica, a ne da u njoj pretežno dolaze do izražaja njene funkcije vlasti, što dovodi do jačanja uticaja i uloge izvršnih organa i do smanjenja uticaja samoupravne baze.

Takvo mesto i prava radnog čoveka i građanina u osnovnoj organizaciji udruženog rada, u samoupravnim interesnim zajednicama, u mesnoj zajednici i u komuni izraz su i potvrda njegovog stvarnog društvenog i materijalnog položaja i uloge u odnosima udruženog rada. Otuda su pravo na samoupravljanje i pravo rada društvenim sredstvima bazična prava radnog čoveka i građanina, čije ostvarivanje obezbeđuje takvu slobodu čoveka da on postaje zaista slobodna stvaralačka ličnost i nosilac svih ličnih i zajedničkih, odnosno društvenih interesa.

Međutim, u praksi još uvek dolazi do zakidanja i ograničavanja tih i drugih prava radnog čoveka i građanina, i to u svim navedenim odnosima i na svim nivoima. Ta zakidanja prava nisu samo posledica takvih tendencija, kao što su birokratizam, tehnokratizam, upravljačka samovolja itd. — mada probijanje takvih tendencija igra značajnu ulogu — nego su i posledica institucionalne nedogradenosti sistema i nedovoljno izražene uloge organizovanih stvaralačkih socijalističkih snaga. Stoga u radu na daljoj izgradnji našeg političkog sistema treba pre svega uspostaviti snažnije odbrambene mehanizme protiv takvih deformacija, a, pored toga, treba institucionalno, pravno i politički dograditi sistem tih odnosa kako bi mogućnosti deformacija bile što više ograničene. Drugim rečima, samoupravljači i radni ljudi uopšte moraju dobiti snažniju društvenu podršku u ostvarivanju i odbrani svojih prava. To utoliko pre što ta bazična prava radnih ljudi i građana u samoupravnom sistemu opredeljuju ujedno i karakter prava i sloboda u

svim drugim oblastima društvenog života i društvenog položaja čoveka.

Samoupravna demokratija ne bi bila celovit sistem demokratskih odnosa bez odgovarajućeg rešavanja odnosa među narodima i narodnostima Jugoslavije. Samoupravljanje je i u ovoj sferi ona polazna tačka koja opredeljuje sadržinu i demokratski karakter jugoslovenske socijalističke zajednice naroda i narodnosti. Svoja suverena prava narodi i narodnosti Jugoslavije ostvaruju u *socijalističkim republikama* i u *socijalističkim autonomnim pokrajinama* u skladu sa svojim ustavnim pravima, a u *federaciji* samo kad je to — u njihovom zajedničkom interesu i na osnovu njihovog sporazuma — Ustavom SFRJ utvrđeno, s tim da taj ustav mora da potvrdi skupština svake republike. Na taj način i funkcije federacije, u stvari, postaju samo sastavni deo funkcija republika, a u određenom obimu i autonomnih pokrajina. To je i razumljivo jer socijalističko samoupravljanje ne podnosi unitarizam i ne stvara neke nove državne nacije ili uopšte neki novi tip nacije, nego donosi slobodu postojećim nacijama.

Prema tome, realnu sadržinu takvim odnosima utvrđenim Ustavom daje pre svega sistem samoupravljanja. Samim tim što je celokupan naš društveni i politički sistem graden na principu samoupravljanja i demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, republike i autonomne pokrajine, odnosno narodi i narodnosti, takođe se izražavaju kao samoupravni subjekti. Osim toga, pošto radni ljudi na osnovu svog prava rada društvenim sredstvima samostalno upravljaju i raspolazu sredstvima za proizvodnju i dohotkom u svojim samoupravnim organizacijama i zajednicama, republike i autonomne pokrajine su i ekonomski, odnosno materijalno slobodne i samostalne, osim u onoj meri u kojoj su dužne da poštuju uslove i odnose na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, što je u njihovom zajedničkom interesu.

Iz takvog sistema samoupravljanja izrasta i jedan novi sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite koji omogućuje narodima i narodnostima Jugoslavije da sistem samoupravnih i demokratskih međunacionalnih odnosa obezbeđuju kako od spoljne agresije, tako i od unutrašnjih neprijatelja socijalističkog samoupravljanja.

Naš samoupravni i politički sistem obezbeđuje narodima i narodnostima punu slobodu i samostalnost u uređivanju društvenih poslova. Tu se, u stvari, više i ne radi o nekoj klasičnoj federaciji ili

konfederaciji, nego o jednoj samoupravnoj zajednici naroda i narodnosti novog tipa koja se ne zasniva isključivo na podeli funkcija države, nego pre svega na karakteru zajedničkih interesa utvrđenih samoupravnim i demokratskim ustavnim sporazumom među republikama i autonomnim pokrajinama. Samoupravni sistem je na taj način dao sasvim novu demokratsku sadržinu i međunacionalnim odnosima.

Time što je u rezultatu uspostavljanja takvih samoupravnih i demokratskih odnosa među narodima i narodnostima Jugoslavije izgubio svaku osnovu strah od opasnosti nekog državnog centralizma i hegemonizma za slobodnu ekonomsku, političku i kulturnu afirmaciju naroda i narodnosti, stvorena je čvršća društvena i politička baza za njihovo jedinstvo nego što bi je mogao uspostaviti bilo kakav drugi politički sistem.

Tu bazu moramo učvršćivati i dalje razvijati i snažnije zaštititi od pritiska birokratskog centralizma, kako saveznog, tako i republičkog, pokrajinskog i opštinskog, kao i od svih drugih tendencija koje je mogu oslabiti. To utoliko pre što, i pored uspeha koji su postignuti, ipak ne možemo reći da naše društvo više nema problema u toj oblasti društvenog života. I na tom području se u praksi pojavljuju tendencije i shvatanja koja smo u samom sistemu međunacionalnih odnosa prevazišli, ali oni nisu prevaziđeni u zaostaloj svesti ljudi. Osim toga, ni sama institucionalna rešenja, organizacioni i drugi oblici i metodi međusobne saradnje, dogovaranja i usklađivanja nisu dovoljno razrađeni. Stoga u radu na daljoj izgradnji našeg političkog sistema treba razmotriti otvorene probleme i u toj oblasti društvenih odnosa.

Samoupravljanje kao osnovni društveni odnos i kao pravo i sloboda čoveka na kome izrasta naš sistem socijalističke samoupravne demokratije ima još jednu dimenziju koja je bitna za ostvarivanje i dalji razvoj našeg političkog sistema. Samoupravni položaj i prava radnih ljudi i građana u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama, drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i slobodno samoupravno udruživanje radnih ljudi i njihovih raznovrsnih zajednica interesa, ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije i slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina — sve je to okvir i granica za vršenje Ustavom utvrđenih funkcija državnih organa i za njihov rad. Samo u tim okvirima ostvaruju se i funkcije društveno-

političkih zajednica, odnosno funkcije onih organa koji vrše poslove državne vlasti.

Svi nosioci samoupravnih, državnih i drugih društvenih funkcija u vršenju tih funkcija nalaze se pod širokom *društvenom kontrolom*. Iako svi oblici i institucije te kontrole još ne funkcionišu sasvim u skladu sa načelima samoupravne demokratije socijalizma, oni su se, ipak, u praksi ostvarivanja samoupravnih demokratskih odnosa potvrdili kao nezamenljiva sredstva borbe protiv raznih vidova deformacija i pokušaja uzurpiranja samoupravnih prava radnih ljudi i građana. Zato je u daljoj izgradnji političkog sistema neophodno sve te oblike i institucije društvene kontrole na svim područjima društvenog života još potpunije i preciznije razraditi i učvrstiti njihovo mesto u sistemu, kao i predvideti i obezbediti sredstva, mehanizme i način njihovog nesmetanog funkcionisanja kako bi radni ljudi — samoupravljači i građani zaista u punoj meri mogli nesmetano da ostvaruju sva svoja samoupravna prava i kako bi, s druge strane, mogli uspešno i efikasno da se bore protiv onih koji ta prava zakidaju i ograničavaju ili na druge načine ometaju ostvarivanje tih prava.

Ostvarivanje svih tih i drugih bazičnih demokratskih prava samoupravnog radnog čoveka i građanina ne može se zamisliti bez političkog sistema koji štiti i *lična demokratska i ljudska prava i slobode čoveka i građanina*. Te slobode i prava utvrđeni su i garantovani samim sistemom, sem onih koji su osnova održavanja vladavine kapitala i koji su u suprotnosti sa bazičnim pravima i slobodama čoveka u socijalističkom samoupravnom društvu. Ali upravo zbog toga u našem sistemu socijalističke samoupravne demokratije te slobode i prava značajno se razlikuju od takvih sloboda i prava u sistemu političkog pluralizma građanskog društva, jer su izraz pre svega prava na samoupravljanje i prava rada društvenim sredstvima, kao i drugih samoupravnih prava, a ne samo prava na izbor političkih partija.

Lične slobode u našem sistemu prestaju da budu kategorija takvih opštih političkih prava koja omogućuju da se istovremeno prizna i sloboda eksploatacije i ugnjetavanja koja je stvarna i sloboda najamnog radnika koja je više ili manje fiktivna. Međutim, u sistemu socijalističkih samoupravnih odnosa demokratska prava i slobode čoveka sastoje se pre svega u pravu čoveka da slobodno radi i stvara i da upravlja društvom putem svojih delegata. A to isključuje svaki oblik slobode koja znači pravo eksploatacije čoveka

od strane čoveka ili pravo nametanja političkog monopola u sistemu vlasti ili pravo na ugnjetavanje naroda i narodnosti. Naravno, te lične slobode i prava nisu nekakva dopuna prava na samoupravljanje ili njegov dohodak, nego bitan uslov funkcionisanja samoupravljanja i sastavni deo celokupnog sistema sloboda i demokratskih prava u našem društvu. Zato je ostvarivanje i zaštita tih prava, odnosno njihova sve šira primena u praksi jedan od kardinalnih zadataka našeg političkog sistema.

Tako, na primer, našim Ustavom je — u skladu sa principom jednakosti i ravnopravnosti svih građana u njihovim pravima, slobodama i dužnostima — izričito zabranjen svaki vid diskriminacije ljudi po osnovu nacionalnosti, rase, pola, jezika, veroispovesti, stupnja obrazovanja ili društvenog položaja. A takva jednakost i ravnopravnost svih građana dobija svoju istinsku ljudsku vrednost pogotovo u uslovima samoupravne demokratije u kojoj svi ljudi imaju jednako pravo i mogućnost da samoupravno uređuju i kontrolišu uslove svog rada i života.

Naš ustavni sistem takođe garantuje lične slobode i prava koja se odnose na zaštitu telesnog integriteta i ljudske ličnosti, kao što su pravo na život, pravo čoveka na humani postupak pred državnim organima, sloboda kretanja i nastanjivanja, pravo na nepovredivost stana itd., to jest onaj skup prava i sloboda čoveka bez kojih se ne može zamisliti ni jedan politički sistem koji se može nazvati demokratskim. To isto važi i za ona lična prava i slobode koji su vezani pretežno za duhovnu i misaonu sferu čoveka, kao što su sloboda misli i opredeljenja, sloboda veroispovesti i sloboda naučnog i umetničkog stvaranja. Ostvarivanje tih prava i sloboda je uslov ne samo razvoja čoveka kao celovite ličnosti nego i bržeg razvoja našeg društva. Podršku sistema imaju i tradicionalne političke slobode, kao što su sloboda štampe i drugih vidova informisanja i javnog izražavanja, sloboda udruživanja, sloboda govora i javnog istupanja, sloboda zbora i drugih vidova javnog okupljanja. A upravo osnovna samoupravna prava, o kojima je napred bilo reči, čine da ta građanska prava i slobode u sistemu naše samoupravne demokratije dobijaju humaniji značaj.

Poseban značaj u našem socijalističkom samoupravnom društvu imaju i takva prava, kao što su pravo na obrazovanje, na stan, na zaštitu zdravlja, posebna zaštita boraca, vojnih invalida i članova porodica palih boraca, posebna društvena zaštita majke i deteta, pravo na pomoć građanima koji su nesposobni za rad a nemaju

sredstava za izdržavanje, pravo na slobodno odlučivanje o rađanju dece, posebna društvena zaštita porodice, pravo na ličnu, odnosno u određenim okvirima i privatnu svojinu, na nasleđivanje, na zdravu životnu sredinu itd.

Slobodno možemo reći da smo u odnosu na stepen materijalne razvijenosti našeg društva učinili mnogo u pogledu obezbeđivanja i ostvarivanja tih prava, odnosno znatno više nego materijalno mnogo bogatija država. Razume se, kao humana ljudska zajednica dužni smo u skladu sa materijalnim i opštim društvenim razvojem još brže unapređivati ta prava.

3. Sloboda veroispovesti

U vezi sa ostvarivanjem klasičnih demokratskih prava i ljudskih sloboda posebno bih rekao nešto više o slobodi veroispovesti i o položaju religije, vernika i crkve u demokratskom sistemu našeg društva.

Načelno, Savez komunista je još davno — u stvari, još u predratno vreme — zauzeo jasan stav o odnosu na to društveno pitanje. Savez komunista se uvek izjašnjavao za punu slobodu veroispovesti, a samim tim i crkve, polazeći od toga da je religijski ili ateistički pogled na svet privatna stvar čoveka i stvar njegove lične slobode. Kao marksisti svesni smo dalekih društveno-istorijskih izvora religije, a samim tim i potrebe da građanin kao vernik bude slobodan. Zato interes vernika da kao takav bude slobodan mora takode biti poštovan kao jedan od specifičnih interesa čoveka. Zato je naše društvo nastojalo i treba da nastoji da sloboda vernika bude poštovana, jer religija nije nikakva smetnja da se čovek-vernik ravnopravno uključuje u socijalistički život društva.

Međutim, konflikata sa crkvom je bilo, a ima ih i danas, i to naročito sa određenim krugovima katoličke crkve i nekih verskih sekti. Ti konflikti započinjali su i započinjaju tamo i tada kada je crkva bila korišćena za političke ciljeve i akcije koje su u vreme narodnooslobodilačkog rata bile uperene protiv narodnooslobodilačkog pokreta, a posle rata protiv socijalizma.

Crkva koja je oslobođena sprege sa antisocijalističkim i antisamoupravnim snagama može biti slobodna u našoj zemlji isto kao i svi drugi vidovi interesa našeg radnog čoveka, odnosno građanina. Na žalost, pojava takve sprege još uvek ima, jer se neki

delovi klera i danas povezuju sa antisocijalističkim političkim snagama i na taj način neizbežno dolaze u konflikt sa društvom.

Velika je zabluda ako neko misli da će se naše socijalističko društvo ipak pomiriti sa pokušajima zloupotrebe crkve za antisocijalističku političku akciju. Naše socijalističko društvo ne postavlja crkvi nikakve uslove za njenu slobodu, osim da ne dozvoli da bude pretvorena u sredstvo antisocijalističkih političkih snaga, to jest da poštuje ustavnost i zakonitost socijalističkog samoupravnog i demokratskog sistema. A taj uslov zaista treba poštovati, utoliko pre što u kapitalističkim zemljama to crkva bez protivljenja čini. Moglo bi se čak reći da crkva sama sebi određuje dimenzije svoje slobode u onoj meri u kojoj interese vernika kao vernika usklađuje sa svim drugim interesima samoupravnog socijalističkog društva.

Kad govorimo o tome, moramo imati u vidu da su se i u tom pogledu stvari znatno izmenile u toku posleratnog razvoja našeg društva. Područje konflikata sa crkvom znatno se suzilo i danas znatno manje uticaja u našem društvu imaju oni delovi klera koji su pupčauom vrpcom još uvek vezani sa klasnim i političkim sistemom stare Jugoslavije i njegovim suprotnostima. Za veliku većinu radnih ljudi-vernika socijalizam je postao stvar njihovog najdubljeg ubedenja, jer su potpuno svesni šta su socijalizam i socijalističko samoupravljanje doneli radnom čoveku. Promenile su se u tom pogledu mnoge stvari i u svetu. Crkva je postala svesna da više ne može prosto negirati egzistenciju socijalizma i živeti u zabludi da se točak istorije može okrenuti nazad. Sve to uticalo je na određena pozitivna prestrajavanja unutar crkve, a pogotovo u najširim masama vernika, što sve stvara mogućnosti za dalje ograničavanje i smanjivanje pomenutih konflikata.

Crkva je, u jugoslovenskom ustavnom sistemu, odvojena od države i škole. Verska nastava je slobodna, ali u okviru delatnosti crkve, a ne škole. Takva demokratska platforma za odnose crkve i društva dovoljno je široka da može pomenute konflikte da svodi na minimum i da stvori uslove za široko učešće radnih ljudi i građana-vernika, uključujući sveštenike, u upravljanju društvom, s tim da oni svoje verske interese usklađuju sa svim drugim društvenim interesima u delegatskom sistemu i posebno u Socijalističkom savezu radnog naroda. Ako je verski interes stvar lične slobode čoveka, a ne sredstvo političke diferencijacije u društvu, onda ne postoji nikakva potreba da se taj interes politizira i da kao takav postane oružje u borbi za političku vlast. Stoga se naše društvo i

dalje mora uporno boriti protiv svih pokušaja unošenja političkih sukoba i diferencijacija na osnovi vere, a pogotovo kada su takvi pokušaji direktno povezani sa političkom akcijom kontrarevolucionarnih snaga.

Takva opredeljenja treba da orijentišu naše društvo kako u pogledu utvrđivanja prava, sloboda i položaja vernika i crkve u političkom sistemu, tako i u pogledu utvrđivanja praktične politike u toj oblasti demokratskih odnosa.

4. O takozvanom ograničenju sloboda i prava u samoupravnoj demokratskoj praksi

Sloboda je u istoriji uvek bila sredstvo borbe čoveka za njegovo oslobođenje od svih prirodnih i društvenih sila. U tome čovek nikada nije mogao, a ni danas ne može, da se bori sam, nego samo zajedno sa drugim ljudima, udružen sa njima u radu i stvaralaštvu. Kao društveno biće čovek može da bude slobodan samo onoliko i u onoj meri u kojoj su slobodni i svi drugi ljudi, to jest u onoj meri u kojoj je slobodno društvo kao celina. U tom smislu neograničena sloboda ne može da postoji tamo gde postoji međusobna zavisnost ljudi. A sam karakter te međusobne zavisnosti ujedno određuje i opredeljuje i realne dimenzije slobode. Drugim rečima, slobode i prava čoveka i građanina u našem sistemu ograničeni su samo jednakim slobodama i pravima drugih ljudi i Ustavom utvrđenim interesima odbrane opstanka socijalističke društvene zajednice. Zato će sloboda čoveka i u »najidealnijem« demokratskom sistemu još uvek biti ograničena onoliko koliko bude ograničavala slobodu drugih ljudi upravo zbog te sopstvene slobode.

Ljudi se nisu opredeljivali za viši ili niži stepen demokratije samo većom ili manjom ljubavlju prema slobodi. Jer sloboda ne može po samoj prirodi stvari biti sama sebi cilj. Ona se uvek pretvara u oružje borbe za određene društvene ciljeve i interese. Isto tako, ni ograničavanje i ukidanje demokratskih sloboda nije, po pravilu, samo sebi cilj, nego oružje protiv onih koji napadaju postojeće stanje, bilo da se radi o odbrani reakcionarnih ili o odbrani revolucionarnih pozicija. Jer, ma koliko da su lepe reči u koje neko uvija pojmove demokratskih i ljudskih sloboda, ne može se pobeći od istine da je i demokratija politički sistem vlasti i da ta vlast izražava određenu klasnu i društveno-ekonomsku i političku

strukturu društva, kao i pravo na prinudu u ime odbrane takve vlasti.

Socijalističko društvo treba da bude dosledno usmereno ka cilju da ostvari jednake dimenzije slobode za sve ljude, imajući pri tome u vidu polazna načela i pravce, kao i mogućnosti i razvojne perspektive sistema socijalističke samoupravne demokracije. Međutim, mogućnosti našeg društva u tom pogledu još uvek su ograničene. Razlike između demokratske sadržine načela našeg političkog sistema socijalističke samoupravne demokracije i svakodnevne društvene prakse nastaju delom zbog objektivnih ograničenja tih mogućnosti koja nameće sadašnji istorijski trenutak — zbog odnosa snaga kako u unutrašnjem razvoju našeg društva, tako i u razvoju svetskih društvenih i političkih suprotnosti, što utiče na svest ljudi — a delom i zbog subjektivnih shvatanja, otpora i deformacija koje dolaze do izražaja u svakodnevnoj praksi.

Glavni uzrok savremenih ideoloških borbi oko ljudskih prava — ili bar jedan među najvažnijim — jeste ekonomski i politički imperijalizam novog tipa, a pre svega podeljenost sveta na blokove, utakmica blokova za održanje odgovarajućeg odnosa snaga, borba samih blokova i pojedinih velikih ili većih sila za uticaj na druge narode, borba za hegemoniju, za ekonomsku i političku dominaciju nad narodima itd. Ta borba za blokovsku podelu sveta i za podelu uticaja u pojedinim delovima sveta se u svojim konsekvencama izražava u borbi za, da tako kažem, dušu naroda i ljudi i za ideološko potiskivanje ljudi u neznanje i zablude; zatim u političkom kupovanju vlada, političkih grupa i pojedinaca — od političke prakse do nauke; u raznim oblicima nametanja sistema i ideologija; u prihvatanju svake vlade i svakog političkog sistema samo ako je u skladu sa hegemonističkim ciljevima jedne ili druge sile; u imperijalističkom nametanju ekonomske, političke, kulturne i ideološke zavisnosti; u demoralizaciji političkih grupa i pojedinaca itd. Ukratko, ta borba se izražava u degradaciji naroda i ljudi na objekte jedne globalne politike u interesu snaga koje se bore oko vlasti nad svetom i oko podelu sveta na svoje interesne sfere.

A sve to u zemljama sa manjom unutrašnjom otpornom snagom dovodi do borbe tuđih snaga na leđima naroda i do takvog zaoštavanja unutrašnjih političkih suprotnosti koje se moraju izražavati u nedemokratskom sukobljavanju političkih grupa koje su, svesno ili nesvesno, zbog svojih sopstvenih klasnih ili političkih interesa ili iz drugih razloga, eksponent tuđeg kockanja sa sudbi-

nom naroda. Narodi i države i ljudi koji u takvim situacijama nisu svesni svog stvarnog položaja ili koji nisu sposobni da se odupru takvom pritisku na njihov nacionalni i ljudski integritet, na njihovu ekonomsku, političku i misaonu slobodu da sami odlučuju o putevima svog unutrašnjeg društvenog razvitka i o svojoj spoljnoj politici i na njihovu nezavisnost uopšte, lako mogu da postanu instrument u tuđim rukama, a samim tim i faktor produbljenja međunarodnih suprotnosti. A to utoliko pre što eksponente takve politike nije uvek lako prepoznati: prvo, jer su oni češće nesvesni nego svesni te svoje uloge i, drugo, jer se kriju bilo iza odbrane takozvanih »demokratskih i ljudskih prava«, a, u stvari, deluju sa pozicija borbe za slobodu kontrarevolucije i antisocijalističkih snaga, bilo u ime »jedino pravog socijalizma«, a, u stvari, deluju sa pozicija antidemokratskog dogmatizma. Međutim, svoje prave pozicije i jedni i drugi kriju ili ih nisu svesni.

Razume se da takve situacije prisiljavaju narode koji su pod takvim pritiskom da se brane demokratskim sredstvima dok to mogu, mada su često prisiljeni da posežu i za sredstvima državne prinude kada takav pritisak postaje suviše snažan. Narodi koji nisu sposobni da se brane na takav način obično su žrtve izazivanja jednog ili drugog vida političkih diverzija, unutrašnjih napetosti i zbuđenosti masa, pučeva, izazivanja međunarodnih sukoba i slično. Što se jugoslovenske revolucije tiče, ona nikad nije bila toliko naivna da ne bi mogla sagledati šta se nalazi iza reči, ma kako lepo one zvučale. I upravo tome moramo zahvaliti što je socijalistička Jugoslavija bila sposobna ne samo da snažnim koracima razvija svoj sistem samoupravne demokracije nego što je i u takvom demokratskom sistemu bila sposobna da se suprotstavlja kako pritiscima o kojima sam govorio, tako i njihovim domaćim eksponentima svih vrsta. Takvo opredeljenje i dalje treba da bude polazna tačka svih napora našeg društva u razvijanju sistema samoupravne demokracije.

Opšti politički interes radničke klase i svih radnih ljudi kao samoupravljača u našem društvu je u tome da održe i brane sistem socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokracije. Mi ne prikrivamo činjenicu da naš demokratski politički sistem treba da održava i brani sistem klasne vladavine radnika i svih radnih ljudi i da obezbeđuje njegov razvoj u pravcu besklasnog društva. Pri tome se mi ne držimo kao pijan plota pojedinih institucionalnih oblika našeg samoupravnog i demokratskog socijalističkog sistema, ali

njegove revolucionarne društveno-ekonomske osnove naše društvo mora da brani i učvršćuje ako neće da se odrekne revolucije.

Protivnici socijalizma i socijalističkog samoupravljanja smatraju da je takav pristup problemu demokratskih prava — ograničavanje tih prava. Takvo shvatanje je samo relativno istinito. U stvari, naše društvo samo određuje način korišćenja demokratskih prava *prema svome sopstvenom društveno-istorijskom karakteru*. Drugim rečima, prava nisu ograničena, ali se mogu koristiti samo u skladu sa socijalističkim i samoupravnim karakterom našeg društvenog sistema. Prema tome, naše društvo ne postupa drukčije od drugih demokratija, jer sve one brane samo onu slobodu čoveka koja je u skladu sa klasnim i političkim karakterom sistema.

Činimo li mi time nešto drugo nego što čini vladajuća klasa građanskog društva? Ne, ništa drugo, osim što mi o tome otvoreno govorimo i što je takva odbrana sistema u interesu ogromne većine radnog naroda, dok se u građanskoj demokratiji često licemerno prikrija činjenica da je ona u krajnjoj liniji ipak pre svega politički sistem kapitalističkih odnosa.

Takav naš stav nužno zahteva potrebu određenih mera zakonske zaštite protiv vanustavne akcije antisocijalističkih snaga. A takve mere mogu da budu, razume se, i oblik određenog ograničavanja pojedinca u pogledu korišćenja demokratskih prava. I tako zakonom mogu ponekad biti pogođeni i ljudi koji nisu neprijatelji socijalizma, ali koji po nekom konkretnom pitanju dolaze u sukob sa organima i ljudima koji tumače zakon. Protiv takvih negativnih uticaja na naš demokratski život moramo se uporno boriti kako samim sistemom, tako i društvenom politikom. Međutim, moramo biti svesni da se oni ne mogu sprečiti nekim dekretom. Dalje jačanje odnosa moći društvenih snaga u korist samoupravno-socijalističkih odnosa, a time i dalje učvršćivanje sistema socijalističke samoupravne demokratije svakako stvara uslove u kojima će politička snaga pobornika restauracije ovog ili onog oblika starog klasnog ili političkog sistema tako oslabiti da će i represivne mere postepeno postajati nepotrebne. Jer ne treba gubiti iz vida da se ovde ne radi o progresivnim društvenim snagama koje nose budućnost i koje nikakve represivne mere ne mogu uništiti, nego o snagama koje brane preživeli istorijske oblike društvenog života, koje nose prošlost i koje će sve više nestajati sa istorijske scene.

Razvojne teškoće jednog do juče ekonomski nerazvijenog društva, unutrašnji društveni konflikti i politički i ideološki pritisci spolja na naše društvo, koji se pojavljuju kao izraz postojećih svetskih suprotnosti, još uvek predstavljaju izvor veće ili manje političke snage kontrarevolucije, odnosno neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i izvor pojava idejne i političke dezorijentacije koja automatski postaje oslonac i oružje socijalizmu i samoupravljanju neprijateljskih snaga.

To je prvi faktor zbog koga se naša samoupravna demokratija razvija i još dugo će se razvijati u priličnoj meri pod pritiskom ograničenja koja objektivno nameće odnos moći između tih socijalizmu i samoupravljanju neprijateljskih snaga i pokretačkih progresivnih snaga socijalističkog samoupravljanja. Jer, što je veća politička moć tih protivničkih snaga, one utoliko više ograničavaju afirmaciju sistema samoupravne demokratije i njegovu unutrašnju stabilnost i primoravaju naše samoupravno društvo da se brani odgovarajućim sredstvima, uključujući i sistem zakonitosti, to jest sistem mera propisanih zakonima.

A u takvoj situaciji u našoj društvenoj praksi često nastaju dvojaka kolebanja: ili se moć tih društvenih snaga i njihov uticaj precenjuje ili se, pak, potcenjuje. U prvom slučaju se represivne mere primenjuju sasvim nesrazmerno stvarnoj opasnosti koja za društvo dolazi od tih snaga, pa te mere više ne znače samo ograničavanje političke akcije neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, nego i ograničavanje slobode građanina uopšte. Takve situacije dovode do toga da se počinju izjednačavati razne sekundarne negativne političke pojave — kojih će u društvu uvek biti, ali koje nikad nemaju i neće ni imati ozbiljan uticaj na društvena kretanja — sa ozbiljnim, organizovanim neprijateljskim političkim akcijama antisocijalističkih snaga. S druge strane, potcenjivanje moći socijalističkom i samoupravnom sistemu neprijateljskih snaga i nesagledavanje metoda njihovog organizovanog delovanja mora da dovede do porasta osećaja nestabilnosti društva, do kolebanja u širim narodnim masama i do ozbiljnih političkih kriza društva. Mi smo takvu situaciju imali na početku sedamdesetih godina, pa ne treba posebno dokazivati opasnost od takve pojave. I gotovo je pravilo da se posle takvih situacija znatno usporava razvoj sistema samoupravne demokratije i demokratskih sloboda čoveka.

Naše društvo mora odlučno da se orijentiše na to da izgradnjom političkog sistema samoupravne demokratije i svojom jasno

opredeljenom praktičnom politikom postepeno uklanja raskorak između demokratskih načela ustavnog poretka i prakse koju nameće svakodnevnna politička borba. Taj problem ne može da se reši, a mi nikako i ne želimo da ga rešavamo na način koji nam preporučuju nezvani savetnici iz inostranstva, nego moramo da ga rešavamo putevima koje otvara naš sistem radničkog i društvenog samoupravljanja. Takva orijentacija, naravno, postavlja niz zadataka u našem radu na daljem razvoju političkog sistema i na jačanju demokratskih prava naših radnih ljudi i građana.

Pri tome moramo biti svesni da je često teško odrediti gde započinje stvarna neprijateljska akcija antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, kakva je njena realna opasnost za društvo, gde se izražavaju samo prolazna kolebanja i sekundarne negativne tendencije, a gde se radi o borbi mišljenja i društvenoj kritici koje moraju biti slobodne. To samo po sebi omogućuje preterivanje u jednom ili drugom pravcu, to jest bilo u pravcu administrativnog ograničavanja demokratskih prava naših radnih ljudi ili u pravcu liberalističkih iluzija koje ne vode računa o stvarnom odnosu moći društvenih snaga.

U takvim situacijama odnos moći društvenih snaga i oštrina tog sukoba mogu negativno da utiču i na širu primenu demokratskih prava, to jest mogu praktično da počnu delovati i na ograničavanje demokratskih prava i u slučajevima kada se ne radi o neprijateljima socijalizma. Da bi naše društvo sprečilo takve tendencije, odnosno ograničilo ih na minimum, neophodno je pre svega učvrstiti politički sistem. Osim toga, ono mora u tom pogledu imati i jasno opredeljenu praktičnu politiku. A ta politika nije uvek dovoljno opredeljena, što dovodi do nepotrebnih kolebanja u našoj svakodnevnoj praksi.

Upravo zbog slobode i demokratskih prava ogromne većine ljudi koji samoupravno rade i stvaraju i kroz delegatski sistem upravljaju udruženim radom i društvom, sloboda i aktivnost onih društvenih snaga koje tu slobodu žele da ukinu stvarno je i ograničena u jugoslovenskom društvu. Ali pri tome borba protiv tih snaga treba da bude pre svega politička borba. Potcenjivanje uloge političke akcije u toj borbi, odnosno precenjivanje uloge administrativnih mera predstavlja slabost, a ne snagu društva. Ako hoćemo da se naš sistem samoupravne demokratije razvija bržim tempom, onda borbu protiv neprijatelja socijalizma i socijalističkog

samoupravljanja idejne i političke snage socijalističkog društva treba da vode pre svega angažovanjem širokih masa samoupravljača za odbranu njihovih prava, kao i idejnim i političkim razobličavanjem tih snaga.

Na taj način socijalističko samoupravno društvo postaće sposobnije da razlikuje realnu društvenu opasnost od kolebanja i efemernih pojava i da u najvećoj mogućoj meri sprečava situacije u kojima politička borba sa neprijateljima sistema dovodi do usporavanja razvoja demokratskog sistema socijalističkog samoupravljanja i demokratskih prava radnih ljudi i građana, koja su izvor i uslov funkcionisanja tog sistema. Osim toga, u takvim uslovima i sredstva državne prinude, odnosno represivne mere primenjivaće se samo onda kada to zaista bude neophodno sa gledišta odbrane socijalističkog i samoupravnog društvenog poretka.

Međutim, upravo iz tih razloga i u tom cilju neophodno je da ustavnost i zakonitost budu poštovane od svih i svakog, to jest kako od građanina tako i od svih samoupravnih i državnih organa i društvenih organizacija. Ustav i zakon ne štite samo društvo, nego i slobodu čoveka. Samo striktna primena načela ustavnosti i zakonitosti može u društvu sprečiti onaj nered koji automatski znači samovoljno ograničavanje ljudske slobode bilo od strane pojedinaca, bilo od strane državnih organa. Osim toga, u našem društvu zakonitost takode znači sprečavanje nastajanja bilo kakve vansistemske vlasti ili političkih snaga koje pokušavaju vansistemskim sredstvima da se bore protiv postojećeg sistema. Prema tome, zakonitost nije samo prinuda, nego je i obezbeđenje demokratskog razvoja našeg društva. Upravo zbog toga nužno je da naš politički sistem predvidi sve neophodne institucije i sredstva za striktno ostvarivanje i efikasnu zaštitu načela ustavnosti i zakonitosti u našem društvenom životu.

Drugi faktor — ponekad čak značajniji od prvog — koji ograničavajuće deluje na razvoj samoupravne demokratije jeste proizvod unutrašnjih protivrečnosti socijalističkog društva. Tu mislim na pritisak tehno Birokratskih tendencija koje vode ka monopolu upravljačkog aparata u udruženom radu i društvu, a samim tim i ka ograničavanju demokratskih prava samoupravljača, odnosno radnih ljudi i građana. Tehno Birokratizam dolazi sa liberalističkim zahtevima u pogledu svog položaja u društvu, ali istovremeno i sa antisamoupravnim i sasvim neliberalnim zahtevi-

ma u pogledu položaja radnika u proizvodnim odnosima i u društvu. Ta tendencija, doduše, više je prisutna stihijski i nesvesno, ali se pojavljuje i kao svesna ideologija i politika. Takve tendencije tako reći svakodnevno izviru iz istorijski objektivno uslovljene strukture samoupravnog udruženog rada i društva, pa se zato one i ne mogu onemogućavati merama administrativne prinude, nego pre svega daljim razvitkom proizvodnih snaga, društvene svesti i demokratskih odnosa u celovitom sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Da bi se takvim tendencijama suprotstavile snažne brane otpora radničke klase i svih radnih ljudi, neophodno je da politički sistem samoupravnog interesnog pluralizma dalje razvija i jača takve oblike i institucije i takva demokratska i ljudska prava samoupravljajuća, odnosno čoveka i građanina koja će mu omogućiti da neposredno kontroliše stanje stvari na svim nivoima samoupravnog i društvenog upravljanja. Razume se, takav svoj položaj čovek može da ostvaruje samo u odgovarajućoj samoupravnoj i demokratskoj integraciji i organizaciji, a pre svega daljim učvršćivanjem demokratskog delegatskog sistema.

Neophodno je da u radu na daljoj izgradnji političkog sistema posvetimo posebnu pažnju uslovima u kojima radni čovek, odnosno građanin na mestu gde radi i živi ostvaruje svoja prava, a pre svega u svojoj samoupravnoj zajednici, kod organa opštine, samoupravnih interesnih zajednica, mesnih i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, naročito onih koje vrše poslove od posebnog društvenog interesa. Imma dosta primera birokratizma, pa čak i maltretiranja radnih ljudi i građana u ostvarivanju njihovih prava i interesa. U pogledu odnosa između normativnog i stvarnog, takođe ima dosta pojava nedovoljne spremnosti da se sprovodi usvojeno i dogovoreno, što dovodi u pitanje suštinu samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. Odgovornost za vršenje samoupravnih i drugih javnih funkcija u pojedinim slučajevima je više deklarativna nego stvarna. Naši pojedini organi su ponekad u zaštiti prava i slobode čoveka suviše pasivni, pa čak i tolerantni kad se ta prava zakidaju ili opterećuju birokratizmom ili, pak, nekritički štite društveno štetne postupke pojedinca, pa se zato događa da štite neradnike i ljude koji zloupotrebljavaju samoupravna prava.

Za sve protivrečnosti i probleme koji nastaju i koji će još nastajati u našem društvu, pa i u oblasti sloboda i prava ljudi,

moramo stvarati uslove da ih razrešava pre svega sama samoupravna radnička klasa i svi radni ljudi, ali i sve druge stvaralačke snage socijalističke svesti sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu, i to u skladu sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu, koji su stvarne granice sloboda zaista povukli šire nego u bilo kojem društvu do sada.

Marks je smatrao da radnička klasa koja je revolucijom tek izvojevala vlast treba prvenstveno da ostvari dva zadatka: prvo, da ukloni staru mašinu ugnjetavanja koja je bila upotrebljena protiv nje, što se, svakako, ne odnosi samo na ljude, nego i na sam sistem; i drugo, da se mora osigurati od svojih vlastitih političkih predstavnika i činovnika, to jest, govoreći savremenim jezikom, od tehnobirokratskog izvršnog aparata, koji se od oružja radničke klase i naroda može pretvoriti u njihovog gospodara. A upravo ta dva glavna zadatka i cilja naše društvo ima i mora imati u vidu kada izgrađuje svoj specifični tip samoupravne demokratije.

Svakako nemamo pravo da tvrdimo da u našoj praksi sistem samoupravne demokratije funkcionise bez ograničenja, grešaka i deformacija. Ali on obezbeđuje čoveku ona demokratska prava koja su neophodna za funkcionisanje takvog samoupravnog demokratskog sistema. Prema tome, stvar je svakodnevne društvene prakse i idejne i političke borbe organizovanih subjektivnih socijalističkih snaga da se takav samoupravni i demokratski položaj čoveka što doslednije ostvaruje i učvršćuje.

VI. PRAVCI DALJE IZGRADNJE POLITIČKOG SISTEMA SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE

Načela i pravci razvoja našeg političkog sistema utvrđeni su Ustavom iz 1974. godine i drugim političkim odlukama jugoslovenskog društva. Prema tome, načelni koncept socijalističke samoupravne demokratije i njenog političkog sistema je već utvrđen. U daljoj izgradnji tog političkog sistema kao glavni zadatak i cilj postavlja se pre svega dalja idejna, teorijska i praktična razrada tih osnova i demokratskih odnosa, kao i dalja izgradnja odgovarajućih organa i institucija sistema.

1. *Praktično-politička polazišta za rad na daljoj izgradnji političkog sistema*

U ostvarivanju tog cilja napori našeg društva treba da budu usmereni pre svega u dva pravca, pri čemu se moraju imati u vidu i neke praktično-političke polazne tačke.

Prvo, moramo preduzeti sve potrebne mere za efikasnije praktično funkcionisanje našeg političkog sistema. Jer u tom pogledu u samom sistemu ima slabih tačaka. Slabosti u funkcionisanju organizacija i institucija političkog sistema opravdano stvaraju uverenje da još uvek deluju snažni izvori birokratizma i tehokratizma, da je administracija komplikovana i zbog toga podložna birokratizmu, da se pojedini organi i organizacije zatvaraju u sebe, da ima mnogo praznog hoda i dupliranja u radu, da su slabo razvijeni oblici demokratske komunikacije između samoupravnih i državnih organa i celokupne društvene strukture, da ima mnogo praznog i neproduktivnog sastančenja, da su sednice i odluke često nedovoljno stručno pripremljene, da se građanin u borbi za svoja prava često teško probija preko administrativnih prepreka itd. Zato treba stvarati takve uslove u kojima će društvo protiv takvih i sličnih slabosti moći da se bori uspešnije nego do sada.

I drugo, moramo dalje obogaćivati politički sistem takvim oblicima demokratskih odnosa i demokratske organizacije koji će omogućiti da pluralizam samoupravnih interesa, to jest interesa radnih ljudi u udruženom radu, u raznovrsnim oblicima interesnih zajednica na raznim područjima društvenog života, kao i u delegatskom sistemu društveno-političkih zajednica, dođe što neposrednije i što slobodnije do izražaja u okviru demokratskog samoupravnog odlučivanja. Socijalističko samoupravljanje ne može da postoji ni da funkcionise niti da se razvija drukčije nego kao demokratski sistem. Njegov opšti politički rezultat ne može da bude ništa drugo nego stalno širenje dimenzija slobode čoveka.

Kroz prizmu takve društveno-istorijske nužnosti, odnosno organske povezanosti demokratije i socijalističkog samoupravljanja, treba da posmatramo i problem demokratskih prava i ljudskih sloboda. Ta prava i slobode pre svega moraju da budu u funkciji prava radnog čoveka da ličnim izjašnjavanjem i kroz delegatski sistem — ravnopravno i u demokratskoj saradnji i međusobnoj odgovornosti sa svim drugim radnim ljudima — upravlja slobodno sam sobom, svojim radom i svojim interesima u društvu, a takođe

da pre svega sam — to jest u okviru i putem svojih samoupravnih zajednica — štiti takav svoj položaj.

Stoga sa jasnijim pogledom u budućnost treba kritički utvrditi i razmotriti uzroke određenog raskoraka između deklariranih i Ustavom utvrđenih demokratskih načela, s jedne strane, i naše društvene i političke prakse, s druge strane. Taj raskorak se, u većoj ili manjoj meri, još uvek pojavljuje na pojedinim područjima te prakse.

Za taj raskorak, naravno, postoje i neki veoma odlučujući objektivni uzroci, često veoma snažni, koji ne zavise od subjektivne volje vodećih socijalističkih snaga. Ti uzroci svakako će i dalje biti ograničavajući faktor ostvarivanja demokratskih ciljeva naše socijalističke revolucije. Tu mislim pre svega na takve faktore, kao što su stepen razvoja revolucije i društva, stepen ekonomske razvijenosti i ravnopravnosti, odnos moći društvenih snaga, oštrina društvenih konflikata, uticaj svetskih suprotnosti na naš unutrašnji društveni život i slično. Razume se, društvo ne sme da se miri sa stihijskim uticajem tih i sličnih faktora na njegov politički sistem, nego se mora i u takvim uslovima uporno boriti za razvoj onih demokratskih odnosa u političkom sistemu koji su neophodni za funkcionisanje i razvoj socijalističkog samoupravljanja i koji su već danas mogući. Ali je jasno da društvo uporedo sa takvim naporima mora da vodi računa o istorijskim realnostima od kojih danas zavisi unutrašnji odnos moći društvenih snaga, a time i stabilnost i bezbednost socijalističkog samoupravnog društva. Međutim, jasno je da takva objektivno nametnuta istorijska neophodnost istovremeno otvara i mogućnosti za nastajanje pomenutog raskoraka i tamo i tada gde i kada on nije posledica takve neophodnosti.

Pored toga, takve pojave raskoraka između načela i prakse često prouzrokuje i subjektivno ponašanje raznih društvenih faktora i ljudi. Birokratski centralizam, tehokratizam, borba za tako-zvanu »slobodu partija« u interesu prisvajanja monopolske političke vlasti nad čovekom i slične pojave u društvenim odnosima ili sektaštvo, oportunistizam, preterano pouzdanje u administrativna sredstva, individualističke ambicije i slične pojave u ideologiji i politici, kao i druge tendencije te vrste još nisu iščezle iz našeg društvenog života, a one su takođe kočnica razvoja demokratizma socijalističkog samoupravljanja. Pogotovo protiv tih i takvih subjektivnih uzroka tog raskoraka moguće je boriti se i društvo se mora boriti. Naravno, samo neprekidna borba Saveza komunista

Jugoslavije i svih drugih socijalističkih snaga za dosledniju primenu već prihvaćenih načela samoupravne demokratije može sprečiti razna deformisanja, zastranjivanja i kolebanja te vrste u praksi, a time još više učvrstiti demokratski položaj čoveka u društvu.

Pri tome moramo posebno imati u vidu da *samim sistemom* nije moguće otkloniti sve takve pojave. Jer sam sistem se nalazi pod neprekidnim i tako reći svakodnevnim udarima stvarnih društvenih protivrečnosti, a naročito pod uticajem odnosa moći socijalističkih samoupravnih snaga i snaga koje deluju u suprotnom pravcu, kao i pod uticajem oštine svetskih društvenih i političkih suprotnosti. Stoga su i reakcije socijalističkih snaga i odgovornih društvenih organa u praksi često veoma subjektivne i veoma različite. Zato uporedo sa daljom izgradnjom političkog sistema društvo treba da radi i na bližem definisanju takve *politike* samoupravnog socijalističkog društva koja treba da obezbedi i najveće moguće jedinstvo akcije u toj oblasti. Takva akcija treba da obezbeduje dalji razvoj demokratskih tekovina socijalističkog samoupravljanja, a istovremeno mora da jača sposobnost demokratskog političkog sistema društva da se efikasno suprotstavlja svim pokušajima njegovog razaranja.

Funkcionisanje institucija političkog sistema moramo podvrći novoj kritičkoj analizi i oceni. Doduše, tu se ne radi toliko o potrebi menjanja osnovnih institucionalnih rešenja, nego prvenstveno o potrebi određene dogradnje i dopuna u njima, kao i o načinu njihovog delovanja. Ali, iako je to tako, ti zadaci imaju veoma krupan značaj. U tome naš glavni cilj mora da bude prilagodavanje svih institucija političkog sistema socijalističkom i samoupravnom karakteru proizvodnih odnosa, kao i delegatsko-skupštinskom sistemu, odnosno njegovoj samoupravnoj delegatskoj bazi.

Prema tome, unapred treba da odbacimo sve dileme u pogledu onih oblika političkog sistema koji su u suprotnosti sa socijalističkim i samoupravnim karakterom proizvodnih odnosa kao polazištem i ciljem demokratskog političkog sistema našeg društva. Na nužnost odbacivanja takvih dilema ukazujem zato što čak i u Savezu komunista ponegde i ponekad nastaju kolebanja, odnosno iluzije da izlaz iz protivrečnosti koje su svojstvene socijalističkoj revoluciji i socijalističkom društvu u početnim fazama njegovog razvoja može biti jednopartijski sistem ili politički pluralizam klasičnog parlamentarnog sistema.

Ako je zadatak i cilj našeg političkog sistema da bude izraz socijalističkog samoupravljanja, onda on ne može da bude ni jednopartijski ni višepartijski sistem i uopšte nikakav sistem političkog monopola. On to već i danas nije, iako su objektivno u njemu prisutni i elementi jednog i elementi drugog sistema. Ali nisu ti elementi, nego je sve snažnija društvena uloga samoupravne strukture presudni faktor daljeg razvoja političkog sistema samoupravnog socijalističkog društva. Njihova snaga će, svakako, odumirati u istoj meri i istim tempom kojim će odumirati vlast države nad društvom. Prema tome, ni u toj oblasti društvene akcije komunisti ne smeju da uzmiču pred realnošću našeg vremena koja zahteva niz prelaznih razvojnih oblika, ali pri tome istovremeno moraju uvek imati u vidu jasan dugoročni cilj.

Ako bismo hteli nasuprot višepartijskom ili jednopartijskom političkom sistemu ukratko da formulišemo zadatak i cilj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, onda tom cilju, verovatno, najviše odgovara pojam samoupravnog pluralizma, to jest pojam pluralizma samoupravnih interesa, odnosno pluralizma interesa samoupravnih zajednica integrisanih u delegatskom sistemu. Takav samoupravni pluralizam se u našem društvu razvija i sve više jača gotovo tri decenije, a sa delegatskim sistemom već postaje integralni demokratski organizam i kao takav pravi nosilac našeg celokupnog društvenog i političkog sistema. Prema tome, on se u praksi jugoslovenskog socijalističkog društva već pokazao i potvrdio kao sposoban nosilac najvećeg dela društvenih funkcija. Svi napori društva treba da budu usmereni na dalje jačanje i razvoj upravo takvog celovitog demokratskog sistema samoupravnog pluralizma. I sve demokratske institucije našeg društva i svi demokratski odnosi među ljudima u našem društvu i karakter svih demokratskih prava naših radnih ljudi i građana treba da budu usmereni na održavanje i dalje jačanje i razvoj takvog integralnog političkog sistema samoupravne demokratije.

To znači da moramo upravo sa gledišta funkcionisanja i zaštite demokratskog pluralizma samoupravnih interesa kritički analizirati i učvrstiti i sistem demokratskih prava i sloboda čoveka. Kao što sam već rekao, na toj osnovi moramo predvideti i sve potrebne odbrambene mehanizme za njihovu zaštitu kada se ta prava i slobode narušavaju u vidu tehnokratsko-monopolističkih i drugih sličnih zakidanja ili kada se zloupotrebljavaju u svrhe koje nisu u skladu sa samim sistemom socijalističkog samoupravljanja i njego-

vim političkim sistemom, odnosno sa njegovim demokratskim »pravilima igre«.

Takav zadatak i cilj je još jedan razlog koji nameće neophodnost odlučnog suprotstavljanja svim vidovima teorije spontaniteta, to jest shvatanjima da radni čovek-samoupravljač može kvalifikovano da odlučuje i da obezbeđuje svoj društveni progres samo svojim spontanim, odnosno empirijskim reakcijama na zbivanja oko sebe, bez neposrednog i trajnog oslonca na organizovane snage socijalističke svesti i stvaranja. Jer sistem samoupravne demokratije ne čine samo spontane inicijative gradana, zborovi radnika, radnički saveti, samoupravne interesne zajednice, sistem državne vlasti i slično, nego i celokupna socijalistička svest društva, njegove pokretačke idejne i političke snage, naučni i stručni stvaralački potencijal, kultura, etika i moral društva, društveno-političke i društvene organizacije, raščišćavanje ideoloških i političkih sukobljavanja, svesna akcija za takav odnos moći društvenih snaga koji će obezbediti stabilnost socijalističkih i samoupravnih osnova društva, formulisanje odnosa prema svetu i društveno-istorijskim zbivanjima u njemu itd. Na svakom nivou i u svim odnosima samoupravnog i društvenog upravljanja — na ovaj ili onaj način i u manjoj ili većoj meri — svi ti faktori društvene svesti i stvaranja moraju biti prisutni da bi samoupravljači, odnosno pojedinačna zajednica samoupravnih interesa mogli da shvate svoj pravi interes u sklopu opšteg progresivnog kretanja našeg društva i savremenog čovečanstva. A u našim uslovima posebno je u svemu tome značajna uloga organizovanih faktora socijalističke svesti i posebno Saveza komunista Jugoslavije kao avangardne snage radničke klase i kao — u sadašnjim istorijskim prilikama — nezamenljivog nosioca unutrašnje kohezije i jedinstva socijalističkih snaga.

Gubiti iz vida, odnosno zanemarivati ulogu svih tih faktora u svakodnevnoj praksi i u sistemu socijalističkog samoupravljanja i njegovog demokratizma i posebno u njegovom delegatskom sistemu znači onesposobljavati taj sistem za život i kompromitovati ga, a samim tim otvarati puteve za prodore birokratsko-konzervativnih i drugih reakcionarnih tendencija. Upravo zbog svega toga smatram da je bliže preciziranje položaja, uloge i društvene odgovornosti svih organizovanih faktora socijalističke svesti sa Savezom komunista na čelu jedan od najznačajnijih zadataka u daljoj izgradnji političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

A to je potrebno pogotovo zato što se i u samom Savezu

komunista Jugoslavije ponekad javljaju kolebanja oko pitanja u kojoj meri on treba da uzme na sebe društvenu odgovornost. Ovde bih podsetio samo na kolebanja i razmišljanja u vezi sa uvođenjem društveno-političkih veća u skupštinski sistem. I zbog toga, između ostalog, na prvim izborima nisu izabrana onakva društveno-politička veća kakva je trebalo izabrati. Bilo je i kolebanja u vezi sa pitanjem da li Savez komunista treba da bude zastupljen u Predsedništvu SFRJ i u predsedništvima republika i pokrajina. Isto tako, došao je do izražaja i otpor stvaranju takvih društvenih saveta kakvi su sadašnji Savezni savet za pitanja društvenog uredenja i Savezni savet za privredni razvoj i ekonomsku politiku itd.

Alternativa demokratski odgovornom društvenom položaju Saveza komunista Jugoslavije samo je jedna, to jest da Savez komunista postane neka vansistemska ili takva društvena organizacija koja će vansistemski i bez formalne društvene odgovornosti, ali kao stvarna rukovodeća društvena snaga izvan demokratske saradnje sa radnim masama, samoupravljačima, društveno-političkim organizacijama i socijalističkim snagama uopšte — putem internih direktiva i rezolucija — dirigovati radom samoupravnih i državnih organa. Takve uloge Savez komunista se s pravom već odavno odrekao, što je i bilo jedan od glavnih uzroka sukoba sa Staljinom. Jer takav položaj odvajao bi Savez komunista od neposredne povezanosti sa masama, pretvorio bi ga u produženu ruku državno-svojinjske tehnobirokratije.

Najzad, želeo bih da istaknem još jedan zadatak koji ima poseban značaj, a koji se često zanemaruje. Naime, društvo mora preduzeti sve potrebne i moguće mere i korake da uspostavljene institucije i organizacije političkog sistema mogu slobodno, demokratski i društveno odgovorno, to jest u okviru svojih nadležnosti i prava, zaista i da funkcionišu u praksi. Pošto to sada nije uvek slučaj, onda je i problem odgovornosti pojedinih organa, institucija i funkcionera u političkom sistemu prilično zamagljen. A to u određenim slučajevima može prilično ozbiljno da poremeti demokratske odnose u samoupravnom i društvenom upravljanju.

Među glavnim uzrocima takvih pojava je činjenica da se ne tako retko odluke koje treba da donosi određeni organ ili institucija donose izvan njih, pa se onda te odluke u tim organima, odnosno institucijama samo formalno prihvataju. Zbog toga stvarna i formalna odgovornost nisu uvek isto. Do toga, očigledno, dolazi naročito zato što je kod nas još uvek moguće nastajanje uskih grupa

koje se nameću kao centri moći, kao i zbog toga što u praksi nije uvek na odgovarajući način rešeno pitanje položaja i odgovornosti društveno-političkih organizacija. Stoga se često događa da se društveno-političke organizacije na neodgovarajući način mešaju u odlučivanje odgovornih samoupravnih, državnih i društvenih organa i organizacija ili, pak, prepuštaju da ti organi i organizacije odlučuju izvan demokratske odgovornosti prema društvu. A drugi, možda još značajniji uzrok takvih pojava je taj što su određeni samoupravni i društveni organi, a pogotovo državni izvršni organi i njihove institucije u samom sistemu suviše zatvoreni u sebe, odnosno premalo otvoreni prema normalnom i stalnom demokratskom uticaju celokupne strukture stvaralačkih socijalističkih snaga, što onda i dovodi do pojava nedemokratskog mešanja spolja u njihov rad.

Podrobnija kritička analiza takvih i sličnih uzroka treba da nam ukaže na praktična rešenja koja treba da obezbede da se takve pojave svedu na minimum. Pri tome moramo polaziti od toga da svaki organ i svaka institucija treba samostalno da donose odluke za koje su nadležni i da u punoj meri snose i političku i materijalnu odgovornost za te odluke, s tim što svaka takva odluka pre nego što se donese mora biti otvorena za konsultaciju i uticaj svih stvaralačkih socijalističkih snaga, a posebno društveno-političkih i drugih društvenih organizacija, kao i naučnih, stručnih i drugih institucija i samoupravnih zajednica koje su zainteresovane za te odluke. A kad se radi o odlukama organa i institucija u federaciji, onda, naravno, u postupku takve demokratske konsultacije treba da učestvuju i republike i autonomne pokrajine. Takav demokratski metod rada će svakako pomoći delegacijama i delegatima da u skupštinama i drugim delegatskim telima kvalifikovanije odlučuju.

2. Stabilnost političkog sistema vlasti radničke klase i radnih ljudi kao uslov funkcionisanja sistema samoupravne demokratije

Stabilnost samoupravnog demokratskog političkog sistema zavisi, dakako, od stabilnosti proizvodnih odnosa, od karaktera i stabilnosti klasne strukture društva i od jačine unutrašnjih društvenih suprotnosti i njihovog uticaja na politički sistem. Samoupravni demokratski politički sistem mora, naime, da izražava saglasnost društvenih snaga, odnosno velike većine građana da se pridržavaju »pravila igre« upravo takvog sistema. Ukoliko ta većina bude

snažnija, utoliko će sam sistem postajati stabilniji i utoliko će biti manja potreba za ograničavanjem demokratskih prava do koga dolazi zbog sprečavanja pokušaja antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga da osvoje politički monopol državne vlasti.

Iz toga proizlazi jedan od glavnih naših zadataka u narednom periodu, a to je borba za dalje jačanje stabilnosti demokratskog i samoupravnog političkog sistema. Reč je o političkom jačanju onih ključnih pozicija tog sistema od kojih zavisi takva stabilnost. U vezi s tim mislim da neću potceniti snage i rezultate naše socijalističke revolucije ako kažem da odnos moći društvenih snaga još uvek nije u takvoj meri prevagnuo u korist socijalizma i socijalističkog samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti da bismo mogli u daljoj izgradnji političkog sistema i u praktičnoj politici društva da zanemarimo prisustvo suprotnih snaga u njemu, da polazimo od shvatanja kao da je »većina« već automatski obezbeđena ili da govorimo o nekakvom natklasnom ili besklasnom sistemu naše demokratije.

Očigledno je da demokratski politički sistem mora organski da izrasta ne samo iz karaktera proizvodnih odnosa, nego i iz odnosa moći između socijalističkih društvenih snaga i snaga koje se suprotstavljaju socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju. Pri tome stabilnost političkog sistema mnogo više zavisi od njegove unutrašnje političke snage, nego od administrativnih sredstava njegove odbrane. A ta unutrašnja politička snaga političkog sistema zavisi pre svega od podrške koju mu daju radnička klasa i samoupravni radni ljudi uopšte. Oni će takvu podršku dati samo tada ako budu znali da je to sistem koji obezbeđuje vodeću ulogu njihovih klasnih, socijalnih, ekonomskih, političkih i drugih interesa u društvu, pre svega putem neposrednog učešća i odlučujuće uloge njihovih samoupravnih zajednica, odnosno njihovih delegacija na svim nivoima društvenog upravljanja i odlučivanja u tom političkom sistemu. Prema tome, izgradnja i jačanje takve vodeće i odlučujuće uloge radničke klase i radnih ljudi kao samoupravnih subjekata u političkom sistemu — i to ne preko nekih opštih i za sve ovlašćenih njihovih političkih predstavnika, nego putem njihovih sopstvenih samoupravnih zajednica i njihovih delegacija — prvi je i glavni uslov stabilnosti političkog sistema.

Naravno, pored toga, takav sistem treba da bude i maksimalno društveno efikasan. A u tom pogledu naš politički sistem još

pokazuje vrlo ozbiljne slabosti koje ga onda čine suviše osetljivim na razne političke pritiske.

Ne manje važnu ulogu u učvršćivanju stabilnosti političkog sistema ima i stalna idejna i politička akcija socijalističkih snaga i posebno Saveza komunista. U stvari, svakodnevni praktikizam čini mnoge društveno odgovorne ljude sklonijim birokratskom rešavanju problema nego političkoj akciji, to jest činjenica je da vrlo često u sredinama u kojima se pojavljuju reakcionarni pritisci u vidu političkih akcija ili političkih parola ili u drugim oblicima nema dovoljno političke aktivnosti niti organizovane i snažne društvene akcije da se te političke akcije protivnika potiskuju političkim sredstvima i da se u tome angažuju i šire narodne mase. A preduzimanjem administrativnih mera stvara se utisak da se u našem društvu preterano ograničavaju demokratska prava i slobode čoveka. Razume se, ponekad je društvo zaista prinuđeno da preduzima takve mere. Ali, takvih mera sigurno bi moglo da bude mnogo manje kad bi bilo više političke akcije. Jer, kad takve političke akcije ili kritičkog dijaloga nema, onda nekima i relativno malo značajne negativne političke pojave izgledaju kao krupna politička opasnost za naše društvo.

Pravovremenom i efikasnom političkom akcijom subjektivnih snaga našeg socijalističkog društva i stalnim kritičkim dijalogom istovremeno bismo stvorili i uslove da primenu zakonskih mera na ovom području svedemo na najmanju meru. U stvari, želim da naglasim da subjektivne socijalističke snage još uvek nisu organizovane na takav način da mogu svakodnevnom otvorenom i javnom idejnom i političkom akcijom da se sukobljavaju sa svim onim pojavama, parolama, tezama i političkim formulama koje su uperene protiv socijalističkih i samoupravnih demokratskih osnova sistema koji je uspostavila revolucija. A kad takve idejne i političke akcije nema, tada se među odgovornim ljudima uvek nađu i takvi koji su često skloni suviše brzim administrativnim reakcijama.

Društvena kritika je neophodan uslov društvenog progressa i demokratskog života i ujedno oružje političke borbe za vlast. Naravno, socijalističko društvo treba da se bori za to da ta kritika bude socijalistička, samoupravna, marksistička. Pored toga, ona mora biti humanistička, to jest mora biti uperena *protiv stanja stvari*, a ne toliko *protiv ljudi*, osim, naravno, u slučaju kada su shvatanja i postupci ljudi presudan uzrok takvog stanja stvari. Naša društvena kritika treba beskompromisno da razotkriva negativne

strane našeg društvenog života, ali svesna da istovremeno treba da se bori za socijalističku, samoupravnu i demokratsku sadržinu našeg društva, to jest da se bori protiv svega što tu sadržinu narušava i deformiše. U tom smislu društvena kritika je sastavni deo celokupnog idejnog, teorijskog i političkog stvaralaštva naše socijalističke revolucije i samoupravne društvene prakse. I upravo zato nikakva borba protiv neprijatelja socijalizma i samoupravljanja ne sme da utiče na naše društvo u smislu ograničavanja slobode takve društvene kritike.

Od odlučujućeg značaja za stabilnost našeg sistema je i to u čijim su rukama njegovi ključni položaji. Tu mislim kako na kvalitet i rezultate rada ljudi na tim položajima, tako i na njihovu političku ulogu. U nas se događa, ne tako retko, da tim ključnim položajima upravljaju ljudi koji su ili nesposobni za takve položaje ili su čak protivnici socijalističkog i samoupravnog sistema u čije ime treba da obavljaju svoje funkcije. I tako se takvi pojedini ključni položaji sistema mogu pretvoriti iz oruda stabilizacije sistema u oruđe njegovog slabljenja. Takve pojave imaju ceo niz uzroka, koje moramo osvetliti kritičkom analizom ako želimo da ih otklonimo. Među tim uzrocima svakako je i suviše subjektivistička praksa izbora kadrova, kao i odsustvo ili slab uticaj delegatskog sistema na takve položaje. A kad se na tim ključnim položajima pojavi kriza, onda smo često skloni suviše brzoj primeni administrativnih mera, umesto da se odgovorni socijalistički činioци late političke akcije koja će obezbediti da takvi ključni položaji socijalističkog i demokratskog društva budu stvar pune javne odgovornosti upravo pred tim društvom. Dakle, i u ovom slučaju treba se pridržavati načela da je primenu administrativnih mera moguće ograničiti — a često i sasvim isključiti — samo ako se pojača politička akcija subjektivnih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu.

Kad ukazujem na neophodnost ograničavanja administrativnih mera na slučajeve ozbiljnog ugrožavanja socijalističkog i samoupravnog sistema, to ne činim zbog odnosa prema tim merama kao takvim. Ali širenje takvih mera na područja gde one objektivno nemaju opravdanja neizbežno mora dovesti do gomilanja političke moći državnog i političkog izvršnog aparata koji takve mere sprovodi. A savremena politička praksa — naša i strana — pruža dovoljno primera da takva koncentracija moći može dovesti do ozbiljnih društvenih deformacija. Kad to kažem, ne mislim da je to sada naš problem, ali bi on svakako mogao da se pojavi — kao što se

pojavljuje u mnogim zemljama — ako ne bismo vodili računa o zakonitostima društvenih kretanja. S tim u vezi može se za naše organe zaštite ustavnosti i društvene bezbednosti bez ikakve ograde reći da oni uglavnom, odnosno u velikoj svojoj većini savesno i odgovorno vrše svoje zadatke pod kontrolom i u okviru politike odgovornih organa našeg društva. To je takode jedan od pozitivnih rezultata socijalističkog samoupravljanja i njegovih demokratskih odnosa. Ali, kad govorimo o zadacima u oblasti daljeg razvoja našeg političkog sistema, moramo imati u vidu i objektivne zakonitosti koje mogu dovesti do deformacija, što i naša i strana iskustva potvrđuju.

Naš politički sistem sada još uvek ne rešava na zadovoljavajući način problem kako subjektivne socijalističke snage sa Savezom komunista na čelu da demokratski i odgovorno, ali u punoj meri, dođu do izražaja u uticaju na svest i akciju samoupravljača i delegata, a time i na rešavanje društvenih problema. S tim u vezi rekao bih da se još uvek nismo u potpunosti oslobodili dveju krajnosti: jedne koja Savez komunista potiskuje na periferiju društvenih zbivanja i pretvara ga samo u neku vrstu ideološko-propagandističke društvene organizacije, i druge koja hoće od Saveza komunista da napravi monopolističkog upravljača društva umesto samoupravne radničke klase i samoupravnog naroda uopšte. I jedna i druga krajnost podjednako koče Savez komunista u njegovom glavnom zadatku, to jest u idejnoj i političkoj akciji u masama, odnosno u svim samoupravnim, delegatskim i društvenim organima, institucijama i organizacijama u kojima radni ljudi i građani demokratski odlučuju o društvenim poslovima.

Problemima te vrste samoupravno socijalističko društvo mora u daljoj izgradnji svog političkog sistema posvetiti punu pažnju, to jest mora pronaći i odgovarajuća rešenja za njih. Ako bude uspešno rešavalo takve i slične probleme, nema sumnje da će time učvrstiti i stabilnost društvenog sistema u celini. A u onoj meri u kojoj će to postizati, i sve društvene snage će se demokracičnije ponašati.

3. Delegatski sistem

Bitno obeležje i karakteristiku socijalističkoj samoupravnoj demokratiji daje upravo delegatski sistem. On izvire iz mnoštva samoupravnih zajednica u kojima radni ljudi i građani — ličnim izjašnjavanjem i putem svojih delegacija — učestvuju u demokrat-

skom donošenju odluka. Pošto danas organizovane samoupravne zajednice sa svojim delegacijama obuhvataju sva područja društvenog života — od udruženog rada do svih područja zadovoljavanja zajedničkih društvenih potreba — može se reći da delegatski sistem već pokriva sve odnose među ljudima i da je već postao integralni sistem i kao takav nosilac celokupnog društvenog i političkog sistema. Ne postoji više nikakva potreba — a radikalno su sužene i mogućnosti — za nastajanje neke »vansistemske vlasti«, to jest ekonomske ili političke moći koja ne bi bila sastavni deo delegatskog sistema.

Delegatski sistem je oblik organizovanosti radničke klase i svih radnih ljudi, odnosno građana kako za vršenje vlasti, tako i za upravljanje društvenim poslovima na osnovama samoupravljanja. Delegatskim sistemom su obuhvaćeni i kroz delegatski sistem se izražavaju svi subjekti samoupravnog društva i njihovi interesi, pa time i čovek-pojedinac i njegov interes i njegova zajednica interesa, kao i društvo i njegovi interesi u celini. Time se delegatski sistem javlja i kao oblik samoupravne i demokratske integracije društva koja je sposobna da izrazi kako današnje interese i potrebe čoveka i pojedinih njegovih zajednica interesa i društva u celini, tako i progresivne dugoročne ciljeve razvoja socijalističkog društva i puteve i sredstva neophodna za njihovo ostvarivanje.

Kod nas se često na delegatski sistem gleda samo kao na nosioca sistema vlasti, a gubi se iz vida da je on istovremeno eksponent samoupravnih zajednica i njihovog samoupravnog odlučivanja. Za dalju integraciju samoupravljanja u jedinstveni društveni sistem potrebno je, prema tome, izgrađivati obe te komponente delegatskog sistema.

Polaznu tačku našeg demokratskog političkog sistema mogu da čine samo samoupravni demokratski odnosi radnika i svih radnih ljudi, i to ne samo u udruženom radu nego u svim oblicima njihove društvene aktivnosti. I upravo zato naš delegatski sistem predstavlja ono u čemu je Marks video osnovnu karakteristiku diktature proletarijata, to jest »radničku klasu organizovanu kao državu« (kurziv — E. K.), s tim što, naravno, naša samoupravna organizacija obuhvata ne samo radničku klasu, nego sve građane i radne ljude. Ali, oblici te diktature su demokratski i humanistički jer je njen nosilac radnik, demokratski organizovan u samoupravnom udruženom radu, demokratski povezan sa svim radnim ljudima, sa narodom, i oslonjen na svoje klasne, odnosno društveno-političke

organizacije i na nauku. U takvim odnosima i sama država, to jest politička vlast, u sve većoj meri postaje, odnosno treba da postaje instrument samoupravno organizovanih radnih ljudi na svim područjima društvenog rada i stvaranja.

Prema tome, uvođenje delegatskog sistema znači veliki korak napred u razvoju našeg društva, pa samim tim i u razvoju našeg političkog sistema. Delegatski sistem je, u stvari, nosilac i okosnica celokupnog sistema socijalističke samoupravne demokratije koji nastaje u našem društvu.

Delegatski sistem je snažna brana od pritiska da se našem političkom sistemu nametnu oblici i metodi buržoaskog parlamentarizma, koji bi, po logici stvari, ne samo oslabili društvenu ulogu socijalističkih snaga, nego bi i celokupan naš društveni razvoj — a time i razvoj političkog sistema — skrenuli na kolosek onih oblika društvenog i političkog života koje je naša revolucija odavno odbacila.

Možemo reći da su uvođenjem delegatskog sistema stvoreni uslovi za veću političku stabilnost socijalističkog društvenog sistema i socijalističke samoupravne demokratije. A veća politička stabilnost političkog i samoupravnog demokratskog sistema olakšaće i pospešiće razvoj demokratskih oblika socijalističkog društvenog i političkog života. Dakle, pre svega u tom okviru, to jest u delegatskom sistemu možemo i moramo da tražimo puteve i sredstva za uvođenje i ostvarivanje mogućih oblika neposrednog uključivanja svih radnih ljudi i građana u vršenju društvenih poslova, kao i oblika šireg i potpunijeg demokratskog ispoljavanja prava, sloboda i interesa svih ljudi. A naš delegatski sistem upravo to načelno omogućuje i garantuje.

Dakako, to je sistem, a svakodnevna praksa nije uvek u skladu sa takvim sistemom. Uzroci takvim pojavama nisu uvek u subjektivnim otporima ili neshvatanjima, nego — čak pre svega — u nedogradenosti sistema. Zato mislim da nas najznačajniji zadaci — kad je reč o daljoj izgradnji našeg političkog sistema — očekuju upravo u oblasti delegatskog, odnosno delegatsko-skupštinskog sistema.

Postoje dve principijelne razlike između delegatskog sistema socijalističkog samoupravljanja i klasičnog političkog predstavnitva.

Za naš delegatski sistem bitno je pre svega to da su radnici, seljaci, inteligencija i drugi radni ljudi i građani upravo kao

samoupravljači u integralnom sistemu samoupravnog interesnog pluralizma i na svim područjima društvenog života — kako u samoupravnom udruženom radu, tako i u svim drugim vidovima demokratske samoupravne organizacije, društvene aktivnosti i međusobnih odnosa — postali izvor i stvarni nosilac političkog sistema, umesto fikcije apstraktnog političkog građanina i partijskog političkog sistema koji proizlazi iz takve fikcije.

S druge strane, umesto klasičnog političkog poslanika kao eksponenta određene političke partije, u našem delegatsko-skupštinskom sistemu pojavljuje se kolektivna delegacija zajednice samoupravnih interesa, koja je eksponent zbiljskog čoveka kao nosioca konkretnih ličnih i društvenih interesa. U svojim demokratskim samoupravnim zajednicama i putem delegacija tih zajednica on se sam stara o svojim interesima, povezujući se istovremeno u integralnom sistemu demokratskog samoupravljanja sa svim drugim radnim ljudima i njihovim interesima. U takvoj delegaciji sadržana je mogućnost da se u njoj pojavi većina i manjina, ali ne na pitanjima opštih političkih diferencijacija višepartijskog tipa, nego na osnovi konkretnog odnosa prema rešavanju pojedinih samoupravnih i društvenih problema. Osim toga, i kad nastane takva većina i manjina, i jedna i druga su po samoj prirodi te delegacije izraz napora da se nadu najbolja rešenja, a ne oblik borbe za političku vlast, u kojoj se odnos prema konkretnim problemima i interesima društvenog života posmatra samo sa gledišta sakupljanja izbornih poena u masama.

Prema tome, delegatski sistem se ne zasniva na pluralizmu nekih *opštih političkih interesa*, nego na pluralizmu *konkretnih društvenih interesa* radnih ljudi i građana koji dolaze do izražaja na raznim područjima društvenog života. Zasnovan na takvom samoupravnom i demokratskom pluralizmu interesa, delegatski sistem određuje i odgovarajući karakter demokratskih prava radnog čoveka i građanina. To je pre svega pravo radnika, radnog čoveka i građanina na osnovu kojeg on sam u najvećoj meri — u okviru svojih samoupravnih zajednica, bilo na osnovu samoupravnih sporazuma ili demokratskim odlučivanjem većine samoupravljača u pojedinim samoupravnim zajednicama — odlučuje o svim svojim interesima, a putem svojih delegacija u delegatskom sistemu, to jest opet neposredno, učestvuje u donošenju odluka državnih organa koje se odnose na njegove interese. Naravno, u tom sistemu je neophodno da se istovremeno obezbeđuje demokratsko uskladi-

nje parcijalnih interesa i sa zajedničkim interesima u širim samoupravnim zajednicama i sa opštim društvenim interesima o kojima odlučuju delegatske skupštine. I u tom pogledu u delegatskom sistemu postoje više ili manje ozbiljni otvoreni problemi i alternative.

Time, naravno, nikako ne želim da tvrdim da se delegatskom sistemu, odnosno pojedinim delegacijama ne može ni u kom slučaju da nametne i politička diferencijacija u cilju borbe za vlast. Ima nekoliko razloga zbog kojih i tu mogućnost treba imati u vidu. Prvo, antisocijalističke i antisamoupravne snage imaju određen idejno-politički uticaj i na samoupravnu strukturu. A pre svega unutrašnji tehnobirokratski i drugi slični konzervativni i reakcionarni pritisci mogu učiniti da se određeni parcijalni ili društveni interesi politiziraju i tako pretvaraju u sredstvo političke borbe za određene pozicije u samoupravnom i društvenom sistemu, odnosno u sredstvo borbe za ekonomsku i političku vlast. Takvi pritisci se ne mogu prosto ukinuti sistemom jer još uvek imaju duboke korene u strukturi društva koje je tek proizašlo iz jednog ekonomski i politički zaostalog, antidemokratskog i apsolutističkog sistema stare Jugoslavije. Takvim pritiscima treba da se suprotstavi pre svega uporna idejna i politička akcija sa pozicija socijalističkog samoupravljanja, koja, između ostalog, treba da bude usmerena i na osposobljavanje samog delegatskog sistema da se uspešno suprotstavlja takvim pritiscima.

4. Položaj i uloga socijalističkog subjektivnog faktora u delegatskom sistemu

Preciziranje i učvršćivanje položaja i odgovornosti subjektivnih socijalističkih snaga u delegatskom sistemu ima izuzetnu važnost. Da bi takav demokratski sistem mogao na zadovoljavajući način da funkcioniše, u njemu mora da se spaja, odnosno integriše svest o živim i neposrednim samoupravnim interesima sa svesću o zajedničkim i dugoročnim društveno-istorijskim interesima radničke klase i svih radnih ljudi.

Naš delegatski sistem sada se nalazi tek na početku svog razvoja. On je još nedorečen. Prisutne su ozbiljne slabosti u svim pravcima njegovog funkcionisanja. Još se nije u punoj meri oslobodio tradicije parlamentarnog sistema i »narodnog poslanika« kao političkog predstavnika. U njemu još uvek nema dovoljno

efikasnosti u demokratski organizovanom izražavanju volje baze, kao ni u demokratskom mehanizmu koji bi u zadovoljavajućoj meri delegatski sistem povezivao sa celokupnom strukturom društvene svesti. Osim toga, i po svojoj demokratskoj prirodi delegatski sistem ne može da funkcioniše ako je zatvoren u svoje sopstvene institucionalne organe i oblike.

Ne možemo, prema tome, reći da je delegatski sistem već postao kompletan demokratski politički sistem, ali svakako možemo tvrditi da on predstavlja okosnicu jednog novog sistema samoupravne socijalističke demokratije, sposoban da bude nosilac celokupnog društvenog organizma.

Delegatski sistem će u punoj meri moći da obavlja svoju društvenu funkciju samo ako subjektivne socijalističke snage društva sa Savezom komunista na čelu budu njegov organski deo, to jest faktor njegove svesti. Mislim da sadašnje stanje u tom pogledu nije sasvim zadovoljavajuće. Štaviše, jedan od glavnih problema našeg delegatskog sistema koji usporavaju njegovo učvršćivanje jeste način na koji u njemu samom dolazi do izražaja položaj i uloga onog dela društvene strukture koji obično nazivamo socijalističkim subjektivnim faktorom društva.

Mislim da neću preterati ako kažem da se taj subjektivni faktor društva kao celina i u pojedinim svojim delovima nalazi suviše na periferiji kretanja koja se odvijaju u samoupravnom udruženom radu i u delegatskom sistemu. A ni jedan sistem, pa ni naš društveno-ekonomski, a samim tim ni delegatski sistem ne može uspešno da funkcioniše stihijski, bez svestranog oslanjanja na celokupnu svesnu stvaralačku snagu subjektivnog faktora društva. Ni u delegatskom sistemu, kao ni u društvenom životu uopšte, spontanitet i automatizam ne mogu da zamene organizovanu kreativnu snagu društva.

Uloga subjektivnog faktora u delegatskom sistemu mora da počne od delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, jer inače ne bismo mogli dosledno provesti delegatski sistem ni na drugim nivoima odlučivanja. Zato Savez komunista i druge društveno-političke organizacije treba da deluju i da se bore za svoje stavove pre svega u delegatskoj bazi.

Ako se socijalističke subjektivne snage društva ne bi aktivno angažovale na tom području, stihija bi vodila u najboljem slučaju u spori svakodnevni empirizam, a u težim slučajevima čak i do pojave da socijalističkom samoupravljanju neprijateljske snage stiču po-

zicije u delegatskom sistemu. Delegati ne mogu isključivo spontano i empirijski da izgrađuju naše društvo. Jedan od nezamenljivih izvora svesti delegatskog sistema moraju biti, prema tome, i organizovane stvaralačke snage socijalističke svesti. Razume se, taj subjektivni faktor ne može da se shvati, a još manje da deluje kao komanda Saveza komunista nad celokupnim tim sistemom. Mishim da rešenje treba da tražimo u bržem razvijanju odgovarajućih formi demokratskog povezivanja uloge Saveza komunista, sindikata, Socijalističkog saveza i drugih organizacija, nauke, kulture i stručnih službi sa delegatskim sistemom.

Svoju istorijsku ulogu u izgradnji socijalističkog društva radnička klasa kao vodeća samoupravna snaga može uspešno da odigra samo kao organizovana snaga u udruženom radu, kao organizovana snaga u samoupravnom ostvarivanju svojih socijalnih, kulturnih i drugih interesa, kao organizovana idejno-politička snaga u neprekidnom probijanju puteva koji vode ostvarivanju njenih dugoročnih, istorijskih interesa i ciljeva, kao organizovana snaga u odbrani socijalističkog razvoja u društvenoj praksi. Samoupravljanje mora da izražava sve te manifestacije bića radničke klase. I zato ono ne može da bude samo nekakav instrument isključivo empirijskog delovanja radnih ljudi u ostvarivanju njihovih svakodnevnih interesa u udruženom radu, a pogotovo ne može da bude instrument nekakve spontane vladavine masa, jer bi to dovelo do deformacija celokupnog samoupravnog sistema.

Upravo da bi se to sprečilo, subjektivne snage kreativne društvene svesti moraju da budu organizovani sastavni deo sistema samoupravne demokratije i izraz demokratske samoupravne aktivnosti samih samoupravnih zajednica, a ne neka idejnopropagandistička snaga izvan tog sistema ili klasična politička partija iznad njega. Jer, na kraju krajeva, istorijski procesi se nikada nisu stihijski razvijali. Uvek su postojale određene naučno-teorijske i idejno-političke snage koje su izražavale, ali ujedno i formirale i organizovale društvenu svest i, osvetljavajući dugoročne perspektive, pokretale ljude u borbu za društveni progres.

Upravo zato našim Ustavom je predviđeno da u delegatskom sistemu budu prisutne kao njegov sastavni deo — pored delegacija parcijalnih interesa koji se izražavaju u mnoštvu delegacija udruženog rada, samoupravnih interesnih zajednica, mesnih zajednica itd. — i delegacije društveno-političkih organizacija. Pri tome te delegacije nemaju nikakvu privilegovanu, a pogotovo ne monopol-

sku poziciju u delegatskom sistemu. Naprotiv, kada se radi o odlučivanju, one su, u stvari, veoma ograničene. To je izraz činjenice da te organizacije ne raspolažu političkim monopolom u društvu. Delegacije tih organizacija mogu sa drugim delegacijama ravnopravno da učestvuju u odlučivanju, u načelu i uglavnom, samo onda kada se radi o pitanjima koja se odnose na zaštitu socijalističkih tekovina revolucije, na opredeljivanje pravaca razvoja socijalističkog sistema i na obezbeđivanje slobode takvog razvoja. O svim drugim pitanjima delegati samoupravnih subjekata donose po pravilu — odnosno sa retkim izuzecima koje utvrđuje Ustav — svoje odluke bez suodlučivanja delegata društveno-političkih organizacija, čime se onemogućuje da bilo koja osamostaljena politička snaga izvan delegatskog sistema stekne monopol državne vlasti.

Ali, svojim učešćem u delegatskom sistemu društveno-političke organizacije, nauka, kultura, stručne službe imaju ne samo mogućnost nego i dužnost da otkrivaju delegatima šire aspekte pojedinačnih odluka koje oni treba da donose. Naravno, delegati na kraju samostalno, većinom glasova, donose odluke, ali učešće organizovanih snaga socijalističke svesti u delegatskom sistemu doprinosi da te odluke, po pravilu, budu kvalifikovane i progresivne. Razume se, to se ne događa i neće se dogodati uvek. Vodeće socijalističke snage doživljavaju i doživljavajuće u tome i neuspehe jer se pojedine delegacije ili delegatski tela ponekad opredeljuju i protiv njihovih stavova. Ali, od objektivnosti, to jest realnosti stavova tih snaga, kao i od njihove sposobnosti da utiču na svest masa samoupravljača zavisi da li će se to dogodati češće ili samo izuzetno.

Prema tome, u radu na daljoj izgradnji političkog sistema moramo sagledati kako da se i sam delegatski sistem organizuje da bi obezbedio integraciju svih onih društvenih snaga u njemu koje *samo kao organska celina* mogu obezbediti da delegatski sistem zaista bude snažan demokratski nosilac i glavna pokretačka snaga društva. Naime, delegatski sistem morali bismo tako da izgrađujemo da celokupna struktura društvene svesti učestvuje u svakodnevnom radu delegatskih skupština i drugih delegatskih tela i njihovih izvršnih organa i u donošenju njihovih odluka, odnosno da to odlučivanje delegatskih tela bude izraz svesti i stvaralačke sposobnosti celokupnog društva.

Ako u tom smislu budemo ojačali, to jest učvrstili društveni i politički sistem i obezbedili da se ključne pozicije pre svega u delegatskom sistemu čvrsto nalaze u rukama socijalističkih snaga,

onda zaista možemo govoriti o jačanju stabilnosti sistema, a time i o daljoj demokratizaciji našeg društva.

Upravo zato se postavlja gotovo kao centralno pitanje: kako u naš delegatski sistem i u svakodnevni rad delegatskih skupština, izvršnih i drugih organa — i to svih, kako onih u sistemu društveno-političkih zajednica, tako i onih u sistemu samoupravnog udruženog rada — ugraditi ulogu, uticaj i demokratsku organizaciju subjektivnog faktora socijalističke i samoupravne svesti i stvaranja i kako obezbediti da taj subjektivni faktor društva kroz delegatski sistem utiče na rad tih organa, s tim da istovremeno nosi i demokratsku javnu odgovornost za svoje delovanje pred masama samoupravljača.

5. Delegacija

Već iz ovoga što sam rekao proizlazi da je ključna karika celokupnog delegatskog i demokratskog sistema uopšte, u stvari, delegacija samoupravne zajednice. Razume se, nije reč samo o jednoj delegaciji. Samoupravne zajednice kojima zbog njihove veličine i složenosti njihovih poslova odgovara da imaju specijalizovana delegacije za pojedina područja njihove samoupravne i društvene aktivnosti, sigurno će formirati i treba da formiraju više takvih delegacija. No, bez obzira na to da li je reč o jednoj ili o više delegacija, funkcionisanje i kvalifikovano odlučivanje svake delegacije zavisi naročito od dva uslova.

Prvo, delegacija mora biti povezana sa svojom izbornom bazom, sa svojom samoupravnom zajednicom i njenim organima na takav način da može redovno da ih informiše o svojoj aktivnosti, odnosno o aktivnosti i problemima delegatske skupštine u čijem radu i odlučivanju ona učestvuje i da od te baze dobija orijentaciju za svoj rad i za svoja opredeljenja. Toj izornoj bazi i svojoj samoupravnoj zajednici delegacija mora biti odgovorna za svoj rad, a samim tim i uvek smenljiva.

Sada ima dosta kritike da takva povezanost i odgovornost delegacija nije u praksi obezbeđena i da se delegacije često prilično otuđuju od svoje izborne baze. Mislim da je takva kritika velikim delom opravdana, jer je još uvek pre malo učinjeno da se ta povezanost i odgovornost na odgovarajući način i demokratski organizuje. Jedan od uzroka takvog stanja je svakako i to što delegacije nemaju uvek podršku i podsticaj za rad od organizacije

Saveza komunista i organizacije sindikata. Osim toga, delegacije najčešće nemaju u dovoljnoj meri potrebnu pomoć stručnih službi u svojim samoupravnim zajednicama i u skupštinama u kojima učestvuju da bi svoje zadatke mogle kvalifikovano da obavljaju. Zatim, treba imati u vidu i činjenicu da je delegatski sistem sasvim mlad organizam koji je tek na početku svog razvoja, pa zato većina njegovih slabosti proizlazi iz nedostatka iskustva. Nužna kritika slabosti delegatskog sistema u ovom trenutku zato nije kritika sistema kao takvog, nego polazna tačka za opredeljivanje sadašnjih zadataka u ostvarivanju, učvršćivanju i daljem razvoju tog sistema.

No, mislim da u toj kritici ima i preterivanja i formalizma. Jedna delegacija ne mora stalno da sedi na sastancima sa svojim biračima ne bi mogla da oseti težnje i potrebe samoupravne zajednice iz koje proizlazi, jer je ona sastavni deo kolektiva te zajednice. Uloga delegacija ne može se svesti na organizovanje čestih masovnih sastanaka koji ne deluju efikasno na celokupan proces odlučivanja, jer bi se u tom slučaju izgubio jedan od odlučujućih elemenata delegatskog sistema, to jest da su delegacije izraz kompleksa samoupravnih i društvenih odnosa. A gubljenjem tog njihovog svojstva sve skupštine i druga delegatska tela dobili bi stari predstavnički karakter. Suština delegatskog sistema nije u širokom formalnom demokratizmu, u stotinama hiljada izabranih delegata niti u njihovim čestim sastancima, nego u neposrednom izražavanju volje i interesa radnih ljudi.

Osim toga, treba uzeti u obzir i to da nikoga nije moguće prisiliti u ime njegovih sopstvenih demokratskih prava da se angažuje u razrešavanju nekih opštih društvenih problema koje on ne oseća kao svoj neposredni interes. Nikada se svi samoupravljači neće podjednako odnositi prema demokratskom angažovanju u samoupravnom i društvenom upravljanju. Stoga moramo na delegacije i na delegatski sistem gledati kao na demokratsku instituciju koju radni čovek može koristiti uvek kada je to u njegovom interesu, a ne kao na nekakav oblik formalizma koji zahteva njegovo neprekidno učešće na raznim sastancima.

Zato uspešnost rada delegacija ne treba ocenjivati po broju sastanaka i broju učesnika na njima, nego po tome u kojoj meri su njihovi postupci stvarno u skladu sa potrebama zajednica koje predstavljaju i sa politikom demokratski izabranih organa tih zajednica. Nerealno je misliti, na primer, da delegacija može da ima drukčiju orijentaciju u svom radu nego što je ima radnički savet

njene sopstvene zajednice, osim utoliko i tada kada delegacija mora da traži sporazumna rešenja sa drugim delegacijama.

Mislim da u istom cilju treba nastojati da se jednostavnije i preglednije pišu informacije i materijali pre svega za same delegacije, da bi onda one mogle lakše i jednostavnije da informišu svoja biračka tela. Sada se neprekidno čuju žalbe da su delegacije zatrpane gomilom pisanih materijala. To je, očigledno, dokaz da naše skupštine i slična delegatska tela nisu dovoljno razradile odgovarajuću metodologiju informisanja. Umesto da se same probijaju kroz tekstove zakona i opširnih izveštaja i obrazloženja, delegacijama bi iz svega toga ili iz raznih samoupravnih akata trebalo dostavljati takve kratke izvode u kojima bi njima i njihovim izbornim telima trebalo da se prikažu glavna rešenja koja sadrži predlog određenog propisa, kao i glavni problemi i dileme koje se javljaju u vezi sa donošenjem pojedinih odluka i da im se ukaže na posledice takvih odluka sa gledišta interesa samoupravljača.

Osim toga, ni drugi, rekao bih, tehnički uslovi za rad delegacija često nisu obezbeđeni. Tu mislim na takve uslove, kao što su prostorije, tehnička opremljenost, stručna pomoć, komunikacija između delegata i delegacija i između samih delegacija itd. Nema sumnje da bi delegacije veoma mnogo olakšale rad svojim predstavnicima, to jest delegatima u skupštinama, ako bi u međusobnoj komunikaciji već prethodno nastojale da usklade svoje stavove.

Sve to, svakako, zahteva odgovarajuću stručnu službu u skupštinama i sličnim delegatskim telima, ali i u samim samoupravnim zajednicama ili za više samoupravnih zajednica. Neko može reći da takve službe povećavaju troškove političkog sistema. Međutim, ako su stručne službe na odgovarajući način koncentrisane i ako su sastavni deo zajedničkih službi samoupravnih zajednica i opština, one moraju biti skuplje od sadašnjih parcijalnih stručnih službi. Osim toga, ako radni ljudi i građani, pogotovo njihove delegacije, nisu informisani ili ako nisu osposobljeni da kvalifikovano odlučuju, to svakako košta društvo mnogo više nego jedna dobra služba informacija čije su informacije dostupne svakome ko se i kada se za njih interesuje, odnosno mnogo više nego jedna stručna služba koja obezbeđuje kvalifikovani rad delegacija.

Drugo, delegacija mora da se odlikuje otvorenosću prema celokupnoj strukturi socijalističke društvene svesti i društvenog stvaranja, to jest sposobnošću da se konsultuje i da se u svom radu oslanja na šire izvore sagledavanja stvari i znanj, nego što su oni

kojima sama raspolaže. U našem društvu, pa i u našem Savezu komunista, još uvek su prisutna shvatanja po kojima su delegacije same sebi dovoljne. Ako bi se takva shvatanja i dalje zadržala, dovela bi do toga da delegacije budu zatvorene u sebe, a u najboljem slučaju u međusobnu saradnju, to jest da budu zatvorene prema društvu kao celini, prema interesima drugih radnih ljudi, prema kretanjima društvene svesti i prema idejnom, političkom, naučnom i kulturnom stvaralaštvu društva. Ljudi sa takvim shvatanjima boje se za autonomiju odlučivanja u delegaciji, a pri tome zaboravljaju da je kvalifikovano odlučivanje delegacije moguće samo onda ako ona ima uvid ne samo u parcijalne interese samoupravne zajednice koju predstavlja nego i u šire i opšte društvene interese od kojih zavisi realizacija određenog parcijalnog interesa. Takva bojazan za autonomiju delegacije je ne samo neosnovana nego i suprotna Ustavu, jer delegacija, po Ustavu, mora voditi računa i o opštim društvenim interesima.

Delegat kao pojedinac do sada se afirmisao kao prenosilac stavova delegacije, a manje kao aktivni subjekt u formiranju zajedničkih stavova. Međutim, odnos delegata i delegacije je složeniji u tom smislu što taj odnos sadrži u sebi vezanost delegata za osnovno opredeljenje delegacije, ali istovremeno i njegovu slobodu da stvaralački doprinosi uspešnom rešavanju pitanja koje je na dnevnom redu odgovarajuće skupštine. Naravno, to zavisi i od stavova koje zauzimaju delegacije, a ti stavovi moraju biti istovremeno i dovoljno čvrsti i dovoljno elastični kako bi moglo doći do njihovog usaglašavanja. Delegati moraju imati i relativno šira ovlašćenja uvek kada to ne zadire u neki od osnovnih interesa njihove uže samoupravne zajednice za koji je formulisan čvrst stav i čija bi promena zahtevala ponovno razmatranje u samoj delegaciji osnovne samoupravne zajednice.

Međutim, takva svojstva delegacije manje zavise od nje same, a više od izgradnje celokupnog delegatskog sistema i posebno od onih njegovih pomoćnih organizama koji treba da omoguće delegaciji da se objektivno informiše i da se osloni na šire društveno znanje, što će joj omogućiti da kvalifikovano odlučuje. A najvažnije u svemu tome svakako je organizovana akcija subjektivnih socijalističkih snaga na svim nivoima delegatskog sistema.

Današnja praksa sve više jasno pokazuje da uloga subjektivnog faktora društva ne treba da dolazi do izražaja samo u vrhu delegatske organizacije društva, to jest u Skupštini SFRJ, pa ni u

skupštinama republika i pokrajina, nego pre svega u osnovnoj samoupravnoj zajednici i u njenoj delegaciji. Samo na taj način moguće je obezbediti pravovremeno i kvalifikovano zauzimanje stavova o svim značajnijim pitanjima kako bi usaglašavanje gledišta, odnosno sporazumevanje i dogovaranje dobilo potrebnu efikasnost. Ako proces usaglašavanja otpočne u delegaciji osnovne samoupravne zajednice, tada će se, na primer, u Skupštini SFRJ neusaglašena pitanja svesti samo na ona koja neizbežno proizlaze iz različitog ekonomskog i drugog položaja pojedinih republika i pokrajina. Zato takav prethodni postupak može veoma mnogo da doprinese bržem usaglašavanju, odnosno ujednačavanju gledišta.

Prisutnost organizovanih subjektivnih snaga u delegatskom sistemu sada je često više indirektna nego direktna, to jest ona se izražava pre svega tako što su i mnogi članovi Saveza komunista i članovi drugih društveno-političkih organizacija članovi delegacija ili pojedinih tela i organa delegatskog sistema. A pošto se problematika delegacija praktično tretira samo kao stvar skupština, a ne i kao stvar odgovornih organa Saveza komunista i drugih društveno-političkih, stručnih i sličnih organizacija na svim njihovim organizacionim nivoima, to i ti članovi Saveza komunista ili članovi sindikata i Socijalističkog saveza ne dobijaju dovoljnu pomoć od svojih organizacija.

Problematika delegacija sadrži gotovo celokupnu političku problematiku samoupravnih i društvenih odnosa. U delegacijama i delegatskom sistemu politika prestaje da bude monopol tankog sloja profesionalnih političara, tehnobirokratije, politizirane intelektualne elite i stvarnih nosilaca klasne vlasti, a postaje stvar samoupravljačkih masa i njihovih samoupravnih zajednica. Upravo zato problematika delegacija i celokupnog delegatskog sistema, kako u oblasti samoupravnih odnosa tako i na svim nivoima društveno-političkih zajednica, treba da bude glavni izvor i glavni cilj aktivnosti društveno-političkih organizacija, kao i svih drugih faktora socijalističke svesti i stvaranja.

Delegacije moraju imati oslonac ne samo u kolektivima svojih samoupravnih zajednica i u njihovim organima i stručnim službama nego i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama i stručnim službama, u nauci, kulturi i svim drugim oblicima društvenog stvaralaštva. Pri tome svi ti faktori treba da budu neposredno i odgovorno prisutni u delegatskom sistemu i u radu pojedinih delegacija, bilo kao neposredni sastavni deo delegatskog

sistema bilo kao njegov politički, stručni i naučni oslonac. Mislim da u radu na daljoj izgradnji našeg političkog sistema upravo tom pitanju treba da posvetimo najveću pažnju. Jer očigledno je da naš politički sistem mora u oblasti organizacije i metoda rada delegatsko-skupštinskog sistema da traži određena nova rešenja koja će omogućiti da se organizovana socijalistička svest i stvaralaštvo aktivno integrišu u delegatski sistem.

Ovo posebno naglašavam zato što je u tom pogledu kod nas bilo, a i danas ima određenih kolebanja. Pored pomenutih kolebanja koja su došla do izražaja oko pitanja prisustva Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija u delegatskim skupštinama i u drugim organima i telima, tu mislim i na slična kolebanja koja se ispoljavaju i u pogledu uloge i sastava konferencija delegacija kao oblika društvene konsultacije delegacija, odnosno političke i stručne pomoći delegacijama. Te konferencije se gotovo po pravilu tretiraju kao prost zbor delegacija, koji je kao takav, u stvari, nepotreban ili bar nije mnogo koristan, jer zadatke koje takav skup obavlja mogu, uglavnom, da obave veća skupštine opštine, pokrajine i republike. Svoj pravi smisao te konferencije dobijaju samo onda ako se u njima angažuju sve socijalističke stvaralačke snage — od društveno-političkih organizacija pa do nauke.

Naravno, konferencije delegacija nisu zamena za delegacije niti one treba da preuzimaju njihovu funkciju, kako se ponekad shvata, nego predstavljaju onaj nužni demokratski metod rada delegacija i oblik njihovog dogovaranja koji treba da omogućuje njihovo povezivanje sa celokupnom svešću i sa znanjem socijalističkog društva, kao i njihovo međusobno dogovaranje. Sasvim je sigurno da bi takve konferencije delegacija mogle da imaju mnogo veći značaj ako bi se oblikovale kao opštedruštvena konsultacija i dijalog o alternativama koje nastaju u radu delegatskih tela kako u samoupravnim organizacijama, tako i u društveno-političkim zajednicama.

Razume se, delegacije treba da uspostavljaju i da razvijaju i druge oblike opštedruštvene i međusobne saradnje radi pronalaženja zajedničkih rešenja o pitanjima iz nadležnosti skupština. Ustavni je princip da se to povezivanje delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica ostvaruje na osnovi rada i drugih zajedničkih interesa ili polazeći od interesa koje one imaju i ostvaruju u društveno-političkoj zajednici. Saglasno tome, delegaci-

je se mogu povezivati međusobno, kao i sa drugim društvenim faktorima na osnovi udruživanja rada i sredstava ili na teritorijalnoj osnovi, a o određenim pitanjima od zajedničkog interesa mogu održavati i zajedničke sastanke, savetovanja, skupove itd., uz učešće svih onih društvenih faktora koji im mogu biti od koristi.

Konferencije delegacija i drugi oblici povezivanja delegacija mogli bi biti i faktor povezivanja svih skupština u jedinstveni celovit skupštinski organizam, u kome ni jedno pitanje iz nadležnosti bilo koje skupštine ne bi bilo izvan domašaja i stvarnog uticaja radnih ljudi organizovanih u samoupravnim organizacijama i zajednicama, u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama, kao i u stručnim, naučnim i kulturnim delatnostima.

Glavni izvor takvih kolebanja je, po mom mišljenju, u prisustvu dvojakih shvatanja u našoj društvenoj svesti. Prvo se svodi na određen vid pomenute teorije spontaniteta, to jest na shvatanje da je spontana aktivnost samoupravnih zajednica, odnosno aktivnost bez odgovarajuće demokratske integracije sa celokupnom strukturom socijalističke društvene svesti, najveća garantija demokratizma delegatskog sistema. A kako i sama praksa ukazuje na neodrživost takvih shvatanja, tu se odmah javlja i druga tendencija, to jest da Savez komunista i druge društveno-političke organizacije treba neposredno, to jest odgovarajućim sredstvima političkog autoriteta, da diriguju radom odgovornih organa društvenog samoupravljanja i državne vlasti, a u prvom redu izvršnih organa. Mirenje sa takvim shvatanjem ne samo da bi činilo idejnu i političku akciju Saveza komunista sve manje efikasnom nego bi i sam Savez komunista dovelo u sukob sa demokratskim pravima samoupravljača i njihovih delegacija. A takvo stanje bi i inače moglo da dovede do niza tehnobirokratskih deformacija, uključujući i faktičko ponovno uspostavljanje personalne unije izvršnih organa Saveza komunista i izvršnih organa državne vlasti. A nju smo već davno napustili, jer je ona u prošlosti bila postala glavni izvor birokratizacije ne samo državnog sistema nego i same Komunističke partije.

Prema tome, moramo da težimo tome da Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, kao i stručne službe, nauka i drugi faktori organizovane socijalističke svesti i stvaranja budu sastavni deo delegatskog sistema i da svi oni sa svim delegacijama samoupravnih zajednica i u odgovarajućim demokratskim odnosima solidarno nose odgovornost za donošenje odluka u delegatskom

sistemu. Takva pozicija organizovanih socijalističkih snaga u delegatskom sistemu ne znači nikakav politički monopol, nego, naprotiv, dovodi te snage u demokratsku odgovornost prema svim učesnicima u delegatskom sistemu. Takav položaj organizovanih socijalističkih snaga istovremeno postaje i glavni izvor njihovog unutrašnjeg demokratizma i demokratskih metoda njihove društvene akcije. I što je najvažnije, takvi odnosi postaju faktor ne samo stalnosti političkog sistema koji je zasnovan na delegatskom sistemu nego i stabilnosti demokratskih odnosa u njemu, kao i demokratskih prava čoveka-samoupravljača i građanina.

6. Skupštine i druga delegatska tela

U vezi sa tim pitanjima posebno su značajni zadaci u oblasti dalje izgradnje delegatskih skupština u društveno-političkim zajednicama i odgovarajućih delegatskih tela u svim oblicima samoupravnog organizovanja. Razume se, to se ne odnosi na društvene funkcije i nadležnosti skupština i drugih delegatskih tela jer su one precizno određene Ustavom. Reč je o izgradnji organizacionog mehanizma i o metodi rada kojim se skupštine i druga delegatska tela povezuju sa delegatskom bazom i sa celokupnom društvenom strukturom. Najvažniji zadatak u tome jeste da se poruše ostaci paravana koji još uvek postoje između delegatskih skupština i drugih organa državnog i samoupravnog upravljanja i svih drugih vidova društvene strukture, kao što su društveno-političke i druge društvene organizacije, nauka, stručne službe itd.

Jer, iako je intencija Ustava iz 1974. godine otvaranje skupština prema društvu, ipak tradicija, inercija, navike i dalje utiču na njihov rad, tako da postoji tendencija zatvaranja skupština u sebe, kao da one mogu same za sebe da rešavaju stvari, a ne u stalnom kontaktu i konsultaciji sa svim drugim društvenim faktorima, to jest samo jednom celovitom političkom sistemu samoupravne demokratije, gde hijerarhija institucija ne može da bude jedini faktor odlučivanja. Samo da navedem, primera radi, da se prema Skupštini SFRJ još uvek odnosimo kao da je ona jedino telo koje je odgovorno za donošenje konačnih društvenih odluka ili kao da je Savezno izvršno veće jedini organ koji je odgovoran za izvršenje odluka Skupštine SFRJ. To se može reći i za republičke, pokrajinske i opštinske skupštine i njihove izvršne organe.

Mislim da je takva tendencija posledica pre svega uticaja

tradicije parlamentarizma. Parlament je izraz monopola političke vlasti oličene u vladajućoj partiji. On zato formalno nikome ne odgovara, iako je stvarno zavisan od vanparlamentarne klasne vlasti. A naša skupština je zasnovana na delegacijama zajednica samoupravnih interesa. Prema tome, delegati više nisu vezani za neku političku partiju niti za politički monopol, nego za svoju izbornu bazu i za sve one društvene snage od kojih zavisi ostvarivanje kompleksnih interesa samoupravljača, to jest kako njihovih parcijalnih, tako i zajedničkih i opštih društvenih interesa.

Upravo zato je neophodno da u celokupnom procesu donošenja društvenih odluka i na svim nivoima odlučivanja i izvršenja skupštine i izvršni organi budu otvoreni uticaju stavova celokupne strukture subjektivnog faktora društva. Stoga moramo u okviru delegatskog sistema da ugradimo određene organizacione i druge mehanizme za odnose koje zahteva takva povezanost skupština i izvršnih organa sa svim socijalističkim stvaralačkim snagama.

A takav pravac izgradnje skupštinskog sistema neophodan je društvu samoupravnog pluralizma i zbog toga da bi se sprečilo nastajanje nekih centara političke moći izvan delegatskog sistema. Iz iskustva — našeg i stranog — znamo da nastajanje takvih centara može ozbiljno da deformiše socijalističke i samoupravne društvene odnose. Stoga moramo nastojati da sistem delegatskih skupština bude stožer celokupnog samoupravnog i društvenog socijalističkog stvaranja i ujedno ono mesto gde svi društveni faktori treba da preuzimaju i snose javnu društvenu odgovornost za svoje delovanje.

Prema tome, u delegatskom sistemu, u sistemu socijalističke samoupravne demokratije delegatska skupština društveno-političke zajednice mora da bude radno telo cele društvene zajednice, a ne eksponent parcijalnih interesa ili nečijeg političkog monopola. A takvo telo delegatska skupština može da bude samo onda ako je na takav način otvorena prema društvu da u pripremi i donošenju odluka može neposredno da učestvuje na celokupna samoupravna i društvena struktura koja je zainteresovana za te odluke. Naravno, i u našem sistemu konačne odluke treba skupštine da donose većinom glasova. Ali, da bi se došlo do konačnih odluka, treba u procesu njihovog stvaranja da učestvuju i svi drugi društveni faktori.

Kad je reč o samoj organizacionoj strukturi i unutrašnjim odnosima u delegatskim skupštinama, treba takođe kritički analizirati dosadašnja iskustva i — ako se pokaže potrebnim — izvršiti

odgovarajuće izmene u njihovim poslovnicima. Na primer, u pogledu ostvarivanja uloge skupština samoupravnih interesnih zajednica kao ravnopravnih veća skupština društveno-političkih zajednica, i pored toga što je ta uloga jasno opredeljena i definisana Ustavom SFRJ, nastoji se smanjiti njihov faktički značaj upravo u domenu ravnopravnog odlučivanja tih skupština sa većima skupština društveno-političkih zajednica. Zbog nedovoljno izgrađenih odnosa i mehanizma odlučivanja u samim samoupravnim interesnim zajednicama, na jednoj strani, i nedovoljno izgrađene prakse njihovog pravovremenog uključivanja u skupštinski mehanizam i nedovoljnog davanja adekvatnog značaja odlukama tih skupština, na drugoj strani, one se u dosadašnjoj praksi još nisu afirmisale u funkciji skupštinskih veća. A pri tome u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, pogotovo u njihovom izvršnom aparatu, sada se veoma snažno pojavljuju birokratsko-centralističke tendencije u pogledu unutrašnjih odnosa u tim zajednicama. Umesto da budu mesto ravnopravnog samoupravnog dogovaranja, pojavljuju se tendencije da one budu neke vrste organ uprave.

Sadašnje delegacije društveno-političkih organizacija u društveno-političkim većima koje se formiraju u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda nisu sasvim u skladu sa prirodom delovanja društveno-političkih organizacija, pa ni sa samim duhom Ustava. Jer, očigledno, te organizacije mogu da predstavljaju samo njihova demokratski izabrana tela koja su i odgovorna za politiku i akciju tih organizacija i za stavove koje će one da zauzimaju o pitanjima koja su na dnevnom redu skupština, a na neka tela izvan njih, pa čak i nezavisna od ovih. A sada u velikoj meri vlada upravo ovo drugo stanje, i to na svim nivoima delegatskih skupština.

Posledica takvog stanja je pre svega to da naše društveno-političke organizacije, u stvari, ne prate ažurno i stalno problematiku koja je na dnevnom redu delegatskih skupština ili koja bi trebalo da bude na njihovom dnevnom redu. Nedostaje i inicijativa tih organizacija prema skupštinama. A upravo društveno-političko veće treba da bude jedan od glavnih faktora povezivanja organizovanih snaga socijalističke društvene svesti sa delegacijama koje su birane u samoupravnim zajednicama.

Problematika delegacija samoupravnih zajednica i problematika koja je na dnevnom redu delegatskih skupština treba da bude odlučujuća za opredeljivanje politike i akcije društveno-političkih organizacija. I zato se te organizacije moraju tako postaviti prema

delegatskim skupštinama, odnosno društveno-političkim većima da bi one upravo kao organizacije — a ne samo preko svojih članova — bile s punom odgovornošću pred samoupravljačima prisutne u skupštinskom odlučivanju.

Posledica kolebanja u odnosu na ulogu i strukturu društveno-političkih veća je, između ostalog, i u tome što u našim delegatskim skupštinama, to jest među delegatima, ima veoma malo ljudi iz vodećeg sastava društveno-političkih organizacija, a to, očigledno, nije u redu. Delegatske skupštine moraju biti koncentracija stvaralačke snage našeg socijalističkog društva i faktor povezivanja i koordiniranja svih društvenih uticaja na politiku i praksu ne samo skupština nego i njihovih izvršnih organa. Prema tome, upravo delegatske skupštine su najvažnije mesto za ostvarivanje društvene uloge društveno-političkih organizacija, pa je zato nužno da te organizacije biraju za skupštine takve svoje delegacije koje će moći da daju maksimalan doprinos radu tih skupština i njihovom direktnom uticaju na sve oblasti izvršenja društvene politike.

7. Državni izvršni organi u delegatskom sistemu

Savez komunista i naše društvo uporno su se borili za razvoj samoupravljanja i za njegovo integrisanje u jedinstveni društveni sistem. Taj proces smo posmatrali istovremeno i kao proces odumiranja države kao sredstva prinude. Ali, imajući u vidu tu dugoročnu viziju, ni Savez komunista ni naše društvo nikada nisu padali u iluziju da je uloga države i državne prinude neki sporedan ili nevažan elemenat političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Naprotiv, bili su svesni da je ta uloga bitan uslov razvoja samoupravnog socijalističkog društva, pa je zato našim političkim sistemom treba obezbediti. U tom pogledu Ustav SFRJ i ustavi svih njegovih republika i pokrajina veoma su jasni, to jest kako u pogledu same te uloge, tako i u pogledu institucija i odnosa koji obezbeđuju ostvarivanje te uloge. Ta ustavna rešenja treba sada razraditi i konkretizovati u našem političkom sistemu.

Medu tim zadacima svakako je jedan od najvažnijih bliže određivanje položaja i uloge izvršnih i upravnih organa, čime treba određenije da se opredeli njihova odgovornost prema delegatskim skupštinama i prema društvu uopšte, kao i veća efikasnost njihovog rada.

Puna odgovornost svih izvršnih, odnosno upravnih organa

delegatskim skupštinama sasvim jasno je opredeljena u jugoslovenskom ustavnom sistemu. Međutim, konkretniji odnosi tih organa prema delegatskim skupštinama i prema samoupravnoj demokrat-skoj strukturi našeg društva uopšte nisu razrađeni u Ustavu. A promene koje su nastale u našem društvu očigledno su takve da zahtevaju određene promene i u tim odnosima.

Tu treba pre svega da vodimo računa o tome da društveni položaj izvršnih veća u našem političkom sistemu nije isti kakav je položaj vlada u parlamentarnom sistemu građanske demokratije. U tim vladama koncentrisana je sva politička snaga vladajuće partije, odnosno vladajućih koalicija. U našem sistemu, međutim, politička snaga je dekoncentrisana, što i odgovara našem društvu demokrat-skog pluralizma samoupravnih interesa. Ona se izražava kroz zajednicu integrisanog samoupravnog udruženog rada i druge samoupravne zajednice, kroz privredne komore i slične organizacije i kroz položaj i ulogu društveno-političkih organizacija u našem političkom sistemu, uključujući tu i specifičnu vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista u tom sistemu.

Osim toga, kod nas postoji Predsedništvo SFRJ i predsedništva republika i pokrajina. Ustav ne samo da deli političko-izvršne funkcije između Predsedništva i Izvršnog veća, nego na tačno određenim područjima uspostavlja i odgovornost Izvršnog veća Predsedništvu. Kod nas »vladu« u parlamentarnom smislu te reči sačinjavaju, u stvari, Predsedništvo SFRJ i Savezno izvršno veće zajedno, uz precizno podeljene nadležnosti. To isto važi i za republike i pokrajine.

Ako bismo hteli da pravimo neka šematska upoređenja, onda bismo mogli reći da je takav sistem bliže organizaciji izvršne vlasti u Sjedinjenim Američkim Državama nego u Zapadnoj Evropi, s tom razlikom što su kod nas nadležnosti Predsedništva SFRJ inanje nego što su to nadležnosti američkog Predsednika, a samostalne nadležnosti Saveznog izvršnog veća veće nego što su to nadležnosti američke administracije.

Ali kod nas se politička snaga ne koncentriše ni u Predsedništvu SFRJ ni u Saveznom izvršnom veću, nego u delegatskoj skupštini, ali ne samo u njoj samoj, nego u njenoj povezanosti sa celokupnom društvenom strukturom. Tu mislim, dakako, i na društveno-političke organizacije i posebno na odnose koji proizlaze iz specifične vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista Jugoslavije.

Izvršna veća su, prema tome, izraz na takav način koncentrisane političke snage u delegatskim skupštinama i na nju se oslanjaju. Zato su ona u pravom smislu reči izvršni organ, to jest kolektivni organ uprave koji koordinira i usmerava rad pojedinačnih organa uprave u odgovornosti prema delegatskoj skupštini i u određenoj meri prema Predsedništvu, a, u stvari, i prema celokupnoj društvenoj strukturi koja je nosilac političke snage.

Pri tome izvršna veća raspolazu i moraju da raspolazu snažnom političkom inicijativom, ali u punoj odgovornosti ne samo prema delegatskoj skupštini u institucionalnom smislu te reči nego i prema svim socijalističkim stvaralačkim snagama socijalističkog društva koje se u njoj i oko nje koncentrišu.

Stoga se izvršna veća i drugi organi uprave moraju oslanjati na te snage, i to ne samo u svojoj političkoj inicijativi nego i u svojoj politici izvršenja. Isto kao ni skupštine, ni izvršna veća se zato ne mogu zatvarati u sebe, u svoj aparat ili u neki privid nezavisnosti od specifične strukture političke snage koja je svojstvena političkom sistemu demokratskog pluralizma samoupravnih interesa.

Zato se izvršna veća i ne mogu menjati na isti način kako se manjaju vlade u parlamentarnom sistemu, to jest na osnovi konkurencije vladajuće partije i opozicije. Izvršna veća nemaju jednu celovitu organizovanu opoziciju, ali imaju bezbroj pojedinačnih «opozicija» kad se radi o konkretnim pitanjima koja moraju da se rešavaju. Drugim rečima, radi se o pojavi alternativna na stavove izvršnog veća. Međutim, odnos između nosioca alternative i izvršnog veća ne rešava se u njihovom direktnom konfliktu, nego, po pravilu, unutar delegatskog, odnosno skupštinskog sistema, kao i samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem, a samo izuzetno — to jest kad se radi o vrlo značajnim raznimolazanjima, odnosno kad se ne može postići sporazum između delegatske skupštine i izvršnog veća — može doći do situacije ili da samo izvršno veće podnese ostavku ili da mu skupština izrazi nepoverenje, što takođe povlači ostavku izvršnog veća. Uglavnom to isto odnosi se i na pojedinačne samostalne organe uprave, s tim što se takvi konflikti prelamaju ne samo između skupštine i tih organa nego i između izvršnog veća i njih.

Iz svega toga proizlazi da se izvršna veća moraju oslanjati na stalnu saradnju i konsultaciju sa tom celokupnom društvenom strukturom koja je nosilac dekoncentrisane političke snage. Osim toga, ona se moraju oslanjati i na celokupan stvaralački naučni

potencijal društva, a ne samo na onaj njegov deo koji je neposredno uključen u sistem državne uprave. I konačno, ni samo izvršenje ne može biti samo stvar u sebe zatvorenih organa državne uprave, nego mora biti pod širom kontrolom društva. Doduše, takva kontrola ne sme da narušava ni kompetencije izvršnih veća, odnosno organa uprave, niti njihovu samostalnost u odlučivanju, a pogotovo njihovu direktnu odgovornost delegatskoj skupštini, ali ona mora obezbediti svim faktorima koji su nosioci našeg političkog sistema samoupravne demokratije ne samo ažuran uvid u stanje stvari i u rad izvršnih organa nego i određen demokratski uticaj na taj rad. Razume se, taj uticaj ne sme da deluje stihijski, nego kroz određene kanale demokratske saradnje i demokratske odgovornosti.

Međutim, istovremeno moramo sagledati tendenciju jačanja političke snage državnog aparata, to jest problem opasnosti od birokratizovanja političkog sistema, koja je u sadašnjoj strukturi našeg društva i u strukturi savremenog društva uopšte stalno prisutan faktor i kao takva ostaće još dugo. Kao što znamo, ta tendencija je najveća opasnost za razvoj socijalističkog društva, a pogotovo društva na putu socijalističkog samoupravljanja. O toj opasnosti treba voditi računa pogotovo sada kada se stiče utisak da je u poslednje vreme — pre svega zbog nedogradenosti delegatskog i političkog sistema uopšte — ponovo u porastu politička snaga upravnog aparata.

S tim u vezi ukazao bih na činjenicu da je državna uprava u dobroj meri još uvek izvan uticaja samoupravnih društvenih struktura i vodećih idejnih i političkih snaga društva. Stoga se neminovno nameće potreba intenzivne politike otvaranja na relaciji država — samoupravljanje, odnosno stavljanja državne uprave u funkciju samoupravnih interesa i delegatskog sistema. Drugim rečima, izvršni organi i organi uprave moraju da budu demokratski otvoreni prema celokupnoj društvenoj strukturi kako bi se mogla obezbedivati njihova stalna saradnja i konsultacija sa tom strukturom, kao i neophodna široka demokratska kontrola društva, odnosno samoupravljača nad radom tih organa.

To je potrebno i zbog odgovornosti društveno-političkih organizacija prema društvu. Jer, na kraju krajeva, ako te organizacije samom svojom političkom težinom i svojim prisustvom u delegatskim skupštinama imaju odlučujući uticaj na sastav izvršnih veća i na njihovu političku praksu, onda one, očigledno, ne mogu skinuti svoju odgovornost, pred društvom za rad tih organa. A ako

nose takvu odgovornost, onda su one dužne i da pomažu tim organima u njihovom radu, i to pre svega angažovanjem svih društvenih stvaralačkih snaga u rešavanju problema koji stoje pred delegatskim skupštinama, kao i pred izvršnim organima, odnosno organima uprave.

I zaista, poslednjih godina su društveno-političke organizacije, kao i drugi društveni faktori iz društvenih organizacija, nauka i stručnih službi — u okviru društvenih saveta — pružili ozbiljnu političku i stručnu pomoć tim organima u njihovom radu. Ta pozitivna iskustva upućuju nas na to da moramo naš politički sistem još više obogatiti takvim i sličnim demokratskim metodima rada i institucijama. U tom smislu, na primer, bilo bi potrebno posebno razmotriti mogućnost uspostavljanja nekih novih oblika stalne i svakodnevne saradnje delegatskih skupština sa Socijalističkim savezom i posebno sa njegovim sekcijama.

8. Nauka i stručne službe

Teorija i praksa su neodvojive od čoveka kao društvenog bića. Stoga i nauka i na nauci zasnovane stručne službe predstavljaju sastavni i nerazdvojni deo celokupne prakse političkog sistema. Nauka i stručne službe trebalo bi u znatno većoj meri nego do sada da budu prisutne na svim nivoima delegatskog sistema, da budu pretpostavka rada radničkih saveta, delegatskih skupština, izvršnih organa, administracije, društveno-političkih organizacija i svih drugih stvaralačkih socijalističkih snaga našeg društva.

Naravno, kad je reč o društvu i o odnosima među ljudima, mislim na istinsku marksističku nauku, bez koje bi naša društvena praksa bila empiristička i kratkoročna, a samim tim i konzervativna i spora. To dodajem zbog toga što se pod pojmom nauke često kriju sasvim drugi interesi i ciljevi, a neretko i izrazito reakcionarna politička akcija.

Problem praktičnog povezivanja nauke i prakse u našem društvu još nije celovito rešen. Kada su pod uticajem razvoja samoupravljanja počeli da se raspadaju etatistički oblici organizovanja nauke, mi smo se s pravom orijentisali na organizovanje samoupravnih naučnih institucija koje neće biti pretežno zavisne od državnih organa i njihovih budžeta. Ali kao slaba propratna pojava tog pozitivnog procesa nastale su neke druge krajnosti, a pre svega tendencija da se veza nauke i prakse svede zapravo samo

na međusobne ugovore o projektima naučnog istraživanja. A to je, očigledno, premalo.

Odgovornim organima naše društvene prakse potrebna je radi njihove orijentacije u svakodnevnoj tekućoj politici — pored parcijalnih ili dugoročnih programa naučnog istraživanja — i kontinuirana saradnja sa naukom i stručnim službama. A, s druge strane, i sama nauka bez žive, svakodnevne povezanosti sa praksom mora da se nade u praznom prostoru i onda počinje da se suviše bavi proučavanjem literature i apstraktnim špekulacijama, a premalo istraživanjem realnih činjenica.

Nije dovoljno da samo praksa traži nauku, nego mora i nauka da traži praksu. Nije, prema tome, dovoljno da naša društvena nauka samo iznese određenu kritičku analizu i svoje stavove, mada je i to potrebno, nego mora upravo u saradnji sa praksom da preuzima i odgovornost za rešenja i da time proverava osnovanost svojih sopstvenih postavki. Ako ti elementarni odnosi između društvene nauke i prakse budu živi i efikasni, onda će i uslovi za dugoročna naučna istraživanja biti bolji.

U nas je, na primer, prilično dugo bio zanemaren ceo kompleks istraživanja puteva i uslova socijalističkog samoupravljanja. Jedan deo naših naučnika prolazio je ravnodušno pored žive samoupravne socijalističke prakse našeg društva kao da je ona efemerna pojava kojom se ne treba baviti. Takva nauka je, u stvari, živela izvan naše socijalističke prakse, bavila se stvarnošću izvan Jugoslavije, u stvari, stranom literaturom o toj stvarnosti, dok se prema našem sistemu socijalističkog samoupravljanja odnosila na način, rekao bih, frontalnog kritičkog odbijanja, a ponekad sa pozicija ideologije buržoaskog liberalizma, a ponekad sa pozicija voluntarističkog socijalnog ultraradikalizma. Ne kažem da u tom delu naše nauke nije bilo ozbiljnih naučnih talenata, ali oni su postali neplodni upravo zbog svoje konzervativne ideološke opterećenosti, pa i zbog pokušaja da se ta nauka nametne društvu kao nekakva vansistem-ska politička snaga.

Sada je stanje bitno izmenjeno. Socijalističko samoupravljanje je postalo celovit društveni sistem koji je izdržao teške probe kroz gotovo trideset godina svog postojanja. Osim toga, samoupravljanje je postalo predmet političkih borbi u mnogim zemljama savremenog sveta, što samo potvrđuje realnost orijentacije našeg društva na samoupravljanje. I konačno, tu su i materijalni rezultati našeg sistema socijalističkog samoupravljanja, koji su najsnažnija

potvrda njegove istorijske neophodnosti. Zato je samoupravljanje postalo predmet izučavanja ne samo naše nauke nego i društvenih nauka širom sveta.

Visoke škole i naučne institucije u Jugoslaviji dale su veliki broj mladih naučnih radnika koji se u sve većoj meri pojavljuju kao kreativna društvena snaga na svim područjima društvenog života jer se bave upravo istraživanjem pojava u našem društvu. Na te snage društvo treba da se osloni. Upravo zato naučnim institucijama i kadrovima, kao i stručnim službama treba obezbediti takvo mesto među kreativnim demokratskim snagama u našem političkom sistemu preko kojega će oni moći da ostvaruju svoj neposredni uticaj na sve faktore društvenog odlučivanja. To pogotovo važi za samoupravne zajednice, za delegatska tela i za državne izvršne organe.

Osim toga, treba stvarati uslove da naši naučni kadrovi u mnogo većoj meri nego sada sarađuju i suodlučuju, u principu, o značajnijim odlukama u sistemu udruženog rada i u društveno-političkim zajednicama. Savezni saveti i iskustva iz njihovog dosadašnjeg rada, koji su na konkretnom rešavanju određenih društvenih problema ujedinili praksu i nauku, najbolji su dokaz koliko je na svim nivoima društvenog rada i stvaranja potreban takav spoj prakse i nauke. Sada, na primer, kada se raspravlja o pravcima daljeg razvoja političkog sistema, očigledno postoji potreba da se u taj rad intenzivno uključe odgovarajući naučni kadrovi i institucije.

Stručne službe sada nisu uvek angažovane na takav način da bi mogle nositi direktnu stručnu odgovornost za društvenu praksu, nego se često kriju iza odgovornosti političkih organa. I one treba da budu neposredno vezane za praksu i za akciju subjektivnog faktora društva. Stručne službe se nedovoljno koriste i u velikoj meri su po strani od samoupravnog organizovanja udruženog rada.

Služba društvenog knjigovodstva, Zavod za statistiku i slične institucije, doduše, postale su veoma kvalitetne organizacije u sistemu evidencije i informisanja, ali se sporo uključuju kako u naučnu i stručnu obradu tih materijala i u naučno uopštavanje društvenih kretanja, tako i u aktivnosti koje znače neposrednu naučnu i stručnu pomoć samoupravnoj i društvenoj praksi. A upravo preko takvih aktivnosti društvo bi moglo znatno da utiče na kvalitet odlučivanja samoupravnih i društvenih organa.

U poslednje vreme ima izvesnih tendencija da se povećavaju troškovi administracije u udruženom radu zbog toga što se u osnovnim organizacijama udruženog rada obrazuju samostalne stručne službe kojih ranije nije bilo. A upravo to povećavanje troškova administracije u udruženom radu u praksi se iznosi kao najснаžniji argument protiv takozvanog »usitnjavanja« osnovnih organizacija udruženog rada. I onda se, u cilju smanjenja troškova administracije, traži formiranje tako velike osnovne organizacije udruženog rada koja će moći da izdržava i svoju samostalnu administrativnu službu. Ako se tim putem bude išlo, onda će, naravno, osnovne organizacije udruženog rada postati ono što su bila ranija preduzeća, a ne organizacije udruženog rada u svom ustavnim značenju.

Stručne službe bi trebalo da budu što racionalnije organizovane. Jer samostalnost osnovne organizacije udruženog rada nije u tome da ona ima svoj sopstveni administrativni aparat, nego je u tome da u svojim rukama ima dohodak. Ako je stručna služba organizovana na nivou radne organizacije ili na nivou složene organizacije udruženog rada ili u okviru nekih posebnih organizacija izvan osnovne organizacije udruženog rada (na primer, u okviru Službe društvenog knjigovodstva), osnovna organizacija udruženog rada može od tako organizovane stručne službe svakodnevno da dobija sve potrebne podatke i pokazatelje o svom poslovanju, pa u tom slučaju nema nikakve potrebe da i ona sama organizuje, odnosno da ima svoju samostalnu stručnu službu.

Naveo sam samo jedan primer neracionalne organizacije stručnih službi, a moglo bi se takvih primera navesti i više. A takva neracionalna organizacija stručnih službi istovremeno slabi i kvalitet tih službi, a samim tim i njihov opšti društveni učinak. Osim toga, slabe stručne službe su i slab prenosilac nauke u društvenu praksu.

Zbog svega toga se u radu na daljoj izgradnji političkog sistema pred nas postavlja pre svega dva goruća problema.

Prvo, potrebno je da se celokupan politički sistem »opremi« neophodnim naučnim i stručnim aparatom, odnosno da uspostavi ažurnu komunikaciju sa naučnim i stručnim institucijama na bazi obostrane odgovornosti za rezultate saradnje.

I drugo, potrebno je racionalizovati organizaciju stručnih službi u celokupnom delegatskom sistemu i u sistemu društveno-političkih organizacija na takav način da te službe, kad god je to

moguće, ne budu rascepkane po pojedinim organima i organizacijama, nego da mogu da služe većem broju samoupravnih zajednica i društvenih organizacija. Zato je potrebno da bar najvažnije od tih službi budu dovoljno autonomne kako bi mogle demokratski saradivati na bazi svoje pune naučne i stručne odgovornosti, a ne pod pritiskom parcijalnih interesa ili pod voluntarističkim pritiscima. A druge treba da budu snažnije koncentrisane oko onih organa i organizacija koje su sposobne da na bazi samoupravnih sporazuma ili društvenih dogovora uspostave uslove za racionalno upravljanje tim stručnim službama u korist svih onih kojima će one služiti i da budu pod neposrednom njihovom kontrolom.

Svaki samoupravni i društveni subjekt mora imati pravo na nauku i na stručnu službu. Ali to ne znači da svako mora u okviru svoje sopstvene organizacije da organizuje naučna istraživanja i stručne službe koje su mu potrebne, jer bi to očigledno bilo neracionalno i skupo. Prema tome, potrebna je odgovarajuća organizacija zajedničkih službi koja će se zasnivati na samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima.

9. Društveni saveti — oblik demokratskog pripremanja društvenih odluka

Poslednjih godina ustanovljeno je nekoliko društvenih saveta na nivou federacije i republika i pokrajina, koji su se pokazali kao veoma efikasan oblik povezivanja delegatskih skupština i izvršnih organa, odnosno organa uprave, kao i svih drugih stvaralačkih faktora društvene strukture. Kao demokratska kreativna tela, saveti su obavili veliki posao ne samo u pogledu ujednačavanja stavova u toku pripremanja zakona nego i u rešavanju nekih problema naše praktične politike (na primer, u oblasti tekuće ekonomske problematike, spoljne i unutrašnje politike itd.). Međutim, ti saveti, po svoj prilici, nisu jedini oblik koji je potreban našem sistemu. Zato to pitanje treba proučiti u okviru rada na daljoj izgradnji političkog sistema, pogotovo što je i to jedan od oblika njegove demokratizacije.

U društvenim savetima kao demokratskim kreativnim telima slobodno se raspravlja o svim problemima. U njihovom radu dolaze do izražaja različita shvatanja u pogledu rešavanja pojedinih pitanja. Ali ipak, kroz postavljenje alternativa i upornu borbu mišljenja najčešće se dolazi do jedinstvenih stavova. Bilo je, dakako,

i kompromisa. Oni su bili nužni i bilo je moguće postići ih zato što su ljudi koji učestvuju u radu tih saveta, i pored čestih razlika u mišljenjima, subjektivno orijentisani ne kao političari koji skupljaju izborne poene od neobaveštenog građanina, nego su orijentisani na to da se donesu odluke koje su u datom trenutku realne i neophodne za društvo i koje imaju progresivan socijalistički smisao. U tom pravcu saveti su u punoj meri ostvarili načelo koje je svojstveno, odnosno koje treba da bude svojstveno sistemu samoupravne demokratije, to jest da se u tom sistemu ne postavljaju alternative i ne vodi borba mišljenja u cilju sticanja političkih poena za neku izbornu kampanju — što je svojstveno parlamentarnom sistemu — nego radi pronalaženja optimalnih rešenja koja objektivno odgovaraju potrebama društva.

Saveti u svom radu zaista demokratski koncentrišu uticaj svih odlučujućih faktora samoupravne društvene strukture. U njihovom radu učestvuju delegati društveno-političkih organizacija, skupština, državnih izvršnih organa, republika i pokrajina, privrednih komora i sličnih organizacija i pojedinih samoupravnih zajednica ili društvenih organizacija kada su na dnevnom redu pitanja od neposrednog interesa za njih, kao i delegati nauke i stručnih službi. Na taj način se u radu saveta sučeljavaju i pojedinačni i opšti društveni interesi, stavovi pojedinih delegacija i stavovi drugih delegata, teorija i praksa, nauka i politička praksa, i u tom sučeljavanju traže se zajednička rešenja.

Članovi saveta nisu pojedinci, nego određene organizacije i državni i samoupravni organi, osim kad se radi o nauci, koja može da učestvuje u radu saveta ili preko delegata određenih naučnih institucija ili preko pojedinih naučnih radnika koji mogu da pruže posebnu pomoć u razrađivanju konkretnih pitanja. To omogućuje da se saveti ne institucionalizuju kao nekakva zatvorena tela, nego da se delegati stalno menjaju zavisno od karaktera problema koji su na dnevnom redu saveta. S druge strane, to omogućuje i svim organizacijama i organima čiji delegati učestvuju u radu saveta da budu ažurno u kursu problematike koja je na dnevnom redu saveta i da o njoj zauzimaju stavove.

Doduše, tu mogućnost i pravo društveno-političke organizacije su do sada relativno malo koristile. Međutim, ubuduće bi takva demokratska komunikacija morala postati jedan od važnih izvora za formulisanje politike i akcije svih organizacija i organa koji učestvuju u radu tih saveta. Na taj način će već u pripremi predloga

odluka biti obezbeđena saradnja i koordinacija svih onih društvenih faktora koji svoju konačnu odluku treba da donesu u okviru delegatskih skupština i drugih delegatskih tela i njihovih izvršnih organa.

Saveti ne donose nikakve odluke, nego samo daju predloge, s tim što to — po pravilu — nisu parcijalni predlozi, nego predlozi celovitih rešenja ili predlozi alternativa za rešenja. A ovo poslednje je potrebno pre svega zato da bi se celokupan napor svih članova saveta zaista usmerio ka pronalaženju optimalnog rešenja.

Mi smo i ranije imali razne konsultativne savete. Međutim, tu se najčešće događalo da pojedinci dođu na sednice takvih saveta i iznesu svoj jednostran pogled na problem koji je na dnevnom redu, bez ulazanja u to da se nađe zajedničko i realno rešenje, prepuštajući potom odgovornim organima da se sami snalaze među tim mnogobrojnim pojedinačnim shvatanjima. Doduše, i takvi saveti mogu da budu od određene koristi, ali društveni saveti o kojima govorim sasvim su drukčijeg karaktera.

Iako društveni saveti formulišu samo predloge, često u više varijanata i sa alternativama, oni ipak preuzimaju političku i stručnu odgovornost za te predloge i kao takvi mogu da budu ozbiljan oslonac onih delegatskih skupština ili njihovih izvršnih organa koji na kraju treba da kažu »da« ili »ne«. A kad ti organi odlučuju, odnosno kad se opredeljuju za jedno ili za drugo rešenje, oni već imaju pred sobom gledišta i stavove svih onih društvenih faktora koji su učestvovali u radu saveta. U tome je jedna od značajnih demokratskih garantija da će te odluke biti u najvećoj mogućoj meri u skladu sa realnim potrebama društva i sa stanjem društvene svesti.

Imajući u vidu rezultate koje smo postigli u dosadašnjem radu društvenih saveta, izgleda da bismo nekim njima sličnim oblikom i metodom rada morali da dogradimo celokupan naš politički sistem, to jest da takva ili slična forma rada bude još snažnije utkana kao stalniji instrument celokupnog sistema, kao oblik demokratske saradnje socijalističkih društvenih snaga i na konkretnim, a ne samo na opštim pitanjima.

Društveni saveti ili njima slična tela mogu da imaju veoma važnu ulogu u demokratizaciji donošenja odluka na svim nivoima odlučivanja u našem društvu, to jest u celokupnom našem sistemu. Oni treba da budu jedan od oblika radnog povezivanja državnih

organa i njihovog aparata sa odlučujućim faktorima samoupravne i političke strukture našeg društva.

Društveni saveti, isto tako, mogu da budu jedan od faktora demokratske društvene kontrole, a pre svega i oblik saradnje i pružanja društvene pomoći organima uprave, odnosno izvršnim organima kako u federaciji, republikama, pokrajinama i opštinama, tako i u sistemu udruženog rada i samoupravljanja uopšte.

Naš samoupravni sistem moramo i organizaciono otvarati prema društvu. Na kraju krajeva, samoupravljanje u jednoj osnovnoj organizaciji udruženog rada nije stvar samo kolektiva te osnovne organizacije. Naravno, kolektiv je odgovoran za odluke koje donosi. Njegova Ustavom zagarantovana samoupravna prava niko ne sme da ograničava. Ali određena društvena tela koja bi po svom sastavu i položaju bila slična sadašnjim društvenim savetima mogla bi veoma značajno da utiču na poboljšanje rada samoupravnih i poslovnih organa u organizacijama udruženog rada.

Naravno, kad sve ovo govorim, ne predlažem da društvene savete stvaramo pri svakoj fabrici, svakoj samoupravnoj zajednici ili slično, nego imam u vidu neophodnost da se celokupan stvaralački potencijal našeg socijalističkog društva uključi ne samo u aktivnost delegatskih skupština društveno-političkih zajednica i njihovih izvršnih organa, nego i u aktivnost samoupravnih i poslovnih organa u sistemu udruženog rada. Jer činjenica je da su ti organi često prepušteni sami sebi upravo kada se nađu u teškoćama i u dilemama kako da reše određena svoja pitanja. Zato u našem radu na daljoj izgradnji političkog sistema moramo imati u vidu i taj problem i naći odgovarajuća rešenja za njega.

Možda bi se mogli formirati odgovarajući društveni saveti, na primer, pri sindikatima ili pri Službi društvenog knjigovodstva ili pri privrednim komorama, odnosno pri privrednim udruženjima ili grupacijama. Na osnovu stručnih analiza, podataka, uvida u poslovanje organizacija udruženog rada i drugih činjenica koje Služba društvenog knjigovodstva inače prikuplja i prati, takvi saveti bi mogli pružiti radnim kolektivima i njihovim delegacijama pomoć kada im je ona potrebna. Takva pomoć, po svojoj prilici, došla bi u obzir samo onda kada je traži sam radnički savet ili odgovorni organ društvene kontrole. Na taj način bi i sadašnji organi radničke kontrole dobili čvršći društveni oslonac za svoj rad.

Pri tome, svakako, treba imati u vidu realnu opasnost da takvi saveti prisvoje suviše stvarne vlasti i da počnu da se mešaju u

samoupravna prava i aktivnost samoupravnih zajednica i odgovornih organa. Međutim ako takvu opasnost imamo u vidu, neće biti teško pronaći odgovarajuće odbrambene mehanizme koji će takve tendencije onemogućavati.

No, najvažniju ulogu, svakako, mogu da odigraju pre svega saveti u društveno-političkim zajednicama. A s tim u vezi postavlja se naročito dva pitanja.

Prvo, da li ostati na dosadašnjoj praksi povezivanja tih saveta sa izvršnim većima i predsedništvima. Postoje ozbiljni razlozi koji opravdavaju mišljenje da bi se bar neki od tih saveta više vezali za delegatske skupštine, s tim što bi u celini zadržali svoj sadašnji karakter. Pošto delegatske skupštine predstavljaju koncentraciju svih političkih snaga našeg socijalističkog društva, to bi takvi saveti bili, u stvari, demokratski oblik stalne radne saradnje i konsultacije skupštine i svih njenih izvršnih organa sa tom celokupnom društvenom strukturom. To se naročito odnosi na Savezni savet za pitanja društvenog uređenja i na Savezni savet za privredni razvoj i ekonomsku politiku, a, po svoj prilici, i na Savezni savet za međunarodne odnose. Savezni savet za zaštitu ustavnog poretka, svakako, treba da ima nešto drukčiji položaj, pogotovo stoga što on, pored zadataka koje imaju svi drugi saveti, ima i specifičan zadatak kontrole nad radom organa državne bezbednosti. Zbog toga njegovo mesto i njegov sastav u našem političkom sistemu treba posebno tretirati. Drugim rečima, mislim da ovaj Savet i dalje treba da bude vezan za Predsedništvo SFRJ, odnosno u republikama za Predsedništvo republike.

Drugo, da li stvarati specifičan oblik društvenih saveta i u pojedinim organima državne uprave čija delatnost se rasprostire na područja širih društvenih interesa. U stvari, takav predlog već postoji u projektu novog zakona o društvenim savetima.

Činjenica je da u nas mnogi konflikti iskrsavaju upravu zbog toga što se organi državne uprave često suviše zatvaraju u sebe i što donose odluke bez dovoljno prethodnih konsultacija ili bez dovoljno vođenja računa o pojedinim interesima, pa se zato stvara određeno nepoverenje prema tim organima, što dovodi do situacije da su ti organi podvrgnuti kritici i onda kada takvu kritiku ne zaslužuju. Osim toga, takvo nepoverenje otežava i usporava rad organa državne uprave i time slabi efikasnost celokupnog našeg sistema uprave.

Nema sumnje da bi uvođenje društvenih saveta u najvažnije organe uprave bitno doprinelo da se rad tih organa više demokratizuje, da postane otvoreniji prema javnosti i da se ti organi neposrednije povezuju i konsultuju sa svim onim društvenim faktorima koji su zainteresovani za njihove odluke. A to su manje ili više isti oni faktori koji učestvuju i u radu sadašnjih društvenih saveta, s tim što će njihov sastav u različitim sekretarijatima biti svakako različit, zavisno od karaktera interesa koji su u pitanju.

Osim toga, problem paralelizma u radu na svim nivoima, to jest dupliranja poslova, kao i gomilanja administrativnog aparata — što se u javnosti sada sasvim opravdano kritikuje — rešio bi se u velikoj meri uvođenjem sistema društvenih saveta. Njihovim postojanjem i delovanjem obezbedila bi se veća koordinacija u radu. Jer, pošto su društveni saveti zajednički organi svih društveno-političkih organizacija i društveno-političkih zajednica, onda nema potrebe da se, na primer, o problemu poljoprivrede raspravlja na svim stranama. Problematika koju razmatraju društveni saveti treba da ide direktno na organe koji neposredno odlučuju. U tom slučaju konačni rezultati rada društvenih saveta pripadaju svima, jer svi i učestvuju u njima, to jest u njihovom radu. Naravno, učesnici u radu društvenih saveta treba zaista *ažurno i potpuno da informišu svoje organizacije o svom radu*, a ne da smatraju da je njihova aktivnost završena time što su učestvovali u radu saveta. Na taj način rasteretili bismo se i velikog broja sastanaka na kojima su najčešće angažovani isti ljudi, odnosno dupliranja poslova.

A kad je reč o federaciji, društveni saveti u organima savezne uprave imali bi i ulogu da otklanjaju nepotrebna trvenja između organa federacije i organa republika i pokrajina koja su često više posledica birokratskih metoda rada nego stvarnih razmimoilaženja. Verovatno, pre svega zbog toga sada je prilično prisutna tendencija da se proširi krug pitanja o kojima — po odredbama Ustava — republike i pokrajine pri odlučivanju u organima federacije daju svoju saglasnost.

Takva tendencija dovodi do toga da se sada konsultacije o određenim pitanjima iz nadležnosti organa federacije pretvaraju, u stvari, u dogovore one vrste između republika, odnosno pokrajina i federacije u kojima odsustvo saglasnosti jedne republike ili pokrajine onemogućuje utvrđivanje predloga određene odluke. Međutim, Ustav je oblast međurepubličkih dogovora te vrste precizno odredio, vodeći računa o tome da uvođenje takvih dogovora ne sme da

potkopa efikasnost društvenog odlučivanja. Proširivanje te oblasti moglo bi u određenim situacijama da ugrozi upravo efikasnost odlučivanja na nivou federacije. A to se pogotovo odnosi na oblast izvršenja.

Jedan od izvora te tendencije je, po mom mišljenju, pre svega u uskogrudom birokratskom pristupu pojedinim problemima, čije rešavanje se odugovlači pregovaranjem između aparata u Beogradu i aparata u republičkim centrima, a da pri tome najodgovorniji politički faktori našeg društva nemaju čak ni uvida u to pregovaranje.

Praksa, inače, pokazuje — pošto je tih pojava bilo i ranije, a ima ih i danas u našem državnom sistemu — da su mnogi konflikti koji su nastali u vezi sa dogovaranjem republika i pokrajina u znatnoj meri posledica nesposobnosti sagledavanja celine objektivnih društvenih procesa i potreba našeg društva ili neuvažavanja opravdanih parcijalnih interesa. Naime, pragmatističkim načinom delovanja birokratija često nameće takva rešenja koja izazivaju sukobe u društvu. A do tih sukoba ne bi dolazilo da su šire kreativne društvene snage zaista dolazile do svoj punijeg i snažnijeg uticaja na takve progrese. Ali, te kreativne snage sada za svoje punije delovanje nemaju uvek dovoljno mesta u samom političkom sistemu, koji je — pod uticajem tradicije građanske države — još uvek suviše zatvoren u sebe, u svoj institucionalni mehanizam.

Drugi izvor takvih tendencija je u pojavama nepoverenja prema organima savezne uprave. A to nepoverenje dolazi do izražaja pre svega u republikama, pa se onda manifestuje bilo u tendencijama o kojima sam govorio, bilo u borbi za »republičke pozicije« u saveznoj upravi, u zahtevima za krutim i neprirodnim ključevima pariteta u stručnim organima uprave i slično.

Mislim da bi društveni saveti u organima uprave mogli, u većoj ili manjoj meri, da rešavaju većinu tih problema. Jer, gde god postoji širi interes društvene strukture, uključujući i republike i pokrajine, društveni saveti će omogućiti da učesnici u njima, odnosno u njihovom radu kontrolišu rad savezne uprave i da istovremeno iznose svoje sugestije i predloge.

Naravno, ti saveti ne bi trebalo da budu takva tela koja bi stalno zasedala i rešavala svaki problem izvršenja. Oni bi trebalo da imaju pre svega uvid u delatnost organa uprave i mogućnost da stavljaju na dnevni red ona pitanja iz rada tih organa koja mogu da budu sporna ili ona koja su od posebnog interesa za pojedine

učesnike u savetu. Isto tako, ti saveti bi mogli konsultativno da učestvuju u pripremi onih odluka organa uprave koje su od šireg interesa. Međutim, saveti ne bi smeli da imaju pravo donošenja bilo kakvih odluka. Jer organi uprave moraju imati samostalnost u okviru svojih ustavnih nadležnosti. Oni moraju samostalno da odlučuju u okviru tih svojih nadležnosti, inače će njihov rad biti paralisiran. Drugim rečima, organi uprave mogu prihvatiti, a mogu i odbiti predloge saveta. A ako ih odbiju, verovatno bi bilo potrebno da konačnu odluku o tome donese Savezno izvršno veće. A sve to znači da takvi saveti ne bi smeli biti oblik društvenog dogovaranja, nego demokratskog konsultovanja, iako će time svakako doprinostiti i samom dogovaranju između organa, odnosno zajednica koje su za to nadležne.

Iz svih tih razloga takvi saveti imaju isto toliko mesta u federalnim kao i u republičkim i pokrajinskim, a, po svoj prilici, i u opštinskim organima uprave. Takav savet, na primer, pri poreskoj upravi opštine mogao bi da zameni razne ad hoc stvorene organe, kao što je, recimo, komisija za ispitivanje porekla imovine, pri čemu bi upravo takav savet samu tu službu, to jest poresku upravu orijentisao na rešavanje takvih i sličnih problema. Jer nije nikakva tajna da su mnoge socijalne razlike, o kojima, inače, često govorimo, posledica pre svega neadekvatne poreske politike, pa čak i nesprovođenja postojećih propisa iz oblasti poreske politike.

Društveni saveti nisu značajni samo kao oblik demokratske saradnje i društvene kontrole u političkom sistemu, nego i kao oslonac za rad samih učesnika u tim savetima, a pre svega društveno-političkih organizacija. U radu tih organizacija — pa i u samom Savezu komunista — već duže vremena ispoljava se veoma opasna tendencija slabljenja marksističke teorijske i stručne baze praktičnog rada. Time u taj rad stihijski prodire empirizam i pragmatizam, pa čak i jalova politička fraza. Ta tendencija pogotovo je štetna za ulogu Saveza komunista, koja se i sastoji upravo u povezivanju idejne i praktične akcije na osnovi povezivanja teorije i prakse. Savez komunista Jugoslavije se u poslednje vreme aktivno suprotstavio toj tendenciji, ali ne možemo tvrditi da je problem već rešen. Još uvek se postavlja pitanje marksističkog teorijskog i drugog stručnog znanja u Savezu komunista i u drugim društveno-političkim organizacijama, pogotovo u redovima najodgovornijih kadrova, koje je neophodno za progresivnu praktičnu akciju.

Naravno, to ne znači da svaki komunista ili sindikalni funkcioner treba da bude naučnik. Ali svakako oni se moraju oslanjati na marksističku teorijsku misao i na sva ona naučna saznanja koja su neophodna za kvalifikovano odlučivanje o poslovima samoupravnog i društvenog upravljanja. A jedan od načina rešavanja tog problema svakako su i društveni saveti. Jer, pošto u radu društvenih saveta teorija i praksa, stručno znanje i iskustvo, cilj i način njegovog ostvarivanja moraju najčešće da se ujedine i pošto u njima treba da se udružuju najkreativnije snage društva, oni mogu biti podjednako oslonac kako za delegatske skupštine i državne organe, tako i za društveno-političke organizacije.

VII. ZADACI VODEĆIH SUBJEKTIVNIH SNAGA DRUŠTVA U DALJOJ IZGRADNJI NAŠEG POLITIČKOG SISTEMA

Kao što smo ranije utvrdili, položaj, uloga i način delovanja idejnih i političkih snaga socijalizma, to jest onih snaga koje obično nazivamo subjektivnim faktorom socijalističke revolucije ili socijalističkog društva, jedan je od ključnih problema za koji — s obzirom na sve krupne promene koje su nastale u našem društvu — treba u daljoj izgradnji političkog sistema naći odgovarajuća rešenja. Razume se, tu nije reč o nekim načelnim ili fundamentalnim promenama društvene uloge tih snaga koja je već davno utvrđena u našem društvenom sistemu i ponovo potvrđena i načelno razrađena na Desetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. U stvari, reč je o razradi organizacije, metoda rada i njihovog položaja u političkom sistemu upravo radi ostvarivanja te njihove uloge.

Isto tako, tu nije reč samo o nekom teorijskom i stručnom radu na tim problemima, iako je i takav rad nužan, nego i o odnosu samih tih snaga prema zadacima koji ih očekuju u ovoj oblasti, odnosno o njihovoj idejnoj orijentaciji u njihovoj praktičnoj politici i o njihovom organizacionom prilagodavanju političkom sistemu samoupravljanja kakav je nastao u Jugoslaviji. Jer jedan je način ostvarivanja društvene uloge ovih snaga kada se ta uloga ostvaruje prvenstveno preko državne vlasti i njenog aparata, a drugi način njihovog delovanja neophodan je kada se ta uloga ostvaruje

prvenstveno u okviru samoupravnih zajednica i delegatskog sistema.

1. Subjektivni faktor — socijalistička i demokratska kreativna snaga društva

Pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam ne samo Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, kao što su Socijalistički savez radnog naroda, sindikati, Savez socijalističke omladine itd., nego i sve one društvene organizacije raznovrsnog tipa koje imaju svoj interes i uticaj u društvenim odnosima i koje na različite načine utiču na društvenu svest i na rešavanje društvenih problema. Tu mislim i na državne organe, nauku, stručne službe i sve druge organizovane faktore idejnog, političkog, stručnog, materijalnog, naučnog, kulturnog i etičkog stvaranja. I najzad, iako ne na poslednjem mestu, pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam i spontanu socijalističku svest, inicijativu i akciju najširih masa naroda kao izraz elementarnih društvenih htenja radnog čoveka i njegovih iskustava. Ukratko, pod subjektivnim faktorom socijalističkog društva podrazumevam svu socijalističku i demokratsku kreativnu snagu društva koja mora slobodno i u punoj meri da dođe do izražaja.

Ranije su društveno-političke organizacije sa formalno-pravnog gledišta bile u položaju kao sve druge društvene organizacije. Dakako, u praksi nije bilo tako, jer su sve one u većoj ili manjoj meri vršile neposredan uticaj na upravljanje društvom, a pogotovo je to činio Savez komunista Jugoslavije. Po Ustavu iz 1974. godine, međutim, te organizacije su i formalno-pravno uključene u politički sistem kao sastavni deo delegatskog sistema. A to nameće potrebu da se izmene i određeni metodi rada društveno-političkih organizacija, pa i samog Saveza komunista. Uproščeno govoreći, rekao bih da je potrebno donekle izmeniti pravac i način demokratske komunikacije između društveno-političkih organizacija i samoupravno i demokratski organizovanih radnih ljudi, to jest njihovih samoupravnih zajednica i njihovih samoupravnih i drugih društvenih organa i organizacija.

Problemi treba da se demokratski rešavaju u tim samoupravnim zajednicama i njihovim samoupravnim i drugim društvenim organima i organizacijama uz demokratsku i odgovornu saradnju

društveno-političkih organizacija i drugih faktora socijalističkog društvenog stvaranja. A alternative i eventualni konflikti koji niču u takvom demokratskom procesu treba potom da se razmatraju u forumima društveno-političkih organizacija radi zauzimanja njihovih stavova u demokratskoj borbi mišljenja koja dolazi do izražaja u samoupravnim zajednicama i delegatskim telima.

To znači da nema ni jednog ozbiljnijeg društvenog pitanja koje stoji pred odgovornim društvenim institucijama a za koje, na primer, Savez komunista ne treba da se zainteresuje i angažuje, što, dakako, ne znači da treba da nameće rešenja, pa čak ni da preuzima odgovornost za rešenja. Više nego ikada ranije sada bi bilo štetno ograničavati ulogu Saveza komunista Jugoslavije samo na neku političko-propagandističku aktivnost ili na delovanje preko državnog aparata. Nije pitanje u tome *da li* Savez komunista treba ili ne treba da ulazi u pravce razrešavanja konkretnih društvenih problema na svim područjima društvenog života, nego *kako* da ulazi u te probleme u uslovima samoupravljanja radnih ljudi, to jest kako progresivno da utiče na donošenje društvenih odluka u uslovima kada te odluke donose sami ti radni ljudi. Očigledno je da je to moguće samo ako se Savez komunista i druge društveno-političke organizacije, kao i drugi faktori društvenog stvaranja i angažuju u demokratskoj saradnji upravo sa tim samoupravljačima, odnosno sa svim socijalističkim snagama, pa i tamo gde se u demokratskoj borbi mišljenja takva odluka priprema i donosi. To je pogotovo važno za sve institucije našeg delegatskog sistema kako u samoupravnim organizacijama i zajednicama, tako i u skupštinskom sistemu društveno-političkih zajednica.

U stvari, već danas je takav metod rada preovlađujući u delovanju naših društveno-političkih organizacija, a posebno Saveza komunista. Međutim, određena kolebanja i odstupanja od takvog metoda rada ipak postoje i stalno se pojavljuju. Osim toga, demokratska komunikacija između tih organizacija i ostale društvene strukture sada je još uvek slabo razvijena, a naročito u institucionalnom smislu. Upravo zato je potrebno da Savez komunista u tom pogledu jasnije opredeli svoje stavove, da razradi metode svog rada i da učestvuje u razradi demokratskih metoda rada drugih društvenih faktora. To isto se odnosi, u većoj ili manjoj meri, i na sve društveno-političke organizacije, pa i na druge organizovane snage socijalističke svesti. Jer za učvršćenje i stabilnost našeg političkog sistema sada je bitno da se sve snage

socijalističkog društvenog stvaranja demokratski organizuju oko delegatskog sistema kao okosnica celokupnog društvenog i političkog sistema.

U takvim uslovima organizovane snage društvene svesti gube svojstvo nosioca monopolskog raspolaganja političkom vlašću iz kojeg je neminovno izvirala politička podela na partije, a pojavljuju se kao izraz određenih specifičnih samoupravnih interesa. Drugim rečima, ove snage učestvuju kao faktor društvene svesti u konkretnim oblicima samoupravnog i državnog odlučivanja. A to znači da se *društvo* više ne deli na neku opštu političku većinu i političku manjinu, odnosno na partiju na vlasti i opoziciju. Ali u svakodnevnom konkretnom odlučivanju radni ljudi-samoupravljači slobodno se dele na većinu i manjinu, koje se stalno menjaju, to jest oko svakog pitanja koje je na dnevnom redu samoupravnog, odnosno društvenog odlučivanja. Stoga se idejne i političke snage socijalističkog samoupravnog društva ne organizuju na osnovi opštih političkih podela, nego na osnovi opštih društvenih potreba samoupravnih interesa koji se nameću u svakodnevnom demokratskom odlučivanju samoupravnih subjekata i njihovih delegacija u skupštinskom sistemu. Drugim rečima, radni ljudi-samoupravljači odlučuju pre svega o konkretnim pitanjima koja su na dnevnom redu samoupravnog, odnosno društvenog odlučivanja, a ne o kandidatima za monopolsko raspolaganje vlašću.

Prema tome, naše društveno-političke organizacije *nisu i ne treba da budu izborna tela radi borbe za vlast*, kao što su to političke partije u parlamentarnom sistemu, nego *specifičan oblik interesnog organizovanja radnih ljudi i građana u oblasti gde se ti interesi ispoljavaju u obliku ideologije, politike, nauke, kulture, etike* i slično. Takva njihova uloga je neophodna zato što se društvo ne sastoji samo od mnoštva parcijalnih interesa neposredno vezanih za životne, radne, stvaralačke i kulturne uslove i težnje čoveka, nego i od celovite idejne, političke, naučne, kulturne, etičke i misaone nadgradnje uopšte. Osim toga, to je i jedini mogući put neposrednog povezivanja vodećih idejnih i političkih snaga društva, a posebno Saveza komunista Jugoslavije, sa najširim radnim masama. A upravo od takve neposredne povezanosti i zavisi moć njihovog društvenog uticaja.

Za nas pojam vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije u našem društvenom životu nikad nije bio identičan sa pojmom političkog monopola na državnu vlast, odnosno sa pojmom

jednopartijskog sistema. Savez komunista kao idejna i politička avangarda radničke klase izraz je jednog specifičnog kompleksa idejnog i političkog interesa te klase i svih radnih ljudi, pa je prema tome sastavni deo demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, a ne neka politička snaga iznad ili izvan tih interesa. U takvoj svojoj ulozi Savez komunista je sastavni deo većine u društvu u onoj meri u kojoj je sposoban da njegovi idejni i političko-praktični stavovi zaista postaju stavovi mnoštva samostalnih zajednica samoupravnih interesa, to jest većine.

Drugim rečima, mi nismo za vladavinu manjine iako je Savez komunista manjina. On i mora da bude manjina jer samo kao takav može u našim uslovima da bude avangarda društvenog napretka, to jest da sagledava socijalističku praksu u njenoj celini. Ali on ne nameće društvu neku svoju monopolističku vlasti. Tek udružen sa radnim ljudima u njihovim demokratskim zajednicama interesa i u političkom sistemu samoupravne demokratije, u delegatskom sistemu, u Socijalističkom savezu radnog naroda itd. on može da bude vodeća idejna i politička snaga većine.

To, dakako, zahteva i specifične demokratske metode delovanja Saveza komunista. On mora da bude dosledan i uporan u borbi protiv stvarnih neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i u borbi za demokratske odnose među slobodnim narodima i narodnostima naše zemlje. Ali on treba da bude spreman i na odstupanja i na kompromise kad se radi o sukobu interesa unutar samoupravne demokratije ili kad se radi o zaostajanju društvene svesti radnih masa. Savez komunista treba da bude uporan u svojoj idejnoj i političkoj orijentaciji i u borbi za uticaj te orijentacije na samoupravljače i samoupravne zajednice, odnosno zajednice samoupravnih interesa. Ali on mora da bude spreman i na korekciju svojih stavova kada ih praksa demantuje ili kada postojeća društvena svest još nije spremna da ih prihvati. Mislim da je takva demokratska uloga Saveza komunista Jugoslavije uslov uspešnog razvoja političkog sistema samoupravne demokratije.

Takav društveni položaj, organizovanost i način delovanja subjektivnog faktora istovremeno mora da osposobljava naše socijalističko samoupravno društvo da se brani od pritiska i napada onih ideoloških i političkih snaga unutar i izvan zemlje koje pokušavaju da mu nametnu politički sistem koji je tuđ i neprijateljski njegovim socijalističkim proizvodnim odnosima, to jest njegovom socijalističkom i samoupravnom karakteru. Izgradivanje takve

sposobnosti društva uslov je daljeg razvoja samoupravne demokratije. Jer nestabilnost sistema izvor je nedemokratije. Samo stabilnost ključnih pozicija sistema koje obezbeđuju vodeću ulogu interesa radničke klase i svih radnih ljudi u društvu i njegovoj državnoj vlasti u uslovima koje je stvorila naša revolucija omogućuje razvoj demokratije.

Polazeći od toga, i za našu praksu treba reći da samo odlučujući uticaj radničke klase, radnog naroda i svih socijalističkih snaga na ključne pozicije samoupravnog demokratskog sistema obezbeđuje njegovu stabilnost. A posebnu ulogu u tome ima Savez komunista Jugoslavije kao snažna vodeća idejna i politička koheziona snaga revolucije, a samim tim i našeg političkog sistema socijalističkog i demokratskog pluralizma samoupravnih interesa.

2. Savez komunista kao faktor svesti samoupravnih radnih masa i pokretač njihove socijalističke akcije

Svojevremeno smo, s pravom, razbijali personalnu uniju partijskog i državnog izvršnog aparata, jer je ona bila pravi izvor birokratizacije društva, pa i same Komunističke partije. Danas je takva opasnost bitno ograničena. Međutim, postoji jedna druga opasnost, to jest da Savez komunista — u uslovima kada su se centri političke snage definitivno pomerili iz državnog aparata u sistem samoupravnih zajednica — ostane suviše na periferiji stvarnih društvenih zbivanja koja se odvijaju u sistemu samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa udruženog rada, kao i u delegatskom sistemu, a samim tim i da oslabi njegova povezanost s radnim masama.

Istorija Komunističke partije Jugoslavije daje nam mnogo dokaza da je ona u svojoj revolucionarnoj akciji bila uspešna samo onda kada je svojom politikom i svojom aktivnošću znala da nađe put do najširih masa radnog naroda i kada je znala da se povezuje sa celokupnom progresivnom i demokratskom strukturom društva.

Lenjin je u svoje vreme rekao da partija može da vrši svoju istorijsku revolucionarnu misiju samo onda kada postane stvarni politički faktor u društvu, a to znači onda kada je ona na takav način demokratski povezana sa širokim radnim masama i sa progresivnom i demokratskom strukturom društva da ga može i menjati, odnosno uticati na njegovo menjanje. A takva demokratska povezanost o kojoj je Lenjin govorio ne stvara se izgovaranjem

reči revolucija sa tri »R«, nego takvom svakodnevnom mnogostrukom akcijom koja istovremeno odgovara raznovrsnim interesima složenog organizma ne samo društva kao celine, nego i konkretnih radnih ljudi i pojedinih njihovih samoupravnih zajednica.

To je važno nekada, a važi ne manje i u našim sadašnjim prilikama. Naravno, Savez komunista bio je, a i danas jeste istinski politički faktor, koji, u povezanosti sa svim drugim socijalističkim snagama, može presudno da utiče na razvoj društva, odnosno na njegov napredak. Međutim, da bi on to i dalje ostao, neophodno je da se način njegovog delovanja prilagodi promenama koje su nastale u našem društvu. A osnovna orijentacija u tom prilagodavanju mora biti takva da obezbedi da se Savez komunista mora uvek nalaziti *tamo gde se odvija samoupravna i politička aktivnost masa*.

Drugim rečima, problem se postavlja u sledećoj alternativi: ili će Savez komunista biti unutrašnja motorna snaga velike većine naroda, to jest samoupravljača koji preko radničkih saveta, drugih samoupravnih tela i delegatskog sistema neposredno vladaju svojim, odnosno društvenim radom, društvenim sredstvima za proizvodnju, sredstvima društvene reprodukcije (društvenim kapitalom), a time i dohotkom, ili će Savez komunista biti od masa odvojena uska birokratizovana manjina koja će u ime radničke klase, u stvari, vladati upravo nad tom klasom i nad velikom većinom naroda preko državnog aparata i tehnostrukture u društvenom radu i društvenoj nadgradnji. Sve većim učvršćenjem socijalističkog samoupravljanja u našem društvu ova druga alternativa sve više gubi realne društvene izvore i mogućnosti. Jer naš politički sistem više se ne zasniva ni na apstraktnom političkom građaninu ni na apstraktnom političkom pojmu radničke klase, što je politički izvor birokratskog monopola na političku vlast. Naš politički sistem zasniva se na samoupravljanju i delegatskom sistemu, to jest na delegacijama samoupravnih zajednica u udruženom radu i na svim drugim područjima društvenog rada i stvaranja.

Savez komunista danas manje nego ikada ranije može da bude nosilac nekog političkog monopola, odnosno da sam vlada društvom. On, u stvari, nikad nije ni bio u takvom položaju, ali sigurno je da je u sistemu samoupravne demokratije takva mogućnost manja nego što je bila ikada ranije. Zbog toga Savez komunista mora uspostavljati — ne samo preko svojih osnovnih organizacija i pojedinih komunista nego i kao organizovana snaga samoupravne demokratije — ceo sistem demokratskih veza sa samoupravnim

zajednicama i svim socijalističkim snagama, s tim da deluje u demokratskoj povezanosti i odgovornosti sa njima, a ne kao neki spoljni, odnosno vansistemska faktor, a posebno ne kao neka vansistemska vlast. To isto važi, naravno, i za druge društveno-političke organizacije, s tim što u tim odnosima svaka od njih vrši svoje specifične zadatke.

U tom smislu treba razraditi položaj i način delovanja Saveza komunista u delegatskom sistemu, počev od delegacija osnovnih organizacija udruženog rada pa do najširih delegatskih tela u udruženom radu i samoupravnim interesnim zajednicama, a isto tako počev od delegacija osnovnih organizacija i samoupravnih zajednica pa do Skupštine SFRJ.

Savez komunista, kao idejna i politička avangarda radničke klase i kao faktor socijalističke svesti samoupravnih radnih masa, ne može kao neki spoljni faktor da šalje svoje direktive telima delegatskog sistema, nego treba da bude sastavni deo samog delegatskog sistema. On se mora boriti za to da komunisti steknu poverenje svojih samoupravnih zajednica i da budu birani u delegacije tih zajednica. Savez komunista treba da bude prisutan i aktivan na konferencijama delegacija, u društveno-političkim i drugim većima delegatskih skupština, kao i u drugim delegatskim telima demokratski integrisanih samoupravnih zajednica. Upravo tu, u demokratskim delegatskim telima, zajedno sa samoupravljačima i svim socijalističkim snagama, u odgovornoj demokratskoj borbi mišljenja i slobodi postavljanja alternativa, Savez komunista treba da se bori za afirmaciju svoje politike i svojih stavova.

Takva aktivnost Saveza komunista moguća je samo ako on bude ažurno pratio problematiku koja je na dnevnom redu delegacija i delegatskih tela i ako mu njegove delegacije i delegati budu redovno i kvalifikovano prenosili informacije o problematici koja se razmatra u tim telima, u pojedinim većima delegatskih skupština, u društvenim savetima itd. Samo u tom slučaju Savez komunista biće sposoban da na osnovi analize tih podataka *izvlači određene zaključke za oblikovanje svoje politike i svojih stavova*, koje će potom njegove delegacije i delegati, kao i pojedini komunisti u raznim samoupravnim i delegatskim telima zastupati u demokratskom pripremanju odluka delegacija i delegatskih tela. Takav položaj i uloga Saveza komunista u delegatskom sistemu doprinosiće jačanju stabilnosti celokupnog sistema i istovremeno će podsta-

ti demokratske metode rada delegatskih tela i demokratsku afirmaciju interesa radnih ljudi i njihovih samoupravnih zajednica.

Nužnost takvog položaja Saveza komunista Jugoslavije proizlazi iz toga što u sadašnjem ustavnom sistemu glavni nosilac akcije u razvoju našeg društva nije više državni sistem i njegov aparat, nego samoupravna struktura društva. Ona je osnova i pokretačka snaga celog društva. Ako bi Savez komunista ostao izvan te samoupravne strukture, onda postoji opasnost da tu strukturu pomalo osvajaju druge tendencije, pa čak i drugi politički faktori sa ciljem ponovnog potiskivanja Saveza komunista iz sistema, kao što je to bila tendencija malogradanskog liberalizma i pristalica stranačko-političkog pluralizma ili će, pak, sam Savez komunista biti prinuden da ponovo pravi zaokrete i nameće rešenja odozgo.

Savez komunista, dakle, ne bi smeo da bude ni nekakva komandujuća snaga izvan samoupravnog sistema niti, pak, iznad njega kao nekakav dirigent koji diriguje, a ne preuzima odgovornost. A takvih tendencija kod nas ima. Mislim da su takve tendencije posebno potencirane time što Savez komunista Jugoslavije nije dovoljno politički i stvaralački prisutan u delegatskom sistemu, u celokupnom demokratskom sistemu samoupravljanja i u kreiranju politike i prakse drugih društveno-političkih i društvenih organizacija od kojih zavisi naš društveno-ekonomski i politički sistem.

Savez komunista je sada prisiljen da dejstvuje veoma mnogo donošenjem opštih deklaracija i rezolucija, koje, doduše, kao preciziranje njegovih stavova imaju svoj smisao i ulogu, ali koje će visiti u vazduhu ako se ne budu oslanjale na sistem demokratskih veza subjektivnih socijalističkih snaga uopšte i posebno Saveza komunista sa celokupnim demokratskim mehanizmom samoupravljanja i njegovim delegatskim sistemom.

Mislim da sadašnje stanje upravo u tom pogledu još uvek ne zadovoljava. Jer, tamo gde se organizacije Saveza komunista ne bave suštinskim problemima radnih ljudi u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, tamo, po pravilu, zaostaje i razvoj socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa, a nameću se birokratske i tehnokratske snage koje teže da se društveno-ekonomski problemi rešavaju na nesamoupravan način. U takvim situacijama — umesto da se komunisti najneposrednije angažuju polazeći od toga da samoupravljanje nije samo pravo, nego i obaveza radnika i posebno komunista da u samoupravnim organi-

zacijama budu dosledni i uporni u ostvarivanju utvrđenih zadataka — često je prisutno samo kritikovanje postojećeg stanja, i to najčešće »odozgo«, a sa nedovoljnim odjekom »odozdo«.

Ne tvrdim da Savez komunista nije aktivan u samoupravnom i delegatskom sistemu i da se ne pokazuju rezultati te njegove aktivnosti. Ali, još nije dovoljno razrađen i konkretizovan načelni koncept kako u samoupravni delegatski sistem integrisati sve organizovane snage socijalističke društvene svesti i stvaranja, odnosno kako i sam Savez komunista u funkciji avangarde radničke klase, a samim tim i celog radnog naroda, integrisati u taj sistem, iako takav idejni koncept postoji i posebno je definisan na Desetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Zato danas te snage još uvek deluju više kao faktor spoljnog idejno-političkog i akcionog uticaja, nego kao unutrašnja snaga samoupravnog i delegatskog sistema, odnosno kao sastavni deo i oblik izražavanja demokratskog pluralizma samoupravnih interesa. A pošto se u takvim odnosima određena pitanja ne mogu dovoljno efikasno rešavati, zato se i stiče utisak nedovoljne stabilnosti sistema. Međutim, ako bi se i dalje ostalo na sistemu takvog »spoljnog uticaja«, onda bi takva uloga Saveza komunista Jugoslavije njega učinila, u stvari privredskom tehnobirokratskog aparata i njegovim ideologom, a to bi imalo za posledicu, nesumnjivo, sve one deformacije koje su nam već poznate iz istorije savremene socijalističke prakse.

Osim toga, ako bi takve tendencije preovladale, to bi nužno vodilo dupliranju raznih izvršnih i stručnih organa, organizacija i službi, jer bi Savez komunista, radi ostvarivanja takve svoje uloge, morao da ima iste službe koje ima i državni ili samoupravni sistem. A u krajnjem rezultatu takva orijentacija vodila bi birokratizaciji Saveza komunista, to jest odvela bi nas nazad na personalnu uniju partijskog i državnog izvršnog aparata. Takav kurs vodio bi nas upravo u suprotnom pravcu od onog za koji smo se opredelili na Desetom kongresu SKJ, to jest vodio bi nas ne ka snažnom povezivanju sa masama, nego ka slabljenju tog povezivanja.

Sve što je rečeno o odnosu Saveza komunista prema samoupravnom i delegatskom sistemu može se reći i za njegov odnos prema društveno-političkim i drugim društvenim, stručnim, naučnim i sličnim organizacijama i institucijama koje su neophodan sastavni deo sistema samoupravne demokratije i bez kojih nije moguće zamisliti funkcionisanje tog sistema. Samo kao specifični sastavni deo tog kompleksa socijalističke društvene svesti, stvaranja

i akcije Savez komunista se može povezivati sa najširim radnim masama i ostvarivati svoju vodeću idejnu i političku ulogu. Problematika kojom se bave te organizacije mora biti drugi najvažniji izvor podataka i elemenata za oblikovanje politike i stavova Saveza komunista. Isto kao i u delegatskom sistemu, Savez komunista može samo putem demokratske saradnje komunista članova tih organizacija sa svim drugim njihovim članovima uspostavljati one žive kontakte sa interesima širokih radnih masa i građana koji se izražavaju upravo u aktivnosti tih organizacija.

Upravo zbog toga te organizacije moraju biti samostalne u svome delovanju i odgovorne svome članstvu. To, međutim, ne znači da one mogu biti nezavisne od drugih faktora socijalističke društvene svesti. Doduše, one nisu u međusobnoj političkoj konkurenciji u borbi za vlast, nego predstavljaju različite vidove društvenih interesa samoupravnih radnih masa i građana i njihovih samoupravnih zajednica u jedinstvenom sistemu socijalističke demokratije. Ali kao takve, te organizacije zajedno sa Savezom komunista međusobno su zavisne jer one upravo kao celina predstavljaju demokratsku sintezu svesti mnogobrojnih samoupravnih nosilaca političke snage. Takvo jedinstvo ne samo da ne sprečava samostalnost tih organizacija i njihovu punu odgovornost svome članstvu nego istovremeno i otvara te organizacije kako za međusobne uticaje, tako i za podsticaje i predloge celokupne strukture socijalističke društvene svesti i stvaranja.

U načelu, dakako, takvi odnosi u našem društvu već danas postoje. Ali, ipak, mislim da su još uvek prisutna određena kolebanja, pa i slabosti upravo u međusobnoj demokratskoj komunikaciji tih organizacija. Mi smo davno napustili shvatanje po kome su te organizacije takozvana transmisija Saveza komunista. Te organizacije su samostalne demokratske tvorevine radničke klase, odnosno radnih masa, u kojima Savez komunista učestvuje i saraduje kao njihov sastavni deo i kao izraz specifičnih idejnih i političkih interesa upravo te radničke klase, odnosno radnih masa. Međutim, kod nas još uvek postoje i ostaci ideologije da su te organizacije transmisija Saveza komunista. Bilo je, a i sada ima sektaškog odnosa prema značaju idejno-političke aktivnosti članova Saveza komunista u društveno-političkim organizacijama. A sve to izražava se u određenoj nerazvijenosti oblika međusobne demokratske komunikacije i saradnje, pa čak i u određenom potcenjivanju društvene uloge tih organizacija, odnosno u potcenjivanju

značaja aktivnosti komunista u tim organizacijama upravo u cilju povezivanja Saveza komunista sa najširim radnim masama. A to sa svoje strane izaziva određene pojave, rekao bih, akcionog separatizma tih organizacija koji bi mogao dosta negativno da utiče na njihovu društvenu ulogu.

Savez komunista bi bez aktivnosti takvih organizacija i bez povezanosti sa njima i sa delegatskim sistemom postao, u stvari, uska ideološka sekta bez realnih veza sa narodnim masama. Zato se u radu na daljoj izgradnji političkog sistema moraju preduzeti sve potrebne mere da se učvrsti i pojača društvena uloga tih organizacija i da se pojača međusobna demokratska komunikacija i saradnja tih organizacija, a posebno između Saveza komunista i drugih društveno-političkih i društvenih organizacija. Mislim da bi u tom pogledu bilo potrebno izvršiti čak i određene promene u organizaciji pomoćnog aparata vodećih foruma Saveza komunista. Ta organizacija se sada sastoji uglavnom u podeli rada na sektor društveno-ekonomskih odnosa, sektor društveno-političkih odnosa, sektor ideologije i slično. To je, dakako, i dalje potrebno. Ali, Savez komunista treba preko svojih foruma i pomoćnih službi ažurno da prati problematiku koja dolazi do izražaja u delegacijama i delegatskim skupštinama, sindikatima, Socijalističkom savezu, u društvenim savetima itd. Analiza te konkretne problematike treba da postane glavni izvor stvaranja idejnih i političkih stavova Saveza komunista, koji će onda biti osnova za rad komunista, partijskih organizacija i komiteta kako u delegatskom sistemu, tako i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama. Osim toga, sasvim je očigledno da su postojeći oblici delovanja Saveza komunista u samoupravnoj strukturi, a posebno u delegacijama i u skupštinama samoupravnih i društveno-političkih zajednica, nedovoljni i da ih treba obogaćivati.

Razume se, takvi oblici demokratskog delovanja Saveza komunista u delegatskom sistemu i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama neretko zahtevaju od Saveza komunista da prihvati određene kompromise koji su nužni zbog trenutnog stanja društvene svesti, odnosno svesti radnih masa. Međutim, samo takav način delovanja i omogućuje Savezu komunista — iako je kao organizacija manjina — da bude politička snaga masa, to jest većine. Jer nije moguća stabilnost samoupravne demokratije ako se rešenja mnogobrojnih društvenih problema na svim nivoima samoupravnog i društvenog upravljanja ne budu donosila uz podršku

većine. A upravo je u delegatskom sistemu i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama odlučujuće mesto gde Savez komunista zajedno sa svim socijalističkim snagama može da bude uspešnu bitku da odluke većine na svakoj tački samoupravnog i društvenog upravljanja budu socijalističke, odnosno sa idejnog i političkog gledišta progresivne.

A samo u takvoj borbi Savez komunista ostaće sposoban da se suprotstavlja pritisku svake ideologije koja ga potiskuje u poziciju dogmatske sekte ili političkog izvršioca tehno-kratsko-birokratskog monopola upravljanja društvom. Samo u demokratskoj povezanosti sa svim drugim socijalističkim snagama Savez komunista može javno preuzimati odgovornost pred radnim masama za stanje u društvu i za odluke u čijem donošenju upravo on učestvuje. I konačno, u tom slučaju će u Savezu komunista biti manje opštih deklaracija i rezolucija, a više konkretnih odluka u raznim društveno-političkim i društvenim organizacijama u čijem donošenju će učestvovati i Savez komunista.

Drugim rečima, ako Savez komunista bude više radio i saradivao u demokratskom donošenju odluka u okviru delegatskog sistema i u društveno-političkim i drugim organizacijama, onda će potreba za donošenjem njegovih deklaracija i rezolucija biti manja, odnosno biće potrebno mnogo više konkretnih dogovora u Savezu komunista o načinu njegovog uticaja na rešavanje određenih pitanja u praksi. Na osnovi takvih dogovora treba da rade i postupaju komunisti u demokratskoj razmeni mišljenja i u izboru alternativa svuda gde se donose samoupravne i druge društvene odluke.

Savez komunista treba da deluje u celokupnom samoupravnom sistemu — od radničkih saveta osnovnih organizacija udruženog rada do svih drugih oblika u kojima je samoupravni udruženi rad organizovan i u kojima on odlučuje, kao i od skupština opština, republika i pokrajina do Skupštine SFRJ.

Mislim da Savez komunista danas nije u svim tim oblicima organizovanja i odlučivanja direktno prisutan u onoj meri u kojoj bi to morao da bude. A on treba da bude prisutan upravo kao vodeća idejna i politička kohezijska snaga koja je našem društvu na sadašnjoj istorijskoj etapi razvoja socijalizma neophodno potrebna.

Savez komunista treba da bude prisutan u obliku demokratske saradnje sa svim socijalističkim snagama, a ne u obliku vladavine jednopartijskog sistema. A takva demokratska društvena odgovor-

nost Saveza komunista nesumnjivo će istovremeno jačati i razvijati i njegov unutrašnji demokratizam na bazi načela istinskog demokratskog centralizma.

Da bi se učvrstila takva društvena uloga Saveza komunista, neophodno je da se on neprekidno izražava pre svega kao ona stvaralačka snaga koja je sposobna da ukazuje kako na puteve razrešavanja tekućih društvenih protivrečnosti, tako i na perspektive i pravce daljeg napretka socijalizma i samoupravne demokratije, odnosno na puteve, oblike i sredstva akcije za njihovo neposredno i dugoročno ostvarivanje. Neophodno je razvijati tu njegovu sposobnost da ujedinjuje marksističku teoriju i socijalističku praksu, da povezuje iskustva sa dugoročnom vizijom, revolucionarnu doslednost sa demokratskim realizmom i to ne samo zato što Savez komunista jedino na taj način može da stiče poverenje radnih masa nego i u cilju obezbeđivanja i učvršćivanja njegovog sopstvenog unutrašnjeg jedinstva. Jer jedinstvo se ne stvara toliko statutarom disciplinom koliko zajedničkim pogledom ne samo na dugoročne nego i na neposredne ciljeve dinamičnog progresivnog kretanja socijalističkog društva. A tapkanje u mestu postaje, po pravilu, neminovni izvor nejedinstva.

Nije slučajno posle 21. sednice Predsedništva SKJ 1971. godine tako brzo postignuto unutrašnje jedinstvo Saveza komunista. Odlukama te sednice i Desetog kongresa i drugim akcijama Saveza komunista, kao i krupnim promenama u našem ustavnom sistemu, u društveno-ekonomskim odnosima, u sistemu samoupravljanja i u sistemu međurepubličkih i međunacionalnih odnosa itd., uspeli smo da uspostavimo platformu za razvoj našeg društva u narednom periodu koja je prihvaćena gotovo od celog društva.

To je znatno doprinelo učvršćenju društvenog položaja radničke klase i radnih masa uopšte, kao i jedinstvu naših naroda i narodnosti, a samim tim i političkoj stabilnosti društva. Jer jedinstvo naroda nije moguće ako nije zasnovano na jasnoj platformi, odnosno na jasnoj perspektivi budućeg razvoja društva.

3. Socijalistički savez radnog naroda kao demokratska stvaralačka snaga delegatskog sistema

Najočigledniji izraz međusobne zavisnosti društveno-političkih i drugih društvenih organizacija u njihovom povezivanju sa samoupravnom bazom je Socijalistički savez radnog naroda. Ta

organizacija nije samo oblik njihovog ujedinjavanja u cilju demokratskog utvrđivanja zajedničke politike i društvene akcije, nego je pre svega jedan od najvažnijih oblika njihove stalne demokratske komunikacije sa masama radnih ljudi i građana.

Medutim, ta velika socijalistička organizacija masa i najširih socijalističkih društvenih snaga još nije stekla onaj položaj i onu ulogu u našem društvu koju bi upravo zbog demokratskog razvoja našeg sistema takva organizacija morala da ima. Ona je čak potiskivana sa onog položaja koji je samim narodnooslobodilačkim ustankom i revolucijom stekla u našem društvu. A posledica toga je slabljenje povezanosti te organizacije — a samim tim i Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija — sa svakodnevnim interesima radnih masa.

Mislim da je takvo stanje posledica pre svega kolebljivog i neaktivnog, pa često i pogrešnog odnosa komunista, odnosno foruma Saveza komunista prema toj organizaciji. Verujem da neću preterati ako kažem da je potcenjivanje društvene uloge Socijalističkog saveza, kao i zadataka koje Savez komunista ima u odnosu na tu organizaciju, prilično rasprostranjena pojava u Savezu komunista, i to ne samo u širem članstvu. A takvo potcenjivanje dovodi do toga da se organizacije i komiteti Saveza komunista često veoma pasivno ponašaju prema ostvarivanju društvene uloge i zadataka Socijalističkog saveza, a ponekad ga tretiraju maltene kao neku konkurentsku organizaciju.

Zbog takvog nepravilnog odnosa prema društvenim funkcijama Socijalističkog saveza znatan broj članova Saveza komunista, pogotovo onih iz udruženog rada, ne učestvuje u aktivnostima Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija u mesnoj zajednici i opštini. Ta neaktivnost se često pravda neprihvatljivim tezama da komunisti nisu obavezni da rade »na dva fronta« i da je, navodno, zadatak Saveza komunista da daje direktive za rad Socijalističkom savezu i da ocenjuje kako se one sprovode u život. Čak se smatra da je uloga Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija više transmisiona, to jest da one treba samo da mobilišu radne ljude i građane za izvršavanje stavova i odluka utvrđenih od strane organizacija i organa Saveza komunista, pa često i državnih organa.

Te teze, doduše, nisu dominantne, ali je nužno i u idejnom raščišćivanju i u društvenoj praksi brže prevladavati takav, u suštini sektaški odnos prema društveno-političkoj aktivnosti u Socijalistič-

kom savezu i drugim društveno-političkim organizacijama. Takvo potcenjivanje dovodi do toga da forumi Saveza komunista sami rešavaju društvene probleme koje bi trebalo demokratski razrešavati — zajedno sa svim drugim socijalističkim snagama — u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda.

S druge strane, u samom Socijalističkom savezu pojavljuju se zbog toga tendencije paralelizma, to jest da se o tim istim pitanjima i na isti način raspravlja u forumima Socijalističkog saveza. Zbog toga mnoge rezolucije ostaju na papiru, a ne pretvaraju se u organizovanu akciju masa. Takav paralelizam, koji je prisutan i u drugim organizacijama, svakako je jedan od glavnih izvora hipertrofije sastanaka i sednica naših političkih foruma, što je postalo ozbiljan problem našeg društvenog života.

Osim toga, takva situacija dovodi do pasiviziranja u međusobnoj saradnji Saveza komunista i Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija. A to onesposobljava sam Savez komunista da se u okviru akcije Socijalističkog saveza može demokratski povezivati sa najširim socijalističkim snagama našeg društva, što, svakako, podstiče ona shvatanja u Savezu komunista po kojima on već samim tim što zauzima stavove o raznim društvenim problemima vrši vodeću idejnu i političku ulogu u društvu. A, u stvari, to je samo jedan deo tog njegovog zadatka. Jer drugi deo zadatka je u tome da Savez komunista bude sposoban da na realizaciju takvih stavova pokrene široke radne mase, a ne samo jedan tanak upravljački sloj.

Očigledno je da od aktivnosti rukovodstva i organizacija Saveza komunista i svakog komunista pojedinačno zavisi i akciona sposobnost Socijalističkog saveza. Još je prilično rasprostranjena praksa da se neka društvena akcija, posebno ako je značajnija, sprovodi, po pravilu, preko rukovodećih tela i organa Saveza komunista, a upravo takva akcija bi trebalo da bude široko organizovana i prihvaćena. Uostalom, ni problem demokratizacije Saveza komunista ne može se rešavati samo u njemu samom, nego u njegovoj stalnoj povezanosti sa radnim ljudima. Upravo svestrana aktivnost Saveza komunista u Socijalističkom savezu — u demokratskoj saradnji sa svim organizovanim socijalističkim snagama u njemu — jedno je od najvažnijih područja i oblika ostvarivanja takve uloge Saveza komunista.

Dobar deo odgovornosti za takvo stanje snose i odgovorni organi Socijalističkog saveza, i to naročito u dva pravca. U

forumima Socijalističkog saveza još uvek postoji tendencija da oni treba da budu samostalna politička rukovodstva, a ne aktivni koordinatori demokratske saradnje i aktivnosti svih socijalističkih snaga koje su organizovane u Socijalističkom savezu. U nekim organizacijama Socijalističkog saveza aktivnost nosi uglavnom uzak krug ljudi, iako je veliki broj radnih ljudi i građana spreman da se aktivno angažuje u društveno-političkom radu. Inicijative i akcije još teku pretežno od viših organa Socijalističkog saveza prema bazi i od Saveza komunista i organa vlasti prema Socijalističkom savezu. Naglašeno delovanje foruma i malog broja aktivista sužava akcioni front Socijalističkog saveza. A to je, svakako, jedan od glavnih razloga što se u Socijalističkom savezu još uvek nisu u dovoljnoj meri razvili oni metodi rada koji bi povezivali tu vodeću strukturu ne samo Socijalističkog saveza nego i svih drugih društveno-političkih i društvenih organizacija koje su udružene u njemu — sa svakodnevnim problematikom koja se nalazi na dnevnom redu delegacija i delegatskih tela, samoupravnih organizacija i zajednica, mesnih zajednica i opština, stručnih službi, nauke itd., pa i sa takvim društvenim faktorima, kao što je crkva i drugi oblici ideoloških ili političkih strujanja koja su opterećena ideologijom prošlosti, ali koja ne moraju automatski da budu antisocijalistička.

U radu organizacija Socijalističkog saveza u priličnoj meri se ispoljava uskost u političkom delovanju, praktičizam u radu organizacija i rukovodstva, nedovoljna osposobljenost za koordiniranu akciju svih organizacija i faktora koji čine front Socijalističkog saveza, nedoslednost u ostvarivanju dogovorenih akcija, uopštenost i verbalizam. Zbog tih svojih slabosti i sam Socijalistički savez probleme često rešava više prividno, to jest rezolucijama i deklaracijama, a manje stvarno, to jest konkretnim dogovorima o akciji svih organizacija koje su u njemu udružene i pokretanjem najširih radnih masa u tim akcijama.

Dok je Savez komunista po samoj svojoj društveno-istorijskoj ulozi orijentisan i mora biti orijentisan prvenstveno na idejne i opšte političke probleme razvoja socijalističkog društva, Socijalistički savez — mada i on mora da opredeli svoj odnos prema idejnim i političkim problemima daljeg razvoja socijalizma — mora se okrenuti pre svega problemima ostvarivanja interesa radnih masa i njihovih samoupravnih zajednica polazeći od tih opštih idejnih i političkih kretanja društva i od aktivnosti onih snaga u društvu koje su pre svega odgovorne za ostvarivanje tih ciljeva. To znači da upravo

Socijalistički savez — zajedno sa svim društveno-političkim i društvenim organizacijama koje su udružene u njemu, a pre svega sa Savezom komunista, sindikatima, Savezom socijalističke omladine, kao i sa naukom i stručnim službama — treba da prati tekuću problematiku delegacija i delegatskih tela, kao i samoupravnih zajednica na raznim područjima rada i društvenog života, i na toj osnovi da obezbeđuje i organizuje kontinuiranu demokratsku raspravu o konkretnim gorućim pitanjima uz učešće svih onih društvenih faktora koji su zainteresovani za ta pitanja.

Takve rasprave ne treba da se svode na oblik takozvanih javnih tribina gde se samo iznose lična mišljenja i alternative, a ne traže putevi za njihovo razrešavanje. U načelu, one treba da budu organizacioni oblik u kome će direktni predstavnici samoupravnih i drugih društvenih interesa moći zajedno sa predstavnicima društveno-političkih i drugih društvenih organizacija u najvećoj mogućoj meri da učestvuju u demokratskoj pripremi konkretnih predloga za rešavanje određenih gorućih društvenih problema. Upravo tom cilju treba da budu prilagodene organizacione forme delovanja Socijalističkog saveza.

Iz tih razloga trebalo bi napustiti praksu da pretežno takvi forumi Socijalističkog saveza radnog naroda, kao što su predsedništvo i konferencija raspravljaju i zauzimaju stavove o raznim društvenim problemima ili o radu raznih državnih ili samoupravnih organa. Ne tvrdim da takvu aktivnost pomenutih foruma treba sasvim isključiti, ali nju treba svesti na izuzetne slučajeve kada je potrebna odlučnija politička intervencija, i to u dogovoru sa društveno-političkim organizacijama koje su udružene u Socijalističkom savezu radnog naroda.

Stoga težište aktivnosti Socijalističkog saveza radnog naroda treba da bude na njegovim sekcijama, u kojima zaista mogu ravnopravno da učestvuju svi oni društveni faktori koji su zainteresovani i kvalifikovani da raspravljaju o tekućim problemima, da izlaze sa predlozima i alternativama, da obezbeđuju demokratsku borbu mišljenja, da budu kroz takve aktivnosti »prirodni« izvor kadrova i njihove selekcije putem njihove demokratske afirmacije. Osim toga, u radu sekcija biće manje uopštenog političkog raspravljanja, a više praktičnog pristupa problemima.

Ne tvrdim da sada takva aktivnost u Socijalističkom savezu ne postoji, odnosno da su slabosti o kojima sam govorio opšta karakteristika rada Socijalističkog saveza. Naprotiv, mnoge organi-

zacije Socijalističkog saveza su u svom radu postigle značajne uspehe. Ali, ipak, mi time ne možemo biti zadovoljni. Jer, da bi Socijalistički savez zaista vršio svoju demokratsku društvenu ulogu, treba temeljito da se raščiste svi problemi i sva kolebanja koja su vezana za takav položaj i ulogu te najmasovnije demokratske organizacije naše samoupravne demokratije, to jest neophodno je da se u vezi sa radom na daljoj izgradnji našeg političkog sistema ponovo ispita položaj i uloga Socijalističkog saveza u tom sistemu, kao i odgovornost Saveza komunista i drugih društveno-političkih i društvenih organizacija, kako bi Socijalistički savez zaista mogao da ostvaruje svoje funkcije i zadatke.

Socijalistički savez je nastavljao aktivnosti Narodnooslobodilačkog fronta koji je nastao u vreme narodnooslobodilačkog rata i revolucije kao front jedinstva svih onih političkih snaga koje su se, predvođene Komunističkom partijom Jugoslavije, borile za oslobođenje naše zemlje, za demokratsku vlast naroda i za klasne, socijalne, političke i druge interese radničke klase i radnih masa. Tu tradiciju Socijalistički savez mora da zadrži prilagođavajući je uslovima razvijenog društva socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije.

Socijalistički savez treba da bude najširi oblik samoupravljanja radnih ljudi i građana koji u uslovima socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratije ostvaruju svoje društvene interese. Kao takav, on treba da omogući demokratsko usklađivanje i utvrđivanje zajedničkih interesa i zajedničke politike samoupravljača i društva na pojedinim područjima ostvarivanja njihovih interesa, putem odlučivanja većine. U tom smislu Socijalistički savez treba da bude pre svega izraz političkog samoupravljanja radnih ljudi i građana na pojedinim područjima društvenog života.

Socijalistički savez kao udruženje svih organizovanih socijalističkih snaga društva nije neka modernizacija, nego oblik demokratskog organizovanja inicijativa, sporazumevanja, dogovaranja i široke društvene akcije. U njemu treba da dolaze do izražaja sva socijalistički i demokratski orijentisana mišljenja i htenja u našem društvu, koja se neposredno izražavaju u samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i u društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama, da bi se na toj osnovi izgrađivalo socijalističko demokratsko zajedništvo i pronalazila praktična rešenja za razne društvene probleme. Sama struktura Socijalistič-

kog saveza morala bi na adekvatan način da izražava tu razgranatost i suštinu jugoslovenskog samoupravnog društvenog života.

Kao takav, Socijalistički savez radnog naroda i sve društveno-političke organizacije koje su udružene u njemu treba pre svega da se bore za to da Socijalistički savez udruži u svojim redovima najšire mase radnih ljudi i građana bez obzira na njihova posebna ideološka opredeljenja.

Naša socijalistička akcije zasniva se na marksističkoj teoriji naučnog socijalizma. Ali to ne znači da je socijalizam stvar samo teorije, odnosno nauke i da o njemu mogu da govore samo marksisti. On je pre svega stvar praktične borbe radničke klase i radnih masa za ostvarivanje njihovih klasnih, socijalnih, političkih, kulturnih i drugih interesa na osnovi društvene svojine sredstava za proizvodnju i ekonomskih i demokratskih prava radnog čoveka zasnovanih na pravu samoupravljanja i na pravu rada društvenim sredstvima.

Drugim rečima, ne mora čovek biti marksistički obrazovan i ne moraju njegovi ideološki pogledi uvek i na svakom području biti u skladu sa ideologijom marksizma i ne mora se čovek uvek slagati sa mišljenjem većine da bi bio privržen socijalizmu kao obliku ostvarivanja njegovih društveno-ekonomskih i političkih interesa. Bitno je da se radni ljudi i građani sa punom demokratskom odgovornošću uključuju u sistem samoupravne demokratije i da se, uprošćeno govoreći, pridržavaju njegovih demokratskih »pravila igre«. I upravo svim takvim radnim ljudima i građanima Socijalistički savez najšire otvara vrata i omogućuje im da u demokratskoj borbi mišljenja i u slobodnom postavljanju alternativa utvrđuju svoje zajedničke interese i svoju zajedničku politiku.

Prema tome, i vernik i sveštenik, pa i građanin koji se ne slaže sa svim aspektima utvrđene politike našeg društva, mogu i treba da budu članovi Socijalističkog saveza ako se pridržavaju njegovih pravila demokratskog rešavanja problema, odnosno donošenja odluka. Takav Socijalistički savez omogućuje da se elementi političkog pluralizma koji su još prisutni u našem društvu izraze na takav demokratski način koji je u skladu sa demokratskim političkom sistemom samoupravnog pluralizma i koji samim tim doprinosi i stabilnosti tog sistema.

Drugi zadatak Socijalističkog saveza radnog naroda je demokratsko povezivanje organizovanih snaga socijalističke društvene svesti sa aktivnošću samoupravljača u njihovim samoupravnim

zajednicama, kao i u njihovim delegacijama i delegatskim telima u društveno-političkim zajednicama. Na taj način je i Socijalistički savez, pored delegatskog sistema, jedan od najznačajnijih oblika demokratske koncentracije, integracije i sinteze onih političkih interesa koji se ispoljavaju u samoupravnim zajednicama i u njihovim udruženjima kao vid i deo njihovih samoupravnih interesa.

Osim toga, ostvarivanjem takve svoje uloge Socijalistički savez postaje snažan faktor oblikovanja socijalističke i demokratske svesti samoupravljača i njihovog dubljeg sagledavanja problema o kojima moraju da odlučuju, a posebno sagledavanja međuzavisnosti parcijalnih i opštih društvenih interesa. I upravo kao takav Socijalistički savez će biti nezamenljiv oslonac samoupravnih zajednica u njihovom svakodnevnom odlučivanju.

Da bi Socijalistički savez bio sposoban da ostvaruje te zadatke, on mora biti tako organizovan da problematika samoupravnih zajednica u udruženom radu i na raznim drugim područjima društvenih interesa radnih ljudi i građana, u mesnim zajednicama i opštinama, u celokupnom delegatskom sistemu bude ažurno prisutna na svim nivoima njegove aktivnosti. O toj problematici Socijalistički savez treba da raspravlja u odgovarajućim organizacionim oblicima, naravno, uz aktivno učešće delegacija Saveza komunista, sindikata, Saveza socijalističke omladine i drugih društveno-političkih i društvenih organizacija, da obezbeduje demokratsko raščišćavanje alternativa i da formuliše, kad je to potrebno i moguće, konkretne preporuke i predloge za one samoupravne i društvene organe koji su odgovorni za donošenje odluka.

Za rad Socijalističkog saveza kao fronta demokratskih socijalističkih snaga neophodno je još doslednije pronalaziti takve oblike, a u prvom redu takvu sadržinu rada koja će obezbeđivati kreativnost radničke klase i svih radnih ljudi i razbijati sve one tendencije čija posledica bi bila zatvaranje radnika u krug fabrike. Treba pojačati pravo radnih ljudi u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama i opštinama da odlučujuće utiču na stambenu politiku, snabdivanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, kulturu, to jest, u suštini, na raspolaganje dohotkom u tim oblastima.

Socijalistički savez na selu — s obzirom na to da je najmasovnija, a u nekim selima i jedina društveno-politička organizacija radnih ljudi — svoje delovanje mora još direktnije usmeriti na razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa, unapređivanje poljoprivred-

ne proizvodnje i porast životnog i društvenog standarda. Pri tome Socijalistički savez na selu treba adekvatnije da se organizuje i da zajedno sa organizacijama Saveza komunista, Saveza socijalističke omladine i sindikata iz samoupravno organizovane poljoprivrede, kao i zadruga razvija na konkretnim programima aktivnost poljoprivrednika u ostvarivanju njihovih potreba i interesa. Time Socijalistički savez postaje značajan nosilac procesa samoupravnog udruživanja zemljoradnika na načelima Ustava i Zakona o udruženom radu.

Takvim svojim ukupnim delovanjem Socijalistički savez postaje jedan od najznačajnijih faktora izgrađivanja i selekcije kadrova za odgovorne samoupravne i društvene funkcije. Slobodno iznošenje mišljenja, predloga i alternativa je, razume se, uslov izgrađivanja i selekcije takvih kadrova koji će svoju stvaralačku sposobnost dokazati upravo u demokratskom raščišćavanju problema u okviru Socijalističkog saveza.

Treća funkcija Socijalističkog saveza radnog naroda je u tome da bude zborni mesto gde će se radni ljudi i građani, Savez komunista i druge društveno-političke organizacije i sve organizovane socijalističke snage demokratski povezivati, idejno-politički ujedinjavati i koordinirati svoj rad u zajedničkoj akciji, i to kako u okviru samog Socijalističkog saveza, tako i izvan njega. Kao takav ujedineni front socijalističkih i demokratskih snaga, Socijalistički savez treba da bude orijentisan prvenstveno na konkretne probleme samoupravnih zajednica i delegatskih tela uopšte, to jest na probleme koji su od šireg društvenog značaja, odnosno tamo gde Socijalistički savez treba da pomogne radnim ljudima-samoupravljačima da nadu prava rešenja za svoje probleme. Na taj način biće bitno ograničen onaj paralelizam u radu društveno-političkih i drugih organizacija koji tako često dovodi do praznog hoda u delovanju ne samo Socijalističkog saveza nego i Saveza komunista i drugih organizacija. Takva aktivnost Socijalističkog saveza radnog naroda, naravno, ne bi bila moguća ako bi se ona odvijala pretežno u njegovim političkim forumima, umesto na način koji omogućuje saradnju i dogovaranje najšireg kruga zainteresovanih učesnika.

Socijalistički savez je još nedovoljno prisutan u procesima svakodnevnog delegatskog dogovaranja i odlučivanja — od delegatske baze preko delegacija i delegata do skupština društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica. Organi Socijalistič-

kog saveza i drugih društveno-političkih organizacija pretežno se bave ocenjivanjem delegatskih odnosa, umesto da deluju unutar delegatskog sistema kao kreativna organizovana socijalistička svest. Aktivnost društveno-političnih i drugih društvenih organizacija u Socijalističkom savezu, zajedno sa celokupnom ostalom strukturom Socijalističkog saveza, treba, prema tome, da bude usmerena prvenstveno na problematiku samoupravnih zajednica i delegatskih tela u svim oblastima društvenog života.

Za takve funkcije i zadatke, razume se, Socijalistički savez treba da bude adekvatno organizovan i da primenjuje odgovarajuće metode rada. Mislim da u tom pogledu u sadašnjoj praksi Socijalističkog saveza postoje određene slabe tačke koje ometaju aktivnost te masovne organizacije.

Da bi se prevazišle te slabosti, potrebno je pre svega imati u vidu da vodeći organi Socijalističkog saveza ne treba da budu politička rukovodstva koja sama i samostalno donose odluke koje su obavezne za celokupno članstvo. Ti organi moraju biti više koordinacioni organi koji treba prvenstveno da se brinu o tome da organizacije koje su udružene u Socijalističkom savezu, zajedno sa njegovom celokupnom članskom strukturom, donose potrebne odluke *zajednički* i u dogovoru. Jer pored toga što takvi odnosi produbljuju unutrašnji demokratizam Socijalističkog saveza, oni istovremeno snažno naglašavaju odgovornost organizacija koje su udružene u Socijalističkom savezu za njegovu aktivnost i za karakter njegove politike i njegovih odluka.

Pored toga, Socijalistički savez treba da daje podršku i onim društvenim organizacijama i udruženjima građana koja vrše izvanredno značajnu i korisnu društvenu funkciju. Takvih organizacija i udruženja u Jugoslaviji ima više stotina i one okupljaju veoma veliki broj radnih ljudi i građana. Tendencija koja ponekad dolazi do izražaja da se te organizacije pretvore samo u nekakav »metod rada« Socijalističkog saveza ili u nekakve njegove komisije nije dobra. Svaka »vlast« Socijalističkog saveza nad tim organizacijama vodila bi, u stvari, njihovom birokratizovanju, a samim tim i bitnom ograničavanju njihovih tako korisnih društvenih funkcija. Očigledno je potrebno da se te aktivnosti i dalje tako organizuju, vode i ostvaruju da taj veliki potencijal organizovanih radnih ljudi i građana deluju još neposrednije kao jedan od bitnih faktora udruživanja interesa i potreba radnih ljudi, a time i daljeg razvoja samoupravne demokratije. Zato bi posebno težište delovanja

Socijalističkog saveza moralo ubuduće više biti na oblicima i širini rada u društvenim organizacijama i udruženjima građana i na sadržajima koje određuju sami radni ljudi i građani, jer takva orijentacija mobilise najširi krug radnih ljudi i afirmiše interesno, sekijsko delovanje Socijalističkog saveza.

Upravo zato značajniju ulogu nego do sada treba u tom smislu da odigraju sekcije Socijalističkog saveza, kao instrument povezivanja svih tih društvenih faktora u društvenoj akciji. Mislim da bi one morale da budu samostalne u radu, u većoj meri diferencirane, odnosno specijalizovane i tako organizovane da mogu odgovarati svom zadatku. To znači da bi njihov sastav trebalo da čine delegati zainteresovanih organizacija i organa, koji bi imali mandat samo za određenu tačku dnevnog reda. Po strukturi delegata sekcije bi trebalo da budu sposobne da i politički i stručno tretiraju probleme koji se nalaze na njihovom dnevnom redu.

Cilj raspravljanja u sekcijama trebalo bi da bude ne samo da se problemi osvetle i da svako kaže o njima svoje mišljenje nego da se za njih pronalaze i odgovarajuća rešenja koja će ponekad biti donesena jedinstveno, a ponekad i u alternativama. Razume se, sekcije ne treba da donose nikakve obavezne odluke, nego samo preporuke i predloge, koje će upućivati organima nadležnim da donose odluke. Ako taj svoj posao sekcije budu obavljale aktivno i na zadovoljavajući način, to će biti značajan faktor demokratskog zbližavanja i ujedinjavanja pogleda o pojedinim društvenim problemima i velika pomoć samoupravljačima i delegatskim telima.

Osim toga, takav rad sekcija omogućio bi da se samo o nekim problemima koji imaju opštepolitički karakter posle pretresanja u sekcijama raspravlja u odgovornim organima Socijalističkog saveza, kao i organizacija koje su udružene u njemu. Razume se, i naša štampa, koje sada veoma malo piše o radu sekcija, morala bi intenzivnije informisati javnost o problematici koja je na dnevnom redu sekcija i sličnih radnih tela koja obavljaju značajan stvaralački rad.

Takav rad bi takođe omogućavao da organizacije koje su udružene u Socijalističkom savezu ostvaruju redovne konsultacije i dogovore, čime bi se postigla određena podela rada. Sada u svemu tome ima mnogo paralelizma, pa se isti problemi istovremeno razmatraju u dve, tri, pa čak i više organizacija. Orijentacija bi morala da bude da svaka društveno-politička organizacija vrši onu funkciju i onaj posao koji joj pripada u političkom sistemu, a da se

problemi koji su zajednički svim radnim ljudima-samoupravljačima i građanima i koji su od opšteg društvenog značaja rešavaju zajednički u demokratskim odnosima, to jest u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda. To bi, svakako, doprinelo i javnosti demokratskog odlučivanja u našem društvu.

Ako sve to imamo u vidu, onda je pogotovo jasno da se moramo odlučno uhvatiti ukoštac sa onim shvatanjima u Savezu komunista koja se svode na potcenjivanje društvene uloge Socijalističkog saveza, a samim tim i na potcenjivanje važnosti rada Saveza komunista u Socijalističkom savezu. U stvari, radi se o potcenjivanju ili čak nepriznavanju neophodnosti demokratskog povezivanja Saveza komunista sa svim drugim socijalističkim snagama našeg društva i sa najširim radnim masama, što je samo produžetak već dobro poznatog klasičnog sektaštva, kao što je potcenjivanje ili negiranje vodeće idejne i političke uloge Saveza komunista u Socijalističkom savezu samo produžetak starih oportunističkih tendencija.

I konačno, ponovo treba razmotriti i ceo sistem izbora delegata za razna tela Socijalističkog saveza kako bi se obezbedio njegov demokratizam i dosledna primena delegatskog sistema. Pri tome mislim da treba i dalje da zadržimo princip da delegate biraju kako osnovne i šire organizacije Socijalističkog saveza, tako i društveno-političke i druge organizacije koje su udružene u Socijalističkom savezu. U uslovima neposredne samoupravne demokratije takav delegatski sastav svakako predstavlja značajan demokratski oblik sučeljavanja i ujedno demokratskog razrešavanja protivrečnosti između pojedinačnog i zajedničkog interesa, stihijske akcije i društvene svesti, iskustva i naučnih saznanja.

Dakle, kao što sam već rekao, za nas je sada centralno pitanje delovanje Saveza komunista u delegatskom sistemu, odnosno takvo organizovanje celokupnog rada Saveza komunista da on bude sastavni deo i pokretačka snaga tog sistema. A Savez komunista ne može takav da bude sam po sebi, nego samo zajedno sa svim drugim demokratskim socijalističkim snagama. Upravo u tome veliku i nezamenljivu ulogu i značaj ima Socijalistički savez.

Ako bismo s tim u vezi pravili paralelu između naše samoupravne demokratije i demokratije buržoaskog tipa, moglo bi se približno reći da ono pozitivno što političke partije znače za sistem buržoaske demokratije i sistem buržoaskog parlamentarizma, to Socijalistički savez treba da bude i da znači za naš delegatski sistem i

za našu samoupravnu demokratiju. Dakle, delegatski sistem i Socijalistički savez su nerazvojno međusobno povezani, to jest Socijalistički savez u odnosu na delegatski sistem treba da bude njegov politički izraz. To i jeste razlog što sam ranije istakao da u zemljama sa dubokom tradicijom parlamentarizma, verovatno, i višepartijski sistem može da vrši i funkciju »subjektivnog faktora« u samoupravnom sistemu; naravno, u jednom takvom preobraženom sistemu u kojem političke partije neće nametati svoju monopolsku političku vlast samoupravljanju. Drugim rečima, sama zavisnost višepartijskog sistema od prava koja samoupravljanje daje čoveku preneće niz sadašnjih funkcija višepartijskog sistema na samoupravne zajednice i time preobražavati sam sistem.

No, i to je hipoteza o kojoj će svoju reč dati tek budućnost. Ali se ona danas svakako ne može isključiti u određenim društveno-istorijskim i drugim uslovima pojedinih zemalja. Za jugoslovensku socijalističku revoluciju, međutim, vraćanje na višepartijski sistem bilo bi korak nazad, a ne napred.

4. *Sindikati u društveno-ekonomskim odnosima i samoupravnoj demokratiji*

U razvijenim oblicima samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa koji su u poslednje vreme uspostavljeni ustavnim sistemom i praksom jugoslovenskog društva sindikati dobijaju još snažniju ulogu i mnogo šire polje akcije. Štaviše, moglo bi se reći da je značajna ekonomska, socijalna i demokratska uloga sindikata ugrađena u sam mehanizam društveno-ekonomskih odnosa kao bitan i nerazdvojni vid tih odnosa.

Bitna razlika između društvene uloge sindikata u kapitalističkim proizvodnim odnosima i sindikata u proizvodnim odnosima socijalističkog samoupravljanja jeste u tome što oni u društvu socijalističkog samoupravljanja nisu zaštitnici interesa radničke klase samo u radnim odnosima i u borbi za svakodnevne ekonomske, socijalne i političke zahteve radnika, nego u celokupnom sistemu društvene reprodukcije. A to iz prostog razloga što se u socijalističkim samoupravnim proizvodnim odnosima upravljanje radom i upravljanje društvenim kapitalom, odnosno sredstvima celokupne društvene reprodukcije, spajaju u samoupravnom udruženom radu, to jest u rukama radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Stoga — u načelu i po pravilu — glavni

zadatak sindikata nije u tome da štiti interese radničke klase od neke klasne snage izvan nje same, nego je prvenstveno u tome da se bore za razrešavanje protivrečnosti, konflikata i problema koji nastaju u odnosu između pojedinačnih interesa radnika i radnih kolektiva, s jedne strane, i zajedničkih interesa radničke klase, s druge strane, i da se istovremeno suprotstavljaju probijanju ostataka starih klasnih odnosa koji kod nas još uvek imaju svoj koren u državno-svojinskim i tehnobirokratskim tendencijama. Prema tome, kod nas sindikati treba pre svega da orijentišu samoupravne radne kolektive u pravcu sagledavanja opštih uslova društvene reprodukcije kako bi na toj osnovi oni mogli realno da sagledavaju probleme raspolaganja dohotkom u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. Poлазеći od te svoje osnovne funkcije, sindikati treba da budu glavna pokretačka snaga demokratskog razrešavanja problema i konflikata koji nastaju u odnosima u samoupravnom udruženom radu i da budu jedan od vodećih inicijatora u vezi sa daljim razvojem društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja.

Zakon o udruženom radu predstavlja, tako reći, samo osnovni pravac izgradnje sistema samoupravnog udruženog rada. U praksi će se društvo, u ostvarivanju tog sistema, susretati sa nizom otvorenih problema za koje se moraju potražiti kako demokratska, tako i naučna i stručna rešenja i opredeljenja. Jer ne mogu se, da tako kažem, paragrafima davati rešenja za svakodnevne otvorene probleme u praksi. U tom smislu upravo je sindikat ona društveno-politička organizacija samih radnika koja treba svesno da uključuje kako radničku klasu kao celinu, tako i radnike u grupacijama i kolektive u pojedinačnim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama u demokratsko i solidarno razrešavanje problema celokupne društvene reprodukcije, kao i proširene reprodukcije u svakoj pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svim oblicima udruživanja rada i sredstava. Na taj način sindikat treba da pomogne radnim kolektivima i radničkoj klasi kao celini da ona kao svestan gospodar tog procesa samoupravno razrešava probleme i konflikte.

Stoga je društvena uloga sindikata u samoupravnom sistemu pojačana svuda gde se problemi ne mogu rešavati samim mehanizmom sistema, nego je potrebna demokratska akcija više faktora (na primer, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem ili drugim sličnim metodima). U tom smislu Ustav predviđa

da sindikat u nekim slučajevima bude nosilac samostalne sindikalne akcije, u drugim — sapotpisnik samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, a u trećim — posrednik između strana u konfliktu (na primer, u slučajevima stihijskih konflikata, kao što su obustava rada i slične pojave).

Drugim rečima, sindikat ne samo da ima punu slobodu nego ima na raspolaganju i sva sredstva koja su mu potrebna da bi mogao da vodi upornu borbu kako za samoupravna prava radnika i njihove neposredne interese, tako i za zajedničke, odnosno dugoročne interese radničke klase u celini i svih radnih ljudi. U povezivanju jednog i drugog vida borbe i jeste glavni zadatak sindikata. Upravo stoga sindikati treba da budu sastavni deo celokupne strukture socijalističkih društvenih snaga, to jest tesno povezani sa idejnim i političkim kursom socijalističke revolucije. S druge strane, oni treba da budu slobodni i nezavisni od poslovnih i državno-upravnih organa. Razume se, takvu ulogu sindikati ne bi mogli da vrše bez aktivne i svakodnevne podrške Saveza komunista i Socijalističkog saveza radnog naroda, to jest svih u njemu udruženih društveno-političkih i drugih društvenih organizacija, a isto tako i delegatskih tela.

Zato se Savez komunista i naše društvo moraju zalagati za jačanje, odnosno dosledno ostvarivanje takve uloge sindikata — kao klasne političke organizacije radnika u sistemu samoupravne demokratije — u borbi radničke klase da ona ovlada celinom društvene reprodukcije i da njen uticaj bude odlučujući na svim nivoima upravljanja i odlučivanja. Sindikat mora politički i organizaciono da izvuče radnika iz njegove organizacije udruženog rada i da mu politički i sasvim konkretno pomogne u sagledavanju celine udruženog rada.

Do sada je sindikat, po pravilu, bio okrenut organizacijama udruženog rada, to jest njihovim unutrašnjim problemima. U tom pogledu on je postigao značajne rezultate, naročito u rešavanju svakodnevnih problema radnika koji su suštinski povezani sa njihovim materijalnim, samoupravnim i političkim položajem. Ali to nije dovoljno.

Sindikat se prema samoupravnom udruženom radu ne može odnositi kao spoljni faktor koji zauzima samo političke stavove, nego mora stalno radnike podsticati i usmeravati da što aktivnije učestvuju u procesu upravljanja celinom udruženog rada. Sindikat mora radnicima objašnjavati kako i koliko im se lični dohoci

menjaju po osnovu produktivnosti društvenog rada i ukupnog društvenog dohotka, a kako i koliko po osnovu njihovih pojedinačnih rezultata rada. On, dakle, mora kroz svoje akcije obuhvatiti celinu udruženog rada, a ne sme se ograničiti isključivo na pojedine njegove delove.

Isto kao i u Socijalističkom savezu, i u sindikatima se vodeća idejna i politička uloga Saveza komunista ne ostvaruje rečima, nego pre svega intenzivnim delovanjem komunista u demokratskoj saradnji sa svim radnicima — kako bi sindikati stvarno mogli da ostvaruju svoju društvenu ulogu. A da bi mogli da vrše tu svoju ulogu, sindikati moraju biti slobodni i samostalni u svojoj akciji. Prema tome, Savez komunista ne može spolja da diriguje sindikatima. Pošto se odluke donose demokratski unutar sindikata, komunisti koji su članovi sindikata upravo u demokratskoj saradnji sa drugim radnicima treba da se zalažu za to da te odluke budu socijalističke, demokratske i racionalne.

U vezi sa tim treba razmotriti i pitanje da li bi trebalo da i pri sindikatima postoji neki oblik društvenog saveta za saradnju sindikata sa svim onim društvenim faktorima koji su zainteresovani i aktivni na istim društvenim problemima kojima se bave i sindikati. Značaj takvih saveta ne bi bio samo u tome što bi oni omogućili da se koordiniraju određeni zajednički stavovi i akcije i da se u najvećoj mogućoj meri izbegne sadašnji paralelizam, nego i u tome da se još više demokratizuju međusobni odnosi društveno-političkih organizacija, a posebno odnosi između sindikata i Saveza komunista. Demokratska saradnja i zajednička odgovornost na taj način zameniče sistem »direktiva« spolja, koji je kod nas još uvek prisutan u priličnoj meri.

Sve to, dakako, ne znači da sindikati gube funkciju koju obično nazivamo zaštitnom. Naprotiv, ona se čak znatno proširuje. Institutom prava rada društvenim sredstvima obuhvaćen je ceo kompleks neotuđivih ekonomskih, socijalnih, samoupravnih, demokratskih i drugih prava radnika, koja se ne odnose samo na rad, odnosno na prostu reprodukciju, nego i na celokupnu društvenu reprodukciju i celokupan položaj radnog čoveka u društvu.

Iako su ta prava, načelno, sistemom zaštićena, u praksi nisu otklonjene sve mogućnosti da se ona zakidaju, ograničavaju, pa čak i ukidaju. Tehnokratska težnja za vlašću nad radom i sredstvima za proizvodnju i reprodukciju, probijanje administrativno-centralističkih tendencija u sistemu državne uprave i udruženog

rada, birokratski odnos prema radnim ljudima, nedorasla svest delova radničke klase i pojave zloupotrebe samoupravnih prava u korist nerada, neodgovornosti, rušenja radne discipline itd. — što se sve zaoštava u trenucima većih ili manjih ekonomskih i drugih objektivnih teškoća — sve to i mnoge druge slične pojave stvaraju pogodno tle za kršenje ili ukidanje prava i interesa pojedinih radnih ljudi, grupa i kolektiva, a i cele radničke klase. Osim toga, u našem društvu su još uvek otvorena mnoga pitanja socijalne zaštite čoveka, a posebno radnika i njegove porodice, gde je takođe neophodna intervencija sindikata. Prema tome, svako potcenjivanje zaštitne funkcije sindikata, a pogotov svako ograničavanje slobode sindikata da vrše tu funkciju izrazito bi išlo na štetu unutrašnje snage sistema samoupravljanja.

Međutim, i pored velikog značaja zaštitne funkcije sindikata, ništa manje nije značajna ni njihova ekonomska funkcija. Pošto su u našem samoupravnom sistemu sredstva za proizvodnju i celokupan dohodak u rukama radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, sindikati u našem sistemu ne štite prava radnika u odnosu na nekog sopstvenika kapitala ili monopolističkog upravljača tog kapitala. Stoga se zaštitna funkcija sindikata ograničava uglavnom na pojave zakidanja samoupravnih prava, neravnopravnosti i druge slične deformacije u sistemu samoupravljanja. A u takvim uslovima životni i radni položaj radnika ne zavisi samo od poštovanja njegovih samoupravnih prava, nego i od rezultata gospodarenja sredstvima za proizvodnju i dohotkom kojim upravljaju sami radnici.

Kao najšira organizacija radničke klase koja predstavlja klasu kao celinu, sindikati se moraju snažnije okrenuti široj društvenoj problematici udruženog rada i društvene reprodukcije, to jest ekonomskoj problematici udruženog rada i samoupravnih zajednica uopšte, problemima gospodarenja društvenim sredstvima za proizvodnju i posebno dohotkom, problemima udruživanja rada i sredstava, produktivnosti rada, planiranja i slično.

To ne znači da sindikati treba neposredno da se mešaju u planiranje i u donošenje drugih privrednih odluka samoupravnih organizacija i zajednica. Ali oni svakako moraju veoma konkretno da informišu radnike o neposrednoj zavisnosti njihovog životnog i ekonomskog položaja kako od produktivnosti njihovog sopstvenog tekućeg rada, tako i od njihovog gospodarenja društvenim sredstvima i dohotkom, odnosno njihovim podružvljenim minulim

radom, što najčešće zavisi od uspešnosti udruživanja rada i sredstava radnika osnovnih organizacija udruženog rada u okviru zajedničkog reprodukcionog procesa. A pošto sve to nisu problemi samo samoupravnih organizacija i zajednica, nego i društvenih organa, jasno je da neposredni uticaj sindikata mora da bude snažno prisutan na svim nivoima samoupravnog i društvenog odlučivanja. Mislim da tome znatno mogu da doprinesu društveni saveti, u kojima je učešće sindikata neophodno potrebno. Ali i u samom sistemu i u svom delovanju u praksi sindikati treba da pronalaze i druge oblike jačanja svog uticaja na donošenje društvenih odluka.

Sindikati treba da razviju još širu aktivnost i u oblasti, rekao bih, socijalne pomoći samoupravljačima i svim radnim ljudima. Pri tome ne mislim na socijalnu zaštitu u užem smislu te reči, nego na aktivnost sindikata svuda gde se radi o interesima radnih ljudi. Sindikati se još uvek suviše bave samo problemima u oblasti proizvodnje.

Sindikati treba da budu podjednako aktivni i u samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim zajednicama, opštini, delegacijama i delegatskim telima, društvenim delatnostima izvan materijalne proizvodnje itd. jer se na svim tim područjima i u svim tim odnosima ostvaruju interesi radnih ljudi. Svoju funkciju u tim oblastima sindikati treba da vrše i samostalno i kao član Socijalističkog saveza radnog naroda. A u tom okviru sindikati treba da ostvaruju i svoju socijalnu politiku u užem smislu te reči, koja se veoma često zanemaruje ili prepušta isključivo snalažljivosti mesnih zajednica i sindikata. Mi se moramo boriti za to da socijalna politika postane oblik brige svih ljudi o svakome kome je potrebna socijalna zaštita, a ne da socijalna zaštita bude samo resor u državnom aparatu. I sindikati tu treba da odigraju značajnu ulogu.

Da bi sindikati mogli da odigraju takvu svoju ulogu, od bitnog je značaja da se ne samo sindikati kao celina nego i čitavo socijalističko društvo uporno bore protiv tendencija da se osnovne organizacije sindikata u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada pretvaraju u nekakav prirepak poslovnog aparata. Sindikati moraju čuvati svoju samostalnost i svoju samostalnu demokratsku odgovornost prema radničkoj klasi kao celini. Medutim, kod nas sada takve tendencije nisu tako retke da bi smele biti zanemarivane. Doduše, ne mislim da osnovna organizacija sindikata treba samo da kritikuje i da pronalazi povode za sporove. U

našem društvu sindikati više nemaju takve političke potrebe, jer nemaju ni potrebe da nekim demagoškim akcijama sakupljaju političke poene za sebe. Naprotiv, sindikati imaju i te kako potrebu da podrže odluke radničkog saveta ili poslovnih organa uvek kad su te odluke u skladu ne samo sa interesima pojedinačnog radnog kolektiva nego i sa interesima radničke klase kao celine i da u tom smislu budu sigurni politički oslonac radničkog saveta i poslovnih organa. Ali, ako osnovna organizacija sindikata ne bude zadržala svoju demokratsku samostalnost i svoju povezanost sa sopstvenim sindikatom, onda sindikati neće imati unutrašnje snage da deluju i kao predstavnici radničke klase u celini. A ta funkcija sindikata u uslovima socijalističkog samoupravljanja je značajnija nego što je ikada ranije bila u istoriji sindikalnog pokreta.

Ako je jedan od glavnih zadataka sindikata da povezuju zajednički interes klase sa parcijalnim interesima radnika i njihovih samoupravnih zajednica, onda osnovna organizacija sindikata mora da bude onaj centar preko koga se prenose problemi i težnje radnika u samoupravnim zajednicama u sindikate kao celovitu klasnu organizaciju, a i obrnuto — preko nje treba da se prenosi i uticaj aktivnosti, gledišta i stavova sindikata kao celine na saznanja i odlučivanje radnika u njihovim samoupravnim zajednicama.

Verovatno ni strukovni sindikati još nisu našli pravi oblik organizacije koji bi trebalo da odgovara načelima organizovanja udruženog rada u uslovima socijalističkog samoupravljanja i samoupravnog udruživanja rada i sredstava na bazi uzajamnih dohodovnih veza. Integracija se kod nas ne razvija linijom granskog povezivanja, nego linijom reprodukcioni celina u koje se povezuju organizacije udruženog rada različitih grana u zajedničkom procesu proširene reprodukcije. To, verovatno, zahteva organizovanje i odgovarajućih međustrukovnih organizacija sindikata ili bar njihovih stručnih službi. Besmisleno bi bilo insistirati na principima organizacija sindikata koji su nastali u epohi kapitalizma kad se zna da je samom socijalističkom revolucijom i njenim samoupravnim razvojem iz temelja izmenjen celokupan sistem proizvodnih odnosa u našem društvu.

Zato treba razmotriti i problem razgraničenja uloge organa strukovnih sindikata od uloge organa Saveza sindikata. Sada su, praktično, i organi Saveza sindikata i organi strukovnih sindikata svoju aktivnost usmerili prema udruženom radu i bave se uglavnom istim problemima udruženog rada, a često i na isti način. Osnovne

organizacije sindikata su mesto gde se slivaju po sadržini isti materijali i dokumenti organa strukovnih sindikata i organa saveza sindikata federacije, republika, pokrajina i opština. Puno je direktno na papiru, a premalo pomoći osnovnoj organizaciji kako da se to sprovede u život. A strukovni sindikati bi morali pre svega raditi upravo na toj pomoći.

Ako sindikati budu imali takvu ulogu u društveno-ekonomskim odnosima, onda oni moraju takvu ulogu imati i u političkom sistemu. Kao što je samim ustavnim sistemom sindikat integrisan u sistem samoupravljanja u udruženom radu tako se on mora integrisati i u naš politički sistem. Organi sindikata ne mogu ostati samo na globalnoj politici i opštim akcijama, nego moraju institucijama političkog sistema predlagati svoja rešenja i boriti se da se ona konkretnim akcijama sprovedu u život.

Pravilan je, svakako, stav sindikata da oni ne treba da preuzimaju odgovornost za odluke državnih organa, kao što ni državni organi neće uvek biti u mogućnosti da prihvate zahteve i predloge sindikata. Ali je bitno da u sistemu samoupravne demokratije sindikati budu prisutni sa svojim stavovima, pa i sa svojim alternativama uvek kada se radi o interesima radnih ljudi za čije ostvarivanje sindikati snose svoj deo odgovornosti. A mnogi problemi od zajedničkog društvenog interesa moći će da se rešavaju i društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima u kojima će učestvovati sindikati i za koje će često oni pokretati inicijativu.

Takvo delovanje sindikata treba da se ispoljava u svim oblastima političkog sistema, a naročito on mora imati snažne pozicije u delegatskom sistemu i u odlučivanju na svim pravcima gde se taj sistem ostvaruje. Sindikat bi ubuduće morao zajedno sa delegacijama i radničkim savetima da izgrađuje stavove i opredeljenja prema problemima koji se rešavaju u većima udruženog rada, u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, banaka, privrednih komora i drugih samoupravnih organizacija i zajednica u kojima organizacije udruženog rada imaju svoje delegate. Na taj način bi se otklonila česta pojava da delegacije i delegati nemaju određenih stavova i da u skupštinama glasaju za rešenja koja kasnije kritikuju u svojim organizacijama.

Sindikat nije postao u dovoljnoj meri deo delegatsko-skupštinskog sistema. On mora više delovati u skupštinama opština, republika i pokrajina preko svojih delegata u društveno-političkim većima tih skupština. A za takvo učešće sindikata u

društveno-političkim većima delegatskih skupština, kao i u drugim većima, važi isto ono što je rečeno za Savez komunista. Delegacija sindikata mora biti dovoljno snažna da može na svim nivoima delegatsko-skupštinskog sistema da iznosi mišljenje ne samo u svoje ime nego i u ime sindikata kao celine.

Sindikat je uglavnom obavio najveći deo svog posla oko konstituisanja samoupravnih interesnih zajednica u oblasti društvenih delatnosti, kao i u materijalnoj proizvodnji, ali se nije u dovoljnoj meri sam integrisao u sistem samoupravnih interesnih zajednica.

Danas sindikat nije u dovoljnoj meri angažovan tamo gde radnici žive, a i kada ide u akcije, to čini više sa stanovišta socijalne politike, a manje sa stanovišta jačanja uloge radnika u političkom sistemu. Sindikat mora više uticati na uključivanje radnika u organe mesnih zajednica i opština i doprinositi da oni jačaju svoju poziciju u odlučivanju u tim organima.

Da bi sindikat mogao uspešno da vrši svoju ulogu, od izvanrednog značaja je pitanje kako treba da izgleda sindikalna organizacija u opštini. Bez obzira na to što može doći do opasnosti da se stvori nekakva glomazna sindikalna organizacija u opštini, ipak, kad je reč o radničkoj klasi, opštinska organizacija sindikata je — pored opštinske organizacije Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza socijalističke omladine i drugih organizacija — onaj punkt preko koga bi pre svega trebalo da deluje politički i drugi kreativni uticaji i faktori, i to odozdo prema gore, kao i obrnuto.

Zato, po mom mišljenju, upravo opštinska veća sindikata treba da dobiju veći značaj nego što ga imaju danas. Ona bi, po svojoj prilici, trebalo da postanu snažna delegatska tela osnovnih organizacija sindikata, koja će biti istovremeno u intenzivnoj radnoj i političkoj komunikaciji sa strukovnim sindikatima i republičkim većem sindikata kako bi mogla izraziti određenu sintezu politike i aktivnosti sindikata i osnovnim organizacijama otvarati pogled u širu problematiku sindikata i društva.

Sve to znači da se sindikat prema institucijama političkog sistema ne može odnositi samo kroz načelno opredeljivanje prema njihovim odlukama i merama, nego takođe mora biti neposredni učesnik i saradnik u delatnosti tih institucija i u njima samim boriti se za ostvarivanje vlastitih stavova.

Trebalo bi razmotriti i pitanje razgraničenja područja aktivnosti sindikata i Socijalističkog saveza, odnosno njihovih specifičnih

zadataka. Sada se obe ove društvene organizacije, kad je reč na primer, o ostvarivanju koncepcije i o praktičnim rešenjima Zakona o udruženom radu, bave gotovo na isti način istim pitanjima.

Isto tako, trebalo bi verovatno da postoji veća povezanost, odnosno veća sinhronizacija akcija sindikata sa privrednim komorama, poslovnim udruženjima, bankama, naročito u društveno-ekonomskoj oblasti, u rešavanju pitanja, kao što su produktivnost rada, sticanje i raspoređivanje dohotka itd.

U okviru celokupne strukture subjektivnog faktora društva, sindikat bi trebalo da bude otvoren za sve što se događa u svesti radnih kolektiva. Zato se sindikat u celini, a posebno osnovna organizacija sindikata, mora još više demokratizovati kako bi u njoj što jače došlo do izražaja i određena sučeljavanja mišljenja, alternative, kritika itd.

Svest naših radnih ljudi još je opterećena prošlošću, kao i ograničenošću njihovih materijalnih uslova života i rada, a često i relativno niskim kulturnim nivoom. U takvim uslovima često je i demokratska kultura niska. Zato se događa da demokratske odnose prate i ekscesi, pa čak i pojave zloupotrebe demokratskih prava. Ali, ograničavanje ili usporavanje razvoja demokratskih odnosa nije lek za to. Naprotiv, školu demokratije naši radni ljudi mogu da nauče samo u demokratskim odnosima. Razume se, svesne socijalističke snage moraju se odlučno suprotstaviti svakom pokušaju reakcionarne i destruktivne zloupotrebe demokratskih prava. Ali zbog grupice onih koji će pokušavati da zloupotrebljavaju demokratska prava ne sme u svojim demokratskim pravima da bude ograničena ona ogromna većina naših radnih ljudi koja zna da izvan socijalizma radni čovek ne može imati slobode.

A ekscernih pojava će svakako još biti. Ali njih će biti utoliko manje ukoliko osnovna organizacija sindikata bude neposrednije povezana sa svojim radnim kolektivom i više osetljiva i demokratski otvorena za sva ta strujanja u njemu i ukoliko bude sposobnija i više u mogućnosti da nađe prave odgovore i prava sredstva za razrešavanje problema, pa i konflikata koji mogu u vezi sa tim da nastanu.

5. Socijalističko samoupravljanje i omladina

Jedan od najvažnijih zadataka političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, takođe, mora biti što ranije i što šire angažovanje mladih generacija u društvenom životu. Istina, samoupra-

vljanje je sistem koji sam po sebi otvara šire mogućnosti za takvo angažovanje nego bilo koji drugi politički sistem, ali ne na svim područjima društvenog života i ne podjednako za sve slojeve mladih ljudi. Relativno najintenzivnije angažovanje mladih je u oblasti udruženog rada, gde mladi i stariji imaju ne samo jednaka prava nego su i njihovi interesi ili jednaki ili snažno uzajamno zavisni. Zato se tu proces angažovanja mladih ljudi odvija relativno slobodnije, iako ne bismo mogli da tvrdimo da se odvija i bez ikakvih prepreka. Takve prepreke bržoj afirmaciji mladih ljudi stavlja pre svega konzervativizam svesti, kao i nedovoljna aktivnost društva na odgovarajućem obrazovanju i uopšte subjektivnom osposobljavanju mladih ljudi za ostvarivanje njihovih samoupravnih prava i odgovornosti.

Međutim, ako se na tom području taj proces, ipak, odvija sa sve većom intenzivnošću, ne možemo to isto reći za mnoga druga područja društvenog života, kao što su to neke samoupravne interesne zajednice i pogotovo celokupan samoupravno-predstavnički, odnosno delegatski sistem. Pomenutim preprekama angažovanju omladine na tim područjima, koje ovde u još većoj meri dolaze do izražaja, treba dodati da ni sami mladi ljudi tu često nemaju dovoljno volje da se angažuju, jer njihovi specifični interesi tu ne nailaze uvek na potrebnu podršku, bilo zbog objektivnih nemogućnosti ili zbog nerazumevanja starijih generacija ili zbog nedovoljne inicijative samih mladih ljudi. Ovde mislim pre svega na mesne zajednice, na komune, na samoupravne interesne zajednice u oblasti zdravstva, školstva, kulture, nauke itd., kao i na delegacije osnovnih samoupravnih zajednica u delegatskim telima na svim tim područjima, kao i u republici i federaciji. Očigledno je da politički sistem socijalističkog samoupravljanja mora težiti stvaranju povoljnijih uslova za tako angažovanje omladine.

U svemu tome dodatni poseban problem predstavlja još, više ili manje, odrasla omladina na školovanju. U našem društvu još uvek prevladuje zastareli školski sistem koji se održava na tradiciji, a i na objektivnim teškoćama jednog ekonomski nedovoljno razvijenog društva, koje otežavaju brži progres u toj oblasti. Taj sistem je pretežno zatvoren u sebe i još uvek premalo povezan sa udruženim radom i društvenom praksom uopšte. Na taj način takav školski sistem postaje sam po sebi prepreka intenzivnijem samoupravnom povezivanju školske omladine sa samoupravnom aktivnošću društva na raznim nivoima i na raznim područjima društvenog života.

A pošto se vreme školovanja u toku poslednjih decenija znatno produžilo, to nekoliko stotina hiljada mladih ali odraslih ljudi živi i radi u školskim klupama, u stvari, sa veoma ograničenim mogućnostima ostvarivanja samoupravnih prava koja Ustav priznaje svakom građaninu, ali istovremeno i bez normalne društvene odgovornosti koja leži na svakom samoupravljaju u pogledu rezultata njegovog gospodarenja uslovima, sredstvima i plodovima svog rada.

Iz istog razloga i samoupravljanje školske omladine u samim školama je ograničavano više nego što to sama priroda stvari iziskuje. A tamo gde se materijalna baza samoupravljanja nalazi sasvim izvan prava i odgovornosti školske omladine, samoupravna prava te omladine svode se, u stvari, samo na demokratska prava, to jest ne mogu se shvatiti kao društveno-ekonomski odnos.

Svakako, nije lako i neće biti ni moguće do kraja savladati sve te teškoće sve dok se školski sistem snažnije ne integriše sa udruženim radom u svim njegovim oblastima, od materijalne proizvodnje do društvenih delatnosti i kulture. Naše društvo svakako treba da čini napore u pravcu daljeg preobražaja školskog sistema, to jest da ga preobražava od jednog u sebe zatvorenog sistema, koji je još uvek kao pupčanom vrpcom vezan za tradicionalne etatiističke koncepte školstva, u funkciju i deo udruženog rada. No, bez obzira na taj proces, koji će, nesumnjivo, zahtevati jedan duži istorijski period da bi bio ostvaren, društvo socijalističkog samoupravljanja mora činiti maksimalne napore da se i školska omladina samoupravno što više angažuje u svim onim oblastima samoupravljanja gde se nalaze njeni interesi.

Jer polazna tačka za veće društveno angažovanje ne samo školske omladine nego mladih generacija uopšte jeste da one što pre i što šire preuzimaju svakodnevne društvene odgovornosti, koje preuzima, u stvari, svaki radni čovek u sistemu samoupravljanja. Samo tako mogu da se stvaraju društveni uslovi u kojima će omladina biti istinski subjekt i neposredni učesnik samoupravnog odlučivanja na svim područjima društvenog života i posebno u delegatskom sistemu. Jer i mladi čovek, kao i svaki drugi, može samo u životnoj praksi, u radu i u odgovornom odlučivanju proveravati samog sebe, svoje ideje, inicijative, ispravnost svojih stavova, pa i svoje zablude, ali i realne mogućnosti i sposobnosti društva. Bez takve društvene odgovornosti i bez takvog proverava-

nja u praksi svaki omladinski pokret izgubio bi se u moru jalovih pseudoliberalističkih reči ili ultralevičarskog avanturizma.

Prema tome, i Savez socijalističke omladine i druge omladinske organizacije treba u delegatskom sistemu da zauzmu značajnije mesto nego što ga imaju danas. Mislim da njihova glavna društvena funkcija treba da bude upravo to da subjektivno osposobljavaju i da uvode mlade ljude u sistem samoupravne demokratije, to jest u delegatski sistem, u kome mladi ljudi treba da preuzmu ravnopravnu odgovornost u donošenju ne samo onih odluka koje se neposredno tiču omladine, nego i drugih.

Društvenoj afirmaciji naše omladine malo bi doprinela takva organizacija koja bi se razvijala samo kao ideološki i politički pokret ili kao neke vrste grupa za pritisak odvojena od sistema svakodnevnog odlučivanja o društvenim problemima, kako se neko vreme u prošlosti razvijala naša omladinska organizacija.

Ako revolucionarna organizacija omladine želi uspešno da obavlja svoju funkciju, ona se ne sme zatvarati u sebe i u uzak krug takozvanih »omladinskih problema«, nego mora biti tesno povezana sa ekonomskim, samoupravnim, političkim i drugim interesima i potrebama čoveka na radnom mestu u fabrici, u gradu, na selu ili u institucijama drugih društvenih delatnosti. Jer interesi i potrebe omladine, u stvari, nisu ništa drugo nego deo interesa i potreba radnih ljudi. I upravo zato naše društvo mora odlučnije stvarati mogućnosti za odgovorno angažovanje omladine u svim oblastima društvenog života.

Da bi naša socijalistička omladina zaista bila ne samo verna interesima i potrebama radničke klase, radnog naroda grada i sela, nego i da bi se istovremeno znala i boriti za njihovo ostvarivanje, to jest za sve intenzivniji razvoj socijalističkih, samoupravnih, demokratskih i humanističkih odnosa među ljudima, ona se mora uporno boriti i za svoje sopstveno znanje, pre svega za marksističko znanje koje je potrebno za socijalističku društvenu akciju i za prihvatanje odgovornosti u samoupravnim zajednicama i delegatskim telima. I tu Savez socijalističke omladine ima značajnu ulogu.

Ostvarivanje društveno-ekonomskih i političkih odnosa na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu omogućuje mladima da se aktivnije angažuju u radu svih samoupravnih organa i tela, u delegatskim skupštinama, samoupravnim interesnim zajednicama, kao i u svim društveno-političkim i društvenim organizacijama.

Delegatski sistem omogućio je daleko veće učešće mladih u sistemu odlučivanja na svim nivoima od osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice do Skupštine SFRJ. To najbolje ilustruje podatak da je u 72000 osnovnih delegacija ukupno učešće mladih do 27 godina 18,2%, dok je u periodu od 1969. do 1971. godine do 27 godina starosti bilo 9% izabranih odbornika. Međutim, zastupljenost mladih u pojedinim samoupravnim organima i delegacijama još uvek nije adekvatna ukupnom broju mladih u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama itd. Ali, za položaj omladine i njen doprinos socijalističkom i samoupravnom preobražaju naše zemlje nije bitan samo broj mladih u samoupravnim organima i delegacijama, nego pre svega to u kojoj meri se prihvataju njihove inicijative, kakav je njihov stvarni uticaj na proces samoupravnog odlučivanja, da li se u dovoljnoj meri koristi spremnost mladih ljudi da se konkretno angažuju, a ne samo formalno da budu zastupljeni u samoupravnim organima, delegacijama itd.

U tom pogledu stanje nije sasvim zadovoljavajuće. Ali, na izmeni takvog stanja treba više da se angažuje ne samo omladinska organizacija nego i samoupravni organi i delegacije u kojima su mladi zastupljeni, kao i društveno-političke organizacije i druge organizovane socijalističke snage našeg društva. Stoga je potrebno da Savez komunista, Socijalistički savez, sindikati i druge organizacije posvete veću pažnju mišljenjima, inicijativama, predlozima i sugestijama omladine i omladinske organizacije. Mladim ljudima izabranim u samoupravne organe i delegacije često je potrebna odgovarajuća pomoć i podrška ne samo omladinske organizacije nego i drugih organizacija i organa u kolektivu i izvan njega.

Glavni zadatak Saveza socijalističke omladine, svakako, mora biti u tome da uvodi ne samo neki *odabrani deo* omladine nego *njene široke mase* u sistemu samoupravne demokratije, to jest u delegacije i delegatski sistem društvenog odlučivanja. Da bi Savez socijalističke omladine mogao da vrši takvu ulogu, on mora snažnije da razvija naročito dva oblika svoje aktivnosti.

Prvo, neophodno je da se Savez socijalističke omladine snažnije aktivira u celokupnoj problematici Socijalističkog saveza, a posebno u njegovim sekcijama. Tu treba da se mladi ljudi pojavljuju, mnogo šire nego što je to do sada bio slučaj, kao stvaralački učesnici u demokratskom donošenju preporuka, predloga i odluka Socijalističkog saveza.

I drugo, Savez socijalističke omladine treba da bude aktivnije prisutan u delegatskom sistemu, i to kako u radničkim savetima i sličnim samoupravnim telima, tako i u delegatskim skupštinama društveno-političkih zajednica. Tu svoju aktivnost Savez socijalističke omladine treba da razvija u delegacijama, na konferencijama delegacija, u društveno-političkim većinama, u društvenim savetima i sličnim telima.

Ako sve te i slične zadatke imamo u vidu, onda je pogotovo jasno da naša omladinska organizacija ne treba da postane kopija nekadašnjeg SKOJ-a. U krajnjoj liniji, SKOJ je bio, u stvari, posebno organizovan deo komunističkog pokreta, čak moglo bi se reći, deo Komunističke partije. Organizacija SKOJ-a odgovarala je borbi u predrevolucionarno vreme, kada je ona jedino kao takva mogla da unosi ideje socijalizma i revolucionarne borbe u najšire mase omladine. U naše vreme, međutim, takva aktivnost više ne može da bude specifičan zadatak neke omladinske organizacije, nego je to stvar svih naših socijalističkih društvenih snaga, a posebno komunista koji deluju u Savezu socijalističke omladine.

Mi danas ne smemo deliti komuniste na mlade i stare i odvajati ih u posebne organizacije. Vodeća uloga Saveza komunista u širokim omladinskim masama, uopšte, a posebno u Savezu socijalističke omladine, treba da bude rezultat upravo njegove aktivnosti i njegove sposobnosti da svojom progresivnom kreativnošću utiče na svest širokih masa mladih ljudi. A i obrnuto, upravo takva demokratska povezanost Saveza komunista sa širokim masama mladih ljudi omogućice da nove generacije mladih boraca za napredak socijalizma svojim uticajem na ideologiju i politiku Saveza komunista afirmišu sebe kao stvaralačku snagu. Zato i po svojoj unutrašnjoj organizaciji Savez socijalističke omladine treba da se razvija slično kao što se razvija Socijalistički savez radnog naroda. Drugim rečima, Savez socijalističke omladine ne treba da bude uska organizacija onog dela omladine koji se nalazi ili bi trebalo da se nalazi u Savezu komunista, nego da se razvija kao demokratski front celokupne socijalističke omladine.

Da bi se upravo takvom angažovanju omladine dala realna sadržina, aktivnost organizacija omladine treba da bude okrenuta pre svega preuzimanju konkretne društvene odgovornosti u svakodnevnom funkcionisanju samoupravne demokratije, odnosno delegatskog sistema. U sferi konkretnog odlučivanja, to jest tamo gde treba reći »da« ili »ne«, mladi ljudi treba da proveravaju svoju

misao, da stiču iskustva, da uče i da svežinom mladosti realno doprinose rešavanju mnogobrojnih pitanja u svim oblastima društvenog života. Stoga i društvo kao celina treba snažnije da se orijentiše na stalno i ažurno praćenje problematike koja je od značaja za angažovanje omladine i koja se nalazi na dnevnom redu delegacija i delegatskih skupština i drugih delegatskih tela, bilo u sistemu samoupravnog udruženog rada i posebnih samoupravnih interesnih zajednica bilo u mesnim zajednicama, opštinama i drugim društveno-političkim zajednicama.

Savez socijalističke omladine, kao i sve druge društveno-političke organizacije, ima neposredne obaveze i odgovornost za jačanje Socijalističkog saveza kao fronta svih organizovanih socijalističkih snaga društva. Međutim, omladinska organizacija će u tom pogledu biti na nivou svog zadatka samo ako u Socijalističkom savezu bude imala mogućnost za šire angažovanje i uticaj na rešavanje suštinskih životnih pitanja društva u celini i onih pitanja koja se neposredno tiču mladih. U tom smislu Socijalistički savez se mora više angažovati na rešavanju problema nezaposlenosti mladih, problema omladine na selu, standarda učenika i studenata, obrazovanja mladih itd.

U takvoj orijentaciji društva je i put prevazilaženja jedne protivrečnosti savremenog sveta koja se izražava u činjenici da je ogroman deo omladine — naročito one u srednjim i visokim školama — praktično isključen iz svih institucija društvenog odlučivanja iako je sazreo da učestvuje u donošenju odluka i da tome daje svoj stvaralački doprinos. Upravo u tome i jeste jedan od glavnih izvora kako ultralevih, tako i ultradesnih lutanja mlade generacije, koja su tako izrazito došla do izražaja u šezdesetim godinama, a i danas su prisutna.

Samo onaj čovek koji preuzme i odgovornost za svoju slobodu može biti slobodan. A samo onaj čovek koji je u položaju da demokratski odlučuje može da preuzme takvu odgovornost. Mislim da bi upravo to saznanje trebalo da bude polazna tačka politike samoupravnog socijalističkog društva u odnosu na mlade generacije.

6. Savez udruženja boraca u političkom sistemu

Savez udruženja boraca vrši jednu specifičnu političku funkciju u našem društvu kao borbena organizacija koja je izrasla iz

narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije i koja je i danas nosilac svih njihovih revolucionarnih tradicija. Posebno ističem društveno-političku ulogu ove organizacije zato što je ona ozbiljna politička snaga našeg društva koja je na sadašnjem stepenu razvoja naše revolucije izvanredno značajan stub stabilnosti sistema stvorenog našom revolucijom. Revolucionarno iskustvo i neosporna politička i moralna snaga i članova pojedinačno i organizacije Saveza udruženja boraca kao celine opredeljuju neophodnost intenzivnog demokratskog angažovanja boraca u našem političkom sistemu.

Doduše, u nas ima, čak i u samom Savezu komunista, potcenjivanja društvene nloge te organizacije, slično kao i kad je reč o društvenoj ulozi Socijalističkog saveza, sindikata i Saveza socijalističke omladine. Protiv tog potcenjivanja moramo se podjednako boriti kao i protiv tendencija — koje, doduše, danas više nisu aktuelne, ali su ranije bile prisutne — o nekakvom avangardizmu Saveza udruženja boraca. Takve tendencije su proistekle iz teze da Savez udruženja boraca ima nekakav monopol na autentično tumačenje ciljeva i interesa naše revolucije. Iako ta shvatanja nikad nisu bila dominantna, ona su uz neke druge okolnosti uticala da Savez udruženja boraca nije uvek mogao u potpunosti da ostvaruje svoju značajnu ulogu u našem društvenom i političkom životu.

Savez udruženja boraca ima danas veoma važna i široka područja za ostvarivanje svoje društveno-političke aktivnosti. Kao deo svesnih socijalističkih snaga, Savez udruženja boraca se angažovao gotovo u svim bitnim pitanjima razvoja demokratskih i društveno-političkih odnosa na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Tu ulogu on i dalje treba da vrši jer Savez udruženja boraca izražava takođe jedan specifičan, ali značajan društveni interes. I upravo zato on mora biti prisutan svojim uticajem svuda gde se donose društvene odluke, a to znači pre svega u mehanizmu delegatskog sistema i u Socijalističkom savezu.

7. Uloga društvenih organizacija i udruženja građana u sistemu samoupravne demokratije

Značajno mesto u našem političkom sistemu ima i princip slobode udruživanja. I zaista, u nas postoji mnoštvo udruženja radnih ljudi i građana i društvenih organizacija najrazličitijeg tipa, među kojima

su i takve koje u našem društvenom životu igraju značajnu društvenu i stručnu ulogu.

Slobodno i dobrovoljno udruživanje i povezivanje radnih ljudi i građana u društvene organizacije i udruženja građana u cilju ostvarivanja njihovih sve raznovrsnijih materijalnih, kulturnih i drugih interesa i potreba postaje sastavni deo procesa oslobađanja rada u socijalističkom društvu u onoj meri u kojoj samo društvo postaje razvijenije. Raznovrsni oblici ovog udruživanja izraz su postojanja demokratskog pluralizma interesa radnih ljudi i građana.

Razvoj socijalističkog samoupravnog društva zahteva negovanje i obogaćivanje individualnih sklonosti i interesovanja radnih ljudi i građana za razne društvene, humanitarne, socijalne, kulturne, naučne, tehničke, sportske i druge aktivnosti. Kroz takve aktivnosti vrši se povezivanje i ostvarivanje širih interesa radnih ljudi. Razume se, svako udruživanje i svako udruženje i organizacija ne daje jednak doprinos razvoju ukupnih društvenih odnosa. Ali, ukoliko su interesi, ciljevi i metodi rada tih organizacija i udruženja, na jedan ili drugi način, povezani sa ciljevima, načelima i društvenom funkcijom samoupravnog demokratskog sistema, utoliko te organizacije i udruženja razvijajući svoju praksu, ctiku i pravila ponašanja — više doprinose razvoju socijalističke samoupravne prakse, etike i samoupravnih odnosa u našem društvu u celini.

Medutim, u nekim od tih udruženja vidljiva je tendencija zatvaranja u sebe. Isto tako, u nekim slučajevima prisutna je privatizacija i uzurpacija organizacije, odnosno udruženja od strane grupe članova ili čak pojedinaca. Ima i pokušaja da se te organizacije i udruženja iskoriste za reakcionarnu političku akciju. Protiv takvih pojava organizovane socijalističke snage treba da se bore odgovarajućim sredstvima sistema, a pre svega sredstvima političke akcije. Medutim, takve pojave nikako ne bi smele da nas pokolebaju u orijentaciji na slobodno organizovanje svih autentičnih samoupravnih interesa kao na jedan od bitnih elemenata sistema naše samoupravne demokratije.

Iako uticaj ovih društvenih organizacija i udruženja u našem političkom sistemu do sada nije bio dovoljno prisutan, mislim da tom izvanredno značajnom demokratskom faktoru upravo ubuduće treba dati veću ulogu u izgradnji političkog sistema. Pri tome će, svakako, pojedini oblici demokratske saradnje o kojima je bilo reči

u vezi sa društveno-političkim organizacijama moći da se primene i za pojedine društvene organizacije i udruženja.

Prema tome, na društvene organizacije i udruženja treba gledati kao na konstitutivni deo našeg samoupravnog sistema. Jer i na te oblike udruživanja primenjuju se osnovna načela tog sistema, a udruživanje, sa svoje strane, doprinosi daljem razvoju tih načela i obogaćuje ih novim elementima i jedan je od činilaca koji doprinosi izgradnji čoveka kao slobodne i celovite ličnosti.

8. Sistem informacija

Za jedno demokratsko društvo izvanredan značaj ima istinski nezavisan i demokratski sistem informacija. Pri tome ne mislim na sistem javnog komuniciranja, nego na sistem izvora pouzdanih informacija koje će biti dostupne svakome kome su one potrebne. Jer sloboda informacija ne znači pravo širenja neistine po svojoj volji, nego pravo svakoga da čuje istinu.

Mislim da je sistemu socijalističkog samoupravljanja neophodno potrebna jedna autonomna organizacija informatike, od opština, odnosno regija do federacije, koja bi bila odgovorna samo skupštinama društveno-političkih zajednica, ali pri tom veoma strogo odgovorna za istinitost informacija.

Postavlja se, medutim, pitanje: može li se u mnoštvu različitih interesa uspostaviti jedan takav sistem objektivne informacije? Ja mislim da naše dosadašnje iskustvo govori da se takav sistem u našem društvu može uspostaviti, bar za najveći deo i za najvažnije informacije. Sa čisto, rekao bih, tehnološke strane u svetu već postoji bogato iskustvo, kao što je, na primer, iskustvo sa takozvanim »bankama za informacije«. Medutim, naše samoupravno socijalističko društvo pruža izuzetne mogućnosti da izgradimo jedan integralan i unutrašnje povezan, objektivan sistem informatike, koji će zaista biti u službi samo radnog čoveka i njegovih samoupravnih zajednica, društvenih organa i društvenih organizacija.

Za neke oblasti mi već sada imamo veoma kvalitetne organizacije koje bi mogle postati primer za jedan jedinstveni autonomni sistem informatike. Ranije sam pomenuo Službu društvenog knjigovodstva i Zavod za statistiku, a mogao bih navesti i niz drugih organizacija koje su sada, tako reći, rasparcelisane u raznim sektorima društvenog života. Jedna racionalna integracija osnovne

informatike mogla bi da odigra veoma značajnu ulogu u razvoju demokratskih odnosa na tom području.

Na te organizacije ponekad je vršen pritisak kako od strane samoupravnih, tako i od strane državnih organa da, kako se to kaže, »friziraju« podatke. Međutim, zahvaljujući društvenoj podršci, te organizacije su uspele da zadrže nezavisan stav prema takvim uticajima. Takva nezavisna organizacija treba da bude i organizacija informatike. Naravno, jedan deo informatike uvek će biti pod uticajem konflikata interesa u društvu. Ali, kao što naša dosadašnja praksa pokazuje, osnovni izvori informacija mogu biti organizovani na takav način da obezbede svakome kome je to potrebno istinite podatke.

Dakako, to ne znači da takav jedinstveni sistem informatike treba da ograniči pravo samoupravnih i društvenih subjekata da slobodno prikupljaju podatke koji su im potrebni za njihov rad i da u tom cilju slobodno informišu druge. Ali jedinstvena organizacija će sasvim sigurno postati glavni izvor informacija, osim za one koje nisu od šireg interesa. To utoliko pre jer će takav sistem uneti više racionalnosti u celokupnu praksu informatike. Ona je danas ne samo nejedinstvena nego je prepuštena odlukama mnoštva subjekata. Zato se događa da pojedini organi potpuno samovoljno nameću samoupravnim i drugim organima mnoštvo nepotrebnih obaveza u pogledu pružanja podataka ili zahteva da se isti podaci šalju na nekoliko strana. Sve to traži mnogo administriranja i čini takvu informatiku veoma skupom. Jedan autonomni, ali jedinstveni sistem informatike sigurno bi bitno racionalizovao i pojednostio tu neophodnu društvenu delatnost.

Naš Ustav je predvideo takav autonomni demokratski integrisan sistem informatike. Međutim, do sada nismo mnogo uradili na ostvarivanju tih ustavnih načela, osim što su obavljene neke početne rasprave o tom pitanju. Prema tome, i taj kompleks problema treba da uđe u okvir našeg rada na daljoj izgradnji političkog sistema.

9. Sistem javnog komuniciranja

Izvanredno veliku ulogu u društvenom životu ima sistem javnog informisanja i komuniciranja, to jest štampa, radio, televizija i druga sredstva informisanja, odnosno, kako se obično kaže, mediji društvenog života. Međutim, to nisu samo mediji, nego i politička snaga koja može da deluje na društvenu svest i veoma

progresivno i veoma reakcionarno. U današnje vreme ti mediji u rukama kapitalističkih kompanija i političkih kartela predstavljaju u mnogim zemljama veću političku snagu nego političke partije i često više utiču na svest ljudi nego bilo koja politička partija. Oni su u stanju da organizuju čitave međunarodne kompanije u interesu političkih snaga koje stoje iza njih.

I u našem društvu sredstva javnog informisanja i komuniciranja predstavljaju veliku političku snagu. Ali, naša štampa nije u položaju da bude ni oružje političke borbe za vlast niti sredstvo nekog političkog monopola. U uslovima socijalističkog samoupravljanja ona, u stvari, izražava mnoštvo samoupravnih interesa, kao i stanje društvene svesti u sagledavanju zajedničkih društvenih interesa. Kao politička snaga socijalizma ona je istovremeno deo i sredstvo izražavanja najprogresivnijih snaga socijalističke društvene svesti.

U praksi, dakako, nije uvek tako. Tu se naše društvo susreće sa pojavama, kao što su jednostrano, pa čak neprovereno i neistinito izveštavanje, zanemarivanje opštih društvenih interesa, podleganje senzacionalizmu i prilagodavanju, nehuman način kritike ljudi i ustanova i slično, pa čak i uticaj socijalizmu, samoupravljanju i nacionalnoj ravnopravnosti neprijateljskih snaga.

Takvim pojavama se naše društvo mora uporno suprotstavljati, ali na način koji neće ugroziti onu slobodu socijalističke štampe bez koje se ne može zamisliti nesmetano izražavanje ni mnoštva samoupravnih interesa, ni društvene kritike ni socijalističke borbe mišljenja. Međutim, mi još uvek nemamo razrađen jasan koncept odnosa u toj izuzetno značajnoj oblasti društvenog života, što u praksi stvara niz problema, ponekad zbog uskogrudog ograničavanja slobode štampe, a ponekad zbog njene zloupotrebe.

Osim toga, naša štampa — a pri tome mislim i na druge nosioce javnog komuniciranja — još uvek se nije dovoljno uključila u samoupravno-demokratski politički sistem. Ona je još uvek pod priličnim uticajem tradicija građanskog društva i tek postepeno postaje sredstvo javnog komuniciranja u sistemu demokratskog pluralizma samoupravnih interesa. Zato se u njoj premalo ili bar premalo kvalitetno izražava realna problematika samoupravno-demokratskog života. Očigledno je da se štampa mora snažnije integrisati u sistem demokratskog pluralizma samoupravnih interesa, to jest kao njegov bitni deo.

Zato u vezi sa našim radom na daljoj izgradnji političkog

POLOŽAJ, ULOGA I ODGOVORNOST SUBJEKTIVNOG FAKTORA SOCIJALIZMA U SISTEMU SOCIJALISTIČKE SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE

sistema treba ponovo kritički da razmotrimo stanje u oblasti javnog komuniciranja kod nas. Mislim da smo u toj oblasti suviše siromašni u pogledu odgovarajućih demokratskih oblika dogovaranja, kao i razjašnjavanja i raščišćavanja odnosa pa i u pogledu institucija za raščišćavanje sporova. Zbog toga se neretko stihijski nameću razni oblici intervencija, pa čak i pritisaka koji nisu uvek opravdani ili se, pak, tok stvari na tom području prepušta stihiji. Očigledno je da taj sistem treba da dopunimo odgovarajućim institucijama koje će doprinositi, s jedne strane, da se zaštite ustavna prava u oblasti javnog informisanja i komuniciranja od svakog birokratskog i sličnog gušenja i, s druge strane, da se društvo uspešnije brani od pokušaja da se sloboda javnog informisanja i komuniciranja zloupotrebi za nehumane, neetičke i nesocijalističke svrhe.

Osim toga, treba rešistiti i niz pitanja koja se odnose na položaj i društvenu odgovornost štampe i sličnih delatnosti, kao i na unutrašnje društveno-ekonomske i političke odnose u toj društvenoj delatnosti. Kao primer navodim samo pitanje karaktera društvene odgovornosti osnivača i pitanje odnosa između osnivača i novinara i drugih radnika u organizacijama te delatnosti. Mislim da je u tom pogledu osnovni zadatak Saveza komunista da se bori za to da funkcija osnivača bude u rukama socijalističkih i demokratskih snaga, a da se odnosi između osnivača i radnika u toj delatnosti zasnivaju — kao i u svim drugim našim samoupravnim organizacijama — na samoupravnom sporazumu o udruživanju, u kome će se razraditi sva međusobna prava i obaveze osnivača i radnog kolektiva. Mislim da se na toj osnovi može obezbediti sloboda svih samoupravnih subjekata, kao i socijalističkih i demokratskih snaga uopšte u oblasti javnog komuniciranja i informisanja. Razume se, socijalističko društvo mora da se bori protiv deformacija i zloupotreba te slobode istim sredstvima kojima se bori i u drugim oblastima društvenog i političkog života.

Edvard Kardelj: »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«, — drugo izdanje, Izdavački centar »Kommunist« Beograd, 1978.

Izlaganje na savetovanju O zadacima Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske u daljem razvoju političkog sistema, u Zagrebu, 11. novembra 1977. godine
Tekst je u celini objavljen u dnevnoj štampi, 12. novembra 1977. godine.
Naslov rada u ovoj knjizi dala je redakcija.

Želim da govorim, u stvari, samo o jednom pitanju, to jest o položaju, ulozi i odgovornosti socijalističkih snaga, na čelu sa Savezom komunista Jugoslavije, koje obično nazivamo subjektivnim faktorom socijalizma, u novom sistemu socijalističke samoupravne demokratije koja je bazirana na mnoštvu samoupravno organizovanih autentičnih interesa naših radnih ljudi i koja se izražava u delegatskom sistemu kao najneposrednijem izrazu samoupravno organizovanog radnog naroda. To upravo i jeste ono što nazivamo samoupravnim pluralizmom, odnosno pluralizmom samoupravnih interesa.

Promene koje su nastale u našem sistemu stavljaju na dnevni red određena pitanja upravo u pogledu položaja i uloge subjektivnih snaga socijalizma u našem političkom, a i u celom društvenom sistemu. U stvari, više se ne može raditi na stari način a da subjektivne snage socijalizma ne ostanu na sporednom koloseku, rekao bih, na periferiji društvenog zbivanja. U čitavoj diskusiji koju vodimo o daljem razvoju našeg političkog sistema cilj nije demokratizacija sama za sebe, to jest bilo kakva demokratizacija, nego ona koja je objektivni proizvod postignutog samoupravnog društveno-ekonomskog i socijalnog razvoja u našem društvu, odnosno ona demokratizacija koja je, u stvari, objektivna nužnost realizacije, dejstvovanja i daljeg razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u proizvodnji i radu uopšte, a isto vreme, naravno, i u političkom sistemu društva.

Razume se, u centru svega toga, a posebno u centru opredeljivanja uloge u delovanja subjektivnih faktora socijalizma, pre svega delovanja Saveza komunista, mora biti čovek kao samoupravljač organizovan u raznim oblicima samoupravnog demokratskog organizovanja. Jer polazna tačka čitavog našeg sistema su, upravo, neotuđiva prava samoupravljača koja proizlaze iz njegovog prava rada društvenim sredstvima, pod uslovima ravnopravnosti svih radnika, svih radnih ljudi i prava na samoupravljanje u tom radu društvenim sredstvima. I zato ta prava treba da budu i polazna tačka sistema; i ne samo sistema, nego i polazna tačka za određivanje, rekao bih, društvenog položaja subjektivnih snaga socijalizma.

Delegatski sistem je upravo izraz tih neotuđivih demokratskih, ekonomskih, socijalnih i drugih društveno-ekonomskih i političkih prava i kao takav ostaje odlučujući nosilac našeg političkog, a samim tim i društvenog sistema. I upravo od snage i stabilnosti delegatskog sistema, od njegove pre svega stvaralačke sposobnosti zavisi, rekao bih, i političko stanje u društvu, stabilnost celog društva. Zato je prirodno da i celokupna aktivnost subjektivnih snaga socijalističkog društva bude orijentisana i prilagodena tom i takvom sistemu. Pri tome moramo voditi računa, i zato posebno naglašavam ulogu i značaj subjektivnih snaga, da delegatski sistem nije prosto suma parcijalnih interesa raznih samoupravnih zajednica, organizacija itd., niti suma parcijalnog delegatskog odlučivanja, odnosno odlučivanja svake pojedine delegacije i eventualno njihovog praktičnog uzajamnog sporazumevanja. Očigledno je, po mom mišljenju, da taj uticaj, rekao bih, odozdo, odnosno da empiriziram samoupravnog delegatskog sistema mora istovremeno biti povezan sa celokupnom stvaralačkom snagom društva. To znači da mora biti u određenoj sintezi i sa subjektivnim snagama socijalističkog društva.

Mislim da je tu razlog kojeg sada moramo pre svega raščistiti problem odgovarajuće uloge subjektivnih snaga u našem društvenom sistemu i posebno avangardne ili, kako obično kažemo, vodeće idejne uloge Saveza komunista u tom sistemu, da bismo onda mogli realistički da razmatramo sve druge aspekte izgradnje našeg političkog sistema, posebno delegatskog sistema, odnosa u bazi delegatskog sistema itd. Pri tome, moramo polaziti od toga da je u takvim novim demokratskim odnosima našeg društva potrebno da

se menjaju i neke organizacione forme, pogotovo metod rada subjektivnih faktora.

Kad ovaj problem ističem kao centralni i u vezi s tim naglašavam i ulogu Socijalističkog saveza u rešavanju pitanja te vrste, naravno, ne mislim da je manje značajna problematika izgradnje samoupravne baze, to jest odnosa delegacije i kolektiva, odnosa biračkog tela i čoveka prema delegaciji i drugim delegatskim telima, uticaj koji treba da dolazi iz baze prema delegaciji i uticaj u odlučivanju delegatskih tela. Još manje bih hteo da potceni značaj pitanja kako dalje izgrađivati komunu koja je postala jedna od slabih tačaka našeg sistema, pa i problem izgradnje mesnih zajednica, a zatim i pitanja u vezi sa daljom izgradnjom samog sistema samoupravne organizacije itd. Ali, ipak, sve su to, po mome mišljenju, problemi za sebe, iako smatram da ćemo u daljoj diskusiji o našem političkom sistemu o tim pitanjima morati još veoma mnogo da razgovaramo.

Međutim, jasno je da se i ti problemi neće moći stihijski rešavati. I na tom području razvoj ne može biti prepušten nekim spontanim procesima i reakcijama, spontanom odlučivanju, jer treba voditi računa o tome da će se pozitivnim tendencijama koje u tom pogledu nesumnjivo postoje u našoj društvenoj bazi veoma aktivno suprotstavljati i već im se suprotstavljaju i one reakcionarne tendencije za koje još uvek, takode, postoji osnova u našem društvu, to jest u strukturi našeg društva. Neću ovde da govorim o tehokratizmu i o svim tim raznoraznim pojavama i tendencijama koje su svima poznate.

Zato, po mome mišljenju, i problemi te vrste, to jest problemi same organizacije samoupravne baze i samoupravnog i delegatskog sistema i ne mogu biti stvar samo empirizma i, rekao bih, empirističke inicijative zborova radnika, radničkih saveta, njihovih delegacija i samoupravnih organizacija i zajednica, nego moraju, kao što sam već rekao, biti istovremeno i u jednoj sintezi sa celokupnom stvaralačkom sposobnošću društva, počev od politike, pa do nauke i kulture. U tom pogledu, veoma je značajno da pođemo od toga da celokupna socijalistička nadgradnja, socijalistički faktori treba da primaju impulse iz društvene baze, iz klasne strukture društvene baze i raspoloženja i volje naših radnika i radnih ljudi uopšte. Ali, istovremeno i ta baza treba da prima impulse koji dolaze iz stvaralačke sposobnosti društva kao celine koja se izražava upravo u ulozi raznovrsnih subjektivnih faktora

društva, uključujući, naravno, tu i Savez komunista sa njegovom specifičnom društvenom ulogom. Mislim da smo pod uslovom, ako vodeće društvene snage budu sposobne da, rekao bih, ažurno primaju te impulse iz društvene baze, i obrnuto — ako naše delegacije i delegatska tela i samoupravni organi samoupravnih organizacija i zajednica isto tako budu sposobni da prihvataju impulse koje daje opšta društvena svest i znanje koje je pristutno u toj svesti — možemo računati da će sistem kao takav biti snažan, da će obezbeđivati slobodan i progresivan razvitak socijalizma.

Kad već o tome govorim, osvrnuo bih se kritički na neke tendencije koje u tom pogledu postoje u nas i koje nastoje i da se održe i da dalje deluju u našem društvu. Prvo, postoji jedna, rekao bih, liberalistička tendencija, to jest građansko-liberalistička za koju je glavna reč i onaj čarobni štapić koji rešava sve probleme — reč sloboda, sloboda kritike, sloboda reči, sloboda izbora, sloboda kritike vlade, sloboda kritike funkcionera itd. Doduše, mislim da je sve to potrebno, da je takva sloboda u razvoju socijalističkog društva pretpostavka za njegov progresivniji i kreativniji razvoj, ali ne sloboda sama za sebe. Sloboda sama za sebe, u stvari, ništa ne rešava. Odlučujuće je ono što ljudi u tu slobodu unose. Jer ljudi se u toj slobodi za nešto bore i za to je i sloboda uvek konflikt. Sloboda nije uvek jedinstvo. Sloboda je, skoro po pravilu, istovremeno i konflikt. I socijalističke snage moraju biti spremne na taj konflikt, i ne samo na konflikt, moraju biti spremne i da se bore u tim konfliktima, da istiskuju iz društvenog života one antisocijalističke i antisamoupravne snage koje takvu slobodu pokušavaju da koriste za potkopavanje upravo onoga što je naša revolucija dala ovoj zemlji, to jest za ukidanje uslova u kojima se socijalizam može kao takav slobodno i progresivno razvijati.

Prema tome, mi se moramo boriti za to da socijalizam, da socijalističko društvo bude slobodno u toj svojoj unutrašnjoj borbi mišljenja, u dijalogima, u kritici itd. Ali istovremeno moramo se boriti i za to da ta sloboda ne bude korišćena za ciljeve koji su upravo suprotni ciljevima koje takva socijalistička i samoupravna sloboda sebi postavlja.

Drugo, mislim da kod nas postoji jedna, manje-više, sektaška, ultralevičarska tendencija koja, u stvari, rešenje svih problema vidi u nekom stihijskom razvoju i delovanju društvene baze, koja prvenstveno ističe odlučivanje zborova radnika, sastanke građana itd. i koja ina, maltene, neprijateljski stav prema ulozi subjektivnih

faktora socijalizma u čitavom sistemu, i posebno prema društvenoj ulozi Saveza komunista. Ukratko, to je tendencija koja vidi samo jednosmernu komunikaciju u društvu, to jest komunikaciju iz baze prema vrhu i sa iluzijom da je ta komunikacija dovoljna da može da stvara i obezbeđuje društveni progres, a potpuno zanemaruje ili se čak neprijateljski odnosi prema suprotnoj komunikaciji, to jest prema komunikaciji iz opšte, zajedničke društvene svesti, znanje koje društvo ima, kreativne sposobnosti koje društvo u raznovrsnim oblicima svoga duhovnog stvaranja može da usmeri prema toj bazi. Mislim da su takve sektaške, ultralevičarske tendencije najčešće sračunate kao platforma za borbu protiv društvene uloge Saveza komunista, za stvaranje, rekao bih, jedne situacije u kojoj razno-razni faktori mogu da manipulišu sa nedovoljno informisanim radnikom na zborovima, na javnim sastancima itd., gde, zbog odsustva ili pomanjkanja ili slabosti informacije i znanja, radnici, u stvari, u takvim uslovima nikada ne mogu da budu osposobljeni da kvalifikovano odlučuju, nego odlučuju o stvarima na osnovu svojih empiričkih saznanja.

Ovde bih podsetio da je Lenjin govorio o tome da je delovanje radničke klase po pravilu empiričko, to jest objektivno empiričko, i da takva aktivnost, u svom razvoju, zato praktično i ne može da dovede do viših oblika radničkog pokreta i radničke akcije nego što je to tredjunionizam. Sama istorija je dala dosta takvih primera u periodu od kada je Lenjin govorio o tim pitanjima, to jest ima dosta primera koji potvrđuju tu Lenjinovu tezu. Osim toga, mi ne možemo očekivati da će delegacije koje su nužno pod uticajem parcijalnih samoupravnih interesa, a ja mislim da je dobro da su pod uticajem tih parcijalnih samoupravnih interesa, autentično da predstavljaju te parcijalne interese, bez obzira na to koliko je pojedini od tih interesa u datoj situaciji realan, ostvarljiv, društveno prihvatljiv itd. S druge strane, moramo da vodimo računa o tome da te delegacije neće biti u stanju da kvalifikovano rešavaju probleme od opšteg društvenog značaja, od zajedničkog interesa za radničku klasu i radne ljude bez oslonca i tesne povezanosti sa socijalističkim snagama koje nazivamo subjektivnim faktorom socijalističkog društva. Kao što sam već rekao, moramo poći od toga da delegatski sistem nije samo suma uticaja baze, nego i sinteza tih uticaja sa celokupnim stvaralačkim delovanjem društva i svih faktora koji čine to društvo.

Treće, kod nas postoji i jedna neke vrste formalistička tenden-

cija koja je po pravilu izraz jedne ili druge od ovih tendencija o kojima sam napred govorio — da se snaga i vrednost samoupravljanja i delegatskog sistema meri po broju sastanaka, po učešću ljudi na tim sastancima itd. Kod nas ima i sociologa koji, služeći se anketama i statistikama o tome, daju jednostrane ocene o stanju i snazi samoupravljanja. Takve statistike pokazuju da ljudi ne dolaze na određene sastanke, iz čega onda neki izvlače zaključak da sistem ne funkcioniše, odnosno da slabo funkcioniše. Ne tvrdim da to nisu određeni pokazatelji koje treba da pratimo i da o njima vodimo računa. Međutim, moramo poći od toga da se u tim formalnim stranama funkcionisanja sistema ne manifestuje prava snaga i uloga samoupravljanja. Ljudi pravo dolaska na sastanak koriste onda kada im je potrebno da ga koriste i u meri u kojoj žele da ga koriste. Inače, svi znamo da nisu svi ljudi baš spremni na jednaku društvenu aktivnost, da ima i onih koji su kad ih nešto specijalno ne muči u datom momentu spremni da rešavanje određenih pitanja vrlo lako prenesu na druge. Takvim stavom, to jest »neka to drugi reše«, u stvari, drže se, više ili manje, pasivno, i to veoma često.

A suština stvari jeste u tome da čovek ima pravo i da može to pravo da koristi uvek kad god oseća potrebu da ga koristi, a ne da od toga pravimo nekakvu administrativnu dužnost koja čoveka opterećuje tada kada nema osećaj da učestvuje u poslu i u aktivnosti od neposrednog interesa za sebe. Time ne tvrdim da ne treba da radimo sve što je moguće da naše radne ljude vaspitavamo da budu društveno što aktivniji, da dolaze na sastanke, na sednice, da aktivno učestvuju u svemu tome. Želim samo da kažem da učešće na sastancima nije jedino merilo po kome bi mogli da cenimo snagu samoupravnog sistema. Ljudi, na primer, ne idu na sastanke, uglavnom, u dva slučaja: prvo, kad nemaju osećaj da je potrebno da nešto kažu ili da nešto čuju o problemu koji ih, uglavnom, ne interesuje ili ih manje interesuje, i drugo, kad misle da će i bez njih odgovarajući organi rešiti određene probleme, ali za njih zadovoljavajuće. U ovom drugom slučaju moramo polaziti od toga da će sastanci i sednice biti utoliko posećeniji ukoliko budu više sadržajni, ukoliko više odgovaraju onim interesima koje živo osećaju svi samoupravljajući.

Zatim, ljudi ne učestvuju u radu organa samoupravljanja kad na sednicama ne dobiju pravi odgovor na svoja pitanja, kad imaju osećaj da se na tim sastancima manevriše sa njima ili kad se nadu u takvoj situaciji da se, zbog ove ili one vrste pritisaka, tako reći, bude

da na takvim sastancima kažu svoje mišljenje. Znamo da na našim sastancima ima mnogo praznog verbalizma, šematskog preporučavanja i razno-raznih fraza, daju se lekcije koje praktično nemaju nikakvu sadržinu, itd. Ne želim da generalizujem te pojave, ali kažem da toga ima dosta i ljudi se plaše, beže od takvih sastanaka.

Želim da upozorim i na to da su delegacije samoupravnih organizacija i zajednica, takode, u suštini i praktično — neću reći svuda i u svim opštinama — prilično prepuštene same sebi. Kad čitam štampu i slušam razne govore koji se drže širom Jugoslavije uglavnom dominira jedna nota. Svi daju savete delegacijama da treba da se povezuju sa bazom, da treba da slušaju bazu itd. Šta znači to da se povezuju sa bazom, da treba da slušaju bazu? Jer, na kraju krajeva, radnici kažu ono što empirički osećaju kao svoj interes, i to te naše delegacije takve kakve su, bez obzira da li održavaju mnogo ili malo sastanaka, izražavaju, to jest one po prilici znaju šta je to što radnici kažu, a ako ne znaju dovoljno onda im stvarno treba pomoći da nadu put i način da saznaju šta je istinska i prava volja, želja i težnja radnog čoveka u samoupravnim kolektivima.

Međutim, ne svodi se sve na to. Delegacija mora biti sposobna da nešto kaže kolektivu i o gledalištima i stavovima drugih, da nešto kaže o konsekvencama koje ima jedna ili druga odluka da se šireg zajedničkog i opšteg društvenog interesa. Delegacija mora biti sposobna da, rekao bih, proširuje horizonte i zboru radnika i pojedinom radniku, pa čak i radničkom savetu. A da bi ona to mogla potrebna je, naravno, veoma aktivna uloga subjektivnih snaga socijalizma i prema samim delegacijama i prema samoupravnim organizacijama i zajednicama i njihovim organima; potrebna je i aktivnost društveno-političkih organizacija u kolektivima i povezanost naših političkih centara sa svojim osnovnim organizacijama, što je danas, takode, jedna velika bolest naših organizacija, jer takva povezanost je veoma slaba, čak i u samom Savezu komunista. U Savezu komunista donosimo rezolucije, deklaracije, dakle, mnogo papira; i to je praktično, gotovo jedina veza između naših partijskih foruma i osnovnih organizacija Saveza komunista. Onda se čudimo što osnovne organizacije Saveza komunista često postaju privesak te poslovodne tehnokratske strukture i što se na taj način praktično udaljavaju od masa, što onda ne znaju šta se zbiva u njihovom sopstvenom kolektivu.

Prema tome, moramo biti svesni da uzdati se u spontanu stihijsku i u neke isključivo empiričku volju radnika, radničke klase i

radnih ljudi uopšte — da je to, u stvari, uzdanje u jedan proces koji ne može da dá pun efekat. On može da doprinosi i da daje podršku socijalističkim snagama, ali u svemu tome socijalističke snage moraju da budu kreativni faktor koji je sposoban da utiče na svest čitavog sistema i svih društvenih faktora.

Dakle, mislim da je zadatak subjektivnih faktora socijalizma, na čelu sa Savezom komunista, da pre svega radničku klasu i tu empiričku klasnu delatnost radničke klase, a i radnih ljudi uopšte, na određen način proširuju ili otvaraju prema širim problemima društvenih interesa, prema problemima dugoročnog razvoja socijalističkog samoupravnog društva, prema zajedničkim interesima radničke klase kao celine, kao i da po cenu potiskivanja određenih parcijalnih interesa obezbeđuju rešavanje i trenutnih zajedničkih interesa koji su dominantni, odnosno odlučujući za tekuće korake socijalističkog društva.

Četvrto, u nas ima i jedna tehnokratska tendencija koja je, po mom mišljenju, naročito opasna za razvoj Saveza komunista i za razvoj sindikata. To je tendencija koja vodi tome da se Savez komunista, pa i sindikati povezuju vertikalno po liniji složenih organizacija udruženog rada, po liniji poslovnih zajednica, velikih sistema i da se u centrima takvih velikih sistema stvaraju partijski organi koji donose obavezne odluke za osnovne organizacije Saveza komunista. Mislim da je to krajnje opasna tendencija u našem društvu. Na taj način bismo došli do toga da imamo Savez komunista INE, Savez komunista »Iskre«, »Energoinvesta«, itd. U tom slučaju više ne bismo imali Savez komunista kao avangardu radničke klase, nego niz saveza komunista koji bi svaki od njih bio podređen tim poslovnim tehnokratskim interesima i tendencijama u tehnokratskom monopolu. Savez komunista bi postao policijac tehnokratske strukture i morao bi u takvim uslovima da se odvoji od samoupravne baze.

Savez komunista može da ostvaruje svoju vodeću društvenu ulogu samo ako je slobodan od te strukture, to jest ako je organizovan tako da može biti slobodan od svih tih struktura. I zato je neophodno, a to važi i za sindikate, da se osnovne organizacije Saveza komunista i sindikata u bazi povezuju vertikalno, ali pre svega po liniji opštih društvenih interesa. Znači, iz proizvodne baze u jednu organizaciju na teritorijalnom principu, počev od strukture mesne zajednice, i naročito komune, pa dalje do vrha. Takav Savez komunista ili takav sindikat može stvarno biti nezavisan i može

slobodno i nezavisno da se bori za progresivne ciljeve. Inače, ako ne bismo prihvatili takvu orijentaciju, onda bismo morali računati s tim da Savez komunista izgubi svoju vodeću društvenu ulogu, da postane to što je partija postala u nekim sistemima.

I zato mislim da, upravo, kao avangarda i slobodna snaga u društvu, Savez komunista treba da se povezuje sa bazom, a i sa celokupnim delegatskim sistemom koji proizlazi iz te samoupravne baze na svim nivoima — u opštini, pokrajini, republici i federaciji, a onda i sa delegatskim sistemom po liniji udruženog rada, po liniji samoupravnih interesnih zajednica itd. Jer delegatski sistem je okosnica celog političkog sistema i tu treba i Savez komunista da bude prisutan sa svojim delovanjem i svojim uticajem sa svim drugim socijalističkim snagama.

S tim u vezi, pomenuo bih još i određene ostatke liberalističkih, a i etatističkih i birokratskih tendencija u samom Savezu komunista. Neki smatraju da Savez komunista treba svoju društvenu ulogu da ostvaruje samo donošenjem deklaracija, rezolucija, zauzimanjem stavova i uticajem na svoje osnovne organizacije, na pojedine komuniste koji rade u raznim društvenim područjima i da se na taj način uključuje u društveno tkivo kao snaga iznad toga tkiva koja ima svoje članove u tom tkivu i koji izvršavaju njene direktive. Naravno, ja mislim da komunisti zaista mogu na dva načina da učestvuju u celokupnom društveno-političkom sistemu, to jest da vrše svoju društvenu ulogu.

Prvo, komunisti učestvuju u sistemu kao pojedinci gde slobodno, zajedno i ravnopravno, demokratski odlučuju sa članovima svih drugih organizacija i tela gde rade, pri čemu, naravno, treba da vode računa o opštem političkom kursu Saveza komunista i odgovornosti prema tom kursu. Pri tome oni nisu dužni, a i bilo bi potpuno nerealno, da za svaku svoju odluku traže odobrenje partijskih komiteta. Za to nema potrebe, jer ogromna većina problema koje društvo rešava su takvi problemi gde, u stvari, nije ni potrebno da se Savez komunista kao Savez komunista neposredno meša u njihovo rešavanje.

Drugi vid učešća komunista u sistem jeste kad se pojedini komunisti ili grupa komunista pojavljuju kao direktni predstavnici Saveza komunista kao organizacije. Tu mislim na delegacije Saveza komunista, recimo, u društveno-političkim većima u zajedničkoj delegaciji Socijalističkog saveza; onda, na delegate Saveza komunista i, razume se, i drugih društveno-političkih i društvenih organiza-

cija u društvenim savetima gde ti delegati neće uvek zastupati samo svoj stav, nego će u savetima biti prisutni, tako reći, sa imperativnim mandatom, to jest izražavaće stavove odgovornog foruma Saveza komunista; odnosno delegati će, u stvari, probleme koji nastaju u radu saveta »nositi nazad« na forume Saveza komunista gde će se ti problemi razrešavati i, prema tome, nastupaće na takav način da Savez komunista — a ne pojedini komunisti — preuzima društvenu odgovornost za rešavanje tih problema.

Mislim da Savez komunista mora po određenim pitanjima preuzimati društvenu odgovornost. On je, u stvari, i sada preuzima po načinu svoga rada, jer često odlučujuće utiče na određene društvene odluke, a javnost ne zna za to da je Savez komunista odlučujuće uticao. Ta javna društvena odgovornost Saveza komunista je neophodna. Ali, kao što sam već rekao, radi se tu o onim problemima koji su, po mome mišljenju, bitni za dugoročiji razvoj socijalističkog društva, za njegov opstanak i jačanje i za stvaranje uslova u kojima će socijalizam i socijalističko samoupravljanje moći da se zaista slobodno razvijaju bez i sa što manje pritiska kontrarevolucionarnih i raznih dogmatskih, tehnokratskih, gradansko-liberalističkih i drugih tendencija.

Druga tendencija koja je još uvek dosta živa u Savezu komunista jeste da Savez komunista treba da deluje, rekao bih, kroz direktive državnih i poslovnih organa; u stvari, da Savez komunista odlučuje (obezbedi) da određeni državni ili samoupravni organ rešava stvar tako kao što je zaključio, na primer, komitet ili često ne bi komitet, nego — kako se to ponekad u nekim našim opštinama događa — uske grupe ljudi koje donose odluke i koje se onda raznim kanalima prenose na odgovarajuće organe i organizacije gde se samo formalno usvajaju kao odluke tih organa ili organizacija.

Ne treba biti sklon nikakvoj iluziji, jer naše društvo se stalno nalazi u jednom revolucionarnom procesu i još dugo vremena ćemo se susretati sa raznoraznim neprijateljskim pritiscima. Zato mislim da moramo sve učiniti da vodeća društvena i politička uloga Saveza komunista bude obezbeđena i da Savez komunista bude efikasan u ostvarivanju takve svoje društvene uloge. A zatim, i da sve druge socijalističke društveno-političke organizacije i kreativne snage društva budu sposobne da se sukobljavaju i da se uspešno bore sa različitim neprijateljskim pritiscima. Ali, pored toga, celu tu borbu moramo postaviti u takve okvire, u takve organizacione forme i

metode rada koji će obezbediti da se Savez komunista ne pojavljuje kao nekakav nosilac za društveno odlučivanje, nego kao faktor koji se u demokratskim uslovima koje naše društvo može da stvori u datoj situaciji bori za socijalistička samoupravna progresivna rešenja.

Zato i mislim da je veoma važno da shvatimo da Savez komunista takvu svoju društvenu ulogu može da ostvari samo u tesnoj povezanosti sa masama. A kad to kažem mislim na povezanost sa masama kako su one organizovane i međusobno povezane, to jest u tesnoj povezanosti sa svim socijalističkim snagama — počev od samoupravnih organizacija i zajednica, delegacija, delegatskih tela, delegatskog sistema u celini, pa do sindikata. Saveza socijalističke omladine, društvenih organizacija koje su zainteresovane za određena pitanja, do nauke, kulture i drugih društvenih faktora. Dakle, svih faktora koji mogu da utiču na pronalaženje rešenja za pojedina društvena pitanja. Prema tome, Savez komunista treba da bude spreman da se upravo u demokratskoj komunikaciji sa svim tim faktorima, u jednom dijalogu i demokratskoj diskusiji, uz alternativna rešenja koja će proizlaziti iz takvih diskusija, bori za svoju društvenu ulogu i za svoj društveni uticaj. Naravno, istovremeno stalno se boreći protiv antisocijalističkih i antisamoupravnih pritiska koji će se pojavljivati u takvoj demokratskoj borbi za njegovu društvenu ulogu.

U našem društvu, na primer, više nema klasičnog narodnog poslanika koga kandiduju političke stranke ili političke i društveno-političke organizacije našeg tipa, niti imamo parlament, odnosno skupštinu koja bi bila izraz jednopartijskog sistema, to jest sistema u kome je partija monopolistički nosilac svih bitnih društvenih rešenja. Takva uloga Saveza komunista, gde je on sastavni element sistema vlasti, kod nas je, u našem ustavnom sistemu, zadržana samo delimično, i to u društveno-političkim većinama sa veoma određenim i ograničenim pravima koja se svode na ono o čemu sam napred govorio. Takav ustavni položaj Saveza komunista omogućuje mu da nosi društvenu odgovornost za odbranu tekovina revolucije, za učvršćenje i opstanak socijalističkog samoupravnog sistema i za obezbeđivanje uslova za dalji slobodan razvoj toga sistema. Ali, takav ustavni položaj Saveza komunista istovremeno ne stavlja Savez komunista u neku personalnu uniju ni sa državnom upravom, ni sa poslovnim strukturama udruženog rada i samoupravnih interesnih zajednica, pa ga prema tome i ne

dovodi u položaj da on mora da postane neki monopolni nosilac političkog sistema i celokupnog političkog odlučivanja u društvu. Naprotiv, takav položaj omogućava mu da zajedno sa samoupravljačima učestvuje u izgradnji celokupnog društvenog sistema i u utvrđivanju društvene politike.

Medutim, ono što je, ipak, osnovno i dugoročno gledano važnije za razvoj našeg društvenog i političkog sistema to je činjenica da kao bazu imamo kolektivitet toga sistema, to jest samoupravni kolektiv i njegovu samoupravnu organizaciju ili zajednicu kao kolektivni izraz autentičnih interesa samoupravljača, odnosno radnih ljudi te organizacije, odnosno zajednice koji biraju svoje delegacije iz svoje sredine, a preko njih biraju i obrazuju i skupštine i druga delegatska tela — radničke savete na svim nivoima, skupštine samoupravnih interesnih zajednica i druga delegatska tela.

I upravo taj deo delegatskih tela i delegacija je nosilac i okosnica našeg društvenog i političkog sistema. Oni odlučuju u skupštinama, u radničkim savetima, to jest na svim nivoima društvenog odlučivanja. Prema tome, danas više nemamo podelu, rekao bih, na dve sfere društvenog života — na društveni rad i društvene delatnosti koji su u rukama samoupravljanja i samoupravljača i na politički sistem koji je, više-manje, pretežno ili isključivo, u rukama nekih od te samoupravne strukture odvojenih političkih snaga koje se izražavaju u društveno-političkim organizacijama u opštini i na drugim nivoima. U stvari, putem delegatskog sistema samoupravni sistem je postao istovremeno i politički sistem, nosilac političkog sistema čitavog društva i nosilac celokupnog odlučivanja o politici društva. A to znači da subjektivne snage socijalizma — mislim na Savez komunista, na sindikat i na sve one faktore koje sam napred nabrojao — mogu uspešno ostvarivati svoju ulogu samo ako budu sastavni deo tog samoupravnog demokratskog sistema, a ne kao nekakva snaga koja izvan utiče, rekao bih, na svest tog čitavog sistema.

Ustav je delom rešio to pitanje obezbeđujući ulogu subjektivnog faktora u delegatskim skupštinama putem društveno-političkog veća, a onda putem automatskog članstva Predsednika Saveza komunista u Predsedništvu SFRJ i još nekim rešenjima kojih nema mnogo. Medutim, osim toga, Ustav je doneo samo načelna rešenja utvrđujući opštu ulogu Saveza komunista u društvu, opštu društvenu ulogu Socijalističkog saveza i Sindikata,

prepuštajući, u tim načelnim okvirima, da se sama praksa tih organizacija prilagodi novostvorenim društveno-ekonomskim odnosima i političkom sistemu.

Sve to i niz drugih sličnih momenata, po mom mišljenju, je razlog da se sada problem položaja, organizacije i metoda rada subjektivnog faktora socijalizma postavlja upravo u centar dalje izgradnje našeg političkog sistema. Reč je, naime, o tome na koji način tu društvenu i istorijsku ulogu najnaprednijih socijalističkih subjektivnih snaga povezati i spojiti sa demokratskim delovanjem i odlučivanjem samoupravnog delegatskog sistema koji niče iz mnoštva samoupravnih zajednica interesa. Ako taj spoj ne bismo našli, onda će se socijalistički subjektivni faktor naći, kao što sam napred rekao, na jednom sporednom koloseku gde će onda morati stihijski da traži neke forme uticaja na svest samoupravne strukture.

Mislim, da je u rešavanju tog problema uloga Socijalističkog saveza od presudnog značaja. Naravno, ne svodi se sve samo na ulogu Socijalističkog saveza i na akciju socijalističkih snaga preko i u okviru Socijalističkog saveza. Čitav niz drugih demokratskih formi nastaje i nastajace u našem društvenom životu. Ali mislim da je Socijalistički savez svakako onaj oblik najšireg samoupravnog udruživanja masa i njihovog povezivanja sa celokupnom strukturom socijalističkih subjektivnih snaga koji može najviše da doprinese povezivanju samoupravnog i delegatskog delovanja i odlučivanja, s jedne strane, i svih kreativnih društvenih snaga, s druge strane. Kao što sam napred već rekao, to se ne odnosi samo na delegatski sistem u društveno-političkim zajednicama, nego i na delegatski sistem u udruženom radu i samoupravnim interesnim zajednicama.

Zato je, po mome mišljenju, krajnje vreme da stvarno i zaista okončamo sa raznim pojavama potcenjivanja uloge Socijalističkog saveza i njegovog potiskivanja na nekakav sporedni kolosek; zatim, sa pojavom dupliranja u radu Saveza komunista i Socijalističkog saveza; potcenjivanja i posebno zanemarivanja vodeće inicijativne i kreativne uloge Saveza komunista upravo u Socijalističkom savezu i preko Socijalističkog saveza. Prema tome, ako bih hteo praktično i kratko, pomalo šematski, da formulišem zadatak povezivanja subjektivnog faktora sa samoupravnim delegatskim sistemom kao celinom, to jest povezivanja organizovanih subjektivnih snaga socijalizma sa tim sistemom, onda bih rekao da je suština pitanja u tome kako povezati Socijalistički savez sa delegacijama, sa njihovom problematikom, sa pitanjima koja se nalaze na njihovim

dnevnim redovima, kako uspostaviti ažurnu komunikaciju između Socijalističkog saveza i celokupne problematike koja je danas i koja će sutra biti na dnevnom redu delegacija. A kad kažem delegacija, mislim i na delegatska tela. Prema tome, reč je o povezivanju Socijalističkog saveza i sa skupštinama i sa radničkim savetima.

Naravno, kad govorim o udruženom radu tu će glavnu ulogu, kao deo i kao član Socijalističkog saveza, vršiti Sindikat. A zatim, kako snažnije povezati Socijalistički savez sa svim društveno-političkim organizacijama, kako te društveno-političke organizacije, a pre svega Savez komunista, angažovati u Socijalističkom savezu na praćenju i tretiranju celokupne problematike delegacija i delegatskih tela, kako se u Socijalističkom savezu ili kroz Socijalistički savez povezivati sa masama samoupravljača koji su i članovi Socijalističkog saveza, sa uticajem koji dolazi iz baze Socijalističkog saveza, iz osnovnih organizacija i kako tu organizovati demokratsku komunikaciju sa najširim slojevima našeg društva i na taj način preko takvih demokratskih diskusija, dijaloga i komunikacija uticati na odlučivanje delegata.

Savez komunista mora da utiče na aktivnost samoupravnih organizacija i delegacija i preko svojih osnovnih organizacija. Ali, mislim, prvo, praksa pokazuje da je to jedan veoma zanemaren put uticaja Saveza komunista i da su osnovne organizacije SK prilično prepuštene same sebi, kad je reč o tretiranju problema koji su na dnevnom redu delegacija. A, drugo, čini mi se da to nije ni dovoljno, bez obzira na to što će se sadašnje stanje sigurno menjati, to jest popraviti. Savez komunista mora da preuzima i javnu odgovornost, a takvu odgovornost može da preuzima zauzimanjem svojih stavova u okviru Socijalističkog saveza zajedno sa svima drugima. Tu Savez komunista treba zajedno sa svim drugim socijalističkim snagama da pokreće i prima inicijativu i raspravlja o svim inicijativama i o svim alternativama koje se tu pojavljuju i na osnovi toga, u svojim organizacijama i u svojim vodećim telima, da izvlači i pravi političke zaključke, da vidi gde su pravi idejno-politički problemi, da ne izmišlja koje će probleme staviti na dnevni red Predsedništva CK Saveza komunista Jugoslavije, nego da te probleme neprekidno izvlači iz žive prakse, iz analize te prakse i da se onda i opredeljuje gde će se aktivnom borbom angažovati za ostvarivanje svog određenog stava, i to u slučajevima kada smatra da je zauzimanje takvog stava bitno za progresivni razvoj socijalističkog društva. Razume se, u drugim slučajevima će prepuštiti

samoupravnim organizacijama da sopstvenom odgovornošću traže rešenja koja odgovaraju njihovim interesima.

Mislim da je to i jedini način da Savez komunista jača svoju društvenu ulogu. Posle Tridesete sednice Predsedništva CK SKJ na kojoj se raspravljalo o političkom sistemu¹ čuli su se pojedinačno glasovi i pitanja — neće li sve to što se predlaže smanjiti i sužavati društvenu ulogu Saveza komunista? A, u stvari, upravo je obrnuto. Savez komunista je jak samo onda kad je povezan sa masama. Savez komunista koji je odvojen od strukture organizacija samoupravnih masa koje su, u stvari, okosnica celog sistema mora da gubi vezu s masama. Samo Savez komunista koji je u tom sistemu, koji je u živom kontaktu s masama, s njihovim organizacijama, zajednicama, delegatskim telima, itd. — samo takav Savez komunista imaće vezu s masama. On će moći da zauzima realne i žive stavove koji su u skladu sa težnjama i interesima radnih masa. Prema tome, problem nije u sužavanju, nego obrnuto, u jačanju društvene uloge Saveza komunista, ali u jednom mehanizmu samoupravne demokratije, u mehanizmu delegatskog sistema gde je organizovana društvena svest sastavni deo tog sistema. Mislim da najgore što bi Savez komunista mogao da učini jeste zatvaranje u samog sebe, u svoje vlastite organizacije, da se pretvori isključivo u organizaciju koja donosi rezolucije i deklaracije, koja daje savete i direktive svima i na sve strane, a da sâm ne preuzima odgovornost tamo gde on mora da je preuzme kad već zauzima stavove i kad predlaže da se takvi stavovi realizuju. Zato mislim da je Socijalistički savez — ne jedini, ali po mome mišljenju — glavni instrument preko koga Savez komunista treba i u kome mora da ostvaruje svoju društvenu ulogu.

Naravno, za sve to i sâm Socijalistički savez mora da se odgovarajuće organizuje i da promeni mnogo štošta u svom metodu rada. O tome smo već niz godina diskutovali. Imam utisak da to sporo ide; s jedne strane, zbog toga što se Savez komunista, ipak, nije dovoljno založio za to da se brže menja društvena uloga Socijalističkog saveza, pa i samog Saveza komunista u odnosu na Socijalistički savez, s druge strane, tu su i određene navike, inercija i pre svega duboka usidrenost formunskog rada koji je, inače, karakterističan za naše društvo, a posebno za Socijalistički savez. Mislim da upravo taj forumski rad moramo svesti na minimum.

¹ Trideseta sednica Predsedništva CK SKJ, održana je 13. juna 1977. godine.

U nas se, doduše, mnogo piše protiv forumskog rada, ali ja se ne sećam da je neko napisao šta je to forumski rad, nego se samo govori protiv forumskog rada, a nastavlja se sa forumskim radom, i to u onim istim organima koji donose rezolucije protiv forumskog rada. To ne važi samo za Socijalistički savez. Mislim da, takođe, moramo shvatiti i moramo odlučiti da u našim demokratskim komunikacijama bude manje papira, rezolucija, deklaracija, manje cirkulacije tih papira, a da bude više živih demokratskih kontakata među ljudima, više okupljanja širokog kruga ljudi na rešavanju pojedinih pitanja, a ne da isti ljudi sede u deset i više foruma, pa, naravno, ne stižu svugde i onda za neke sednice ne može da se obezbedi kvorum za njihov rad. Moramo više, da tako kažem, da razudujemo organizaciju našeg delovanja, pre svega u samom Socijalističkom savezu i da na taj način omogućimo da mnogo širi krug ljudi učestvuje u aktivnosti Socijalističkog saveza.

Ovde moram da naglasim da nije bitna odluka koju će Socijalistički savez doneti. On će s vremena na vreme donositi takve političke odluke koje će usvajati na forumu, bilo na konferenciji bilo na Predsedništvu. Takve odluke bi trebalo donositi samo onda kad se oseća ozbiljna politička, idejna ili slična potreba za njima. Mnogo je, međutim, važnija razmena mišljenja i iznošenje alternativa za pojedina rešenja na različitim područjima društvenog života. Zbog toga mislim da težište rada u Socijalističkom savezu treba preneti na odgovarajući sistem sekcija, saveta ili sličnih tela koja, po mome mišljenju, treba da budu organizovana i sastavljena na delegatskom principu, to jest tako da se u tim oblicima rada nadu ne bilo koji ljudi i ne sa nekim stalnim članstvom, nego da to budu delegati, i to ovlašćeni delegati Saveza komunista koji tu treba da nastupaju u ime Saveza komunista, a ne u svoje lično ime. Istina, oni će i u svoje ime iznositi mišljenja, ali samo u slučajevima kada mogu računati s tim da će dobiti odobrenje i potvrdu za svoja mišljenja na partijskom forumu koji ih je delegirao.

Zatim, i Sindikat i omladina, kao i sve druge društveno-političke i društvene organizacije, nauka i sva područja društvenog stvaranja treba da se nadu u tim oblicima rada, i to na principima na kojima su obrazovani naši društveni saveti. Mislim da bi tako organizovane sekcije trebalo da budu prisutne na svim nivoima rada Socijalističkog saveza, a, rekao bih, da su od posebne važnosti sekcije u komunama, pa čak i u nekim složenijim mesnim zajednicama, jer opština je najbliža delegacijama i u njoj je najlakše

organizovati živu komunikaciju Socijalističkog saveza i delegatskog sistema.

Osim toga, komuna je danas postala, rekao bih, u velikoj meri birokratska organizacija, udaljila se od onoga što smo nekad očekivali od nje i mislim da to nije dobro i da je život već potvrdio da moramo mnogo šta menjati, a u nekim stvarima se verovatno vratiti na neke ranije forme. Moramo izgraditi samoupravnu strukturu komune na takav način da odlučnije iskorenjujemo birokratske tendencije u mnogim komunama. Jedan od tih faktora je Socijalistički savez u komuni sa svojim sekcijama koje mogu i treba da budu organizovane tako da zaista ažurno prate aktivnost delegacija u komuni, i to kako u oblasti skupštinskog sistema, tako i u oblasti udruženog rada i samoupravnih zajednica.

Takve sekcije potrebne su i na republičkom nivou i na nivou federacije i pre svega treba da budu okrenute, s jedne strane, radu sekcija u opštini, jer, u stvari, sekcijama u komuni, a i celoj samoupravnoj strukturi u komuni treba pomoći da dobiju širi uvid u probleme društva kao celine, a, s druge strane, da budu okrenute pitanjima na dnevnim redovima skupština u republici, odnosno u federaciji, pa i svakodnevnim problemima složenih organizacija i velikih sistema. Mislim da je tu mesto da se tretiraju problemi velikih sistema i složenih organizacija, a ne u partijskim organizacijama na nivou tih složenih organizacija i velikih sistema. Onda bi, u tom slučaju, komunikacija išla obrnutim putem, to jest delegati Saveza komunista bi sa tih sekcija prenosili problematiku u svoju organizaciju, u vodeća tela svojih organizacija gde će se na osnovi analize te problematike zauzimati odgovarajući stavovi i opredelivati odgovarajuće akcije.

Zbog toga je veoma važno razmisliti i o tome kako aktivnost SSRN neposredno povezati sa odgovarajućim metodima i oblicima delovanja delegacija i delegatskih tela. To često neće biti lako za delegacije, jer one neće uvek moći da prisustvuju u radu sekcija Socijalističkog saveza, mada bi bilo korisno da budu prisutne. Ali to povezivanje može se ostvariti i redovnim informacijama, odgovarajućim specijalizovanim konferencijama, eventualno zajedničkim sastancima sa delegacijama; mogu se delegacijama prenositi, recimo, zaključci, predlozi, sugestije sekcija itd.

Sekcije ne treba, kao ni društveni saveti, da donose nikakve odluke, ali ne treba ni da budu javne tribine takvog tipa gde svako dođe i »odvergl« svoje, često vrlo neodgovorno, pa posle ode.

Sekcije treba, ipak, da budu organi koji će svaki problem diskutovati do predloga za njegovo rešavanje, bilo da to izraze u vidu predloga rešenja bilo u vidu alternativa za rešavanje, ali cilj sekcija treba da bude rešenje, a ne samo iznošenje stavova bez preuzimanja odgovornosti za konačno rešenje. Mislim da je to najbolji put u borbi protiv pokušaja da se razni neprijateljski, destruktivni i slični elementi uvuku u te forme rada, koji bi takva tela koristili samo za to da tamo propagandistički istupaju.

Smatram da su to glavni problemi, a istovremeno i razlozi zbog kojih sada moramo postaviti probleme Socijalističkog saveza na dnevni red, i ne samo Socijalističkog saveza, nego i svih naših društveno-političkih organizacija, pa i samoupravnih organizacija i tela. Mislim da te probleme treba postaviti i pred naše skupštine koje, uprkos tome što je čak i u Ustavu zapisano da mora postojati komunikacija između skupština i Socijalističkog saveza, ipak u tom pogledu vrlo malo ili gotovo ništa ne čine. Socijalistički savez, odnosno skupštine suviše se zatvaraju u sebe. One retko i teška srca pristaju na stvaranje mešovitih tela od delegata skupštine i od ljudi izvan skupštine. Ne shvataju kakav značaj za rad skupštine može da ima rad Socijalističkog saveza na problemima koji su na dnevnom redu skupštine, ne shvataju koliki značaj može takav rad Socijalističkog saveza, naročito u sekcijama, da ima za selekciju kadrova — da se pojave pravi stvaralački profili ljudi koji će u takvim diskusijama izlaziti sa predlozima, inicijativama i konstruktivnim kritičkim osvrtima. Stoga, mislim da je potrebno da i tu stranu problema postavimo na dnevni red. Sve sam ovo iznosio samo ilustracije radi. No, sigurno je da tu ima još čitav niz drugih konkretnih problema o kojima moramo da razmišljamo, i to vrlo brzo i da, isto tako, vrlo brzo tražimo rešenja.

I na kraju, pomenuo bih samo još jedno pitanje. Da bi Socijalistički savez mogao da vrši takvu ulogu, on zaista mora biti udruženje ili front svih socijalističkih samoupravnih i demokratskih snaga, svih snaga koje prihvataju naš ustavni sistem kao osnovu i okvir za njihovo društveno delovanje.

I zato se moramo odlučnije sukobiti ne samo sa građanskim liberalizmom koji nas tera na preživeli sistem buržoaske države, to jest na klasični sistem buržoaske države, nego se moramo sukobiti i sa sektaštvom, ultralevičarenjem i dogmatizmom kojeg ima i u redovima Saveza komunista. Moramo omogućiti da u Socijalističkom savezu, u demokratskim diskusijama u okviru Socijalističkog

saveza ravnopravno učestvuju i vernici i sveštenici koji se odlučuju za aktivnu saradnju sa socijalističkim društvom, to jest i oni ljudi koji su za socijalizam, a nisu marksisti. Na kraju krajeva, nije cela radnička klasa sastavljena samo od marksista. Ima veliki deo radnika koji vrlo malo znaju o marksizmu, ali opet su za socijalizam i na klasnim su pozicijama radničke klase. Prema tome, i u Socijalističkom savezu moramo u tom pogledu biti širokogrudni i manje dogmatski i shvatiti da je bitno da su ljudi spremni da rade na pozicijama socijalističkog samoupravljanja i ustavnog sistema. Pod tim uslovima Socijalistički savez treba svakome da otvara vrata, čak i onima koji se kolebaju i koji su još opterećeni preživelim politikom i preživelim ideologijom, ali koji su se, ipak, na kraju krajeva, pomirili sa tim da je ovaj ustavni sistem baza za njihov društveni položaj i društvenu aktivnost.

Moramo, pogotovo u sekcijama Socijalističkog saveza, otvarati mogućnosti za odgovorne ali istovremeno i slobodne dijaloge sa pozicija socijalizma o rešavanju otvorenih društvenih problema kako bi u nas bilo što manje unapred donetih odluka koje se posle samo raznim kanalima »serviraju« kao odluke nekog partijskog organa. Naravno, i to ne treba isključiti. Jer, na kraju krajeva, još živimo u određenoj revolucionarnoj atmosferi, i danas vodimo borbu sa neprijateljima socijalizma, ali takvih odluka i takvog načina odlučivanja treba da bude što manje i to samo u onim slučajevima kad je zaista neophodno. Što više stavova treba da sprovedimo kroz otvorene demokratske komunikacije i dijaloge u Socijalističkom savezu i, razume se, i u drugim demokratskim formama.

Za sâm Savez komunista to znači da on, ako na tom području hoće da bude avangarda i vodeća idejna i politička snaga, treba i dalje i u ovoj oblasti da bude glavni inicijator i pokretač rešavanja otvorenih pitanja. Ali, isto tako, kao što sam napred rekao, da bude otvoren i za inicijative koje će dolaziti iz celokupne društvene strukture i da na osnovi svega toga, to jest svih tih inicijativa, diskusija i alternativa izvlači za sebe odgovarajuće političke i druge zaključke i na tim zaključcima da gradi svoju političku akciju. Mislim da će Savez komunista u tom slučaju biti mnogo bliži masama, kreativniji i da će mnogo snažnije uticati na društvena zbivanja, nego što danas utiče.

»Vjesnik«, 12. novembra 1977.

SADRŽAJ

<i>BELEŠKA ZA OVU KNJIGU</i>	7
JEDNO ILI VIŠE VEĆA RADNIH ZAJEDNICA	9
AKTUELNI PROBLEMI DALJEG RAZVOJA NAŠEG POLITIČKOG SISTEMA	17
<i>UVODNE NAPOMENE</i>	19
NEKA PITANJA DALJEG RAZVOJA SAMOUPRAVNIH ODNOSA I POLITIČKOG SISTEMA U KOMUNI	51
IDEJNE I POLITIČKE POLAZNE TAČKE ZA PROMENU USTAVA	69
<i>I. UVODNE NAPOMENE</i>	71
<i>O metodu rada</i>	71
<i>Načelni kontinuitet ustavnog razvitka</i>	73
<i>II. OSNOVNI UZROCI USTAVNIH PROMENA</i>	76
<i>Promene u društvu i ustavne promene</i>	76
<i>Naše protivrečnosti i dileme</i>	78
<i>Društvena reforma i reforma federacije</i>	82
<i>Još o nacionalnom pitanju</i>	86
<i>III. POLAZNE TAČKE RAZVOJA USTAVNOG SISTEMA</i>	94
<i>IV. SADRŽINA USTAVNIH PROMENA</i>	100
<i>Politički odnosi u federaciji</i>	100
<i>Društveno-ekonomski položaj radnog čoveka</i>	103

<i>Društveno-ekonomski odnosi u samoupravnoj integraciji</i>			
<i>udruženog rada</i>		107	
<i>Položaj ličnog rada</i>		108	
<i>Ekonomske funkcije federacije</i>		110	
<i>Obim dejstva načela o usaglašavanju odluka sa republikama</i>			
<i>i autonomnim pokrajinama</i>		112	
<i>Organi federacije</i>		113	
O DRUŠTVENOM DOGOVARANJU U KOMUNI		123	
OSNOVNI UZROCI I PRAVCI USTAVNIH PROMENA		139	
<i>USTAVNE PROMENE U OBLASTI DRUŠTVENO-</i>			
<i>POLITIČKOG SISTEMA</i>		141	
<i>Razlozi promena u skupštinskom sistemu</i>		141	
<i>Osnovne karakteristike delegatskog sistema</i>		143	
<i>Delegatska veća u skupštinama</i>		145	
<i>Društveno-političko veće</i>		147	
<i>Položaj organa uprave</i>		149	
<i>Uloga svesnih socijalističkih snaga u delegatskom sistemu</i>		151	
<i>Komuna</i>		152	
<i>Način ostvarivanja funkcija federacije</i>		155	
<i>Skupština SFRJ</i>		157	
<i>Savezno izvršno veće</i>		163	
<i>Predsednik Republike i Predsedništvo SFRJ</i>		165	
<i>Odnos između samoupravnog i državnog sistema</i>		167	
O PREDLOGU ZA UTVRĐIVANJE NACRTA NOVOG			
USTAVA		169	
PRAVCI RAZVOJA POLITIČKOG SISTEMA			
SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA		187	
<i>UVOD</i>		189	
I. DRUŠTVENO-EKONOMSKE PRETPOSTAVKE			
DALJE IZGRADNJE POLITIČKOG SISTEMA			
SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA		202	
II. POLITIČKI SISTEM PRIVATNO-KAPITALISTIČKE			
I POLITIČKI SISTEM DRUŠTVENE SVOJINE		218	
<i>1. Politički sistem kapitalističke svojine i socijalistički</i>			
<i>samoupravni proizvodni odnosi</i>		218	
<i>2. Parlamentarni sistem i politički interesi savremenog</i>			
<i>radničkog pokreta</i>		222	
<i>3. »Evrokomunizam« i jugoslovenska samoupravna</i>			
<i>demokratija</i>		227	
<i>4. Politički pluralizam parlamentarnog sistema</i>			
<i>i socijalizma</i>		233	
<i>5. Jednopartijski sistem i samoupravljanje</i>		243	
III. O NEKIM VIDOVIMA IDEOLOŠKE BORBE OKO			
DEMOKRATIJE I POLITIČKOG SISTEMA			
SOCIJALIZMA		253	
<i>1. Savremena socijalistička praksa i demokratija</i>		253	
<i>2. Istorijski smisao diktature proletarijata</i>		260	
<i>3. Ultralevičarska kritika »institucionalizma«</i>		264	
<i>4. Ultralevičarska kritika političkog sistema socijalističkog</i>			
<i>samoupravljanja</i>		270	
IV. DEMOKRATSKI PLURALIZAM SAMOUPRAVNIH			
INTERESA — NOVI OBLIK DEMOKRATSKOG			
POLITIČKOG SISTEMA		281	
<i>1. Klasna suština samoupravne demokratije</i>		281	
<i>2. Politički ili samoupravni pluralizam</i>		285	
<i>3. Čovek kao politički građanin ili kao samoupravno</i>			
<i>društveno biće</i>		291	
<i>4. Politika kao sredstvo i sastavni deo pluralizma</i>			
<i>samoupravnih interesa, a ne kao monopol političkih</i>			
<i>partija</i>		295	
V. SADRŽINA I KARAKTER SLOBODA I PRAVA			
U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM			
DRUŠTVU		303	
<i>1. Samoupravno demokratija bitno proširuje područje</i>			
<i>čovekove slobode i ljudska prava</i>		303	
<i>2. Socijalističko samoupravljanje — osnova i izvor novih</i>			
<i>sloboda i prava čoveka</i>		312	
<i>3. Sloboda veroispovesti</i>		325	
<i>4. O takozvanom ograničenju sloboda i prava u</i>			
<i>samoupravnoj demokratskoj praksi</i>		327	
VI. PRAVCI DALJE IZGRADNJE POLITIČKOG			
SISTEMA SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE		335	
<i>1. Praktično-politička polazišta za rad na daljoj izgradnji</i>			
<i>političkog sistema</i>		336	
<i>2. Stabilnost političkog sistema vlasti radničke klase i</i>			
<i>radnih ljudi kao uslov funkcionisanja sistema</i>			
<i>samoupravne demokratije</i>		342	
<i>3. Delegatski sistem</i>		346	

4. Položaj i uloga socijalističkog subjektivnog faktora u delegatskom sistemu.	350
5. Delegacija	354
6. Skupštine i druga delegatska tela	361
7. Državni izvršni organi u delegatskom sistemu	364
8. Nauka i stručne službe	368
9. Društveni saveti — oblik demokratskog pripremanja društvenih odluka	372
VII. ZADACI VODEĆIH SUBJEKTIVNIH SNAGA DRUŠTVA U DALJOJ IZGRADNJI NAŠEG POLITIČKOG SISTEMA	380
1. Subjektivni faktor — socijalistička i demokratska kreativna snaga društva	381
2. Savez komunista kao faktor svesti samoupravnih radnih masa i pokretač njihove socijalističke akcije	385
3. Socijalistički savez radnog naroda kao demokratska stvaralačka snaga delegatskog sistema.	393
4. Sindikati u društveno-ekonomskim odnosima i samoupravnoj demokratiji	405
5. Socijalističko samoupravljanje i omladina	414
6. Savez udruženja boraca u političkom sistemu	420
7. Uloga društvenih organizacija i udruženja građana u sistemu samoupravne demokratije	421
8. Sistem informacija	423
9. Sistem javnog komuniciranja	424
POLOŽAJ, ULOGA I ODGOVORNOST SUBJEKTIVNOG FAKTORA SOCIJALIZMA U SISTEMU SOCIJALISTIČKE SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE	427

Edvard Kardelj
**POLITIČKI SISTEM SOCIJALISTIČKE
SAMOUPRAVNE DEMOKRATIJE**

Tehnički urednik:
Hilmo Hadžić

Naslovna strana:
Ivica Čavar

Korektor:
Rajko Đurica

Izdavač:
IGKRO »Svjetlost«, OOUR izdavačka djelatnost. Sarajevo

Za izdavača:
Idriz Fazlić

Štampa:
Mladinska knjiga, Ljubljana

Štampano u 20.000 primjeraka, 1979.